

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Güz/Osень /Autum 2019 • Yıl/Год/Year 11 • Sayı/Номер/Issue 43

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ
ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE
ISSN: 1308-6200 - <http://www.dergikaradeniz.com>; www.dergikaradeniz.net;
www.dergikaradeniz.org

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /Ответственный редактор_
Saliha Sinem İVGİN

Editörler /Editors / Редакторы

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Baş Editör)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Arkeoloji)
Prof. Dr. Ceval KAYA (Eski Türk Dili)
Prof. Dr. Elfina SIBGETULLİNA (Tatar Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Enver SARI (Psikoloji)
Prof. Dr. Enver TÖRE (Tiyatro)
Prof. Dr. Ercan ALKAYA (Çağdaş Türk Lehçeleri)
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ (Dilbilim)
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA- (Yönetim ve Strateji)
Prof. Dr. İhsan BULUT (Coğrafya)
Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (Özbek Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Dinler Tarihi)
Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Slav Dilleri ve Edebiyatları)
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (İlahiyat)
Prof. Dr. Remzi DEVLETOV (Rus Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Tarih)
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ (Kafkasya – Yakıncağ Tarih)
Prof. Dr. Sibel CENGİZ (İktisat)
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV (Kırgız Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Eğitim Bilimleri)
Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yeni Türk Edebiyatı)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Alman Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Eski Türk Edebiyatı)
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN (Beden Eğitimi)
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN (Kazak Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Gönül KONAKAY (Muhasebe)
Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL (Halk Bilimi)
Doç. Dr. Mehmet TEYMUR (Felsefe)
Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Sibirya Halkları)
Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA (Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ (Halk Edebiyatı)
Doç. Dr. Semra ÇEVİK (Resim)
Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (Azerbaycan Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Zafer AYKANAT (İşletme)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Karşılaştırmalı Edebiyat)
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ (Öğretim Teknolojileri Eğitimi)
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA (Sosyoloji)
Dr. Öğretim Üyesi Hürriyet ÇİMEN (Turizm)
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN (Uluslararası İlişkiler)

Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI (Sanat Tarihi)
Dr. Öğretim Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN (Siyasi Tarih ve Türk Siyasal Hayatı)
Dr. Öğretim Üyesi Sedat TAMAY (Müzik)
Uzman İlyâ İVANOVA (Çuvaş Dili ve Edebiyatı)

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) • Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) • Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) • Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Üniversitesi) • Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) • Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Dmitry D. VASILYEV (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi) • Prof. Dr. Victoria V. KRASNKYH (Kiev Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) • Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) • Prof. Dr. Mustafa ÜNAL (Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) • Prof. Dr. Laylı ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) • Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) • Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) • Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Tina GELASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) • Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) • Prof. Dr. GousKhan, JawaharlalNehruUniversity • Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) • Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) • Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ (Samtskhe - Cavakheti Devlet Üniversitesi) • Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Uluslar Arası İlişkiler/ Международные отношения/ International relationsexpert

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советники по иностранным языкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ / Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi/ Адрес для корреспонденции / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Издательство/ Press

Taha Kırtasiye (Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 64/A Maltepe/ANKARA)

Bu dergi International Scientific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Akademik, Akademik Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) tarafından indekslenmektedir.
This journal is indexed by International Scientific Indexing (ISI Database), Index Copernicus (ICI World of Journals), ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Google Scholar, Acedemia Social Science Index (ASOS Index).

Hakem Kurulu/ Совет рецензентов

- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN - Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI - Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR - Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING - (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN - Teknik Üniversite (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN - Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN - Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CIHAN - Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Marika JİKİA - İvane Cavakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bahattin Çelik - Iğdır Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV - Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLİSUN - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV - (NEF Üniversitesi Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK - Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRİSOY - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ - (Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV - (Bulgaristan)
- Prof. Dr. VasilijVasilyeviç İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti -Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. BravinaRozalia INNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti RAN -Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. JabborESHONKUL Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ - İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN - Yüzyüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ – Samtskhe –Cavakheti Devlet Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYİPOV (CHUI Üniversitesi - Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV - Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK - Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK - Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ - İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL - Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Gous KHAN, (JawaharlalNehruUniversity Delhi – Hindistan)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNKYH - (Moskova Lomonosov Üniversitesi - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK - Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK (NEF Üniversitesi - Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. AlekseyevAnatoly NIKOLAYEVIC (RAN - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulkemir RAHMAN - (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN - Bahkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN - Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN - Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK - Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN - Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNİCUK - (NEF Üniversitesi - Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ - İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. ObayevNikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI - Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Sönmez ABBASLI – Bilimler Akademisi (Azerbaycan=)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci - Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN - Abay Üniversitesi, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL - Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER - Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Yrd. Doç. Dr. Abbas KARAAGAÇLI - Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIRIĞU - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

TEMSİLCİLİKLER/ REPRESENTATIONS / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА:

YURT İÇİ/BHYTPPI CTPAHBI / DOMESTIC

- Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN
* Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR
* Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ * Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ - DİYARBAKIR

YURT DIŞI/ЗА РУБЕЖОМ /ABROAD:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA • Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN • İlyas İVANOVA – ÇUVAŞIŞTAN • Serpil KUP – FRANSA • Maria ÇIKİA – GÜRCİŞTAN • Mehmet TÖTÖNCÜ – HOLLANDA • Harid FEDAI – KKTC • Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA • Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA • Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA • Eden MAMUT – ROMANYA • Doç. Dr. Mıryana MARİNKOVİÇ – SIRBİŞTAN • Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU • Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİŞTAN • Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY • Murat TOYLU - TATARİŞTAN M.C. • Natalya BUDNİK - KIRIM – UKRAYNA • Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA • Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA • Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN - TRİNİDAD-TOBAGO • Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE • Prof. Dr. Charlyn DYERS - GÜNEY AFRİKA • Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN • Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA • Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI - TATARİŞTAN M.C. • Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİŞTAN • Doç. Dr. Gholam VATANDOUŞT – KUVEYT • Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİŞTAN • Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN • Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN • Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİŞTAN • Prof. Dr. Marika Jikia – GÜRCİŞTAN • Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİŞTAN • Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA • Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİŞTAN • Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS • Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMIELWSKA – POLONYA • Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİŞTAN • Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN • Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİŞTAN • Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN • Dr. Kızıl Maadir SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUA. • Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATIA • İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) DoktorantNursaule AKHATOVA (Oral şehri KAZAKİŞTAN) • Prof. Dr. Gous KHAN, (Delhi – Hindistan) • Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (BAKU – AZERBAYCAN • Prof. Dr. Jabbor EŞHONKUL (ÖZBEKİŞTAN)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 43. Sayısı Prof. Dr. Betül Karagöz Yerdelen'e armağan edilmiştir. 44. Sayımızı 5 ayrı ülkeden 5 ayrı sosyal bilimciye armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır. Hakemlik durumu “Akademik Performans”tan çıkarıldığı için gecikmeler meydana gelmektedir. Gecikmeleri önlemek ve hakemliğe teşvik için bu sayımızdan sonra her hakeme belirli bir ücret ödenecektir.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına 300 Türk Lirası veya karşılığında döviz yatırılması gerekmektedir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com internet adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

The 43rd issue of our journal is dedicated to Prof. Dr. Betül Karagöz Yerdelen. The 44rd issue will be dedicated to Prof. Dr. so we are expecting your scientific articles.

We announced previously that articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review. Our journal is now indexed by ISI and SCOPUS. The impact factor is 0,635. Unfortunately, as activities as referees are no longer included in academic performance, we may experience some delays in the procedures. In order to overcome delays, referees will be paid for their contributions. Therefore, these expenses will be included in the fees, which will be TL 300 in the following issues.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through evaluation process, which will be finalised in one month at most. Articles accepted by the referees will be published in turn.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions. In order to meet the publication and other expenses, from now on we are obliged to demand a payment of TL 300 for each article, to be deposited to the bank account. We hope you will find this convenient.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com ; www.dergikaradeniz.net ; www.dergikaradeniz.org .

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

43-ой номер нашего журнала посвящается профессору Бетюл Карагёз. 44 – ий номер будет посвящаться профессору. Ждём ваших статей.

В предидущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой. Оформление докладов, высланных в рамках проекта Dergipark, проверяются нашей редколлегией. Затем они они посылаются рецензентам. Поводом задержки публикаций статей послужило исключение статуса рецензента из формата “Академического перформанса”. С целью предотвращения задержки и поощрения рецензентов со следующего номера каждому из рецензентов будет уплачена определённая сумма.

Требования к оформлению статей проставлены на нашей веб. странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предворительного контроля статей вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности продлятся в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очерёдности.

До последнего времени наш журнал не получал материалной или финансовой поддержки. Редколлегия благодарит всех авторов за свой вклад в деле существовании журнала. В целях покрытия канцелярских расходов для публикации статьи в журнале необходимо перечислить 300 турецких лир или валюту по соответствующему курсу на почтовый счёт журнала.

Архив журнала содержится по адресу: www.dergikaradeniz.com

Желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас.

Успехов вам в научной деятельности.

С уважением,

Профессор Доктор Эрдоган Алтынкайнар
Редактор журнала

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

GÜNEY AFRİKA'DA YERLİ HALKIN İRKÇILIKLA MÜCADELESİ INDIGENOUS PEOPLE'S STRUGGLE AGAINST RACISM IN SOUTH AFRICA КОМБИНАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО РАСИЗМА В ЮЖНОЙ АФРИКЕ Abbas KARAĞAÇLI - Ümran TURGUT	1
ŞANLIURFA İLİ NEOLİTİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2019 NEOLITHIC PERIOD SURVEY OF ŞANLIURFA PROVINCE, 2019 ОБЗОР ИССЛЕДОВАНИЙ ПОВЕРХНОСТЕЙ НЕОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА ШАНЛИУРФА В 2019 - ОМ ГОДУ Bahattin ÇELİK - Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK - Gül GÜLER- Mustafa GÜLER	8
NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ NEOLITHIC PERIOD CULT CENTER: HARBETSUVAN TEPESİ КУЛЬТОВЫЙ ЦЕНТР НЕОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА: ХОЛМ ХАРБЕТСУВАН Bahattin ÇELİK	24
MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA PERCEIVING BRAND'S PERSONALITY ARCHETYPES: A RESEARCH ABOUT AUTOMOBILE BRANDS ВОСПРИЯТИЕ ЛИЧНОСТИ БРЕНДОВ: ИССЛЕДОВАНИЕ БРЕНДОВ АВТОМОБИЛЕЙ Ceyda EREN - Nil Esra DAL.....	39
KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ "JÜREK" İLE KURULAN DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI TURKISH EQUIVALENTS OF THE IDIOMS AROUND THE WORD 'JÜREK' IN THE KAZAKH TURKISH THEMED АНАЛОГИИ ВЫРАЖЕНИИ В ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ КАЗАХСКОГО “ЖЮРЕК” Döne ARSLAN - Mustafa Said ARSLAN	67
TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ TURKEY ON “NATIVE SOCIOLOGY” OPPORTUNITY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CAHİT TANYOL AND ŞERİF MARDİN'S APPROACHES ВОЗМОЖНОСТИ МЕСТНОЙ СОЦИОЛОГИИ В ТУРЦИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ ДЖАХИТА ТАНЁЛИ И ШЕРИФА МАРДИН Erkan ÇAV	78
CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION SAMTSKHE-CAVAKHETİ BÖLGESİNDE ÇOK KÜLTÜRLÜ EGİTİMİN ZORLUKLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ВЫЗОВЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В РЕГИОНЕ САМЦХЕ- ДЖАВАХЕТИ Gulnara JANOVA - Tina GELASHVİLİ - Maka MURVANİDZE	121
2016 HOLLANDA-TÜRKİYE SİYASİ KRİZİNE HÜRRİYET VE HOLLANDA GAZETESİ ALGEMEEN DAGBLAD'IN BAKIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI COMPARISON PERSPECTIVES OF HURRIYET NEWSPAPER AND HOLLAND NEWSPAPER ALGEMEEN DAGBLAD ABOUT THE 2016 POLİTICAL CRISIS BETWEEN HOLLAND AND TURKEY СРАВНЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ ГАЗЕТЫ «HÜRRİYET» И ВАЖНОЙ ГОЛЛАНДСКОЙ ПРЕССЫ «ALGEMEEN DAGBLAD» НА ГОЛЛАНДСКО-ТУРЕЦКИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ İsmail Cem FERİDUNOĞLU	131
TURKI AHYSKA - TRİJZDY DEPORTİROVANNYI NAROD ANISKA TÜRKLERİ – ÜÇ KERE SÜRGÜN EDİLEN HALK TURKS OF ANISKA - THREE TIMES DEPORTED PEOPLE Leyla DERVİŞ	145

GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ FOOTPRINTS OF MODERN TURKİC DIALECTS IN THE WORKS OF KYRGYZ WRITER OF TRANSİTIONAL PERIOD: OSMONAALY SYDYKOV СЛЕДЫ СОВРЕМЕННЫХ ТЮРСКИХ ЯЗЫКАХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПИСАТЕЛЯ КИРГИЗСКОГО ПИСЬМЕННОГО ПЕРИОДА ОСМАНААЛИ СИДИКОВ Meder SALİEV	153
GEORGIA'S TAX REFORM AND ECONOMIC GROWTH GÜRCİSTAN'DA VERGİ REFORMU VE EKONOMİK GELİŞME EĞİLİMLERİ НАЛОГОВАЯ РЕФОРМА ГРУЗИИ И ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА Roin TATESHVILI	161
LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK SİDDET KAYNAĞI (MALATYA ÖRNEĞİ) VIOLENCE PERCEPTIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS 'SCHOOL, FAMILY AND FRIENDS' ENVIRONMENTS IN THE CONTEXT OF VIOLENCE SOURCES (MALATYA SAMPLE) ИСТОЧНИК НАСИЛИЯ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ЛИЦЕЕВ ПРОТИВ СЕМЬИ И ТОВАРИЩЕЙ Rahman ÇAKIR	167
TÜRKİYE'DE ve SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KADININ İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ YERİ WOMEN'S STATUS in LABOR MARKET in TURKEY and OTHER SELECTED COUNTRIES ЖЕНСКИЙ ТРУД НА РАБОЧЕМ РЫНКЕ ТУРЦИИ И В ОТДЕЛЬНЫХ СТРАНАХ Sevim AKDEMİR - Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ - Nagihan AKSOY	184
"GÜZEL ve ÇİRKİN" MASALINDA GÜZELLİK, ÇİRKİNLİK, ZENGİNLİK ve YOKSULLUĞUN GERÇEK ANLAMLARI ÜZERİNE ON MEANINGS OF BEAUTY, UGLİNES, WEALTH AND POVERTY IN THE "BEAUTİFUL AND UGLY" TALE О НАСТОЯЩИХ ЗНАЧЕНИЯХ КРАСОТЫ, УРОДЛИВОСТИ, БОГАТСТВА И БЕДНОСТИ В СКАЗКЕ «КРАСИВЫЙ И УРОДЛИВЫЙ» Sevra FIRINCIOĞULLARI	203
TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI: BİR ULUSAL GÜVENLİK MESELESİ ENSURING TURKEY'S ENERGY SECURITY: A MATTER OF NATIONAL SECURITY ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРЦИИ : ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ Şeref ÇETİNKAYA	208
TIME-SPACE CHRONOTOP FUNKTION IN THE POEM "BEDI QARTLİSA" BY NIKOLOZ BARATASHVILI NIKOLOZ BARATASHVILI'NIN "BEDI KARTLİSA" ADLI POEMİNDE ZAMAN İLE MEKANSAL KRONOTOPUN İŞLEVI ФУНКЦИЯ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОГО ХРОНОТОПА В ПОЭМЕ НИКОЛОЗА БАРАТАШВИЛИ «БЕДИ КАРТЛИСА» Tamar AKHALKATSI	216
DETERMİNİNG THE FACTOR OF INTERACTION OF THE RISKS IN BANKING BUSINESS AND THE ESTABLISHMENT OF THE AUTO'S FORMULA FOR ITS QUANTITATIVE CALCULATION BANKACILIKTA KARMAŞIK RİSKLERİN ETKİLEŞİMİNİN BELİRLENMESİ VE NİCELİKSEL BİR HESAPLAMA FORMÜLÜ OLUŞTURULMASI ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КОМПЛЕКСНЫХ РИСКОВ В БАНКОВСКОМ БИЗНЕСЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ФОРМУЛЫ КОЛИЧЕСТВЕННОГО РАСЧЁТА Valeri MOSIASHVILI - Giorgi TSAAVA	224
AHMET CEVDET PAŞA HAYATI, TARİHÇİLİĞİ VE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU AHMET CEVDET PAŞA HIS LİFE İDENTİTİTY AS A HISTORIAN, AND HIS IMAGE OF THE PROPHEET SAW ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСТОРИКА АХМЕДА ДЖЕВДЕТ ПАШЫ, КАК ВООБРАЖЕНИЕ ПРОРОКА Zekeriya AKMAN	229

PETROL ÖNCESİ DÖNEMDE KUVEYT SİYASET TARİHİ (1750-1930)	
HISTORY OF KUWAIT'S POLICY BEFORE THE OIL (1750-1930)	
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ КУВЕЙТА В ПОСТНЕФТЯНОЙ ПЕРИОД (1750-1930)	
Derya SÜRMEĞİOĞLU PARLAR	243
SOĞMATAR ÇEVRESİ KAYA MEZARLARI	
ROCK TOMBS AROUND SOĞMATAR	
СКАЛЬНЫЕ КЛАДБИЩА В ОКРЕСТНОСТЯХ СОГМАТАРА	
Yusuf ALBAYRAK - Bahattin ÇELİK	255
SOĞMATAR'DA ETÇ IV DÖNEMİNE AİT PIŞMIŞ TOPRAK İKİ İNSAN FİĞURİ	
TWO ANTHROPOMORPHIC CLAY FIGURINES FROM THE EBA IV PERIOD IN SOĞMATAR	
ДВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ФИГУРЫ ТЕРРАКОТА IV-ГО ПЕРИОДА РАННЕГО БРОНЗОВОГО ВЕКА ИЗ СОГМАТАРА	
Süheyla İrem MUTLU - Semih MUTLU - Celal ULUDAĞ	262
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINDA HANEDAN KADINLARI	
HERALDIC WOMEN IN THE FOREIGN POLICY OF THE GREAT SELJUK STATE	
ЖЕНЩИНЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА ВЕЛИКОГО СЕЛЬДЖУКА	
Fatma İNCE	271

PROF. DR. BETÜL KARAGÖZ YERDELEN

15.09.1962 - Ankara doğumlu Betül Karagöz Yerdelen Gazi Üniversitesi Teknoloji Eğitimi Bölümü'nde Lisans öğrenimi görmüş, akademik kariyerine Ankara Üniversitesi'nde devam etmiş; "Kültür ve Sanat Bilimi" ve "Siyaset Bilimi" alanlarında iki ayrı Yüksek Lisans ve Doktora dereceleri almıştır. ABD Kansas Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde Post-Doktora yapmıştır. 2009'dan beri, Giresun Üniversitesi'ndeki akademisyenliğini sürdürmektedir. Akademi öncesinde ise, MEB'nda öğretmen, yazar, yönetmen ve prodüksiyon müdürü olarak çalışmış, JICA bursu ile Japonya'da Eğitim Yayıncılığı sertifika programını bitirmiştir

drbetulkaragoz@gmail.com

betul.karagoz@giresun.edu.tr

Akademik ilgi alanları şunlardır: "Devletlerin Dönüşümü ve Anayasaların Kurucu Koşulları; Emperyalizm, Hegemonya ve Güvenlik; Başarısız Devletler Sorunu ve İnsani Müdahale Siyaseti; Kültür-Politik Şiddet ve Sınır Aşan Kimlik Sorunsalı; Küresel Ural-Altay Kavramı, Türkofoni Ekonomi-Politiği ve Küresel Anadolu Hegemonyası; Alternatif Bir Denge Siyaseti Modeli Olarak Uluslararası Milliyetçilik Önerisi" konularında çeşitli bölgesel-küresel çalışmalar yanında arada bir Sanat ve Estetik konuları üzerine yapılan çalışmalara katılmıştır.

Liseyi, Ankara Gazi Lisesi ve Kırşehir Lisesi'nde okumuştur. Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Teknoloji Eğitimi Bölümü. Güzel Sanatlar Eğitimi ve Siyaset Bilimi

alanlarında Yüksek lisans, Kültür ve Sanat Bilimi ve Siyaset Bilimi alanlarında doktora, (Ankara Üniversitesi); Political Science: Comparative Politics konusunda (The University of Kansas) post-doktora yapmıştır. Doçentlik ve Profesörlüğünü Uluslar arası ilişkiler alanında almıştır. Japonya, Okinawa International Centre (JICA Bursu) - 1995 eğitim kursu almıştır. Çok sayıda Yüksek lisans ve doktora öğrencisi yetiştirmiş ve tezlerini yönetmiştir. Koordinatörlük, anabilimdalı başkanlığı, bölüm başkanlığı, müdürlük ve dekanlık görevlerinde bulunmuştur

TEZLERİ:

A. Yüksek Lisans Tezleri

1. Karagöz, Betül (1999), *Sanat ve Teknoloji İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Eğitim Bilimleri Fakültesi) Güzel Sanatlar Eğitimi.
2. ----- (2003b), *Kültürel Çalışmalar Okulu ve Neo- Muhafazakârlık: S. Hall ve L. Grossberg Yaklaşımlarının Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Siyasal Bilgiler Fakültesi) Siyaset Bilimi.

B. Doktora Tezleri

1. ----- (2003a), *Yeni Dünya Düzeni'nde Kültür Olgusu: Ulusal-Uluslararası-Ulusötesi Kültür ve Güç İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Eğitim Bilimleri Fakültesi) Kültür ve Sanat Bilimleri.
- 2.----- (2008), *Mutlak yetçi Devlet'ten Hukuk Devleti'ne, Hukuk Devleti'nden Dünya-Sistemi'ne: Sivil Uygarlığın Küresel Kurumsallaşma Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Siyasal Bilgiler Fakültesi) Siyaset Bilimi.

C. Post-Doktora Çalışması

The 225 Year Old U.S. Constitution and the 136 Year Old Ottoman-Turkish Constitution: a Comparative Analysis on the “Founding Spirit” of Two Constitutions (225 Yaşındaki Amerikan Anayasası ve 136 Yaşındaki Osmanlı-Türk Anayasası: İki Anayasanın “Kurucu Ruhunu” Üstüne Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme)

Projelerde Yaptığı Bazı Görevler:

1. Türkiye'de 2010-Japonya Yılı nedeniyle, Türkiye-Japonya karşılıklı tanıtım projesi kapsamında, Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2011.
2. Türkiye'de Yerel Yönetimler İçin Toplum Temelli Değerlendirme Araçları Üretimi kapsamında, Sabancı Üniversitesi ile Giresun Belediyesi Kent Konseyi İşbirliğinde “Demokrasi Eğitimi” Projesinde, Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2011.
3. “Dünyada Darbeler ve Tepkiler” konulu Ortak Sivil Bilinç oluşturulması kapsamında, “Uluslararası Demokrasi Projesi” geliştirilmesi ve bu bağlamda söz konusu projenin 3 yıl boyunca periyodik olarak yapılacak farklı etkinliklerle yürütülmesinin sağlanması; Giresun Üniversitesi adına Projenin Yürütücülüğü, 2016-2017-2018.
4. “Sokak Ekonomisi ve Demokrasi İlişkisi” konulu çalışmalar kapsamında, Malta Ekonomi-Yönetim ve Muhasebe Fakültesi ile ortak yürütülen projede Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2018.
5. “Sokak Ekonomisi ve Demokrasi İlişkisi” konulu çalışmalar kapsamında, Malta Ekonomi-Yönetim ve Muhasebe Fakültesi ile ortak yürütülen projede Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2018.

6. “1919’dan 2019’a Ulusal Güvenliğin Küresel Dönüşümü Projesi” kapsamında, Katar Stratejik Çalışmalar Merkezi (Strategic Studies Center) ile ortak yürütülen projede Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2019.

7. “Karadeniz Güvenliğini Araştırma ve Geliştirme Projesi” kapsamında, Giresun Üniversitesi adına Proje Yürütücülüğü, 2019.

Akademi öncesi görevler:

1.a. **Kamuda:** MEB. Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü’nde prodüksiyon müdürü, proje yöneticisi, program yazarı, yönetmen ve bir süre öğretmenlik.

1.b. **Özel sektörde:** Radyo-TV. Programı yazarlığı, produktörlük ve proje yöneticiliği.

Yayımları

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler:

1. Karagöz Yerdelen, Betül (2017), Henri Bergson Düşüncesi. Giresun Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 121-138.

2. Karagöz Yerdelen, Betül (2018), Perry Anderson: Tarihsel Materyalizmin İnzindeki Entellektüel. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 53-75.

3. Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “Doğu – Batı Ekseninde, Batı’nın Farklılaşan İzdüşümleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 254-267., Doi: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20164520606>.

4. Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “Siyasal Alan Sorunsalı Bağlamında Kültür Politik Şiddet”, *Uluslararası Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 21-39.

5. Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “An Issue From The Ottoman Empire To The Republic Of Turkey: The Status Of Women,” *Uluslararası Dergi Karadeniz*, 8(29), 33-45., Doi: <http://dx.doi.org/10.17498/kdeniz.87599>.

6. Karagöz, Betül (2011), “Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı,” *Uluslararası Dergi Karadeniz*, S.10, 103–126.

7. Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa, John Bellamy Foster”, *Alternatif Politika Çevre Özel Sayısı*. (Kitap İncelemesi), C. 8, S. 1, s. 241-250.

Ulusal Hakemli Dergide Yayımlanan Makaleler

1. Karagöz, Betül (1999), ”Toplumsal Değişim Sürecinde Bireyselleşme Olgusu ve Japon Modeli,” *Avrasya Dosyası*, 5(2), 40-46.

2. Karagöz, Betül (2001),”Hiç’lik İçinde Yokluğu Aramak Popüler Olabilir mi,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4(15), 165-175.

3. Karagöz, Betül (2001), ”Küreselleşen Türkiye de Evrensel Değer İsmail Tunalı,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 4(16), 133-145.

4. Karagöz, Betül (2008), “Osmanlı’da Sanat ve İktidar İlişkisi,” *Düşünen Siyaset Dergisi*, 3(8), 175-194.

5. Karagöz, Betül (2008), “Türkiye de 1980 Sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve İkinci Dalga Uğrağı,” *Memleket, Siyaset, Yönetim Dergisi*, 3(7), 168-190.

6. **Yeniden Basım:** Karagöz, Betül (2014), “Muhafazakârlık ve Devrimci Cumhuriyet’in Muhafazakâr Yeni Adamı: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 82-124. (ISSN: 2148-4414). [Bu makale *Düşünen Siyaset Dergisi*’nde daha önce yayımlanmış (2009, S. 25, s. 71-112) ve 2014’te *Leges Sosyal Bilimler Dergisi*’nde tekrar basılmıştır].

7. Karagöz Yerdelen, Betül (2015), “İbni Sina: Batı'daki Modern Uygarlığın Doğu'daki Erken Öncüsü”, *Leges Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 152-190.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler:

Çok sayıda ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılara tebliğli olarak katılmış bazılarını kendisi organize etmiştir. Bununla beraber yine çok sayıda konferans vermiş, basın yayın kurum ve kuruluşlarında bilgi aktarımında bulunmuş ve panelist olmuştur.

Kitaplar

Özgün Kitaplar

1. Karagöz Yerdelen, Betül (2018), *Türk Siyasî Hayatında Devlet Bahçeli Etkisi ve Uluslararası Milliyetçilik*, Ankara: Divan Kitap Yayınları.
2. Karagöz Yerdelen, Betül (2016), *Türk ve Amerikan Anayasalarının “Kurucu Ruhı”*, Ankara: Divan Kitap Yayınları.
3. Karagöz, Betül (2010), *Toplumsal Adalet ve Totalitarizm*, Ankara: Divan Kitap Yayınları.
4. Karagöz, Betül (2009), *Şiddetin Görünümleri –Toplumsal ve Siyasal Şiddet, Kültür-Politik Şiddet, Likitide Şiddeti*, Ankara: Divan Kitap Yayınları.
5. Karagöz Yerdelen, Betül (2019), *Batı Sivil Uygarlığının Siyaseten Kurumsallaşması: Emperyalizm-Hegemonya ve İstihbarat*, Ankara: Divan Kitap Yayınları (basım aşamasında)

Kitap Bölümleri

1. Karagöz Yerdelen, Betül (2015), “Mutlak Monarşi Döneminde Siyasi Düşünce”, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 181-196.
2. Önder Kutlu ve Betül Karagöz Yerdelen (2015), “Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm”, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 295-335.
3. Karagöz Yerdelen, Betül (2014), “Demokrasi”, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 169-189.
4. Karagöz Yerdelen, Betül (2014), “Tüketici Davranışlarında Toplum ve Kültür”, *Tüketici Davranışları*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 151-177.
5. Karagöz Yerdelen, Betül (2013), “Siyasal İdeolojiler”, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 101-148.
6. Karagöz Yerdelen, Betül (2013), “Devlet”, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 57-100.
7. Karagöz Yerdelen, Betül ve Arda Özkan (2013), “Toplum, Toplumsal Yapı ve Toplumsallaşma,” *Davranış Bilimleri*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 71-87.
8. Ayrıca; Karagöz, Betül (1999), *Eğitimde Başarımın Yolları ve Türkiye Eğitim Öğretim Kılavuzu*, Ankara: Eğitim-sistem-Danışmanlık Yayını.

GÜNEY AFRİKA'DA YERLİ HALKIN IRKÇILIKLA MÜCADELESİ

INDIGENOUS PEOPLE'S STRUGGLE AGAINST RACISM IN SOUTH AFRICA

КОМБИНАЦИЯ ВНУТРЕННЕГО РАСИЗМА В ЮЖНОЙ АФРИКЕ

Abbas KARAAĞAÇLI *
Ümran TURGUT **

ÖZ

Dünya üzerinde ırkçılık denince akla gelen ilk ülke Afrika'dır. Güney Afrika yerli halkının Apartheid rejiminin uyguladığı ırkçı politikaları karşısında verdiği direniş ve mücadele tüm dünya toplumunun hafızalarına kazınmıştır. Apartheid ırkçı beyaz azınlık iktidarı dayalı bir yönetim biçimi olup, ülkenin yerlilerini sınıfsal bir sömürüye maruz bırakan, insanca yaşama haklarını ellerinden alan bir sistemdir. Apartheid insan onurunu hiçe sayan uygulamalarıyla ülkede yaşayan yerli siyahilerin beyaz azınlığa ait hastane, okul, sosyal ortamlara girmelerine dahi izin vermiyor, yine beyaz azınlığın tekelinde bulunan fabrika ve firmalarda çalışan siyahî işçiler uluslararası standartların altında, birçok sosyal haklarından mahrum şekilde çalıştırılıyordu. Sınıf ayrımcılığı insanların evlerine kadar girmiş, siyahlarla beyazların evliliği yasaklanmış, polis evlere hatta yatak odalarına kadar girerek akıl almaz denetimler yapmıştır. 1953 yılında çıkarılan Bantu Yasası ırk ayrımcılığına dayanan eğitim sistemini getirmiştir. Bu eğitim politikası ülkede yaşayan siyahî- metis gençliği vasıfsız bir işgücü piyasası elemanı olarak yetiştirmeyi amaç edinmiştir.

Apartheid rejimi ülkede yaşayan yerli halkı kendi topraklarında bigâne duruma düşürmeyi hedeflemiştir. Tüm bu hak gasplarının karşısında direnişe geçen Güney Afrika yerli halkı uzun, sancılı ve zorlu sürecin sonunda haklarına kavuşabilmiştir. Burada yaşanan hak mücadelesi birçok ülke ve genç nesiller için öğretici ders niteliğindedir. Güney Afrika'da yaşanan ırkçılıkla mücadelenin yankıları tüm dünyaya yayılmış, direnişin baş aktörlerinden ve daha sonra ülkenin seçilmiş başkanı olacak olan Nelson Mandela'ya Nobel Barış Ödülünü kazandırmıştır.

Bu çalışmada, ırkçılık karşısında Güney Afrika'da yaşlı, genç hatta çocuk yaştaki yerlilerin büyük bedeller ödeyerek yaptığı direniş ve mücadele aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ırkçılık, Güney Afrika, zenci, devrim, mücadele

ABSTRACT

Africa is the first country to come to mind when it comes to racism. The resistance and struggle of the indigenous people of South Africa against the racist policies of the Apartheid regime has been engraved in the memory of the whole world. Apartheid is a form of government based on racist white minority power, a system that takes the natives of the country into class exploitation and takes their rights to human life. Apartheid disregards human dignity and does not allow domestic black people living in the country to enter into a

*ORCID:0000-0002-4476-6572, Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, kara_agacli@yahoo.com.

** ORCID: 0000-0002-0455-5359, Yüksek Lisans, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, imran.turgut@giresun.edu.tr

hospital, school, social environment of the white minority. Class discrimination has entered people's homes, the marriage of blacks and whites has been banned, and the police have carried out uncontrollable inspections, entering homes or even bedrooms. The Bantu Law introduced in 1953 introduced a system of education based on racial discrimination. This education policy aims to educate the youth living in the country as an unskilled labor market member.

The apartheid regime aims to reduce the indigenous people living in the country to their own land. The indigenous people of South Africa, who have resisted against all these rightful usages, were able to gain their rights after a long, painful and difficult period. The struggle for rights is a tutorial for many countries and young generations. The repercussions of the struggle against racism in South Africa have won the Nobel Peace Prize for Nelson Mandela, who has spread all over the world.

In this study, the resistance and struggle against the racism in South Africa by paying the large amounts of elderly, young and even young children are tried to be conveyed.

Keyword: racism, South Africa, african, revolution, struggle

АННОТАЦИЯ

Африка является первой страной, которая приходит на ум, когда дело доходит до расизма. Сопrotивление и борьба коренных народов Южной Африки против расистской политики режима апартеида были запечатлены в памяти всего мира. Апартеид - это форма правления, основанная на расистской власти белого меньшинства, система, которая переводит жителей страны в классовую эксплуатацию и отдает их права на человеческую жизнь. Апартеид игнорирует человеческое достоинство и не позволяет домашним чернокожим, проживающим в стране, попадать в больницу, школу, социальную среду белого меньшинства. Классовая дискриминация проникла в дома людей, брак черных и белых был запрещен, и полиция провела неконтролируемые проверки, входя в дома или даже спальни. Закон о банту, принятый в 1953 году, ввел систему образования, основанную на расовой дискриминации. Эта образовательная политика направлена на обучение молодежи, проживающей в стране, как неквалифицированного участника рынка труда.

Режим апартеида направлен на то, чтобы сократить коренное население, проживающее в стране, на свою собственную землю. Коренные жители Южной Африки, которые сопротивлялись всем этим законным обычаям, смогли обрести свои права после долгого, мучительного и трудного периода. Борьба за права - это учебное пособие для многих стран и молодого поколения. Последствия борьбы против расизма в Южной Африке завоевали Нобелевскую премию мира для Нельсона Манделы, который распространился по всему миру.

В этом исследовании пытались передать сопротивление и борьбу против расизма в Южной Африке, выплачивая большое количество пожилых, маленьких и даже маленьких детей.

Ключевые слова: расизм, южная африка, африка, революция, боевые действия

GİRİŞ

1.Güney Afrika'nın Tarihine Kısa Bir Bakış

Avrupalılar tarafından henüz varlığı bilinmeyen Güney Afrika, 1488 tarihinde Portekizli denizci ve kâşif Bartolomeu Dias'ın³ Afrika'nın güney ucu olan Ümit Burnu'nu ilk kez gemi ile dolaşması sonucu keşfedilmiştir. Bu tarihten sonra Avrupalılar için yeni bir Hindistan yolu olan Ümit Burnu stratejik açıdan büyük önem kazanmıştır. Avrupa'dan Hindistan'a sefer yapan Hollanda, İspanyol, Portekizli ve İngiliz gemiciler için Güney Afrika sahilleri artık bir uğrak noktası olmuştur.

Güney Afrika'nın sömürü tarihi çok eskilere dayanmaktadır. 1652'de Kapus kolonisini kuran Hollandalılar tarafından sömürgeci faaliyetlerin başladığı ülkede, koloni kuzey ve doğuya geçerken yerel halkı vahşice katletmiş ve burada 3 ayrı cumhuriyet kurmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde İngilizler tarafından ele geçirilen ülkede bu üç bölge Kapus Kolonisi ile birlikte Güney Afrika adı altında birleşerek İngiltere'ye bağlandı. Bu

³Portekizli denizci ve kâşif. Bkz. <https://www.history.com/topics/exploration/bartolomeu-dias>

birlik 1961 yılına kadar Britanya Uluslar Topluluğu üyesiydi. Bu tarihte Asya ve Afrika devletlerinin karşı çıkması üzerine örgütten çıkmak zorunda kalmış ve böylece Haziran 1961’te Güney Afrika Cumhuriyeti resmîyet kazanmıştır.

Ülkenin yerel adı Suid Afrika olup Cumhuriyet ile yönetilmektedir. İdari bakımdan dört eyalete ayrılan ülkede yürütmenin başkenti Pretoria, yasamanın başkenti Cape Town, yargının başkenti ise Bloem Fontein’dir.⁴

Afrika kıtasının güney kısmının yaklaşık yarısını kapsayan Güney Afrika Cumhuriyeti, güneyinde Atlas ve Hint okyanusu, Kuzeyinde Namıbia, Botsuana, Zimbabve, kuzeydoğusunda Mozambik ve Siaziland ile komşudur.

Ülkenin etnik yapısını %79 ‘u siyahlar, %9,1 beyazlar, %8,8 melezler, %2,4 Asya-Hint asıllılar oluşturmakta olup; ülkede Afrikaans, İngilizce, IsiNdebele, Sepedi, Sesetho, Swazi, Xitsonga, Setswana, Tshvenda, IsiXhosa ve IsiZulu dilleri konuşulmaktadır⁵. Ülke insanının % 62’si Protestan Hıristiyanlardan olup, kalanı Müslüman, animist ve Hindu mezheplerine bağlıdır.

Nüfusun çoğunluğuna sahip olan yerli Güney Afrika halkı, şiddetli bir şekilde beyaz azınlığın ırk ayrımına maruz kalmalarıyla dünyada hafızalara kazanmıştır. Bu çalışmada Güney Afrikalıların ırkçılıkla mücadelesi çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır.

2.Afrika Yerli Halkının Irkçılıkla Mücadelesi

Sömürgecilğin gelişmesine paralel olarak Batı’nın yüzünü başka toplumlara çevirmesiyle birlikte insanların sınıflandırılmasında kendisinden farklı olanın ilk görünüşte dikkat çeken özelliği, yani derisinin rengi ilk bilimsel kıstas olarak kullanılmıştır (Blackwood, 1930). 17. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalıların Afrika üzerindeki sömürgecilik faaliyetleri sonucu ırkçılık düşüncesi de hızla yayılmaya başlamış, insanların derisinin rengine göre sınıflandırılması yöntemi Afrika halkı üzerinde hegemonya kurmak isteyenlerin gerekçesi olarak sunulmuştur.

Güney Afrika Cumhuriyetinin resmen kurulmasından sonra ülkede Apartheide (ırkçı beyaz azınlık iktidarı) dayalı bir yönetim biçimi hâkim olmuştur. Apartheid sisteminin adeta ülkenin resmi ideolojisi haline geldiği bu dönemde devlet yönetiminde söz sahibi olan azınlıklar ülke topraklarının %87 ‘sini elinde bulundururken, ülke nüfusunun % 80’ini oluşturan siyahlar toprakların yalnızca %13’ünü ekip biçebiliyorlardı. Sınıfsal sömürü ve ırk ayrımının bileşenlerinden oluşan Apartheid yalnız Afrikalılar değil, aynı zamanda Asyalı ve melez halkı da kapsamaktaydı. Bunlar beyaz azınlığa ait olan hastane, eğitim kurumları ve diğer sosyal tesislerden faydalanamadığı gibi yaşamın bütün sahalarından dışlanıyorlardı. İş hayatında siyahî işçilere hiçbir hak tanınmıyor, ülkede faaliyet gösteren tekeller ve firmalar bu işçileri uluslararası standartların çok altında bir ücretle çalıştırıyorlardı.

Güney Afrika Cumhuriyeti’nde 1933 yılından itibaren sanayileşme başlamış, 1940’lı yıllarda İngiltere ve Amerikan yatırımları sayesinde büyük ilerleme kaydedilmiştir. Bu süreçte fabrikalarda doğan işgücü ihtiyacını karşılamak üzere yerli halkın fabrikalarda çalışması gündeme gelmiş, ancak yönetim bu işçilerin şehirde iskân etmelerine karşı çıkmış, onlara geçici oturma izni vererek her türlü mülk edinme haklarını ellerinden almıştır.

Ülkede büyük bir kitleyi oluşturan siyahîlerin yaşamı çok kötü şartlarda sürmekte, beyaz azınlığın vahşice saldırıları, ırkçı politikaları ve güç odaklarını elden bırakmamak için günden güne artan baskı ve zulümleri büyük bir kurtuluş hareketini tetiklemiştir. 1941 yılının başlarından itibaren Afrikalılar yürüyüşler ve protestolarla bu uygulamalara karşı çıkmaya başlamışlardır. Maden İşçileri Birliği’nin (A.M.W.U)⁶ kurucusu Komünist lider J.B. Marks önderliğinde yaşam koşullarının zorlaşması ve pahalılık protesto edilmiştir. Ekim 1941’te yine bu örgütün liderliğinde büyük bir yürüyüş ve genel grev gerçekleştirilmiştir.

Ocak 1942’de Dr. Molan öncülüğünde Nasyonalist Partinin hazırladığı anayasa taslağı Hıristiyan milli bir devletin, yalnız Afrikaner⁷’in kurulmasını öngörmüştür. Bu tarihten itibaren beyaz azınlığın insanlık dışı ırkçı tutumu giderek örgütlü bir hal almaya başlamıştır. 1948 yılında yapılan seçimlerde Nasyonalist Afrikaner Partisi iktidara gelmiştir. Bu hükümet ilk defa Apartheid’i, yani belli bir bölgede belli bir soyun egemenliğinin

⁴ <http://www.mfa.gov.tr/guney-afrika-kunyesi.tr.mfa>

⁵ <http://www.mfa.gov.tr/guney-afrika-kunyesi.tr.mfa>

⁶ Afrikan Mine Workers Union

⁷ Afrika Ner: Hollandalı muhacirler tarafından oluşturulan yalnızca Afrikanca konuşulan dil çerçevesinde ayrılıkçı bir harekettir.

kurulmasını öngören uygulamayı yürürlüğe koydu. Apartheid şehirde oturan zenci Güney Afrika halkını kendi ülke ve topraklarında bigâne durumuna düşürmeyi hedefliyordu.

Şiddet ve baskının en bariz şekilde görüldüğü bu ırkçı rejimin uygulamaları hakkında Marian Cornon şu tespitlerde bulunmuştur : “Apartheid’in ekonomik yönleri siyasal yönlerinden daha çok tanınmıştır. Beyazlar 1950 yılında ülke nüfusunun %20’sini oluşturmaktaydı. Bu sayı 1970’de %18, 1975’te %16’ya düşmüştür. Hâlbuki azınlık olan bu beyazlar gelirin %75’ni elde ediyorlardı. Güney Afrika Cumhuriyeti ırkçılığın bir kurum ve sosyal yapı olarak uygulandığı dünyadaki tek devlettir. Yönetimin insanların rengine göre uygulandığı nadir bir ülkedir” (Cornon, 1987, s. 275).

İktidar artık ırk ayrımcılığının siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamın hemen her alanına yaydığı, siyahların tüm haklarını kontrol altına aldığı yasaları parlamentodan geçirmeye başlamıştır. Birçok alanda çıkarılan ve uzun bir liste oluşturan bu yasaların bazılarını sıralamak Apartheid uygulaması hakkında fikir verici olacaktır. Örneğin 1949 yılında çıkarılan 55 nolu yasaya göre beyazlarla evlenmek siyahlara yasaklanmıştır. 1950’de çıkarılan 21 nolu yasa ile siyahlar ve beyazlar arasındaki cinsel ilişki yasaklanmıştır. Bu konuda polis aktif ve oldukça sert bir denetim uygulamış, evlere, hatta yatak odalarına kadar baskın yapmıştır⁸.

1953 yılında çıkarılan Bantu Eğitim Yasası ırk ayrımcılığına dayanan eğitim sisteminin kurallarını getirmekteydi. Bu yasa ile ırkçı rejim eğitime ilişkin tüm yasal düzenlemeleri bir bütün halinde sistemleştirmiştir. Bantu eğitim politikasının amacı, Siyah ve Metis gençliğini vasıfsız bir işgücü piyasasında eğitmek ve beyazların tek refahını ve Güney Afrikalıların toplam kontrolünü sağlamaktır. Bantu okullarında, siyah gençler anadillerinde eğitim gördü, ancak eğitim erkekler için anadil ve tarım, kızlar için dikiş ve örgü ile sınırlıdır. Gelecekteki çiftçilerin çocukları hiçbir matematik veya bilim bilgisi olmadan ve zar zor okuyabilmiştir. 1956’da okul ayrımı "kabile" ilan edilen üniversitelerde de uygulanmıştır.⁹

1950’lilerde bu ırkçı rejime karşı ülkede mücadele eden kuruluşlar ortak çalışmalar yapmak üzere birleşmişlerdir. Birliğin üyeleri ANC Afrika Ulusal Kongresi, GA Hint Kongresi, Renkli Halklar Örgütü, Ticaret Sendikaları ve GA Demokratlar Kongresidir (ırkçılığa karşı olan beyazlardan oluşmaktadır). Birlik ırkçı rejime karşı halkın taleplerini saptayarak hazırlanan Özgürlük Bildirgesini 1955 yılında kabul etmiştir. Siyahların sosyal ve siyasal alanda eşitliğini dile getiren bildirge, özgürlük döneminde oluşturulması planlanan anayasaya temel teşkil etmektedir. Güney Afrika Hükümeti Birlik Kongresi hareketini vatana ihanet ve hükümeti yıkma amaçlı bir örgütlenme olarak değerlendirerek kongre üyelerini yargılamaya başlamıştır. Başta Nelson Mandela ve arkadaşları olmak üzere 156 üyenin yargılaması 1956’dan 1961’e kadar sürmüş, iddialar kanıtlanamadığı için tüm yargılananlar beraat etmiştir¹⁰.

Güney Afrika’da siyahların ırkçılıkla mücadelesinde bir dönüm noktası olarak görülen olay Sharpeville katliamıdır. 21 Mart 1961’de ülkenin Johannesburg kenti yakınlarındaki Sharpeville kara kasabasında Pan Afrikanist Kongre (PAC) üyesi bir grup kimlik kartlarını protesto etmek için şiddet içermeyen bir yürüyüş düzenlemiştir. Kimlik kartlarını polis merkezine götürüp tutuklanmayı amaçlayan grup polis merkezi binasının dışında toplanmıştır. Ancak bu sırada polisin gruba ateş açması sonucu 69 kişi hayatını kaybederken, 180 kişi de yaralanmıştır¹¹. Sharpeville katliamının gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında yankıları oldukça büyük olurken ırkçı yönetime karşı nefret dalgaları hızla yayılmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletler de 1 Nisan 1960 tarihli kararıyla Apartheid’i insanlığa karşı suç ilan ederek kinamış ve hükümeti ırkçı politikaları terk etmeye çağırmıştır¹².

Güney Afrika ile ilgili Birleşmiş Milletleri harekete geçiren bir başka olaya Rivonia davasıdır. Sharpeville katliamından sonra siyahilerin oluşturduğu ANC ve PAC örgütleri silahlı eylemlere girişmiştir. Bu eylemler sırasında meydana gelen sabotajlar nedeniyle hükümet bir yasa hazırlayarak eylemcilere büyük cezalar öngörmüştür. Mayıs 1963’te çıkarılan yasayla sanıkların mahkemeye çıkarılmadan 90 gün tutuklu kalmalarının önünü açarken, güvenlik güçlerine de hat safhada eylem serbestisi tanımıştır.

⁸ <https://t24.com.tr/haber/guney-afrikada-neler-olmustu-1,219930>

⁹ Apartheid Altında Eğitim, <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/afriquesud-2Hst.htm>

¹⁰ <https://t24.com.tr/haber/guney-afrikada-neler-olmustu-1,219930>

¹¹ <https://www.history.com/this-day-in-history/massacre-in-sharpeville>

¹² Güvenlik Konseyi kararları için bkz: <<http://www.un.org/documents/scres.htm>>

1964'ün sonuna gelindiğinde tutukluluk hali 90 günden 180 güne çıkarılmıştır. Bu yasaların uygulanmasıyla birlikte siyasal tutukluların sayısında da büyük artış olmuştur. 1965'te 48 olan tutuklu sayısı 1967'de 568 bin kişiye ulaşmıştır. Tutuklananlar arasında ANC liderlerinden Nelson Mandela'nın yanı sıra Walter Sisulu ve Govan Mbeki Raymond Mhlaba, Dennid Goldberg, Ahmet Kathrada, Elias Motsoaledi ve Andrew Mlangeni gibi önemli isimler bulunuyordu.

Bu kişiler; sabotaj düzenlemek, hükümeti devirmek için silahlı devrim tasarlamak ve ülkenin yabancı güçlerce işgali için hazırlık yapmakla ve ayrıca komünist olmakla suçlanmaktaydılar (Uçkan, 1986, s. 165). 1964'te sonuçlanan davada Nelson Mandela ve arkadaşları ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdir. Haziran 1963-1965 yılları arasında Güney Afrika askeri mahkemeleri 281 idam hükmü vermiş, bunlardan 194'ü infaz edilmiştir.

Sıkıyönetimin gece sekizden sonra sokağa çıkma yasağı uygulamasıyla gece gizlice gözaltına alınmalar, insanların mahkemeye çıkarılmadan hapse atılmaları, ücretlerin düşüklüğü gibi sorunlar devam ederken; devletin okullarında zenci çocuklardan alınan ücretlerin fahiş bir şekilde yükselmesi nedeniyle Haziran 1976'da ortaokul ve lisede okuyan çocuklarla üniversiteli gençlerden oluşan bir grup, tıp öğrencisi Steve Biko önderliğinde Stewo şehrinde barışçıl protesto yürüyüşlerini başlatmıştır.

İktidarın ırkçı rejimi doğrultusunda hareket eden polis öğrencilere karşı büyük bir şiddet uygulamış, üzerlerine ateş açarak 20 çocuğun ölümüne sebep olmuştur. Binden fazla öğrenci yaralanmıştır. Polisin katlettiği ilk çocuk 13 yaşındaki Hector Pietson adında bir ortaokul öğrencisidir. Stewo ve diğer ilçelerdeki protestolarda toplam 575 insan hayatını kaybetmiştir¹³. Bu katliam bütün dünya halklarının ırkçılıkla mücadele tarihine "Kanlı Çarşamba" adıyla geçmiştir.

Zenci Bilinci Hareketi'ni kuran ve Stewo direnişçilerinin öncülerinden olan Steve Biko 1977'de tutuklanmış, cezaevinde işkence sonucu öldürülmüştür¹⁴. Bu vahşi cinayetten sonra onun adını tüm dünya duymuş, filme konu olan bu olay ırk ayrımcılığına karşı tepkilerin tüm kıtalara yayılmasını sağlamıştır.

Güney Afrika'nın bütün şehirlerine, kasabalarına ve köyelerine yayılmaya başlayan devrim coşkusu insanlardaki ölüm korkusunu yenmiş, dünyanın modern silah ve teçhizatına sahip orduyu ve güvenlik güçlerini çaresiz bırakmıştır. Dünya kamuoyunun da desteğiyle, elinde sopası, açlıktan derisi kemiğine yapışmış ama yüreği emperyalist ve onların destekçilerine mücadele ateşiyle yanan yerliler karşısında Amerika ve İngiltere'nin desteğine rağmen ırkçı rejim başarılı olamamıştır.

1990'lara gelindiğinde ANC (Afrika Ulusal Kongresi) yasallaşmış, ANC önderi Nelson Mandela 11 Nisan 1990 günü, 27 yıl süren hapislikten sonra serbest bırakılmıştır. Güney Afrika'nın sistemi olacağı konusunda ANC ve diğer siyasi partilerle görüşmeler yapılmaya başlanmış, Apartheid sistemini düzenleyen yasalar iptal edilmiştir. Ancak bu görüşmeler sırasında yeni düzenlemeler yapıp yürürlüğe koyulduğu sırada bile direnişçilerle hükümet güçleri arasında şiddetli çatışmalar devam etmiştir. 1990-1994 aralığında 14.300 kişinin öldüğü kayıtlara geçmiştir¹⁵.

1991'in sonuna gelindiğinde yeni bir anayasa yapılabilece kadar geçici hükümetin görevi devralması hususunda taraflar arasında anlaşmaya varılan Güney Afrika'da görüşmeler zaman zaman kesintiye uğramış olsa bile 1993'te yeni anayasa konusunda uzlaşma sağlanmıştır.

27 Nisan 1994'te ülkede ilk demokratik seçimler gerçekleştirilmiş olup, Nelson Mandela liderliğindeki ANC oyların çoğunluğunu alarak Ulusal Birlik Hükümeti'ni kurmuştur. Böylece demokratik seçimle gelen ilk başkan olan Nelson Mandela, yardımcıları da F.W De Klerk ve Thabo Mbeki olmuştur.

Nelson Mandela yönetimindeki Güney Afrika Cumhuriyeti işsizlikten ekonomiye, etnik çatışmaların doğurduğu şiddete kadar birçok sorunla baş başa kalmıştır. Halkın en çok önemsedığı yıllarca süren ırkçı yönetim sırasında işlenen insanlık suçlarının sorumlularının yargı önüne çıkarılmasıydı. Mandela, toplumun bu beklentisini karşılamak üzere Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu girişimini başlatmıştır. Mandela göreve geldikten sonra Apartheid rejimine kin beslemek yerine ülkedeki beyazları da kucaklamış, dünya liderleri arasında kendisine büyük hayranlık uyandırmıştır. O bu tutumu, Güney Afrika'da verdiği hak ve eşitlik mücadelesi nedeniyle 1993 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.

¹³ <https://daniellehistory12.weebly.com/soweto-massacre.html>

¹⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-afrika-nin-isyan-mahallesi-soweto-15008164>

¹⁵ Nazım Tural: <https://t24.com.tr/haber/guney-afrikada-neler-olmustu-1,219930>

3.Güney Afrika'da Son Durum

Güney Afrika bugün dünyanın en büyük ikinci altın üreticisi ve Afrika kıtasının en büyük ekonomisine sahip ülke konumundadır. Anadolu Ajansı'nın¹⁶ Afrika merkezli Afrasia Bank tarafından yayınlanan "2018 Afrika Varlık Raporu"ndan derlediği bilgilere göre, 2007-2017 dönemini kapsayan 10 yıllık süreçte Afrika'da ekonomik varlık düzeyi yüzde 13 arttı. Ancak yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen ülkede gelir adaletsizliği oranının oldukça yüksek olduğu saptanmıştır. Güney Afrika'da her ne kadar siyasi eşitlik sağlanmış olsa da son yıllarda ülkeden gelen haberlere göre zenci halkın ekonomik eşitlikten yoksun kaldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde beyazların tekelinde bulunan maden ocaklarında yerli halk çalışmaktadır. Bölgede yapılan araştırmalarda bu tekellerin işçilerin haklarını ihlal ettiği ortaya koyulmuştur.

Konuyla ilgili olarak bağımsız ve kar amacı gütmeyen bir araştırma kuruluşu olan Swedwatch 600 kişiyi kapsayan bir anket çalışması yapmış, ulaştığı sonuçları bir rapor halinde kamuoyuna duyurmuştur. Maliyetlerin Taşınması başlıklı bu rapora göre¹⁷ ;

-Araştırmaya katılanların %67'si maden tekellerinin topraklarına el koyduğunu kendilerine herhangi bir bedel ödemediğini ifade ediyor.

-Halkın %64'ü maden tekellerinin ocaklar açmasının toplumu olumsuz etkilediğini,

-Halkın %62'si bu ocakların suyun kalitesini düşürdüğünü,

-Halkın %72'si de tekellerin maden çıkarma çalışmalarını başlatmasından sonra yaşamının olumsuz etkilendiğini ifade ediyor.

Ayrıca maden tekellerinin işçilerle kısa vadeli sözleşme yaptıkları, kadınların haklarını ihlal ettikleri belirtilen raporda “ Pek çok kadın cinsel istismara ve saldırıya uğrama korkusuyla yaşıyor. İşe girmelerinin karşılığında cinsel ilişki veya rüşvet vermeye zorlanıyor” ifadelerine de yer verilmiştir.

Sonuç

Gelinen noktada ırkçı rejimin uyguladığı katliamlar sonucu Güney Afrika tabanından yükselen direniş ve mücadele azmi politik zemini değiştirmekte önemli bir etken olmuştur. Tüm dünyanın hafızasına tarihi bir leke olarak kazınan Apartheid yönetimi yerli halkın devrimci mücadelesi karşısında varlığını yitirmiştir.

Güney Afrika halkının ırkçılıkla mücadelesi bazı şehirlere kurulan müzelerle toplumun belleğine kazınmış, bu müzelerde ülkede yaşananlar ve ırk ayrımcılığının tarihi süreci zengin görsel malzemelerle sergilenmektedir. Johannesburg'da kurulan İrk Ayrımcılığı Müzesi'nde Güney Afrika'nın 90'lı yıllara kadar sürdürdüğü, dünyada örneği görülmemiş, acımasız politikalar tüm aşamalarıyla yansıtılmaktadır.

Zencilere direniş ruhunu kazandıran Soweto Ayaklanması'nda 13 yaşında öldürülen Hector Pietson'ın anısı da Soweto şehrinde kurulan Hector Pietson Müzesi'nde yaşatılmaktadır. Müzede tüm çatışma süreci görsel malzemelerle sunulmaktadır.

Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu başkanlığı sürecinde yaptığı çalışmalarda gösterdiği çabalar sonucu Nobel Barış ödülüne layık görülen Nelson Mandela'nın Orlondo West'te bulunan evi de bugün müze haline getirilmiştir. Bu müze evde Mandela'ya ait çok sayıda anı ve kişisel eşyalar sergilenmektedir.

Güney Afrika'da büyük bedeller ödenerek siyasi eşitlik sağlanmış olsa da tam bir ekonomik özgürlüğün sağlanmadığı görülmüştür. Yerli halktan oluşan işçi sınıfının ekonomik eşitlikten yoksun kaldığı, istismar, kötü muamele, ücret adaletsizliği, hak ihlalleri nedeniyle yoksulluk içinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak ülkede çalışma şartlarıyla ilgili iyileştirmeler yapılmayıp, elde edilen gelirin adil bir şekilde paylaşılması ile çalışma barışı sağlanamaması halinde gelecekte Güney Afrika'da yerli halkın ekonomik hakları için mücadeleye girişeceği bunun da ülkenin gelişmesi açısından büyük bir tehlike yaratacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

¹⁶ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-ekonomik-varligi-10-yilda-yuzde-13-artti/1279743>

¹⁷ <https://swedwatch.org/en/regions/africa-south-of-the-sahara/mining-communities-provide-accounts-human-rights-challenges/>

- Blackwood, B. M. (1930). *Racial differences in skin-colour as recorded by the colour top*. (Cilt 60). Journal of the Royal Anthropological Institute vol.
- Cornon, M. (1987). *Afrika'nın Çağdaş Tarihi*. Tahran: Emir Kebir.
- Fratz, F. (1980). *Afrika Devrimi Dünya Devrimi*. (B. Aferid, Çev.) Tahran.
- Luisruv, S. (1972). *Keşv ve Estemar Afrika (Afrika'nın Keşvi ve Sömürgecilik)*. Tahran: Bondyde Yayınları.
- Omran, M. (1974). *Nehzethaye Zedesremari der Afrika (Afrika'da Anti Sömürgecilik Hareketleri)*. (M. Hekimi, Çev.) Tahran: Nesli Cevan.
- Tuncalı, E. (1966). *Uyanan Afrika Kara İhtilal*. İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şti. Yayınları.
- Uçkan, G. (1986). *Çağdaş Sömürgecilik Ve Emperyalist Yayılma Örneği Güney Afrika Cumhuriyeti*. İstanbul : Yarım.
- <https://daniellehistory12.weebly.com/soweto-massacre.html>, erişim tarihi ,15.03.2019
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-afrika-nin-isyan-mahallesi-soweto-15008164>, erişim tarihi,13.03.2019
- <https://t24.com.tr/haber/guney-afrikada-neler-olmustu-1.219930>, erişim tarihi,03.03.2019
- <https://swedwatch.org/en/regions/africa-south-of-the-sahara/mining-communities-provide-accounts-human-rights-challenges/>, erişim tarihi,20.03.2019
- Apartheid Altında Eğitim,
<http://www.axl.cefan.ulaval.ca/afrique/afriquesud-2Hst.htm>, erişim tarihi,03.03.2019
- <https://www.history.com/this-day-in-history/massacre-in-sharpeville>, erişim tarihi, 02.03.2019
- <http://www.mfa.gov.tr/guney-afrika-kunyesi.tr.mfa>, erişim tarihi, 01.03.2019
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-ekonomik-varligi-10-yilda-yuzde-13-artti/1279743>, erişim tarihi, 02.03.2019

ŞANLIURFA İLİ NEOLİTİK DÖNEM YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2019

NEOLITHIC PERIOD SURVEY OF ŞANLIURFA PROVINCE, 2019

ИССЛЕДОВАНИЕ НЕОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА

ПОВЕРХНОСТИ В ШАНЛЫУРФЕ В 2019 ГОДУ

Bahattin ÇELİK¹
Hatice TOSYAGÜLÜ ÇELİK²
Gül GÜLER³
MustafaGÜLER⁴

ÖZ

Şanlıurfa Merkez ilçesi sınırları içerisinde Tek Tek Dağları bölgesinde 2013 yılından bu yana Neolitik dönem ve öncesi ile ilgili yüzey araştırması yapılmaktadır. Yüzey araştırmalarına 2019 yılında da devam edilmiş, Neolitik dönem ve diğer dönemlere ait merkezler ve tuzak alanları tespit edilmiştir. 2019 yılı araştırmalarımız, genel olarak Şanlıurfa'nın güneydoğusunda, yaklaşık 50 km ile 80 km mesafelerde bulunan Tek Tek Dağları bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölge, kayalık bir bölge olup daha çok yüksek platoların yer aldığı bir bölgedir. Yabani fıstık ağaçlarının bol miktarda bulunduğu Tek Tek Dağları bölgesinde, şu anda çok nadir de olsa geçmiş dönemlerde olduğu gibi ceylan popülasyonu bulunmaktadır. Prehistorik dönemlerden itibaren bölgede çok yoğun bir iskân söz konusu olmuştur. Özellikle, Neolitik dönem ve sonrasında bu yoğun iskân kendisini yamaç yerleşimleri ile göstermektedir. Yapılan çalışmalarda, bölgede 2013 yılından bu yana 60 yamaç yerleşimi tespit edilmiştir. İlk kez Neolitik dönemde yapılmış olduğu ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığını düşündüğümüz tuzak alanları, 2019 yılı

¹ ORCID: 0000-0001-8386-0062 Prof. Dr. Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 76000İĞDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

² ORCID: 0000-0003-2739-7047 Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü. 76000-İĞDIR. hhaticecelik@gmail.com

³ ORCID: 0000-0002-7118-6469. Doç. Dr Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı. 63000-ŞANLIURFA gulguler67@hotmail.com

⁴ ORCID: 0000-0001-9108-8818. Doç. Dr. Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü. 63000-ŞANLIURFA mguler63@hotmail.com

araştırmalarımızın ana konusunu oluşturmuştur. 2019 yılında yapılan araştırmalar sonucunda 8 tuzak alanı tespit edilmiştir. Tuzak alanlarının bazıları, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi Neolitik merkezlerinin güneyinde, doğusunda ve kuzeyinde bulunmuştur. Bunun dışında 2019 yılında Geç Roma ve Erken Bizans dönemine ait pek çok yerleşim de tespit edilmiştir. 2019 yılı araştırmalarımız Neolitik merkezler ile tuzak alanları ve yamaç yerleşimleri arasındaki ilişkileri bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Neolitik Dönem, Tuzak Alanları, Yamaç Yerleşimleri, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Tek Tek Dağları.

ABSTRACT

Since 2013 survey has been conducted in the Tek Tek Mountains (Tek Tek Dağları) region within the borders of Şanlıurfa Central district regarding the Neolithic period and before. Surveys were continued in 2019, sites and trap areas (Desert Kites) belonging to Neolithic and other periods were identified. Our researches for 2019 were carried out in the Tek Tek Mountains region, which is located approximately 50km to 80km away from the southeast of Şanlıurfa. This is mostly a rocky region and has very high plateaus. In the Tek Tek Mountains region, where wild pistachio trees are abundant, now there is a very rare population of gazelles but in the past there were plenty. From the prehistoric periods there has been a very intense settling in the region. Especially, during the Neolithic period and afterwards, this dense settling represents itself with slope settlements. According to the researches conducted in the region since 2013, 60 slope settlements have been identified. The trap areas, which we think they were first made in the Neolithic period and continued to have been used in the later periods, constituted the main theme of our research during 2019. As a result of the researches conducted in 2019, 8 trap areas were identified. Some of the trap areas were found on the southern, eastern and northern sites of the Karahan Tepe and Harbetsuvan Tepesi Neolithic Centers. Except this, many Late and Early Byzantium settlements have been identified in 2019. Our researches in 2019 once again showed the relationship between the Neolithic centers the trap areas and the slope settlements.

Keywords:Şanlıurfa, Neolithic Period, Trap Areas, Slope Settlements, Karahan Tepe, Harbetsuvan Tepesi, Tek Tek Dağları.

1-Giriş

“Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi, Neolitik Çağ ve Öncesi” (Proje Numarası: YA016301, 2019) adlı yüzey araştırması projesi çalışmalarında, başlangıç olarak merkez ilçenin en uzak yeri olan Tek Tek Dağları bölgesinde, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2018 yıllarında olduğu gibi 2019 yılında da araştırmalara devam edilmiştir. Bölgenin, yüksek tepeleri ve geçit vermeyen dar vadileri olması sebebiyle çok zorlu bir araştırma dönemi olmasına rağmen bölgede Neolitik Dönemden itibaren kullanıldığını düşündüğümüz tuzak alanları ve yamaç yerleşimleri tespit edilmiştir⁵.

⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile gerçekleştirilen yüzey araştırması, Şanlıurfa merkez ilçesi sınırları içerisinde Tek Tek Dağları'nda yapılan yüzey araştırması, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Sanatı Bölümü'nün öğretim elemanı Doç. Dr. Gül Güler, Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümünden Doç. Dr. Mustafa Güler, İğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Organik Tarım İşletmeciliği Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Hatice Tosyagülü Çelik, Arkeolog İbrahim Gül, Zehra Aldeniz, Züleyha Şen, Vehip Küçükay, İsmail Dolap, Pınar Kaplan ve çalışmalarına yardım amacıyla da Harran ve Ardahan Üniversitelerinin Arkeoloji Bölümü'nden 6 öğrencinin

2019 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında, Şanlıurfa'nın doğusunda yaklaşık 50 km ile 80 km'lik değişen mesafelerde yer alan Tek Tek Dağları'nın güneydoğu ve kuzey kesimleri sistematik olarak incelenmiştir. Tek Tek Dağları içerisinde bulunan köylerde gezilerek en eski dönemlerden itibaren kullanılmış açık hava istasyonları, yamaç yerleşimleri, mağaralar, höyüklerin varlığı araştırılmıştır. 2019 yılında Tek Tek Dağları bölgesinde tespit edilen ve incelenen arkeolojik alanlar sırasıyla; Çiçek Köyü Humuş Mevkii, Kargılı Köyü Şeyh Mevkii Tuzak Alanı, Keçli Köyü Kuzu Tarlası, Kargılı Köyü Zakzuk Kalesi Savunma Duvarı, Sarpdere Köyü Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi, Bağış Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı, Bağış Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı, Bağış Köyü Suvan Tepesi, Doğu Mevkii Yamaç Yerleşimi, Pırpır Köyü Höyüğü, Betik (Gözeli) Köyü Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi, Rüstem Deresi 1 Nolu Kayaaltı Sığınağı, Rüstem Deresi 2 Nolu Kayaaltı Sığınağı, Üçkonak Köyü Taş Ocağı ve Kaya Mezarı, Uğurlu (Hırbete Sode) Köyü Mağara Mevkii Güney Tuzak Alanı, Uğurlu Köyü Rücüm Ebyad Mevkii Tuzak Alanı, Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Kuzey Tuzak Alanı, Uğurlu Köyü Aslan Kabartması Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi, Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Batı Tuzak Alanı, Uğurlu Köyü Muhtarın Tarlası Kuzeybatı Mevkii Yamaç Yerleşimi, Dikme Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı, Parmakkapı Köyü Höyüğü ve Soğmatar Köyü Muhtarın Yeri Mevkii Yamaç Yerleşimi adlı yerlerdir.

Şanlıurfa Merkez İlçe'de gerçekleştirilen "Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" sırasında özellikle çakmaktaşı ve obsidyen buluntuların yoğun olduğu yerleşimlerde daha yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bazı sitlerin kaçak kazılar nedeniyle tehlike altında oldukları, eğer bir an önce tedbir alınmaz ve buralarda kurtarma kazıları yapılmaz ise bunların çok yakın zamanda tümüyle yok olacakları sonucuna varılmıştır. Ayrıca yamaç yerleşimlerinin çoğunun tarım arazisine dönüştürüldüğü ve bu yerleşimlerdeki temel taşlarının alınmış olduğu gözlenmiştir. Tuzak alanlarının da çoğunun büyük yassı taşlarının alındığı gözlenmiştir. 2019 yılında yapılan araştırma sonucu tespit edilen 22 (yirmiiki) arkeolojik buluntu yeri tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucu tespit edilen buluntu yerleri aşağıda belirtilmiştir.

2- 2019 Yılında Tespit Edilen Arkeolojik Alanlar:

2.1- Çiçek Köyü Humuş Mevkii Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 64 km güneydoğusunda ve Tektek Dağlarının içinde yer alan Çiçek Köyü'nün 300m güneyinde bulunan bir yerleşim alanıdır (Resim 1). Yerleşim alanı, temel taşlarından anlaşıldığı kadarıyla terk edilmiş eski bir köy yerleşimidir. Yerleşim içinde bir adet su sarnıcı ve 50x100m genişliğinde etrafı taşlarla çevrili dörtgen planlı bir avlu vardır. Bu yerleşim diğer köy yerleşimlerinden farklılığı sebebiyle incelenmiştir. Yapılan incelemelerde birkaç seramik parçası tespit edilmiştir. Ele geçen küçük buluntular buranın, Osmanlı döneminde iskân edilmiş olabileceğini göstermektedir.

2.2- Kargılı Köyü Şeyh Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 50km güneydoğusunda yer alan Kargılı Köyü'nün 2km kuzeydoğusunda bulunan bir tuzak alanıdır (Resim 2). Tek Tek Dağları Milli Park Alanı'nın güneydoğu sınırında yer alır. Tuzak alanının sadece iki duvarı günümüze kadar gelmiş olup bu duvarlarında üzerinde yer alan büyük taşlar alınmıştır. Mevcut duvar kalıntılarının uzunluğu doğu-batı yönünde 50m, kuzey-güney yönünde ise 100m'dir.

katılımıyla yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Bakanlık temsilcisi Muhittin Çiçek eşliğinde 17.07.2019 tarihinde başlatılan ve 27.07.2019 tarihinde sona erdirilen yüzey araştırması toplam 11 gün sürmüştür.

2.3- Kargılı Köyü Zakzuk Kalesi Savunma Duvarı

Şanlıurfa'nın 52km güneydoğusunda, Kargılı Köyü'nün 1km kuzeyinde Zakzuk Kalesi'nin çevresinde yer alır (Resim 3). Savunma duvarı kalenin ikinci sur duvarı şeklinde yapılmıştır. Birinci sur duvarının etrafı tamamen bu ikinci duvarla çevrilidir. Mevcut görülebilen duvar kalıntıları doğu-batı yönünde 40m, kuzey-güney yönünde ise 60m civarındadır. Duvarlar büyük yassı taşların üst üste konulması ile yapılmış yaklaşık 1m kalınlığındadır. Yapılan incelemelerde, Roma ve Bizans seramiklerine rastlanmıştır.

2.4- Keçli Köyü Kuzu Tarlası Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 55km güneydoğusunda bulunan Keçli köyünün 100m doğusunda yer alır (Resim 4). Yamaç yerleşimi sırtını kayalık bir tepeye vermiş yüzü güneye bakan bir konumdadır. Yerleşimin etrafında iki adet armut tipi sarnıç yer almaktadır. Yapılan incelemelerde, Neolitik, Tunç Çağı, Roma ve Bizans dönemine ait buluntular gözlenmiştir.

2.5- Sarpdere Köyü Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 58km güneydoğusunda bulunan Sarpdere köyünün 1 km batısında yer alır (Resim 5). Sarpdere Batı Mevkii Tuzak Alanı'nın doğu kenarında bulunur. Yamaç yerleşimi batıya bakmaktadır. Yerleşimin etrafı taşlarla çevrilidir. Alt ve üst teras olarak iki adet terası bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. Burada yapılan incelemeler sonucunda Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan ve obsidyenden dilgi ve yonga parçalarına, kazıyıcı ve uç parçalarına, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.6- Bağış Köyü Güneydoğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km güneydoğusunda bulunan Bağış köyünün 1km güneydoğusunda yer alır. Tuzak alanı, dörtgen planlı olup üç adet yuvarlak planlı mevzisi günümüze kadar gelmiştir (Resim 6). Tuzak alanını sınırlayan taş bloklar yassı olup balık pulu tarzında dizilmişlerdir. Burada yapılan incelemeler sonucunda, Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan dilgi parçalarına rastlanmıştır.

2.7- Bağış Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km güneydoğusunda bulunan Bağış köyünün 500m batısında yer alır (Resim 7). Salih Bağış'a ait evin 100m güneyinde yer alır. Tuzak alanının sadece bir mevzisi ve 20m'lik duvarı günümüze kadar gelebilmiştir. Tuzak alanlarının duvarları için yassı taşların balık pulu tarzında dizilmesi ile oluşturulmuştur. Burada yapılan incelemeler sonucunda, Neolitik döneme ait çakmaktaşıdan dilgi ve yonga parçalarına rastlanmıştır.

2.8- Bağış Köyü Suvan Tepesi kuzeydoğu Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 65km güneydoğusunda bulunan Bağış köyünün 1,5km kuzeydoğusunda yer alır (Resim 8). Yamaç yerleşimi yaklaşık 5 dekarlık bir alana sahiptir. Üzerinde eski çadırların ve ağılların yerleştirildiği ağıllar ve dörtgen planlı yapı kalıntıları vardır. Ayrıca yerleşimde iki adet 2m çapında 1m derinliğinde kaçak kazı çukurları mevcuttur. Batısında yer alan Suvan Tepesi ile bağlantılı bir yerleşim olduğu düşünülmektedir. Yapılan incelemelerde, Neolitik döneme ait dilgi ve yonga parçalarına, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarını ve Osmanlı dönemine ait pişmiş topraktan pipo parçasına ve camdan bilezik parçalarına rastlanmıştır.

2.9- Pırpır Köyü Höyüğü

Şanlıurfa'nın 40km doğusunda bulunan Pırpır köyünün içinde yer alır (Resim 9). Küçük ölçekli bir höyük olup yaklaşık yerden 4m yüksekliktedir. Höyüğün kuzey bölümünden toprak alınmıştır. Diğer bölümleri ise eski harabe köy evlerinin altında bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde, Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçaları tespit edilmiştir.

2.10- Betik (Gözeli) Köyü Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 80km doğusunda bulunan Betik (Gözeli) köyünün 500m batısında yer alan kayalık bir tepenin batı yamacında yer alır (Resim 10). Yamaç yerleşimi sırtını doğusunda bulunan bir kayaya yaslamıştır. Güneydoğusunda Betik Köyü Tuzak Alanı yer almaktadır. Yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait düzeltili dilgi parçaları, Geç Roma ve Erken Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır. Ayrıca İslami döneme ait mavi sırlı bir seramik parçasına da ele geçmiştir.

2.11- Tek Tek Dağları Milli Parkı Rüstem Deresi 1 Nolu Kayaaltı Sığınağı

Şanlıurfa'nın 45km doğusunda Tek Tek Dağları Milli Parkı sınırları içinde bulunan Rüstem Deresi vadisinin batıdan girişinde 100m ilerledikten sonra vadinin kuzey yamacında yer alan bir kayaaltı sığınağıdır (Resim 11). Kayaaltı sığınağı 30m uzunluğunda, yaklaşık 10m genişliğindedir. Tavan yüksekliği 2,5-3m civarındadır. Önünde bulunan teras bölümü çok az olup daha çok ön tarafı kayalıktır. Terasında yapılan incelemelerde, Erken Bizans dönemine ait seramik parçaları ile üst paleolitik döneme ait patinalı düzeltili dilgi parçaları tespit edilmiştir.

2.12- Tek Tek Dağları Milli Parkı Rüstem Deresi 2 Nolu Kayaaltı Sığınağı

Şanlıurfa'nın 45km doğusunda Tek Tek Dağları Milli Parkı sınırları içinde bulunan Rüstem Deresi vadisinin batıdaki girişinden 5km ilerledikten sonra kuzey yamaçta yer alan bir kayaaltı sığınağıdır (Resim 12). Kayaaltı sığınağı 26m uzunluğunda, yaklaşık 6m genişliğindedir. Tavan yüksekliği 2,5m civarındadır. Önünde bulunan teras bölümü 20x30m boyutlarındadır. Terasında yapılan incelemelerde, Roma ve Erken Bizans dönemine ait seramik parçaları ile Neolitik döneme ait dilgi parçaları tespit edilmiştir.

2.13- Üçkonak Köyü Kuzey Mevkii Taşocağı ve Kaya Mezarları

Şanlıurfa'nın 35km doğusunda bulunan Üçkonak köyünün kuzeyinde yer alan taş ocağı yaklaşık 50m uzunluğundadır. İçinde bir adet 3 arkosoliumlu kaya mezarı bir adet yapıyı kare planlı mağarası bulunmaktadır (Resim 13). Taş ocağının içinde çıkarılmaya hazır taş bloklar in-situ olarak bulunmaktadır. Yapılan incelemelerde Roma ve Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.14- Uğurlu (Hırbete Sode) Köyü Mağara Mevkii Güney Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 2km güneyinde bulunur (Resim 14). Tuzak alanı iki tepenin arasına yapılmış balık pulu tarzında dizilmiş taşlardan oluşur. Tuzak alanı dörtgen şeklindedir. İki adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır.

2.15- Uğurlu Köyü Rücüm Ebyad Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 1,5km kuzeybatısında bulunur (Resim 15). Tuzak alanı balık pulu tarzında dizilmiş taşlardan oluşur. Tuzak alanı dörtgen planlıdır. Bir adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır. Doğu bölümü ev ve bahçe yapımı nedeniyle tahrip edilmiştir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır.

2.16- Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Kuzey Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 1,5km kuzeybatısında bulunur (Resim 16). Tuzak alanı çevresinde yer alan taşlar balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanı dörtgen planlıdır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara rastlanmıştır.

2.17- Uğurlu Köyü Aslan Kabartması Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 2km doğusunda yer alır (Resim 17). Yamaç yerleşimi kayalık bir sırtın güneye bakan yamacına kurulmuştur. Yamaç yerleşimi içinde eski ağıllara ait yapı kalıntıları bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara, Erken Bizans ve Roma dönemine ait seramik parçalarına, demirden bir çivi parçasına rastlanmıştır.

2.18- Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Batı Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 500m doğusunda bulunur (Resim 18). Tuzak Alanı batıya bakan bir yamaç yerleşiminin önüne ve sırtına yapılmıştır. Ardi ardına taşların balık pulu şeklinde dizilmesi ile tuzak alanı duvarları oluşturulmuştur. Yapılan incelemelerde Neolitik döneme ait dilgi ve yonga parçalarına ve uç parçalarına rastlanmıştır.

2.19- Uğurlu Köyü Muhtarın Tarlası Kuzeybatı Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 65km doğusunda bulunan Uğurlu köyünün 1,2km güneyinde yer alır (Resim 19). Yamaç yerleşimi güneye bakan bir kayalık sırtın yamacına kurulmuştur. Yamaç yerleşimi içinde üç adet dörtgen planlı yapı kalıntısı bulunmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yongalara, Geç Roma ve Erken Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.20- Dikme Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı

Şanlıurfa'nın 70km doğusunda bulunan Dikme köyünün 1,5km doğusunda bulunur (Resim 20). Tuzak alanı "V" şeklinde planlara sahiptir. Taşları balık pulu tarzında dizilmiştir. Tuzak alanında iki adet yuvarlak planlı mevzisi bulunmaktadır. Tuzak alanının giriş kısmı doğuya bakmaktadır. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan yonga ve dilgi parçalarına rastlanmıştır.

2.21- Parmakkapı Köyü Höyüğü

Şanlıurfa'nın 66km doğusunda bulunan Parmakkapı köyünün içinde yer almaktadır. Höyüğün eteklerinde köy yerleşimi bulunmaktadır (Resim 21). Höyüğün batı ucunda bir taş ocağı ve muhtemelen bu taş ocağından çıkartılmış bir kireçtaşı lahit kurnası bulunmaktadır (Resim 22). Lahit kurnasının boyutları 247x120x100cm'dir. Höyük yaklaşık 10 dekar büyüklükte küçük bir höyüktür. Yapılan incelemelerde Erken Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma ve Bizans dönemine ait çok sayıda seramik parçalarına rastlanmıştır.

2.22- Soğmatar (Yağmurlu) Köyü Muhtarın Yeri Mevkii Yamaç Yerleşimi

Şanlıurfa'nın 70km güneydoğusunda bulunan Soğmatar köyünün 3km doğusunda yer alır. Yamaç yerleşimi güneye bakan bir kayalık sırtın yamacına kurulmuştur. Yaklaşık 8 dekarlık bir alana sahiptir. Yüzeyinde yapılan incelemelerde çakmaktaşıdan dilgi ve yonga parçalarına, Geç Roma ve Erken Bizans dönemine ait seramik parçalarına rastlanmıştır.

3- Değerlendirme ve Sonuç

Araştırma sonucu toplam 22 arkeolojik yer incelenmiştir. 2019 yılında daha çok Tuzak Alanları ve Yamaç Yerleşimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Gezilen köyler arasında belirlenen arkeolojik unsurlar üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa, özellikle tespit edilen yerleşimlerin çoğunda Roma ve erken Bizans dönemi ile Neolitik dönemin yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. 2013 yılından bu yana Tektek Dağları'nda sürdürülen çalışmalarda, bölgedeki yamaç yerleşimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her dönemde iskânın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Az da olsa, Kalkolitik ve Tunç Çağı seramik parçalarına rastlanmıştır. Bunun dışında ele geçen buluntular, daha çok Paleolitik ve Neolitik döneme ait, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış dilgi ve yongalar ve bunlardan yapılan aletlerdir. Bir diğer unsur da, saptanan yerlerin günümüzde tarım alanı olarak kullanılmaya devam ettiği ve buna bağlı olarak yerleşimlerin yüzeyindeki mimari unsurların tahrip edilmiş olmasıdır. Söz konusu arkeolojik değer taşıyan yerlerde, devam eden tahribatın önüne geçilebilmesi amacıyla yamaç yerleşimlerinin korunması gerekmektedir.

Tektek Dağları'nda sürdürülen çalışmalarda, bölgeye özgü yamaç yerleşimlerinden anlaşıldığı kadarıyla her dönemde iskânın söz konusu olmadığı görülmektedir (Güler ve Çelik 2015, 4-6; Çelik 2014a, 313-316; 2016a, 410-412, Res. 1). Bunun dışında ele geçen buluntular, daha çok Neolitik döneme ait, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış dilgi ve yongalar ve bunlardan yapılan aletlerden oluşmaktadır.

2019 yılında bölgede tespit edilen ve bize göre en önemli buluntular olan yabancı hayvanlar için yapılmış tuzak alanlarıdır. Bu tuzak alanlarının bölgede hemen her yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle, tuzak alanları Neolitik yerleşimlere yaklaşık 2 km ile 7 km arası mesafededir (Çelik 2018, 52-63; 2016b, 421-425; 2014b, 12-14, Fig. 7-8). Tuzak alanlarının etrafındaki büyük taş bloklar, köylerde yapılan yoğun müstakil ev inşaatları için kullanıldığından, tuzak alanlarının çoğu günümüze kadar sağlam bir şekilde gelememiştir. Bu tuzak alanlarının, bölgede daha önce çok yoğun olarak bulunan yabancı hayvanları avlamak için yapılmış oldukları düşünülmektedir (Çelik ve Tolon 2018, 28-36). Ancak, tuzak alanı taşlarının balık pulu tarzı sıralanış şekli nedeniyle çok sağlam yapılmış olduklarından, bu tarz tuzak alanlarının başka hayvanlar için de kullanılmış olabilecekleri akla gelmektedir. Tuzak alanlarının benzerlerine Suriye ve İsrail'de rastlanmaktadır (Holzer ve diğ. 2010, Res.1; Chamrade 2016, 386-389, Fig. 123-126, 129). Sonuç olarak, 2019 yılında Tektek Dağları'nda toplam 11 gün boyunca yapmış olduğumuz çalışmalar sonucunda, bölgenin tuzak alanları ve yamaç yerleşimleri açısından oldukça zengin bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- CHAMBRADE, M.-L. (2016). Dynamique spatio-temporelle et Environnement des Sites Néolithiques précéramiques de Syrie intérieure. Archéologie et Préhistoire. Université de Franche-Comté, <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00926596v1>, Doktora Tezi.
- ÇELİK, B. (2010). "Hamzan Tepe in the Light of New Finds", *Documenta Praehistorica*, Vol.37, Ljubljana, 257–268.

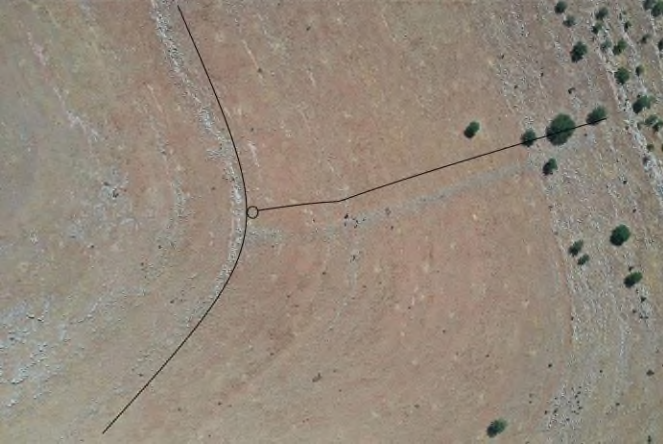
- ÇELİK, B. (2014a). "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi YüzeY Araştırması, 2013", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Gaziantep 02-06 Haziran 2014*, C. II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 311-328.
- ÇELİK, B. (2014b). "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered.", *Tüba-Ar*, Vol. 17, Ankara, 9-24.
- ÇELİK, B. (2015). "Şanlıurfa İli YüzeY Araştırması", *Belgü*, 2, Ankara, 79-99.
- ÇELİK, B. (2016a). "Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Dönem ve Öncesi YüzeY Araştırması, 2014", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Erzurum 11-15 Mayıs 2015*, C. II, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 409-426.
- ÇELİK, B. (2016b) "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi.", *Documenta Praehistorica*, 43, Ljubljana, 421-428.
- ÇELİK, B. (2017a). "Şanlıurfa İli YüzeY Araştırması, 2017", *Karadeniz*, Sayı 36, Ankara, 61-75.
- ÇELİK, B. (2017b). "2016 Yılı Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi YüzeY Araştırması", 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bursa 22-26 Mayıs 2017*, C.I, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No. 179/1, Bursa, 203-223.
- ÇELİK, B. (2018). "Şanlıurfa İli Neolitik Dönem YüzeY Araştırması, 2018", *Karadeniz*, Sayı 40, Ankara, 52-63.
- ÇELİK, B. ve A. BİNGÖL. (2016). "Şanlıurfa Province Central District Tekttek Mountains Year 2015 Surface Survey." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kars, Ek 1, 1-20.
- ÇELİK, B. ve K. TOLON. (2018). "Şanlıurfa'da Neolitik Dönem Tuzak Alanları." *Karadeniz*, Sayı 37, Ankara, 28-36.
- GÜLER, M. ve B. ÇELİK. (2015). "Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları." *Belgü*, 1, Ankara, 1-27.
- HOLZER, A.-AVNER, A.-PORAT, N.-HORWITZ, N.K. (2010) "Desert kites in the Negev desert and northeast Sinai: Their function, chronology and ecology" *Journal of Arid Environments*, Sayı 74, 806–817.

Katkı Belirtme

Şanlıurfa Eyyübiye İlçe Belediyesine ve Eyyübiye Belediye Başkanı Sayın Mehmet KUŞ'a araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

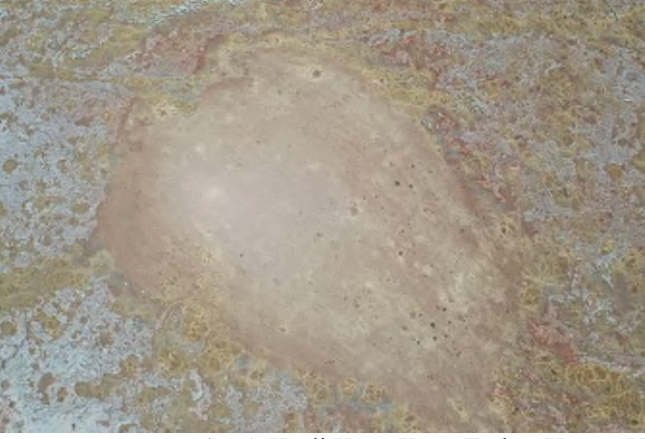
Resim 1. Çiçek Köyü Humuş Mevkii Yerleşimi.

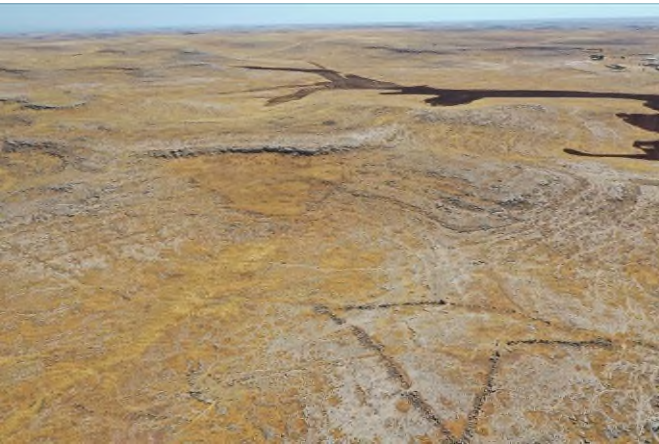
Resim 2. Kargılı Köyü Şeyh Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 3. Zakzuk Kalesi İkinci Savunma Duvarı.

Resim 4. Keçli Köyü Kuzu Tarlası Yamaç Yerleşimi.

Resim 5. Sarpdere Köyü Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi.

Resim 6. Bağış Köyü Tuzak Alanı Mevzi ve Duvar Taşlarının Görünümü.

Resim 7. Bağış Köyü Batı Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 8. Suvan Tepesi Kuzeydoğu Mevki Yamaç Yerleşimi.

Resim 9. Pırpır Höyük Kuzeyden Görünüm.

Resim 10. Betik (Gözeli) Köyü Yamaç Yerleşimi.

Resim 11. Rüstem Deresi 1 Nolu Kayaaltı Sığınağı.

Resim 12. Rüstem Deresi 2 Nolu Kayaaltı Sığınağı.

Resim 13. Üçkonak Köyü Taş Ocakları.

Resim 14. Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Güney Tuzak Alanı

Resim 15. Uğurlu Köyü Rücm Ebyad Mevkii Tuzak Alanı Taş Duvarları.

Resim 16. Uğurlu Mağara Mevkii Kuzey Tuzak Alanı.

Resim 17. Uğurlu Köyü Aslan Kabartması Batı Mevkii Yamaç Yerleşimi.

Resim 18. Uğurlu Köyü Mağara Mevkii Batı Tuzak Alanı.

Resim 19. Uğurlu Köyü Muhtarın Tarlası Kuzeybatı Mevkii Yamaç Yerleşimi.

Resim 20. Dikme Köyü Doğu Mevkii Tuzak Alanı.

Resim 21. Parmakkapı Höyüğünün Batıdan Görünümü.

Resim 22. Parmakkapı Köyünde Bulunan Lahit Kurnası.

Resim 23. Soğmatar Köyü Muhtarın Yeri Mevkii Yamaç Yerleşimi.

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPEŞİ

NEOLITHIC PERIOD CULT CENTER: HARBETSUVAN TEPEŞİ

КУЛЬТОВЫЙ ЦЕНТР НЕОЛИТИЧЕСКОГО ПЕРИОДА: ХОЛМ ХАРБЕТСУВАН

Bahattin ÇELİK*

ÖZ

Şanlıurfa ili sınırları içerisinde son yıllarda yapılan araştırmalar, Çanak Çömleksiz Neolitik döneme tarihlenen merkezler arasındaki bağlantıların sanılandan daha yoğun olduğunu ortaya çıkartmıştır. Özellikle, M.Ö. 9. binyılın başlarında ortaya çıkan bu yoğunluk, benzer özellikteki merkezlerin sayıca artması ile kendini göstermektedir. Bu merkezler; Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe ve Harbetsuvan Tepesi'dir ve özellikle "T" şeklinde dikilitaşlar ile karşımıza çıkmaktadırlar. Göbekli Tepe'nin II. tabakasında görülen "T" şeklinde dikilitaşlarla aynı boyutta dikilitaşların bulunduğu bu merkezler içerisinde, 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi ile birlikte gerçekleştirdiğimiz Harbetsuvan Tepesi'nde arkeolojik kazılara başlanmıştır. Daha çok kaçak kazı alanlarının yaratmış olduğu tahribatın boyutunu anlamak için yapılmış olan bu kurtarma kazısında, daha şimdiden yeni mimari bulgular ve arkeolojik buluntular ortaya çıkmaya başlamıştır. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkan dörtgen planlı taş yapıların ortasında ya da duvarları içerisinde bulunan dikilitaşların varlığı Göbekli Tepe'nin II. tabaka yapıları ile benzer olduğunu ortaya koymuştur. Ele geçen diğer eserlere bakıldığında; fallusu heykel parçası, kol ve parmak kabartmalı dikilitaş, Byblos uçları, yassı baltalar, obsidyen okucu, bazalt taşından havaneleri gibi bu döneme özgü buluntular söz konusudur. 2018 yılında da devam ettirilmesi planlanan Harbetsuvan Tepesi kazısı, Göbekli Tepe dışında ikinci bir kültür merkezi özelliği taşıyan bir merkezin var olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmada, Harbetsuvan Tepesi kazısında açığa çıkan mimari yenilikler ve küçük buluntular üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Kült Merkezi, Harbetsuvan Tepesi, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Şanlıurfa.

ABSTRACT

Research conducted within the Şanlıurfa province borders in recent years has revealed that the connection between the centers without the Aceramic Neolithic Period is more intense than expected. In particular, This density, which emerges in the beginning of the

* ORCID: 0000-0001-8386-0062 Prof. Dr., İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 76000-İĞDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

9th millennium, manifests itself in the increase in the number of centers of similar characteristics. These centers; Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Karahan Tepe and Harbetsuvan Tepesi are especially opposed by "T" shaped pillar. Göbekli Tepe layer II. archeological excavations were started in Harbetsuvan Tepesi, which we carried out together with Şanlıurfa Museum in 2017, in these centers where the pillar of the same size as the "T" shaped pillar seen on the plate. In this rescue excavation, which was originally made to recognize the extent of the damage caused by the illicit diggers, new architectural finds and archaeological finds have already begun to emerge. The existence of obelisks in the middle of the quadrangular stone structures or in the walls of the excavations at Harbetsuvan Tepesi. layer structures. When you look at the other works; such as pelagic sculptures, arm and finger embossed obelisks, Byblos tips, flat axes, obsidian readers, basalt stone paillettes, and so on. The excavation at Harbetsuvan Tepesi, which is planned to continue in 2018, clearly shows that there is a center that features a second cult center outside of Göbekli Tepe. In this work, an evaluation will be made on the architectural innovations and small finds that were excavated in the Harbetsuvan Tepesi excavation.

Key Words: Pre-Pottery Neolithic Period, Cult Center, Harbetsuvan Tepesi, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Şanlıurfa.

АННОТАЦИЯ

Недавние исследования в районе провинции Шанлыурфа показали, что связь между центрами эпохи гончарного неолита более интенсивны, чем считалось. В частности, в начале 9-го тысячелетия до нашей эры в этом районе начало увеличиваться число таких центров как: Сефер Тепе, Курт Тепе, Хамзан Тепе, Ташлы Тепе, Карахан Тепе и Харбецуван Тепе в виде Т-образных обелисков. 2017 году совместно с музеем Шанлыурфа мы начали раскопки Хабертсуван, будущий во втором слою Гёбекли Тепе внутри Т-образных обелисков одинакового размера. Эти спасательные раскопки были начаты с целью установления масштабов разрушений, вызванных незаконными раскопками. В раскопках были обнаружены новые архитектурные и археологические артефакты. Наличие обелисков в центре прямоугольных планируемых каменных сооружений или в стенах раскопок на Харбецуванской горе показывают, что структурно они похожи на сооружений второй фазы Гёбекли Тепе. Глядя на другие находки: фаллос, фрагмент скульптуры, обелиск с рельефом руки и пальца, кончики библоса, плоские топоры, лучник из обсидиана, пестики из базальтового камня подтверждается, что они являются специфическими для этого периода. Раскопки холма Харбецуван в 2018 году показали, что помимо Гёбекли Тепе есть ещё второй культовый центр. В нижеследующем исследовании дана оценка архитектурным новшествам и небольшим находкам, обнаруженным во время раскопок Харбецуванского холма.

Ключевые слова: керамика эпохи неолита, культовый центр, холм Харбецуван, Гёбекли Тепе, Карахан Тепе, Шанлыурфа.

1- GİRİŞ

Şanlıurfa ilinde 1997 yılından itibaren yapılan araştırmalar, bölgede "T" şeklinde dikilitaşlarla sembolize edilen pek çok kült merkezinin keşfedilmesini sağlamıştır (Harita 1). Genellikle, Çanak Çömleksiz Neolitik dönem A evresi (PPNA) ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem B evresine (PPNB) tarihlendirilen ve Göbekli Tepe'nin III. ve II. tabakası ile çağdaş olan bu kült merkezlerinden üçü Göbekli Tepe ile aynı boyutta, hatta daha büyük merkezlerdir. Karahan Tepe, Ayanlar Höyük ve Tepehan Höyük'te yapılan araştırmalar bu

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

merkezlerin Göbekli Tepe'nin III. tabakası ile çağdaş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Harbetsuvan Tepesi 6 dekarlık alanıyla Sefer Tepe, Kurt Tepesi ve Taşlı Tepe gibi küçük boyutta olan diğer kült merkezleri ile benzer ölçülere sahiptir. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kazılarda şimdilik herhangi bir sivil mimariye rastlanmamıştır. Ancak son yıllarda, Göbekli Tepe'de yapılan sondajlarda, özellikle tepenin batı bölümünde sivil mimariye benzer unsurlar tespit edilmiştir. Bu mimari buluntular, en azından kült merkezlerinin etrafında PPNA döneminden itibaren sivil özelliklerin de var olabileceğine işaret etmesi açısından son derece önemli bir kanıttır.

2017 yılında küçük kült merkezlerinden biri olan Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kurtarma ve temizlik çalışmasında, ortaya çıkartılan mimarinin Göbekli Tepe II. tabaka mimarisine benzer olduğu anlaşılmıştır. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan çalışmalarda şimdiye kadar sivil mimari izine rastlanmamıştır.

Karahan Tepe'ye yaklaşık 7 km mesafede bulunan Harbetsuvan Tepesi, yüksek bir tepenin üzerine kurulu, Harran ovasının tümünü görebilecek bir panoramaya sahiptir. Çevresinde yapılan araştırmalarda, yamaç yerleşimleri, tuzak alanları ve kaya altı sığınakları tespit edilmiştir. Yamaç yerleşimleri yaklaşık 3-5 dekar büyüklüğünde ve yönleri güney, batı veya güneybatıya bakmaktadır. Yamaç yerleşimlerinin kurulmasının nedenleri, bölgede yer alan ceylanlar ve buna bağlı olarak yapılmış olan tuzak alanları olmalıdır. Sonuç olarak, Harbetsuvan Tepesi, tuzak alanları, yamaç yerleşimleri ve kaya altı sığınakları ile bağları olan bir merkez gibi durmaktadır. Yanı başında yer alan Karahan Tepe'ye göre Harbetsuvan Tepesi'nin ovaya hâkim bir yerde kurulmuş olması, sanki bu merkezin Karahan Tepe'nin uydusu gibi bir yer olduğu izlenimini vermektedir.

2- 2017 YILI HARBETSUVAN TEPESİ KAZISI

İlk kez 2014 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş olan Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa ilinin Eyyübiye ilçesi sınırları içinde bulunmaktadır (Çelik 2015a, 12-14; 2015b, 81). Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa'nın yaklaşık 55 km doğusunda Tektek Dağları olarak bilinen bir platonun içinde yer almaktadır (Çelik 2015a, 12) (Resim 1). Şanlıurfa bölgesinde yer alan Harran ovasının çevresinde konumlanmış Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle Çanak Çömleksiz Neolitik dönem (PPN) merkezleri gibi Harbetsuvan Tepesi de Harran ovasının doğu kenarında yüksek bir platonun üzerinde yer almaktadır. Tektek Dağları'nın batı sınırını oluşturan bir tepenin üzerinde yer alan yerleşimin batısında Harran ovası uzanmaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan yüzey araştırmasında, yüzeyinde ana kayaya oyulmuş havuzlar, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış aletler tespit edilmiştir (Çelik 2016, 421-424, fig.8,10). Ele geçen buluntular sayesinde, yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin B evresinde (PPNB) küçük bir kült merkezi olarak kurulduğu anlaşılmıştır. Ayrıca tepenin yüzeyinde pek çok sayıda, Nevalı Çori, Sefer Tepe, Hamzan Tepe ve Göbekli Tepe'den bildiğimiz "T" şeklinde dikilitaşlara da rastlanmıştır (Çelik 2016, 422-423,425, fig.3,4,11). Yerleşim yerinde yapılan araştırma sonucu, kaçak kazıcılar tarafından kazılmış bir alanda açığa çıkartılmış olan "T" şeklindeki bir dikmetaşın üzerinde parmak kabartmaları da tespit edilmiştir (Çelik 2016, 422-423, fig.3).

Harbetsuvan Tepesi, deniz seviyesinden yaklaşık 714 m yükseklikte, 39° 15' 8,76" Doğu, 37° 2' 55,23" Kuzey koordinatları arasında yer alır (Çelik 2016, 422). Tektek Dağları olarak isimlendirilen dağlık bir bölgede kurulmuştur. Tektek Dağları bölgesi; Urfa platosunun en güney kesimini oluşturan, dağ olmaktan daha çok jeomorfolojik açıdan yüksek tepeleri andıran bir yapıdadır. Su kaynağının hiç olmadığı bu bölgede, toprak erozyon sonucu kalker

kayalıklara yoğun olarak rastlanılır. Bölgede su kaynakları olarak sadece yoğun yağmur yağınca akamaya başlayan dereler bulunmaktadır. Bu nedenle, bugün bile köylerdeki sarnıçlar sayesinde yağmur suları biriktirilip yaz aylarında suyun az olduğu zamanlar içilmektedir.

Harbetsuvan Tepesi'nin bugüne kadar korunmuş olan kısmı yaklaşık 6.000m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Yerleşim yeri, kayalık bir tepenin tam olarak en üst bölümünde yoğunlaşmaktadır. Yerleşimin yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde büyük bir kült merkezi olduğu düşünülen Karahan Tepe yer almaktadır. Bölgenin en önemli ovası olan Harran ovası, Harbetsuvan yerleşimin yaklaşık 5 km batısında bulunmaktadır. Harbetsuvan'ın 10 km güneyinde Recmelsuvan olarak isimlendirilen alanda da yüzeyde bol miktarda çakmaktaşı yatakları tespit edilmiştir (Çelik 2015b, 82-83). Harbetsuvan Tepesi yerleşiminde, çakmaktaşı buluntuları tüm alanda yoğunluk gösterir. 1 m²'lik alana düşen çakmaktaşı sayısı yaklaşık 30 civarındadır. Bununla birlikte, yerleşime en yakın bazalt taşı kaynağı ören yerinin 15 km kuzeybatısında bulunmaktadır.

Harbetsuvan Tepesi'nde kaçak kazı sonucu ortaya çıkan tahribatın engellenmesi ve yerleşimde yapılacak kurtarma kazısı sonucu ele geçen bulguların değerlendirilmesi amacıyla, 2017 yılında Şanlıurfa Müzesi Başkanlığı'nda kazı ve temizlik çalışmalarına başlanılmıştır. İlk olarak Harbetsuvan Tepesi'nin haritalanması çalışması yapılmıştır. Kazı çalışması yapılması kararlaştırılan kaçak kazı tahribatının yaşandığı kesimlerde açmaların yerleri belirlenmiştir. 2017 yılı için üç adet karelej sisteminde açma açılarak kazı çalışması yapılmıştır. Kazı alanı içerisinde haritalama çalışması içerisinde aynı zamanda tepe alanında farklı noktalarda Poligom yükseklik noktaları belirlenmiştir. Ardından kazı çalışması yapılacak olan K-11, K-7 ve K-4 olarak isimlendirilen açmaların sınırları belirlenerek çalışmalara başlanılmıştır.

2.1.- K11 Açması

K11 açması 10x10 m. olarak açılmıştır. K11 açması kaçak kazı sonucu tahribatın yaşandığı bir alan olup içerisinde kırılmış bir şekilde ve üzerinde kabartma izleri taşıyan dikilitaş parçaları yer almaktadır. Kaçak kazı alanının yer aldığı K11 açmasının kazılmasındaki amaç ise kaçak kazı sonucu ortaya çıkan tahribatın boyutunun saptanması ve belgelenmesidir.

K11 açmasında yapılan kazı çalışması ilk olarak yüzeyde görülen otların temizlenmesi işlemi ile başlanmıştır. Yapılan temizlik çalışması esnasında toprak yapısının açmanın köşe kısımlarda sert bir dokuda olduğu görülürken kaçak kazı tahribatının yer aldığı açmanın orta kesiminde ve çevresinde yumuşak dokuda olduğu görülmüştür (Resim 2). Bu yumuşak toprak dolgusunun kaçak kazı esnasında çıkarılıp çukurun dışına atılması ile oluşan bir dolgudur. Kaçak kazı sonucu ortaya çıkan bu yumuşak toprak dolgusunun tahribattan etkilenmeyen açmanın köşe kesimlerdeki otların temizliği ile paralel olarak kaldırılmıştır.

Kaçak kazı tahribatı sonucu ortaya çıkan çukur içerisinde temizlik ve belgeleme çalışması yapılmış, temizlik bittikten sonra çukurun sınırları ölçülmüştür. Buna göre kaçak kazı alanının kuzey-güney yönünde 4.10 m ve doğu-batı yönünde ise 4.70 m bir genişlikte olduğu saptanmıştır. Define çukuru içerisinde, üzerinde el kabartmasının yer aldığı 'T' biçimli olduğunu düşündüğümüz dikilitaşın iki parça halinde kırık bir şekilde çukurun doğusunda yer aldığı saptanmıştır (Resim 3). Yapılan toprak temizliği çalışmasının ardından devam eden kazı çalışmasında burada *in-situ* durumda iki adet dikilitaş saptanmıştır (Resim 4). Define çukurunun yer aldığı kesime bir bütün olarak bakıldığında, höyük geneline göre bir yükselti oluşturduğu görülmektedir. Tüm bu bulgular birlikte ele alındığında bu alan bir Tümülüs veya Kurgan özellikleri göstermektedir. K11 açmasında mezarın saptanmasına

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

dönük olarak yapılan çalışmalar sonlandırılmış ardından çalışmalar yine tahribat çukurunda devam etmiştir. Tahribat çukurun aynı zamanda en derin seviyesi olan orta kesiminde ise seviye inme çalışması yapılmıştır. Kazı çalışması seviye inme şeklinde devam ederken, ikinci *in-situ* durumdaki dikilitaş parçası açığa çıkmıştır. Açığa çıkan dikilitaşın üst kısmının kırık bir şekilde olduğu anlaşılmıştır. Dikilitaşın çevresinde yapılan çalışmalarda iki duvar kalıntısı açığa çıkmış ve her iki duvarın birleşme noktası da tespit edilmiştir. İlginç olan durum ise bu birleşme noktasında, mekâna giriş bölümünün yer almasıdır (Resim 5). Göbekli Tepe’de de görülen giriş bölümü (Dietrich ve diğ. 2016: 67, Abb.20) bölgedeki PPNB dönemi kült yapıları için karşımıza çıkan yeni bir özelliktir (Resim 6).

2.2.- K7 Açması

K7 açması tıpkı K11 açması gibi kaçak kazı sonucu tahribatın yaşandığı bir açmadır (Resim7). K7 açmasında yapılan temizlik çalışması esnasında toprak yapısının sert olduğu görülmüştür. Yüzeyle yer alan otların temizliği sonrası açmanın güney kesiminde bir dizi oluşturan ve duvar olabileceğini düşündüğümüz taş öbeklerine rastlanmıştır. Kaçak kazı alanı açmanın kuzeybatısında yer alırken, K11 açmasında görülen kaçak kazı tahribatına göre daha az tahribat içermektedir. Çalışmalara kaçak kazı sonucunda ortaya çıkartılmış olan bazı taş öbekleri ve döküntü toprağın alınması ile başlanmış ve genel bir temizlik yapılmıştır. Kaçak kazı alanında bir kısmı görülen dikilitaşın etrafında temizlik çalışması yapılarak ortaya çıkartılmıştır (Resim 7). Yapılan çalışmalarda, duvarlar açığa çıkmış ve bu duvarların içine yerleştirilmiş dikilitaşlar tespit edilmiştir (Resim 8). Açmanın kuzeybatı köşesindeki kaçak kazı alanında, yatık vaziyette birbirine paralel *in-situ* durumda iki dikilitaş parçası açığa çıkmıştır. Üst kısmı kırık olan bu dikilitaşların karşılıklı olması, bir mekâna ait yapı elemanları olabileceğini göstermektedir (Resim 9).

2.3.-K4 Açması

K4 açması içerisinde yer alan tahribat, açmanın kuzeybatı ve güneybatı kesiminde yer alırken K11 ve K7’ye göre daha az tahribata uğramış olduğu anlaşılmıştır (Resim 10). K4 açması üzerinde yer alan bir duvar kalıntısı, yaklaşık 25 m çapında yuvarlak bir yapının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik 2016, 421-422, fig.5). Kazılara devam edildikçe bu duvar kalıntısının tek sıralı olduğu anlaşılmıştır. Bu yuvarlak yapının duvarlarındaki taşların dizilişi, tuzak alanlarındaki duvar dizilişi ile benzerlikler göstermektedir. K4 açmasında bağımsız halde çok sayıda dikilitaş parçası ele geçmiştir. Bu dikilitaşlar genellikle çoğu dikilitaşın baş kısımlarıdır (Resim 11). Açmanın güney bölümünde yer alan bir duvarın üstünde bir heykel parçası ele geçmiştir (Resim 12). Heykel 70 cm yüksekliğinde korunmuş, falluslu oturan bir erkek heykeli olup benzerleri Karahan Tepe (Çelik 2011, 242-243, fig.16) ve Göbekli Tepe’den (Dietrich ve diğ. 2017, 43-46, fig. 1-2) bilinmektedir. K4 açmasında, *in-situ* durumda yarısı duvara gömülü bir dikilitaş tespit edilmiştir (Resim 13). Bu dikilitaş K7 açmasında olduğu gibi benzer bir şekilde duvara yerleştirilmiştir. Göbekli Tepe II. tabakada çok sık karşılaşılan bu mimari özellik aynı zamanda Nevali Çori kült binasında da karşımıza çıkmaktadır. Açmanın güney batısında kaçak kazı çukurunun hemen doğusunda bir taş bank sağlam olarak ele geçmiştir. Bu taş bankın uzunluğu 1.65m, genişliği 1.16m, kalınlığı ise yaklaşık 20 cm’dir (Resim 14). Benzerleri, Göbekli Tepe ve Nevali Çori’den ele geçmiştir. Ancak bugüne kadar sağlam olarak ele geçen tek taş bank K4 açmasında bulunan bu taş banktır.

3- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'nin uydu bir yerleşimi ya da Karahan Tepe'nin son evrelerinde ondan kopmuş bir kült merkezi gibi durmaktadır. Yapılan kazılarda, açığa çıkan yapıların kült yapıları olduğu ve bu kült yapılarının da en az iki evreli olduğu anlaşılmaktadır. İlk evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların yontu işçiliği ikinci evre mimarisindeki işçiliğe göre çok daha kalitelidir. Bu nedenle en azından birinci evre mimarisinin Karahan Tepe'deki taş ustaları tarafından ya da onların kontrolünde yapılmış olduğunu tahmin etmekteyiz.

2017 yılında başlanan Harbetsuvan Tepesi kazı ve temizlik çalışması sonucunda, yakın zamanda kazılmış kaçak kazı alanları dışında, daha çok geç Roma ve erken Bizans dönemlerinde tahribat yapıldığı tespit edilmiştir. 2017 yılındaki kazılar daha çok ören yerine yapılmış olan tümülüs mezarların bulunduğu yerlerde gerçekleştirilmiştir. Bu alanlarda, yoğun olarak kaçak kazılar yapılmış ve bazı açmalarda ana kayaya kadar inilmiş olduğu görülmüştür. Ören yerinin doğu ve batı sırtlarında bulunan iki tümülüs daha geç Roma ve erken Bizans dönemlerinde Çanak Çömleksiz Neolitik dönem kült merkezine zarar vermiştir. Yakın zamanda kazılmış olan kaçak kazı çukurlarında ise daha çok karşılıklı duran iki dikilitaşın arası eşelenmiştir. Bu tarzdaki kaçak kazı çukurları yaklaşık 1-2 m derinliğinde, 1,5-2m çapındadır.

Harbetsuvan kazısında ele geçen uçlara bakıldığında, bunların daha çok büyük uçlar olduğu anlaşılmaktadır. Karahan Tepe'de ele geçen Nemrik tipi okuçlarına Harbetsuvan Tepesi'nde rastlanmamıştır.

Harbetsuvan Tepesi mimarisi, Göbekli Tepe II. tabaka mimarisi ile benzerdir. Ancak, Göbekli Tepe' II. tabakada görülmeyen mekan girişi Harbetsuvan Tepesi'nde karşımız çıkmaktadır. Mekan girişi şimdikiye kadar sadece Göbekli Tepe'nin III. tabakasında bir örnek olarak mevcuttur (Schmidt 2013: 81, res.10). Harbetsuvan'daki heykeltraşlık eserlere bakıldığında ise, Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de ele geçmiş olan eserlerle benzer özellikler taşıdıkları görülür. Sonuç olarak, Harbetsuvan kazısının daha şimdiden ilk kazı sezonunda umut verici buluntular sergilemesi ve bölgedeki Çanak Çömleksiz Neolitik dönem B evresini aydınlatması açısından bilim dünyasına yeni bilgiler kazandıracığı düşünülmektedir.

Katkı Belirtme

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'ne, Eyyübiye Belediyesi'ne, Peten Turizm'den Sayın İffet Özgönül ve Dr. Mahmut Tolon'a çalışmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Kaynakça

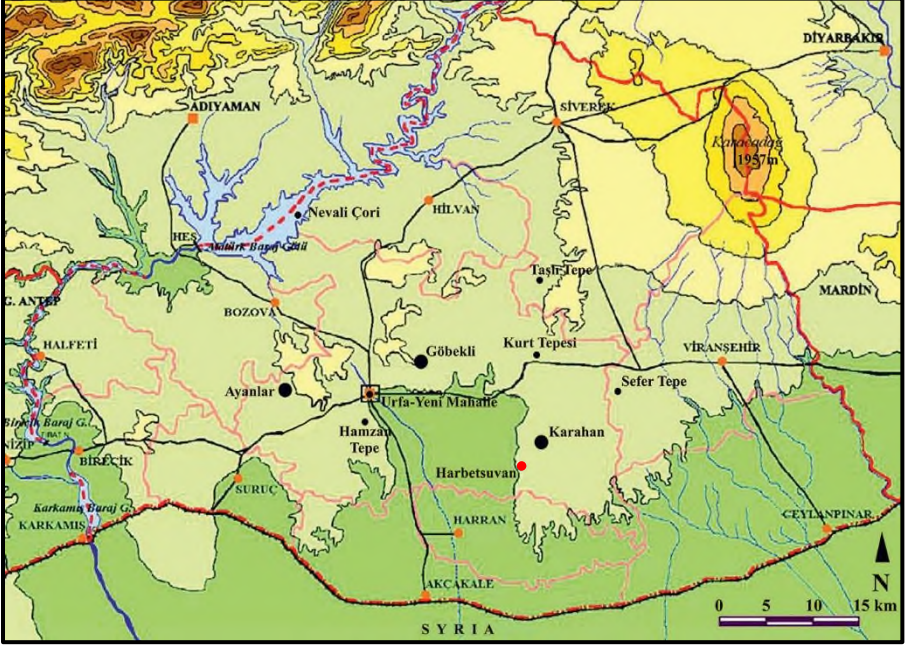
- ÇELİK B. (2011) "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica* Sayı 38, 241-253.
- ÇELİK B. (2015a) "Differences and Similarities Between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" shaped Pillars are Discovered" *TÜBA-AR* Sayı 17, 9-24.
- ÇELİK B. (2015b) "Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması", *Belgü*, Sayı 2, 9-99.
- ÇELİK B. (2016) "A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi" *Documenta Praehistorica* Sayı 43, 421-428.
- DIETRICH O., J. NOTROFF, L. CLARE, C. HÜBNER, Ç. KÖKSAL-SCHMIDT, K. SCHMIDT. (2016), "Göbekli Tepe, Anlage H. Ein Vorbericht beim Ausgrabungsstand von 2014" (Ed.) Ünsal Yalçın, *Anatolian Metal VII, Anatolien*

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren Anatolia and neighbours 10.000 years ago,
Beiheft 31, 53-70.

DIETRICH O. & K. SCHMIDT(2017) "A Short Note on a New Figurine Type from Göbekli Tepe" *Neo-Lithics*, Sayı 1/17, 43-46.

SCHMIDT K. (2013) "Göbekli Tepe Kazısı 2011 Yılı Raporu" 34. *Kazı Sonuçları Toplantısı*,
28 Mayıs - 1 Haziran 2012 Çorum, 1. Cilt, (2013) s. 79-90.

Harita 1. Şanlıurfa bölgesinde bulunan Neolitik merkezlerin yerleri.

Resim 1. Harbetsuvan Tepesi'nin Kuzeyden Genel Görünümü (Foto. B. Çelik).

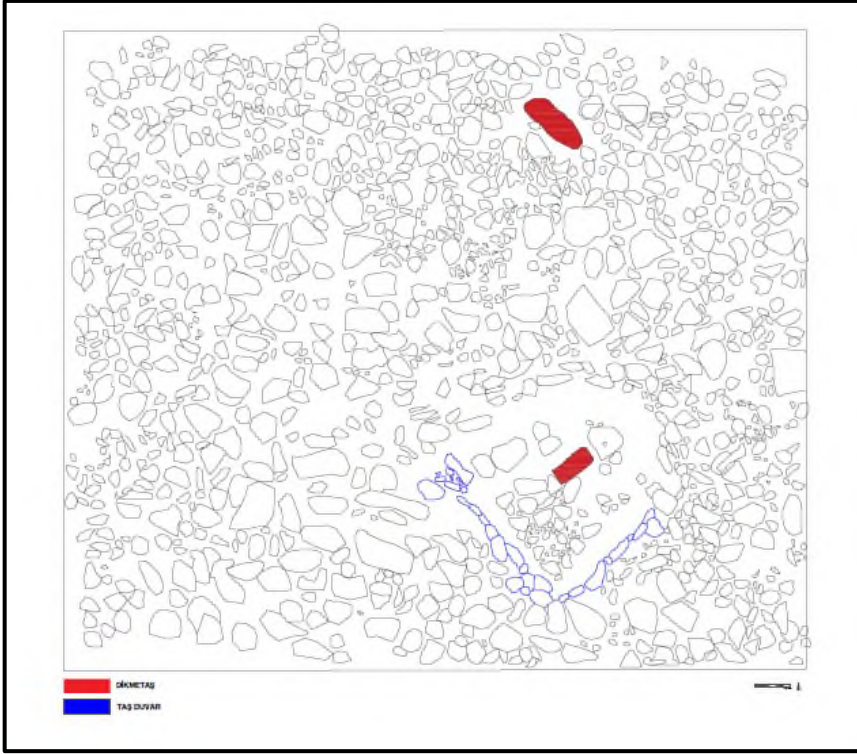

Resim 2. K11 Açmasının Havadan Görünümü (Foto. B. Çelik).

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

Resim 3. K11 Açmasından Ele Geçen Kol ve Parmak Kabartmalı Dikilitaş (Foto. B. Çelik).

Resim 4. K11 Açmasının Genel Çizimi (Çizim. E. Bingöl).

Resim 5. K11 Açmasında yer alan mekânın duvarları ve giriş bölümü (Foto. B. Çelik).

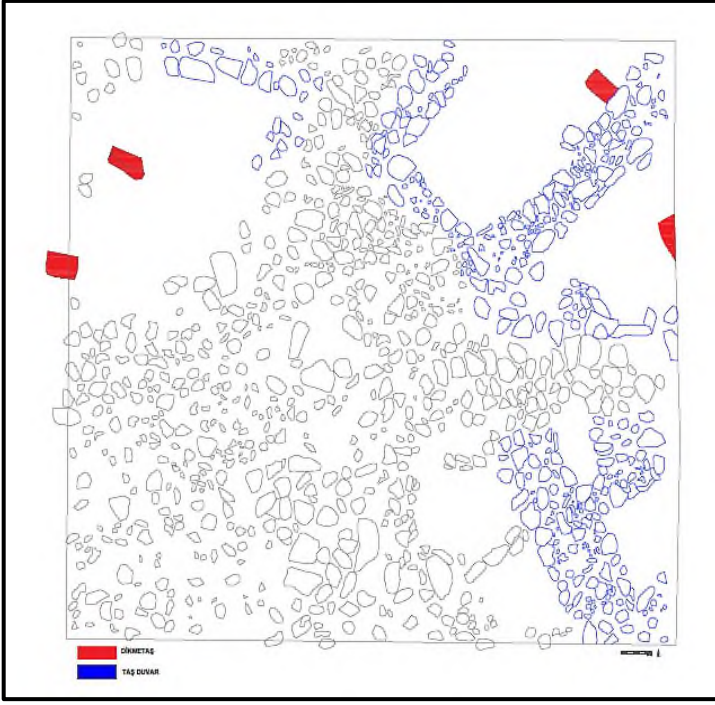
NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

Resim 6. K11 açmasında tespit edilen mekânın giriş bölümü (Foto. B. Çelik).

Resim 7. K7 Açmasının Havadan Görünümü (Foto. B. Çelik).

Resim 8. K7 Açmasındaki duvar kalıntıları ve dikilitaşların görünümü (Çizim. E.Bingöl).

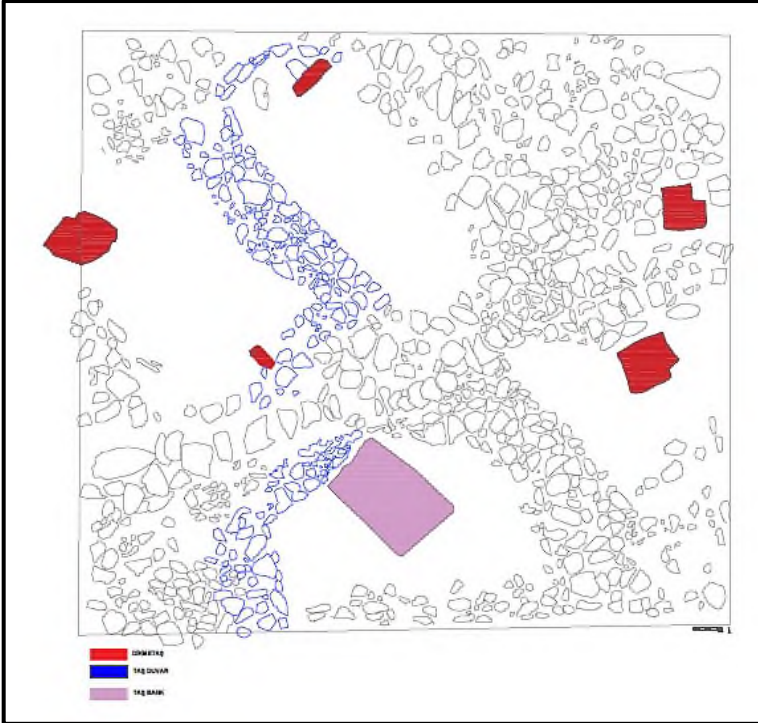

Resim 9. K7 açmasının kuzeybatı köşesindeki kaçak kazı çukurunda yer alan iki dikilitaş (Foto. B.Çelik).

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

Resim 10. K4 Açmasının Havadan Genel Görünümü (Foto. B.Çelik).

Resim 11. K4 Açmasında yer alan duvar, taş bank ve dikilitaşların konumu (Çizim. E.Bingöl).

Resim 12. K4 Açmasından Falluslu Heykel Parçası (Foto. B.Çelik).

NEOLİTİK DÖNEM KÜLT MERKEZİ: HARBETSUVAN TEPESİ

Resim 13. K4 açmasında yarısı duvarda bulunan bir dikilitaşın görünümü(Foto. B.Çelik).

Resim 14. K4 açmasında bulunmuş olan yekpare bir taş bank (Foto. B.Çelik).

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

PERCEIVING BRAND'S PERSONALITY ARCHETYPES: A RESEARCH ABOUT AUTOMOBILE BRANDS

ВОСПРИЯТИЕ ЛИЧНОСТИ БРЕНДОВ: ИССЛЕДОВАНИЕ БРЕНДОВ АВТОМОБИЛЕЙ

Ceyda EREN*¹

Nil Esra DAL**

ÖZ

Marka kavramı, tüketicilerin kendisini ifade ettiği bir kişilik olarak öneme sahiptir. Bu açıdan markalara insan kişilik özellikleri aktaran marka kişiliği kavramı kullanılmaktadır. Günümüzde yaşanan küreselleşme ve teknolojinin de etkisi ile bu süreçte; bireyler ve işletmeler markalara kazandırılan kişilik yoluyla diğerlerinden farklı olabilmekte, belirli bir algı oluşturabilmekte, akılda kalmakta ve hatırlanabilmektedir. Psikoloji teorisini Carl Gustav Jung'un geliştirmiş olduğu ve marka kişiliği konusunda yeni bir bakış açısı olan arketip kavramı; ilk model, temel kalıp şeklinde tanımlanarak temel kişilikleri ifade etmektedir. Arketip yaklaşımı farklı bilim alanlarında kullanılabilen bir yaklaşımdır. Marka kişiliği ile uyumlu bir yapı gösteren arketip kavramı marka kişiliği algılarını açıklamada önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada marka kişiliğinde arketip yaklaşımı ele alınarak tüketicilerin belirli otomobil markalarına yönelik arketipsel marka kişiliği algısı araştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla arketip ölçeği kullanılarak, arketipsel on iki boyut ve özellikleri değerlendirilmiştir. Çalışmada online anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma 557 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bulgular SPSS 22 paket programı ile değerlendirilip sonuçlar yorumlanmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiş ve verilerin analizinde; faktör analizi, güvenilirlik analizi, Anova ve Ki-Kare testleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda tüketici algısında öne çıkan arketip boyutlarının; bilge kahraman, kral, kaşif vatandaş, masum aşık, sihirbaz ve asi olduğu tespit edilmiştir. Markalara kişilik atfetmede arketip yöntemi kullanışlı bir araç olarak değerlendirilebilir. Sonuçlar farklı otomobil markalarının farklı arketip

Anahtar Kelimeler: Marka kişiliği, arketip, marka, kişilik, otomobil

ABSTRACT

Brand concept, has importance as a personality which consumers can express themselves. In this respect, brand personality concept that transfers human personality features to brands is used. Whithin this period, with the affect of current globalization and technology,

¹¹ Bu çalışma Ceyda EREN'in 2018 yılında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Nil Esra DAL danışmanlığında hazırlanmış olduğu "Markaların Kişilik Arketiplerinin Algılanması: Otomobil Markaları Üzerine Bir Araştırma" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: 0000-0001-7549-3047 Yüksek Lisans Öğrencisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, cceydaeren@gmail.com

** ORCID: 0000-0002-3089-8873 Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, nilesradal@mehmetakif.edu.tr

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Individuals and firms can differ from others through personality is gained to brands, can create a certain perception, can be remembered easily. Archetype concept which is developed by Carl Gustav Jung psychology theorist and has a new perspective brand personality expresses basic personalities by defining as first model, basic pattern. Archetype approach is an approach that can be used in different science areas. The archetypal concept, which shows a structure that is compatible with the brand personality, has an important place in explaining the perception of brand personality. In this study, by handled archetypal approach in brand personality, it is tried to investigate consumers' archetypal brand personality perception aimed at specific automobile brands. For this purpose, archetypal twelve dimensions and features are evaluated by using archetype scale. In this study, online survey method is used. The research was conducted with the participation of 557 people. Findings are evaluated with SPSS 22 packaged software and results are interpreted. Data were found to be suitable for normal distribution and factor analysis, reliability analysis, Anova and Chi-square tests were used to analyze the data. As a result of research, it was found that featured archetypal dimensions of consumer perception; sage hero, ruler, explorer regular guy/gal, innocent lover, magician and outlaw. The archetypal method can be considered as a useful tool for personality attribution. The results show that different automobile brands are perceived by the different archetype personalities.

Key words: Brand personality, archetype, brand, personality, automobile

Аннотация

Понятие бренда имеет значение как личность, в которой выражают себя потребители. В этом отношении концепция индивидуальности бренда используется для передачи черт характера человека брендам. С влиянием глобализации и технологий в современном процессе; индивидуумы и предприятия могут отличаться от других посредством индивидуальности, которая привносится в бренды, они могут создавать определенное восприятие, запоминать и запоминать. Архетипическая концепция, разработанная Карлом Густавом Юнгом, теоретиком психологии, который имеет новый взгляд на личность бренда; Первая модель определяется как базовая модель и относится к основным личностям. Архетипический подход - это подход, который может быть использован в различных областях науки. Он играет важную роль в объяснении восприятия личности бренда с его структурой, которая совместима с индивидуальностью бренда. В этом исследовании был исследован архетипический подход личности бренда и было исследовано восприятие архетипической личности бренда по отношению к определенным автомобильным брендам. Для этой цели двенадцать архетипических измерений и особенностей были оценены с использованием шкалы архетипов. В исследовании использовался метод онлайн-опроса, Исследование проводилось с участием 557 человек, Результаты оценивались с помощью программы пакета SPSS 22 и результаты интерпретировались. Данные были признаны пригодными для нормального распределения и анализа данных; Факторный анализ, анализ надежности, тесты Ановы и Хи-квадрат. В результате исследования архетипическими аспектами, которые являются выдающимися в восприятии потребителя, являются; был найден мудрый герой, король, гражданин-исследователь, невинный любовник, маг и бунтарь. Архетипический метод может рассматриваться как полезный инструмент атрибуции личности. Результаты показывают, что разные марки автомобилей воспринимаются разными типичными личностями.

Ключевые слова: бренд личности, архетип, бренд, личность, автомобиль

1. Giriş

Dünyada hızlı ve sürekli bir biçimde meydana gelen değişim ve gelişmeler sonucunda işletmeler yer aldıkları pazarlarda çok sayıda rakiple rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Farklılaşmanın gerektiği, rekabetin arttığı bu ortamda marka kavramı işletmelerin en etkin gücünü oluşturmaktadır. İşletmeler farklılaştırma ve tüketiciler tarafından algılanma stratejilerini; sembol, kişisel ifade ve duygu gibi anlamlara bağlı olarak yapılandırılmaya başlamışlardır. Bu süreçte; tüketiciler tarafından doğru bir biçimde algılanmak, hatırlanmak, tüketicilerin duygularına hitap etmek ve tüketicinin zihninde farklılaşan bir konuma sahip olabilmek için markalara kişilik kazandırma yoluna gidilmektedir. Marka kişiliği; markanın, mesajını aktarırken kullandığı genel tarzın ve tutumunun ifadesidir. Bu anlamda duygusal bağ kurmak açısından çok önemli bir unsurdur. Ürünlerin çok fazla farklılaşmadığı ya da sadece

uygulanan fonksiyonel farklılıkların rakipler tarafından kolay taklit edilebilmesiyle, işletmeler marka kişiliğini bir farklılaştırma aracı olarak görmektedir.

İnsanlar tıpkı diğer tüm varlıklarda olduğu gibi markaları da insan kişilik özellikleriyle algılama eğilimindedir. Bu durum marka kişiliği geliştirme ve ölçmeye yönelik çalışmalarda psikoloji biliminden yararlanmayı gerekli kılmaktadır. Carl Gustav Jung insanların kişiliklerinin temelinde ilk kişilik tiplerinin bulunduğunu ve tüm kişiliklerin bu ilk tiplerden oluşturulduğunu söylemektedir. Mark ve Pearson (2001) da, Jung'un temel teorisini markalara uyarlayarak, markaların hedef pazarlarına ulaşmak için kullanabilecekleri on iki boyuttan oluşan arketip modelini geliştirmiştir. Arketip, tüm insanlığın başlangıcından beri var olan, kolektif bilinç dışında yer alan ve kalımsal olarak nesilden nesile aktarılan kök eylem şemalarıdır. Arketip modeli ile marka kişilikleri oluşturulur veya var olan marka kişiliklerinin geliştirilmesi sağlanır. Arketip; marka kişiliğinin, logo kullanımı, reklam gibi yöntemlerle tüketicilerin farkına varmadan duygu, düşünce ve davranışlarını nasıl etkilediğini anlamamız açısından önemli bir kavramdır. Arketip yapısı gereği çok fazla sayıda oluşum gösteren bir kavramdır ancak bu çalışmanın konusu arketip kavramının markalarda varlık kazanmasıdır. Arketipler, marka kişiliği yaklaşımında değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Marka Kavramı

Marka kelime olarak Türkçeye, İtalyanca “Marca” kelimesinden geçmiştir (Cop ve Cıfci, 2007: 70). Marka, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (TDK Sözlüğü): “Bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret” şeklinde tanımlanmıştır. Markanın bir sözcük olarak karşılıdığı anlam da “resim veya harfle yapılan işaret” biçiminde ifade edilmiştir (www.tdk.gov.tr). Mucuk (2001)'e göre; “Marka, üretici veya satıcıların malını tanıtan, onu başkalarının mallarından ayırmaya yarayan isim, terim, sembol, şekil veya bunların bileşimidir.” Marka kapsamı çok geniş olan bir terimdir ve ürünleri belirleyen birçok unsur marka kapsamı içerisine girmektedir. Tüketicilerin ürünle ilişkili olarak hatırladıkları, ürünleri tanıtan, tanımlayan ve diğer ürünlerden farklı kılan tek unsurdur (Karpat Aktuğlu, 2009: 11).

Markanın somut ve soyut bir kavram olması, hem fiziksel hem de psikolojik boyutu olduğunu gösterir. Fiziksel boyutuyla logo, ambalaj, tasarım, şekil, renk gibi imajı meydana getiren grafik unsurları, psikolojik boyut ile görsel olmayan; duygu, inanç, değer gibi ürün ve tüketici kişiliği ile ilişkilendirilen unsurlar anlaşılmaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2002: 365-366). Zaman içerisinde tüketici ve ürün arasındaki bağın önem kazanması ile markanın, sadece marka sahibi tarafından oluşturulan, tanımlayıcı işaret olmadığı, aynı zamanda tüketicilerin bu işaretleri algılamaları olduğu vurgusu tanımlarda daha fazla yer almıştır (Ege Öztürk, 2013: 6). Fournier (1998)'e göre marka; “tüketici zihninde düzenlenen algıların bir koleksiyonudur ve aslında markanın hiçbir nesnel var oluşu yoktur.” Marka, onu yöneten yöneticinin faaliyetleri dışında hareket edemez, düşünemez veya hissetmez.

2.2. Kişilik Kavramı

Kişilik; bireylerin iç ve dış çevresiyle kurduğu, onu diğer kişilerden ayıran kendine özgü, farklı durum ve zamanda devamlılığı olan tutarlı ve yapılaşmış duygu, düşünce ve davranış örüntüsü, bir ilişki biçimi, psikolojik ve sabit özellikler bütünüdür (Odabaşı ve Barış, 2002: 189-190; Yeni, 2015: 5). Kişilik, bireyin kendisinden kaynaklı tutarlılığı olan davranış kalıplarıdır ve kişilik içi süreçler olarak yer alır (Burger, 2006: 23). Bir davranış sistemi olarak kişilik, güdülerin doyumunu ve güdüler arasındaki çatışmalara uyumu içerir. Kişilik bireyin özel ve ayırıcı davranışlarıdır. Özeldir çünkü, bireyin sıklıkla yaptığı en tipik davranışlarını temsil eder. Ayırt edicidir çünkü bu davranışlar bireyi başkalarından ayırır (Morgan, 1998: 310-311). Kişilik, bireyin sabit özelliklerini içerir, bu sabit özellikler; bireyin çevre ile olan uyumunda kendine özgü yanlarını ifade etmesidir (Yavuz, 2004: 41).

Kişilik kavramı olarak uzun yıllar boyunca insanın sosyal hayatının önemli bir parçası olarak ilgi görmüştür ancak bilimsel anlamda varlığı, 1930'lu yıllara dayanır. Bu dönemlerde kişilik psikolojisi farklı sosyal bilim dallarından ayrılarak diğer bilim alanlarından bağımsız bilimsel bir disiplin biçiminde yer almıştır (Yelboğa, 2006: 198). Kişilik konusu psikoloji bilimi temeline dayanmasına rağmen diğer bilimlerde de örneğin; yönetim, tüketici davranışı ve pazarlama gibi bilim alanlarının araştırmalarını da tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(Akgün, 2007: 4). Kişilik bu bağlamda, disiplinler arası alanda farklı bilimlere katkı sağlayan ve karmaşık bir araştırma konusu olarak yer almaktadır (Yener, 2007: 17).

2.3. Marka Kişiliği

Marka kişiliği, kişilik kavramıyla benzerlik göstermektedir, psikolojideki kişilik kuramları pazarlama alanında marka kişiliği konusunda yansıma bulmuştur; insanlar gibi markalara da kişilik özellikleri yüklenilmesinden hareketle marka kişiliği üzerine pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Literatürde, markaların da tüketiciler gibi farklı kişiliklere sahip olduğu belirtilmiştir (Akgün, 2007: 8; Ayberk, 2014: 2; Girişken ve Giray, 2016: 68). Marka kişiliği, markaya duygusal değerler kazandırmak istenildiğinde kullanılacak en önemli araçtır (Yakın, 2013: 57).

Marka kişiliğinin gelişimine bakıldığında; ilk defa 1955 yılında Gardner ve Levy tarafından ortaya atılmış ve Jennifer Lynn Aaker tarafından 1997 yılında şekillendirilen haliyle literatürde yer almayla başlamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. 1955 yılından itibaren farklı yazarlarca yapılmış marka kişiliği tanımları bulunmaktadır (Akgün, 2007: 8). 1993 yılına kadar gerçekleştirilen çalışmalar dahilinde marka kişiliği daha çok markanın fonksiyonel özellikleri ön plana alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda ise, kişilik kavramının diğerlerinden farklı kılan özellikler bütünü olduğundan yola çıkılarak markaların da farklılaşabilmek adına insanlar gibi karakteristik özelliklere sahip olduğu vurgulanmıştır (Schneider ve Bodur, 2009: 123). Böylece ortaya çıkan marka kişiliği kavramı belirgin olarak bir marka ile ilişkilendirilen insana ait birtakım niteliklerin tamamıdır (Aaker vd., 2001: 492).

Bir markanın benzer ve rakip olabilecek markalardan; insana özgü olarak değerlendirilen demografik, duygusal, bilişsel, sosyal ve kültürel gibi çeşitli özellikler yönü ile farklılaşması durumuna hizmet eden niteliklerin tümü marka kişiliğini oluşturur. Marka kişiliği ile markalar, pazarda ve tüketicinin zihninde farklı olarak algılanır ve konumlanır ayrıca markaya duygusal değer kazandırılır. Tüketiciler açısından da bir değer vaadi olarak; kimlik gereksinimini karşılayan, kendini ifade etmesine yardımcı olan, duygusal tatmin sunan bir oluşumdur. Böylece marka ile tüketici arasında bağ kurulmasını kolaylaştıran ve genel olarak pazarlama iletişimine katkı yapan kavramdır (Babür Tosun, 2010: 68).

Marka kişiliği; tüketicileri duygusal açıdan uyaran, kurumun kişiliği veya ürün hakkında insanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak ne düşündüğünü ortaya koyan markanın tıpkı bir insan gibi değerlendirilmesini sağlayan insana özgü karakteristik nitelikler ve özellikler bütününe markaya yüklenmesi anlamına gelen çok özellikli, kapsamlı ve markalar için büyük öneme sahip bir kavramdır (Yavuz, 2004: 44). Marka kişiliği; markanın en önemli, taklit edilmesi zor olan yönünü vurgular, tüketicinin markayı çabuk tanımlayıp ifade edebildiği özellikler ve markaları farklılaştıran öğeler olan psikolojik ve fiziksel unsurları içeren bir bileşen olarak değerlendirilir. Marka kişiliği, tek bir kombinasyon altında fonksiyonel ve sembolik değerleri birleştirip ve bu unsurlar arasında denge sağlamalıdır (Karpaz Aktuğlu, 2009: 27-28).

İnsanlar, markalara bir insani özellik kazandırma, insan zihni markaları kişilik çerçevesinde algılama eğilimindedir. Psikolojik araştırmalara göre marka kişiliği “antropomorfizm” örneklerinden sayılmakta, insanların neden markalar ile insana ait kişilik özelliklerini eşleştirdiği bu yaklaşım ile açıklanmaktadır. Antropomorfizm; insani kişilik özelliklerinin insan olmayan nesnelere, olgu ve olaylara atfedilmesidir. Antropomorfizm, pek çok kişi açısından günlük eylem ve düşüncelerinde oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. En yaygın olan örnekler arasında; “bitkilerle konuşmak, bulutları insan yüzüne benzetmek ve gece duyulan uğultuları insan seslerine benzetmek” yer alır (Çelebi, 2013: 27; Ouwersloot ve Tudorica, 2001: 10). Bu insanlaştırma kuramına göre; tüketiciler markaları gerçek insan gibi algılar. İnsanlaştırma, tüketiciler ile markalar arasında bir ilişki biçimidir (Kurultay, 2017: 356).

Marka kişiliğini karakterize etme yolunda markalar da birer birey olarak düşünülmekte, net karakter unsurları yüklenmekte ve markalar ve duygular bütünleştirilmektedir (Karpaz Aktuğlu, 2009: 29). Marka kişiliğinin içerdiği bu karakter unsurları şu şekilde belirtilir: Markalar; yaş, cinsiyet, sosyal sınıf gibi demografik özelliklere; yaşam tarzı (etkinlikleri, ilgileri ve fikirleri) şeklindeki özelliklere sahip olabileceği gibi, duyarlı, samimi, ilgi çekici, girişken, anlaşılabilir ve güvenilir gibi çeşitli insani kişilik özellikleri ile de değerlendirilmektedir (Aaker, 2009: 160-161; Yavuz, 2004: 43). Kişilik özellikleri; normal-nevrotik, içe-dışa dönük, atılgan, cesur, pasif, ciddi, uçarı, evcil, sosyal, mutlu, kaygılı, baskın, heyecanlı, nazik, kaba, güvenilir,

neşeli, candan, içten gibi sıfatlarla nitelendirilir (İslamoğlu ve Fırat, 2011: 108). Bu doğrultuda markalara tıpkı bir insan gibi kişilik tanımlaması yapılır ve “marka bir kişi olsaydı, nasıl biri olurdu?” sorusuna verilen cevap bizi marka kişiliği kavramına götürür. Marka kişiliği yaklaşımı içerisinde tüketicilerin kendi kişilikleri ile eşleşen markaları satın alacakları düşüncesi yer almaktadır (Tıgılı, 2003: 68). Çünkü belirli bir markayı tercih eden birey genelde o markayı kendi benliğiyle veya bazı ünlü kişilerle ilişkilendirme eğilimindedir (Dursun, 2009: 79). Literatürde markaların insanlar gibi çok çeşitli kişilik özellikleri taşıdığı, tüketicilerin de öz benlikleri ile uyumlu olan markalara yöneldikleri, kendi benlik imajına benzer olarak algıladıkları markalara olumlu tutum geliştirdikleri belirtilmektedir (Lada vd., 2014: 4). Bu bağlamda Sung, Choi, Ahn ve Song (2015) tarafından yapılan çalışmada bilhassa lüks şeklinde nitelendirilen markalarda; tüketicilerin satın almayı tercih ettikleri ürün vasıtasıyla kendi kişilik özelliklerini ve kimliklerini açıkladıkları ve üstünlük ögesi olarak gördükleri sonucuna varılmıştır.

Marka kişiliği ile ilgili farklı bir modelde de, tüketicilerin sadece kendi kişilikleri ile eşleşen markaları değil arkadaşlık ilişkisi kurabileceği, kişiliği olan markaları da tercih edebileceği belirtilmiştir. Tüketicilerin farklı kişilik özelliklerine sahip markaları tercih etmesinde, insanın farklı kişilikteki insanlar ile arkadaşlık ilişkisi kurabileceği ya da kişinin olmak istediği kendini görmek istediği özellikleri tercih edeceği düşüncesi yer almaktadır. Bu doğrultuda tüketicilerin her zaman kendi kişilikleri ile paralellik gösteren markaları tercih etmesi beklenmemelidir (Tıgılı, 2003: 68). Ayrıca marka kişiliğinin tüketici tercihi üzerindeki etkisinin ürün grupları arasında da farklılaşabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Uztuğ, 2003: 42). Bu durum bir insanın tek bir kişiliği veya benlik imajı olmadığı varsayımı ile birlikte açıklandığında; psikolog ve sosyologlar tarafından, insanların farklı ortamda; “sosyal toplantı, tatil, iş” gibi ve sosyal rolde; “arkadaş, iş arkadaşı, patron ve ebeveyn” gibi kişiliğin belirli kısmının ortaya çıktığı, “çoklu kişilik sistemi” olduğu ileri sürülmektedir. Oynanan rollere ve bu rollerin ortaya çıkacağı duruma göre baskın olan kişilik farklılık gösterebilir (Aaker, 2009: 175). Kişilerin içinde buldukları sosyal statüye göre tüketim tercihleri ürün gruplarının etkisi ile de birleşerek değişebilmektedir. Özellikle araba, giyim gibi görsel değeri, toplumsal kullanımı ve sembolik boyutu olan tüketim malzemelerinde daha etkilidir ve marka tercihi kişilerin kendi referans grubundan olumlu tepkiler almasını sağlar (Demir, 2006: 21). Ayrıca bir insan gibi bir marka da farklı ortamlarda ve farklı rol kalıplarında farklı özellikler gösterebilir. Örneğin; bir Apple marka bilgisayar evde arkadaş canlısı, eğlenceli ve rahat olarak düşünülürken, iş ortamında profesyonellik dışı olarak değerlendirilebilir. İnsanların da markalara karşı hisleri bu şekilde içeriğe göre değişiklik gösterebilir (Aaker, 2009: 176).

2.3.1. Marka Kişiliği Oluşturma Süreci

Marka kişiliği tüketicilerin markaları ayırt edebilmesine yönelik olarak çeşitli kişilik özelliklerinin markalara atfedilmesiyle meydana gelir (Tıgılı, 2003: 68). Bu bir ürün markası da; kuruluş markası da olabilir ancak, işletmelerin sahip olduğu markanın hangi kişilik özelliklerini taşıyacağı belirlenmelidir (Dursun, 2009: 84).

Markaya atfedilen kişilik özellikleri, markanın kendisini ve ürünle ilgili olan ve olmayan faktörleri kapsamalı, marka ile bütüncül bir yaklaşım içerisinde olmalıdır. Bununla beraber marka kişilik özellikleri örgüt kültürüyle de uyumlu olmalıdır (Akgün, 2007: 36).

Moser (2007: 97-98) marka kişiliği oluşturmada, amaca uygun olan kişisel özellikleri seçmede yararlanılacak öncelikli sorulardan bahsetmiştir. Bu sorular şu şekildedir:

- “Marka erkek mi, kadın mı, yoksa cinsiyetsiz mi?”
- “Marka genç mi, orta yaşlı mı, yoksa asırlardır var olan biri mi, yoksa 7’den 70’e mi?”
- “Marka yüksek gelir düzeyine mi, yoksa alt gelir grubuna mı yönelik?”
- “Marka yerel mi, bölgesel mi, ulusal mı, yoksa global mi?”

Markaya dair kullanılmak istenen terimlerin insan kişiliğiyle düşünülmesi gerekmektedir. Ürüne ilişkin tek bir özelliğin belirginleştirilmesi, onun üzerine yoğunlaşılması ve kişiliğin belirlenen özelliklere dayandırılmasına yardımcı olur. Kişiliği tanımlayacak sıfatlar listelenirken, seçilecek alternatiflerin ürünü ne yönde etkileyeceği üzerinde durulmalıdır. Örnek olarak; “akıllı, içten, ağırbaşlı” bir kişiliğin aynı zamanda “komik, girişken” gibi kişilik özellikleri sergilemesinin beklenmemesi durumu gösterilebilir. Bu nedenle markanın özünü gerçek anlamı ile aktarabilecek iki ya da üç kelimeden oluşan güçlü öğeler ile şekillendirilmiş alternatifler hazırlanmalıdır (Karpap Aktuğlu, 2009: 32-33). Çoğul ve tutarsız kişilikler ile

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

tüketicilerle sağlıklı bir iletişim kurulamaz ve sağlıklı, başarılı bir marka da oluşturulamaz (Moser, 2007: 86).

2.3.2. Marka Kişiliği Modelleri

Marka kişiliğinin marka değeri/marka özvarlığı oluşturma yolları üç farklı model altında özetlenebilir. Marka kişiliği oluşturmada marka kişilik özelliklerini doğru tanımlayabilmek adına geliştirilmiş bu modeller; “kendini ifade (self-expression)”, “ilişki esaslı (relationship basis)”, “işlevsel fayda sunumu (functional benefit representation)” modeli şeklindedir (Aaker, 1996: 151-153).

Kendini İfade Etme Modeli: Bu modelin sunduğu önerme; tüketicilerin markaları kendi benliklerini ifade etme, diğer insanlarla iletişim kurma, kişiyi anlatma aracı olarak kullanmasıdır. Bu benlik kişilerin gerçek kimlikleri ya da ulaşmak istedikleri ideal benlikleri olabilmektedir. Bireyler kendi kimliklerini veya arzu ettikleri kimlikleri yani sosyal benliklerini inşa etmek ve sürdürmek için iş ve arkadaş seçimleri, tavır ve davranışları, fikirleri ve de yaşam tarzları gibi faktörler ile ifade etme yolunu tercih edebilir. Markalar da bu unsurlar gibi; eğer kişiler beğeniyor, satın alıyor, kullanıyor ve üzerine yorum yapabiliyorlar ise aynı amaca hizmet etmektedir (Aaker, 2009: 171).

İlişki Temelli Model: Bu model tüketicilerin kullandıkları markalar ile ikili insan ilişkilerinde olduğu gibi kurulan bir ilişkiyi içeren marka modellemesidir. Tüketiciler bazı durumlarda kendilerini ifade edebilmek amacının dışında bir ilişki kurabilmek amacı ile bazı markaları tercih edebilmektedir (Güngör, 2016: 28). Bir marka ile bir kişi arasındaki (iki insan arasındaki ilişkiye benzeyen) ilişki kavramı marka kişiliğinin nasıl çalıştığı ile ilgili farklı bir bakış açısı sunar (Aaker, 2009: 177). İki faktör açısından bireylerin markalar ile olan ilişkileri değerlendirilmektedir. İlki, kişi olarak marka ile müşteri arasında iki insan arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki olması iken ikincisi, markanın kişiliğidir, yani markanın temsil ettiği insan tipidir (Aaker, 2009: 178; Yener, 2013: 93-94).

İşlevsel Fayda Sunumu Modeli: Kendini ifade etme modeli ile ilişki esaslı model, marka kişiliği kapsamında marka stratejileri geliştirme konusunun ve müşterilerle kurulan ilişkinin temelidir. Bu duruma ek olarak marka kişiliği, aynı zamanda fonksiyonel faydaları ve marka tavrını temsil eden bir araç olarak dolaylı bir rol de üstlenebilmektedir (Aaker, 2009: 186).

2.3.3. Marka Kişiliği Ölçekleri

Marka kişiliği ölçekleri; Aaker’in marka kişiliği boyutları (tümevarımcı) ve arketip yaklaşımı (tümdengelimci) olmak üzere iki başlık şeklinde incelenmektedir (Kuruoğlu, 2016: 247).

Aaker’in Marka Kişiliği Boyutları (Big Five, 1997)

Jennifer L. Aaker tarafından geliştirilen bu model beş temel boyut ile marka kişiliğini ölçmekte, değerlendirmekte ve tanımlamakta kullanılmaktadır (Aaker, 1997). Aaker, psikoloji alanında yer alan beş faktörlü kişilik sınıflaması kapsamında birey kişiliğinden yola çıkarak, marka kişiliğini niteleyen özelliklerin beş boyut dahilinde ele alınabildiğini ifade etmiştir (Aksoy ve Baş, 2016: 511).

Aaker’ın marka kişiliği çalışması (1997), marka kişiliğinin ölçülmesi için standart, evrensel bir ölçek olmuştur. Bu marka kişiliği ölçüsünü geliştirirken birtakım prosedürler izlemiştir. Kalitatif bir çalışma olarak; psikoloji ve pazarlama çalışmalarında insan kişiliğini ölçmek için kullanılan özelliklerden oluşan bir liste hazırlamıştır daha sonra, cevaplayıcılara spesifik markalardan bahsedilmesi ile akıllarına gelen tüm özellikleri sıralamaları istenmiştir. Çalışmanın sonucunda çıkan 309 maddeden oluşan listeyi ikinci aşamada, ABD’de yaş, cinsiyet, gelir, etnik grup ve nüfus dağılımını temsil eden 631 kişide yapılan kantitatif bir çalışmayla 114 maddeye indirgen Aaker, bunun ardından tüketicilerden, 23 farklı kategoriden 37 markanın söz konusu özellikler açısından değerlendirmelerini istemiştir. Bu değerlendirmeden sonra da istatistiksel analizler neticesinde Aaker marka kişiliğine ilişkin olarak; “samimiyet, heyecan, ustalık, sofistike, dayanıklı” şeklinde beş farklı boyutu ortaya koymuştur (Schneider ve Bodur, 2009: 125; Siguaw vd., 1999: 49-50).

Arketip Modeli (Mark ve Pearson, 2001)

Arketipsel markalama Margaret Mark ve Carol Pearson'un geliştirdiği bir teoridir. Arketip modeli; Mark ve Pearson (2001)'ın, psikanalist yaklaşımın önemli temsilcilerinden biri olan psikiyatrist Carl G. Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketip teorileriyle yine psikolojideki motivasyon teorilerinden faydalanarak oluşturdukları marka kişiliği belirlemede kullanılan on iki ana arketipten (yaratıcı, anne, hükümdar, soytarı, vatandaş, aşık, kahraman, asi, sihirbaz, masum, kaşif, bilge) oluşan bir modeldir (Yakın, 2013: 69). Mark ve Pearson "The Hero and The Outlaw" adlı çalışmalarında on iki özel arketip tespit ederek, bu arketiplerin marka stratejilerine nasıl yol göstereceğini, marka kişiliği olarak nasıl kullanılabileceğini anlatmışlardır (Grutzner, 2014: 46-47). Mark ve Pearson'a göre markalar da tıpkı insanlar gibi belirli düşünce örüntülerini (arketip) yansıtmaktadır ve bu özellikleri tüketicilerin marka tercihlerini etkileyen bir unsurdur. Ayrıca; çalışmalarında, tek bir arketipsel kimlik taşıyan markaların çoklu kimlik taşıyanlara oranla pazar değerinin, %97 oranında daha fazla arttığını tespit etmişlerdir (Şener, 2015: 90). J. Aaker'ın ölçeği kişiliği belirleyen sıfatlardan yola çıktığı için tümevarımcı bir yöntem, C. Pearson'ın yaklaşımı ise tarihsel ve kültürel kişiliklerden yola çıkan tümdengelimci bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Jung, çok fazla sayıda arketipin olduğunu ve arketiplerin gerçek hayatta karşılaştığımız olaylar ve nesnelere sayısınca şekillendiklerini söylemiştir. Pearson da Jung'un sınırsız arketiplerinden esinlenerek marka kişiliği boyutları oluşturmuştur (Baştürk, 2009: 55; Batı, 2014: 43). Mark ve Pearson'a göre arketipler tüketici motivasyonu ile ürün satışı arasındaki kayıp noktadır. Tüketici satın alma nedenlerini açıklamada kayıp bir bağlantıyı sağlama görevi görmektedir (Mark ve Pearson, 2001: 13-14).

2.4. Kalıtsal ve Kültürel Kişilikler Olarak Arketip Kavramı

Arketip kelimesi Yunanca'da ilk anlamına gelen "arkhe" ile model veya tip anlamına gelen "typos" kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Arkhetypus ile aynı kelime köküne sahip olan "archetypum" kelimesi de benzer şekilde "kopyalara kaynaklık eden orijinal örüntü", "arkhetypon" kelimesi ise "örüntü, model, damganın üzerindeki işaret" anlamında kullanılmaktadır (Şener, 2015: 24). Arketip teriminin kelime anlamı; kalıp, şablon, ilk tip, kök örnek şeklinde ifade edilmektedir (Baştürk, 2009: 56). Arketipler, insan kültürünü oluşturan temel yapı taşlarıdır (Batı, 2014: 43). Jung (2015: 20)'un "Dört Arketip" adlı eserinde belirttiği arketip görüşü şu şekildedir; "*Bu imgeler, türe özgü olmaları nedeniyle 'ilk imgeler'dir ve eğer bir şekilde oluşmuş iseler bile, oluşumları türün ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır. İnsanı insan kılan özelliklerdir bunlar, insan eylemlerinin insana özgü biçimleridir. Bu spesifik tarz, insanın çekirdeğinde vardır ve kalıtsal olmadığı, her insanda yeni baştan oluştuğu varsayımı, sabah doğan güneşin önceki akşam batan güneşten farklı bir güneş olduğu biçimindeki ilkel inanç kadar saçmadır*" arketipler evrensel imgeler, insan türünün ortaya çıkışıyla yaşıt ilk biçimlerdir. Diğer bir deyişle arketipler kültürel (deneyim, öğrenme) bağlamdan ne kadar etkilenirse etkilensin, insan deneyimleri olan doğum, yaşam ve ölüm gibi temel ortaklıkları ifade etmektedir. Tarnas (2009: 27) da arketipleri, insanların mevcut amaçları doğrultusunda pek çok düzeyde insan ruhuna, kişiliğinin tamamına nüfuz eden evrensel bir ilke, kuvvet ve insan tecrübelerini etkileyen yapılar olarak tanımlamıştır.

Arketipler, kalıtsal bir nitelik taşımaktadır. Jung'a göre, arketipler kişiler doğmadan önce kolektif bilinçdışında var olmakta ve insanların kendi hayal güçleri ile belirli bağlamsal durumlara, arketipsel anlamlar uyarlanmaktadır (Tsai, 2006: 651). Hayatın çeşitli evrelerinde ortaya çıkan durumlarda veya karşılaşılan arketipsel imajlarda harekete geçerler. Arketipler, görsel ya da işitsel (semboller, imgeler ve mitler yoluyla) olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır, hissedilmektedir (Kurultay, 2017: 355). Çünkü arketip kavramı soyut bir kavramdır. İnsanlar tarafından gözle görülemez, bilinçdışında yer alır ve beklerler. Ancak insanların hayatlarında karşılık bulan bir olay bir olgu meydana gelmesi ile bir simgeye dönüşür ve insan davranışlarını etkiler. Zihinsel yapının tarihsel arka planlarıdır (Batı, 2014: 43). Arketipler; kuşaklar boyunca sürekli olarak tekrarlanan deyimlerin, insan zihnindeki değişmeyen özüdür. Arketipler; imajlar, mitolojik imajlar, temel imajlar, davranış kalıpları gibi değişik adlarla anılabilir (Altınköprü, 2003: 125). Arketipler, insanların sahip olduğu kültürel niteliklere ve sembolik formlara sahiptir, içgüdüsel düşüncelerdir ve davranış kalıpları, temel kişiliklerdir (Babür Tosun, 2010: 70). Geçmişten günümüze aktarılan, her insanın kolektif bilinçdışında yer alan, yaşayan her insanda bulunan ilk model, ana örnek olarak görülen ve insanların duygu, düşünce ve davranışlarını yönlendiren derinlikli kişilik kalıpları, kültürel miraslardır (Bechter vd., 2016: 3; Serrican, 2015: 1460).

Carl Gustav Jung'un kişilik kuramına göre kişisel bilinçdışının çoğu kısmı komplekslerden meydana gelirken, kolektif bilinçdışının içeriği ise temel olan arketiplerden oluşmaktadır (Jung, 1968: 42). Kişisel bilinçdışının kapsamının, daha önce bilinçle varolmuş

yaşantılardan meydana gelmesine karşılık, kolektif bilinçdışı; kalıtsal özellikleri sebebiyle genetik olarak toplum tarafından bireylere aktarılır. Jung'a göre, bir topluma ait bütün kültürel özellikler, örneğin; dini inanç, örf ve adetler de bu şekilde insanları etkilemektedir (Zel, 2001: 36). Böylece kolektif bilinçdışı; kalıtımın ve evrimin ruhsal yapıda bıraktığı izlerdir, içeriğinde ise, ilk çağlardan evrensel insan durumuna gelmesine kadar geçen aşamalarda insanlığın tipik reaksiyonlarının bütünü yer almaktadır (Serrican, 2015: 1463). Arketipler, bir insanın geçmiş yaşantıları sonucu oluşan zihinsel imgeleri gibi canlı görüntüler değildir. Gerçek dünyada bir karşılığının bulunmasıyla bu belirsiz imgeler canlı ya da cansız varlıklara dönüşebilirler (Geçtan, 1998: 177). Günümüzde kullanılan arketip teorisinde, arketipler beş temel özelliğe sahiptir. Arketipler: (a) hikaye karakterleridir, (b) psikolojik olarak zihinsel modeller olarak temsil edilirler ve (c) karşılaşıldıklarında genellikle çoğu zaman duygusal tepkiler ortaya çıkarırlar. Ayrıca, arketipler (d) otomatik veya bilinçsiz olarak çalışırlar ve (e) kolayca öğrenilecek ve yaygın olarak tanınabilecek kadar kültürel dayanıklılığa sahiptirler (Faber ve Mayer, 2009: 308).

2.4.1. Marka Kişiliğinde Kullanılan Arketip Kişilikler ve Özellikleri

Arketipsel imge olarak, Mark ve Pearson on iki tane marka kişiliği arketipinden bahsetmektedir. Bunlar: kral, bakıcı, bilge, kaşif, masum, kahraman, sihirbaz, sıradan adam/kadın, yaratıcı, soytarı, aşık, asidir (Mark ve Pearson, 2001). Belirtilen arketipler bu başlık altında ayrı ayrı incelenmektedir.

2.4.1.1. Masum (The Innocent) Arketipi

Masumiyet, iyilik ve saflık göstergesidir (Baştürk, 2009: 69). Masum arketipi çocuk arketipinin bir yansımasıdır, bu nedenle masum arketipi denildiğinde genellikle küçük çocuklar veya naif bir gençlik akla gelir (Yakın, 2013: 122). Ütopik bir dünyanın hassas temsilcisidir. Melek arketipiyle özdeşleştirilebilir (Yılmaz, 2018: 103). Masum arketipi ile simgeleştirilen kişilik, yaşamın acıya yer olmayan bir süreç olarak görülmesidir. İnsanın kendisi gibi olmaktan özgür olması gerektiğini söyler (Ayberk, 2014: 46). Masum arketipi; Pollyanna, ütopyacı, geleneksel, naif, mistik, romantik, hayalperest olarak da bilinir. Masum arketipinin negatif gölge, karanlık yönü, bazı gerçekleri inkar ve baskıdır (Mark ve Pearson, 2001: 55).

2.4.1.2. Kaşif (The Explorer) Arketipi

Kaşif; hikayesini yaşamak için, daha iyi bir dünyanın peşine düşer (Ayberk, 2014: 48). Bağımsız, sürekli yeni yollar arayan, gönüllü bir maceraperest karakterleri ile temsil edilir. Bu arketipin özünde daha iyi bir dünyayı aramaya yönelik vardır. Sürekli araştırır, haritalandırılmamış bölgeler, yeni yollar, kendini tanıma veya ruhsal aydınlanma gibi daima bir şeyler bulma arayışındadır (Baştürk, 2009: 69; Kurultay, 2017: 359; Yakın, 2013: 164). Arketipin negatif gölgesi; fazla yabancılaşmak, bu yabancılaşmayı önleyecek, içinde yer alacağı bir yol bulamamak (Mark ve Pearson, 2001: 73).

2.4.1.3. Bilge (The Sage) Arketipi

Bilge arketipinin hareket noktası, bilginin insanı özgürleştireceği düşüncesidir. Bu arketipin yapısında var olan, doğrunun ve yanlışın ayırıcılığı olan, bilgi ve ustalık gibi kişilik özellikleri ile filozof, uzman, bilim insanı, ermiş, araştırmacı, yaşlı bilge, düşünür, planlamacı, profesyonel, danışman ve öğretmen olarak şekillendirilebilir (Baştürk, 2009: 68; Mark ve Pearson, 2001: 90; Kurultay, 2017: 360). Arketipin negatif gölge yönü: Dogmatiklik, kendini yaşamdan soyutlamış, gerçeklikten kopuk olmasıdır (Mark ve Pearson, 2001: 89).

2.4.1.4. Kahraman (The Hero) / Savaşçı Arketipi

Kahraman figürü, sayısız kültür arasında en sık karşılaşılan ve en iyi bilinen figürdür (Roberts, 2010: 23). Bu arketip başarıyı temsil etmesi yönünden incelenmektedir. Her daim önde olma ve her şeyde iyiyi ulaşma çabasının ifadesidir (Baştürk, 2009: 69). Savaşçı arketipinin doğasında mücadele vardır, dünyayı daha iyi bir yer haline getirmek için mücadele eder (Ayberk, 2014: 51). Cesareti ile kötünün, güçlünün veya büyük bir meydan okumanın üstesinden gelerek çevresindekilere ilham verir. Kahraman arketipi savaşçı, mücadelecisi, kurtarıcı, süper kahraman, asker, şampiyon sporcu, rakip ve takım oyuncusu olarak şekillenir (Kurultay, 2017: 360). Arketipin negatif gölgesi; acımasızlık, kazanmaya takıntılı olmaktır (Mark ve Pearson, 2001: 107). Markaların temel arketiplerinden biri olarak, kahraman arketipi diğer arketipler ile

birleşebilir katmanlı arketiplere dönüşebilir. Kahraman arketipi: kahramanca baba, kahramanca aşık, kahramanca sihirbaz, kahramanca bilge gibi arketiplere dönüşür (Tsai, 2006: 650).

2.4.1.5. Asi (The Outlaw) Arketipi

Asi; değişim için şok edici durumlar oluşturma, düzeni ters-yüz etme gibi yollara başvurur (Şener, 2015: 56). Genel olarak oluşturulmuş kurallara karşı çıkan, uyumsuz tutumlara ve sıradışı tavırlara sahip bir arketiptir. Strateji olarak, eski yıkma ve şaşırtarak dikkat çekme gibi yöntemler kullanmaktadır. Asi arketipi karakter olarak, skandalları ve radikal özgürlükleri sever (Baştürk, 2009: 71). Arketipin negatif gölgesi; suçluluk ya da kötü davranışlardır. Müşteriler ve çalışanlar toplumda tatminsiz ve mutsuz hissediyor ise asi arketipi marka kişiliğine uygundur (Mark ve Pearson, 2001: 129-139).

2.4.1.6. Sihirbaz (The Magician) Arketipi

Sihirbaz arketipinin özünde süreçlerin çalışma biçimini incelemek ve işlerin yapılış ilkelerini çözmek yer alır. Hayalci, şaman, vizyoner, değişim ustası, karizmatik lider, yenilikçi, arabulucu ya da şifacı olarak kimlik bulur (Mark ve Pearson, 2001: 144; Kurultay, 2017: 361-362). Sihirbaz arketipi ile anılan markalar; değişimi elde etmeyi ve pratik uygulamaları, mucizevi sonuçları gerçekleştirmeyi, sihirli anları vaad etmektedir. Tüketicileri bu hayaller ile beslemektedir. Bu kapsamda tüketicinin zihninde “değişim ve dönüşüm” yönünde etki gerçekleştiren arketiptir (Ayberk, 2014: 54; Baştürk, 2009: 70). Arketipin negatif gölgesi; çıkarıcılık, manipülasyon, sihirdir (Mark ve Pearson, 2001: 146).

2.4.1.7. Vatandaş / Bizden Biri (The Regular Guy/Gal) Arketipi

Vatandaş arketipi, genel olarak bilinçte sıradan “çalışan sınıfı” biçiminde şekillenir. Bu arketipin özellikleri; genel inançlarının var olması, sıradan giyimli, sıradan zevkli olması, toplum genelinin kullandığı kelimeler ile konuşmasıdır. Ayrıca iyi bir eski okul arkadaşı, sıradan erkek ya da sıradan kadın, ortalama insan, bitişikteki iyi insan, komşu şeklinde de tanımlanabilir (Ayberk, 2014: 55). Bizden biri arketipi özünde herkes gibi sıradan bir insan olmanın erdemini barındırır. Bu arketipteki alt metin; herkesin olduğu gibi değerli olduğu ve herkesin olduğu haliyle hayat içerisinde fark oluşturabileceğidir. Bizden biri arketipi, grubun parçası olmayı ister. Bu grup içine doğduğu bir grup olmanın yanı sıra sonradan eklenen bir grup da olabilir (Kurultay, 2017: 362; Şener, 2015: 57). Arketipin negatif gölgesi; tek başına kalmaktansa, istismar edenlere karşı duramayan insanlar, o grubun üyesi olabilmek için aynı suistimali ve baskıcı davranışları diğerlerine karşı uygulamaya istekli olabilir (Mark ve Pearson, 2001: 169).

2.4.1.8. Aşık (The Lover) Arketipi

Aşık arketipinin özünde sevgiye dair her anlamı yönetmek ve barındırmak bulunur (Kurultay, 2017: 363). Her türlü insan sevgisini, ebeveyn sevgisini, dostluğu, kutsal sevgiyi içine alır ancak özellikle romantik sevgiye önem veren bir arketiptir (Mark ve Pearson, 2001: 178). Romantik kişilik özelliği göstermektedir. Ortak, takım oyuncusu, arkadaş gibi karakterleri içerir. İnsanların birbirleriyle olan bağlarını ön plana çıkararak; toplumsal sevgiyi, empatiyi ve hümanizmi anlatmaktadır (Baştürk, 2009: 71). Sevgi arketipin negatif gölgesi; takıntılı olma, kıskançlık, çekememezliktir (Mark ve Pearson, 2001: 180).

2.4.1.9. Soyтары (The Jester) Arketipi

Soyтары arketipi ironik bir karakter olarak; oyuncu, neşeli, hilebaz, palyaço, şakacı, deli, aptal-dahi, joker şeklinde oluşan rollere karşılık gelmektedir (Baştürk, 2009: 70). Yalnız başına eğlenmeye çalışanlar için soyтары arketipi güçlü bir kimliği temsil etmektedir (Ayberk, 2014: 59). Bu arketipin kullanıldığı mesajlar; sıradan, sıkıcı ve hatta usandırıcı olarak görülen bir şeyin de eğlenceli olabileceğini, olumsuz varsayımların olumluya çevrilebileceğini vadetmesidir (Kurultay, 2017: 363-364). Arketipin negatif gölgesi; kendine karşı müsamahalı, hoşgörülü olma, sorumsuzluk, hoş olmayan şakalar yapmadır (Ayberk, 2014: 60; Mark ve Pearson, 2001: 202).

2.4.1.10. Bakıcı (The Caregiver) Arketipi

Bu arketip yardımsever, koruyucu arketipidir (Yakın, 2013: 156). Temelinde insanlara iyilik yapmaktan mutluluk duymak vardır. İnsanlara yardımcı olan, insanları destekleyen, düzeltici olan kişilik özelliklerini içerir (Baştürk, 2009: 68). Sevgi ve şefkat dolu,

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

paylaşımçı ve işbirlikçidir. Kollayıcı diğer insanlarla daimi bir ilişkide olma halini yansıtır. Bu ilişkinin temel özellikleri “başkalarının yerine kendini koymakla gerçekleşen empati, kişilerin ne deyip ne demediklerini ve her şeyden önce neyi ifade ettiklerini, ne demek istediklerini anlama süreci olarak iletişim, sorgusuz bir adanmışlığın belirtisi olan tutarlılık ve güven”dir (Mark ve Pearson, 2001: 217; Şener, 2015: 64). Arketipin negatif gölgesi; şehitliğe varacak şekilde kendini adayış, suistimal edilmeye izin verme, sürekli suçluluk duymadır (Ayberk, 2014: 61; Mark ve Pearson, 2001: 215).

2.4.1.11. Yaratıcı (The Creator) Arketipi

Yaratıcı arketipi; sanatçı kişiliğe, kalıcı değerler üretmeye karşılık gelmektedir (Baştürk, 2009: 70). Bu arketipin temel alındığı kişilik geleneklere ve toplum kurallarına uymayan bir tavırda olan sanatçı, yenilikçi, müzisyen, yazar veya hayalperest olarak nitelendirilebilir (Kurultay, 2017: 364-365). Arketipin negatif gölgesi: Hayatı aşırı derecede dramatize etmek, pembe dizideymiş gibi yaşamaktır (Mark ve Pearson, 2001: 230).

2.4.1.12. Kral / Hükümdar (The Ruler) Arketipi

Hükümdar arketipi gücü ve kontrol etme becerisini simgeler. Temel motivasyonu yönetme arzudur (Şener, 2015: 67). Kral arketipi söz konusu olduğunda ilk olarak, kral, kraliçe, yönetici olma kişilik yapısına sahip bireyler akla gelir (Yakın, 2013: 109). Bu arketip temelde; kontrollü olan yönetici, patron, güç, lider, iktidar, aristokrat, rol model düzenleyici gibi karakterleri ifade eder (Baştürk, 2009: 68; Yılmaz, 2018: 105). Patron ve ebeveyn arasında bir yerde hükmetmek için oluşturulmuş bir simge ortaya çıkar. Bu arketipin özünde kaos engellemek için kontrolü ele almanın gerekliliğine yapılan vurgu bulunur (Kurultay, 2017: 365). Arketipin negatif gölgesi; manipülatif davranışlardır (Mark ve Pearson, 2001: 245).

2.4.2. Arketiplerin Marka Kişiliği Olarak Kullanılmasının Avantajları

Marka kişiliği kavramının öneminin artmasına paralel olarak; marka kişiliklerinin, kimlik ve kişilik farklarını yansıtacak derinlik ve çeşitlikle ifade edilebilmesini, ayrıca yapılacak araştırmalarda da kişilik değerlerini ayrıntılı ölçebilecek şekilde çok yönlü (olumlu-olumsuz) biçimlerde ele alınması noktasında evrensel nitelikli arketip yaklaşımının ve bu kapsamda ölçeğinin kullanımı avantajlar sunmaktadır (Baştürk, 2009: 65). Markanın hareketlerinin, görünümünün ve konuşmasının nasıl olması gerektiği konusunda etkin olması sonucu pazarlama iletişimi çalışmalarına ve gerçek marka deneyimlerine rehberlik etmiş olur. Ayrıca marka iletişimi kapsamında; logo, renk seçimi, web sitesi, tasarım ve bütün reklam kampanyalarında marka arketiplerinin kullanılması etkili ve güvenilir bir araç olmaktadır. Yani arketipler dışsal uyaranlarla, iletişim çalışmalarıyla desteklendiğinde ortaya çıkmaları kolay olduğu gibi bu iletişim çalışmalarının ne yönde olması gerektiği konusunda da yol göstermektedir (Yakın, 2013: 86).

Arketiplerin daha ayrıntılı kişilik özellikleri sunabilmesi kapsamında; arketip karakterler kendi aralarında var olan ilişkiden dolayı, birbirleriyle sentezlenerek daha fazla çeşitlenebilirler. Örnek olarak; bakıcı kral olduğunda kraliçe arketipine dönüşebilir veya masum aşık bakıcı gibi yakın karakterler kahraman, asi veya kral olabilir. “Masum kahraman”, “Tutkulu (aşık) kaşif” gibi kombinasyonlar yapılabilir. Her karakter de kendi içerisinde bir kral, kahraman, asi, aşık şeklinde bölünebilmektedir (Baştürk, 2009: 55).

Arketipler; pazarlarını genişletmek, büyük tüketici gruplarına ulaşmak, özellikle küresel pazarlarda yer alma isteği olan markalar açısından kültürel kısıtları hatta eğitim, cinsiyet ve yaş gibi sınırların aşılmasına yardımcı olan anlamların markalara yüklenmesine katkıda bulunur (Yakın, 2013: 86). Arketipler insanların hislerinin incelenmesi ile ortaya çıkarıldığı için marka kişiliğinin temel amacı ile uyumaktadır. Marka kişilikleri de markalara anlam yükleyerek tüketicilerin duyu dünyasını etkilemek, hislerini canlandırmak ister. Marka kişiliği bir arketipe dayandığında daha kolay fark edilmekte ve insanların zihninde daha güçlü bir yer edinebilmektedir (Tayfur, 2012: 53-54). Marka pazarlamacıları kendi markalarının evrensel ruhunu keşfetmeye çabalararak, gerçek global simgeler olması için de tüketicilerin temel psikolojik eğilimleri ile bağlantılı, evrensel arketipler ile ilişkili anlamlar yüklemektedirler. Arketipler insan kişiliklerini hızlı anlamamızı sağladığı gibi markaların da kişiliklerinin hız anlamlandırılmasını sağlar (Tsai, 2006: 650; Yakın ve Ay, 2012: 28).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İşletmeler açısından markalarının, tüketiciler tarafından nasıl algılandığının belirlenmesi önemli bir sorunu oluşturmaktadır. Bununla beraber marka kişiliği kavramının öneminin artması ve marka kişilik algısının farklı bir ölçek olan arketipsel ölçek ile ölçülebilmesi ayrıca otomotiv sektörünün tüketiciler ve iş hayatı için önemli bir sektör olmasından hareket edilmiştir. Bu kapsamda bu araştırmanın konusu; otomobil markalarının tüketiciler tarafından hangi marka arketip kişilikleri ile algılandığının tespit edilmesidir. Araştırmanın konusu doğrultusunda bu çalışmanın ana amacı; otomobil markalarının kişiliklerini arketip olarak ölçmek, tüketicilerin otomobil markalarına atfettiği kişilik özelliklerini ve boyutlarını ortaya çıkarmaktır. Araştırma, belirli otomobil markalarının, tüketiciler tarafından algılanan marka kişilik arketiplerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın alt amaçları; marka arketip kişiliklerini on iki farklı resim ile sembolik olarak ifade ederek, doğrudan bir kişilik seçimi ile katılımcıların otomobil markalarına yönelik kişilik algılarını belirlemek, arketipsel marka kişiliği ölçeği ile ortaya çıkan arketipleri karşılaştırmalı olarak resim çağrışımı ile değerlendirmektir. Diğer alt amaçlar ise; marka kişiliğinin cinsiyet, medeni durum ve sosyo-ekonomik faktörlerle de ilgili olmasıyla çalışmada katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili bulguları araştırmak ve katılımcıların demografik özellikleri ile otomobil markası tercihi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca marka arketip kişilik algısının otomobil markaları bakımından farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek de araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Marka kişiliğinin öneminin artmasına rağmen, marka kişiliğinin iki boyutundan biri olan arketip ile ilgili araştırmaların az olması sonucunda bu çalışma literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca arketip yaklaşımının içeriğinin ve özelliklerinin sembolik ve imgesel oluşuyla marka kişiliği konusu arketipler ile daha fazla uyum sağlamaktadır. Böylece arketip konusu, marka kişiliği kavramının gelişimine katkı yapmaktadır. Marka kişiliğinin arketipsel özellikler ile ilişkilendirilmesiyle tüketicilerin markaların kişiliklerini algılaması, ifade etmesi ve çağrışım oluşturması daha kolay ve net olabilmektedir.

3.3. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma Antalya ili ile sınırlı tutulmuştur. Böylece araştırmanın kapsamını, Antalya ilinde yaşayan internet ve sosyal medya kullanan kişiler oluşturmaktadır.

Her nitelikli araştırmanın yapısında yer aldığı ölçüde bu araştırmada da bazı kısıtlar mevcuttur. Araştırmadan elde edilecek sonuçların kullanılmasında ve yorumlanmasında bu kısıtlar göz önünde bulundurulmalıdır. Kısıtlar kısaca şöyledir: Anket internet üzerinden sadece internet ve sosyal medya kullanan katılımcılara uygulanmıştır, araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır, her araştırmada olduğu gibi zaman, erişilebilirlik ve maliyet kısıtları mevcuttur.

3.4. Araştırma Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.

H₂: Cinsiyet ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Medeni durum ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: Otomobil sahipliği ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

3.5. Araştırma Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın ana kütlesi; Antalya ilinde ikamet eden kişilerdir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2017 Sonuçları”na göre Antalya ili nüfusu 2 milyon 364 bin 396 kişidir (www.tuik.gov.tr). Bu veri göz önünde bulundurularak, araştırmanın örneklem hacmi Gürbüz ve Şahin (2015: 128)’e göre %95 güvenilirlik düzeyinde,

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

10.000.000 evrene sahip araştırmalar için örneklem büyüklüğü 384'tür. 384 kişiden daha fazla sayıda katılımcıya, 557 kişiye ulaşıldığından örneklem hacminin yeterli olduğu söylenebilir. Araştırmada; düşük maliyetli, en az zaman alan, sosyal bilim araştırmalarında en yaygın, uygulaması en kolay olarak bilinen örneklem tekniği olarak "kolayda örneklem" tekniği kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2015: 130; İslamoğlu, 2009: 167; Yükselen, 2013: 55).

Araştırmanın kapsamında yer alan beş otomobil markasının (Fiat, Mercedes, Toyota, Citroen, Opel) seçimi; ön değerlendirmeler sonucunda ve uzman görüşü alınarak farklı kategorilerde, farklı arketip kişiliklerde olduğu varsayılan markalar yönünde olmuştur.

3.6. Veri Toplama Yöntemi, Anket Formunun Hazırlanması ve Araştırmada Kullanılan Ölçek

Çalışmada araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemi, veri toplama yöntemi olarak anket ile veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Anket hazırlama tekniği olarak, internet üzerinden anket hazırlama tekniği kullanılmıştır. Anket formu "Google Drive Form" uygulaması ile hazırlanmıştır. Katılımcılara anket internet ortamında uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu, cevaplayıcıya hitaben yazılmış bir ön bilgi yazısından ve demografik sorularla birlikte toplam 83 madde ile 3 bölümden oluşmaktadır. Anket; katılımcıların, markayı bir kişilik olarak nasıl algıladıklarını belirlemeye yönelik olan 74 adet yargının ölçümü için "kesinlikle katılmıyorum-kesinlikle katılıyorum" uçlu beşli likert kullanılarak, 1 adet logolardan oluşan otomobil markası seçme ifadesi, 1 adet resimlerden oluşan kişilik seçme ifadesi, 1 adet otomobil sahipliği durumunu ölçen ifade ve 6 adet demografik ifade olmak üzere 83 maddeden oluşacak şekilde hazırlanmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçek tüketicilerin arketipsel marka kişiliği algısını ölçen değişkenlerden oluşmaktadır. Araştırmanın temelini oluşturan arketip kişilikleri ilk defa inceleyen psikoloji teorisyeni Carl G. Jung (1875-1961) olmuştur. Sosyal bilimlerin birçok dalında kullanılmakta olan arketipal yaklaşım Carol Pearson tarafından örgüt kültürünü ölçmede kullanılmıştır. Bu araştırmada Carol Pearson'un örgüt kültürünü ölçmede ve 12'li karakter sınıflandırmasından yapılan uyarılama kullanılmıştır. Carol Pearson'un Örgüt kültürünü ölçmede kullandığı "Organizational and Team Culture Indicator (OTCI)" ve "Peason-Marr Archetype Indicator (PMAI) instruments" isimli ölçeklerinde yer alan derinlemesine mülakat soruları ile Margaret Mark ve Carol S. Pearson'dan yola çıkılarak oluşturulmuş, derlemeler yapılarak uyarlanmış olan Baştürk (2009)'ün çalışmasında yer alan ölçek kullanılmıştır. Ölçek; 12 boyutta ele alınan 74 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler otomobil markalarına uyarlanmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

Bu başlık kapsamında, katılımcıların demografik özellikleri ve marka kişilik algılarının ölçülmesine yönelik elde edilen verilerin analizleri ve yorumları yer almaktadır.

4.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların "cinsiyet, medeni durum, yaş aralığı, eğitim durumu, meslek ve aylık gelir durumu"na dair istatistiksel bilgileri ayrıca otomobil sahipliği durumu ve katılımcıların otomobil markası tercihi tablolar halinde sunulmuştur.

Toplam 557 katılımcının yer aldığı araştırmadan elde edilen veriler kapsamında, katılımcıların demografik özelliklerinin, frekans ve yüzdeleriyle birlikte verilmiş hali Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Demografik Özellikler	Frekans	%	Demografik Özellikler	Frekans	%		
Cinsiyet	Kadın	313	56,2	Medeni Durum	Evli	266	47,8
	Erkek	244	43,8		Bekar	291	52,2
	TOPLAM	557	100		TOPLAM	557	100
Yaş	18-22 yaş	52	9,3	Eğitim Durumu	İlkokul	3	0,5

23-28 yaş	225	40,4			
29-34 yaş	115	20,6			
35-40 yaş	72	12,9			
41-46 yaş	40	7,2			
47-52 yaş	23	4,1			
53-58 yaş	17	3,1			
59-64 yaş	11	2,0			
71 ve üzeri yaş	2	0,4			
TOPLAM	557	100			
Ortaokul	6	1,1			
Lise	49	8,8			
Önlisans	41	7,4			
Lisans	259	46,5			
Yüksek Lisans	154	27,6			
Doktora	45	8,1			
TOPLAM	557	100			
Öğrenci	108	19,4		1600 TL ve daha az	130 23,3
Ev Hanımı	34	6,1		1601-3600 TL	173 31,1
Nitelikli Kamu Çalışanı	151	27,1		3601-5600 TL	170 30,5
Özel Sektör Çalışanı	111	19,9	Aylık Gelir Durumu	5601-7600 TL	57 10,2
Esnaf	16	2,9		7601-9600 TL	12 2,2
Serbest Meslek Erbabı	30	5,4		9601 TL ve üstü	15 2,7
Emekli	15	2,7			
Kamu Çalışanı	56	10,1			
Diğer	36	6,5		TOPLAM	557 100
TOPLAM	557	100			

Tablo 1'e göre araştırmada; 313 kişi ile katılımcıların %56,2'sini kadınlar oluştururken, 244 kişi ile %43,8'ini erkekler oluşturmaktadır. Katılımcılara yöneltilen yaş sorusu dokuz farklı aralıkta incelenmiştir. Araştırmayı; %40,4 ile 23-28 yaş aralığında yer alanlar oluşturmaktadır. Buna göre yaş aralıkları itibari ile çalışmada genç katılımcıların daha yoğun olarak yer aldığı söylenebilir. Katılımcılar en fazla, 23-28 yaş aralığında yer almaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların; %47,8'i evli iken %52,2'si bekârdır. Medeni duruma göre yüzde dağılımlarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu istatistiklerine göre araştırmada eğitim durumu; 259 kişi %46,5 ile lisans, 154 kişi %27,6 ile yüksek lisans olan katılımcı yer almaktadır. Bu durumda eğitim durumu lisans olanlar en fazla olan grubu oluşturmaktadır. Katılımcıların meslekleri dokuz farklı kategoride değerlendirilmiş, en fazla katılımcı %27,1 ile nitelikli kamu çalışanıdır. Aylık gelir durumuna göre katılımcıların %31,1'i 1601 TL-3600 TL arasında gelire sahip olduğunu belirtmiştir.

Ankete katılanların otomobil markası tercihi Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Otomobil Markası Tercihi Dağılımı

Otomobil Markası	Frekans	%
Fiat	45	8,1
Mercedes	346	62,1
Toyota	81	14,5
Citroen	19	3,4
Opel	66	11,8
Toplam	557	100

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tablo 2'ye göre katılımcıların otomobil markası tercihleri; %62,1 ile Mercedes, %14,5 ile Toyota, %11,8 ile Opel, %8,1 ile Fiat, %3,4 ile Citroen markası yönünde olmuştur.

Katılımcıların otomobil sahipliği durumuna ilişkin dağılımları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Otomobil Sahipliği Dağılımı

Otomobil Sahipliği	Frekans	%
Evet	358	64,3
Hayır	199	35,7
Toplam	557	100

Tablo 3'te belirtildiği gibi, otomobil sahipliği sorusuna katılımcıların %64,3'ü otomobil sahibi olduğunu, %35,7'si otomobil sahibi olmadığını belirtmiştir.

4.2. Ölçek Güvenilirlik Analizi

Araştırmanın güvenilirliğini test etmek için Cronbach's Alpha modeli kullanılmıştır. Cronbach alfa katsayısı 0 ile 1 arasında değişen değerler alır. 1'e yaklaştıkça uyumun ve tutarlılığın yüksek olduğu sonucuna varılabilir (İslamoğlu, 2009: 130). Arketipsel marka kişiliği ölçeği üzerinde yapılan güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Arketipsel Marka Kişiliği Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
0,974	74

Araştırmada yer alan 74 maddelik arketipsel marka kişiliği ölçeğine güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonucu Cronbach Alpha katsayısı 0,97 bulunmuştur. Bu değer 0,80'den büyük olması, ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.3. Normal Dağılım Bulguları

Arketipsel marka kişiliği ölçeğine yönelik değişkenlerin normal dağılıma uygunluk durumuna bakmak için Tablo 5'te, ölçekte yer alan boyut ortalamalarının çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) istatistik değerleri yer almaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerleri ile her bir boyutun normalliği test edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ve +1,5 aralığında yer alıyor ise normal dağılıma uygun olduğu anlaşılır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 5'teki bu değerlere bakıldığında; arketipsel marka kişiliği ölçeğinin tüm boyutlarının normal dağılıma uygun olduğu belirtilebilir. Tablo 5'e göre arketipsel marka kişiliği tüm boyutlarının normal dağılıma sahip olduğu, parametrik testlerin ve faktör analizinin yapılabileceği tespit edilmiştir.

Tablo 5. Normal Dağılım Tablosu

Boyut	Skewness (Çarpıklık)		Kurtosis (Basıklık)	
	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Kral	-0,983	0,104	1,346	0,207
Sihirbaz	-0,408	0,104	-0,178	0,207
Bakıcı	-0,778	0,104	0,630	0,207

Vatandaş	0,165	0,104	0,024	0,207
Aşık	-0,458	0,104	0,262	0,207
Kaşif	-0,512	0,104	0,317	0,207
Asi	0,044	0,104	-0,545	0,207
Masum	-0,261	0,104	0,211	0,207
Bilge	-0,503	0,104	1,004	0,207
Kahraman	-1,128	0,104	1,312	0,207
Yaratıcı	-0,493	0,104	0,098	0,207
Soytarı	-0,243	0,104	0,031	0,207

4.4. Katılımcıların Arketipsel Marka Kişiliği Algısına İlişkin Bulgular

4.4.1. Faktör Analizi Bulguları

Marka kişiliği arketip ölçeği verilerinin faktör analizine uygun olup olmadığını, örneklem yeterliliğini ölçmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Bu testin tüm markalar dahilinde yapılmış sonuçları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçümü		,964
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare	20100,685
	Serbestlik Derecesi	1128
	Sig.	,000

KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için yeterli olacağına işaret etmektedir. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre KMO değeri 0,964 bulunmuştur, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli büyüklükte olduğu söylenir. Bartlett Küresellik testi sonucu; hesaplanan Ki-Kare değeri ($\chi^2=20100,685$; $p=0,000$), anlamlı olması ($p<0,05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 303-311).

Marka kişiliği arketip boyutları, otomobil markaları için gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucunda 6 ana faktör altında toplanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Arketipsel Marka Kişiliği Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör					
	1	2	3	4	5	6
Odaklanmak	,846					
Hızlı ve Etkin	,781					
Disiplin	,779					
Azimli ve Kararlı	,762					
Enerjik	,749					
Estetik Tasarım	,743					
Hırslı	,739					
Kullanım Bilgisi	,736					
Cesaret	,729					
Bilgi Yoğun Üretim	,717					
İddialı	,700					
Bilgelik	,666					
Sanat	,652					
Bağlılık	,613					
Mucit	,600					
Yaratıcılık	,594					
Bireycilik	,574					
Liderlik		,763				
Sistem Kurucu		,761				
Ayrıntılı Düzenlilik		,748				
Güç		,706				
Prestij		,694				
Kontrol		,602				
İstikrar		,598				
Yapmacık İyilik			,812			

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL
MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Çelişkili			,751			
Rahatçılık			,739			
İniş Çıkışlı			,723			
Dogmatik			,670			
Minimum Düzey			,651			
Hayalci			,634			
Romantik				,757		
Doğal				,655		
Yakın İlişki				,644		
Sevimli				,633		
İyimserlik				,620		
Takıntı				,619		
Hayat Dolu				,565		
Dönüştürücü					,735	
Mucizevi					,735	
Sihirbazlık					,729	
Akıcılık					,646	
Farkındalık					,636	
Limitsiz Özgür						,690
Skandal						,666
Şoke Etme						,654
Tabu Deviren						,632
Asi						,591
Özdeğeri	19,326	5,113	2,195	2,010	1,411	1,189
Açıklanan Varyans Yüzdesi	22,912	9,740	9,468	9,198	7,746	6,028

Yapılan açıklayıcı faktör analizi işlemleri sonucunda toplam 26 yargı analiz dışına çıkarılmış ve 48 maddelik ölçeğin 6 faktörlü bir yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın %65,092'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizinde tüm faktörlerin açıkladıkları toplam varyansın en az %50 olması önerilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 304).

Faktörlerin isimlendirilmesi arketipsel marka kişiliği boyutları baz alınarak yapılmıştır. Kuramsal beklentiden yola çıkarak maddelerin ifade ettikleri ortak anlamlardan hareketle ve yüksek faktör yükü alan maddelerin ifade ettikleri anlamlar dikkate alınarak tespit edilen faktörler şu şekilde isimlendirilmiştir:

Faktör 1: Birinci faktör 17 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altında yer alan ifadelerin sekizi “Odaklanmak”, “Hızlı ve Etkin”, “Disiplin”, “Azimli ve Kararlı”, “Enerjik”, “Hırslı”, “Cesaret” ve “İddialı” maddeleri ile Kahraman Arketipine aittir. Üç tanesi; “Estetik Tasarım”, “Sanat” ve “Yaratıcılık” maddeleri ile Yaratıcı Arketipine aittir. “Kullanım Bilgisi”, “Bilgi Yoğun Üretim” ve “Bilgelik” olan üç ifade de Bilge Arketipine aittir. “Mucit” ve “Bireycilik” maddeleri ile Kaşif Arketipi ve “Bağlılık” maddesi ile Masum Arketipi de yer almaktadır. Ancak en fazla değişkeni kahraman arketipinden alan ve bilge ile yaratıcı arketipleri eşit değişkene sahip olmasına karşı bilge arketipinin değişkenlerinin faktör yükünün daha fazla olması nedeniyle bu faktör “Bilge Kahraman” şeklinde adlandırılabilir.

Faktör 2: İkinci faktör 7 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altında yer alan ifadelerin tamamı Kral Arketipine aittir. Bu maddeler; “Liderlik”, “Sistem Kurucu”, “Ayrıntılı Düzenlilik”, “Güç”, “Prestij”, “Kontrol” ve “İstikrar”dır. İkinci faktör “Kral” şeklinde adlandırılır.

Faktör 3: Üçüncü faktör 7 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altında yer alan “Yapmacık İyilik” Masum Arketipi, “Çelişkili” Soyтары Arketipi, “Rahatçılık” Kaşif Arketipi, “İnişli Çıkışlı” Asi Arketipi, “Dogmatik” Bilge Arketipi, “Minimum Düzey” Vatandaş Arketipi ve “Hayalci” Yaratıcı Arketipi şeklinde yedi farklı arketip özelliklerinde toplanmıştır. Daha çok eleştirel yanlı olduğu göz önüne alındığında bu faktör “Kaşif Vatandaş” şeklinde adlandırılabilir.

Faktör 4: Dördüncü faktör 7 maddeden oluşmaktadır. Bu faktörü iki arketip boyutu meydana getirmektedir. “Romantik”, “Yakın İlişki”, “Sevimli”, “Takıntı” ve “Hayat Dolu” ifadeleri ile beş madde Aşık Arketipine aittir. “Doğal” ve “İyimserlik” maddeleri Masum Arketipine aittir. Bu faktör “Masum Aşık” şeklinde isimlendirilebilir.

Faktör 5: Beşinci faktör 5 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altında yer alan beş ifadenin tamamı sihirbaz arketipine aittir. Bu maddeler; “Dönüştürücü”, “Mucizevi”, “Sihirbazlık”, “Akıcılık” ve “Farkındalık”tır. Bu faktör “Sihirbaz” şeklinde isimlendirilir.

Faktör 6: Altıncı faktör 5 maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altında yer alan beş ifadenin tamamı asi arketipine aittir. Bunlar; “Limitsiz Özgür”, “Skandal”, “Şoke Etme”, “Tabu Deviren” ve “Asi”dir. Bu faktör “Asi” şeklinde isimlendirilir.

Her bir faktörün kendi içinde iç tutarlılığı ölçülmüştür. Cronbach Alfa modeli kullanılarak faktör analizi sonrası oluşan altı boyutun güvenilirliği test edilmiştir. Faktör analizi sonrası oluşan altı boyutun normal dağılıma uygunluk durumunu belirlemek için, çarpıklık ve basıklık değerleri ile her bir boyutun normalliği test edilmiştir. Sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Faktör Analizi Sonrası Güvenilirlik Analizi ve Normal Dağılım Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Sıfat Sayısı	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
1.Faktör (Bilge Kahraman)	0,960	17	-1,073	1,489
2.Faktör (Kral)	0,920	7	-1,119	1,316
3.Faktör (Kaşif Vatandaş)	0,857	7	0,571	-0,056
4.Faktör (Masum Aşık)	0,876	7	-0,428	-0,017
5.Faktör (Sihirbaz)	0,902	5	-0,418	-0,297
6.Faktör (Asi)	0,878	5	-0,072	-0,638

4.4.2. Faktörlerin Otomobil Markası Tercihine Göre Tek Faktörlü ANOVA (Varyans Testi) Testi Bulguları

Katılımcılar üzerinden marka kişiliğinin algısı, faktör analizi sonucunda oluşan boyutlarda karşılaştırılması hedeflenmiştir. Bu başlık altında; bilge kahraman, kral, kaşif vatandaş, masum aşık, sihirbaz ve asi faktörleri ortalamalarının otomobil markası tercihinine göre karşılaştırılması yapılmış ve anlamlı bir farklılık olup olmadığı tespit edilmiştir. Boyutların markalar arası anlamlı farkı test edilmiştir.

Tablo 9. Bilge Kahraman İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Test Sig.	Anova Test Sig.	Welch Sig.
Fiat	45	3,806	0,014	0,000	0,000
Mercedes	346	4,292			
Toyota	81	3,934			
Citroen	19	3,442			
Opel	66	4,008			

Tablo 9'da Levene testine göre varyanslar homojen değildir ($p < 0,05$). Bu durumda ortalamalar arasında fark olup olmadığına bakılırken Anova'nın F değeri değil, "Browne-Forsythe" ya da "Welch" testleri baz alınır. Grup varyanslarının homojen olmadığı ve örneklemin eşit olmadığı durumlarda hangi gruplar arasında farklılık olduğunu anlamak için Dunnett's C testi kullanılır (Can, 2014: 149-152; Gürbüz ve Şahin, 2015: 233). Welch testine göre bilge kahraman faktörü algısı açısından otomobil markaları tercihleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir ($p < 0,05$). Katılımcıların otomobil markası tercihinine göre, bilge kahraman boyutu algısı farklılaşmaktadır.

"H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinine göre anlamlı bir farklılık gösterir." H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

"H_{1a}: Katılımcıların bilge kahraman arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinine göre anlamlı bir farklılık gösterir." hipotezi kabul edilmiştir.

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Varyansların homojen olmaması ve grup sayılarının eşit olmamasından dolayı bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için veriler Dunnett's C analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 10. Dunnett's C Testi Sonuçları / Bilge Kahraman

Otomobil Markası (I)	Otomobil Markası (J)	Ortalama Farklılık (I-J)
Fiat	Mercedes	-0,485*
	Toyota	-0,128
	Citroen	0,363
	Opel	-0,202
Mercedes	Fiat	0,485*
	Toyota	0,357*
	Citroen	0,849*
	Opel	0,283*
Toyota	Fiat	0,128
	Mercedes	-0,357*
	Citroen	0,491
	Opel	-0,074
Citroen	Fiat	-0,363
	Mercedes	-0,849*
	Toyota	-0,491
	Opel	-0,566
Opel	Fiat	0,202
	Mercedes	-0,283*
	Toyota	0,074
	Citroen	0,566

Tablo 10'a göre Mercedes ile Fiat, Mercedes ile Toyota, Mercedes ile Citroen ve Mercedes ile Opel markaları tercihi arasında bilge kahraman boyutu algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır. Tablo 9'daki ortalamalara bakıldığında; Mercedes markasını tercih edenlerin, diğer markaları tercih edenlere göre bilge kahraman boyutu algısı daha yüksektir.

Tablo 11. Kral İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Sig.	Test	Anova Test Sig.
Fiat	45	3,692	0,342		0,000
Mercedes	346	4,258			
Toyota	81	3,890			
Citroen	19	3,225			
Opel	66	3,833			

Tablo 11'de Levene testine göre varyanslar homojendir ($p > 0,05$). Anova testine göre kral faktörü algısı açısından otomobil markaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir ($p < 0,05$). Kral boyutu algısı otomobil markalarına göre farklılık göstermektedir.

"H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinine göre anlamlı bir farklılık gösterir." H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

"H_{1b}: Katılımcıların kral arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinine göre anlamlı bir farklılık gösterir." Araştırma hipotezi kabul edilmiştir.

Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için veriler Scheffe analizine tabi tutulmuştur. Tablo 12'de Scheffe testi ile elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 12. Scheffe Testi Sonuçları / Kral

Otomobil Markası (I)	Otomobil Markası (J)	Ortalama Farklılık (I-J)	Sig.
Fiat	Mercedes	-0,566*	0,001
	Toyota	-0,198	0,770
	Citroen	0,466	0,329
	Opel	-0,141	0,932
Mercedes	Fiat	0,566*	0,001
	Toyota	0,367*	0,007
	Citroen	1,032*	0,000
	Opel	0,425*	0,003

Toyota	Fiat	0,198	0,770
	Mercedes	-0,367*	0,007
	Citroen	0,665*	0,030
	Opel	0,057	0,996
Citroen	Fiat	-0,466	0,329
	Mercedes	-1,032*	0,000
	Toyota	-0,665*	0,030
	Opel	-0,607	0,071
Opel	Fiat	0,141	0,932
	Mercedes	-0,425*	0,003
	Toyota	-0,057	0,996
	Citroen	0,607	0,071

Tablo 12'ye göre Mercedes ile Fiat, Mercedes ile Toyota, Mercedes ile Citroen, Mercedes ile Opel, Toyota ile Citroen markaları tercihi arasında kral boyutu algısı açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Tablo 11'deki ortalamalara bakıldığında Citroen markasını tercih edenlerin diğer markaları tercih edenlere göre kral boyutu algısının daha düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. Mercedes markasını tercih edenler, diğer markaları tercih edenlere göre kral boyutunu daha yüksek algılamaktadır. Toyota markasında ise Citroen markasına göre kral arketipi algısı daha yüksektir.

Tablo 13. Kaşif Vatandaş İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Test Sig.	Anova Test Sig.	Welch Sig.
Fiat	45	3,123	0,029	0,008	0,013
Mercedes	346	2,646			
Toyota	81	2,904			
Citroen	19	2,699			
Opel	66	2,679			

Tablo 13'te Levene testine göre varyanslar homojen değildir ($p < 0,05$). Welch testine göre kaşif vatandaş faktörü algısı açısından otomobil markaları tercihleri arasında istatistik olarak anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir ($p < 0,05$).

“H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir.” H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

“H_{1c}: Katılımcıların kaşif vatandaş arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir.” Araştırma hipotezi kabul edilmiştir.

Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için verilere Dunnett's C analizi uygulanmıştır.

Tablo 14. Dunnett's C Testi Sonuçları / Kaşif Vatandaş

Otomobil Markası (I)	Otomobil Markası (J)	Ortalama Farklılık (I-J)
Fiat	Mercedes	0,477*
	Toyota	0,219
	Citroen	0,424
	Opel	0,444
Mercedes	Fiat	-0,477*
	Toyota	-0,258
	Citroen	-0,052
	Opel	-0,033
Toyota	Fiat	-0,219
	Mercedes	0,258
	Citroen	0,205
	Opel	0,225
Citroen	Fiat	-0,424
	Mercedes	0,052
	Toyota	-0,205
	Opel	0,019
Opel	Fiat	-0,444
	Mercedes	0,033
	Toyota	-0,225
	Citroen	-0,019

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL
MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tablo 14'e göre Fiat ile Mercedes marka tercihi arasında kaşif vatandaş boyutu algısı açısından anlamlı bir farklılık vardır. Tablo 13'teki ortalamalara bakıldığında; Fiat markasını tercih edenlerin, Mercedes markasını tercih edenlere göre kaşif vatandaş boyutu algısının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 15. Masum Aşık İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Test Sig.	Anova Test Sig.	Welch Sig.
Fiat	45	3,822			
Mercedes	346	3,524			
Toyota	81	3,663	0,040	0,185	0,142
Citroen	19	3,518			
Opel	66	3,590			

Tablo 15'te Levene testine göre varyanslar homojen değildir ($p < 0,05$). Welch testine göre masum aşık faktörü algısı açısından otomobil markaları tercihleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p > 0,05$). "Masum aşık" boyutunda markalar arasında anlamlı bir fark olmadığı diğer bir ifadeyle; markaların bu boyutta birbirinden farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

"H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

"H_{1d}: Katılımcıların masum aşık arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." Araştırma hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 16. Sihirbaz İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Test Sig.	Anova Test Sig.
Fiat	45	3,564		
Mercedes	346	3,610		
Toyota	81	3,400	0,214	0,191
Citroen	19	3,157		
Opel	66	3,478		

Tablo 16'da Levene testine göre varyanslar homojendir ($p > 0,05$). Anova testine göre sihirbaz faktörü algısı açısından otomobil markaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p > 0,05$). "Sihirbaz" boyutunda markalar arasında anlamlı bir fark olmadığı diğer bir ifadeyle; markaların bu boyutta birbirinden farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

"H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

"H_{1e}: Katılımcıların sihirbaz arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." Araştırma hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 17. Asi İçin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

Otomobil Markası Tercihi	N	Ortalama	Levene Test Sig.	Anova Test Sig.	Welch Sig.
Fiat	45	3,137			
Mercedes	346	3,313			
Toyota	81	3,143	0,009	0,153	0,117
Citroen	19	2,894			
Opel	66	3,072			

Tablo 17'de Levene testine göre varyanslar homojen değildir ($p < 0,05$). Welch testine göre asi faktörü algısı açısından otomobil markaları tercihleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur ($p > 0,05$). "Asi" boyutunda markalar arasında anlamlı bir fark olmadığı diğer bir ifadeyle; markaların bu boyutta birbirinden farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır.

"H₁: Katılımcıların marka arketip kişilik algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." H₁ araştırma hipotezi altında yer alan;

"H_{1f}: Katılımcıların asi arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihinin göre anlamlı bir farklılık gösterir." Araştırma hipotezi reddedilmiştir.

4.5. Katılımcıların Otomobil Markası Tercihine İlişkin Bulgular

Katılımcıların otomobil markası tercihi açısından cinsiyet, medeni durum değişkenleri ve otomobil sahipliği durumu Ki-Kare testi ile incelenmiştir.

Tablo 18. Cinsiyet Değişkeni İle Otomobil Markası Tercihi Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	p
Pearson Chi-Square	8,736 ^a	4	,068
Likelihood Ratio	8,722	4	,068
Linear-by-Linear Association	0,008	1	,928
N of Valid Cases	557		

a. 0 hücrede (0,0%) 5'ten daha az sayı beklenmiştir. Beklenen minimum sayı 8,32.

Tablo 18'de yer alan cinsiyet değişkeni ile otomobil marka tercihi arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere yapılan Ki-Kare testi sonucunda; beklenen değeri 5'in altında olan hücre sayısı olmadığı, en düşük beklenen değer 8,32 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durumda hipotezler Ki-Kare testine uygun bulunmuştur. Hipotezin ilişkisine yönelik yapılan Ki-Kare testinden elde edilen değerler ($\chi^2(4) = 8,736$, $p > 0,05$) olduğu için H0 hipotezi kabul edilir. Böylece otomobil markası tercihi, cinsiyete göre değişkenlik göstermemektedir. Cinsiyet ile otomobil marka tercihi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 19. Medeni Durum İle Otomobil Markası Tercihi Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	p
Pearson Chi-Square	10,352 ^a	4	,035
Likelihood Ratio	10,472	4	,033
Linear-by-Linear Association	1,036	1	,309
N of Valid Cases	557		

a. 0 hücrede (0,0%) 5'ten daha az sayı beklenmiştir. Beklenen minimum sayı 9,07.

Tablo 19'da yer alan medeni durum değişkeni ile otomobil marka tercihi arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere yapılan Ki-Kare testi sonucunda; beklenen değeri 5'in altında olan hücre sayısı olmadığı, en düşük beklenen değer 9,07 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durumda hipotezler Ki-Kare testine uygun bulunmuştur. Hipotezin ilişkisine yönelik yapılan Ki-Kare testinden elde edilen değerler ($\chi^2(4) = 10,352$, $p < 0,05$) olduğu için H0 hipotezi reddedilir. Böylece otomobil markası tercihi, medeni duruma göre değişkenlik göstermektedir. Medeni durum ile otomobil marka tercihi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 20. Otomobil Sahipliği İle Otomobil Markası Tercihi Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Analizi

	Değer	Serbestlik Derecesi	p
Pearson Chi-Square	19,631 ^a	4	,001
Likelihood Ratio	20,814	4	,000
Linear-by-Linear Association	5,970	1	,015
N of Valid Cases	557		

a. 0 hücrede (0,0%) 5'ten daha az sayı beklenmiştir. Beklenen minimum sayı 6,79.

Tablo 20'de yer alan otomobil sahipliği durumu ile otomobil marka tercihi arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere yapılan Ki-Kare testi sonucunda; beklenen değeri 5'in altında olan hücre sayısı olmadığı, en düşük beklenen değer 6,79 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durumda hipotezler Ki-Kare testine uygun bulunmuştur. Hipotezin ilişkisine yönelik yapılan Ki-

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kare testinden elde edilen değerler ($\chi^2(4)= 19,631, p< 0,05$) olduğu için H0 hipotezi reddedilir. Böylece otomobil markası tercihi, otomobil sahipliğine göre değişkenlik göstermektedir. Otomobil sahipliği ile otomobil marka tercihi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.6. Hipotez Testleri Sonuçları

Tablo 21’de araştırma sonucunda elde edilen hipotez testleri sonucu yer almaktadır. Sonuçlara göre; katılımcıların bilge kahraman, kral ve kaşif vatandaş arketipi boyutları algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir hipotezleri kabul edilmiş, katılımcıların masum aşık, sihirbaz ve asi arketipi boyutları algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir hipotezleri reddedilmiştir. Cinsiyet ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır hipotezi reddedilmiş, medeni durum ve otomobil sahipliği ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır hipotezleri kabul edilmiştir.

Hipotezler	Kabul	Red
H1 _a : Katılımcıların bilge kahraman arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	√	
H1 _b : Katılımcıların kral arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	√	
H1 _c : Katılımcıların kaşif vatandaş arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.	√	
H1 _d : Katılımcıların masum aşık arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.		√
H1 _e : Katılımcıların sihirbaz arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.		√
H1 _f : Katılımcıların asi arketipi boyutu algısı otomobil markası tercihine göre anlamlı bir farklılık gösterir.		√
H2: Cinsiyet ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.		√
H3: Medeni durum ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.	√	
H4: Otomobil sahipliği ile otomobil markası tercihi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.	√	

Tablo 21. Hipotez Sonuçları

4.7. Resim Çağrışımı Analizine İlişkin Bulgular

Arketip kişilikler birer resimle ifade edilerek katılımcıların seçmiş oldukları markaya uygun olan kişiliği işaretlemeleri istenmiştir. Böylece doğrudan bir kişilik seçimi olması durumunda hangi kişiliğin öne çıkacağı araştırılmıştır. Faktör analizi sonucunda algılanan kişilikler ile resim çağrışımının uyumlu olup olmadığı incelenmiştir. Çıkan sonuçların faktör analizi ile uyumu, analizin sağlama yöntemi şeklinde değerlendirilmiştir. Tablo 22’de tüm markalar için ve ayrı ayrı beş markanın resim çağrışımı analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 22. Resim Çağrışımlarının Otomobil Markalarına Göre Çapraz Tablosu

		Otomobil Markası					Toplam	
		Fiat	Mercedes	Toyota	Citroen	Opel		
R E S İ M Ç A Ğ R I Ş I M I	Bilge	N	4	26	13	2	4	49
		%	8,9%	7,5%	16,0%	10,5%	6,1%	8,8%
	Kral	N	8	223	8	1	11	251
		%	17,8%	64,5%	9,9%	5,3%	16,7%	45,1%
	Bakıcı	N	1	2	11	0	0	14
		%	2,2%	0,6%	13,6%	0,0%	0,0%	2,5%
	Masum	N	2	1	3	2	4	12
		%	4,4%	0,3%	3,7%	10,5%	6,1%	2,2%
	Kaşif	N	4	7	10	5	7	33
		%	8,9%	2,0%	12,3%	26,3%	10,6%	5,9%
	Asi	N	2	9	1	2	1	15
		%	4,4%	2,6%	1,2%	10,5%	1,5%	2,7%
	Aşık	N	5	6	0	2	3	16
		%	11,1%	1,7%	0,0%	10,5%	4,5%	2,9%
	Soytarı	N	0	1	1	0	0	2
		%	0,0%	0,3%	1,2%	0,0%	0,0%	0,4%
	Sihirbaz	N	1	2	0	0	1	4
		%	2,2%	0,6%	0,0%	0,0%	1,5%	0,7%
	Vatandaş	N	8	2	13	4	11	38
		%	17,8%	0,6%	16,0%	21,1%	16,7%	6,8%
Savaşçı	N	3	20	11	0	10	44	
	%	6,7%	5,8%	13,6%	0,0%	15,2%	7,9%	
Yaratıcı	N	7	47	10	1	14	79	
	%	15,6%	13,6%	12,3%	5,3%	21,2%	14,2%	
Toplam	N	45	346	81	19	66	557	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tüm markaların resim çağrışımları değerlendirildiğinde en fazla tercih edilenin %45,1 ile kral arketipi olduğu görülmektedir. Bunun ardından %14,2 ile yaratıcı arketipi ön plana çıkmaktadır. Daha sonra %8,8 ile bilge ve %7,9 ile savaşçı (kahraman) arketipi yer almaktadır. Bunun ardından %6,8 ile vatandaş ve %5,9 ile kaşif arketipi tercih edilmiştir.

Katılımcılardan arketip kişilikleri temsil eden 12 resim arasından tercih ettikleri markayı temsil eden resmi seçmeleri istenmesi ile oluşan sonuçlar ile faktör analizi sonuçları karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda faktör analizi ile uyumlu olan sonuçlar şunlardır: En fazla tercih edilen “Kral” arketipi tek başını bir boyut oluşturarak ikinci boyut olarak değerlendirilmiştir. Genel değerlendirme kapsamında yakın ve yüksek değerler alan bilge ve savaşçı arketipi faktör analizi sonucunda ortaya çıkan “Bilge Kahraman” boyutuyla benzer olduğu sonucuna ulaşılabilir. Genel dağılımda bir diğer yüksek değere sahip kaşif ve vatandaş arketipleri de faktör analizi sonucunda belirlenen “Kaşif Vatandaş” boyutu ile uyumludur. Faktör analizi ile benzerlik göstermeyen sonuçlar ise “Masum Aşık”, “Sihirbaz” ve “Asi” boyutları belirlenmesine rağmen resim tercihi ile masum %2,2, aşık %2,9, sihirbaz %0,7 ve asi %2,7 değerine sahiptir. Değerlendirme sonucunda büyük oranda, faktör analizi sonuçları ile resim çağrışımı sonuçlarının benzer olması ile katılımcılar tarafından otomobil markalarının arketip kişiliklerinin algılandığı ve algılarının tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların tercihleri açısından ayrı ayrı her bir markanın resim çağrışımına göre analizleri yapılmıştır. Tablo 22’ye göre:

Mercedes markasının resim çağrışımı sonuçlarına bakıldığında; Mercedes markasını seçen 346 katılımcının, 223’ü %64,5 ile kral arketipini temsil eden resmi seçmiştir. Daha sonra yaratıcı arketipi 47 kişi tarafından tercih edilmiş ve %13,6 ile ikinci olarak en çok tercih edilen resim olmuştur. Üçüncü sırada; 26 kişi tarafından tercih edilen %7,5 ile bilge, dördüncü olarak da 20 kişinin seçtiği ve %5,8 ile savaşçı arketipi yer almaktadır.

Toyota markasının resim çağrışımı sonuçlarına bakıldığında; Toyota markasını seçen 81 katılımcının en fazla bilge ve vatandaş arketipine yoğunlaştığı görülmektedir. Bilge ve vatandaş arketipi %16 ile eşit ve en yüksek değere sahiptir. Daha sonra ikinci olarak en yüksek değeri alan; 11 kişinin %13,6 ile tercih ettiği bakıcı ve savaşçı (kahraman) arketipini ifade eden resimler olmuştur. Üçüncü sırada %12,3 kaşif ve yaratıcı eşit değer almıştır. Dördüncü olarak da 8 kişinin %9,9 ile kral arketipinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Sonuçların genel olarak birbirine yakın ve ikişer arketipin aynı değeri aldığı görülmektedir.

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Opel markasının resim çağrışımı sonuçlarına bakıldığında; Opel markasını seçen 66 katılımcının 14'ünün %21,2 ile en fazla yaratıcı arketipini tercih ettiği görülmektedir. İkinci olarak kral ve vatandaş arketipi %16,7 ile eşit değere sahiptir. Daha sonra üçüncü sırada 10 kişinin tercih ettiği %15,2 ile savaşçı (kahraman) arketipi, dördüncü sırada 7 kişinin tercih ettiği %10,6 kaşif arketipi yer almaktadır.

Fiat markasının resim çağrışımı sonuçlarına bakıldığında; Fiat markasını seçen 45 katılımcının en fazla kral ve vatandaş arketipine yoğunlaştığı görülmektedir. Kral ve vatandaş arketipi %17,8 ile eşit ve en yüksek değere sahiptir. Daha sonra ikinci olarak en yüksek değeri alan %15,6 ile yaratıcı arketipidir. Üçüncü sırada %11,1 ile aşık arketipi yer almaktadır. Dördüncü olarak da %8,9 ile bilge ve kaşif arketipleri eşit olarak tercih edildiği tespit edilmiştir.

Citroen markasının resim çağrışımı sonuçlarına bakıldığında; Citroen markasını seçen 19 katılımcının en fazla yoğunlaştığı arketip olarak %26,3 ile kaşif arketipinin ön plana çıktığı görülmektedir. İkinci sırada %21,1 değerini alan vatandaş arketipi yer almaktadır. Üçüncü olarak dört arketip eşit değer almıştır. Bunlar %10,5 ile bilge, masum, asi ve aşık arketipidir. Son olarak da kral ve yaratıcı arketipleri %5,3 ile eşit olarak tercih edilen arketipler olmuştur.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada beş otomobil markasının; marka kişiliklerinin katılımcılar tarafından nasıl algılandığını, arketipsel marka kişiliğini oluşturan boyutların neler olduğunu ve arketip kişilikler ile ilgili algılamaların markalara göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla Antalya ilinde ikamet eden 557 kişi üzerinde online anket yöntemi uygulanarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Arketip konusu hakkında literatürde az sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bu yüzden bu konu literatürdeki özgün bir çalışma olması açısından önemlidir. Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerinin betimsel istatistik kapsamında frekans analizleri, arketipsel marka kişiliği ölçeğinin; açıklayıcı faktör analizi, algı farklılıklarına yönelik Anova testi, katılımcıların demografik özellikleri ile otomobil markası tercihi arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Ki-Kare testi ve resim tercihi ifadesi için çapraz tablo yardımıyla resim çağrışımı analizi yapılmıştır.

Çalışma; Fiat, Mercedes, Toyota, Citroen ve Opel otomobil markalarının arketipsel kişiliklerinin araştırılması şeklinde yürütülmüştür. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, 346 kişi Mercedes markasını tercih etmiştir. Daha sonra sırasıyla katılımcıların 81'i Toyota markasını, 66'sı Opel markasını, 45'i Fiat markasını, 19'u Citroen markasını tercih etmiştir. Arketipsel marka kişiliği ölçeği; 74 ifade ve 12 boyuttan oluşmaktadır. Uygulanan faktör analizi işlemleri sonucunda toplam 26 yargı analiz dışına çıkarılmıştır. Sonuçta, 48 maddelik ölçeğin 6 faktörlü bir yapıda olduğu, faktörlerin toplam varyansın %65,092'sini açıkladığı tespit edilmiştir.

Marka kişiliği arketip boyutları; otomobil markaları kapsamında uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda 6 ana faktör altında toplanmıştır. Böylece katılımcıların, otomobil marka arketip kişiliklerine karşı algılarının boyutları ortaya konulmuştur. Otomobil markalarında marka ayırımı yapmaksızın otomobillerde öne çıkan arketipler tespit edilmiştir. Tespit edilen altı boyut: "Bilge kahraman", "Kral", "Kaşif vatandaş", "Masum aşık", "Sihirbaz" ve "Asi"dir. Arketipsel yaklaşımın özelliği olan arketip karakterlerin kendi aralarındaki ilişkiler sonucunda kendi içinde çeşitlilik olanağı sunması durumu ayrıca literatürde yer alan bilge kahraman, masum aşık gibi uyumlu ve yakın arketiplerin varlığı faktör analizi sonucu, otomobil markaları üzerindeki bu çalışmanın boyutlarında olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmalarda; Baştürk (2009) spor ayakkabı markalarını arketipsel marka kişiliği bağlamında incelemiştir. Baştürk (2009) tüm markaların değerlendirilmesiyle oluşan arketip boyutlarını; "masum kahraman, tutkulu kaşif, kral-kraliçe, yaratıcı ve asi" olarak bulgulamıştır. Faber ve Mayer (2009), araştırmalarında film, müzik ve sanat dallarındaki arketipleri belirlemeye çalışmışlardır. Roberts (2010) ise Faber ve Mayer'in geliştirdiği modelden faydalanarak, belirli tek bir sektör ya da marka belirlemeden ürün grupları bazında markaların arketipsel algısını logolar üzerinden ölçmüştür. Roberts (2010), araştırmasında marka kişilik arketiplerinin logolar aracılığı ile iletilebileceği sonucuna varmıştır. Yakın ve Ay (2012), çalışmalarında otomobil, giyim ve teknoloji ürün sınıfları dahilinde markaların reklamlarında yer alan arketiplerin algısını araştırmışlardır. Yakın ve Ay (2012) çalışmalarında sonuç olarak; otomobil ürün sınıfında sırasıyla yaratıcı, kral, sıradan adam ve asi arketiplerini en çok tercih edilen arketipler olarak tespit etmişlerdir. Otomobil ürün sınıfında oluşan arketipler bu çalışmada oluşan boyutlar ve arketip kişilikler ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Yakın ve Ay (2012), giyim ürün sınıfı için; asi ve aşık, teknoloji ürün sınıfı için; yaratıcı ve sıradan adam arketiplerini en sık algılanan olarak belirlemiştir. Yakın (2013), uluslararası havayolu markalarının reklam filmlerinde marka kişiliği geliştirmek amacıyla kullandıkları kişilik arketiplerini belirlemiştir. Ayberk (2014), Mavi Jeans markasının reklam videolarının marka kişiliğinde arketip kullanımının çözümlemesini

gerçekleştirmiştir. Şener (2015), farklı sektörlerden televizyon reklamlarındaki hikaye karakterlerini arketipler bağlamında incelemiştir. Markaların belirli arketipsel özellikleri temsil ettiğini ve yansıttıkları arketipsel marka kişiliğinin Türkiye'deki tüketiciler tarafından algılandığını bulgulamışlardır.

Bu çalışmada, katılımcıların seçmiş olduğu otomobil markasını ifade ettiğini veya çağrıştırdığını düşündükleri on iki farklı resimden bir tanesini tercih ettikleri ifade faktör analizinin sağlaması gibi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunun büyük oranda faktör analizi sonuçları ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. İki analizin genel olarak tutarlılık göstermesi ile arketiplerin marka kişiliğini yansıtmadaki başarısını ortaya koyduğu söylenebilir. Sırasıyla en fazla tercih edilen; “Kral, Yaratıcı, Bilge, Kahraman, Vatandaş ve Kaşif” arketiplerini temsil eden resimler olmuştur. Aynı ayrı her bir markanın resim çağrışımına göre katılımcıların tercih analizleri sonucunda da; Mercedes markası %64,5 oranı ile “Kral”, Toyota markası %16 ile “Bilge vatandaş”, Opel markası %21,2 oranı ile “Yaratıcı”, Fiat markası %17,8 ile “Vatandaş kral”, Citroen markası %26,3 oranı ile “Kaşif” arketipi olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Böylece her bir otomobil markasının farklı arketipler ile algılandığı, farklı arketip kişiliklere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Toyota ve Fiat markalarının kişiliklerinin, iki arketipin birbiriyle birleşerek katmanlı arketiplere dönüşmesi şeklinde oluşan kişiliklerde algılandığı görülmektedir.

Faktör analizi sonucunda oluşan 6 boyutun ortalaması Anova testi ile katılımcıların otomobil markası tercihlerine göre karşılaştırılması yapılmış ve anlamlı bir farklılık olup olmadığı tespit edilmiştir. Analiz sonucunda; Mercedes markasını tercih edenlerin, diğer markaları tercih edenlere göre bilge kahraman boyutu algısının daha yüksek olduğu, kral boyutunda en düşük algının Citroen markasında en yüksek algının ise Mercedes markasında olduğu, Fiat markasını tercih edenlerin kaşif vatandaş arketipi boyutu algısının en yüksek olduğu tespit edilmiş ve masum aşık, sihirbaz, asi boyutlarında otomobil markalarına göre algı farklılığı olmadığı belirlenmiştir. Bu analiz sonucunda farklı otomobil markalarını tercih eden katılımcıların arketip algılarının farklı olduğu görülmüştür. Otomobil markası gruplarında, katılımcıların arketip kişilik algıları farklıdır. Dolayısıyla markaların, arketip kişilikleri bazında birbirinden farklı olduğu, markaların birbirinden farklılaştığı sonucuna varılabilir. Ayrıca Mercedes markasının belirgin olarak kral arketipi ile algılanması markanın; diğer markalara kıyasla daha yüksek fiyatlı olmasına, statü ve güç göstergesi olduğu yönündeki marka kişiliğinin, tutarlı ve düzenli marka iletişim stratejilerinde başarıyla vurgulanmış olmasına bağlanabilir.

Çalışma sonucunda, markaların farkında olarak ya da olmayarak belli kişilik kalıplarında algılandığı anlaşılmıştır. Sonuçlara göre, her bir otomobil markasının katılımcılar tarafından arketip kişilikler ile algılandığı söylenebilir. Bu çalışmayla arketiplerin tüketiciler tarafından algılanması ile marka kişiliğini yansıtmada yeterli olduğu belirtilebilir. Farklı otomobil markaları farklı arketipleri yansıtmaktadır ve temsil etmektedir. Katılımcılar arketip kişiliklerde, markalar arasında farklı algılara sahiptir, markaların arketipsel kişilikleri tüketici algısında farklılaşmaktadır. Böylece arketip kişiliklerde, markalar birbirinden farklılaşabilmektedir. Arketipler, marka kişiliklerini ifade etmede, markaları birbirinden farklılaştırmada ve markaların kişilik özelliklerini ölçmede kullanışlı bir araçtır. Arketip kişilik sınıflamasının markalar için uygun olduğu ve marka kişiliği özelliklerini ölçmek için kullanılabileceği sonucuna varılmıştır. Çünkü tüketiciler tarafından kolaylıkla algılanmakta, tutarlı ve belirgin sonuçlara ulaşılabilir. Marka kişiliklerinin, kişilik arketipleri aracılığıyla iletilebileceği sonucuna varılmıştır.

Markalara kişilik atfetmede arketip yöntemi kullanışlı bir yaklaşım olması ile marka kişiliğinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilebilir. Marka kişiliği arketipler üzerinden oluşturulabilir ve böylece rakiplerden farklılaşma sağlanır. Bir işletmenin markalaşmadaki başarısı sahip olduğu ürünün tüketici gözünde bir kişilik ile değerlendirilmesine bağlıdır. Bu açıdan temel marka kişiliklerini ifade etmek için arketipler kullanışlı birer araç olarak değerlendirilebilir. Markalaşmada, marka kişiliğinin algılanmasında arketip yaklaşımı önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. İşletmeler tarafından marka kişiliği çalışmalarında bilinçli ve etkin arketip kullanımı, amaçlarına ulaşmalarında yardımcı olacaktır. Markalar seçmiş oldukları marka kişiliğinin daha net ve tutarlı olabilmesi için de sürekli bir şekilde pazarlama iletişimi çabalarında arketipsel kişiliklere daha fazla önem vererek, vurgulamalıdır.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1996). *Building Strong Brands*. New York: The Free Press.
 Aaker, D. A. (2009). *Güçlü Markalar Yaratmak*. Çev. Erdem Demir, İstanbul: Mediacat.
 Aaker, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356.

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL
MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

- Aaker, J. L., Benet-Martinez, V. & Garolera, J. (2001). Consumption Symbols as Carriers of Culture: A study of Japanese and Spanish Brand Personality Constructs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(3), 492-508.
- Akgün, S. (2007). *Reklam Müziğinin Marka Kişiliği Oluşumuna Katkısı: Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, S. & Baş, M. (2016). Türkiye’de Faaliyet Gösteren Gsm Operatörlerinin Marka Kişiliklerinin Karşılaştırılması Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2), 509-538.
- Altınköprü, T. (2003). *Şahsiyet Analizi*. 5. Basım, İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Ayberk, A. E. (2014). *Marka Kişiliği Çerçevesinde Arketip Yaklaşımı Yoluyla Reklamlarda Hikâye Anlatımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Babür Tosun, N. (2010). *İletişim Temelli Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Baştürk, F. (2009). *Marka Kişilik Kuramında Arketip Yaklaşımı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batı, U. (2014). Marka Kişiliğinin Boyutları ve Arketiplere Doğru Yönelim. *The Brand Age*, Ağustos, 42-45.
- Bechter, C., Farinelli, G., Daniel, R. D. & Frey, M. (2016). Advertising Between Archetype and Brand Personality. *Administrative Sciences Journal*, 6(5), 1-11.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, 1.Basım. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Can, A. (2014). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. 3.Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Cop, R. & Çıfci, S. (2007). Marka ve Marka Yönetimi Kavramları: Üniversite Öğrencilerinin Kot Pantolon Marka Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 69-88.
- Çelebi, Y. (2013). *Marka Konumlandırma ve Tüketicilerin Marka Kişiliği Algılamaları (Erzurum’da Beyaz Eşya Sektörü Üzerinde Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, E. (2006). *Kurumsal Marka İmajının Oluşumunda Reklam Stratejilerinin Etkisi: World of Wonders Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dursun, T. (2009). Marka Kişiliği Yaratma Süreci ve Marka Kişiliği Üzerine Bir Araştırma. *Marmara İletişim Dergisi*, (14), 79-92.
- Ege Öztürk, L. (2013). *Marka Kişiliği İle Bireyin Kişilik Özelliklerinin Satın Alma Niyetine ve Yüksek Fiyat Ödeme Eğilimine Etkisini Belirlemeye Yönelik Adidas ve Colgate Markaları Üzerine Mersin İlinde Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Faber, M. A. & Mayer, J. D. (2009). Resonance to Archetypes in Media: There’s Some Accounting For Taste. *Journal of Research in Personality*, (43), 307-322.
- Fournier, S. (1998). Consumers and Their Brands: Developind Relationship Theory in Consumer Research. *Journal of Consumer Research*, (24), 343-373.
- Geçtan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. 8.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Girişken, Y. & Giray, C. (2016). Vodafone’un Marka Kişiliği: Beşiktaş Taraftarı, Rakip Takım Taraftarları ve Takım Tutmayanların Algılarındaki Fark Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 1(1), 65-78.
- Grutzner, F. (2014). Güçlü Markalar İnşa Etmede Arketip Kullanımı Önemlidir. *The Brand Age*, Ağustos, 46-49.
- Güngör, Y. (2016). *Marka Kişiliği Algısı ve Menşe Ülke Etkenlerinin Tüketici Etnosentrizmi Üzerindeki Etkisi: Starbucks ve Kahve Dünyası Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- İslamoğlu, A. H. & Fırat, D. (2011). *Stratejik Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Jung, C. G. (1968). *The Archetypes and The Collective Unconscious*. The Collected Works of C. G. Jung, Bollingen Series, 9(1), Second Edition, New York: Princeton University Press.
- Jung, Carl G. (2015). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Beşinci Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

- Karpat Aktuğlu, I. (2009). *Marka Yönetimi: Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler*. 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurultay, A. B. (2017). Arketipler: Markaların Yeni Anlam Yaratıcıları. *Global Media Journal TR Edition*, 7(14), 352-370.
- Kuruoğlu, K. (2016). Marka Kişiliğine İlişkin Kuramsal Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 236-256.
- Lada, S., Sidin, S.M. & Cheng, K.T.G. (2014). Moderating Role of Product Involvement on the Relationship Between Brand Personality and Brand Loyalty. *Journal of Internet Banking and Commerce*, 19(2), 1-16.
- Mark, M. & Pearson, C. S. (2001). *The Hero And The Outlaw: Building Extraordinary Brands Through The Power of Archetypes*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Morgan, C. T. (1998). *Psikolojiye Giriş*. Çev. Hüsnu Arıcı vd., 12. Baskı, Ankara: Meteksan Yayınları.
- Moser, M. (2007). *Marka Yaratmanın 5 Adımı*. 3. Basım, İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Mucuk, İ. (2001). *Pazarlama İlkeleri (ve Örnek Olaylar)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Odabaşı, Y. & Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Odabaşı, Y. & Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Ouwensloot, H. & Tudorica, A. (2001). Brand Personality Creation Through Advertising. *Maastricht Academic Center for Research in Services*, (1-25).
- Roberts, C. (2010). *Exploring Brand Personality Through Archetypes*. East Tennessee State University, Master Thesis.
- Schneider, G.K. & Bodur, C.K. (2009). Tüketicilerde Marka Kişiliği Algısı İle Marka Tercihine İlişkin Bir Analiz: Hijyenik Ürünler Sektöründe Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 121-140.
- Serrican, E. (2015). Carl Gustav Jung'un Analitik Psikoloji Kuramındaki Arketip Kavramının Edebiyata Yansımaları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1460-1472.
- Siguaw, J. A., Mattila, A. & Austin, J.R. (1999). The Brand-Personality Scale An Application for Restaurants. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40(3), 48-55.
- Sung, Y., Choi, S. M., Ahn, H. & Song, Y-A. (2015). Dimensions of Luxury Brand Personality: Scale Development and Validation. *Psychology and Marketing*, 32(1), 121-132.
- Şener, G. (2015). *Tv Reklamlarındaki Arketipsel Karakterler Üzerine Bir Model Testi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Sixth Edition, Pearson, Boston.
- Tarnas, R. (2009). Archetypal Principles. *Archai: The Journal of Archetypal Cosmology*, 1(1), 23-35.
- Tayfur, G. (2012). *Tüketicilerin Yerli ve Yabancı Markalara Yönelik Marka Kişiliği Algısı ve Marka Bağlılığı İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Beyaz Eşya Sektöründe Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TDK, Türk Dil Kurumu, (26.12.2016). http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58617ec4e4a126.99872643
- Tığlı, M. (2003). Marka Kişiliği. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Öneri Dergisi*, 5(20), 67-72.
- Tsai, S. (2006). Investigating Archetype-Icon Transformation in Brand Marketing. *Marketing Intelligence & Planning*, 24(6), 648-663.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, (03.04.2018). <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Uztuğ, F. (2003). *Markan Kadar Konuş, Marka İletişimi Stratejileri*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Yakın, V. (2013). *Reklamalarda Kullanılan Arketipler Aracılığıyla Marka Kişiliğinin Oluşturulması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yakın, V. & Ay, C. (2012). Markaların Kişilik Arketiplerinin Algılanması Üzerine Bir Araştırma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(3), 27-36.
- Yavuz, E. (2004). *Marka Kişiliğinin Tüketici Algısına Etkisi ve Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MARKALARIN KİŞİLİK ARKETİPLERİNİN ALGILANMASI: OTOMOBİL
MARKALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

- Yelboğa, A. (2006). Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. “İş, Güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8(2), 196-211.
- Yener, D. (2007). *Marka Çağrışım Unsurlarının Marka Kişiliği Üzerine Etkisi: Süttaş Markası Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yener, D. (2013). Marka Çağrışım Unsurlarının Marka Kişiliği Üzerine Etkisi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 89-103.
- Yeni, Z. (2015). *Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Duygusal Emek Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. B. (2018). Carl Gustav Jung’un Arketipleri Bağlamında “Persil, Magnum ve Eti Canga” Reklam Filmlerinin Çözümlemeleri. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(1), 98-114.
- Yükselen, C. (2013). *Pazarlama Araştırmaları*. 6. Baskı, Ankara: Detay Yayınları.
- Zel, U. (2001). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ "JÜREK" İLE KURULAN DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI

TURKISH EQUIVALENTS OF THE IDIOMS AROUND THE WORD 'JÜREK' IN THE KAZAKH TURKISH THEMED

Döne ARSLAN*
Mustafa Said ARSLAN**

Öz

Az sözle çok şey ifade etmenin en güzel yollarından biri olan deyimler ifadeye canlılık ve ahenk katar. En az iki kelimeden oluşan bu dil birliklerinin büyük bir kısmı cümle hâlinindedir ve sonu mastarla söylenir. Deyimi oluşturan kelimeler birbirinden ayrılmazlar ve genellikle sözlüksel anlamlarından uzaklaşarak mecaz anlam taşırlar. Türk dili deyim bakımından çok zengin bir dildir. Bu bakımdan deyimbilim çalışmalarının önemi büyüktür. Türk lehçelerinde son yıllarda aktarma problemlerinin en aza indirilmesi için deyim çalışmaları büyük önem kazanmıştır.

Türk lehçeleri arasında organ adlarıyla kurulan deyimler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda temel olarak baş, göz, kulak, burun gibi organ adları alınmıştır. Ancak bu organların dışında "yürek" de insanın iç dünyasını ifade etmede önemli ve özel bir yere sahiptir.

Bu makalede Kuzeybatı-Kıpçak lehçesi olan Kazak Türkçesi ile Güneybatı-Oğuz lehçesi olan Türkiye Türkçesindeki "yürek" ile kurulan deyimler anlam bakımından ele alınarak bünyesinde "yürek" kelimesi bulunan deyimlerin ortak, benzer ya da birbirinden farklı olan yönleri gösterilmeye çalışılmıştır. Türkiye Türkçesinde "yürek" olarak kullanılan kelime Kazak Türkçesinde "jürek" ile karşılanmaktadır. Çalışmanın inceleme kısmında Kazak Türkçesinde "jürek" kelimesi ile kurulmuş deyimler madde başı olarak ele alınmıştır. Kazak Türkçesindeki deyim anlamı ve Türkiye Türkçesinde bu deyim karşılık gelen deyim ve anlamı verilerek deyimlerin bu iki lehçede birbiriyle örtüşüp örtüşmedikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, deyimler, eşdeğerlik, yürek

Abstract

Idioms, which are one of the most beautiful ways of expressing a lot with few words, add vitality and harmony to expression. A vast majority of these linguistic unions, which are composed of at least two words, come in the form of sentences that end with an infinitive verb. The words from which they are made of are unable to exist solely on their own, and they often carry metaphorical meaning by moving away from their lexical meanings. Turkish is a very rich language in terms of idioms. In this respect, idiomatic studies are of great importance. In recent years, the studies on idioms have gained great importance in order to minimize the problems of transference between Turkish dialects.

Numerous studies have been conducted on idioms involving words for organs among Turkish dialects. They have focused mainly on organ terms such as baş [head], göz [eye], kulak [ear], and burun [nose], etc. Beyond these, the word 'yürek' [heart] holds a particularly important and special place as it expresses a person's inner world.

This study addresses idioms themed around the word 'yürek' both in the Kazakh Turkish, which is a Northwest - Kipchak dialect of the Turkic language family, and Turkish of Turkey, which is a Southwest -Oghuz dialect in terms of their meaning and tries to their common, similar or different aspects. The Kazakh equivalent of the Turkish of Turkey 'yürek' is 'jürek'. The analysis section of this study examined Kazakh Turkish idioms featuring the word 'jürek' as a lexical entry. The meaning of the idiom in Kazakh Turkish and the equivalent idiom in Turkish of Turkey and its meaning were mentioned and it was determined whether or not the idioms were corresponding to each other.

* ORCID 0000-0003-0550-9554 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, darслан@kastamonu.edu.tr

** ORCID 0000-0003-0640-747X Öğr. Gör. Kastamonu Üniversitesi TÖMER, msarслан@kastamonu.edu.tr

Keywords: Kazakh language, Turkish of Turkey, idioms, equivalents, heart

1. Giriş

Türkiye Türkçesinde “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (Sözlük, 2011) şeklinde açıklanan “deyim” terimi; Kazak Türkçesinde “turaktı türkes, frazeologizm, aysıktı söz uramı ve beyneli söz tirkesi” sözleriyle karşılanmaktadır.

Türk dili uzun tarihi gelişim dönemleri içinde çeşitli kollara ayrılmış, dildeki değişme ve gelişmeler, toplumların yaşam tarzlarının aynı olmaması, farklı kültürlerin etkisi, siyasi ve idari baskılar, Türk lehçelerinin söz varlığının tam olarak örtüşmemesi sonucunu doğurmuştur. Her iki dilde Türkçe ve yabancı dillerden giren kelimeler, bu dillerde değişik kavramlarla karşılanmış, yazı diline alınmayan kelimeler ise konuşma dilinde kalarak zamanla ilk anlamlarından farklı bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak Türk toplulukları birbirlerini bir çırpıda anlayamaz ve okuduklarını hızlı ve seri bir biçimde düşünemez olmuşlardır. (Resulov, 1995)

Deyimlerin birçoğu benzetme ve söz sanatları ile süslüdür. Deyimlerin meydana gelmesinde “deyim aktarması, ad aktarması, benzetme, çeviri yoluyla geçenler ve geçmişte yaşanmış bir olaya yapılan gönderme ya da kinayeli sözler” rol oynamaktadırlar. Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Türk milletinin yaşadığı büyük coğrafyada geçirdiği büyük tecrübe birikimi deyimleşmede kendini göstermektedir. Son derece hareketli bir sosyal tarihle birlikte sürekli bir biçimde yeni deyimler yaratan halkın düşünme gücü bazı deyimleri de kullanımdan düşürmüştür. Bu açıdan bakıldığında deyimlerin bir kısmının değişen sosyal hayat şartları ve teknik ilerleme karşısında gerilediğini, kullanım alanlarının daraldığını ve zamanla da unutulduklarını görmek mümkündür. (Sinan, 2001)

Türkiyeli bilim adamları tarafından deyimler genellikle leksikoloji bakımından incelenmiştir. Bu konuda M. Aksakal, A. H. Par, Ö. A. Aksoy, E. K. Eyüboğlu, N. Yüzbaşıoğlu, M. Yüzbaşıoğlu, H. Ünlü- M. Ünlü'lerin çalışmalarından söz edebiliriz. Kendileri deyimleri teorik açıdan incelememişlerse de deyimlerin ana problemlerini kendi çalışmalarında ele almışlardır. (Kenzhalin, 2017)

Kazak Türkçesi dil biliminde deyimlerin incelenmesi 20. asrın 40. yıllarında İ. Kenesbaev'in eserleriyle başlamıştır. Bu sebepten İ. Kenesbaev, Kazak Türkçesi dil biliminde deyim biliminin kurucusu olarak kabul edilir. O, 1977 yılında yıllar süren araştırmalarının neticesinde “Kazak Dilinin Deyimler Sözlüğü” adlı eserini yayınlamış ve sözlüğünde 10 binden fazla deyim yer vermiştir. Sözlüğünün “Kazak dilindeki deyimler hakkında” diye bilinen son bölümünde Kazak Türkçesi deyimlerinin “teorik meselesi/leri”ni genişçe incelemiştir. İ. Kenesbaev, Kazak Türkçesi deyimlerinin söz ve atasözleri ile ilişkisi, deyimlerin türleri, üslup bilimi açısından özellikleri, ses uyumu, deyimlerde eş anlam, deyimleri oluşturan sözler ve paralel deyimler v.b hakkında bilgiler vermiştir. (Atmaca, 2009) Kazak deyimlerinin derlenerek yazıya geçirilmesi ne yazık ki çok da eski tarihlere dayanmaz. Deyimlerin derlenip yazılarak yayınlanması XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlamaktadır.

Kazak atasözleri ve deyimlerini ilk kaydeden Şoqan Uvalixanov olmuştur. Uvalixanov ile Berezin'in arşivlerinde XIX. yüzyılın ortalarında halk ağzından derlenmiş 200'den fazla atasözü ve deyim bulunmaktadır. (Zhussupova L. , 2001) O yıllardan itibaren bu konuda Ş. İybragimov, M. Terentyev, I. Altınсарin, Y. Lyutş, P.A. Melioranskiy, A. A. Divayev, V. V. Katarinskiy, N.F. Katanov, N. N. Pantusov gibi araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır. 1879 yılında Orenburg'da yayınlanıp 1906 yılında eklemeler yapıldıktan sonra tekrar basılan "Kirgizskaya Xrestomatiya" adlı eserde I. Altınсарin, Kazak atasözleri ve deyimlerinin en seçkin örneklerini ona yakın konuya ayırarak titizlikle incelemiştir. (Zhussupova L. , 2001) 1917 Ekim İhtilalinden sonra Kazak atasözleri ve deyimleri derlenip yayınlanmaya başlamıştır. Derleyiciler eski ve yeni gazeteler, dergi ve kitaplar, el yazmalarından atasözleri ve deyimler derleyerek önemli bir adım atmışlardır. Lyazzat Zhussupova tarafından Kazak atasözleri ve deyimleri ile ilgili yapılan "Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları" adlı yüksek lisans tezinde Kazak atasözleri ve deyimleri Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile birlikte verilmiştir. (Zhussupova L. , 2001)

Kazak Türkçesinde organ adları ile ilgili yapılan ilk çalışma Fahri Bekçioğulları tarafından hazırlanan “Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı” adlı yüksek lisans tezidir. (Bekçioğulları, 2006) İkinci çalışma ise organ adlarıyla kurulan deyimlerin yapı ve anlam bakımından ele alındığı Gülseren Tor tarafından hazırlanan “Kazak Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler” adlı çalışmadır. (Tor, 2007)

Bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinde "yürek" ile kurulan deyimleri ele alarak iki lehçede bu kelime ile kurulan deyimlerin anlamsal olarak örtüşüp örtüşmedikleri incelenmiştir.

1. 1. Kazak Türkçesinde Yürek: Türkiye Türkçesinde “yürek” sözcüğü Kazak Türkçesinde “jürek” şeklinde söylenmektedir. Kazakça-Türkçe Sözlük'te “jürek” sözcüğü şu şekilde geçmektedir:

1. Kalp, yürek. 2. Gönül. (Koç, Bayniyazov, & Başkapan, 2003)

1. 2. Türkiye Türkçesinde Yürek:

Türkçe Sözlük'te “yürek” sözcüğünün açıklaması aşağıdaki gibi yapılmaktadır:

1. Kalp. 2. Bir kimsenin ruhsal yönü, gönül: 'Fazıla Hanım'ın elleri terliyor, yüreği sarsılıyordu.' S. F. Abasıyanık." (Türkçe Sözlük, 2011)

1. 3. Yürek Kelimesinin Etimolojisi:

YÜREK, tr. yürümek (devinmek, yürümek) ten yür-e-g/ yüreg/ yürek...

Kök anlamı: devinen, yürüyen, çalışan. Anlam genişlemesiyle dirilerde **yürek** adı verilen aygıt..." (Eyuboğlu, 2004)

Bu çalışmada Kenesbayev'in 1977 yılında yayınladığı "Kazak Tilinin Frazeologiyalık Sözdüğü" adlı çalışma esas alınmıştır. (Kenesbayev, 1977) Bu çalışma dışında Kenan Koç- Ayabek Bayniyazov- Vehpi Başkapan tarafından hazırlanan Kazak Türkçesi Türkiye Sözlüğü'nden (Koç, Bayniyazov, & Başkapan, 2003); H. Kojahmetova- R. Jaysakkova- Ş. Kojahmetova tarafından hazırlanan Kazakça- Orışsa Frazeologiyalık Sözlük'ten (Kojahmetova, Jaysakkova, & Kojahmetova, 1988); L. Zhussupova tarafından yapılan "Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları" adlı yüksek lisans tezinden (Zhussupova L. , 2001); Fahri Bekçioğulları tarafından hazırlanan "Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı" adlı yüksek lisans tezinden (Bekçioğulları, 2006) faydalanılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ile yazılan Ö. A. Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" adlı eserinden; M. Aydın'ın "Geliştirilmiş ve Açıklamalı Deyimler Sözlüğü" adlı sözlüğünden (Aydın, 1992) ve Türk Dil Kurumunun elektronik ortamdaki "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"nden (<http://sozluk.gov.tr/>, 2019) faydalanılmıştır.

2. Kazak Türkçesindeki "Jürek" İle Kurulan Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları

2. 1. Arıstan jürekti: Deyim Kazak Türkçesinde "cesaretli, aslan yürekli" anlamında kullanılmaktadır. Deyim Türkiye Türkçesinde de "aslan yürekli" olarak kullanılmaktadır. Deyimin anlamı Türkçe Sözlükte "çok yiğit, hiçbir şeyden korkmayan" şeklinde açıklanmıştır.

2. 2. Asav jürek: Deyim "ürkek insan" anlamında kullanılmaktadır. "asav" kelimesinin ilk anlamı "binilmeye alışılmamış at veya deve ile öküz vs."dir. Kelimenin anlamına bakıldığında Türkiye Türkçesinde "çok korkak (kimse)" anlamındaki "deve yürekli" deyiminin "asav jürek" deymiyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca Türkiye Türkçesinde "çok ürkek, korkak" anlamındaki "tavşan yürekli" deymi de "asav jürek" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 3. Er jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "cesur, yürekli" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "korkusuz" anlamındaki "gözü pek" deymi "er jürek" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "yüreği katı (kimse)", ikinci anlamı "yürekli (kimse)" olarak açıklanan "yüreği pek" deymi ise ikinci anlamı itibarıyla "er jürek" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir. Fakat "yüreği pek" deyiminin ilk anlamının "er jürek" deyiminde bulunmaması nedeniyle yapılacak aktarmalarda bu deyme dikkat edilmelidir.

2. 4. Et-jüregi eljirüv: Deyim Kazak Türkçesinde "acı çekmek, içi yanmak, sıkıntıya düşmek" anlamında kullanılmaktadır. Deyimin Türkiye Türkçesinde birden fazla karşılığı bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok üzülme, çok acı duymak" olarak anlamı açıklanan "içi burkulmak", "yüreği burkulmak"; "çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak" olarak açıklanan "ciğeri yanmak"; "aşırı üzülme, fazla üzüntüden içi yanmak" olarak açıklanan "yüreğini ateş almak" deyimleri "et-jüregi eljirüv" deyiminin anlamıyla tamamen örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "çok acılamak", ikinci anlamı "felakete uğramak" olarak açıklanan "yüreği yanmak" deymi ilk anlamı itibarıyla; ilk anlamı "üzülme, acı duymak", ikinci anlamı "açlık duymak" olarak açıklanan "yüreği ezilmek" deymi ilk anlamı itibarıyla; ilk anlamı "çok susamak", ikinci anlamı "büyük bir acı, sıkıntı vb. nedenlerle çok üzülme", üçüncü anlamı "bir şeye karşı büyük bir özlem duymak" olarak açıklanan "içi yanmak" deymi ikinci anlamı itibarıyla; ilk anlamı "üzülme, yüreği burkulmak", ikinci anlamı "acıma hissi duymak", üçüncü anlamı "sıkıntı ve heyecan içine düşme" olarak açıklanan "içi ezilmek" deymi ilk anlamı itibarıyla söz konusu deyim anlamıyla örtüşmektedir.

2. 5. Et-jüregi ezilüv: Deyim Kazak Türkçesinde "içi yanmak, üzülme, kaygılanma, yüreği yanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "et-jüregi eljirüv" deymi ile örtüşen deyimler bu deyimle de örtüşmektedir.

2. 6. Et jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "korkak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok ürkek, korkak" anlamında kullanılan "tavşan yürekli" deymi "et jürek" deymi ile örtüşmektedir.

2. 7. Istık jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "güçlü kuvvetli, insanlar tarafından sevilen kişi" anlamında kullanılmaktadır. Deyimin anlamını Türkiye Türkçesinde "çok sevilmek, hoşlanılmak" anlamında kullanılan "yüzü sıcak olmak" deymi karşılamaktadır.

2. 8. İt jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "duygusuz, tepkisiz, asık suratlı" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "merhametsiz" anlamında kullanılan "katı yürekli" deymi "it jürek" deymi ile örtüşmektedir.

2. 9. Jay jürek: Deyimin Kazak Türkçesinde anlamı "kahraman, cesur" olarak açıklanmıştır. Deyimin anlamı "er jürek" deyiminin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları olan "gözü pek" ve "yüreği pek" deyimleri ile örtüşmektedir.

2. 10. Jılı jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "sıcak kanlı, uyumlu kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "normal vücut sıcaklığı, içinde buldukları ortamın sıcaklığından bağımsız olan

(hayvan)", ikinci anlamı "sevimli, cana yakın, sempatik, üçüncü anlamı "herkesle çabuk anlaşılan, çabuk dost olan" olarak açıklanan "sıcakkanlı" sözcüğünün ikinci ve üçüncü anlamı "jülü yürek" deyiminin anlamını karşılamaktadır.

2. 11. Jüregi alıp uşuv: Deyim Kazak Türkçesinde "aşırı heyecanlanmak, duygulanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "telaş, sabırsızlık, coşkunluk göstermekten kendini alamamak" anlamında kullanılan "içi içine sığmamak" deyimini "jüregi alıp uşuv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 12. Jüregi alkinuv: Deyim Kazak Türkçesinde "birdenbire çok korkmak, aşırı korku veya sevinçten fazlasıyla heyecanlanmak, endişelenmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "yüreği ağzına gelmek" ve "kalbi ağzına gelmek" deyimleri "jüregi alkinuv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 13. Jüregi attay tıylav: Deyim Kazak Türkçesinde "herhangi bir sebeple (korku, heyecan vb.) kalbi hızlı hızlı atmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kalbi çok vurmak", ikinci anlamı "çok heyecanlanmak", üçüncü anlamı "yüreği çarpmak" olan "kalbi çarpmak"; "korku, heyecan vb. bir sebeple kalbi fazla çarpmak" anlamındaki "pıt pıt atmak" deyimlerinin anlamları "jüregi attay tıylav" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca ilk anlamı "kalbi çarpmak veya çalışmak", ikinci anlamı "coşku sebebiyle kalp hızlı hızlı çarpmak veya çalışmak", üçüncü anlamı "merak, kaygı, korku, heyecan vb. duygularla tedirgin olmak, huzursuz olmak" olarak açıklanan "yüreği çarpmak" deyiminin ikinci ve üçüncü anlamı "jüregi attay tıylav" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 14. Jüregi avzına kelüv: Deyim Kazak Türkçesinde "birdenbire çok korkmak, aşırı korku veya sevinçten fazlasıyla heyecanlanmak, endişelenmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "yüreği ağzına gelmek" ve "kalbi ağzına gelmek" deyimleri "jüregi avzına kelüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 15. Jüregi avzına tıgluv: Deyim Kazak Türkçesinde "aşırı heyecanlanmak, duygulanmak, korkmak." anlamında kullanılmakta ve "jüregi avzına kelüv" deyimini ile örtüşen "yüreği ağzına gelmek" ve "kalbi ağzına gelmek" deyimleri ile örtüşmektedir.

2. 16. Jüregi aynuv: Deyim Kazak Türkçesinde "midesi bulanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kusacak gibi olmak", ikinci anlamı "iğrenmek, tiksirmek", üçüncü anlamı "kuşkulanmak, işkillenmek", dördüncü anlamı "huzursuz olmak, rahatı kaçıp tedirgin olmak, hoşlanmamak" olarak açıklanan "midesi bulanmak" deyiminin birinci anlamı; ilk anlamı "içi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereğini duymak", ikinci anlamı "midesi bulanmak" olarak açıklanan "yüreği kabarmak" deyiminin ikinci anlamı "jüregi aynuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 17. Jüregi bülk etüv: Deyim Kazak Türkçesinde "korkmak, birdenbire ne yapacağını bilememek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anlamı "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi bülk etüv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 18. Jüregi davalamav: Kazak Türkçesinde "cesaret edememek, korkmak" anlamında kullanılan deyim Türkiye Türkçesinde "korkmak, ürüp kaçmak" olarak açıklanan "yüreksizlik göstermek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 19. Jüregi dir ete kaluv: Deyim Kazak Türkçesinde "birdenbire kormak, şaşırmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anlamı "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi dir ete kaluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 20. Jüregi dir etüv: Deyim Kazak Türkçesinde "birdenbire kormak, şaşırmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anlamı "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi dir etüv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 21. Jüregi eljirev: Deyim Kazak Türkçesinde "canı acımak, acı çekmek, yüreği sızlamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "et-jüregi eljirüv" deyimini ile örtüşen deyimler bu deyimle de örtüşmektedir.

2. 22. Jüregi erüv: Deyim Kazak Türkçesinde "canı acımak, acı çekmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "kaygı duymak, çok üzölmek" anlamındaki "içi erimek" deyimini "jüregi erüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 23. Jüregi januv: Deyim Kazak Türkçesinde "yüreği yanmak, sıkıntıya düşmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "et-jüregi eljirüv" deyimini ile örtüşen deyimler bu deyimle de örtüşmektedir.

2. 24. Jüregi jarıla jazdav: Deyim Kazak Türkçesinde "aşırı sevinmek, güle güle çatlamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "aşırı derecede gülmek" anlamındaki "gölmekten kırılmak (katılmak, yarılmak)" deyimini "jüregi jarıla jazdav" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 25. Jüregi jarıluv: Deyim "jüregi jarıla jazdav" deyimini ile aynı anlamda kullanılmakta olup söz konusu deyimle örtüşen deyimler bu deyimle de örtüşmektedir.

2. 26. Jüregi jıbu: Deyim Kazak Türkçesinde "canı acımak, acı çekmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok acımak, içi sızlamak" anlamında kullanılan "yüreği cız etmek (cızlamak)"; "çok üzölmek, çok acı duymak" anlamındaki "yüreği burkulmak" deyimleri ve ilk anlamı "üzölmek, acı duymak", ikinci anlamı "açlık duymak" olan "yüreği ezilmek" deyiminin ilk anlamı "jüregi jıbu" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 27. Jüregi jiluv: Deyim Kazak Türkçesinde "canı acımak, acı çekmek" anlamında kullanılmaktadır. "jüregi jibuv" deyimini ile örtüşen deyimler "jüregi jiluv" deyimini ile de örtüşmektedir.

2. 28. Jüregi jumsak: Deyim Kazak Türkçesinde "kötü olaylardan çabuk etkilenen, alçak gönüllü" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "bağrı yufka" ve "yufka yürekli" deyimleri "jüregi yumsak" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 29. Jüregi kara: Deyim Kazak Türkçesinde "niyeti kötü kişi, kötülük yapmak isteyen" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "kötü bir davranışta bulunması beklenen (kimse)" anlamında kullanılan "niyeti bozuk" deyimini "jüregi kara" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 30. Jüregi karayuv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "karnı acıkmak", ikinci anlamı "niyeti bozulmak, kötülük düşünmek" olarak açıklanmıştır. Deyimin ilk anlamı Türkiye Türkçesinde "çok acıkmak" anlamında kullanılan "yüreği bayılmak" deyimini ile örtüşmektedir. Deyimin ikinci anlamıyla örtüşen Türkiye Türkçesinde bir deyim bulunmamaktadır.

2. 31. Jüregi kars ayrılıv: Deyim Kazak Türkçesinde "kaygılanmak, korkmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimini ve "çok korkmak" anlamındaki "yüreği yarılmak" deyimleri "jüregi kars ayrılıv" deyimini anlamıyla örtüşmektedir.

2. 32. Jüregi kobaljuv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "midesi bulanmak", ikinci anlamı "cesaret edememek, korkmak" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kusacak gibi olmak", ikinci anlamı "iğrenmek, tiksilmek", üçüncü anlamı "kuşkulanmak, işkillenmek", dördüncü anlamı "huzursuz olmak, rahatı kaçıp tedirgin olmak, hoşlanmamak" olarak açıklanan "midesi bulanmak" deyimini birinci ve ikinci anlamı "jüregi kobaljuv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca ilk anlamı "içi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereği duymak", ikinci anlamı "midesi bulanmak" olan "yüreği kabarmak" deyimini ikinci anlamı "jüregi kobaljuv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Deyimin ikinci anlamıyla örtüşen Türkiye Türkçesinde bir deyim bulunmamaktadır.

2. 33. Jüregi kozğaluv: Deyim Kazak Türkçesinde "sözünden caymak, vaadinde durmamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "sözünden, kararından dönmek, vazgeçmek" anlamındaki "caymak" fiili ve "verdiği sözü yerine getirmemek veya tutmamak" anlamındaki "sözünden dönmek" deyimini "jüregi kozğaluv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 34. Jüregi köterilüv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "midesi bulanmak", ikinci anlamı "korkmak" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kusacak gibi olmak", ikinci anlamı "iğrenmek, tiksilmek", üçüncü anlamı "kuşkulanmak, işkillenmek", dördüncü anlamı "huzursuz olmak, rahatı kaçıp tedirgin olmak, hoşlanmamak" olarak açıklanan "midesi bulanmak" deyimini birinci ve ikinci anlamı "jüregi kobaljuv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca ilk anlamı "içi sıkıntı ile dolup derin soluk alma gereği duymak", ikinci anlamı "midesi bulanmak" olan "yüreği kabarmak" deyimini ikinci anlamı "jüregi köterilüv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamında kullanılan "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)" deyimini anlamı "jüregi köterilüv" deyimini ikinci anlamıyla örtüşmektedir.

2. 35. Jüregi küpti boluv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "haddinden fazla yemekten rahatsız olmak", ikinci anlamı "korkmak" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde "çok ve çeşitli yiyecekler yemekten midesi bozulmak" anlamındaki "mide fesadına uğramak" deyimini "jüregi küpti boluv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamında kullanılan "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)" deyimini anlamı "jüregi küpti boluv" deyimini ikinci anlamıyla örtüşmektedir.

2. 36. Jüregi lüp ete tösüv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "bir şeylerden şüphe duymak, şüphelenmek, kuşkulanmak", ikinci anlamı "birdenbire sevinmek" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde "şüphelenmek, içine kurt düşmek" anlamında kullanılan "yüreğine kurt düşmek" deyimini ve "kendisine zararı dokunacak bir durum meydana geleceğinden kuşkulanmak" anlamındaki "içine kurt düşmek" deyimini "jüregi lüp ete tösüv" deyimini ilk anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca "birdenbire çok korkmak, aşırı korku veya sevinçten fazlasıyla heyecanlanmak, endişelenmek" anlamındaki "yüreği ağzına gelmek" deyimini anlamı "jüregi lüp ete tösüv" deyimini iki anlamıyla da örtüşmektedir.

2. 37. Jüregi lüp etüv: Deyim "jüregi lüp ete tösüv" deyimini ile aynı anlamdadır ve deyimlerin örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 38. Jüregi lüpilev: Deyim Kazak Türkçesinde "çeşitli sebeplerle kalbin hızlı çarpması" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kalbi çarpmak veya çalışmak", ikinci anlamı "coşku sebebiyle kalp hızlı hızlı çarpmak veya çalışmak", üçüncü anlamı "merak, kaygı, korku, heyecan vb. duygularla tedirgin olmak, huzursuz olmak" olan "yüreği çarpmak" deyimini; ilk anlamı "kalbi çok vurmak", ikinci anlamı "çok heyecanlanmak", üçüncü anlamı "yüreği çarpmak" olan "kalbi çarpmak" deyimini; "kalp heyecanla çarpmak" anlamındaki "güm güm atmak" deyimini "jüregi lüpilev" deyimini anlamıyla örtüşmektedir.

2. 39. Jüregi may şikendey boluv: Deyim Kazak Türkçesinde "huzursuz olmak, rahatsızlanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "rahatı bozulmak, keyfi kaçmak, sağlığı bozulmak" anlamındaki "rahatsız olmak" deyimini "jüregi may şikendey boluv" deyimini anlamını karşılamaktadır.

2. 40. Jüregi may şikendey kilkildev: Deyim "jüregi may şikendey boluv" deyimini ile aynı anlamdadır. Kazak Türkçesindeki bu deyimlerle Türkiye Türkçesinde örtüşen deyimler ortaktır.

2. 41. Jüregi ornına ornıktuv: Deyim Kazak Türkçesinde "rahatlamak, ferahlamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "kaygıdan kurtulmak" anlamındaki "yüreği ferahlamak (hafiflemek)" ve aynı anlamdaki "kalbi ferahlamak" deyimleri; "ferahlamak" anlamındaki "içine su serpilmek"; ilk anlamı "havayı ciğerlerine çekmek, soluk almak", ikinci anlamı "dinlenmek", üçüncü anlamı "rahatlamak, ferahlamak", dördüncü anlamı "mutlu bir biçimde yaşamak" olan "nefes almak" deyiminin üçüncü anlamı "jüregi ornına ornıktuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 42. Jüregi ornına tösüv. Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi ornına ornıktuv" deyimini ile aynı anlamdadır. Kazak Türkçesindeki bu deyimlerle Türkiye Türkçesinde örtüşen deyimler ortaktır.

2. 43. Jüregi ot bop januv: Deyim Kazak Türkçesinde "Dertlenmek, gamlanmak, kederlenmek, yüreği ateş gibi yanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "aşırı üzölmek, fazla üzüntüden içi yanmak" anlamındaki "yüreğini ateş almak" deyimini; "sıklamak, üzülmek, dertlenmek" anlamındaki "yüreği boğazına tıkanmak" deyimini; ilk anlamı "çok acımak", ikinci anlamı "felakete uğramak" olan "yüreği yanmak" deyiminin anlamları; "çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak" anlamındaki "ciğeri yanmak"; "büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak" anlamındaki "ciğer kebab olmak" deyimleri ve ilk anlamı "çok susamak", ikinci anlamı "büyük bir acı, sıkıntı ve benzeri nedenlerle çok üzölmek", üçüncü anlamı "bir şeye karşı büyük bir özlem duymak" olan "içi yanmak" deyiminin ikinci anlamı "jüregi ot bop januv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 44. Jüregi örekpev: Deyim Kazak Türkçesinde "kalbi hızla çarpmak, telaşlanmak, endişelenmek, coşmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kalbi çok vurmak", ikinci anlamı "çok heyecanlanmak", üçüncü anlamı "yüreği çarpmak" olan "kalbi çarpmak"; "korku, heyecan vb. bir sebeple kalbi fazla çarpmak" anlamındaki "pıt pıt atmak" deyimlerinin anlamları "jüregi örekpev" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir. Ayrıca ilk anlamı "kalbi çarpmak veya çalışmak", ikinci anlamı "coşku sebebiyle kalp hızlı hızlı çarpmak veya çalışmak", üçüncü anlamı "merak, kaygı, korku, heyecan vb. duygularla tedirgin olmak, huzursuz olmak" olarak açıklanan "yüreği çarpmak" deyiminin ikinci ve üçüncü anlamı "jüregi örekpev" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 45. Jüregi ört bop januv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi ot bop januv" deyimini ile aynı anlamında kullanılmaktadır. Deyimlerle örtüşen Türkiye Türkçesindeki deyimler ortaktır.

2. 46. Jüregi sazuv: Deyim Kazak Türkçesinde "acıkmak, midesi kazanmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok acıkmak" anlamındaki "açlıktan imanı gevremek" deyimini; ilk anlamı "çok acıkmak", ikinci anlamı "çok şekerli veya yağlı yiyecek ağır gelmek" olan "içi bayılmak" deyiminin ilk anlamı; "karnı çok acıkmak" anlamındaki "yüreği bayılmak" deyimini "jüregi sazuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2.47. Jüregi sokuv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "dirilmek, canı üstüne gelmek", ikinci anlamı "gönül vermek" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde "dirilmek, canlanmak" anlamındaki "can bulmak" deyiminin anlamı "jüregi sokuv" deyiminin ilk anlamıyla örtüşmektedir. İlk anlamı "sevmek, aşık olmak", ikinci anlamı "bir şeyi sevmeye, istemeye veya yapmaya içten yönelmek, eğinmek, meyletmek", üçüncü anlamı "düşkün olmak" olan "gönül vermek" deyiminin anlamları "jüregi sokuv" deyiminin ikinci anlamıyla örtüşmektedir.

2. 48. Jüregi solk etöv: Deyim Kazak Türkçesinde "korkmak, birdenbire ne yapacağını bilememek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anlamı "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi solk etöv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 49. Jüregi suv etöv: Deyim Kazak Türkçesinde "korkmak, paniğe kapılmak, ürpermek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi suv etöv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 50. Jüregi suv suvıldav: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi suv etöv" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 51. Jüregi suvıp koya beröv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "çok korkmak, ürpermek", ikinci anlamı "kırılmak, incinmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi suvıp koya beröv" deyiminin ilk anlamıyla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde "üzölmek, incinmek, yerinmek" anlamındaki "gönlü kırılmak" deyiminin anlamı "jüregi suvıp koya beröv" deyiminin ikinci anlamıyla örtüşmektedir.

2. 52. Jüregi şayıluv: Deyim Kazak Türkçesinde "korkmak, rengi atmak, paniğe kapılmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "herhangi bir sebeple kanı çekilip yüzü solmak, korkmak" anlamındaki

"beti benzi atmak (solmak, uçmak, kül kesilmek, kireç kesilmek) deyimini "jüregi şayıluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 53. Jüregi şayıluv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi şayıluv" deyimiyile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin örtüştüğü Türkiye Türkçesindeki deyimler ortaktır.

2. 54. Jüregi şoşıluv: Deyim Kazak Türkçesinde "çok korkmak, ürpermek, paniğe kapılmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi şoşıluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 55. Jüregi talıksuv: Deyim Kazak Türkçesinde "bir işi yapmada zorlanmak, çok yorulmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde birinci anlamı "maddi açıdan sıkıntı içinde içinde olmak"; ikinci anlamı "zorlanmak" olan "güçlük çekmek" deyiminin ikinci anlamıyla "jüregi talıksuv" deyimini örtüşmektedir.

2. 56. Jüregi taluv: Deyim Kazak Türkçesinde "karnı acıkmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok acıkmak" anlamındaki "açlıktan imanı gevremek" deyimini; ilk anlamı "çok acıkmak"; ikinci anlamı "çok şekerli veya yağlı yiyecek ağır gelmek" olan "içi bayılmak" deyiminin ilk anlamı; "karnı çok acıkmak" anlamındaki "yüreği bayılmak" deyimini "jüregi taluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 57. Jüregi tas töbesine şıkuv: Deyim Kazak Türkçesinde "çok korkmak, ürpermek, paniğe kapılmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi tas töbesine şıkuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 58. Jüregi tas tüyin boluv: Deyim Kazak Türkçesinde "aklından çıkarmamak, unutmamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "sürekli hatırlamak, unutmamak" anlamında kullanılan "aklından çıkarmamak" deyimini "jüregi tas tüyin boluv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 59. Jüregi tebirenöv: Deyim Kazak Türkçesinde "duygulanmak, şefkat göstermek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "acıma veya şefkat duygusu uyanmak veya kabarmak" anlamındaki "merhamet duymak"; "acıma duygusuna kapılmak" anlamındaki "merhamete gelmek"; "duygulanmak, endişe, korku duymak" anlamındaki "yüreği titremek" ve ilk anlamı "özen göstermek", ikinci anlamı "çok üşümek", üçüncü anlamı "duygulanmak" olan "içi titremek" deyiminin üçüncü anlamı "jüregi tebirenöv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 60. Jüregi uşuv: Deyim Kazak Türkçesinde "çok korkmak, ürpermek, paniğe kapılmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi uşuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 61. Jüregi zuv ete kaluv: Deyim Kazak Türkçesinde "birdenbire kormak, ürkmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi zuv ete kaluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 62. Jüregi zuv etöv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi zuv ete kaluv" deyiminin anlamıyla aynı anlamdadır. Deyimlerle örtüşen Türkiye Türkçesindeki deyimler ortaktır.

2. 63. Jüregime ineday kadaluv: Deyim Kazak Türkçesinde "etkilenmek, çok üzölmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "içine oturmak" ve "yüreğine saplanmak" deyimleri "jüregime ineday kadaluv" deyiminin anlamını karşılamaktadır.

2. 64. Jüregime judırıktay bop tura kaluv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregime ineday kadaluv" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin Türkiye Türkçesinde örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 65. Jüreginde otı bar: Deyim Kazak Türkçesinde "canlı, henüz genç, yüreği ateş gibi canlı" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu deyimini karşılayan herhangi bir deyim tespit edilmemiştir.

2. 66. Jüregin jaralav: Deyim Kazak Türkçesinde "incitmek, kırmak, üzmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "gönlünü yaralamak" deyimini ile "jüregin jaralav" deyiminin anlamı örtüşmektedir.

2. 67. Jüregin sızdatuv: Deyim Kazak Türkçesinde "üzmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok üzmek" anlamındaki "yüreğini eritmek (sızlatmak)" deyimini "jüregin sızdatuv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 68. Jüregin suv etkizöv: Deyim Kazak Türkçesinde "korkmak, paniğe kapılmak, ürpermek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jüregi zuv ete kaluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 69. Jüregın ustap satuv: Deyim Kazak Türkçesinde "canını feda etmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kendini feda etmek", ikinci anlamı "hiçbir şey esirgememek", üçüncü anlamı "bir şeye çok düşkün olmak, çok sevmek" olan "canını vermek" deyiminin birinci ve ikinci anlamı; "kıymak, gözden çıkarmak" anlamındaki "feda etmek" deyimini "jüregın ustap satuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 70. Jüregine as batpav: Deyim Kazak Türkçesinde "sabırsızlanmak, acele etmek, paniklemek" anlamında kullanılmaktadır. Deyimin Türkiye Türkçesinde tam karşılığı olmayıp anlamı "herhangi bir sebeple heyecanlanmak, endişelenmek, acele etmek" olan "telaş almak" deyimini ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

2. 71. Jüregine beriş bolıp katuv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi tas tüyin boluv" aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin örtüştüğü Türkiye Türkçesindeki deyimler ortaktır.

2. 72. Jüregine beriş boluv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi tas tüyin boluv" aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin örtüştüğü Türkiye Türkçesindeki deyimler ortaktır.

2. 73. Jüregine dak kaluv: Deyim Kazak Türkçesinde "dertli olmak, gamlı olmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "sıklamak, üzölmek, dertlenmek" anlamındaki "yüreği boğazına tıkanmak"; "dert, acı ve sıkıntıdan içi kabarmak, aşırı dertlenmek" anlamındaki "yüreği göz göz olmak" deyimleri "jüregine dak kaluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 74. Jüregine dak tösüv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregine dak kaluv" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin anlamlarının Türkiye Türkçesinde örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 75. Jüregine dert saluv: Deyim Kazak Türkçesinde "bir sorunu veya durumu üzüntü konusu yapmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlama gelen "dert etmek (edinmek)" ve "kendine dert etmek" deyimleri "jüregine dert saluv" deyimini ile örtüşmektedir. Ayrıca ilk anlamı "istediğini yapamama yüzünden üzölmek", ikinci anlamı "dert etmek" olan "içi içini yemek" deyiminin ikinci anlamı "jüregine dert saluv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 76. Jüregine dert tösüv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregine dert saluv" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin anlamlarının Türkiye Türkçesinde örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 77. Jüregine jara tösüv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregine dert saluv" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin anlamlarının Türkiye Türkçesinde örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 78. Jüregine jıluv beröv: Deyim Kazak Türkçesinde "güç vermek, cesaretlendirmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "yürekliendirmek, cesaretlendirmek" anlamında kullanılan "yürek vermek" deyimini "jüregine jıluv beröv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 79. Jüregine ört tösüv: Deyim Kazak Türkçesinde "çok üzölmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "büyük bir acı ve üzüntünün etkisi altına girmek" anlamındaki "içine ateş düşmek"; "felakete uğramak, çok üzölmek" anlamındaki "yüreğine od (ateş) düşmek" deyimleri "jüregine ört tösüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 80. Jüregine tas bolıp katuv: Deyim Kazak Türkçesinde "aklından çıkarmamak, unutmamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "sürekli hatırlamak, unutmamak" anlamında kullanılan "aklından çıkarmamak"; "çok etkilenmek, çok üzölmek" anlamındaki "içine oturmak" ve "yüreğine oturmak" deyimleri "jüregi tas tüyin boluv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 81. Jüregine tas boluv: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüregi tas tüyin boluv" deyimini ile anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin Türkiye Türkçesinde anlamlarının örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 82. Jüregine tiyöv: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı " yemeğin dokunması, midesi kabul etmemek"; ikinci anlamı " yüzünün ifadesini değişmek" anlamında kullanılmaktadır. Deyim Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "hastalık, tikslenme vb. sebeplerle bir şeyi yiyememek", ikinci anlamı "çirkin bir şey karşısında huzursuz olmak, rahatı kaçmak" olarak açıklanan "midesi almamak (veya kaldırmamak veya kabul etmemek veya götürmemek)" deyimini ile kabul edilebilir derecede örtüşmektedir.

2. 83. Jüreginiñ tügi bar: Deyim Kazak Türkçesinde "hiçbir şeyden korkmayan, cesur kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse" anlamındaki "mangal yürekli" deyimini "jüreginiñ tügi bar" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 84. Jüreginiñ tügi sıkkın: Deyim Kazak Türkçesindeki "jüreginiñ tügi bar" deyimini ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Deyimlerin Türkiye Türkçesinde anlamlarının örtüştüğü deyimler ortaktır.

2. 85. Jürek jalğav: Deyim Kazak Türkçesinde "düzensiz yemek yemek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu deyimini karşılayan bir deyim tespit edilememiştir.

2. 86. Jürek jutkan: Deyim Kazak Türkçesinde "hiçbir şeyden korkmayan, cesur kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse" anlamındaki "mangal yürekli" deyimini "jürek jutkan" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 87. Jürek kalmav: Deyim Kazak Türkçesinde "çok korkmak, paniğe kapılmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok korkmak" anlamındaki "paniğe kapılmak" deyimini; "çok korkmak" anlamındaki "yüreği ürpermek" deyimini "birdenbire korkup heyecanlanmak" anlamındaki "yüreği hop etmek (hoplamak veya oynamak)"; "birdenbire heyecanlanmak veya korkmak" anlamındaki "yüreği yerinden oynamak" deyimleri "jürek kalmav" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 88. Jürek kesüv: Deyim Kazak Türkçesinde "midesini ekşitmek, yüreğini kesmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu deyim karşılayan bir deyim bulunmamaktadır.

2. 89. Jürek kılıdav: Deyim Kazak Türkçesinde "midenin yanması" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "yeni yenilmiş yiyeceklerden ötürü midede rahatsızlık duymak" anlamındaki "midesi ekşimek (kaynamak, yanmak)" deyimini "jürek kılıdav" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 90. Jürek kılın şertüv: Deyim Kazak Türkçesinde "etkilemek, birine tesir etmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "üzülmek, rahatsızlık duymak" anlamındaki "gönlüne dokunmak"; "üzülmek" anlamındaki "yüreğine dokunmak" deyimleri "jürek kılın şertüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 91. Jürekke as batpav: Deyim Kazak Türkçesinde "sabırsızlanmak, acele etmek, paniklemek" anlamında kullanılmaktadır. Deyim Kazak Türkçesinde "sabırsızlanmak, acele etmek, paniklemek" anlamında kullanılmaktadır. Deyimin Türkiye Türkçesinde tam karşılığı olmayıp anlamı "herhangi bir sebeple heyecanlanmak, endişelenmek, acele etmek" olan "telaş almak" deyimini ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

2. 92. Jürekke jılı tiyüv: Deyim Kazak Türkçesinde "birinin gönlüne girmek, güzel gözükmek" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "sevgisini kazanmak" anlamındaki "gönlüne girmek" ve "kalbine girmek" deyimleri "jürekke jılı tiyüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 93. Jürek tesüv: Deyim Kazak Türkçesinde "derdini hatırlatıp yeniden üzülmeye yol açmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "derdini deşmek" deyimini "jürek tesüv" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 94. Jürekti dert aluv: Deyim Kazak Türkçesinde "kaygılanmak, dertlenmek, huzuru kaçamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "aşırı üzülmek, fazla üzüntüden içi yanmak" anlamındaki "yüreğini ateş almak" deyimini; "sıklamak, üzülmek, dertlenmek" anlamındaki "yüreği boğazına tıkanmak" deyimini; ilk anlamı "çok acımak", ikinci anlamı "felakete uğramak" olan "yüreği yanmak" deyiminin anlamları; "çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak" anlamındaki "ciğeri yanmak"; "büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak" anlamındaki "ciğer kebab olmak" deyimleri ve ilk anlamı "çok susamak", ikinci anlamı "büyük bir acı, sıkıntı ve benzeri nedenlerle çok üzülmek", üçüncü anlamı "bir şeye karşı büyük bir özlem duymak" olan "içi yanmak" deyiminin ikinci anlamı "jürekti dert aluv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 95. Jürek toktatuv: Deyim Kazak Türkçesinde "rahatlamak, ferahlamak, kaygıdan kurtulmak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "kaygıdan kurtulmak" anlamındaki "yüreği ferahlamak (hafiflemek)" ve aynı anlamdaki "kalbi ferahlamak" deyimleri; "ferahlamak" anlamındaki "içine su serpilme"; ilk anlamı "havayı ciğerlerine çekmek, soluk almak", ikinci anlamı "dinlenmek", üçüncü anlamı "rahatlamak, ferahlamak", dördüncü anlamı "mutlu bir biçimde yaşamak" olan "nefes almak" deyiminin üçüncü anlamı "jüregi ornına ornıktuv" deyiminin anlamıyla örtüşmektedir.

2. 96. Kan jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "sıcakkanlı, sevecen, güler yüzlü, iyi yürekli kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "normal vücut sıcaklığı, içinde buldukları ortamın sıcaklığından bağımsız olan (hayvan)", ikinci anlamı "sevimli, cana yakın, sempatik, üçüncü anlamı "herkesle çabuk anlaşan, çabuk dost olan" olarak açıklanan "sıcakkanlı" sözcüğünün ikinci ve üçüncü anlamı "kan jürek" deyiminin anlamını karşılamaktadır.

2. 97. Kara jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "acımasız, merhametsiz, kötü kalpli kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "merhametsiz" anlamında kullanılan "taş kalpli" deyimini "kara jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 98. Koyan jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "korkak, cesaretsiz, yüreksiz kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok ürkek, korkak" anlamında kullanılan "tavşan yürekli" deyimini "koyan jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 99. Köz aşıp, jürek juvav: Deyim Kazak Türkçesinde "neşelenmek, ferahlamak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde aynı anlamda kullanılan "gözü gönlü açılmak" deyimini "köz aşıp, jürek juvav" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 100. Muz jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "hayattan bir beklentisi olmayan, ümitsiz kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu deyimle örtüşen bir deyim bulunmamaktadır.

2. 101. Ot jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "hiçbir şeyden korkmayan, cesur kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse" anlamındaki "mangal yürekli" deyimini "ot jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 102. Ör jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "mağrur, gururlu kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "inatçı, bildiğinden dönmeyen, büyüklerinin sözünü dinlemeyen, boyun eğmeyen (kimse)", ikinci anlamı "kurumlu" olan "dikbaşlı" deyimini ve "inatçı" anlamındaki "pek başlı" deyimini, "ör jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 103. Sum jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "sıkıntılarla dolu, dertli kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "felakete uğramış (kimse), yüreği dağlı", ikinci anlamı "gönlü yaralı, âşık, tutkun (kimse)" olan "yüreği yaralı" deyimini ve "yüreği yaralı" anlamındaki "yüreği dağlı" deyimini "sum jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 104. Suv jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "korkak" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "çok ürkek, korkak" anlamında kullanılan "tavşan yürekli" deyimini "suv jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 105. Tas jürek: Deyimin Kazak Türkçesinde ilk anlamı "acımasız, taş yürekli", ikinci anlamı "korkusuz, cesur kişi" olarak açıklanmıştır. Türkiye Türkçesinde "acınacak durumlar karşısında duygusuz kalabilen (kimse)" anlamındaki "yüreği katı"; "merhametsiz" anlamındaki "taş kalpli" deyimleri "tas jürek" deyiminin ilk anlamıyla örtüşmektedir. Türkiye Türkçesinde "korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse" anlamındaki "mangal yürekli" deyimini "tas jürek" deyiminin ikinci anlamı ile örtüşmektedir.

2. 106. Tel jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "doğru, dürüst, iyi düşünceli, iyi kalpli kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde "düşündüğünü olduğu gibi söyleyen, içi temiz, gizli yönü olmayan (kimse), samimi, açık kalpli" anlamındaki "açık yürek" deyimini "tel jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

2. 107. Uyıktap jatkan jürek: Deyim Kazak Türkçesinde "derdi, sıkıntısı olmayan kişi" anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ilk anlamı "kaygısı, tasası, sıkıntısı, üzüntüsü olmayan", ikinci anlamı "olayları kendine dert etmeden geçiştiren, aldırış etmeyen, tasasız, vurdumduymaz" olan "gamsız" sözcüğü "uyıktap jatkan jürek" deyimini ile örtüşmektedir.

Sonuç

1. Yapılan çalışmada Kazak Türkçesinde "jürek" kelimesi ile kurulmuş deyimler madde başı olarak alfabetik sıraya göre ele alınmıştır. Kazak Türkçesindeki deyim anlamı ve Türkiye Türkçesinde bu deyim karşılık gelen deyim ve anlamı verilerek deyimlerin bu iki lehçede birbiriyle örtüşüp örtüşmedikleri belirlenmiştir.

2. Kazak Türkçesinde 85'i "jürek" kelimesi ile başlayan toplam 107 deyim tespit edilmiştir.

3. Her iki lehçede de "yürek/jürek" kelimelerinin bulunduğu deyimlerin anlamsal olarak çoğunlukla duygu ifade ettiği sonucuna varılmıştır. Bu deyimlerin korku, heyecan, sevinç gibi temel duyguların anlatımında sık kullanıldığı gözlemlenmiştir.

4. Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki "yürek" ile kurulan deyimlerden bir kısmında isim ve fiil unsuru hem şekilsel olarak hem de anlamsal olarak aynı olup bazılarında ise şekilsel olarak aynı olup anlamsal olarak farklılıklar bulunmaktadır. Örnek verecek olursak her iki lehçede de bulunan "jüregi jarılıw-yüreği yarılmak" deyimini oluşturan sözcüklerin türü, sözcüksel anlamları bakımından ortaktır. İki lehçede de deyim "çok korkmak" anlamında kullanılmaktadır. Bu durumun yanı sıra şekilsel olarak her iki lehçede de aynı olan "jüregi januw-yüreği yanmak" deyimleri Kazak Türkçesinde "sevğiden içi yanmak, birine aşık olmak"; Türkiye Türkçesinde ise "çok susamak, büyük bir acı duyarak çok üzülme" anlamındadır. Yani anlamsal olarak farklıdır. Şekilsel olarak aynı olan deyimlerin dışında yine "yürek" kelimesi ile kurulan ancak fiil unsurları iki lehçede birbirinden farklılıklar gösteren deyimler de vardır. Örneğin "yüreği kabarmak" deyiminin Türkçe Sözlük'te 12 anlamı bulunmaktadır. Kazak Türkçesinde "yüreği kabarmak" deyimine karşılık gelen "jüregi köterilüw" deyiminin ise Kenesbayev'in sözlüğünde 2 anlamı bulunmaktadır. "jüregi köterilüw" deyiminin iki anlamı da Türkçe Sözlük'te "yüreği kabarmak" deyiminin anlamları içinde vardır. Ancak bu iki deyim anlamı birbiriyle birebir örtüşmemektedir. Bunun yanı sıra Kazak Türkçesinde "jürek" ile kurulan deyimlerin bir kısmının Türkiye Türkçesinde "yürek" kelimesi ile kurulmadığı görülmüştür. Örneğin Kazak Türkçesinde "güçlü kuvvetli, insanlar tarafından sevilen kişi" anlamında kullanılan "ıstık jürek" deyiminin anlamını Türkiye Türkçesinde "çok sevilme, hoşlanılmak" anlamında kullanılan "yüzü sıcak olmak" deyimini karşılamaktadır.

5. Bünyesinde "yürek/jürek" kelimesi bulunan deyimlerin ortak, benzer ya da birbirinden farklı olan yönleri tespit edilerek bu iki lehçenin farklı lehçe grupları ve farklı coğrafyalarda konuşuluyor olmasına rağmen deyimlerin anlamları bakımından ciddi oranda örtüştikleri tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Atmaca, E. (2009). Kazak Türkçesinde "Göz" Organ İsmiyle Kurulmuş Deyimlerin Yapı ve Anlam Özellikleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX(2), 19-35.
- Aydın, M. (1992). *Geliştirilmiş ve Açıklamalı Deyimler Sözlüğü*. Emek Yayınevi.
- Bekçioğulları, F. (2006). Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Taç).
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları. <http://sozluk.gov.tr/>. (2019, Mayıs). www.tdk.gov.tr. adresinden alınmıştır
- Kenesbayev, I. (1977). *Kazak Tilinin Frazeologiyalık Sözdigi*. Almatı: Kazak SSR'in Gılım Baspası.
- Kenzhalin, K. (2017). Türk Dünyasında Deyim Bilimi Çalışmaları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(43), 107-124.
- Koç, K., Bayniyazov, A., & Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ "JÜREK" İLE KURULAN DEYİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

- Kojahmetova, H., Jaysakkova, R., & Kojahmetova, Ş. (1988). *Kazakça- Orısşa Frazzeologiyalık Sözdik*. Almatı: Mektep Baspası.
- Resulov. (1995). Akraba Diller ve "Yalancı Eş Değerler " Sorunu. *Türk Dili*(524), 917-918.
- Rysbayev, A., & Temenova, G. (2018). Kazak ve Türkiye Türkçesindeki Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Fiillerin Anlamsal Yapısı. *Bilig*(85), 113-128.
- Sinan, A. T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*. Kubbealtı Yayıncılık.
- Tor, G. (2007). Kazak Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu*, (s. 119). Almatı.
- Türkçe Sözlük*(2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zhussupova, L. (2001). Kazakça Atasözleri, Deyimler ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Nuri Yüce).

**TÜRKİYE’DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI:
CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN’İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ**

**TURKEY ON “NATIVE SOCIOLOGY” OPPORTUNITY:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF CAHİT TANYOL AND ŞERİF MARDİN’S APPROACHES**

**ВОЗМОЖНОСТИ МЕСТНОЙ СОЦИОЛОГИИ В ТУРЦИИ:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ ДЖАХИТА ТАНЕЛ И ШЕРИФА МАРДИН**

Erkan Çav*

Öz

Türkiye’de sosyolojinin üniversitedeki kurumsal varlığı 100 yılı, entelektüel hayattaki etkisi ise 150 yılı aşmıştır. Osmanlı Devleti döneminde, Darülfünun’da önce Ahmet Şuayp ile, devamında ise Ziya Gökalp’in “İlm-i İctimâi/İctimâiyyat” dersleri ile başlayan süreç, bugün Anadolu’ya yayılmış onlarca sosyoloji bölümü ile karşılık bulmuştur. Saint Simon (1760-1825), Auguste Comte (1798-1857), Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1858-1917) veya Max Weber (1864-1920) gibi dünyadaki ana akım sosyoloji temsilcileri Türkiye’deki sosyolojinin de ana akımlarında etkilidirler. Cahit Tanyol (1914- ...), İstanbul Sosyoloji Geleneğini Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken çizgisi sonrasında Nurettin Şazi Kösemihal ile birlikte devam ettirir. Şerif Mardin (1927-2017) ise, Amerika Birleşik Devletleri’nin II. Dünya Savaşı sonrasında elde ettiği askerî, siyasî ve ekonomik güce dayalı dünya liderliği ile, 1950’lerde yaygınlaşmaya başlayan Amerikan Sosyolojisi’nin etkisini de içeren anlama ve açıklama yaklaşımını somutlaştıran Yorum Sosyolojisi’nin Türkiye’deki kurucu sosyoloğudur. Türkiye’deki bir diğer sosyoloji ana akımı gelenek ise Ankara Sosyoloji Geleneği’dir. Böylece, İstanbul, Ankara ve Yorum sosyolojileri Türkiye’deki üç ana akım sosyoloji anlayışını temsil eder. Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in sosyolojilerinin karşılaştırmalı incelemesi, sosyolojinin bu ana akımlarını ortaya koymak, bu akımların birbirleriyle ilişkilerini tartışmak, sosyolojinin güncel soruları ve sorunları için çözümler aramak, Batı sosyal bilimlerinden ve sosyolojisinden faydalanan, ancak bağımsız, özerk, yerel ve aynı zamanda bölgesel ve milli/ulusal özellikleri olan bir “yerli sosyoloji” imkânını yeniden düşünmek ve uygulamaya aktarabilmenin koşullarını araştırmak için değerli bir inceleme alanı sunar.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyolojisi, İstanbul Sosyolojisi, Yorum Sosyolojisi, Yerli Sosyoloji, Cahit Tanyol, Şerif Mardin.

Abstract

Sociology in Turkey institutional entity in university has been more than 100 years. The intellectual life effect of sociology has exceeded 150 years. During the Ottoman period, Sociology lessons in Darülfünun, it started first with Ahmet Şuayp’s lessons, than the process has continued with Ziya Gökalp’s “İlm-i İctimâi/İctimâiyyat” lessons in 1914. Today, there are dozens of sociology departments at Turkey. Saint Simon (1760-1825), Auguste Comte (1798-1857), Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1858-1917) or like Max Weber (1864-1920) mainstream sociology representatives in the World such as, they are also effective in sociology mainstreams in Turkey. Cahit Tanyol (1914- ...) has been continued with the Nurettin Şazi Kösemihal after the Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken line in the tradition of İstanbul Sociology. Şerif Mardin (1927-2017) is the founder of Hermeneutic Sociology in Turkey. This sociology is embodying the understanding and explanation approach. It effected by American sociology which began to become widespread in the 1950s. 1950s is period of the world leadership based on the military, political and economic power of the United States after the Second World War. Another mainstream sociology tradition in Turkey is tradition of Ankara Sociology. İstanbul, Ankara and Hermeneutic Sociology in Turkey are three mainstream way of sociology. A comparative review of Cahit Tanyol and Şerif Mardin’s sociologies, debate this mainstreams sociologies, seek solutions for current questions and problems. This comparison give us features of mainstream sociologies in Turkey. This is also give research area

* ORCID: 0000-0002-8640-5505, Dr., caverkan@gmail.com

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

that is give the conditions of thinking and practising “Native Sociology” that benefiting from Western social sciences and sociology. “Native Sociology” is independent, autonomous, local and also it has territorial and national qualifications.

Keywords: Turkish Sociology, İstanbul Sociology, Hermeneutic Sociology, Native Sociology, Cahit Tanyol, Şerif Mardin.

АННОТАЦИЯ

Институциональное существование социологии в университетах Турции превышает 100 летнего, а его влияние на интеллектуальную жизнь - 150 летнего возраста. Период социологии начался уже в османской империи в Дарульфюнуне/Стамболский университет сперва с уроков по обществоведению Ахмета Шуайпа, а затем Зия Гокалп. По сей день с такими образовательными центрами встречаемся в Анатолии в виде с десятками социологических факультетов. Сен-Симон (1760-1825), Август Конт (1798-1857), Карл Маркс (1818-1883), Эмиль Дюркгейм (1858-1917), Макс Вебер (1864-1920) как представители известной всемирной социологии сильно подействовали на развитие турецкой социологии. Джахит Танёл (1914-...) продолжил Стамбульскую социологическую традицию совместно с Нуреттином Кази Кёсемихалом по традициям Зия Гокалпа и Хилми Зия Юлкена. Шериф Мардин (1927-2017) является основателем интерпретационной социологии в Турции. На его подходы по Воплощению понимания и объяснения повлияла Американская социология, которая начала распространяться с 50-х годов прошлого века. Известна, что США после второй мировой войны сильно развила свою военную, экономическую и политическую мощь. Еще одной социологической традицией в Турции считается т.н. Анкаринская традиция. Таким образом, Стамбульская, Анкаринская и социология интерпретации представляют три основных современных пониманий интерпретационная социологии являются три основных очага школы социологии в Турции. Сравнительный анализ социологии Джаахита Танёла и Шерифа Мардина дают возможность выявить основные направления социологии, обсудить отношения его течений, найти решения текущих вопросов и проблем социологии, но при этом использовать западные социальные науки и социологию. Однако, местная социология являются независимым, автономным со своим национальным характером. Социология коренных народов является дорогой почвой для исследований, чтобы переосмыслить возможность и изучить условия ее применения.

Ключевые слова: турецкая социология, социология Стамбула, социология интерпретации, родная социология, Джахит Танёл, Шериф Мардин.

“Tarihi unutan bir sosyoloji, yerli ve yararlı olma imkânına sahip değildir.” (1970’ler)

“Türkiye’de sosyologlara çok görev düşüyor. Kendisini, Türkiye’den sorumlu saymayan bir sosyolog, hiçbir işe yaramaz! Sizler tamamıyla Türkiye’nin sosyoloğusunuz, gerçekleri siz göstereceksiniz, başka hiçbir çıkar yolunuz yok!” (2014)

Cahit Tanyol

“Her şey çoklu gerçeklik, yani bizim bütün incelediklerimiz, hatta tarihsel sosyoloji kulvarının içinden bile böyle çoklu gerçeklikler oraya çıkıyor. Sonunda doğru olan nedir, doğru olan hepsinin birden anlatılmasıdır, bence bunlar böyle birbiriyle çekişen, birbirleriyle çelişen şeyler değil, hepsinin birden genel resme yansıtılması gerekiyor. Kesişen daireler gibi bir şey.” (2007)

Şerif Mardin

1. Giriş

Türkiye’de Sosyolojinin üniversitedeki kurumsal varlığı 100 yılı, entelektüel etkisi 150 yılı aşmıştır. 1800’lü yıllarda yapılan çeşitli çeviriler ilk entelektüel etkileri getirmiştir. Darülfünun’da Ahmet Şuayp tarafından verilen ilk dersler ve devamında 1914’te Ziya Gökalp tarafından verilen “İlm-i İctimâi/İctimâiyyat” dersleri ile başlayan süreç, bugün Anadolu’ya yayılmış onlarca sosyoloji bölümü ile karşılık bulmuştur. Türkiye’deki sosyoloji tarihi çalışmaları bir hayli yol almış¹, Osmanlı son dönemi dâhil, ele alınmayan sosyolojik durum, konu ve süreç hemen hemen kalmamış gibidir (Eğribel, 2016c).

İstanbul’da sosyolojinin ilk kurumsal adımları atılırken, 1930’lu yıllarda Ankara’daki girişimlerle bu yapılanma genişlemiş, zaman içerisinde Ankara Sosyoloji Geleneği ortaya çıkmıştır. Saint Simon (1760-1825), Auguste Comte (1798-1857), Karl Marx (1818-1883), Emile Durkheim (1858-1917) veya Max Weber (1864-1920) gibi dünyadaki ana akım sosyoloji temsilcilerinin yanında, geniş kesimler tarafından daha az bilinen

¹ Türkiye’deki sosyolojinin Osmanlı’da başlayan kurumsal tarihi hakkında kapsamlı bilgi için bkz. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008; Alver, 2014; Bulut ve Kabakçı, 2014; Ergan, 2015-2016; Eğribel, Özcan, Kaçmazoğlu ve Kızılcılık, 2016; Çav ve Genç, 2019.

Frédéric Le Play (1806-1882), Herbert Spencer (1820-1903), Gabriel Tarde (1843-1904) ve Edmond Demolins (1852-1907) gibi isimler de Türkiye'deki sosyolojinin başlangıcında takip edilen kişiler olmuştur.

Batı'dan alınan bir bilim dalı olarak Sosyolojinin Osmanlı'da ortaya çıkış koşulları incelenirken, "Neden seçilmiştir?", "Ne zaman seçilmiştir?", "Nasıl kullanılmıştır?", "Hangi düşüncülerden ve sosyologlardan yararlanmıştı?", "Bu seçimlerle neler hedeflenmiştir?", "Neden sosyolojinin ihtiyaçlara cevap verebileceği düşünülmüştür?" gibi sorulara cevaplar aranmalıdır (Çav, 2011: 83).

İstanbul Sosyoloji Geleneğini Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken çizgisi sonrasında Nurettin Şazi Kösemihal ile birlikte devralan Cahit Tanyol, geleneğin özellikle Osmanlı dönemiyle olan bağı ve bağlantılarını yenileyen bir yaklaşım sergiler. 1940'lı yıllarda ABD'deki lisans eğitimini tamamlayan Şerif Mardin, 1950'lerde bir süre Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde görev yaptıktan sonra tekrar ABD'ye dönerek doktorasını tamamlar ve sonrasında yurda geri gelir. Aldığı eğitim ve temsil ettiği sosyal bilim düşüncesi kapsamında Amerikan Sosyolojisi'nin etkisini de içeren, temelde anlama ve açıklama yaklaşımını somutlaştıran Yorum Sosyolojisi'nin (Yorumlamacı/Yorumbilgisel Sosyoloji'nin) Türkiye'deki kurucularından olur.

Cahit Tanyol, 1914 doğumlu olarak, henüz 14 yaşındayken ilk şiirlerini Osmanlıca yayınladığı 1928'den günümüze, yazın hayatında geçirdiği yaklaşık 90 yıllık süre ile uzun bir zaman dilimine şahitlik eder. Tanyol, Türk sosyolojisinin hemen her alanıyla ilgilenmiş, düşünsel ilişki kurmuş, yazmış, konuşmuş, polemiklere girmiş, sanat ve edebiyat alanlarını da bu çalışmalarına eklemiş, çok boyutlu olarak sosyal bilimlerle ilgilenmiş bir sosyolog olarak 90 yılın güncele dayalı kaydını tutar, kronolojik zamanlamasını verir, entelektüel bir hafıza sunar ve belleklerimizde bilgi, birikim ve deneyimini çeşitli biçimlerde aktarır.² Şerif Mardin, 1927 yılında başlayan ömrünü 2017 yılında 90 yaşında tamamlarken geride bıraktığı yaklaşık 70 yıllık yazın hayatı ile, 1950'lerden günümüze, ele aldığı konularda, kavramlarda, kuram ve yaklaşımlarda zirve eserler bırakan bir akademisyen-sosyal bilimci olur.³ Eserleri ve düşünceleri yeni açılımlar getirmiş, birçok farklı konunun gündeme gelmesini, tartışılmasını ve araştırılmasını sağlamıştır.

80 yıldan fazla yazan Cahit Tanyol'un ve 70 yıla yakın yazan Şerif Mardin'in üretimlerini incelemek kapsamlı bir çalışmadır. *Karşılaştırmalı İncelemeler* sosyal bilimlerde yeni bakış açılarının gelişmesini sağlayan bir alandır. *Karşılaştırmalı İncelemeler*, her alanda olduğu gibi, Türkiye'deki sosyoloji tarihini, çalışmalarını, literatürlerini ve üretimini geliştirmede önemli katkılar sunar. Kavramlar ve konular üzerinden yapılan karşılaştırmalar derinliğine yönelimler açarken, ele alınan farklı bakış açıları ile düşüncelerin dile getirilmesi, incelenmesi, karşılaştırılması ve değerlendirilmesi yeni bir yaklaşım biçimi sağladığı gibi, akademik alanda da kaynak ve literatür tartışmalarının yapılmasını sağlar. Bu makalede amacımız "karşılaştırmalı değerlendirme" olanağını iki sosyal bilimci Cahit Tanyol ve Şerif Mardin üzerinden derinleştirerek somutlaştırmak, bireysel çalışmaları ile sosyoloji bilimine ve literatürüne sundukları katkıyı ortaya koymaktır. Bu karşılaştırmalı inceleme ile, "Türkiye'deki 'Yerli Sosyoloji' İmkânı" üzerine Cumhuriyet tarihini kapsayan bir perspektif oluşturulabileceği tezini savunuyoruz.

Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in akademik çalışmaları ve hayatları; ülkemizdeki akademisyen, düşünür, aydın ve entelektüel tiplerini anlamak için önemli izlekler sunan örneklerdir. Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in sosyolojilerinin karşılaştırmalı incelemesi Türkiye'deki sosyolojinin ana akımlarını çeşitli özellikleri ile ortaya koymayı, bu akımların sosyolojik bakışları ve metodolojileri bağlamında birbirleriyle ilişkilerini tartışmayı, sosyolojinin güncel soruları ve sorunları için çözümler aramayı, sosyolojiyi yeniden düşünmeyi ve ilgili alanlardaki çalışmaların literatürünü zenginleştirmeyi sağlar. Bu değerlendirme, aynı zamanda, Cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli biçimlerde gündeme gelen "Yerli/Yerel Sosyoloji" için önemli bir tartışma zemini açar.

2. Türkiye'de Sosyoloji: Batı Karşısındaki Tutum ve Tarihsel Gelişim Üzerine

Türkiye'deki sosyolojinin 100 yılı aşan kurumsal tarihinin taşıyıcıları olan toplumbilimciler üzerine birçok çalışma yapılmış, sosyologlarımız detaylı olarak incelenmiş, literatürleri taranmış, değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Akla ilk gelen çalışmalar *Türk Toplum Bilimcileri I-II*, *Türkiye'de Sosyoloji I-II*, *Türk Sosyologları ve Eserleri I-II* isimli kolektif eserlerdir (Kongar, 1988, 1993; Özdemir, 2008; Eğribel ve Özcan, 2010). Bunların dışında birçok makaleden veya biyografik çalışmadan da bahsedilebilir (Sezer, 1989; Eğribel, 2000; Eğribel ve Özcan, 2002; Kaçmazoğlu, 2013, 2018a, 2018b, 2018c). Dönemler içerisinde Türkiye'deki sosyolojiyi ele alan çalışmalar da vardır (Coşkun, 1991).

1930'larda, 1940'larda iki ana akım öne çıkar: İstanbul ve Ankara Sosyoloji gelenekleri (Kaçmazoğlu, 2006; Alver, 2006; Azman ve Yetim, 2010; Karaca, 2010). 1939 yılında kurulan Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) ile kurumsallaşma adımları atılan Ankara Sosyoloji Geleneği de evrensellik ile özdeş gördüğü Batı merkezli bir yaklaşım geliştirir, Türkiye'nin yönünün ve varılması gereken yerin Batı medeniyeti olduğunu savunur. Bu geleneğin kurucu ve öne çıkan isimleri Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif (Başoğlu) olur. Amerika'daki sosyoloji anlayışını, ABD üniversitelerinde lisansüstü çalışmalarını

² Cahit Tanyol'un kitap halindeki eserleri için bkz. Tanyol, 1954, 1960, 1969, 1970, 1981, 1985, 1989, 1990, 1992, 1993, 1998, 1999, 2001, 2003, 2007, 2012, 2013, 2015a, 2015b, 2015c, 2016a, 2016b, 2016c, 2016d, 2016e, 2016f, 2016g, 2017a, 2017b.

³ Şerif Mardin'in kitap halinde basılan eserleri için bkz. Mardin, 2003a, 2003b, 2004a, 2004b, 2004c, 2004d, 2004e, 2004f, 2004g, 2015.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

yapan Niyazi Berkes ve Behice Boran ülkeye getirir. Pozitivist metodoloji ve Marksist yaklaşımlar Ankara Sosyoloji Geleneği'nde etkili olur. Ekonomi, şehir, endüstri ve köy odaklı toplumsal yapı araştırmaları yapan temsilcileri, değişimi esas alırken, bu süreci Doğu toplumundan Batı toplumuna, köyden şehre ve tarımdan sanayiye doğru tanımlarlar (Koyuncu, 2014; Şahin, 2017). Bu iki akıma, 1950'lerden itibaren Amerikan Pragmatist Sosyoloji'nin ve Yorum Sosyolojisi'nin etkileri ile biçimlenen yeni sosyoloji anlayışları eklenir (Çelebi, 2010; Özcan, 2010). Sosyoloji tarihi farklı biçimlerde yazılabilir. Gelenekler ve gelenekleri taşıyan kişiler bunun bir boyutunu teşkil eder. İstanbul Sosyoloji Geleneği'ne ilişkin süreç bunun en güçlü örneğini temsil eder.⁴ Ele alınan konular ve temaların üzerinden yapılacak çalışmalar ise bir diğer açıdan tarihsel bir perspektif sunar (Kaçmazoğlu, 2012a, 2012b, 2016a). Bununla birlikte, Türkiye'de Sosyoloji tarihinin yazımı, çeşitli sorunları ve çelişkileri de barındırır (Eğribel, 2016c). Türkiye'deki sosyoloji tarihinin Batı ile ilişkilendirilmesi ve Batı'ya göre konumlandırılması, tercüme, aktarmacılık, siyasetle bağı ve/veya siyasete bağlılığı, kuramsal bir bütünlüğünün olmaması veya alan araştırmalarındaki yetersizlikler gibi birçok konu burada dile getirilebilir (Çav ve Genç, 2019: Giriş). “Türk sosyolojisinin ve sosyoloji tarihi yazıcılığının ana sorunu Türk toplum gerçeği ile Batı sosyolojisiyle ilişkisini belirlemekten geçmektedir. (...) Türk sosyolojisinin serüveninin temel özelliği kendisine bağlı bir sistem/kuram oluşturmaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aktarmacılık/tercümedir. (...) Türkiye'de sosyoloji tarihi yazımında Batı sosyolojisine ve siyasetine değil, Türk sosyolojisinin ‘gündelik siyasete aşırı bağımlılığı’ndan söz edilmektedir” (Eğribel, 2016a).

Şu soru ise sosyoloji tarihini anlamak için önemlidir: “Günümüz Türkiye'sindeki sosyolojinin, en azından bir bölümünün İstanbul Sosyoloji Geleneği bağlamında konumlandırmasını yapmak, bu çerçeveden bir bakış oluşturmak ne ölçüde mümkündür?”⁵ Sosyoloji bölümleri tarihinin Türkiye'deki genel sosyoloji tarihi ile ilişkili olarak ele alınması gerekirken, öteki taraftan Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarını ve gelişimini sadece üniversitedeki (Darülfünun'daki) kurumsallaşma süreci ile başlatmak yanlış olur. Sosyolojinin, XIX. yüzyılda aydınlar aracılığıyla gelmesi (Toprak, 1988) ve Osmanlı'da sosyolojinin devlet-dışı alandaki kurumsallaşmasının tarihi (Eğribel, 2016e) bunu ortaya koyar. Türk sosyal düşüncesinin modern dönemdeki, özellikle Batı ile etkileşiminin seyri de bunu gösterir (Ülken, 2001).

Batı'ya göre konumlandırılan bir sosyoloji değerlendirmesi, Batı'nın Batı-dışına karşı aldığı tavır ile belirlenen bir tanımlamayı da beraberinde getirir. Türkiye'deki sosyologların Batı'daki tanınırlılığı, önemi veya etkisi de ancak bu çerçevede; açıklamalarının, yaklaşımlarının, kuramlarının veya yorumlarının isabetli veya geçersiz olmasından dolayı değil, “Batı'nın üstünlüğü” ekseninde somutlaşır (Eğribel, 2016b). Bu üstünlük, sömürgeci anlayışı devam ettirmek için kullanıldığından sosyoloji ve antropolojinin, köken itibarıyla “sömürgeciliğin bilimi” ve “sömürgeciliğin keşif kolu” olarak anılmaları⁶, Batı'dan beslenen kendi düzenlerini dayatmaları sebebiyle boşuna değildir: “Toplum bilimleri modern bilim anlayışı çerçevesinde Batı toplumlarının mutlak bir veri, tüm insanlığın sonuçta varması gerekli üstün bir aşama, amaç ve ideal olarak ele almaktadır” (Eğribel, 2009). Başka bir deyişle, Batı, bu türlü bir okumayı “modernleşme” üzerinden dayatmakta, bir süre sonra da “gerilik bilinci” olarak Batı-dışı toplumlar üzerinde tahakkümünü yönetici elitler ve aydınlar üzerinden yerleştirmektedir (Küçük, 2000-2001, Kasım-Aralık-Ocak). Bunun sonucunda, “Batı'nın ve Doğu'nun sözcülüğünü birlikte üstlenen yeni oryantalistlerin temsilcileri” eliyle, toplumun kendi adına söz söyleme hakkı elinden alınmak istenmekte, Türkiye'nin “yerli” olan kendi sosyolojisini üretmesine engel olunmaktadır. Bu noktadan sonra, başta sosyoloji olmak üzere toplum bilimlerin “antropolojileşmesi” yani “oryantalistleşmesi” yaşanırken, bu süreçte sosyologlar da mevcut düzenle uyumlu teknisyenler haline gelirler (Eğribel, 2009). Oysa, Batı sosyolojisinin varlığını sürdürmesi noktasında Batı'da süren tartışmalar yanında (Eğribel ve Özcan, 2009),

⁴ Özellikle Baykan Sezer odağındaki değerlendirmeler, düşünce gelenekleri ile bu gelenekleri taşıyan isimler arasındaki bağa ilişkin önemli fikirler verir. “Baykan Sezer sosyolojisi gelenek ve mirasın billurlaşmış biçimidir” (Eğribel, 2016a). “Baykan Sezer, Sosyoloji Yıllığı'nın ilk kitaplarından birinde bölümümüzün Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Ülken'in mirasçısı olduğunu net biçimde vurgulamıştır. Ancak bundan bağımsız olarak belirtmek gerekir ki, Baykan Sezer'le birlikte İstanbul Sosyoloji Bölümü ve Türk sosyolojisi yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Başka deyişle İstanbul Sosyoloji Ziya Gökalp'in bulunduğu noktanın çok ilerisine gitmiştir. İstanbul Sosyoloji, Baykan Sezer'in bölüm başkanlığı döneminde oluşturulmuş zengin bir ders programına ve oldukça geniş bir ilgi alanına sahip olmuştur” (Özcan, 2010). İstanbul Sosyoloji Geleneğinin Baykan Sezer ile yeni bir atılım yapması ve “Baykan Sezer Sosyolojisi” yaklaşımı üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Eğribel ve Özcan, 2004. Baykan Sezer'in, Ziya Gökalp ve Hilmi Ziya Gökalp ile benzeşen ve ayrışan yönlerinin sosyoloji tarihi bağlamındaki konumu ve özellikleri için bkz. Eğribel, 2016a. İstanbul Sosyoloji Geleneği bağlamında Baykan Sezer'in sosyolojisi üzerine kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Kızılcelik, 2008.

⁵ Bu soruya ilişkin olumlu-olumsuz çeşitli cevaplar içeren değerlendirmeler için bkz. Kayalı, 2005; Eğribel, 2016b.

⁶ Sosyolojinin, küresel güçler tarafından antropoloji gibi “sömürge bilimi” olarak kullanılması hedefini güden örnek bir olayı Cahit Tanyol yaşamıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra ABD elçiliği aracılığıyla Tanyol'dan randevu isteyen ve ABD'nin mevcut Türkiye büyükelçisinden daha fazla itibar gören bir Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, ABD elçiliğinde yapılan uzun toplantıda Tanyol'a Doğu'daki köy çalışmalarını hatırlatır ve “Köylerdeki etkili kişiler kimlerdi, konumları ve nüfuzları neydi?” benzeri istihbarati bilgiler sorar. Konuşmalar, Enstitü Müdürü'nün Türkiye'deki toplumsal ve siyasal yapıyı ve süreçleri yakından tanıma isteği ile geçer (Çav, 2011: 592). Bu olay, sosyolojik araştırma ve yaklaşım görüntüsü altında, kontrol etmek amacıyla Türkiye toplumuna nasıl müdahale edilmek ve yönetilmek istendiğini gösteren somut bir örnektir.

Türkiye'deki Batı sosyolojisinin geçerliliği ve etkinliği zayıflarken (Şentürk, 1996)⁷, Batı'ya aşırı bağımlı (Kızılçelik, 2009), oryantalizm tuzağına düşen ve yerliliğini yitiren bir sosyolojiye karşı Türkiye'de yeni bir yerli/yerel sosyoloji kurmanın imkânlarını araştırmak ve çabalamak zorunludur. Aksi halde, mevcut süreç Türk sosyolojisi için iyi bir geleceği işaret etmemektedir.

Kurtuluş Kayalı'ya göre, Türkiye'de “*sosyoloji yapmak kendini fildişi kulesinde düşünmek*” olarak algılanırken, “Türk sosyologlarının ana izlediği sosyoloji yapmak olmuş; Türkiye'de sosyoloji yaptıklarını müdrik olacak bir aşamaya ulaşamamışlardır. Türkiye'nin de tipik bir Batı toplumu olacağı öngörüsü sosyoloji yapmak anlayışını güçlendirmiştir.” Oysa “Türkiye'de sosyoloji yapmak, merkezde [Batı'da] değil, çevrede [Batı-dışı'nda] sosyoloji yapmak anlamına” gelmekte iken, yapılan sosyoloji “Türkiye'nin koşullarını hesaba katmayı beraberinde” getirmemiş, “Türkiye'de sosyoloji yapmak yerine dünya sosyolojisine entegre olmak yönelimi” ortaya çıkmıştır. Bunun göstergesi, ikincil mahiyette yazmak ve bunu da İngilizce yapmaktır. “Teorik çalışmalara vakıf olmak ölçüsünde ülke gerçeklerine nüfuz etmek” amaçlanmamış, “teorik metinlerin ne anlam ifade ettikleri, ülke gerçekleri açısından nerede durdukları konusunda da kaygı” duyulmamış, bu metinler “pür akademik, kutsal metinler” olarak kabul edilmiştir. “Sosyoloji, Türkiye'de sosyal gerçeklerden soyutlanmış ve dünyayla, dünyadaki gelişmelerle bağlantısı kurulmadan anlaşılmış”, bu açıdan da Batı sosyolojisi ve sosyal teorisi karşısında “teslimiyetçi tutum” gösteren bir bilim dalı olduğu için, “Türkiye'de sosyal bilimler, özelde sosyoloji vahim bir durumda” gözüktürken, bizim yapmamız gereken ülkemizin çıkarları ile ilgili olan bu sorunları çözmek ve teslimiyetçi durumu aşmaktır (Kayalı, 2009). Böyle bir sosyoloji anlayışı sebebiyle “Dünyaya açıklık ve Türkiye'nin sorunlarına vakıf olma anlamında Türkiye'de sosyoloji bu iki uç arasında gidip gelmiştir. Belki de Türk kültüründen kaynaklanan bir biçimde Türk sosyologları da bu meselede ifratla tefrit arasında gidip gelmişlerdir. Bir zamanlar bütünüyle dünyaya teğet geçerken başka zamanlarda da Türkiye'ye teğet geçmişlerdir” (Kayalı, 2012). Batı teorilerinin ve terminolojisinin esas kabul edilmesi, tercümenin öne çıkarılması ve telif yayınların azalması ile gözlemlenen bu aşırı Batı-bağımlılığı durumu, Türkiye'deki sosyolojinin toplumla bütünleşmesi önündeki engellerden de birini oluşturur (Eğribel ve Özcan, 2016, Ekim). Yerli bir sosyoloji anlayışı için tarih ve coğrafyanın birlikte düşünülmesi gerekliliği ise başlı başına ele alınması gereken bir diğer konudur (Ergun, 1982; Sezer, 2006; Eğribel ve Özcan, 2006).

Batı toplumlarının sıkıntılarını gidermeye dönük olarak ortaya çıkan Sosyoloji, “XIX. Yüzyılda öne çıkan Batı burjuvazisinin dünyayı kontrol altına alıp yönlendirme istemi” ile gündeme gelmiş ve başlangıcından itibaren “burjuvazi iktidarının bilimi olup, onun niyetleri ve emperyalist hedefleri doğrultusunda iş görmekte” olduğundan, Batı'nın “gerçeklerinin ve çelişkilerinin üstünü örtmeye” çabalar, kapitalizme alternatif girişimleri engellemeye çalışır, sömürgeci politikalara uygun teoriler üretir ve elde edilmiş olunan dünya egemenliğini ve hegemonyasını sürdürmek amacıyla hareket ederken (Kızılçelik, 2007), Batı sosyolojisine aşırı bağlanan Türkiye'deki sosyologlar bu amaçların yerine getirilmesi pozisyonunda yer alırlar. Bu sebeple, sosyologlar “siyasal fikir akımlarının ve ülkenin uluslararası ilişkileri çerçevesinde, Batılı bir ülkenin siyasetine yakın olmak veya Batı'ya bağlanma tercihinin önde gelen savunucuları durumunda” kalmaktadırlar (Kaçmazoğlu, 2007). Bu durum, “Türkiye'de Türkiye'nin şartları çerçevesinde oluşmuş bir düşünsel ortam değil, Batı'daki düşünce akımlarını aramak şeklinde” bir düşünceyi öncelemekle eşdeğerdir (Kayalı, 1999).

“Tarihin sonu”, “sosyolojinin sonu”, “genel kuramların sonu”, “toplumun sonu” gibi görüşler, Batı'dan yeni bir sosyal bilim atılımı, değişimi, etkileşimi ve etkinliğinin gelmesinin zayıf olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki sosyal bilim ve sosyoloji çalışmaları ise bunu açacak ve toplumla bütünleşmesini yapabilecek, yani “kendi toplum ve tarihiyle uyumlu ilişkiler kurabilecek”, bundan da öte mevcut dünya düzenindeki Batı egemenliğini değiştirebilecek düşünceyi oluşturabilecek düşünsel dinamiğe sahiptir (Eğribel, 2007).

Peki, bunca dile getirilen Doğu-Batı ayrımı, bugün, ne derecede, düşünme biçimlerinde, paradigma oluşturmada, sosyal bilimlerde ve sosyolojide geçerli bir ayrımdır? (Alatlı, 1998). Tarihte, belirli dönemlerde ve elbette günümüzde “Doğu-Batı çatışması” öne çıkan bir dinamik olmakla birlikte, bu ayrım üzerinden tüm sürecin ele alınmasının yetersiz olduğu bilinmeli, aradaki bitişmelerin, düşünce ve bilim alışverişlerinin, paylaşımların, diyalektik ilişkinin, birlikte yapılan maddî ve manevî üretimlerin gerçekliği bağlamında Doğu-Batı paradigmasını aşan ve bu paradigmanın yetersiz olduğu alanların da olduğu dikkate alınmalıdır.⁸ Batı düşüncesi, eleştirilerek

⁷ “Her iki ülkede de [Türkiye ve Mısır'da] sosyologlar yaklaşık bir asırdan bu yana faal bir şekilde Batılı sosyoloji teorilerini ülkelerinin dillerine tercüme etmişlerdir. Bu arada araştırma enstitüleri kurulmuş, sayısız sosyoloji bölümü açılmış, daha doğrusu sosyoloji diplomasını almış insanların sayısı yüzleri hatta binleri aşmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra sosyolojinin krize girdiği ve kendini sorgulamaya açtığı ve neticede aydınların akademik ve entelektüel birçok beklenti içinde oldukları Batı kaynaklı sosyoloji teorilerinin artık İslâm toplumlarının sorunlarını açıklama konusunda yetersiz kaldığı görüşünde neredeyse birleştikleri gözlemlenmektedir. Bu buhranı aşmak için ortaya birtakım çözümler atılmaya başlanmıştır: İslâm sosyolojisi, Türk sosyolojisi/Arap sosyolojisi, Yeni sosyoloji. İki İslâm ülkesinde yapılan gözlemler de gösteriyor ki, Batı kaynaklı sosyolojinin İslâm dünyasında uygulanışı karşısında duyulan şüpheler giderek ‘bilimsel bir kesinlik’ kazanmaya başlamıştır” (Şentürk, 1996: 14).

⁸ Burada “Doğu” ile sadece İslâm dünyası dile getirilmemekle birlikte, İslâm coğrafyası üzerinden baktığımızda sadece bilim alanındaki tarih bile Doğu-Batı tasnifine bakışı değiştirir (Sezgin, 2007; Al-Hassani, 2010). Doğu ile Batı arasındaki siyasi,

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

alınırsa Türkiye için anlamlı hâle gelebilir. “Batı ile ilişkilerimizin ortaya koyduğu sorunların çözümü açısından önemli olan edinilmiş Batılı bilgilerin sosyolojik açıdan eleştirilmesi, Batı ile sürdüreceğimiz ilişkiler ve geleceğimiz ve bilgi birikimimiz açısından büyük önem taşımaktadır” (Tuna, 2011: 34).

Sosyoloji tarihi açısından da bir itiraz noktası vardır. Aynur İlyasoğlu'na göre, “ulusal”, “yerel”, “evrensel” veya “küresel” gibi sıfatlar temelinde sınırlamadan ve bu kodlamalarla tasniflenmiş bir sosyolojik bakışın ötesine geçerek “toplumsal olanın bilgisini üreten bilgi alanlarından biri ve kendi üzerinde düşünömlü olabilmek potansiyelini içinde taşıyan bir bilgi alanı olarak sosyolojinin yerselliği” yönünde bir sorgulama yapmak, Türkiye’de üretilen sosyoloji bilgisini ve tarihini doğru değerlendirmek için gereklidir (İlyasoğlu, 1998). Bunun, Türkiye’deki sosyal düşüncenin ve sosyolojinin dikey ve yatay yönlerde sınırlarını genişletebilmesi için düşünsel bir ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür. 1729’dan 1928 yılına değin, siyaset, iktisat, eğitim, din, felsefe-mantık-sosyoloji, psikoloji, dil-edebiyat-güzel sanatlar, tarih, ahlâk, hukuk, ideoloji ve sosyal reform, kadın-aile başlıkları ile sınıflandırılan yayınlar, modern dönemdeki Türk sosyal düşüncesinin ve sosyolojisinin genişliğini ve derinliğini ayrıntılarıyla ortaya koyar (Mermutlu, 2008). Günümüz Türk sosyal düşüncesinin ve sosyolojisinin teorik ve pratik kapasitesinin etkinliği, bu geçmişi doğru biçimde değerlendirilmesiyle olabilir.

Türkiye’deki sosyolojinin çeşitli özelliklerini, iki ana sosyoloji geleneğinin on yıllardır temsilciliğini yapan iki sosyoloğun karşılaştırmalı incelemesi üzerinden anlamlandırmak mümkündür. Bu çalışmada, genel ekol ayrımlarına uygun biçimde ve detaylardaki farklılıkları saklı bırakmak koşuluyla, Cahit Tanyol’u İstanbul Sosyoloji Geleneği’nin Hilmi Ziya Ülken’den sonra Nurettin Şazi Kösemihal ile birlikte temsilcisi olarak, Şerif Mardin’i ise siyaset bilimci olmakla birlikte sosyoloji alanına giren derinlikli çalışmaları ile Yorum Sosyolojisi Geleneği’nin kurucu temsilcisi olarak ele alacağız.

Türkiye’deki sosyolojinin ilgilendiği ana konular birçok başlıkta sıralanabilir. Ele alınan konular sosyolojinin içeriğini, içeriklerin ele alınış biçimi yapılan sosyolojinin metodolojilerini ve teorilerini belirler. Konular ve içerikler, aynı zamanda ülke sosyolojisinin dünyadaki diğer ülke sosyolojileri arasındaki yerine dair bir perspektif de sunar.⁹ Bütün bunlar ayrı başlıklarda değerlendirilebilir. Ancak temel olgular ve tartışmaların dönüp dolaşıp geldiği nokta yaklaşık şudur: Toplumun ve devletin Batı düşüncesi, zihniyeti ve pratikleriyle kurduğu ilişki, buna bağlı olarak kendini yani “Biz”i tanımlama koşulları, dünya sistemi içindeki yerini belirleme girişimleri ve kimliklenme olarak Türk ve İslâm gibi temel özellikleri temsil etme, aktarma ve uygulama süreçleri, toplamda ise bütün bunları çevreleyen mevcut dünya sistemi olan kapitalist sisteme eklenme veya eklenmemeye dinamiklerinin analizi.¹⁰

Türkiye’deki sosyolojinin Batı karşısındaki tutumu, Batı bağımlılığı ve sosyolojik bakışın yerelliği-evrenselliği olguları, Cahit Tanyol ve Şerif Mardin’in akademisyen kimlikleri ve çalışmaları üzerinden incelenebilir. Bu karşılaştırmalı inceleme, Tanyol ve Mardin’in temsilcisi oldukları sosyoloji geleneklerini, sosyolojik bakışlarını, metodolojilerini, temel yaklaşımlarını, konularını ve düşünsel etkilerini, -bu isimler tekilliğinde sınırlı olarak- birlikte ve etkileşimli olarak değerlendirmeyi mümkün kılarken, kapsayıcı olarak ise kişisel literatürleri üzerinden Türkiye’deki sosyoloji tarihinin ve birikiminin de bir tasvirini verir.

3. Temsilcisi Oldukları Sosyoloji Gelenekleri ve Sosyoloji Yaklaşımları

1914 yılında Darülfünun’da Ziya Gökalp’in İctimâiyyat dersi vererek resmen kurulduğu kabul edilen İstanbul Sosyoloji Bölümü, 1933 yılında yapılan Üniversite Reformu’nun bir devamı niteliğinde 1940’larda Edebiyat Fakültesi’nin bir bölümü olarak yeniden kurulacaktır. Makro, bütüncül, toplumun üyeleri bireyleri tek tip olarak tasarlayan, makbul ve makul vatandaş tipi çizen, ulus devlet inşasının zihniyetini oluşturan resmî-merkez ideolojinin aktarımını esas alan bir sosyoloji anlayışının egemen olduğu İstanbul Sosyoloji (Çav, 2011: 553-563), bu yaklaşımlarında yıllar içerisinde değişimler yaşamakla birlikte Türkiye’deki hâkim sosyoloji anlayışını uzun yıllar temsil etmiştir (Çelebi, 2015). Durkheim’ı izleyen Ziya Gökalp ve Le Play’nin kurduğu Science Sociale Sosyoloji anlayışını esas alan Prens Sabahattin ve Amerikan Sosyolojisi ile genişleyen bu yaklaşım, 1960’larda Marksizm’den etkilenmiş olmakla birlikte Ziya Gökalp-Durkheim çizgisini temelde her zaman korumuştur. 1950’lerde öne çıkan Amerikan sosyolojisi etkileri saha araştırmalarını artırmakla birlikte, saha araştırmaları Ankara Sosyoloji Geleneği’nin temsilcileri tarafından yapılan saha araştırmaları kadar etkili olmamıştır. İstanbul Sosyoloji Geleneği’ne eklenen Cahit Tanyol’un konumunu çok farklı açılardan tanımlamak mümkündür. Esas olarak bu geleneğin, Cumhuriyetin kurucu ideolojisini oluşturan, besleyen, meşrulaştıran ve devam ettiren ana çizgiyi 1920’lerden itibaren uzun yıllar sürdürdüğünü görmekteyiz. Elbette iç tartışmaları, eleştirileri, ayrışmaları, değişimleri ve dönüşümleri vardır, ancak temel itibarıyla bu çizginin “devlet” odaklı bir bakış olduğunu söylemek mümkündür (Çav, 2011: 553-563).

sosyal, kültürel ve düşünsel alışveriş örnekleri için bkz. Kalın, 2017. Doğu-Batı ilişkisi ekseninde eleştirel bir okuma için bkz. Bolay, 2018.

⁹ Türkiye’de sosyolojinin son yıllardaki çalışmaları ve önümüzdeki yıllardaki eğilimleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Orçan, 2014. Türkiye sosyolojisinin dünyadaki yerini karşılaştırmak için bkz. *Sosyoloji Divanı*, 2018: Dünyanın Sosyolojisi Özel Sayısı.

¹⁰ Bu olgulara ilişkin temel tartışmaların sosyoloji açısından bir değerlendirmesi için bkz. Sezer, 2015, 2017.

1945-1982 yılları arasında İstanbul Sosyoloji Bölümü'nde görev yapan Cahit Tanyol, Ziya Gökalp ile temelleri atılan Darülfünun-İstanbul Sosyoloji Geleneği'nin devamcısı olmuştur.¹¹ Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin sosyolojilerinin, Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerinin ve Amerika'dan dünyaya yayılan pragmatik sosyolojinin etkilediği bir çerçevede sosyoloji yaklaşımlarını belirleyen Tanyol, makro, bütüncül, homojenleştirici ve tek tipleştirici sosyoloji anlayışının ve buna bağlı olarak Cumhuriyet'in merkezî-resmi ideolojisi ile büyük oranda özdeşlik gösteren ve laik bir anlayış temelinde geliştirilen sosyolojinin savunucusu olmuştur. Bir dönem öne çıkardığı ve savunduğu Marksist sosyoloji anlayışı pragmatik düzeyde kalmış¹², Marksizm yöntemi ve değerleri ile özümsememiş, zamanın ruhu içerisinde araçsallaştırılmıştır. Tanyol, 80 yılı aşan yazın ve düşün hayatında Durkheim ve Ziya Gökalp'ten beslenmiş, Prens Sabahattin ve Amerikan Sosyolojisi ile genişlemiş, Marksist sosyolojinin çeşitli kavramlarını kullanmış ve fakat pragmatik "Bize göre" bir Marksizm anlayışına yönelmiş¹³ ve toplamda Durkheim-Ziya Gökalp, Le Play-Prens Sabahattin, Amerikan-Marksist sosyoloji yaklaşımlarından çeşitli yararlanmalar yapmış olmakla birlikte sonuç olarak Ziya Gökalp odaklı sosyoloji zemininden keskin bir uzaklaşma yaşamamıştır.

Şerif Mardin, liseden doktorasına değin eğitim aldığı ABD'de "Amerikan siyaset bilimi" (2004h) çerçevesinde somutlaşan bilimsel anlayışı içselleştirmiş, tarih ve sosyoloji ilişkisini edebiyat metinleri incelemesi ve eleştirisi ile bütünleştiren yorumcu ve metin-eleştirel bir anlayışla inşa ederek Fenomenolojiden (Husserl) yaralanan bir yaklaşım ekseninde Yorum Sosyolojisi'ne¹⁴ de alan açan, "anlama" (verstehen) ve "açıklama" ilkelerini esas alan öncül özelliklere sahip bir sosyal bilim zemini kurmuştur. Mardin, sosyoloji boyutunda, yetiştiği Amerikan sosyal bilim ortamından aldığı Amerikan sosyolojisi birikiminden hareketle inşa ettiği yöntem, modelleme ve kavramsal çerçeveden faydalanarak (Özcan, 2017, Ekim), mikro sosyoloji olanaklarını kullanır (Arlı, 2014: 94; Doğan, 2008; Takış, 2008; Çaylak, 2008; Keyman, 2005). Bu bağlamda, "Mardin bize makro ve mikro çözümlerinin beraber yapılmasının verimliliğini ve çözümleme sürecini[n] zenginleştirici ve derinleştirici sonuçlarını sunmaktadır" diyen Keyman (2005), aynı zamanda Mardin'in mikro olana (örneğin gündelik hayata) ilişkin yaklaşımını, Türk modernleşmesindeki özgün çözümlerleriyle edindiği yeri ve Türkiye'deki toplumbilim alanındaki çözümlerlerde kullanılan makro düzeyin egemenliğine yönelik eleştirilerinin önemini vurgular. Böylece Mardin, hem bu özellikleri içeren, hem de fenomenolojik çizgiye oturan bir sosyoloji anlayışı geliştirir. Devlet, din, ideoloji, iktisat, sivil toplum, yönetim biçimleri gibi ana konulara bir şekilde temas eden, gündelik alanları odağına alan ve bu olguları bireyin çevresinde genişletilen tekil ve mikro alanlara yönelik eğilim, 1960'lardan, 1970'lerden itibaren Türkiye'de yükselişe geçecek, günümüzde ise çoğunluk sosyoloğun tercihi olacaktır. "Sosyologlarımız artık değil kültürün birikimini ve tarihin dönüşümlerini yansıtan bir socius incelemesi yapmaktan, modern toplumu dahi bir bütün olarak incelemekten uzaklaşmakta onun yerine

¹¹ Ziya Gökalp, sadece sosyolojinin değil, birçok başka bilimdalının da öncüsü olur. "Ziya Gökalp'in metinleri Türkiye'de herhangi bir başka sosyologdan daha fazla disiplinlerarasıdır. Onun ötesinde Ziya Gökalp sosyoloji, edebiyat, tarih, halkbilimi de dahil olmak üzere Türkiye'de önemli sayıda sosyal bilimin de kurucusu, kurucusu olmanın da ötesinde bunların şekillendiricisi, biçimlendiricisidir" (Kayalı, 2012). Ziya Gökalp'in Türkiye'deki sosyolojinin kurumlaşmasındaki etkisi kadar, onun Cumhuriyet'in kuruluşundaki etkisi de önemlidir. Bu iki özellik onda birleşirler. Uriel Heyd'e (2002: 176) göre; "Bütün konularda Atatürk'ün aşırı görüşlerini paylaşmamakla beraber, Gökalp, Çağdaş Türk devletinin teorik temellerini" atan kişi olarak görülebilir. Doktora tezi olan bu çalışmanın dipnotlarının baskıda kullanılmadığı Cemil Meriç çevirisinde, "çağdaş" ibaresi yerine "modern" kelimesi kullanılır (Heyd, 1980: 127).

¹² 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında 1962 yılında kurulan Sosyalist Kültür Derneği çatısı altında Koordinasyon İşleri görevini üstlenen Cahit Tanyol'a ve bu derneğin yaklaşımlarına getirilen "Salon Sosyalistleri" şeklindeki eleştiriler, dernekte görülen pragmatik tutumun yansımasıdır.

¹³ Cahit Tanyol'un Marksist düşünce ve sosyoloji ile ilişkisini şu satırlar açıklar: "Ben Marksizm'e bir dine veya mason locasına girer gibi girmedim. Benim için önemli olan, devletin çağdaş uygarlık düzeyinde gereken yeri alması ve devletin Ortadoğu ulusları üzerindeki tarihî misyonunu idrak etmesidir. Bunun için Marksizm, benim ülkeme uygulanan bir kalıp değil, yolumu aydınlatan bir ışık, halkımın kurtuluşu için bir rehber, ekonomik kalkınmamız için bir metot olarak önemlidir. Onun aydınlığında sosyal, ekonomik ve politik tarihimizin diyalektik oluş zincirini görmek, onun aydınlığında genç kuşakları yeni bir atılıma, yeni bir idealizme kavuşturmak, işte beni Marksizm'e iten düşünce. Bu nedenle ben Marksizm'i salt Marksizm olduğu için başıma külah geçirip, mason locasına dalar gibi daldım. Ben Marksizm'e uzun süren bir düşünme, araştırma, deneme ve yanılgılar sonunda -ki gerçek düşüncenin tek doğru yolu budur- ülkemizin tarihi, sosyal, ekonomik ve politik şartları ve içinde olduğu diyalektik süreç açısından, bir metot bir sistem olarak, bilinçli bir arayışın sonunda vardım. Benim bu yolda hiçbir zaman belli kamplarda duraklamayıp, sürüp geçip gidişim kamp ve kanaat aydınlarınca kolay ve çirkin bir teşhisle fikirde ve eylemde tutarsızlık olarak yorumlandı" (Tanyol, 1970: 10).

¹⁴ Başlıbaşına bir inceleme alanı olan bu kavramsal tanımlama konusunda Yorumlamacı, Yorumbilgisel, Anlamacı veya Yorum kavramları öne çıkar. Literatürde "yorumbilim", "yorumlayıcı", "yorumsamacı", "yorumbilimsel" vb. farklı ifadeler de kullanılır. Bu konuda Ali Akay "yorumbilim (sosyolojisi/yaklaşımı/geleneği)", Kurtuluş Kayalı "yorum (sosyolojisi/yaklaşımı/geleneği)", H. Ünal Nalbantoğlu "yorumsamacı (sosyoloji/yaklaşım/geleneği)", Fuat Keyman "yorumbilgisel/yorumbilimsel (sosyoloji/yaklaşım/geleneği)", Nilgün Çelebi "anlamacı (sosyoloji/yaklaşım/geleneği)" kavramlarını tercih ederken, Şerif Mardin kendi sosyolojisinin bir tanımı gerektiğinde "anlam (sosyolojisi/yaklaşımı/geleneği)" kavramsallaştırmasını benimsiyor (Kovanlıkaya ve Çav, 2010: 12). İlgili sempozyumdaki konuşmacılar Şerif Mardin'in metodolojisini çeşitli biçimlerde dile getirirler (Kovanlıkaya vd. 2010: 119-172). Yorumbilgisel yaklaşım için bkz. Keyman, 2005. Yorum Sosyolojisinin ana metinlerinden yapılan bir seçki için bkz. Rabinow ve Sullivan, 1990.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

tikel alanları incelemeyi tercih eder, giderek daha çok mikro ve mezzo boyutlara yönelir olmuşlardır” (Çelebi, 2015).¹⁵ Amerikan Siyaset Bilimini ve Sosyolojisini temsil eden, teori ve yaklaşımlarını üreten teorisyenlerin ve sosyal bilimcilerin çalışmalarını, kavramlarını ve yaklaşımlarını kullanan Mardin, bu açıdan geniş bir sosyolojik düşünme, teorik zemin ve düşünsel uygulama alanı oluşturmuştur. Mardin, özellikle “sistem” yaklaşımını Amerikan sosyolojisinin yaklaşımlarına dayandırarak geliştirir. “*İdeoloji, Din ve İdeoloji ve Bedüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim* kitaplarında ve sivil toplum, Türkiye’de din ve modernleşme ilişkileri, çevre-merkez ilişkileri, iletişimin modernleşmesi konulu makalelerinde öne çıkan Amerikan sosyolojisinin başat paradigması olan sistem yaklaşımının etkisi ve ‘toplumsal bütünleşme’ fikrini metinlerinin odağına yerleştiren tavrı Mardin’in çalışmalarının karakteristiğini de oluşturur” (Arlı, 2014: 137).

Mardin, çalışmalarından fazlasıyla yararlandığı ve temel aldığı sosyologlardan olan Max Weber gibi tek bir sosyal bilimci ile kısıtlanması mümkün olmayan bir yaklaşım zenginliğine ulaşır. Şerif Mardin, doktorasını tamamladıktan sonra tekrar döndüğü Türkiye’de Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne girerek bilimsel çalışmalarının zeminini olgunlaştırır. Fakülte’de, Fransız Hukuk-Siyaset Biliminin hakimiyetine karşın, akademik ortamın verdiği esneklikle Amerikan Siyaset Bilimi anlayışını savunur ve yerleştirilmesinde yer alır.¹⁶

Doktora sürecinde Mardin, zihninde oluşan çeşitli sorular üzerine harekete geçer. ABD’de Stanford Üniversitesi bünyesindeki Hoover Enstitüsü’nde doktora çalışmasını yaparken İstiklal Harbi üzerine başlayan ilk çalışması “Türkiye’yi demokrasiye götüren ivme nasıl ve nerede başladı?” sorusu ile devam eder, sonrasında Türkiye’de Siyasal Bilgiler’de asistanlık ve nihayetinde 1958-1961 yılları arasında Princeton Üniversitesi’nde doktora sonrası çalışmaları yapar, akabinde doktora tezi *The Genesis of Young Ottoman Thought (Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu)* başlığı ile aynı üniversite tarafından 1962 yılında basılır. Bu süreçte Mardin, “Bir grup kişinin ne düşündükleri” üzerinden hareket etmekten ziyade “Bu iş nasıl oldu?” şeklinde bir düşünme-araştırma alanına yönelir (Mardin, 2004h). Mardin, süregelen düşünce araştırmalarının dışında yeni sorular sormakta, meselelerin “nasıl olduğu” ile ilgili düşünerek kişilerin, düşüncelerin, olayların ve süreçlerin arka planına yönelmektedir. Bu açıdan Mardin, Cahit Tanyol’un, kişiler, düşünceler, olaylar ve süreçler düzeyinde kalan sosyoloji yaklaşımının ötesine geçerek “arka planda” nelerin nasıl olduğuna, geliştiğine ve işlediğine dair sorulara cevap bulmaya yönelmiştir. Mardin, “ ‘devrim’in fiili olarak içeri doldurmayı görev edinen Türk aydınları”nın aksine, onların uzak durdukları süreçlerin arka plan unsurlarını, incelikli bir yapısal/kültürel tarih ile ele alan ve kurumsal çözümlemeyle yoğrulmuş bir siyasi fikir tarihi yazımı yapar (Arlı, 2008b). Bu süreçte de, Cumhuriyet’in resmî-merkez ideolojisi Kemalizm’i anlamak için, onu ortaya çıkaran modern dönemin düşünce hareketlerinin derinliğine yönelir. Tanzimat bağlamında Yeni Osmanlılar’a ve devamında Jön Türkler’e yönelik araştırma-incelemelerinin temelinde bu amaç yer alır. Bu arka plana ulaşma hedefi, tarihsel süreçlere yönelik ilgisi ile birleşerek çeşitli teorileri ve yaklaşımları ile, sosyoloji çalışmalarına da yönelen, kendi tespitiyle üzerine yeterince çalışılmamış Husserl’in görüşlerini (Mardin, 2004h) de dikkate alarak mevcut sosyal bilim alanının sosyoloji kanadında “yorumlamacı/yorumbilgisel sosyoloji” alanını açar. Amerikan siyaset bilimi anlayışını Türkiye’de temsil eden akademisyenlerden olan Mardin’in, bu süreçte sosyoloji için yeni bir alan açması, ilgilendiği konuların tarihsel-toplumsal süreçlerle olan bağı dolayısıyla olağan bir yan-alan olmuştur. “Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel Kıray-Şerif Mardin” başlıklı 2007 yılındaki sempozyum konuşmasında “İlk önce beni davet ettiğiniz için, beni de sosyolog sandığımız için size teşekkür etmek istiyorum. Ben sosyolog değilim, ama bu sıralarda alanlar o kadar birbirine karışıyor ki bir sosyologu siyaset bilimcisinden ayırmak kolay olmayabiliyor” şeklindeki öz-tanımlamasına rağmen Mardin’in (2007a) sosyolojiye katkısı, bu anlamda dikkate değer öncü bir pozisyon getirmiştir. Şerif Mardin’in, ana akım sosyoloji yaklaşımlarını takip etmediğini, hatta bunlarla çatışan ve bunlara aykırı düşünceler geliştirdiğini görmekteyiz. Bu kapsamda Şerif Mardin’in, büyük ölçüde “siyasanın sultasından kurtulan bir sosyoloji” yaklaşımına yöneldiğini de dile getirmek mümkündür (Yıldırım, 2007).

Nihai noktada, Tanyol, bütüncül ve makro yaklaşımı ile toplumsal, ekonomik, siyasî, dinî, etnik ve kültürel farklılıkları mümkün olduğunca benzeştirme esasına dayalı bir sosyoloji içinden bakarken, Mardin, mikro alanlara da bakmaya yönelen ve yorumbilgisel bir teorik zemini esas alan, farklılıkları ve özgünlükleri yadsımayan, mikro ve tekil alanları içeren, olgular ve konular ekseninde daha derin ve bakış açısı daha geniş bir sosyoloji geliştirir.

4. Metodolojileri

Şerif Mardin, Cahit Tanyol’a göre daha etkili ve güçlü bir metodoloji geliştirmiştir. Cahit Tanyol (1950, 1952, 1953, 1954, 1958-1959, 1961a, 1961b, 1963, 1964-1965), İstanbul Sosyoloji Geleneği’nin ilk saha araştırmaları olan köy monografilerinde bulunmasına, yapmasına ve bunları zaman içinde devam ettirmesine

¹⁵ Karşılaştırma için bkz. Çelebi, 2005.

¹⁶ “Örneğin Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde asistanlığımda siyaset biliminin hukukla ilgisinden yola çıkan Fransız kaynaklı bir siyaset bilimi yöntemi üzerinde durulurdu. Bizim kuşağımız bu öğretiyi yerinden oynattı. ‘Amerikan’ siyaset bilimini getirdi” (Mardin, 2006b). Fakülte’deki bu değişim sürecinin bir diğer anlatımı için bkz. Mardin, 2004h.

rağmen, köy monografileri alanında yenileyici bir yaklaşım geliştirmez. Tanyol, genel olarak temsil ettiği sosyolojik geleneğin etkisinde kişiler, olaylar ve süreçler üzerine tespitler yapmış, konular üzerine düşünce üretmiş ve yorumlar geliştirmiş, ancak saha çalışmalarını teorik ve pratik olarak genişletici bir yönelimle devam ettirmemiştir. Bu sebeple, metodolojik uygulamadan veya metodolojik bir temelden ziyade, Tanyol'un sosyoloji yaklaşımını oluşturan belli özelliklerden bahsetmek gerekir.

Türk toplumunu ve devletini anlamak, açıklamak ve yorumlamak için kullanılan/kullanılacak yabancı teorilerin ve ideolojilerin sosyolojimizde nasıl yer alması gerektiğinde dair yaklaşımı, Tanyol'un sosyolojisini oluşturan özellikleri anlamak için bir kapı açar. Tanyol, yabancı teorilerin ve ideolojilerin ancak "Türkiye koşullarına uygun hâle getirilmeleri" koşuluyla alınabileceklerini savunur. Sosyolojik yaklaşımımız bunu esas alırsa fayda sağlar. "Doktrinlerin kanunları yoktur, sadece teorileri vardır" diyen Tanyol (1972, 5 Ocak), bunu şöyle açıklar: "Teoriler ise, belli bir toplumun sosyal ve ekonomik hayatının, tarihî bir oluş çizgisinin eleştirisinden doğar. Sosyal olaylar niteldir. Doğa olayları ise niceldir. Birisi toplumun ve tarihin akışında sürekli olarak devam eden aktışı bulmaya çalışır, kalıcı olan özellikleri tespit eder. Diğeri ise, olayları niteliklerinden soyarak ölçülebilir yanlarını araştırır. Bu nedenle sosyal doktrinlerde aktarmacılık kişilere bir ideoloji zenginliği verecek yerde onları katı bir fanatizme götürür. Beyinleri şartlandırır ve düşünmez hâle getirir."

Dolayısıyla, "Biz toplum kanunlarını hiçe sayarak başka toplumlarda, başka şartlar içinde meydana gelen fikirleri ve sonuçları, bilmek lüzumunu duymadığımız kendi toplumumuza tatbik etmek istiyoruz" (Tanyol, 1962, 2 Mart). Bu yanlıştır. Aynı şekilde, ideoloji de, ancak ortaya çıktığı arka plan ile anlaşılabilir: "Her ideolojinin gerisinde sosyal, ekonomik ve politik bir birikim olduğundan, bu birikim hesaba katılmadan hiçbir ideoloji kök salamaz. Çünkü taklit ve aktarma kavramı ile ideoloji kavramı ters düşer. İdeolojinin tabanı ve kökü, içinde bulunduğu topluma dayanır" (1983, Mart). Tanyol şunu vurgular: İster sosyal teori olsun, isterse ideoloji olsun, bunları aynen almak çözüm değildir; teorileri veya ideolojileri alırken mutlaka kendi toplum gerçeklerimizle bağdaştırmamız gerekir. Aksi, zihni tembelliktir, düşünmemektir: "Doktrinlerin, hazır kalıpların savunuculuğunu yapmak bir nevi zihni tembelliktir. (...) Başkalarının düşüncesi içinde oturmak, düşünmek değildir. Düşünmek başkalarının düşüncesini gerçekle kontrol etmek demektir" (Tanyol, 1962, 7 Aralık). Bir teoriyi veya ideolojiyi aynen aktarmak taklitten öteye geçmez. Aydınlar, başka toplumların teorilerini veya ideolojilerini, kendi toplumlarının özellikleri ile dönüştürerek uygulamalıdır. Peki, bizim toplumumuzun özellikleri nelerdir? Bunu da içinde bulunduğumuz toplumu anlayarak cevaplayabiliriz. Bunun için "Biz kimiz?" sorusuna ve tanımına cevap verecek şu sorulardan hareket edebiliriz: "Sosyal, ekonomik, jeopolitik olarak Türkiye'nin yeri neresidir?", "Biz, tarihi oluş çizgisi bakımından Doğulu bir toplum muyuz, yoksa Batılı mı?" ve "Sosyo-ekonomik bakımından sömüren ülkeler safında mıyız, yoksa sömürülen ülkeler safında mıyız?" (Tanyol, 1973, 5 Ocak). Bu soruların doğru cevabı ise ancak "tarih bilinci" ile bulunabilir. Tarih bilinci, Anadolu'nun 1071'den bu yana gelen tarihsel sentezinden oluşan birikimdir. Bu birikim bize Doğu-Batı çelişkisinden bahsetmektedir. Bu dikkate alınmadığında bu toprakların tarihsel gerçekliği ile örtüşen bir yaklaşım geliştirilemez. Bu durum, Tanzimat'tan bugüne aydınlar tarafından yeterince anlaşılammıştır. "Tanzimat'tan beri, 'Batılılaşma' ve 'yabancılaşmanın' iç içe yürüdüğü, uygarlıkla Batı arasında özdeşlik kurulduğu bir ülkede yeni kuşaklar, 'tarihî bilinçten' yoksun olmaları nedeniyle, Batı'nın kendi içindeki çelişkiden doğan değerleri ve ideolojileri ortak ve doğal bir miras olarak kabul ettiler. Türk aydınları, Yeni Çağ uygarlığının bilimsel metodu ile, Batı emperyalizminin sınırlarını ayırmakta güçlük çektiler ve hâlâ da bu sorun, çözümlenebilmiş değildir" (Tanyol, 1973, 5 Ocak).

Bu sorunu çözebilecek olan sosyoloji anlayışı; tarih, hukuk ve devlet bütünlüğü içerisindeki bir sosyolojidir: "Batı'daki sosyal doktrinlerle sosyoloji ve felsefe nasıl iç içe ise bizde de sosyal tarih, hukuk ve devlet iç içe bütündür. Bu bize sosyolojinin alan sınırlarının ne olması gerektiğini açıklar ve sosyal teorinin de sosyal tarih temelinde dayanması gerektiğini gösterir. İşte Doğu ile Batı arasındaki ana çelişkinin ve birbirine asla benzemeyen iki ayrı evrim şemasının köklerini burada aramak gerekir" (Tanyol, 1973, 5 Ocak). Doğu-Batı çelişkisi, ancak böyle bir bakışa, yaklaşıma ve metodolojiye sahip işleyişle Türkiye lehine çözümler üretebilir. Buradaki en kritik olgu da Türkiye'deki sosyolojinin ana konusunun "devlet" olduğunu bilmektir: "Batı'da, sosyolojinin gerisinde daima bir metafizik sistem vardır. Sosyologlar felsefeden gelir Batı'da. Bizde ise felsefenin geleneği mevcut değildir. Sosyoloji, doğrudan doğruya tarihle bağıntılıdır. Tarihi unutan bir sosyoloji, yerli ve yararlı olma imkânına sahip değildir. Gerçek bir sosyoloji, Türkiye'nin sosyal ekonomik ve politik sorunlarını, yabancılaşmaktan kurtulmuş bir sosyoloji metodu ile, açık-seçik olarak tespit etmek zorundadır. Bu sorunlar yanlışsız olarak ortaya çıktıktan sonra, Türk toplumunun evrim şemasını bulmak gerekir. Sosyolojinin universal kanunları olmadığına göre söz konusu olan bir tek toplumun sosyolojisidir. Bu da ancak o toplumda değişen değerlerle değişmeyen değerleri tespit etmekle mümkündür. Sosyolojinin vazifesi bir toplumda değişimin kanunlarını bulmak ve objektifini üzerinde en fazla oynanan değerlere kaydırmaktır. Bizde sosyolojik yönden en önemli sorun: Devlet'tir. Bir vücutta ruhla beden ne ise bizde de devletle toplum aynıdır. Devlet sorunu, sosyolojinin ana hedeflerinden biri olursa, o zaman toplumun sosyal politik sorunları ve üretim ilişkilerinin tümü meydana çıkar" (Cahit Tanyol'un Yayınlanmamış Notları akt. Çav, 2011: 91-92). Tanyol'un sosyoloji yaklaşımının ana özelliğini "devlet odaklı bakmak" oluşturur.¹⁷

¹⁷ Cahit Tanyol'un sosyolojisinin detayları için bkz. Çav, 2011: 87-112.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Cahit Tanyol (1939, Ocak), Doğu-Batı çelişisini, dinamiğini ve gerilimini, 1939 yılında, Adana Erkek Muallim Mektebi'nde edebiyat hocası olan ve derslerde Nazım Hikmet'in şiir plaklarını dinleten Arif Nihat Asya'yı ele aldığı ilk yazısından itibaren gündeme getirir: “Hem şu sahte Tanzimat alafangalığından vazgeçerek artık şunu kabul etmemiz lazımdır ki: Biz Asyalıyız. Asyalı olmaktan kaçtığımız gündür ki, artık zavallı bir Parya [en alt tabaka] sürüsüyüz. Asya kendisine dönemediği içindir ki, dehasını kaybetti. Ve ruhlarını, çürük kumaşlara musallat olan bir güve gibi, Avrupa kemirmekte. (...) Asya bocalıyor; çünkü dehasını yabancı topraklarda, yabancı kaynaklarda araştırıyor. Küstah, şımarık ve katil Avrupa karşısında, Asya'nın korkunç ve muhteşem derinliği, baş döndürücü Mysticisme'i, ihtiyar ve afyonkeş bir fil hareketsizliğiyle ebediyen uyuyamaz. Adımızı belahate [bönlüğe] sembol yapan hasta Avrupa'nın dejenerer duyguları, Ganj'a ibadetler sunan ilahi Buda'nın velileri ve beyaz çadırlardan güneşe altın oklar atan kahramanların torunları kendilerine döndüğü gün, cüzzamlı bir hasta gibi Asya topraklarından kovulacak.” “Küstah, şımarık ve katil” olan Avrupa'ya karşı benliğe dönüşe çağırın “Asya Rönesansı'nın ilk mümessili ve ilk habercisi” olan Arif Nihat Asya, bizi kendimiz olmaya çağırır: “Bu, atayurddan, kaybolan benliğimize bir dönüşün, bir çağırışın sesidir...” (Tanyol, 1939, Ocak). Doğu'nun, Asya'nın medeniyetini temel almak, bakış açısını ona göre oluşturmak ve bu çerçeveden dünyaya bakmak Tanyol'un (1940, Eylül) yaklaşımında somuttur: “Aramak mecmuasının en büyük gayelerinden biri de Asya tefekkürünü, bu tefekkür içinde Türk medeniyetinin inkişaf tesirlerini mütalaa etmektir.” Tanyol (1952, 27 Haziran; 1953, 1 Temmuz; 1955, Kasım, 1959, 7 Şubat; 1962, 15 Haziran; 1962, 13 Temmuz; 1965, 9 Temmuz; 1966, 15 Temmuz; 1973, 5 Ocak; 1978, 6 Ocak; 1987, Şubat; 1991, Mayıs; 2000, Temmuz; 2005, Mayıs; 2005, 29-30 Haziran ve 1-2 Temmuz), bu yöndeki düşüncelerini, 1950'lerde, 1960'larda, 1970'lerde, 1980'lerde, 1990'larda ve 2000'lerde de devam ettirir. Tanyol (1976, 27 Haziran), Doğu-Batı dinamiğini her alanda esas aldığından Marksizm yaklaşımlarını da “Batı Marksizmi” ve “Doğu Marksizmi” olarak tasnif eder. “Tarihte Doğu-Batı Sorunu” isimli Bölüm dersini, bu düşüncelerinin bir yansıması olarak verir. Tanyol, özellikle bir noktaya vurgu yapar: Doğucu-Batıcı çatışması yanlıştır. Doğucular sadece geçmişi ele alırken, Batıcılar da sürekli Batı taklitçiliğini önerir. Doğuculuk-Batıcılık kavgasının yerine “Batı nedir?” ve “Doğu nedir?” soruları sorulmalıdır. “Gerçekte çatışma ya da diyalektik oluş, Doğucular ile Batıcılar arasında değil, Doğu ile Batı arasındadır. Dolayısıyla önce Türkiye'nin yerini belirlemek, Doğulu mu, Batılı mı olduğunu saptamak gerek. Kuşkusuz ki Batılı değiliz. Batılı olmak istesek de olamıyoruz. Çünkü Türkiye'nin diyalektik evrim şeması Batı'dan ayrıdır.” Tanzimat'tan beridir bizi yanlışa iten Doğuculuk-Batıcılık tartışması ve çatışmasıdır: “Önemli olan bir taraftarlık sorunu değil, gerçekliği kavrama sorunudur. Türkiye'de ise Doğuculuk ve Batıcılık biçimine dönüşen bu sorun, devrin politikasına göre, değişen içerikler kazanmıştır. Bazen irtica-inkılap, bazen ileri-geri, bazen sağ-sol ikilemi olarak sürüp gitmektedir bu. Diyalektik bir oluşa çevrilmesi mümkün olan Doğu-Batı sorunu böylece Doğucu-Batıcı kavramlarında donup kalıplaşmış bulunmaktadır. Doğucu Doğu'yu ve Batıcı ise Batı'yı savunuyor. Birisi geçmişle övünmek, ötekisi ise Batı'nın, sosyal ekonomik ve politik kurumlarını taklit etmekle Türkiye'nin kurtulacağını daha doğrusu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşacağını söylemektedir.” Çözüm, Doğucu-Batıcı çatışmasını aşmak ve olaylara Doğu-Batı ekseninde bakmakla sağlanabilir: “Türkiye'de ancak Doğucu olmanın değil, Doğulu olmanın bilincine varırsak, yerimizi saptayabiliriz. Bu da Türk toplumunun diyalektik evrim şemasını kavramakla mümkündür” (Tanyol, 1976, 27 Haziran).

Bu çerçevede bakıldığında, Tanyol'un Doğu-Batı sorununu irdelemesi, ele alması, yorumlaması ve sosyolojik düşüncelerini bu perspektifte oluşturması, İstanbul Sosyoloji Geleneği'ne 1960'larda yansıyan Kemal Tahir rüzgârından yıllarca öncedir. Cahit Tanyol, böyle bir çelişkiyi, dinamiği ve gerilimi yaklaşımlarında temel aldığı için, dostluğunun da olduğu Kemal Tahir'in düşüncelerinin İstanbul Sosyoloji Geleneği'nde etkili olmasını sağlayan süreçleri desteklemiştir. Baykan Sezer (1997b) bunu şöyle ifade eder: “Belki de bir tepki olarak kürsümüzde Kemal Tahir etkisi hocamız Cahit Tanyol ile başlamıştır.” Kemal Tahir'in düşünceleri, İstanbul Sosyoloji Geleneği'nin mevcut düşünsel kökleri ve kökenleri ile örtüşme, bitişme ve beslenme bu birleşim gerçekleşmezdi. Gelenek içerisinde, Osmanlı tarihi, Doğu-Batı dinamiği ve küresel sistem tasavvuru tartışmalarını sadece Kemal Tahir ile başlatan bir yaklaşım eksik olur. Bu, İstanbul Sosyoloji Geleneği'nin gerçeği ile örtüşmez. Bu durum, sadece Kemal Tahir için değil, geleneğin bütün mensupları ve etkileyenleri için geçerlidir. İstanbul Sosyoloji Geleneği'ni sadece belirli kişiler ekseninde değerlendirmek, dolayısıyla kişileri geleneğe bağlamak yerine geleneği kişilere bağlamak, geleneği daraltmakla sonuçlanır (Çav, 2011: 553-563). Bu açıdan, Tanyol'un sosyoloji yaklaşımını, bu yaklaşımı belirleyen İstanbul Sosyoloji Geleneği'nden bağımsız okumak mümkün değildir. Bölüm'de, geleneği devam ettirecek olan Baykan Sezer, Doğu-Batı çelişisini, gerilimini ve çatışmasını sosyolojik perspektifinin ana eksenini yaparak geleneği bu yönde tamamen dönüştürecek, güncel olana ve tarihe bu yöntemle bakacaktır. Tanyol'un “Biz kimiz?” soruları ile açtığı kanal bu şekilde tamama erecek, geleneğin Doğu-Batı dinamiği üzerinden yükselen yaklaşımı kendini kabul ettirecektir. Böylece, Sezer (1997a, 2015), “Biz kimiz?” sorusunu aşarak, bu coğrafyanın ve tarihin kendi kaynaklarına ve dayanaklarına oturan ve Doğu-Batı eksenini, Doğu-Batı çatışması üzerinden okuyan bir düşünce sistemini esas alan bir Osmanlı-Türkiye merkezli sosyoloji

yaklaşımı geliştirir.¹⁸ Halen İstanbul Sosyoloji Geleneği'nde devam eden bu çizgi, Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Nurettin Şazi Kösemihal/Cahit Tanyol-Baykan Sezer üzerinden günümüze gelen yaklaşımları inşa eder.

Toplamda, Cahit Tanyol'un sosyoloji anlayışında şu temel özellikler etkili olur:

1. Toplumu ve bireyi biçimlendiren, yöneten ve kontrol eden güç olarak devlet olgusunu merkeze almak; devlet odaklı olmak.
2. Doğu-Batı dinamiği ve Batı Medeniyeti tercihi içinden Türkiye'nin dünyadaki konumunu değerlendirmek.
3. Tarihe uzanan ve tarihe dayanan sosyoloji bilincini, anlayışını ve pratiğini esas almak.
4. Laiklik ilkesini merkeze alan, dini bireyin vicdanı ile sınırlayan milliyetçi motifleri kullanmak.
5. Makro, bütüncül, homojenleştirici çerçeve içinde tek tipçi genellemelere giden sosyoloji yönelimi göstermek.
6. Türkiye-dışı teorilere ve ideolojilere karşı tereddütlü, şüpheci ve mesafeli durmak.
7. Sosyoloji çalışmalarının omurgasını, alan araştırmalarından ziyade teorik incelemeler üzerine inşa etmek.
8. Önceki özellikleri bünyesinde barındıran biçimde, resmî-merkez ideoloji ve mevcudun iktidar örüntüleri ile, çatışmadan çok uzlaşma içerisinde bir sosyoloji yapma ilişkisi kurmak.¹⁹

Bu sekiz özellik, bugün de çeşitli dönüşümlerle ve varyasyonlarla İstanbul Sosyoloji Geleneği'nde belirleyiciliğini gösterir.

Cahit Tanyol'un sosyoloji yaklaşımına karşılık Şerif Mardin, nasıl bir sosyal bilim yaklaşımı ve metodolojisi geliştirir? Baştan şunu dile getirmeliyiz: Şerif Mardin, çalışmalarında sağlam bir metodolojik yapı oluşturur. Mardin, sadece siyaset bilimi değil, tarih ve sosyoloji alanında da kullanılabilen bir metodoloji geliştirmiş, sistematik bir inceleme pratiği oluşturmuştur. İlk iki kitabı olan, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (1962) ve *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1905-1908* (1964) Şerif Mardin'in sosyal bilim yaklaşımlarının ve metodolojisinin temel unsurlarını veren çalışmalarıdır. Çalışmalarındaki siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, antropoloji, edebiyat, dilbilim, göstergebilim ve diğer bilim dallarına yönelik açılımları ile Mardin, farklı açılardan tasarlanabilecek ve her zaman başvurulabilecek bir sosyal bilim yöntemi geliştirir. "İhtisas bilgisinin gittikçe önem kazandığı bir devirde ve dünyada yaşıyoruz. Buna rağmen son yıllarda birkaç ilim ve araştırma dalında birden beliren bir temayül, bize bu ihtisaslaşmanın sınırlarını kesin bir şekilde gösterdiği kadar, devrimizde, kendi dar sahasından başka bilim dallarıyla alâkadar olmayan insanın, kısır olmaya mahkûm olduğuna işaret etmektedir. (...) [İ]nsani davranış bir zamanlar zannedildiği gibi, tek bir yönden izah edilebilecek bir davranış değildir. Ancak birçok planda aynı zamanda görülmesidir ki izah denemesine imkân hâsıl olmaktadır. Bugün bütün 'insan ilimleri' için bu müşahede varittir" (Mardin, 1957a). Şerif Mardin, çalışmalarında bu disiplinler-arası (inter-disipliner) ve/veya disiplinler-üstü yaklaşımı temel alarak, tespit, görüş, düşünce ve yorumlarında farklı disiplinlerden beslenen öğelerle ufuk açıcı zenginlikler sunar, sosyal bilim/sosyoloji yaklaşımını ve metodolojisini bu kapsayıcılıkla inşa eder.²⁰

Yorumlamacı/Yorumbilgisel yöntem, Mardin'de kesinliğe dayalı konuşmayı yumuşatmış, anlamak için geliştirdiği sorular, sınamalar ve öneriler; bilimsel verilerle desteklenmiş teorileri kullanan güçlendirilmiş öngörüler bütünlüğünden oluşan bir metodolojik yaklaşım geliştirmesini sağlamıştır. Mardin, "anlamak" olgusunun önemini, insan psikolojisinden topluma, toplumdaki siyasete, siyasetten dünyaya, mikrodan makroya her seviyede önceleyen bir sosyal bilim bakışı geliştirmiştir. Mardin'in (1956), Sigmund Freud üzerine yazdığı yazı, onun ilk çalışmalarından itibaren "anlama" üzerine kurduğu düşünme yaklaşımının ipuçlarını verir. "Gerek şahıslarda, gerekse cemiyetlerde bu anormal vaziyetin izalesi anlama vetiresine bağlıydı. (...) Freud, insanın, insan olarak zaferini ancak büyük çalışma, bir kendini anlama vetiresinin sonunda elde edebileceğine inanıyordu." Mardin'e (1971) göre, sosyal bilimlerin "anlamaya" dayalı oluşturulmaması, Türkiye'deki sosyal bilim anlayışının "moda" ve "kitle inancına" dayalı bir sonucudur. Mardin, moda anlayışlara ve kitle inancına bağlanmadan ilgili teorileri kullanır ve bunların uygulamasını özgün biçimde gerçekleştirmenin yollarını bulur. Örneğin Mardin'in çalışmalarında önemli bir alan olan "söylem analizi", bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden Michel

¹⁸ Baykan Sezer'in (1997a: 95) yaklaşımı bu sosyolojiyi açıklar: "Günümüzde bütün olay ve gelişmeleri endüstri devrimine bağlayarak açıklamak yatkinliği sosyolojide yaygındır. Biz ise, aksine, endüstri olayını Doğu-Batı ilişkileri içinde açıklamak istedik. Bizim çabamızın, tarihin bütün ilişkilerinden arındırılmış belli bir olayla açıklanması yerine söz konusu olayın tarih içinde açıklanması gibi bir üstünlüğü olduğunu sanıyoruz. Batı, günümüzde yeryüzünde elde etmiş olduğu yerin rahatlığı içinde endüstrinin getirdiği sorunları, işlerin daha iyi yönetilmesi sorunu olarak ele alabilir, teknik bir sorun olarak tartışabilir. Yurdumuz için durum elbet daha değişik olacaktır. Yeryüzündeki yerimiz, kimliğimiz endüstri sorunlarına ve bu sorunların çözümüne bağlı görünmektedir. Bu yüzden sorunları yalnızca teknik çerçeve içinde tartışmakla yetinmeyiz. Sorunu tarihî boyutları, başka deyişle Doğu-Batı ilişkileri içine yerleştirmek zorundayız."

¹⁹ "İktidar ile ilişkili olma" özelliği sosyolojinin doğasına içkin bir olgudur. Sosyolojinin "iktidar kurucu" bir özelliği de vardır. Bu özellik sosyolojinin bir bilim dalı olarak entelektüel, toplumsal ve siyasal etkinliğinde belirleyici olur. İktidar ile sosyoloji arasındaki bağı ve Türkiye'deki iktidar-sosyoloji ilişkilerini inceleyen, bu kapsamda "Sosyoloğun rolü ne olmalıdır?" sorusuna "Türkiye'de sosyologlar iktidar teknisyeni olmuşlar" saptaması ile yaklaşan bir değerlendirme için bkz. Koyuncu, 2012.

²⁰ Bu uygulamasının örnek bir incelemesi için bkz. Mardin, 1960.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Foucault'nun yaklaşımından farklıdır. *Söylem*, Foucault'nun (1987) kullanımında iktidar kurucu bir alan sağlarken, Mardin'in (2003a: 19) kullanımında metaforik anlamlarıyla bir yaşam ve zihin pratiği olarak iktidar ilişkilerinde güç sahibi *egemen söyleme* karşı ve *egemen söylemin* etkisi dışında bir varoluş alanı kurma işleviyle öne çıkar. Mardin, söylem analizini, hem bu yaklaşımın dünyada öne çıkan temsilcisi olan Foucault'dan farklı olarak uygular, hem de uygulamasını yaparken Türkiye'deki toplumsal özelliklerle ilişkili biçimde bunu ortaya koyar.²¹ Mardin, teorileri, hem teorilerin kendi özelliklerini hem de kendi geliştirdiği yaklaşımları içeren bir düzenleme ile kullanır. Böylece teorilerin sadece aktarımını yapmaz, onları ele aldığı konulara özgün biçimde uygulamanın yöntemlerini geliştirir. Bunu, çok boyutlu düşünme biçimine, sosyal bilim yaklaşımına ve bunlara bağlı metodolojisine borçludur. “Şerif Mardin, ‘mevcut durumun ve onun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim, dönüşüm, kırılma ve sürekliliklerinin, sosyo-kültürel gerçekliğin bütünü göz önünde bulunduran bir perspektiften, ‘interdisipliner’ bir diyalogun açımları üzerinden bilgi konusu kılmayı amaçlayan; tarihsel olan ile sosyolojik olanın, eşsüremliliği ve art süremliliği bir perspektiften, tarihsel ve sosyolojik ideal tipel kavramlaştırmaların sürekli olarak, verilerden kavramlara, kavramlardan açıklayıcı model-yaklaşımlara uzanan işlemler dizisi boyunca zaman-mekân koordinatlarına yerleştirilebilmesine imkan tanıyacak, ‘bağlamı’ ön plana çıkaran; bir sosyal bilim metodolojisi arayışı ile dikkat çekmektedir” (Uluocak, 2008).

Bu bağlamda Şerif Mardin'in “tarihsel-kültürel-ekonomik-politik ve sosyo-bilişsel olanın; bütünlüklü bir toplum imgesi üzerinden, bu toplumun tarihsel süreç içindeki farklı zaman ve mekân koordinatları açısından geçirmiş olduğu değişim, kopuş ve süreklilikleri, bütünlüklü bir tarih tasarımı içinde analiz etme girişimi olarak okunması” ve onun aynı zamanda “epistemik-akademik bir ‘düşünümSELLİK’ kurumsallaşabilmesi açısından; disiplinler arası, diyaloga açık, kültür temelli bir sosyal bilim geleneğinin ‘söylem alanı’ nı geliştirmeye yönelmiş olduğunu söylemek” mümkün görünmektedir (Uluocak, 2008). Mardin bunu başarabilmek için katı, donmuş bir metodoloji değil, esnek sorularla ve sorunsallarla sürekli dönüşebilen bir yaklaşım benimser. “Bir konuyu ortaya atıyorum ve ondan sonra o konunun daha da incelenerek bu işin [örneğin merkez-çevre yaklaşımının] böyle olup olmadığının başkaları tarafından irdelemesini bekliyorum” (Mardin, 1985). Ali Akay (Şerif Mardin Oturumu Sonrası Tartışma ve Sorular, 2007), Şerif Mardin'in “araştırma soruları” üzerinden ilerleyen metodolojisini sivil toplum yaklaşımı üzerinden değerlendirir: “Şerif Mardin'in bütün bir modernleşme teorisine baktığımız zaman, sivil toplum da dahil olmak üzere, ‘sivil toplum vardır’ veya ‘sivil toplum yoktur’ diye bir iddiası olduğunu hatırlamıyorum. Sadece sivil toplum ‘şu olabilir’, ‘bu olabilir’, ‘var mıdır yok mudur’ sorularını soruyor. Yani bir tür affirmative, olumlayıcı araştırmacı yerine daha sanatsal bir şekilde soru soran bir araştırmacı konumunda bulunuyor. Zaten bu ‘yorumbilim’in de parçası olan bir şey. Onun, ‘sorularla ilerleyen bir sosyal bilim’ yaptığını düşünüyorum. Sorularla ilerlemesi, onun kategorize olmasını engelleyen bir şey. Çünkü soru öne açık bir şey, araştırmaya açık olan bir şey.”

Mardin, “ucu açık bilimsel soruşturma eğilimi” ile “belirli soruşturma ilkeleri” ortaya koyarak tezlerini “açık uçlu sorular” olarak sunar (Arlı, 2008b). “Sosyal ilimler gibi izafiliğin, göreliliğin, ağır bastığı araştırma dallarında sonuçlar matematik veya fizikî ilimlerdeki kesinlikle ifade edilemez” tespitini yapan Mardin (1964), yorumlarının göreceli olduğunun bilinciyle hareket eder. Ancak Mardin'in, sivil toplumu Osmanlı'da aranmasında olduğu gibi “olmayan sosyolojisi” veya “yokluklar tarihi veya sosyolojisi” uygulaması, onun metodolojik sorunlar getiren yaklaşımlarından da bir tanesidir (Arlı, 2008b).

Şerif Mardin, Türkiye'deki sosyal bilim çalışmalarında ve metodolojide üç temel başlıkta katkı yapar:

1. Sistematik belgesel araştırma türünde öncü çalışmalar yapmak.²²
2. İlk ciddi metin analizlerini yapmak.
3. Sosyal bilimlerin ve eleştirel (kritik) düşüncenin tıkanıdığı yerleri teşhis edip, bunların nasıl aşılacağını çalışmalarıyla göstermek (Parla, 2005).

Mardin, “sistematik belgesel araştırma” yöntemini Osmanlı dönemi gazete ve dergilerini, kitaplarını, layihalarını, risalelerini, broşürlerini, bildirilerini, ele aldığı kişilerin çalışmalarını, dönemin değerlendirmesini içeren edebiyat ürünlerini ve hatıra kitaplarını, velhasıl arşiv anlamında ulaşabildiği hemen tüm bilgi, belge ve eserleri inceleyerek yapmaktadır. Bu şekilde Mardin “veri madenciliği” yöntemi sunar (Uluocak, 2008). Bizdeki araştırmaların “materyal” olmadan yapılması, arşiv çalışmasına çok önem veren Mardin'in (1957c) olumsuz olarak eleştirdiği temel bir konudur: “[K]ıymetlendirmeye gitmeden önce materyali toplamak lazımdır. Mesela Tanzimat devrinde cereyan etmiş olayların son derece teferruatlı ve sahil tablosunu meydana çıkarmadan Tanzimat

²¹ *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim* çalışması, böyle bir metodolojik uygulamanın karşılığıdır (Mardin, 2003a).

²² Mete Tunçay'ın (2017, 9 Eylül) tanıklığı bu olguya dikkati çeker: “Birçok konuyu ilkin Şerif Bey'den işittim. Ben örneğin, onun Çin'de üstünde çalışılan bir çeviri makinesinden söz ettiğini hatırlıyorum. Doktora çalışmasında XIX. yüzyılda Osmanlı basımından yararlanışı, sadece Batılı analizleriyle değil, o metinleri anlayıp tartışacak kadar bilgili olduğunu da ortaya koymaktadır. Elbette, o zaman henüz Said-i Nursi incelemesi ya da ‘mahalle baskısı’ kuramı yoktu; ama kendi geçmişimizi bir Batılı soğukkanlılığı ile irdeleyebiliyordu.”

hakkında mütalaa serdetmek gülünçtür. Gene Abdülhamid'in güvenilir biyografisi mevcut değilken, bu hükümdarın fikirlerini kıymetlendirmeye gayret eden bir çalışma kısır kalmaya mahkûmdur.”²³

Bilgiyi toplamak da yetmez, “bilgiyi bilmek, toplamak, sistematikleştirmek, ondan sonra da bunların başlangıçta söylediğimle bir ilgisi var mı diye düşünmek gerekli”dir (Mardin, 2007b). Çok boyutlu olarak detaylara eğilmeyi gerektiren bu araştırma süreci, Mardin'in (2007b) kendi tabiriyle bir nevi dedektifliktir. Bunu, XIX. yüzyıl Osmanlı fikir hareketlerini incelerken derinliğine kullanır: “Dedektifliği yaparken aynı zamanda şunu arıyorum: Bir memleket ki başka bir memlekettten gelmiş olan fikirleri ve usulleri tatbik etmeye çalışmış. Ne derece başarıya erişmiş? Çünkü II. Mahmut'tan itibaren böyle bir süreç var, bunları alacağız, tatbik edeceğiz. Benim aradığım tek şey var, bunları alacaklarına karar verdiklerine göre bunu nasıl yapmışlar? Başarılı olmuşlar mı, olmamışlar mı? Kendileri bu amacı nasıl tarif ediyorlardı? Batı modelinin bir kısmını alacağız geri kalan kısımlarını almayacağız şeklinde mi?”

Dedektiflik kavramını, sosyoloji araştırması kapsamında araştırma metodolojisi ile şöyle bütünleştirir Mardin (2007b): “Önemli olan merak, dedektiflik, dedektiflik yaparken de namuslu olmak, mızıkçılık yapmamak, ondan sonra insanlardan fikirleri aldığımız zaman hangi fikirleri aldığımızı hatırlamak”tır. Mardin, her ayrıntıya büyük önem veren bir araştırmacıdır.

Nihai noktada Mardin, “Ne teoriyi coğrafyaya mekanik olarak uygulamış ne de yerel malzemeyi/konuyu a-teorik bir biçimde öne çıkarmıştır. Yerel olanı evrensel kavram ve kategorilerle incelemiş, ama birincinin özgünlüğünü ve özgüllüğünü gözden kaçırmamıştır” (Uluocak, 2008). Mardin, bunu yaparken, düşünce tarihini “bütünsel bir bakışla” ele alarak hareket etmiş, sadece bazı noktalara eğilen, dar ve sınırlı bir bakış değil, çok boyutlu, derinlikli ve kapsamlı bir yaklaşım geliştirmiştir. “[H]akikatte, fikir cereyanları akademik çalışmaların yarattığı bu sunî bölmelere ayrılmış değildir. Bundan dolayıdır ki tarihte muhtelif fikir cereyanlarının icra etmiş oldukları tesirleri tam mânâsıyla anlamak istiyorsak, hakikati bir bütün olarak ortaya çıkarmaya çalışmamız lazımdır” (Mardin, 1957b). Mardin, “fikrin tarihiyle eylemin tarihi arasındaki diyalektiğin ve ilişkinin sosyolojik bir bağlama oturtulmasının zorunluluğunu” ortaya koymuştur (Arlı, 2008b). Bunların toplamında Mardin'in metodolojisinden anlaşılabilir; güçlü tespitler, değerlendirmeler ve yorumlar yapan sosyal bilim çalışması için bütünsel bakış çabası tek başına yeterli olmaz, bu amaçla birlikte titiz, dikkatli ve doğru kaynak okuması, sıkı tahliller, yoğun tefekkür ve kelime-kavram düzeyinde ince işçilik de gerekir.

Mardin (2007b), bunların dışında, genelde daha sessiz biçimde dile getirilen, araştırmaların ve metodolojinin etkinliğini belirleyen, kabaca “inanın” ve “inanmayan” insan tipinde somutlaştırdığı ontolojik (varoluşsal) boyuta da, sosyal bilim bağlamında çok güçlü bir şekilde dikkati çeker: “Bunu Türkiye’de insanlar anlamıyorlar, daha doğrusu göz ardı ediyorlar. İnanan insanın dünya görüşü, hiçbir zaman, her ne kadar bunlar birbirlerine sempatiyle yaklaşsalar da, inanmayan insanın ontolojisiyle karşılaştığı zaman gerçek bir mutabakat alanı belirlemiyor, yani bunlar ikisi iki ayrı âlem ve bunu böyle iki ayrı âlem olduğunu baştan itibaren anlamak lazım. İnanan bir kimseyi Kemalist bir ontolojiyle inceleyemezsiniz, inanmayan bir kimse de inanmayana düşüncelerini zor anlatır, çünkü iman diye bir şey var, konu o zaman ‘iman nedir?’e dönüşüyor.” Ontolojik ile olan bağın araştırmalardaki etkisinin göz ardı edildiği bir sosyal bilim yaklaşımının ve metodolojisinin, anlamayı, kavramayı ve açıklamayı engelleyici sorunlarla karşılaşacağı aşikârdır.

Peki, bütün bu değerlendirmeler Şerif Mardin'in sosyal bilim metodolojisini bütünüyle anlamamızı sağlar mı? Hakkındaki çalışmaların çeşitliliğine ve derinliğine bakıldığında bu konuda kesin ve keskin sınırlar belirlemek, değişmez bir açıklamaya ulaşmak veya “tam olarak şudur” gibi bir cümleye erişmek pek kolay gözükmemektedir. Doğan ve Demir’e (2018) göre, ontolojik ve epistemolojik, bunlara yönelik tercihleri ile kullandığı teknikler açısından da yıllar içerisinde metodolojik “farklı konular” içerisinde görülen ve “oluş halindeki bir entelektüel biyografi” veren Şerif Mardin için, bu sebeplerle ne ontolojik ne epistemolojik, dolayısıyla ne de metodolojik olarak “nihai” bir konum atfetmek kolay değildir. Bu açıdan çalışmalarının ufku “Türk Modernleşmesi” olarak görülen Mardin'in katkısını “sosyal bilimler metodolojisi” bağlamında da araştırmak gerekir.

Sosyal bilimlerde ve sosyolojide yöntem sorunları, ülkemizde oldukça derin bir akademik meseledir. Bu sebeple metodoloji, Cumhuriyet tarihi boyunca üzerinde çokça çalışılan alanlardan bir tanesi olmuştur (Göktürk, 2010). Doğan Ergun (1993), Türkiye’de metodoloji meselesinin temel sorunlarına değinirken, metodolojinin sosyal bilimlerde ve sosyolojide ne denli belirleyici olduğunu bir kez daha vurgular. Yöntemsizliğin getirdiği derin bunalımı örnekler üzerinden tek tek incelemek ve tartışmak mümkündür (Akpolat, 2014). Sağır (2012), sosyolojide metodolojinin gelişebilmesi için “sosyolojik düşüncenin ‘kutsal’dan arındırılması, toplumsal gerçeklik içerisinde yeni alanlarla birlikte kendini yeniden kurgulaması” gerektiğini savunur. Bu önerideki kutsalı, hem dinî/metafizik hem de seküler/din-dışı olgular bağlamında karşımıza çıkar.

Metodoloji konusunda, -bir öz-eleştiri mahiyetinde bakarsak- Batı’dan almak üzerine kurulu sosyal bilim ve sosyoloji anlayışımıza bağlı olarak yaşadığımız “taklit” ve “aktarmacılık”, metodolojide de karşımıza

²³ Mardin (1961), yine bu kapsamda, Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabını “bütünsel bakış” için örnek bir eser olarak gösterirken detayda yaptığı eleştirilerle onun düştüğü hataları ve yanlış yorumları adeta bir arkeolog titizliğiyle ortaya koyar.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

çkar. Türkiye’de farklı bilim yaklaşımlarına sahip olunmasına rağmen tek bir bilim metodu anlayışının hakim olduğunu savunan Aksoy (2012), bu bağlamda şu soruyu sorar: “[S]osyal bilimlerin millî karakterlerini de göz önünde bulundurarak bizler kendi kültür dairemize göre yöntem anlayışımızı geliştirmek zorunda değil miyiz?” Batılı olmadığımızı göre Batı’dan taklit edilen sosyal bilimler bizim problemlerimizin çözümü için yetersizdir. Bu bağlamda Aksoy, Hadislerin toplanması noktasında zirve kabul edilen Buhari’nin (810-870) ortaya koyduğu “Hadis Derleme Yöntemi”nin ve Kaşgarlı Mahmud’un (1008-1090) 1077 tarihli kitabı Divân-ı Lügati’t-Türk’te kullandığı yöntemlerin bin yıldır bilindiğini, günümüz sosyal bilim ve sosyoloji çalışmalarında İslâm ilimleri yöntemlerinin hâlâ geçerli olduğunu ve faydalanılması gerektiğini dile getirir. Bir olguyu daha vurgulamak gerekir: Metodoloji sorununu belirli bir düzeyde çözebilmek için sosyal bilimlerin ve özelde sosyolojinin “ne olup olmadığı” hakkında bir fikre sahip olmak gerekir.²⁴ Bu temel soruya cevap vermeyen bir yaklaşım, metodolojisini de inşa etmekte zorlanacaktır. Bu bağlamda, bugün sosyal bilimlerde ve sosyolojide yaşanan “pozitivist dayatmaya” karşı anlamlı bir metodolojinin geliştirilmesi için ontoloji üzerine düşünmeye davet eden ve “Yeni bir sosyoloji için ontolojiyi hatırlamak zorundayız” diyen Beylü Dikeçligil’in (2017: 10-11) çağrısı dikkate değerdir.²⁵ Ontolojik, epistemolojik ve metodolojik bir “çıkış yolu”, bunların bütünlüklü olarak düşünülmesiyle mümkündür.

Metodoloji açısından bakıldığında, sosyal bilimlerin ve sosyolojinin yaşadığı yöntem sorunları ve açılımları her iki sosyologda farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Cahit Tanyol, metin okumalarında, çalışmalarında ve kitaplarında metodolojik olarak belirli bir sistematik bakış geliştirmediği gibi bu yönde geliştirici girişimlerde bulunmamış, teorik temelde zenginleştirici denemelere girmemiş, teori ve uygulama olarak sosyolojide yeni alanlar açan bir sürecin içinde olmamıştır. Mardin, sağlam teorik örgü inşa eden, incelediği dönemin tarihsel bilgi, belge ve kaynaklarına başvuran, bu ikisi arasında güçlü bağıntılar kuran, sonrasında ise buradan hareketle yorumlar üreten, yani teori ve bilgi-belge temeline dayanan bir sosyal bilim metodolojisi geliştirmiştir. Metodolojik eksikliklerinden dolayı Tanyol’un ancak bulunduğu sosyoloji geleneğinden beslenen belirli bir sosyolojik yaklaşımının olduğundan bahsedilebilir. Şerif Mardin ise hem metodoloji hem de sosyal bilim yaklaşımı açısından özgün, sistematik ve başka araştırmacılar tarafından uygulanabilir bir sosyal bilim yaklaşımı ve metodolojisi geliştirmiştir. Köy araştırmaları yapan Cahit Tanyol’un eksikleri, teknik yetersizlikleri ve temel aldığı kaynakların incelenmesinde düştüğü hatalar ve Şerif Mardin’in ampirik veriler ile teoriler arasında kurduğu bağların ilişki derecesi ve kimi alan araştırmalarına büyük önem atfederek yorumunun kanıtı olarak sunması gibi durumlar, çeşitli haklı eleştirilere yol açar. Tanyol’un sosyoloji yaklaşımı ve metodolojisi, Mardin’e kıyasla oldukça yetersiz kalmaktadır. Mardin’in teorileri öznelleştirerek uygulamaktan çekinmemesi, çağdaş bilim yapma yöntemlerini uygulaması, kaynak toplamada, bunları tasniflemeye, kullanmada ve yorumlamada titiz olması ve çalışmalarında tespit, yorum ve yazım eksenlerinde yoğun bir fikri örgü kurması, etkili, kalıcı ve sürdürülebilir bir sosyal bilim/sosyoloji yaklaşımı ve metodolojisi geliştirmesini sağlamıştır.

5. Teorik Arka Planları

Cahit Tanyol, temsilcisi olduğu geleneğin çalışmalarındaki teorik izlekleri esas alan, bununla birlikte bitirme, doktora ve doçentlik tezlerinde felsefecilerin yaklaşımları üzerinden laik ahlak çalışan bir sosyolog olmakla birlikte düşünsel üretiminde teorilerin öncelikli, belirleyici ve kapsayıcı bir etkisi görülmez. Tanyol, bulunduğu akademik ve düşünsel çerçeveden aldığı genel kabulleri devam ettirmiş, zaman zaman bunları aşacak girişimlerde bulunmuş, ancak nihai noktada yerel veya küresel teorileri aktarmak, teori çalışmak veya yeni teorileri Türkiye’deki toplum ve devlet yapısına uygulamak ve/veya uyarlamak gibi bir önceliği olmamıştır. Şerif Mardin, bu konuda daha aktif bir konumdadır. Bütün çalışmalarında teorik bir kapsamı özellikle ortaya koymakta, teoriziz bir yaklaşım geliştirmemeyi temel ilke olarak görmekte, kullandığı küresel teorileri ise ele aldığı konular bağlamında etkili biçimde uygulamayı başarabilmektedir.

Şerif Mardin, kendi sosyal bilim yaklaşımına temel olacak biçimde yapı’nın değişen anlamları bağlamında yapısalcı ve post-yapısalcı, yorumsamacı-anlamacı (verstehende), fenomenolojik ve Marksist kanalları inşa eden, temsil eden ve geliştiren teorisyenleri ve eserlerini esas alarak çalışmalarının teorik çerçevesini

²⁴ “Sosyoloji” ile nelerin anlaşılması ve anlaşılmaması gerektiğine dair epistemolojik saptamalara yaslanan sorularla yapılan ufuk açıcı bir değerlendirme için bkz. Edinsel, 2012.

²⁵ “Ontolojik hatırlama” olgusuna dair Dikeçligil’in (2017: 10-11) söyledikleri, tekil ve genel yönleriyle bu dinamiği açıklaması bakımından önemlidir: “Kitaptaki makaleler Türkiye sosyolojisinde pozitivist dayatmanın sınırlarını zorlamak için uzun soluklu bir arayışın ürünleri olarak, zaman içinde ortaya çıktı. Sorun, bu dayatmanın siyasal ve ideolojik nitelikte olmasıdır. Sosyal bilimcilerin büyük bir ekseriyeti, Batı modelinde olduğu üzere, inceledikleri gerçekliğin doğasına yönelik ana soruyu sormaktan çekindi; hatta verilecek cevabın bilim yapmak için zorunlu olan bir başlangıcı hazırladığından habersiz kalmaya devam etti. Sıkı-surveyci anlayış, bağımsız-bağımlı değişkene sıkışıp kaldı; bu kıskacıtan kurtulmak isteyenler ise post-modernizmin tozu dumanı içinde kayboldular. Bizi varlığın doğasına dair bir temel öncüle götürecek olan ontolojiyi unutmak, aslında bilimsel bilginin ne olduğunu ve bu bilgiye nasıl ulaşılacağını unutmaktır. Zira bilimsel bilginin ne olduğu ve bu bilgiye nasıl ulaşılacağını belirleyen hareket noktası, incelenmekte olanın ‘ne’ olduğunun cevabıdır. Şüphesiz birden fazla ontolojik öncül söz konusudur ve farklı öncüller olacaktır. Mesele, sosyal bilimcilerin cesaretle kendi varlık tasavvurlarını keşfetmeye çalışmalarıdır. Yeni bir sosyoloji için ontolojiyi hatırlamak zorundayız.”

oluşturmaktadır. Karl Marx (1818-1883), Max Weber (1864-1920), Sigmund Freud (1856-1939), Emile Durkheim (1858-1917), Edmund Husserl (1859-1938), Ernest Cassier (1874-1945), Martin Heidegger (1889-1976), Karl Mannheim (1893-1947), Alfred Shutz (1899-1959), Hans-Georg Gadamer (1900-2002), Talcott Parsons (1902-1979), Edward Shills (1910-1995), Claude Levi-Strauss (1908-2009), Shmuel Noah Eisenstadt (1923-2010), Michel Foucault (1926-1984), Clifford Geertz (1926-2006), Anthony Giddens (1938-...) ve diğerleri, belli başlı yararlandığı yabancı teorisyenlerdir. Türkiye’de ise Ziya Gökalp (1876-1924), Fuat Köprülü (1890-1966), Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), Niyazi Berkes (1908-1988), Ö. Lütfü Barkan (1903-1979), Sabri Ülgener (1911-1983), Halil İnalçık (1916-2016) ve Cemil Meriç (1916-1987) gibi isimleri incelemiş, yaklaşımlarını kullanarak düşünce ve görüşlerinden faydalanmıştır (Günerigök, 2008). Mardin’in burada bir özelliğini daha vurgulamak gerekir: Bu isimlerin oluşturdukları teorileri kendi yaklaşımına göre kullanması ve eleştirmesidir. “Kullandığı teorinin kalıbına sığmayan yeni gözlemlerle karşılaşmak bilim adamının her sahada zaman zaman karşılaştığı bir durumdur”, “teorinin ana özelliklerinden biri de her zaman geçerliliğini muhafaza etmemesi” ve “teoriler, yapılan gözlemleri izah edebildikleri derecede yararlar” tespitlerini yapan Mardin (1964), örneğin Marx’ın Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) hakkındaki görüşlerini şöyle eleştirir: “Doğu’nun sosyal gelişmesini, Batı’da olduğu gibi, bir sınıf mücadelesi meselesi olarak ele almanın imkânı yoktu. Marx’ın teorisi böylece genel bir teori olma, dünyanın her tarafındaki gelişmeleri anlatan bir model olabilme vasfını kaybediyordu.”

Şerif Mardin’de küresel yazarlardan beslenen güçlü bir teorik kapsayıcılık, teorileri içermeye ve içkinleştirme çabası ve bunları Türkiye odağında birey, toplum ve devlet yapısına, konulara, süreçlere ve sorunlara uygulama, uyarılma ve dönüştürme amacı vardır.²⁶ Comte-Durkheim çizgisinin temsilcisi olan Cahit Tanyol, Marksizmi pragmatik düzeyde kullanmak gibi girişimlerine rağmen genel olarak mevcut teorik sınırları aşma çabası göstermez. Pozitivist sosyolojiye olan bağlılığı ile Tanyol, Osmanlı’dan gelen sosyolojik geleneğin de Cumhuriyet dönemindeki izleyeni olur: “Osmanlı Türk aydınları modern bir ulus devlete sahip olma hedefine doğru ilerlerken pozitivist sosyolojinin kendilerine ışık tutacağını sayıltılarlar. Türkiye’de sosyolojinin kurucusu sayılan Ziya Gökalp böyle bir polity [devlet/devlet yönetme şekli] geleneğine sahip bir ulus-devletin ideoloğu ve sosyoloğudur” (Çelebi, 2015). Yorumbilgisel yaklaşımı benimseyen Mardin ise, bir dönem aktardığı, uyguladığı ve uyarladığı teorilerin yanlışlanması potansiyeline rağmen farklı ve yeni teorileri alma, kullanma, içkinleştirme ve sürdürme noktasında girişimlerde bulunmaya, farklı denemeler yapmaya ve her halükârda teorik arka plana yaslanmaya bütün çalışmaları boyunca güçlü biçimde devam eder. Farklı zamanlarda Batı’nın teorilerinin Osmanlı-Türk toplumunu tam olarak açıklayamayacağını dile getirmesine rağmen Mardin’in (2006b) bu tavrını sürdürmesi, farklılıkları ve yeni bakışları yakalamak isteyen akademik kararlılığının yansımasıdır. Bununla birlikte, Türkiye kapsamında daha dar seviyede gördüğünü ima ettiği “Müslüman” ve “Türk” bir sosyal bilimin nasıl olabileceği konusunda pek olumlu olmayan Mardin, sosyal bilimi “evrensel” düzeydeki kavramlar, kodlar ve semboller ile oluşturmayı hedefler. Bunun sebebi ise Mardin’in “değerlerden arınmış” bir sosyal bilimin gelişmekte olduğunu 1970’lerde öngörmesidir. Bundan dolayı Mardin (1971) “değerler” odaklı bir sosyal bilim anlayışını savunan Kemal Karpat’ın yaklaşımına şüpheli bakar: “Karpat’ın işaret ettiği gibi, Müslüman veya Türk sosyal bilimin ne olabileceğini tam olarak göremiyorum.” Nihayetinde, Tanyol’un -metodolojik zayıflığında olduğu gibi- içinde bulunduğu sosyoloji geleneğinin genel kabulleri ile sınırlı kalan teorik yaklaşımlarına karşın, Mardin, küresel düzeyde farklı ülkelerin, bölgelerin ve yaklaşımların temsilcilerinin geliştirdiği teorileri ve işlevlendirebildiği ölçüde yerel nazariyeleri (teorileri) zaman içerisinde kendisini de eleştiren, yenileyen ve dönüştüren bir anlayışla, etkili biçimde çalışmalarında uygular. Bu anlamda Mardin’in Türkiye’deki teorik çalışmalara -metodolojide olduğu gibi- kalıcı bir katkısı olmuştur.

6.Yazın Hayatları

Cahit Tanyol, yazın hayatına, Adana Erkek Öğretmen Okulu’nun duvar gazetesinde şiir ve yazılarını paylaşarak başlarken, ilk şiirlerini Cumhuriyet döneminde ilk edebiyat tarihini yazan İsmail Habib Sevük’ün çıkardığı *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*’nda “Gurub” (1928, 15 Mayıs) ve “Taşbaşı Akşam” (1928, 30 Eylül) başlıklarıyla, 14 yaşında “Nizipli Gazizade Hüseyin Cahit” imzasıyla, 1 Kasım 1928’de gerçekleştirilecek Harf Devimi’nden birkaç ay önce Arapça harflerle, Osmanlıca olarak yayımlar. Adana Erkek Öğretmen Okulu’nda iken *Vatan Uğruna* isimli orijinal bir piyese yazmış, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılan Grigoriy Petrov’un *Mefkûreci Muallim* kitabını piyese dönüştürerek Muallim Mektebinde ve diğer Adana okullarında oynanmasına vesile olmuştur. Bu sırada 15 yaşındadır. Devamında Gazi Eğitim Enstitüsü’ndeki eğitim süreci ve öğretmenlik hayatı gelir. İsminin duyulmasını sağlayacak yazılarını yayınladığı yer ise Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 500 abonelik ile desteklenen 1939-1940 yıllarında 17 sayı olarak kendisinin çıkardığı *Aramak* dergisidir. İzmir’de çıkan dergi, İstanbul ve Anadolu’daki düşünce ve sanat çevrelerinde güçlü bir ses getirir (Çav, 2011: 399-404). *Aramak*, *Yenilik*, *İnsan* ve *Değirmen* dergileri dışındaki ilk gazete yazısını “Mecmualara ve Büyük Doğu’ya Dair” başlığı ile 21 Eylül 1943’te *Vatan* gazetesinde yayımlar.

²⁶ Mardin’in teorik kaynaklarını, epistemolojik modelini/tercihlerini ve anlamacı-yorumlamacı geleneğe eklemeye kanallarını, teorik örüntüleri, bağlamları ve bağıntıları ile inceleyerek düşünsel haritasını ortaya koyan inceleme için bkz. Arlı, 2014: 81-140. Mardin’in çalışmalarındaki teorik zeminin, kronolojik, dönemsel ve teorisyenler bazında ve içeriklerindeki dönüşümleri de ele alan bütünlüklü bir değerlendirmesi için bkz. Doğan, 2008.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Tanyol, yazın hayatında Arif Nihat Asya, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal ve Nurullah Ataç'tan ilk iki isimle gerçek anlamda, diğer iki isimle ise mecazi anlamda olmak üzere talebe-hoca ilişkisinden dostluğa geçerken, Necip Fazıl Kısakürek, Cahit Sıtkı Tarancı ve Sait Faik ile de, yaşadığı dönemin kendi kuşağının edebiyatçıları olarak güçlü dostluklar kurmuştur. Üzerlerinde onlarca yazı kaleme aldığı bu yedi edebiyatçı isim dışında, Abdülhak Hamit Tarhan, Ahmet Haşim ve Nazım Hikmet'i de inceleyen detaylı yazılar yazmış, Türk edebiyatına katkılarını ve etkilerini çeşitli biçimlerde ele almıştır (Çav, 2011: 405-488).

Şerif Mardin'in yazın hayatı ise 1950'lerde başlar. İlk yazısını 1950'de *The Middle East Journal*'de kitap tanıtımı olarak yayımlar. Gerçek yazın hayatı ise *Forum* dergisinde başlar. *Forum* dergisinde 45 deneme/yazı kaleme alır, bunların dışında farklı yerlerde 14 söyleşi yapar, 18 kitap tanıtımı yazar, 87 akademik makale yayımlar, toplamda ise beş tanesi telif olmak üzere 10 kitaplık bir külliyat ortaya koyar (Arlı, 2008a). Mardin, ketum bir yazardır. Tanyol'a göre çok daha az yazan Mardin, gündelik gazetelerde yazı yayımlamamış, bununla birlikte çalışmalarında güncel konuları ele almış ancak bunları günlük dilde değil akademik alanda tartışmıştır. Bu anlamda Tanyol gazete ve köşe yazarlığı ile kamuoyunda daha fazla tanınırken ve etkili olurken, Mardin akademik alanda daha fazla tanınmış ve etkili olmuştur.

7.Sosyolojilerini Belirleyen Koşullar

Cahit Tanyol ve Şerif Mardin, Türkiye'deki sosyolojinin iki ana akımını temsil eder. Aralarında 13 yaş farkı bulunun Cahit Tanyol (1914) ile Şerif Mardin (1927), yaş farklarının dışında farklı iki akademik anlayışın dünyasını temsil etmektedirler. Bunun öncesinde ise, Cahit Tanyol, her ne kadar bölgesinin önde gelen ailelerden birine mensup olsa da nihai noktada taşradan, Gaziantep Nizip'ten İstanbul'a gelen bir bireydir. Mardin ise, İstanbul'da doğmuş, ailesi ulemadan olan ve bir kısım aile büyüklerinin Osmanlı bürokrasisindeki görevleri itibariyle yüksek sınıfa ait bir çevreden gelen bir bireydir. Bu iki çevresel koşulun özelliklerinin bireylerin düşüncelerine yansımaları beklemek olağan olacaktır. Cahit Tanyol, Fransız işgaline girmiş Gaziantep Nizip'i işgalden kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya ve Cumhuriyet ideallerine bağlı bir ulus-devlet bireyi olarak, bu idealleri taşıyan ve bu doğrultuda işleyen, yani resmî-merkez ideolojiyi savunan bir sosyolojiyi benimser. Şerif Mardin, ailesinin Osmanlı'daki konumunu ve gücünü zayıflatan, hatta ortadan kaldırarak bir nevi tabaka değişikliğine de zorlayan ulus-devlet inşa sürecindeki resmî-merkez ideolojinin politikalarına, yani Kemalizm'in uygulamalarına karşı tereddüt gösterir, çekinceler ortaya koyar, eleştiriler yönelir ve sorgusuz bir aidiyet göstermediği için mevcudu, düzeni, yerleşik sistemi tahlil eden, arka planına bakan, eleştirel bir süreçle zihniyet katmanlarına yönelen ve nihayetinde içinde bulunduğu toplumu, devleti ve dünyayı, bunların ürettiği düşünce dünyasını ve pratiklerini sorgulayan bir sosyoloji yaklaşımını benimser. Bu yönüyle Mardin, içinde bulunduğu yüksek sınıf veya toplumsal tabaka ile yaptığı çalışmaların muhatabı toplumsal sınıflar veya halk arasında kalarak bir çeşit “kimlik bunalımı” yaşayan bir entelektüel olma özelliği de gösterir.²⁷ Mardin'in (1977), resmî-merkez ideolojinin ulus-devlet projesinin Cumhuriyet ilk kuşağının çoğunluğunda aynı derecede kök salmadığını söylemesi, hem kişisel durumunu, hem yönelttiği eleştirel bakışını, hem de bu eleştirel bakış için kullandığı sosyolojik yaklaşımın zeminini sunar.

8.Sosyal Bilimdeki Çalışma Alanları

Sosyolojide kalmakla birlikte, aldığı felsefe eğitimi ve “Bizde sosyoloji tarihten çıkmıştır” düşüncesi bağlamında sosyoloji çalışmalarını tarihle bütünlük gören Cahit Tanyol (1973), bireyi, toplumu ve devleti ilgilendiren hemen her konuda ansiklopedist bir yaklaşımla yazan bir sosyolog olmuştur. Tanyol, şair ve edebiyatçı olmasının bir yansıması olarak aynı zamanda çalışmalarında edebi bir üslub kullanır. Yazılarında, sosyoloji çalışmaları ile edebiyat bilgisini harmanlar. Örf ve adetler, din, laiklik (sekülerizm), laisizm, laik ahlak, sekülerleşme, irtica, köy araştırmaları, medeniyet yaklaşımları, Mustafa Kemal Atatürk, Kemalizm, milliyetçilik, demokratik sistem, tek partili veya partisiz parlamento yönetim sistemleri, bürokratik yapı, memur zihniyeti,

²⁷ Hem ulema sınıfına hem de “Kavalalı Mehmet Ali'nin Mısır'da yarattığı feodal-kapitalist” sınıfa dayanan bir aileden gelen (s. 281), “aile kökenleri her bakımdan çok seçkin, istisnai ve Türk toplumunun belirli aristokratik yönünü çok iyi ifade eden” (s. 289) ve “tarihî, sosyal, kültürel koşulların yarattığı bir insan tipi” olarak (s. 288) Şerif Mardin'in çalışmalarına, kişisel tavır, tutum ve davranışlarına, gündelik yaşamına ve entelektüel bakışına yansıyan bu sınıfsal pozisyonunun etkilerini Kemal Karpat (2015) şöyle açıklar: “Şerif Mardin elinde olmayarak doğduğu sınıfa mensup olmanın yarattığı yalnızlıkla aynı sınıfın sağladığı refah, siyasi güç ve normal yaşam ile gerçek halkçılık arasında bir seçim yapmamıştır, belki de yapmak istememiştir. Yüzyılların toplumda yarattığı havas-avam uçurumunu aşmak kolay değildir. Kanımca Şerif'in hayatı, elinde olmayarak doğduğu sözde yüksek sınıfa bağlılıkla, içinde yaşadığı toplumla kaynaşma mücadelesi içinde geçmiştir. Şerif mensup olduğu devletçi sınıfın eksiklerini görmüş, onları bazen tenkit etmiş fakat kendini bu sınıftan koparamamıştır. Aynı zamanda Osmanlı geçmişine saygı duyan ve Osmanlı'da haklı olarak büyük değerler yarattığına inanan bir kimse olduğu için bu düzeni yok edenleri de kolay kolay affetmemiştir. Onun için İttihat ve Terakki'yi ve bu arada Rumelileri bu eski düzeni yok eden ve onun yerine Jakoben (bu terimi çok kullanır), yani zoraki usullere başvurarak biraz yapmacık bir rejim kuran, aceleci, halk kökenli, kaba devrimcileri tenkit etmiştir. (...) Şerif'in entelektüel hayatı ve çalışmaları geniş çapta onun sınıfsal değerlerinden ve kişisel bunalımlarından, yani toplumun bir parçası olmak istemesinden ve bunu başaramamasından kaynaklanır” (s. 284).

aydınlar, gençlik hareketleri, resmî-merkez ideolojinin sağ veya sol açılımları bağlamında Sosyalizm veya diğer yönlerdeki olanaklar, sosyalist düşünce, Marksizm, Marksist sosyoloji, Alevi/Alevilik, Kürt/milliyetçilik, İslâmcılık, din adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türk-İslâm Sentezi, dinde reform, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Osmanlı-Türk Devlet yapısı, eğitim ve köy meselesi, sanat tarihi, Türk edebiyatı, edebiyatçılar ve diğer birçok konuyu çalışmıştır. Bu konulardaki temel bakış açısını; lisans, doktora ve doçentlik tezlerinde geliştirdiği “laik ahlak” esasına bağlı birey, toplum ve devlet yapısı ile kurguladığı düşünsel arka plan oluşturur.

Verdiği dersler, Tanyol’un çalışma alanlarının dökümünü kapsamlı olarak ortaya koyar. İstanbul Üniversitesi’nde Âdetler İlmi, Ahlâk Terbiyesi, Ana Sosyoloji Eserleri, Dinî Hayatın İktisadi Teşekkülleri, Dinî Hayatın İptidai Şekilleri, Dinî Sosyoloji (Din Sosyolojisi), Elemanter Sosyoloji, Endüstri Sosyolojisi, Eski Türkçe Metinler (Osmanlıca), Eski Yazıya Giriş, Günümüz Sanat Problemleri, İctimaî Ahlâk, İslâm Felsefesi, Köy Sosyolojisi, Levy-Bruhl’e Göre Âdetler, Örf ve Âdet Araştırmaları, Örf ve Âdetler Sosyolojisi, Sanat Sosyolojisi, Sanat ve Cemiyet, Sosyal Ahlâk, Sosyal Doktrinler, Sosyal Problemler, Sosyal Teoriler Tarihi, Sosyoloji Tarihi, Sosyolojik Metinler, Sosyolojinin Ana Kavramları, Sosyolojiye Giriş, Tarihte Doğu-Batı Sorunu, Tecrübi Sosyoloji, Tefekkür Tarihi Seminerleri, Türk Sosyologları ve Eserleri, Türk Toplum Tarihi, Türkiye Sosyolojisi, Türkiye’de Sosyoloji Akımları, Türkiye’de Sosyoloji Problemleri derslerini, İstanbul Üniversitesi’nden emekli olana değin Bursa Uludağ Üniversitesi’nde “Sosyal Çevre ve İnsan”, “Medikal Sosyoloji”, Gazetecilik Yüksek Okulu’nda ve Yüksek Öğretmen Okulu Eğitim Enstitüsü’nde çeşitli sosyal bilim derslerini, emekli olduktan sonra ise 1991 ile 2003 yılları arasında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde “Sosyolojide Düşünce Analizi”, “İslâm ve Çağdaşlaşma”, “Selçuklu ve Osmanlı Toplum Yapısı” ve “İnsan ve Ulus Hakları ve Koruması” isimli çeşitli dersler verir (Çav, 2011: 30-32).

Şerif Mardin, 1800’lerden 2000’lere Türkiye’deki düşünce tarihini, bu tarihin belirleyici aktörlerini, düşünürlerini söylem ve eylem bütünlüğü ile, belirli bir fikir insicamı ve akışı içerisinde, oluşumları, salınımları, dağılımları ve sapmaları ile hemen hemen eksiksiz ve kesintisiz biçimde aktarabilmeyi başarmış bir sosyal bilimcidir. Mardin’in, ana amacı tarihsel gelişmeleri sıralamak veya sosyolojik bir analiz yaparak toplumsal yapı analizleri ortaya koymak değildir. Toplumun değerlerini, sembollerini ve dinamiklerini anlamaya yönelik (Subaşı, 2008) Mardin, kişilerin, grupların ve onların oluşturduğu düşünce ve eylem hareketlerinin düşünce evrenlerine ulaşmak ve onları harekete geçiren, düşüncelerini biçimlendiren ve eylemlerine yön veren güdüleri ve sebepleri belirlemek ve bu güdülerin ve sebeplerin arkasındaki süreçleri okuyabilmek için siyaset bilimi, tarih, sosyoloji, antropoloji, edebiyat, metin eleştirileri gibi farklı sosyal bilim alanlarından sonuna dek faydalanır. Mardin (2007b), “çok karmaşık bir oluşumu incelemeye çalışmak” olarak formüle ettiği çoklu bakışını şöyle açıklar: “[Y]ani bizim bütün incelediklerimiz, hatta tarihsel sosyoloji kulvarının içinden bile böyle çoklu gerçeklikler oraya çıkıyor [aynı tarihin farklı şekillerde farklı kavramlar, süreçler, yaklaşımlar ile incelenebilmesi ve hepsinin de gerçekliğin bir boyutunu göstermesi anlamında -EÇ]. Sonunda doğru olan nedir, doğru olan hepsinin birden anlatılmasıdır, bence bunlar böyle birbirleriyle çekişen, birbirleriyle çelişen şeyler değil, hepsinin birden genel resme yansıtılması gerekiyor. Kesişen daireler gibi bir şey.” Bu bağlamda, Mardin, Türk sosyolojisinin temel problemleri olan din, sekülerleşme, resmî-merkez ideolojiye göre ötekileştirilmiş toplum kesimleri, dinî yapılanmalar ve hareketler, merkez-çevre dinamiklerine bağlı siyasî ve sosyal hareketler ile iktidar ilişkileri, Tanzimat, Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi fikir ve eylem alanlarının arka planı, sivil toplumun Osmanlı’dan günümüze serencamı ve bütün bunların toplamında Osmanlı-Türk modernleşmesinin gelişim süreçleri üzerine hem farklı bilim dallarını kullanarak hem de bu bilim dallarının kendi içindeki farklılıklardan faydalanarak detaylı çalışmalar yapmış, yerleşik bakışları, saptamaları ve yaklaşımları genişleten ve aşan, onları da zaman içerisinde değiştiren, dönüştüren ve biçimlendiren etkileri olan düşünceler ve eserler üretmiştir. Mardin’in, toplumsal aktörler, karizmatik önderler, farklı dönemlerin nesillerine verilen eğitimler, sosyal eylem, kurumsal tarihler, kültür, semboller, simgeler, kimlik, kişilik, değerler, dinî görünüm, folk İslâm, laiklik, sosyal yapı, sosyal ilişkiler, gençlik ve şiddet, siyasî-toplumsal muhalefet ve siyasî kontrol, aydın-entelektüel tanımları, ideoloji, iletişim ve medyanın düşünme biçimleri üzerindeki etkisi, söylemin inşası ve kullanımı, epistemolojik düzenler, Batı düşüncesinin kökenleri, pratikleri ve Osmanlı-Türkiye çizgisine etkileri, bürokratik yapı ve bürokrasi, yönetici seçkinlerin tutumu, iktisadi yapı²⁸, ekonomik gelişme, hürriyet fikri, sınıflar, gruplar, kitle toplumu, Kemalist devrimler, siyaset teorisi, siyaset sosyolojisi, siyasî fikirler tarihi, iktisat düşüncesi, sosyal tarih, düşünce tarihi, siyasî kültür ile düşünce ve pratiklerin arka planında yer alan sebepler, koşullar ve işlemler gibi, oldukça geniş bir kavramsal, yazınsal ve düşünsel ilgi, çalışma ve üretim alanı vardır. Dünya üzerinde farklı üniversitelerde çalışan Mardin’in (2004h), başta ABD olmak üzere görev yaptığı yerlerde çalışmalarındaki tezlerini ve görüşlerini genişçe ortaya koyabildiğini; siyaset bilimi, din sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, Tanzimat dönemi fikirleri, Türkiye’nin sosyolojisi, Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve düşüncesi, İslâm düşüncesi ve hareketleri eksenli dersler verdiğini görüyoruz.

Siyaset, sosyoloji, psikoloji, tarih, edebiyat ve antropoloji alanlarından güçlü biçimde faydalanması sebebiyle, Şerif Mardin’in çalışmaları okunmadan, incelenmeden, düşünce süzgecinden geçirilmeden, Türkiye’de,

²⁸ Mardin’in iktisat alanında hâlâ temel metinler olma özelliğini koruyan çalışmaları için bkz. 1962, 1980.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Kemalizm, din, ideoloji, dinin gündelik yaşamdaki temsilleri, dinî pratiklerin birey biçimlendirme özellikleri ve süreçleri, Türkiye'deki düşünce ve anlam haritalarının kökenleri, gelişimleri, etkileşimleri ile bunların politik ve pratik yaşama aktarımları hakkında sağlam bir fikir sahibi olmak kolay değildir (Çav, 2017, 16 Eylül). Mardin, kendi deyimiyle temel olarak “siyaset bilimi” ile ilgileniyordu, siyaset bilimciydi. Bununla birlikte, “düşünce tarihi” alanına giren çalışmalarında tarihi, edebiyatı ve sosyolojiyi siyaset biliminin teorileri ile bütünlüklü olarak ele almış, Türkiye'yi, toplum yapısını, sivil toplumu, bireyleri, düşünme mekanizmalarını, düşüncelerin ve akımların kökenlerini, etkileşimlerini ve pratiklerini geniş ve derinlikli bir perspektifle incelemiş, ortaya çıkardığı yöntemsel ve teorik bütünlükle, siyaset bilimi ve sosyoloji alanında Türkiye'de öncü, etkin ve belirleyici bir rol oynamıştır. Ön alan, yol açan, yön gösteren, gelecek on yıllara ilişkin siyasal-toplumsal hareketlilikleri, düşünsel perspektifleri ve süreçleri belirleyecek konuları öncesinden sezen, tahmin eden ve üzerinde çalışan bir siyaset bilimci, tarihçi ve sosyolog olarak Şerif Mardin'in yaptığı tespitler, değerlendirmeler ve ortaya koyduğu yaklaşımlar geçerliliğini bugün hâlâ büyük ölçüde korumakta, bunların üzerine inşa edilen yaklaşımlar Türkiye'deki düşünce hayatında ve sosyal bilimlerdeki yeni çalışmalarda kendilerine geniş yer bulmaktadır.

Her iki sosyologun çalışma alanları büyük ölçüde kesişirken, Tanyol yerelden hareket etmekte, Mardin ise aldığı eğitim ve dayandığı teoriler ile küreselden, diğer bir ifadeyle eleştirilmeye açık olmakla birlikte temel olarak Batı'dan ve ülke dışından bakabilmektedir. İki sosyologumuz da Türkiye'nin temel konularında üretim yapmış, birbiriyle kimiz zaman örtüşen, kimi zaman benzeşen, ancak çoğunlukla ayrışan fikirler ortaya koymuşlardır. Sosyolojinin bütünlüğü içinden bakıldığında, çalışmalarının, farklı yaklaşımlar bağlamında birbirini tamamladığını ve her iki ismin de Türkiye'deki sosyal bilim/sosyoloji habitusuna değerli katkılar sunduğunu söylemek mümkündür.

9. Aktif Siyaset ve Akademik Hayat

Her iki akademisyen, sosyal bilimci ve sosyolog da çeşitli biçimlerde aktif siyasetle yakın bir iletişim, ilişki ve etkileşim içinde olmuş, bir şekilde kendi tarzlarına bağlı olarak aktif siyasete dolaylı veya doğrudan destek vermiş, kimi zaman siyasetten uzaklaşmış, kimi zaman bizzat pratik olarak siyasete dâhil olmuşlardır. Aktif siyasî faaliyetler ile akademik hayatın ilişkisine dair yorumlar yapmayı sağlayan bu etkileşimler, her iki isimden de düşünce ve eylem noktasında çeşitli deneyimleri aktarmayı ve bunları akademi-siyaset ilişkisi içinde anlamlandırmayı mümkün kılar.

Cahit Tanyol, çeşitli zamanlarda aktif siyasete oldukça yakınlaşmıştır. 1950'lerde Başkan Nuri Demirağ'ın davetine rağmen Milli Kalkınma Partisi'ne, Celal Bayar'ın davetine rağmen Demokrat Parti'ye ve Başkan Osman Bölükbaşı'nın davetine rağmen Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne katılmamıştır. 1960'larda Sosyalist Kültür Derneği'nde iken Türkiye İşçi Partisi davet etmiştir, yine girmemiştir. 1990'larda Doğu Perinçek'in Başkan olduğu İşçi Partisi'nin oluşturduğu “Sol Güçbirliği” şemsiyesi ve “Kızıl Elma Koalisyonu”nun sembol ismi olarak Bursa Milletvekili adayı olmuştur (Çav, 2011: 524). Şerif Mardin, 1955-56'da Hürriyet Partisi Genel Sekreteri ve 1957'de ise aynı partiden Eskişehir milletvekili adayı olur (Kaplan, 2008), 1970'lerde Bülent Ecevit'in CHP'si ile fikir temaslarında bulunur (Toprak, 2017, 10 Eylül), 1994 yılında ise Yeni Demokrasi Hareketi'nin kurucuları arasında yer alır. Dolayısıyla her iki akademisyenin de siyasî yönleri oldukça kuvvetlidir. Türkiye'deki sosyal bilimin siyasetle bağlarını veya akademisyenlerin aktif politikayla yakın ve yoğun ilişkisini düşündüğümüzde, bu durumun normalin dışında olduğunu söylemek yanlış olur. Burada kritik nokta, sosyal bilimcinin/sosyologun bilimsel çalışmaları ile siyasetin gündelik çarkları arasında anlamlı bir denge kurabilmesidir. Bu denge sosyal bilimcinin/sosyologun mesleğini hakkıyla yapmasında önemli bir eşiktir. Bu bağlamda Cangızbay (1999: 10), sosyologun egemenlikleri meşrulaştıran “ideolojik bir hizmetkâr” olmaması için “egemenlik odaklarından olabildiğince uzak durması”nın önemini vurgular. Diğer bir ifadeyle ölçü; siyasî etkinliğin akademik çalışmaları gölgede bırakıp bırakmamasıdır. Bir partiye üye olmamasına rağmen bu ölçüyü koruyamayan Tanyol'un gündelik siyasetle yakın ilişkisi, sosyoloji çalışmalarının kalitesini olumsuz etkilemiş, daha uzun soluklu ve derinlikli araştırmalara dayalı sosyoloji ürünleri vermesine engel olmuştur.²⁹ Bu durum, aynı zamanda metodolojik yetersizlik ve sistematikleştirme sorunu getirmiştir. Bu konuda zaman zaman sıkıntılar yaşamakla birlikte, Mardin'in Tanyol'a göre daha başarılı olduğunu, gündelik siyasetle arasına mesafe koyarak akademik çalışmaları ile daha fazla öne çıktığını görüyoruz.³⁰

Burada dikkati çeken husus, Cahit Tanyol'un özellikle 27 Mayıs 1960 Darbe sürecinde temas ettiği cunta ilişkileri ekseninde dolaylı dahi olsa darbe hareketlenmelerindeki destekleyici aktif pozisyonuna karşı³¹, Şerif Mardin'in aynı yıllarda, 1950'lerde Hürriyet Partisi ile Demokrat Parti'ye karşı siyasî bir hareketin içinde

²⁹ Tamamlayamadığı kitaplar bu anlamda birer göstergedir: *İçimizdeki İkilik* (1950 başı), *Sanat ve Ahlak* ve *Sosyal Ahlak: Laik Ahlak Giriş* kitaplarının devamı (1950'li ve 1960'lı yıllar), *Türkiye'de Öğrenci Hareketleri, Üniversite ve ...* (1970'lerin başı), *Kültür Emperyalizmi* (1970'ler) ve *Türk Marksizmine Giriş-Ortaklaşa Devlet* (1970'lerin başı) (Çav, 2011: 512).

³⁰ Aynı olguya, Mardin'in çalışmalarında “liberal-sağ bir eğilim” olduğunu iddia eden Ufuk Özcan (2017, Ekim) da dikkati çeker.

³¹ Cahit Tanyol, 27 Mayıs 1960 Darbesi öncesinde darbeyi yapacak Cunta'nın toplantısına katılmış, bunu yıllar sonra kamuoyuna açıklamıştır (Tanyol, 2003, Bahar; Çav, 2011: 221-227).

aktif olarak muhalefet etmesi, siyasî-sosyal sorunların çözümünü legal siyasî alanda aramasıdır.³² Tanyol, toplum mühendisliğini benimserken ve zaman zaman ülkedeki darbeci geleneğe yakınlaşırken, Mardin, siyasî değişimin sivil toplum, sivil toplum örgütleri ve demokratik siyasete dayanan legal siyaset kanalları aracılığıyla olmasını savunur, siyasî faaliyetleri ile bunu somutlaştırır. Bu fark, onların, aynı olgular, durumlar, olaylar, süreçler ve kişiler karşısında farklı tavır, tutum ve davranışlar göstermelerine yol açar. Bu noktada, Tanyol'un siyaset dışı kanallara yönelmesi, kendisi, düşüncesi ve tavrı açısından nasıl olağan ise, siyaset bilimini sadece kağıtlar üzerinde bırakmaması, inandığı anda yakınlaştığı siyasî hareketlere destek olmaktan, iştirak etmekten ve siyaset kurumu içerisinde aktif bir kararlilikla inisiyatif almaktan çekinmemesi de Mardin için o derecede olağan bir tercih olmuştur. Burada, Mardin için belirleyici olan kişisel yaklaşım, siyaset ile memleketin gidişine etki yapmanın iyi ve ahlâkî bir şey olduğunu düşünmesidir (Kaplan, 2008).

10. Cahit Tanyol ve Şerif Mardin'i Eleştirmek

Cahit Tanyol, Soğuk Savaş etkisindeki Türkiye'nin çalkantılı döneminde, 1945-1982 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün hareketli, karmaşık, tartışmalarla ve iç çatışmalarla geçen ve birçok olayın yaşandığı zamanlarında kesintisiz olarak 37 yıl görev yapmıştır. Asistanlığı, hocalığı, anabilimdalı ve bölüm başkanlıkları dönemindeki uygulamaları, fikirleri, insan ilişkileri, akademik çalışmalarındaki bilimsel üslubu, metodolojik eksiklikleri ve etiğe aykırı kimi tutumları ile kamuoyundaki görünürlüğü, farklı tartışmalara, eleştirilere ve kimi zaman ciddi gerilimlere sebep olan bir sosyolog olmuştur.³³ Şerif Mardin ise daha farklı açılardan eleştirilere tabi tutulmuştur. Mardin, din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalar sebebiyle kimi ideolojik kesimlerden "dinci" yakıştırmaları alırken, öte taraftan bazı yorumları üzerinden kendi toplumuna ve dinî olgulara yabancı olduğu ve çeşitli biçimlerde oryantalist olduğu iddiaları farklı boyutlarda gündeme gelmiştir. Bu düşüncelerin her biri detaylı biçimde değerlendirilebilir. Şunu söylemek, en genel hatlarıyla mümkündür: Şerif Mardin, yetiştirme koşulları, sınırları belli bir kimlik ve kültüre tam ait olamaması ve öncülü olmayan bir sosyal bilimci olması gibi sebeplerle, kendisine çeşitli bedeller getiren bir hayat yaşamış, aynı sebeplerle de ne yazdıklarıyla ilgili dönemin içerisinde tam olarak anlaşılabilmiş, ne de onun kendisini tam anlamıyla bir birey olarak anlatabilmesi mümkün olmuştur. Sosyal bilim, akademi ve toplum dünyasında bir figür olarak kendisine yakınlık-uzaklık kurulmasında, kimliğinin anlamlandırılmasında veya düşüncelerinin konumlandırılmasında belirli sınırlamaların veya yakıştırmaların yoğun etkisinin olmasını; çok yönlü ailesi sebebiyle oluşan bu özel, farklı ve çok katmanlı bireysel varoluş hâliyle ilişkili olarak değerlendirmek mümkündür (Çav, 2017, 16 Eylül).³⁴

³² Mardin (1955), 1955 yılına ait bir yazısında Demokrat Parti'nin hürriyet ortamına kısıtlama getirdiğini ve otoriter bir yönetim uyguladığını savunur. Ancak, yıllar sonra Mardin (2007, 15 Mayıs) o yıllarda Demokrat Parti'nin politika ve uygulamalarını yanlış değerlendirdiklerini dile getirir: "Hürriyet Partisi 1954'de kuruldu ve ben başından itibaren içindeydim. Çok ilginç kurucuları vardı. Üniversite yıllarında faşizmin çok lanetlendiği ortamlarda bulunmuştum. En büyük korkumuz faşizmdi. O zaman çok yanlış bir değerlendirmeye Adnan Menderes'in hareketinin faşizmin bir belirtisi olduğuna inandık ve karşı çıktık. Anayasal özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı koymak doğrudu ama bunu 'faşizmin ucu gözükte' şeklinde değerlendirmek de yanlışti. 'Devlet nasılsa komünizmle uğraşıyor, ama faşist tehlikenin farkında değil, onlara biz hatırlatalım' diye yola çıkmıştık."

³³ Cahit Tanyol'un akademik çalışmaları üzerine yapılan esaslı eleştiriler, -bilimsel olmayan eleştirileri de barındırmasına rağmen- Ayda ve Turhan Yörükân tarafından yazılmış 1963 tarihli *Cahit Tanyol ve Sosyoloji* isimli kitapta toplanmıştır. Kitaptaki eleştirilerin ana motivasyonu 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin akademik hayatta getirdiği etkilerle şekillenmiştir (Kayalı, 2004, Haziran). Kitaptaki iddialar sebebiyle Üniversitede yapılan soruşturma sürecinin detayları için bkz. Çav, 2011: 525-551.

³⁴ "Mardin ideolojik bir dürtü ile yola çıkmamasına karşılık [devletin resmi-merkez ideolojisi açısından] bir 'ideolojik persona non grata' haline getirilmiştir. Mardin'i resmî ideolojinin kutsandığı 'bilimcilik tapınağı' haline getirdikleri 'akademi'lerine layık görmeyenler, ona gerçekte soyunmadığı bir 'rol', uğruna savaşmadığı bir 'misyon' ve gururlanmadığı bir 'kahramanlık' bahşetmişlerdir. (...) Mardin'i 'arzusu hilâfına' sakıncalı kılan, bunu 'öfkeli bir muhafazakâr' değil uzun bir süreci değişik disiplinlere ait tahlil araçları kullanarak 'derinlikli biçimde' değerlendiren ve olguları tarihi bağlamlarına oturtan 'soğukkanlı bir akademisyen' olarak söylemesi idi" değerlendirmesini yapan Şükrü Hanioglu (2017, 17 Eylül), "Şerif Bey siyâsal kamplara ayrışmış Türk sosyal biliminde esaslı bir rahatsızlık yaratmış; üstü kapalı tepkilerin odağına yerleştirilmiştir. Şerif Bey'den rahatsız olanlar O'nun kadar donanımlı olmadıkları için rahatsızlıklarını daha çok dışlama, görmezden gelme ve ihmâl etme üzerinden gösterebilmişlerdir" tespitini yapan Süleyman Seyfi Ögün (2017, 11 Eylül) veya "Ne yazık ki, sosyal bilimcinin çalıştığı konuyu anlamaya çalışması değil, o konuda peşin peşin taraf tutup bir propaganda elemanı gibi çalışmasının beklendiği bir ortamda Şerif Mardin çalıştığı konuya doğrudan angaje olmuş gibi damgalanabilmiştir. (...) Marksist militanlığın sosyal bilim zannedildiği bir ortamda Mardin'in anlamayı, ideolojiyi, kültürü öne çıkarışı mevcut akademik establishmenti doğal olarak rahatsız etmiştir" yorumunu yapan Yasin Aktay (2017, 11 Eylül) bu olguya özellikle dikkati çekerler. Bu olgu, Emre Kongar ve Taner Timur'un yaklaşımlarında vücut bulur: Kongar'a (2017, 21 Eylül; 2017, 22 Eylül; 2017, 28 Eylül) göre "dinci/milliyetçi ideolojiyi destekleyen" bir "ürün" ve "toplumbilimin en eski konularından biri olan 'Dini değerler sisteminin toplumsal belirleyiciliğinin' Turner'in 'Kök paradigmalara' adıyla yeni bir terminoloji ile ifade edilmesinin Sadi Nursi üzerinden Türkiye'ye uygulanması" olarak "Din/Tarım toplumundaki tek belirleyici olan dini değerlerin Kentsel/Endüstriyel topluma dayalı Cumhuriyet döneminde zayıflamasına karşı Said Nursi öğretisi üzerinden bir 'dini değerler savunması' mahiyetindedir ve bu niteliğiyle elbette anakronik, yani çağ gerisi" olan "öğretiyi" ve bunu temsil eden kişiyi incelemiş olan Mardin'in Said Nursi çalışması ile yaptığı: "Nurculuk üzerinden Siyasal İslâmî, toplumu bir arada tutan ve bu nedenle sadece meşru olan değil, aynı zamanda toplumsal bütünlük açısından gerekli ve zorunlu olan bir siyasal akım olarak sunmaktır. Din/Tarım toplumlarının feodal kalıntılarına dayalı olan ve bu nedenle de yanlış olan bu tezi on: Temel Hak ve Özgürlüklere

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Bu durum, onun çalışmalarının sosyoloji alanında anlaşılmasında, değerlendirilmesinde ve kaynak olarak işlenerek geliştirilmesinde zaman zaman engeller getirmiştir. Sosyal bilimlerdeki ve sosyolojideki ön-yargılar ve önkabuller, -çoğunlukla olduğu gibi- farklı bir çizgide duran bu düşünce insanının yazdıklarıyla eşgüdümlü olarak anlaşılmasına olanak vermez. Öte taraftan, yabancı düşünürlerin ve yazarların teorilerine daha fazla yönelen, mikro sosyolojiye eğilen ve İngilizce yazan Şerif Mardin, Türkiye'deki sosyolojinin ilgileri tarafından bütünsel boyutta değerlendirilemediği için metinleri farklı şekillerde yorumlanmakla karşı karşıyadır (Kayalı, 2009). Cahit Tanyol'un metinlerinin ise daha belirli bir değerlendirmeye tabi tutulması, bu toprakların geleneği ve/veya ulus-devlet inşa teorileri ile kurduğu yakın bağdan kaynaklanır. Mardin'in yüzeysel olarak eleştirilmesinin bir sebebinin de, küresel akademik üretim karşısında yereldeki sosyal bilim çalışmalarının yetersizliğinin olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Cahit Tanyol, Batı'yı tamamen reddetmemekle birlikte yerli eksenlere daha fazla yaklaşır, mevcut entelektüel sınırları zorlamaz, oldukça şüpheci dar bir açılım gösterir. Aynı zamanda Batı Medeniyeti konusunda temkinli bir yaklaşımı ve hayranlığı vardır (Çav, 2011: 167-181). İçeriden bakabilen, bununla birlikte aldığı felsefe eğitimi sayesinde 1945 yılında verdiği bitirme tezi gibi bazı çalışmalarında evrensel ilkelere yaklaşan bir noktadadır (Tanyol, 1998). Ancak mevcut yerli teorileri Batı ile bağdaştırma noktasında çok ilerlememiştir. Bu sebeple sosyolojik üretimi Batı'ya açılabilir veya Batılı yaklaşımların etkinliğini aşabilecek ve onlara eleştiri getirebilecek seviyede olmamış, Türkiye içinde kalmıştır. Herhangi bir yabancı düşünürün teorilerini içselleştirmeye ve kullanmaya yönelmemiştir. Dünyadan teorileri kullanmak konusunda oldukça zayıftır. Ziya Gökalp üzerinden gelen Durkheim'ı ve Prens Sabahattin üzerinden gelen Le Play okulunun düşüncelerini kullanır, ancak bunların “yerlileştirdiğini” savunur. Amerikan sosyolojisinin pragmatik özelliğini öne çıkartır, Marksist yaklaşımlarını da pragmatik bir şekilde geliştirir. Batı teorilerine, yaklaşımlarına, akımlarına ve ideolojilerine karşı, en azından söylemde katıdır (Çav, 2011: 87-92). Bu düşünsel ve teorik kapalılığı, eleştirilebilir olmakla birlikte “yerli” bir sosyolojik çizgiye tekabül ederken, öte taraftan modern dünyanın değişen teorilerinden ve sosyolojik yaklaşımlarından uzak kalmasına yol açmış, sosyal bilimdeki küresel gelişmeleri takip etmesine engel olmuştur. Nihai noktada Tanyol, yerli kaynaklarla ve düşüncelerle hareket ettiğinden düştüğü yanlış, yanlış ve eksikler bu toprağın düşünsel olasılıklarına tekabül eder, eklenir ve küresel ölçekte bir bilimsel paradigmaya eklenmez; ancak, öte taraftan kaynak olarak kullanmadığı için Türkiye'ye, Türklere, Doğu'ya, Müslümanlara ve İslâm'a karşı ön-yargılı, sabit fikirli, mesafeli, soğuk, yabancı ve hatta düşman akademisyenlerin, teorisyenlerin ve yazarların ortaya koyduğu düşüncelerin tuzaklarına da düşmez. Tanyol'un temsil ettiği düşünsel pozisyonlar,

dayalı Çağdaş Demokrasi kavramının altını oyan ‘Çoğunluk Diktatörlüğünü’ din üzerinden meşrulaştıran bir ideolog... Ve Türkiye'deki ‘Post Modern Orta Çağ’ döneminin önemli mimarlarından biri haline getirmiştir.” Kongar'a (2017, 14 Eylül; 2017, 28 Eylül; 2017, 29 Eylül) göre, Mardin, Said Nursi çalışmasına “yanlış yargı” ve “yanlış varsayımlar” ile başlamış, yaklaşımını “yanlış bir paradigmaya” oturtmuş ve bunların yanında “Türkiye'de Siyasal İslâm iktidarının ideolojik yapı taşlarını döşemiş olması” da, Mardin'i “rahatsız” ve “mutsuz” etmiştir. Öte yandan Kongar, (2017, 29 Eylül; 2017, 3 Ekim) seçmeci bir tavırla aldığı “mahalle baskısı” kavramını “dinci” olarak tanımladığı AK Parti'yi uyarmak için kullanır. Taner Timur (1997: 26-47) ise Mardin'in “itibar gösterdiği” Jakobenizm kavramının tanımını kabul etmez (s. 33), “yapıcı olmayan bir perspektifle” (s. 32) Kemalizm'e yönelik “total ideoloji” tanımına bağlı eleştirilerine ve dine karşı “rakip devrimci ideoloji” olarak Kemalizm'i koymasına karşı çıkar (s. 35), “mahalle baskısı” kavramını orijinal bulmaz (s. 38-39), “Batı toplumunu olduğundan çok daha fazla çoğulcu, Osmanlı toplumunu da sosyolojik gerçeklere aykırı bir derecede katı ve türdeş biçimde” tanımladığını (s. 40) ve “Osmanlı toplumundaki gayrimüslim grupların yer ve işlevini” gerçekçi biçimde değerlendiremediğini söyler, resmi/devlet İslâm'ı-Volk/Halk İslâm'ı dinamiğinin “zıtlasma” ile değil, Mardin'in savunduğunun aksine “uzlaşma” ile işlediğini belirtir (s. 42), sivil toplumdaki hareket eden Mardin'in “çözüm yollarını devamlı ideolojik düzeyde” aradığını savunur (s. 43), “söylem”, “lehçe”, “kök paradigma” gibi “geliştirilmemiş” bulduğu kavramların analize fazla bir şey katmadıklarını düşünür (dipnot 96, s. 83), Mardin'in “Said Nursi'nin öğretisini olumlu bir örnek olarak dikkatimize sun[duğunu]” (s. 44) ve bu öğretiyi Kemalizm'den “ileri” bir “Aydınlanma öğretisi gibi gördüğünü -ve göstermeye çalıştığını-” iddia ederek (s. 46) Mardin'in çalışmaları için toplamda şu yorumu yapar: “Sivil toplum, cemaat, mahalle, ‘Volk İslâm’ ve ... *Nur Risaleleri*. Korkarız ki dağ, doğura doğura bir fare doğurmuştur” (s. 47). Timur'un, Mardin'in mevcut kavramlara verdiği anlamlara, yeni kavramlaştırmalarına, tanımlamalarına, yorumlarına ve düşüncelerine katılmaması, karşı çıkması, hatta reddetmesi anlaşılabilir; ancak özellikle son cümlesindeki ifadelerin “akademik” bir yaklaşım olmadığı, önceki tüm değerlendirmelerini de geçersiz kıldığı ortadadır. Emre Kongar ve Taner Timur tarafından takınılan tavrı, Mardin'in yaptığı çalışmalar sebebiyle mevcut seküler-Kemalist akademi tarafından nasıl “tepkisel” olarak değerlendirildiğinin görece “yumuşak” olan örneklerindedir. Şerif Mardin'e yönelik değerlendirme yapanlar arasında Kemal Karpat (2015: 281-311; “Şerif Mardin: Suyu Bulamayan Adam” başlıklı yazı) istisnai bir noktada durur. Karpat (2015), “Türkiye'nin en ileri gelen entelektüelleri arasında” (s. 284) gördüğü Mardin'in bireysel tavırlarını, kendisine yönelik davranışlarını ve kişiliğini birçok bakımdan eleştirmesine ve olumsuz bakmasına rağmen, kişisel özelliklerini bir yana bırakarak ve “farklı bir görüşte olmak, ilmi bir çalışmanın değerini yok etmez” (s. 283) ilkesinden hareket ederek Mardin'in çalışmalarının değerini bilir, akademik takdir gösterir, Mardin'in doktora tezi *The Genesis of Young Ottoman Thought* (1962, Princeton Üniversitesi) kitabı için “birçok bakımdan Türkiye hakkında o tarihlerde yazılmış en değerli 4-5 kitap arasındadır” (s. 300) değerlendirmesini yaparak şunları söyler: “Şerif ‘suyu bulamayan’ fakat bulamayan bir adamdır ve bu arayış onun verimli bir ilim adamı yapmıştır. Bazı fikirlerini, yaklaşımlarını ve sınıfsal düşüncelerini paylaşmadığım halde Şerif'in üstün bir ilim adamı olduğunu kabul ederim” (s. 311).

dünyadaki diğer ülkelerin benzer konumdaki sosyologlarıyla birebir eşleştirilebilir, karşılaştırılabilir ve anlamlandırılabilir.

Şerif Mardin, yetiştiği ortam, aldığı eğitim, çalışmalarında yararlandığı kaynaklar ve çalıştığı üniversiteler kapsamında yüzü Batı'ya dönük bir sosyal bilimcidir. Bu olgu, onun "oryantalist" olarak tanımlanmasına sebep olacak kadar ödedir. Hakkında, sadece Batı kaynaklarını temel almak, oryantalist tavır takınmak veya Batı'dan bakmak gibi yorumlar çokça dile getirilir. "Mardin'in Oryantalizmi çok da yadırganacak bir şey değil oysa. İslâm cemaatlerine veya Doğu'ya akademik ilgi dışarıdan bakan birini kaçınılmaz olarak oryantalist kılıyor. Önemli olan kişinin bu ontolojik bir gerçeklik olarak içinde bulunduğu oryantalist epistemolojinin ne kadar farkında olduğu ve ürettiği bilgide onun payının ne olduğu hakkında bir fikrinin olmasıdır" (Aktay, 2017, 13 Şubat). Bu noktada, Fatih Şeker'in (2015), Nakşibendilik konusunda malumat edindiğini, ancak temel kaynaklara yönelmediğini ve maziye dikkate almadığını iddia ettiği Şerif Mardin'e yönelik eleştirilerini, genel bir eleştiri olarak da görmek mümkündür. "Genişliğin olduğu ancak derinliğin olmadığı oryantalist çalışmalara paralel bir tarzda tüm bir Nakşi tarihini içeren hükümler veren Şerif Mardin, bu tarafıyla, tarikata nasıl yaklaşılması gerektiğinin yol haritasını verir. (...) Tarikatın bizzat kendi metinleriyle yaşayan temsilcilerine analizlerinde doğrudan yer vermez. Kaynak kullanımını tamamen ikinci el olan Hâdiseye bakışını genellikle Batı dillerinde yapılmış çalışmalar şekillendiren Mardin, tarikatı bugünün anlayışına göre ele alır ve yalnız bir tarafından yakalar. Bu yönüyle onun Nakşilik tasavvuru, Tarık Zafer Tunaya, Kemal Karpat, Butrus Abû Manneh, Martin Van Bruinessen, Gilles Veinstein, Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier gibi aynı hat üzerinde yer aldığı kimselerin tezgâhında yoğrulur ve şekillenir" (Şeker, 2015: 156). Benzer mahiyetteki bir eleştiriyi İslâm ve Türk düşüncesi alanında derinlikli çalışmalar yapan İsmail Kara da vurgular. 1960'lı yıllarda, "siyasal ve toplumsal çözümlenelerde kültürün ve buna bağlı olarak dinin çok önemli bir yer tutması gerektiğini ve Türkiye'yi taşıyan unsurları anlamak ve kültürel mekanizmaları şerh etmek için çok ihmal edilen bu alanın ehemmiyetini, akademik bir üslupla" dile getirmesine rağmen Şerif Mardin, gerek Bediüzzaman çalışmasında ve gerekse Nakşibendilik üzerine yazdıklarında yetersiz bir donanıma sahiptir: "Kitapta [*Bediüzzaman Said Nursi Olayı*] Bediüzzaman, Bediüzzaman fikriyatının geriye ve ileriye doğru uzanan yönleri, Türk düşüncesindeki yeri, problemleri, imkânları yok. (...) Şerif Bey'in son yıllarda tasavvuf kültürü, tarikatlar ve Nakşilik üzerine yazdıklarında bu donanım yetersizliği kendini daha fazla ele veriyor; bu yetersiz bilgiler üzerinden yaptığı yorumlar ise bir tür Nakşilik karikatürleri çiziyor" (Kara, 2017).³⁵ Yetersiz bilgi üzerine yabancı kaynakların -ki bunların içinde oryantalist bakışa sahip olanlar çokça vardır- bilgilerinin ve yaklaşımlarının çoğunlukla aynen esas kabul edilmesi, Şerif Mardin'e yönelik "oryantalist" olduğu iddialarının temel sebeplerinden bir tanesidir. Bu durum Mardin'in içinden çıktığı topluma, kültüre ve medeniyete "dışarıdan" bakma girişimi ile de ilişkilidir. Ancak bu "kendi toplumuna dışarıdan bakabilme" olgusunun yabancılaştırıcı ve oryantalist bir yönü vardır. Yel (2009), buna "yerli oryantalizm" der. "Merkez-çevre", "Türk istisnacılığı" ve "mahalle baskısı" gibi yaptığı kavramlaştırmaların ancak Türkiye'de kullanılabildiğini yani evrenselleşmediğini³⁶ belirten Yel (2009), "Türk toplumunun sosyolojik gerçekliğine" yabancı bir konumda gördüğü ve bu şekilde oryantalist bir bakış inşa ettiğini iddia ettiği Mardin'in bilimsel temsilinde "post-kolonyalizm" ihtimaline dikkati çeker. Mardin (2006b), kendisiyle yapılan bir söyleşide, yabancı teorisyenler Edward Shils (1910-1995) ve Shmuel Noah Eisenstadt (1923-2010) üzerinden aldığı merkez-çevre yaklaşımı kapsamında "oryantalist" olduğu iddiasına -ve elbette benzeri yakıştırmalara- şu cevabı verir: "Merkezin çevre ile kurmaya çalıştığı ilişkinin, zorlukların, bunların üstesinden gelmek için geliştirdiği stratejilerin oryantalizmle hiçbir ilgisi yoktur. Fransız monarşisinin gelişme sürecini ve merkezîyetçiliğini inceleyen, oryantalist midir?" Başka bir yerde ise şunları söyler Mardin (2007b): "İttihat ve Terakki üzerindeki çalışmalarım hakkında Oryantalist gibi bir atıf veya tanımlama vardır, o tanımlama da esasen şu iddiayı içerir, sen bizim gelişme şekillerimize bakmadın, hep Batıyla mukayese ettin bizi, yani iç yapımızın dinamiklerine önem vermedin. Halbuki, mesele o değil, mesele şurada; Batı'yı tatbik etmeye karar vermiş olan bir irade var, bunu nasıl yapmış, başarılı olmuş mu olmamış mı, bunun Oryantalizmle ilişkisi yok. Bütün mesele şu noktada toplanıyor. Reformcular karar verdiler, ben de onların bu işi nasıl yaptıklarını izliyorum, o kadar."

³⁵ Şerif Mardin ile İsmail Kara'nın temsil ettikleri düşünce çizgilerinin anlaşılması açısından bu noktayı derinleştirmek fayda verir. Mardin, düşüncelerinde ve düşünce dünyasında seküler Batı'ya ve onun entelektüel kapasitesine yaslanırken ve bu anlamda İslâmî geleneği dışlayan yönde daha fazla yer alırken, Kara, İslâmî gelenekle bütünlük bir dönüşümün temsilcisi olur. Sekülerleşmeyi taşıyan sekülerizm Mardin için -sivil toplum kavramında olduğu gibi- modernleşmenin ana unsurlarındandır. Kara için ise sekülerleşmeyi dayatan sekülerizm; din, dinî kurumlar ve dinî yaşayış üzerindeki olumsuz etkisi en aza indirgenmesi gereken modern bir müdahaledir. Tarihi 100 yılı aşan İslâmcılık düşüncesini gelenekle bağının zayıflığı noktasında eleştiren Kara'ya göre bu sebeple de İslâmcı düşünce modernisttir, savunduğu düşüncelerin özgünlüğü kaybolmakta ve/veya kaybolmuştur. Durdukları bu nokta, onların hem kişisel düşünce yapılarını, hem de Türkiye'deki modernleşme karşısındaki iki ana akım fikir geleneğini tasvir eder (Anık, 2013). Kara'nın eleştirilerinin arka planında böyle bir düşünce zemini yer alır.

³⁶ Yel (2009), bunu şöyle açıklar: "Yabancı dilden ve yabancı kültürden alınan bir kavram ya da olgunun Türkiye şartlarına uyarlanması çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu ülkenin dili ile konuşabilen ve bu ülkenin kültürüne sosyolojik olarak hâkim olabilen bilim adamlarının bu ülkeye has kavramları geliştirmeleriyle Türk sosyal bilimlerine katkıda bulunulabilir."

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Mardin, çalışmalarında Batı odaklı bir vizyonu temel almaktadır. Modernleşme adımlarını, sekülerizmi (laiklik), sekülerleşmeyi, bürokrasi ve eğitim sistemini, kanunların değişimini, şehirlerin gelişimini ve sivil toplumun oluşumunu Batı ile karşılaştırarak ve Batı odaklı yaklaşımlar içinden okur. Keyman'a göre (2005), Osmanlı'da ve Türkiye'de sivil toplum konusundaki görüşleri zamanla değişerek “yok” noktasından “ne var ne yok” denilebilir noktasına gelen Mardin, sivil toplum konusunda oryantalizm tuzağına düşmemiştir. Batı teorilerini Türkiye toplumuna uygularken bu teorilerdeki, saptamalarda ve yorumlardaki olumsuz, eksik veya yanlış boyutları da almak durumunda olan Mardin, tam da bu sebeple Oryantalist olmakla itham edilebilmektedir (Özdemir, 2003 akt. Doğan, 2008). Şeker (2015: 141-142), “Cevdet Paşa bize dönerek Batı'ya bakarken, Şerif Mardin tam tersine Batı'dan bu topraklara bakarak hüküm verir” saptamasını yapar. Şerif Mardin'in Batı'dan Türkiye'ye bakmasının getirdiği “Batıcı” olma hâli, hemen bütün çalışmalarında bir şekilde göze çarpar. Buna karşın Taha Parla (2005) şu tespiti yapar: Mardin, Batı hayranlığına kapılmamış, “Türkiye akademiasında çok yaygın olduğu üzere 2. ve 5. sınıf yabancı, özellikle ABD'li bölge/ülke uzmanının ya da kurumunun fikri ya da kariyerist nüfuz ve çıkar alanına girmemiştir, çağdaş oryantalizm yapmamıştır.” Yılmaz Yıldırım (2007) da, yorumbilgisel kültüralist sosyoloji yaklaşımı bağlamında ele aldığı sivil toplum kavramı üzerinden yaptığı Türk modernleşmesi incelemesi ile Şerif Mardin'in Oryantalist ve Kartezyen bakışların içerdiği ön yargılardan kurtularak Osmanlı'yı kendi özgün bağlamında inceleyebildiğini dile getirir.

Sezgin Kızılcık (2009) ise Şerif Mardin'i, “Batı'ya aşırı bağımlı sosyoloji” anlayışının Türkiye'deki temsilcilerinden görür. “[D]üşünsel, teorik ve metodolojik bakımdan Batılı sosyologlara en fazla bağımlı olan” sosyologlarımızdan, “Batılı sosyal bilimcilerin kavramlarını ve kuramlarını aşırı biçimde müdâfaa” eden, “Türk toplumunun Batılı sosyal bilimcilerin kavramlarıyla açıklamaya” çalışan, “Türk toplumunu ve tarihini özgün bir bakış açısıyla” yorumlayamayan, “Türk toplumunun ve sorunlarının nasıl tahlil edileceğinin (...) iyi bir örneğini asla” vermeyen, Türk toplumuna yabancılaşmış, “sosyolojik körlüğü” olan, “Türk toplumunun gerçek sorunlarından (sömürü, yoksulluk, sefalet, Batı'ya aşırı bağımlılık, iktidarsızlaştırılmış iktidar gibi)” bahsetmeyen, ülkenin gerçeklerinden “kopuk ve uzak” ve “sosyolojik formasyondan mahrum” olan Mardin, Türkiye'de “zayıf, temelsiz ve içi boşaltılmış bir sosyoloji anlayışının yaygınlaşmasında” etkili olan Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübcecel B. Kıray, Emre Kongar ve Nilüfer Göle gibi isimlerden bir tanesidir. Bunun bir adım ötesi ise kendi toplumuna, Batı'nın gözlüğüyle bakan, Batı'nın toplum kodlarını kimlik olarak yerleştirmek isteyen ve Batı'ya uygun bir toplumsal yapıyı esas alan, tam anlamıyla oryantalist bir tutum ve yaklaşım içerisine giren sosyoloji anlayışı ve sosyologlardır (Eğribel, 2009). Kongar da (2017, 26 Eylül) -Kızılcık'e yakın bir yorumla-Mardin'i “sosyolog” olarak değil “tarihçi” ve “Ortadoğu Uzmanı” olarak görür: “Amerikan Üniversiteleri, Ortadoğu'yu genellikle disiplinler arası, özgün bir bölge olarak ele alırlar. Özellikle Ortadoğu bölgesinden giden akademisyenler de genellikle bu ‘Ortadoğu Merkezlerinde’ çalıştıklarından, belli bir disiplinin yeterli birikimini almadan ‘Ortadoğu Uzmanı’ olurlar. Şerif Mardin böyle genel bir bölge vurgusuyla değil, Tarih disiplini içinde yetişmiş bir bilimciydi ama Sosyolog değildi, formel sosyoloji eğitimi yoktu. Dolayısıyla Sosyoloji ile olan ilişkisi ancak bir ‘Ortadoğu Uzmanı’ seviyesinde, genel düzeydeydi. Toplumla bir Toplumbilimci yaklaşımı, birikimi ve gözüyle değil, bir tarihçi gözüyle ve bilgisiyle bakardı.”

Muğlak olan “mahalle baskısı” kavramının Mardin'in kullandığı anlamın dışına aktarılması ve laiklik savunusu için kullanılması (Subaşı, 2008), Mardin'in bir kez daha oryantalist bir pozisyonda konumlanmasını getirmiştir. Bununla birlikte, Mardin'in kaynak olarak başvurduğu, İslâm'a ve Müslümanlara içeriden bakmaları mümkün olmayan, hatta bakmayan ve gerçek anlamıyla Oryantalist (müsteşrik) olan yazarların değerlendirmelerinin sağlıklı olmadığı, olmayacağı ve olamayacağı da bir başka gerçektir. Hemen tüm çalışmalarında yabancı teorisyenlerin teorilerini ve düşüncelerini Osmanlı-Türkiye tarihine, toplum ve devlet yapısına ve koşullarına uygulaması, Mardin'in hem Batı epistemesine olan bağlılığını ve bağımlılığını hem de Batı içinden Türkiye'ye bakışını inşa eder. Mardin, küresel ölçekte etkili olan Batılı akademisyenlerin, düşünürlerin, yazarların yayınlarına başvurarak küresel bir bilim paradigmasına ve seviyesine ulaşırken, aldığı teorilerin, yaslandığı düşüncelerin ve benimsediği yorumların kendi içlerinde barındırdıkları oryantalist uzamları, yani eksik ve kasıtlı, hatta saptırıcı ve yanıltıcı tespit ve özellikleri de dolaylı olarak bunlara bağımlı olma riskini kendisi açısından oldukça yüksek bir düzeye çıkarmıştır. Örneğin, Mardin'in (2006a) “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm” başlıklı makalesinde, bu coğrafyadaki medrese, ulema ve âlimlerin durumu gibi meselelerdeki gelişmeleri sadece yabancı yazarlardan alıntılarla yorumlamasının ciddi tartışmalar getirdiği görülür. Mardin (2004a: 248-249; 2003, 30 Eylül), ulemanın özellikle XIX. yüzyıldaki konumunu “cahil ve gelişmeye karşı” olarak konumlandırır, “Ulemanın kaldırılması, faydası yeterince anlaşılmamış, din meselesinin tamamen başka bir tarafa yönelmesini sağlayan bir gelişmedir” diyerek kaldırılmasını savunur. Fakat gerçekte, ulemayı, yararlandığı kaynaklardan görüldüğü üzere müsteşriklerin (oryantalistlerin) yorumlarıyla değerlendirmek günün gerçeği ile ne ölçüde örtüşür?³⁷ Öte taraftan, Edward Said'in “Oryantalizm” başlıklı eserine yönelik eleştirisi, Mardin'i (2002, Ağustos-Eylül-Ekim), oryantalist bir yöne doğru savuran bir pozisyon da içerir: “Batı'nın Doğu ile ilişkilerinde ‘egemen’ bir söylem ancak Said'in geniş edebiyata inhisar eden bilgilerinden

³⁷ XIX. yüzyıl ulemasının konumu, özellikleri ve koşulları üzerine bir inceleme için bkz. Şentürk, 2008.

çıkarak cımbızla yan yana dizdiği yönelmelerde mevcuttur.” Mardin’e göre, Batı’nın Doğu’yu hem olumlayan hem de olumsuzlayan farklı yaklaşımlarını kabul etmeli, “kendi fikri basitliğimizi” yargılamalı ve bu fikri çeşitlilikten yararlanmanın yollarını bulmalıyız. Oryantalizm bağlamında Batı düşüncesine yapılan eleştirilerinin sebebi olarak Türkiye’deki fikir basitliğini gören Mardin (2002, Ağustos-Eylül-Ekim), böylece kendisine yönelik “oryantalist” olduğu iddialarına karşı, dile getirdiği “fikir kapasitesi” eleştirisi üzerinden cevap vermiş olur. Fakat şu olgu hâlâ muallaktır: Oryantalizm tarafından beslenen Batı’nın emperyalist, sömürgeci ve kolonyalist politikalarının ve uygulamalarının sebebi, Doğu’nun fikir kapasitesi meselesi midir?

Bütün bunların işaret ettiği şey şudur: Mardin, farklı düşünce akımlarının çizgileriyle örtüşmeyen kendi özgün entelektüel konumu ile hiçbir tarafa “ait olamayan” bir yer inşa etmiştir. Mesela, Türkiye’deki sol ile ilişkisi bakımından Mardin’in Mülkiye’nin kalıcı bir hocası olamaması veya tutunamaması bu anlamda önemli bir göstergedir (Buçukçu, 2017). Fakat burada solu haksız görmek yanlış olur. Mardin, kapitalizmin liberal kanadında yer alır, küresel emperyalist sistemi eleştirmez, sınıf, üretim, mülkiyet, emek, emeğin sömürsü ve üretimin paylaşımı gibi Marksizm’in temel kavramlarını ve konularını sosyal bilim çalışmalarını ve sosyolojisinin ana meseleleri haline getirmez. Bu konulara değinir, ama bu değinmeleri, savunduğu toplum, ekonomi ve devlet tasarımına dayanak oluşturan bir özellik taşımaz. Dolayısıyla sonuç açıktır: Mardin’in sosyal bilim çalışmaları, yaklaşımları ve sosyolojiye katkıları, herkese göre değişen olumlu-olumsuz yönleri ve düşünsel özellikleri ile, farklı sosyal bilim, sosyoloji ve düşünce akımlarının uzlaşmasının neredeyse mümkün olmadığı bir noktada durur. Bu olguyu, ister Mardin’in tekil ve öznel hayatına, isterse savunduğu fikirlere bağlayalım, bu gerçek hemen her değerlendirme sürecinde karşımıza çıkar.³⁸ Bu durum ise dolaylı olarak “anlamalı” bir dinamik getirerek “sürekli soru soran”, “sorgulayan” ve “kendini sınanan” sosyal bilim anlayışının temel olgusunu besler: Temkinli, mesafeli, tereddütlü ve şüpheli yaklaşım.

Cahit Tanyol’un, büyük ölçüde Türkiye ile sınırlı kalan akademik ilgisi onu evrensel ilkeleri temel alan bir bilim yapma paradigmasına erişmesine engel olmuş ve fikirlerinin hem yerel hem de küresel ölçekte derinliği zayıf bir alana sıkışmasına yol açmıştır. Mardin’in, küresel akademiye ile kurduğu “yakın” ilişki; yerel düşünsel bağlılık ilişkisini kırarak kişi, teori ve kurumları incelerken küresel-yerel yönlerde yaklaşımlarını genişletmeye izin verirken ve uluslararası paylaşım alanı sağlarken, bu entelektüel küreselleşmedeki Batı-merkezci olma hâli ve/veya oryantalizm gibi kapatıcı olguların getirdiği bağımlılık durumu, sosyoloji, siyaset ve diğer konular üzerine geliştirdiği yorumlarında yanıltıcı yanılsamaları sabitleştirme olasılığını da artırmıştır.

11. Türkiye Sosyolojisi, “Yerli Sosyoloji” İçin Ne Yapmalıdır?

Günümüzde insan bilimleri (beşeri bilimler), sosyal bilimler ve sosyoloji, ciddi bir krizin içindedir. Terry Eagleton (2003: 84) insan bilimlerinin “bir bütün olarak modernitenin krizinin en ince ayrıntılarına kadar kaydedildiği bir alan” olduğunu vurgular. Şu noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir: Dünyada, hâlen Batı-merkezci sosyal bilim ve sosyoloji anlayışı egemendir. Bu tespit üzerinden XXI. yüzyıldaki olası sosyal bilim anlayışları ve gelişmeleri üzerine yaklaşımlar ortaya koyan Immanuel Wallerstein’in (2016: 151-280), “Modernlik/kapitalizm niye Batı’da ortaya çıktı?” (s. 156, 195) sorusundan hareketle küresel ölçekte yaptığı analizde, günümüzde, sosyal bilimlerin, özde sosyolojinin nasıl bir meydan okuma, kırılma ve aynı zamanda sorumlulukla karşı karşıya kaldığını, “Ben, biz sosyal bilimcilerin kendimizi bütünüyle değiştirmemiz gerektiğine, aksi takdirde toplumla rabatımızı yitirip önemsiz bir akademinin önemsiz bir köşesine çekilerek, unutulmuş bir tanrının son keşişleri olarak anlamsız törenlerle vakit geçirmeye mahkum olacağımıza inanıyorum” (s. 171) ve “Sosyal bilimin kendisini yeniden yaratması gerekiyor” (s. 171) diyerek sosyal bilimin ve sosyolojinin nasıl bir yön alması gerektiğini araştıran ve “sosyal bilimci nasıl olmalıdır” olgusuna cevap arayan³⁹, epistemolojik sorunlara eğilme ihtiyacını dile getiren (s. 179-183), “Avrupamerkezci” sosyal bilim kanonuna yönelik eleştiriler yönelten (s. 184-201) ve bunun aşılması yönünde zorlanmasını savunan, sosyal bilimin değerlerinin önemine dikkat çekerek (s. 189-190) “Bence sosyal bilim içinde Avrupamerkezçiliğe karşı daha sağlam dayanaklar ve bu hedefi gerçekleştirmenin daha sağlam yollarını bulmak zorundayız” (s. 198) ve “Bugün ciddi bir kriz içinde olan sisteme alternatif bir dünya sistemi inşa etmek istiyorsak, doğru olanla [doğa bilimleri (fizik, kimya vd.)] ve iyi olanla [beşeri bilimler (felsefe, ilahiyat, tarih, sosyoloji vd.)] ilgili meseleleri aynı anda ve birbirlerinden ayırmadan ele almalıyız” (s. 201)

³⁸ Mardin’in vefatının hemen ardından yayınlanan yazılarda eserleri ile kişiliğini birleştirerek ve/veya karıştırarak ele alan birçok olumlu-olumsuz ifadeler içeren değerlendirme yapıları (Tunçay, 2017, 9 Eylül; Öğün, 2017, 11 Eylül; Hanioglu, 2017, 17 Eylül; Aktay, 2017, 11 Eylül). Özellikle Emre Kongar’ın (2017, 14 Eylül; 2017, 15 Eylül; 2017, 19 Eylül; 2017, 21 Eylül; 2017, 22 Eylül; 2017, 26 Eylül; 2017, 28 Eylül; 2017, 29 Eylül; 2017, 3 Ekim), dokuz makalelik yazı serisinde kurduğu bağlar ve tespitlerinin bütünlüğü, Mardin’in çalışmalarına yönelik “kişiselleştirici” yaklaşıma dair dikkat çekici bir örnektir. Bu da, Mardin’e yönelik yaklaşımların önemli bir kısmını sosyal bilim mecrasından çıkarmakta, kişilik analizine, kişisel hesaplaşmaya ve hatta birçok yönde de ideolojik tarafçı bir tutuma götürmektedir. Bu entelektüel muameleye muhatap olan Mardin’i ve benzer sosyal bilimcileri/sosyologları anlayabilmek, bilimsel anlamda bu sebeple çok daha derinlikli incelemeler gerektirir.

³⁹ “İki yüz yıldır yanlış yollarda gezindik. Başkalarını yanlış yönlendirdik, ama en önce kendimizi yanlış yönlendirdik. Kendi kendimizi, insan özgürlüğüne ve kolektif refaha ulaşmak için verilen gerçek mücadelenin dışına itiyoruz. Eğer bizim dışımızdaki herkesin (daha doğrusu herhangi birinin) dünyayı değiştirmesine yardım etme gibi bir umudumuzun olmasını istiyorsak kendimizi değiştirmeliyiz” (Wallerstein, 2016: 172).

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

tespitlerini yaptığı derinlikli incelemesinde; sosyal bilimler 1800'lerde ortaya çıkışında doğa ile beşeri bilimler arasında parçalanmışken (s. 207), bugün, fizik bilimleri “Karmaşıklık Çalışmaları”, beşeri bilimler “Kültürel Çalışmalar” ile kendilerini sosyal bilime yaklaştırmakta, doğa ile beşeri bilimler birleşmekte ve sosyal bilim “bilginin merkezinde” yer almaya başlamakta (s. 277) tespitlerini yaparak sosyal bilimi “yeniden birleşmiş bir bilgi dünyasının kaçınılmaz zemini olarak” (s. 237) işaret eder; bu sürecin “sosyal bilimcilerin dünya çapındaki toplumsal dönüşüme hitap edecek bir sosyal bilim inşa edip edemeyecekleri” (s. 218) ile sınanacağını dile getirir. Wallerstein (2016), sosyal bilimin temel sorunlarını sıralar (s. 217), sosyolojinin “bir disiplin olduğuna” inanmaz (s. 240), günümüzde sorunun “sosyoloji değil sosyal bilim kültürü ve (en önemlisi de) epistemolojik olarak yeniden birleşmiş bir bilgi dünyası kültürü yaratmak” (s. 238) olduğunu savunur. Onun ulaşmak istediği nokta nettir: “[B]ilimin ve beşeri bilimlerin epistemolojik olarak yeniden birleştirilmesi; sosyal bilimlerin örgütsel olarak yeniden birleştirilmesi ve yeniden bölümlere ayrılması; ve sosyal bilimin bilgi dünyası içinde merkezi yeri alması” (s. 271). Bu yönde girişimler uzun zamandır denetlenmektedir. Robert Nisbet (2016), 1966 yılında yayımlanan *The Sociological Tradition* kitabında Rönesans-Reform-Aydınlanma ile Batı'da oluşan “modernizmin seküler zorbalığı”na (Çav, 2019b) karşı, *cemaat*, *otorite*, *statü*, *kutsal* ve *yabancılaşma* kavramları üzerinden derinleşerek sosyal bilimler düşüncesinde ve sosyolojide dinî/kutsal olanın varlığına dikkati çeker ve sadece seküler-laik olana yönelmiş olan sosyal bilimleri ve sosyolojiyi bu anlamda kökeninde olan ancak üzeri örtülen, kopartıldığı ve/veya koştugu dinî/kutsal düşünce geleneği ile yeniden aşılır.⁴⁰ Hüsamettin Arslan'ın doktora tezi *Epistemik Cemaat* kitabı ile yapmaya çalıştığı şey tam da Robert Nisbet'in dünyadaki egemen sosyal bilimler/sosyoloji anlayışında yapmaya çalıştığı şeyin Türkiye bağlamındaki tamamlayıcı entelektüel çabasıdır. Kitabında, “Türkiye'deki egemen bilime bakış açısının veya egemen bilim ideolojisinin ya da daha anlamlı bir söyleşiyle ‘ortdoksî’nin eleştirisi”ni yapan Arslan (2007), “erozyona uğrayan” (s. XXII) “geleneksel/klasik epistemik cemaat” (klasik/geleneksel yorum cemaati) ile “modern epistemik cemaat” (modern yorum cemaati) (s. XX) arasındaki gerilimli dinamik üzerinden ele aldığı “pozitivist bilim otoriterliği”ne karşı, bilimde “rölativist stratejiler” (rölativizm) [görecilik] ile (s. 178) hareket etmeyi önerir.⁴¹ Nihayetinde, bütüncül olarak bakıldığında, Wallerstein, Avrupamerkezci bilim anlayışı sorgulaması ile Türkiye'nin de içinde bulunduğu Batı-dışı toplumlar için işlevsel, geliştirilebilir ve kullanılabilir bir epistemolojik tartışma alanı açarken, aynı zamanda doğa bilimleri, beşeri bilimler, sosyal bilimler ve sosyoloji üzerine getirdiği tespitler, eleştiriler ve öneriler ile XXI. yüzyılda, küreselleşmenin çok farklı biçimlerinin bir arada yaşandığı bu çağda sosyal bilimler için yeni perspektifler sunmaktadır.⁴²

⁴⁰ Robert Nisbet (2016: XLVII, LVII), sosyolojinin doğuşundaki “muhafazakâr kökeni” güçlü biçimde ortaya koyar: “Sosyolojideki şu paradoksu görmeye başlamıştım: Motivasyonu itibarı ile modernist, eğilimi itibarı ile liberal ve radikal olsa da, Avrupa tarihinde gördüğümüz şekliyle bu disiplin çekirdeği itibarı ile derinden muhafazakârdı. Sosyoloji onsekizinci yüzyıldaki Aydınlanma'dan doğmamıştır; tam tersine sosyoloji Anti-Aydınlanma'dan doğmuştur”, dolayısıyla sosyoloji “gelenekselcilik ile modernlik arasındaki çatışmaları, bütün diğer bilimsel disiplinlerden daha çok ilgi duyup ele almış ve bunları, bir dizi analitik ve yorumlayıcı kavrama dönüştürmüştür.” Nisbet'in bu tespitlerinden hareketle sosyolojik düşünce bağlamında işaret ettiği “yeniden yapılanma” temelli üçüncü yola ilişkin detaylı ve bütüncül bir değerlendirme için bkz. Hinkle, 1982.

⁴¹ “Bilimsel bilginin ‘Evrenselliği’nden sözedilen her söylem [Örneğin ‘Grek miti’, ‘Rönesans miti’, ‘Aydınlanma miti’, ‘Evrensel bilimsel yasa ve yöntemler, evrensel bilimsel doğrular miti’ vd. ‘pozitivist mitler’; s. 178], ‘evrensel bilimsel yöntemler’in varlığından söz eden her söylem, modern bilimin ‘doğa yasaları’ adıyla sunduğu yasaların evrensel yasalar olduklarından söz eden her söylem pozitivisttir. Evrensellik iddiası, güçlü bir epistemik cemaatin kendini meşrulaştırmak için kullandığı stratejinin adıdır; o, epistemik statükoyu, bilimsel ortodoksiyi bu stratejiyle meşrulaştırır; ‘evrensellik’ iddiası veya daha yerinde bir söyleyişle dogması, bilimsel epistemik cemaatin, kendini meşrulaştırmak için başvurduğu silahtır. Güçsüzün, çevrede yer alan uydu epistemik cemaatlerin [XIX. Yüzyıldan itibaren İstanbul (Osmanlı/İslâm) merkezli epistemik cemaat artık ‘uydu epistemik cemaat’ olmuştur, s. 174] bu ‘evrensellik’ iddiasını kabul etmeleri yalnızca bir epistemik statükoyu, bir epistemik ortodoksiyi kabullenmeleri anlamına gelir. Eğer bu doğru değilse, uydu epistemik cemaatlerin merkezin inşa ettiği bilginin ‘evrensel’ bilgi olduğunu iddia etmeleri ve buna inanmaları sadece bir ilüzyondur. Uydu epistemik cemaat [İslâm/Türkiye/İstanbul epistemik cemaati], tam tersi bir stratejiyi izlemelidir. Bu strateji rölativist stratejidir. Rölativizm, güçsüzlerin silahıdır. Rölativizm veya rölativist strateji, çevrede yer alan uydu epistemik cemaatlerin ‘uydu’ konumundan çıkabilmelerine imkân sağlayacak biricik stratejidir” (Arslan, 2007: 178).

⁴² Son yıllarda, sosyal bilimlerin sorgulandığı birçok toplantı yapılmış, komisyonlar kurulmuş ve raporlar yazılmıştır. Sosyal bilimlerin “yeniden yapılandırılmasının akla yakın yollarını” öneren 1996 tarihli Gulbenkian Komisyonu'nun (2000: 88) açıkladığı rapor, bu raporun dünyada açtığı tartışmaları Türkiye bağlamındaki süreçlerini tartışmak için “sosyal bilimler alanına bir ‘öğreti’ veya ‘nizam’ önerisi kabul ettirmeye değil, bu alandaki iletişim ortamını geliştirme çabasına dönük bir çerçeve” içinde yapılan 26-28 Şubat 1998 tarihli “Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek” sempozyumunun metinleri (Sosyal Bilimleri Açın, 2001: 9), 2013 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Kulübü organizasyonu ile düzenlenen “Sosyal Bilimler ‘Ne İşe Yarar?’” başlıklı farklı disiplinlerden gelen temsilcilerin katıldığı atölye toplantılarında paylaşılan görüşler (Hamzaçebi Akçay, Kocagöz ve Adaman, 2015) ile siyaset bilimi, tarih, iktisat, felsefe, siyasi coğrafya, psikoloji, medya ve iletişim alanlarındaki yeni eğilimleri ele alan metinlerden oluşan *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler* başlıklı kolektif çalışma (Sunar, 2015); kapsamlı değerlendirmeler yapan, farklı açılardan konuyu tartışan ve çeşitli öneriler sunan çalışmalardan örneklerdir. Öte taraftan sosyolojinin kendi kendini sorgulaması, bu disiplinin ontolojik özelliğidir. Sosyolojinin sorgulandığı

Peki sosyoloji bir disiplin değil midir? Sosyolojiyi disiplin kabul etmezsek, neden “Yerli Sosyoloji” çabamız olsun? Ya da sosyoloji ötesinde sosyal bilim ekseninde mi “yerli” bir bakışı dikkate almamız gerekiyor? Bu sorular, düşünmek için önemli bir zemin sağlamakla birlikte, sosyolojiyi bir sosyal bilim disiplini olarak -belki şimdilik- kabul ederek şunu görmeliyiz: Ülkemizdeki sosyal bilimler yaklaşımı ve sosyoloji bakışı, küresel ölçekte söz sahibi olabilmek için mutlaka yeni girişimlerde bulunmak zorundadır. Dünya’da ve Türkiye’de bu tür girişimler genelde kişiler üzerinden olmuştur⁴³, ancak bunun kurumsal bir yapıya kavuşması, Batı-merkezci bilim paradigması, sosyal bilim ve sosyoloji anlayışının hegemonyasının aşılması için zorunludur. Aksi halde, Batı’nın toplumsal ve kültürel bağlamının ürünü olan bilimsel bilginin, Türkiye gibi Batı-dışı toplumlarda, kendi sosyal bilim ve sosyoloji üretimlerini yapmasına engel olacak biçimde “aktarmacı bilim pratiği marifetiyle tekelleşmiş ve evrenselleş[tirilmiş]” olduğu gerçeğini (Şahin, 2019) tespit etmeden; ontolojik, epistemolojik ve metodolojik bir çıkış yolu bulmak, mümkün değildir.

Ele aldığımız olguyu daha da netleştirerek tekrar açalım: Küreselleşmenin, etkisini, nüfuzunu ve egemenliğini giderek arttırdığı bir dünyada hâlâ “Yerli Sosyoloji” imkânını aramak anlamlı mıdır? Kemal Tahir ve Baykan Sezer’in çalışmaları üzerinden “yerli sosyoloji” imkânını düşünen, ele alan ve tartışan Sezgin Kızılçelik (2015: 2), bu minvalde sorularını sorar ve cevaplarını arar: “Neden yerli sosyoloji? Soruyu şöyle de sormak mümkün: Bildiğimiz sosyolojiye ne oldu ya da Batı sosyolojisi öldü mü? Yerli sosyoloji olur mu? Sosyoloji, evrensel bir bilim midir? XIX. yüzyıldan bu yana var olan sosyoloji, bütün toplumları mı yoksa sadece Batı toplumlarını mı açıklar? Batı’da gelişen sosyoloji, Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal gerçeklerini izah edebilir mi? Türk toplumunun kendine özgü durumu var mı? Türk toplumu Batı uygarlığına mı yoksa Doğu uygarlığına mı mensuptur? Türk toplumunun kimliği Batılı mı yoksa Doğulu mudur? Türkiye gerçeğini tanıyor muyuz?”

Türkiye, insan bilimlerinin, sosyal bilimlerin ve sosyolojinin içinde bulunduğu krizden kendi yolunu ve yönünü nasıl bulacaktır? Türkiye’deki sosyoloji kendini yeniden nasıl inşa edebilir? Her iki sosyoloğun çalışmaları dikkatle incelendiğinde “yerli sosyoloji” imkânı için çeşitli ilkeler verdiklerini görmek mümkündür. Cahit Tanyol için “kaynakları, teorileri ve yaklaşımları ile günün yerli ve yerel sosyoloji tanımları, özellikleri ve olanakları içerisinden bakmıştır” demek isabetlidir. Aynı şekilde Mardin de, bu ülkenin düşüncelerini, teorilerini, yaklaşımlarını, özelliklerini, koşullarını, değerlerini ve birikimini göz ardı etmeyen, onlara yaslanan ve kimi zaman onların üzerine temellenen, mukayeseli düşünmeyi esas alan ve bunların birleşiminden bir yorum üretmeye çalışan ve aynı zamanda temelde küresel teorileri kullanan üretilmişle temkinli de olsa “yerli sosyoloji” geleneğinin bir halkasını oluşturan bir akademisyen, bir sosyal bilimci olarak görülebilir. “Yerli sosyoloji” kavramı ile; İslâm, Türk, dayanışmacı toplum, geleneksel aile bağları, irfan ve hikmet gibi bu coğrafyanın tarihsel, kültürel, dinî ve düşünsel birikimini taşıyan, Batı-dışı bir toplum ve devlet sistemini yüzyıllarca başarıyla inşa eden ve varoluşa dayalı yapısal kodları göz ardı etmeyen bir sosyal bilim anlayışını ve sosyolojiyi ifade ediyoruz. “Yerli sosyoloji” kavramı, Batı-karşıtlığı anlamında Oksidental bir sınırlama ile kullanılmaz. Yani, “Batı’yı ‘tümünden inkâr’ tepkisiyle ortaya çıkan, geleneksel uygarlığın değişikliğe uğramadan yeniden yaşamasını amaçlayan” ideolojileri “ ‘yerlici’ (nativistic) ideolojiler” olarak değerlendiren Mardin’in (2004d: 181) yaklaşımındaki “yerli” ifadesi, bizim kullandığımız anlam değildir.

Kullandığımız “yerli” ifadesi, millî/ulusal kavramları ile de sınırlı ve kısmen ifade edilebilir. Yerli kavramı, “yerel” kavramı bağlamında genişleyebilen, dolayısıyla toplumun belirli bir bölümüne işaret etmeden, merkez veya çevre olsun bütün toplumu kapsayan bir tanımlama ile kullanılmaktadır. Yerli ve/veya yerel ile kastedilen, temellerini bu topraklardan alan, yani bulunduğu ülkenin tarihini, coğrafyasını, kültürünü, dinini, dilini, kimliğini ve değerlerini göz ardı etmeden, bununla birlikte bu sınırlarla yetinmeyip, reddedici bir tavırla değil eleştirel ve içermeci bir yaklaşımla yerelden küresele her düzeyde beşerî ve sosyal bilimlerden beslenen, dünyaya açılan ve evrensel özellikler kazanan bir “yerlilik” anlayışına sahip sosyolojidir. “Yerel” kavramı ile açıklanan şu tanım, aynı zamanda bazı farklara rağmen büyük ölçüde “yerli” kavramına yüklediğimiz anlama işaret eder: “Yerel kavramı antropolojik ya da coğrafi bir imgeleme sahip değildir. Yerellik kavramı ile akademik bağımlılık ilişkilerine direniş gösteren, sömürünün belli bir anda ve tarihsel ve toplumsal mekânda cisimleşme durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır” (Kızılay, 2012).⁴⁴ XX. yüzyılın başlarında kullanıldığı anlamıyla yerli ve/veya yereli büyük ölçüde kapsayan “Millî Sosyoloji”, Türkiye’de sosyolojinin kurucularından olan Ziya Gökalp’in de çalışmalarının temel hedeflerinden biri olmuştur (Tuna, 1986). Batı’nın sosyal bilimlerinden, sosyolojilerinden, düşünce geleneklerinden, kişilerinden, eserlerinden, teorilerinden ve yorumlarından faydalanılabilir, ancak bu

yerli yabancı onlarca yazarın yazısının bulunduğu kolektif çalışmalar için bkz. Özdemir, 2002, 2003. Çeşitli sosyal bilim disiplinleri kendi içinde bu sorgulamayı yapar. Tarih alanındaki bir sorgulama için bkz. Şimşek ve Aköz, 2017.

⁴³ Batı-dışı toplumları ve devletleri ötekileştiren sosyal teoriyi ve oryantalizmi, yani Batı-merkezci sosyal bilim yaklaşımını ve sosyolojiyi reddeden iki isim, Cemil Meriç ve Aliya İzzet Begoviç örnekleri için bkz. Şentürk, 2014: 213-237.

⁴⁴ Kızılay (2012), bizim “yerli” kelimesi ile bütünleşik düşündüğümüz “yerel” kavramlaştırmasında, haklı olarak şu soruları beraberinde sorar: “[K]üreselleşmeden etkilenmeden kalabilmiş, özerk ve kendi kendini belirleyebilen bir ‘yerel’ var mıdır? (...) Eğer böyle bir yerel hâlâ kalabiliyorsa, o zaman bu yerelin kendine özgü bir sosyolojisi, buna özgü çeşitli kavramsal araçlar ve kavrayış biçimleri geliştirilebilir mi? Ancak tüm sınırları akışkan hale getiren ve egemenlik kaynağını da bu modern sınır nosyonunu iptal edebilmesinden alan küresel emperyal iktidar mekanizmasından kendisini koruyabilmiş, kirletilmemiş, sömürgeleştirilmemiş bir alan var mıdır?”

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

faydalanma millî ve yerli bir öze dayanarak gerçekleşmiyorsa ve sadece tercüme, taklit ve aktarmaya dayalı olarak işliyors, bu sürecin, bu toplumun ve devletin aleyhine gelişmesi kaçınılmaz olur.

Sosyolojinin bizatihi Batı'daki etkinliğinin tartışmaya açılması ve yeni dünya düzeninde söz sahibi olmasının giderek teknik bir boyuta indirgenmesi, sosyolojinin küresel ve yerel etkinliğinde belirleyici olmaya başlamıştır. Batı ile Türk sosyolojisinin bir arada olmaktan ziyade karşıtlığa evrilmesinde sebep; tam da bu yeni dünya düzenine onay vermemesi, bir diğer ifadeyle Batı sosyolojisi aktarmacılığı dışındaki Türk sosyolojisinin bu sürece karşı durmasıdır (Eğribel, 2016d). Batı'nın sosyoloji birikimini Türkiye'de uygulamak, Türk sosyolojisini temsil etmez. Kendi varoluş dinamiklerinin ve koşullarının gözden geçirilmesi, dünya ölçeğinde etkili olan bir Türk sosyolojisinden bahsedebilmemiz için atılması gereken zorunlu bir ilk adımdır. “Sosyolojinin dayandığı temel varsayım toplumsal değişimin varlığıdır” ve “toplumsal değişim sosyolojinin temel sorunudur” diyen Baykan Sezer'in (2011) işaret ettiği noktadan hareket edersek “sosyoloji değişimi tespit etme” girişimidir. Değişimin nasıl tespit edileceği, sosyolojinin Türkiye'deki karakterini, kimliğini ve özelliklerini verecek olan içeriği oluşturmaktadır. Yerli bir sosyoloji, ancak yerli bir içerikle oluşabilir.⁴⁵

“Yerli Sosyoloji” imkânını düşünmek amacıyla, 2018 yılında, meslekte 20-30 yılını doldurmuş ve bazıları emekli olan profesör seviyesindeki 60'tan fazla sosyolog akademisyene gönderdiğimiz “Sosyoloji Soruşturması” soruları şöyledir:

1. Türkiye'de Sosyolojinin akademik seviyede yer bulmasının üzerinden yüz yıl gibi uzun bir zaman geçti. Yüz yılı aşan Kurumsal Sosyoloji geleneğini ana konuları, içerikleri, gelenekleri, etkileşimleri ve yönelimleri bağlamında nasıl değerlendirirsiniz?
2. Yerli bir sosyoloji geleneğinin oluşturulabileceğini düşünüyor musunuz? Cevabınıza bağlı olarak açıkladığımız düşüncenizi ilgili çalışmalar ve kişiler bağlamında ortaya koyabilir misiniz?
3. Tercüme olmadan bu alanda bilimsel ilerleme olabilir miydi/olabilir mi? Özellikle yeni bir bilim kolu olan Sosyolojide bu mümkün müydü/mümkün müdür?
4. Sürekli kendini üreten Batı Sosyolojisinin dışında durmanın Türk sosyologları bakımından mümkün olduğu söylenebilir mi? Böyle bir süreçten Türkiye sosyolojisinde ne ölçüde bahsedilebilir?
5. Kendi sosyolojimizi üretebildik mi? Üretemediğimiz düşüncesi hakim ise üretmeyişimizin sebebi entelektüel kısırlık mıdır?
6. Bugün öne çıkan konuları dikkate alarak Türkiye'de sosyolojinin gelecekte hangi alanlara daha fazla ilgi göstereceğini düşünüyorsunuz? Araştırmalar ve çalışmalar ne yönde derinleşecektir?
7. Türkiye'deki sosyolojiyi özgün kılan yaklaşımlar, değerler, özellikler, konular, çalışmalar, araştırmalar, yayımlar, incelemeler ve temel kavramlar olarak neleri söyleyebilirsiniz, araştırmalarınızdan ve okumalarınızdan ne yönde gelişmeler olabileceğini tahmin ediyorsunuz?
8. Türkiye'deki Sosyoloji çalışmalarının ve araştırmalarının toplumsal ve siyasal alana daha fazla katkı vermesinin olanakları nasıl geliştirilebilir, güçlendirilebilir ve topluma yayılabilir?

Bu 8 soruya cevap veren 19 sosyologdan elde edilen bulguları öz olarak aktarmak, “yerli sosyoloji” ve onu çevreleyen olgular bağlamında meselenin güncel sosyoloji habitusunda nasıl değerlendirildiğini büyük ölçüde ortaya koyması bakımından önemlidir: “Genel olarak soruşturmadan, Türk sosyolojisinin Batı ile ilişkilmesi, etkileşmesi ve varlık bağı kurması anlamında bir ‘Batı sorunu’ bulunduğu ve bunun ontolojik yönlerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye'de sosyoloji geleneğinin ve ekollerinin bir şekilde olduğu, bu konuda etkili akımların ortaya çıktığı konusunda genel bir birliktelik vardır. Dünya sosyolojisinden tercümelerin olmasının gerekli olduğu, ancak sadece tercümeyle dayalı bir sosyoloji anlayışının zafiyet olduğu sıklıkla belirtilmiştir. Yetersiz veya zayıf olmakla birlikte bir Türk sosyolojisinin, bu bağlamda ‘yerli’ bir sosyoloji anlayışının olduğu veya oluşmakta olduğu ve bunun önemli olduğu görüşü öne çıkmıştır. Buna koşut olarak Batı'dan veya küresel sosyoloji gelişmelerinden bağımsız olmanın mümkün olmadığı da dile getirilmiştir. Bize özgün bir sosyolojik bakışın oluşmasında entelektüel kısırlığın hem etkili olduğu hem de etkili olmadığı söylenmiş, Türkiye'deki düşünce hayatının siyasetle olan bağılılığı ve/veya bağlantısızlığının düşünce dünyamızdaki belirleyiciliğine işaret edilmiştir. Entelektüel kısırlığın farklı sebepleri üzerinde durulmuştur. Önümüzdeki yıllardaki sosyoloji çalışmalarının Türkiye'de yaşanan toplumsal sorun alanlarında yoğunlaşacağı yönünde genel bir eğilim oluşmuştur. Bunları birlikte düşünersek, Türkiye'de bir sosyoloji geleneğinin oluştuğunun benimsendiği, teorik yaklaşımların ve uygulamaların/alan araştırmalarının bir kuşun iki kanadı gibi sosyolojik çalışmalarda paralel olarak yürütülmesi, tercümelerin zorunlu ve fakat yetkin kişiler tarafından yapılması, Türkiye'deki sosyolojinin yerli özelliklerinin olduğu ancak Batı sosyolojisinden ayrı düşünülmemeyeceği, bunun yanında kendimize ait bir sosyolojiyi büyük ölçüde üretebildiğimiz, gelecekte sosyoloji çalışmalarının özellikle din, kültür, siyaset ve başka şekillerde birey ile çevresi arasındaki etkileşimler üzerine yoğunlaşacağı ve sosyolojinin belirli koşullar

⁴⁵ Yerli sosyolojiyi amaçlayan çalışmalardan örnekler için bkz. Meriç, 2002, 2018; Tuna, 2002; Şener, 2016, 2017. Sosyolojiye Türkiye'den hareketle bakan bir örnek ve farklı sosyal bilim insanları ile konuların tartışılması odaklı bir girişim için bkz. Arslan, 2014.

gözetilerek toplumsal ve siyasal alana katkı kanallarının artırılacağı dile getirilmiştir” (Çav ve Genç, 2019: Giriş).⁴⁶

Yapılan soruşturmanın da ortaya koyduğu üzere, Türkiye’deki sosyolojinin, başlangıçtan gelen özelliklerinden iki tanesi hâlen geçerlidir: Birincisi Batı’dan, yani dışarıdan gelen bir bilim olması sebebiyle geldiği paradigmalara bağlılığı; ikincisi, günümüzde de hâlâ birçok bakımdan Batı’ya bağlı olarak yürütülmesi. Bu konuda iki farklı geleneği temsil eden sosyoloğa baktık. Tanyol, geldiği nokta itibarıyla Türkiye’den, yerelden, bizim değerlerimizden bakma isteğini, hedefini ve gayretini daha çok taşıyan İstanbul Sosyoloji Geleneği’ni, Mardin ise küresel teorilerin ve yaklaşımların yerele uygulanmasını yaptığı Yorum Sosyolojisi Geleneği’ni temsil eder. İstanbul Sosyoloji Geleneği, Yorum Sosyolojisi’nin bir temsilcisi olan Şerif Mardin’in sosyolojisi ile karşılaştırıldığında, “yerli sosyoloji” anlayışını olanaklı kılan bir perspektife daha yakın görülmektedir. Ancak öte taraftan küresel teorilerden beslenmek noktasında bu geleneğin zayıf kaldığı da bir gerçektir. Bunun yanında Mardin, temel olarak küresel sosyal bilim teorilerini ve yaklaşımlarını kullanır, ancak bu teorileri yerele uygulamakta da belirli ölçüde etkili olur. Dolayısıyla karşılaştırmalarda -sosyolojik bakış ve metodolojik tercihler gibi- ele alınan her bir özelliğe göre yapılacak değerlendirmelerin sonuçları değişmektedir.

Şu ön-kabul ile hareket etmeliyiz: Yerli Sosyoloji’yi inşa edebilmek için Batı’nın sosyoloji tarihini çok iyi bilmek gerekir. Yerli Sosyoloji “imkânı”, ancak bu topraklardaki toplumun Batı toplumundan “farkları” doğru, yeterli ve anlamlı olarak tespit edilebildiğinde başarılıdır. Batı sosyolojisini ve tarihini anlamak, bunun için temel bir ihtiyaçtır.⁴⁷

Burada bir noktayı daha dikkatle vurgulamak gerekir: Bu makalede ele aldığımız şekliyle, Cahit Tanyol İstanbul Sosyoloji Geleneği’ni, Şerif Mardin Yorum Sosyolojisi Geleneği’ni temsil etmekle birlikte, yapılan karşılaştırma bu iki sosyoloji geleneğinin tam bir karşılaştırmasını vermez, veremez. İstanbul Sosyoloji Geleneği’nin temsilcilerinin, kendi içinde birbirine yakın, paralel ve ortak sonuçları olan daha homojen bir sosyolojik bakış ve metodolojik bütünlüğü vardır. Yorum Sosyolojisi Geleneği’nin temsilcileri metodolojik olarak daha homojen bir düzeyde olmakla birlikte, sosyolojik bakış bağlamında farklılıkları daha açıktır, yani yorumlama süreciyle ulaşılan tespitler, fikirler ve yaklaşımlar açısından heterojen bir dağılıma sahiptirler. Dolayısıyla, Tanyol ve Mardin özelinde yaptığımız İstanbul ile Yorum sosyolojisi gelenekleri karşılaştırması, bu sosyolojilerin tam bir karşılaştırmasını sağlamaz. Elde edilebilecekler, Cahit Tanyol ve Şerif Mardin özelinde, tekil bir karşılaştırma yapmaktan, sınırlı olmak koşuluyla da bazı yönlerden çeşitli genel değerlendirmelere kapı açmaktan öteye geçmez. Burada dile getirilen değerlendirmeler, sosyoloji gelenekleri bağlamında bu çerçeveye sınırlıdır.

Başta belirttiğimiz ve Tanyol ile Mardin bağlamında cevabını aradığımız sorumuz nettir: Türkiye’de sosyoloji, kendini salt Batı’ya bağlı olarak mı sürdürmeli, yoksa sadece kendi değer ve özelliklerine dayalı bir alana mı yönelmeli veya bu iki yaklaşımı da içeren, bir nevi sentezleyen bir perspektife sahip bir sosyoloji anlayışını, başka bir ifadeyle böyle bir “yerli sosyoloji” olanağını mı zorlamalıdır?

Batı’nın üzerinden kendimizi kavramaya yönelik düşünceler, yani “Bizde Batı’nın teorilerini aramak” hastalığının hazin sonuçları boş hayaller ve hevesler olarak -Ülken’in (2001) eserinde ustalıkla ortaya koyduğu gibi- düşünce tarihimizin nostaljik raflarında yerini almıştır. Şurası can yakıcı bir gerçektir: Türkiye’de sosyal bilimler ve sosyoloji “Batı humması”ndan kurtulmadığı sürece, bu toprakların değerleri ile buluşamaz. Doğu-Batı, Batı ile Batı-dışı ayrımı, dinamiği ve gerilimi bir yandan tarihsel bir derinliğe ve gerçekliğe sahipken (Said Halim Paşa, *Buhran-ı Fikrimiz* akt. Meriç, 1972; Berkes, 1975; Kayalı, 2002), öteki taraftan bugün bu bölümlenin yapay yönlerinin de olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Ancak nihayetinde, Osmanlı son döneminden itibaren yaklaşık

⁴⁶ *Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi* başlıklı kolektif kitap, 19 Mart 2015 tarihinde düzenlenen “Yüz Yıllık Sosyoloji Birikimi” başlıklı sempozyumda sunulan bildirilere ilaveten 19 sosyologla yapılmış “Sosyoloji Soruşturması” ile genişletilmiştir.

⁴⁷ Sosyolojinin başlangıcını XIX. yüzyıla “mahkum etmeden” XIV. yüzyıldan yaşayan İbn Haldun’dan başlatarak sırasıyla Machiavelli, Montesquieu, Rousseau, Bacon, Descartes, Hobbes, Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play, Tocqueville, Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen’in sosyal teorileri üzerinden inceleyen Kızılcıkelik’in (2016a, 2016b, 2017a, 2017b) dört ciltlik çalışması dünyadaki sosyoloji tarihini başka bir açıdan inceler. Kızılcıkelik (2017a: 4) 10 cilt olarak planladığı çalışmasının sebebini şöyle açıklar: “Özgün ve yerli Türk sosyologlarının, Türk toplumu ve sosyolojisi üzerinde Batı sistemi ve onun parçası olan Batı sosyolojisinin derin etkisi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak hareket etmesi icap eder.” Bu çalışmanın hedefi ise; “başta Türk sosyolojisi olmak üzere, Batı-dışı mazlum toplumların sosyolojisi üzerinde etkisi olan Batı sosyolojisinin teorik, metodolojik, epistemolojik ve ontolojik temellerini doğru kavramak, Batılı sosyologların teorik açıklamalarının Batı dünyasının meseleleriyle bağlantılı olduğu gerçeğini ön plana çıkarmak, dolayısıyla güzel vatanımıza, onurlu milletimize, genişi coğrafyamıza, zengin kültürümüze ve şanlı tarihimize dayalı özgün ve yetkin bir Türk sosyolojisinin (yerli sosyolojinin) ne denli gerekli olduğu gerçeğini ortaya koymaktır” (Kızılcıkelik, 2017a: 5). “Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı” süreci “sosyolojinin vaadi” olarak inceleyen, bu tarihi; ahlâkî ilkelere bağlılığını belirten ve bilimi esas alan sosyolojiyi etkileyen filozoflardan itibaren alarak sosyolojinin kurucu düşünürlerine bağlayan ve bu düşünürlerin her birinin biyografisiyle birlikte düşüncelerinin günümüz sosyolojisindeki yerleri ve sosyal sorunların çözümü açısından “değerleme” yapan bir Batı sosyolojisi tarihi okuması için bkz. Goodwin ve Scimecca, 2015. Sosyolojinin ve sosyoloji tarihinin sosyal bilimler tarihi ve felsefesi içindeki konumlanmasını da ortaya koyan kapsamlı bir çalışma için bkz. Gordon, 2013. İslâm klasik çağının ve buna paralel Hıristiyan Batı’daki beşeri bilimlerin oluşumu, gelişimi, özellikleri ve modern dönem sosyal bilimlerine etkileri için ise bkz. Makdisi, 2015.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

200-250 yıldır bu topraklarda hüküm süren “Batı algısı”nın değişmesinin, her anlamda ve koşulda şart olduğu aşikârdır.

Türkiye'deki “Batı algısı”nı değiştirecek olan şeyin “yerli sosyoloji” olduğunu ve bunu özne alan bir sosyal bilimin gerekliliğini iddia ediyorsak, bu sosyolojinin neden ihtiyaç olduğunu çok boyutlu olarak açıklamalıyız. “Sosyoloji yerli olmak zorunda mıdır? Yerlilik sosyolojik bakışı sınırlayan bir argüman demeti değil midir? Sosyoloji, belli bir toplumsal ortamda var olur, oradan bakışını elde eder, o vasata dönük bir söz üretir. Bütün bilimsel ve sanatsal çabalar temelde belli bir yerle irtibatlıdır, belli bir yerden hareket alır. Sosyolog, düşünür, entelektüel ve edebiyatçının ait olduğu bir zemin gerçeği vardır. O zeminde vukuu bulan düşünceler, hikâyeler, anlatılar, siyasetler, yaşantılar kişinin zihnini ve muhayyilesini etkiler. Hayat bir vasat oluşturur. Sosyoloji ait olduğu vasatın imkânları ve sınırlarıyla yüz yüzedir. Sosyolog da öyledir. Bu bakımdan söylem öncelikle yerlidir. Bir kalkış noktasıdır, bir açıdır. Yerli olmak nasıl bir sosyolojik pratik meydana getirir? Sosyoloğun çalışma disiplini nasıl etkiler? Onun neler çalışacağını, çalıştığı hususlara nasıl yöneleceğini belirler mi? Dahası bir açıklama ortaya koyan sosyolog, yerlilikten nasıl etkilenir? Bir açıklamanın peşinde olan sosyolog, yerli bakışta sıyrılıp, örneğin yabancı bir bakışla, turist bakışıyla kendi meselelerine bakabilir mi? Kendi vasatının dışındaki teorilerden, modellerden, ideal tiplerden kendine bakabilir mi? Açıklamalarını başka dünyaların argümanlarına yaslanarak gerçekleştirebilir mi?” sorularını soran ve çeşitli tespitler yapan Köksal Alver (2014), “yerli sosyoloji” için şöyle bir yaklaşım önerir: “(Sosyoloji, diğer insan bilimleri, edebiyat ve sanat gibi aslında hem yerlilik hem de evrensellik eksenlerinde kendini ifade eder). İki ana ekseninde var olmak zorundadır sosyoloji; hem yerli olmak hem de başka dünyaları, başka dilleri, başka hayatları gözlemlemek, değerlendirmek ve okumak anlamında evrensel bir bakışa sahip olmalıdır. Yerli bakış ile evrensel bakış arasındaki gerilimleri, sınırları, zıtlıkları, kara noktaları, anlamama durumlarını, izahat hatalarını hep hatırd tutarak böylesi zor bir işe girişmelidir sosyoloji.”

Yerli sosyoloji için, yerli/özgün literatüre ve kaynağa başvurmak gerekir. Bunun için Türk Sosyolojisi kendi literatürünü geliştirmelidir. “Burada temel çıkış noktası, Türk sosyolojisinin kendi kaynaklarına daha fazla dikkat etmesi, kendi toplumsal gerçekliklerini gene kendisi olarak anlatması, bu gerçekliğin ortaya çıkış süreçlerini ve anlam dünyasını doğru okumasıdır. Bu toplumu var eden unsurlara, değerlere, inançlara, biçimlere ve içeriklere öncelikle bu toplumun penceresinden bakmak, kendi özgünlüğü çerçevesinde değerlendirmek; yamuk bakışlardan, ötekileştirmelerden, angaje yaklaşımlardan, başkalaştırmalardan, yanlış karşılaştırmalardan uzak durmak, kendi literatürü için bir çıkış noktasıdır. Literatür bütün kaynakları göz önünde bulundurmalı, bütün kaynaklardan azami ölçüde yararlanmalıdır. Bu bağlamda toplumumuzun geçirdiği aşamalar, kırılmalar, inşalar, yeniden oluşumlar dikkate alınmalı; geleneksel dönemlerden modern dönemlere ne üretilmiş ve söylenmişse, bir kaynak olarak görülmelidir. Gerek büyük sorunlar gerekse küçük meseleler, ayrıntılar, kıyılar ve köşeler, merkezler ve çevreler sosyoloji literatürünün ilgisi dahilinde olmalıdır. Türk sosyolojisinin kendi literatürünü oluşturması için öncelikle kendinden hareket etmesi ve kendine bigane kalmaması elzemdir. Aksi takdirde özgün bir literatür oluşturmak kabil değildir” (Alver, 2014).

Türk sosyolojisinin yaşadığı şey “kaynaksızlık” değil, kaynağa ulaşma sorunudur: “Türk sosyolojisinin esasen bir kaynak sorunu yoktur; ama o kaynağa ulaşma, o kaynağı gereği gibi değerlendirme sorunu vardır. Kendi kaynaklarına, literatür membalarına gidememe gibi bir problemi vardır. Burada bir özgüveni yakalaması, kendini konuşması, kendi sözünü bulması, kendini okuyup başkasına varabilme cesaretini göstermesi ilk elden gerekli bir tutumdur. Kompleksiz bir tavırla, gerçekçi bir bakışla kendi kaynaklarından beslenmeli; yüceltme ve aşağılama tehlikelerine girmeden ama hakikatli, siyasetli, basiretli bir değerlendirme ölçüsünü ve yöntemini geliştirmelidir.”⁴⁸ Ancak bu şekilde “Türk sosyolojisi zengin kaynaklarını kullanabilme mahareti ölçüsünde kendini bulacak, kendini söyleyecek, kendi inşasını gerçekleştirecektir” (Alver, 2014).⁴⁹

Bu noktada bir olgu daha karşımıza çıkar: Sosyoloğun epistemolojisi ile sosyolojinin ontolojisi arasındaki bağın mahiyeti. Düşünceyi üretenlerin kaynaklar ve literatür ile kurduğu entelektüel üretim ilişkisinin mahiyeti. “Kendimizi tanımıyoruz, coğrafyamızı bilmiyoruz, değerlerimizi bilmiyoruz” tespitini yapan Ali Yaşar Sarıbay (2014), bu bağlama ve bu bağlamın önemine dikkati çeker. “Sosyoloji yapmanın, yaptığının ontolojik unsurlarından ne kadar bağımsız olduğu?”, başka bir ifadeyle “Sosyoloğun epistemolojisinin, Sosyolojinin ontolojisi ile olan bağıntısının mahiyeti nedir?” sorusunu soran Sarıbay (2014), sosyolojinin ontolojisi ile sosyoloğun epistemolojisi arasındaki bağı araştırır. Sosyoloji yapan sosyologların epistemolojik bakışı, bizde “ilim

⁴⁸ Kaynak ve literatür nedir? “Türkiye’de üretilmiş sosyoloji literatürü gerek geleneksel gerekse yeni meseleleri ele almak, analiz etmek ve sonuçlara varmak açısından yeterli midir? Kaynak, üretilmiş eserler olduğu gibi; hiç işlenmemiş, el değmemiş, üstünkörü geçilmiş, unutulmuş, yeni zamanlara ulaşmamış, keşfedilmemiş yahut yeterince değerlendirilmemiş potansiyel alanlardır aynı zamanda. Kaynak, daha da önemlisi, bir toplumun yaşadığı, hissettiği, düşündüğü ve bu bağlamda ürettiği her şeydir. Toplumsal hayatta, insan aynasında eski-yeni, geleneksel-modern, büyük-küçük, derin-yüzeysel, makro-mikro, detay-mânâ ne varsa, ne ortaya çıkmışsa, ne düşünülmüşse, ne söylenmişse hepsi kaynaktır, hepsi literatür membaidir. Literatür bunları değerlendirmek, bütün biçimlere, içeriklere, ritüellere, anlamlara, bağlamlara el atmak, onlardan yeni sözler, eserler ve kaynaklar üretmek zorundadır. Özgün [yerli] literatür ancak bu şekilde oluşturulabilir” (Alver, 2014).

⁴⁹ Böyle bir sosyolojik bakışa yönelik okuma önerileri için *Sosyoloji Okumaları Kılavuzu* kitabına bakınız (Alver, 2012).

yapmanın” ontolojisi ile epistemolojisi arasında sınır oluşturamamıştır. Bunun sebebini ise “siyasileşme” ve/veya “ideolojikleşme” olarak gören Sarıbay (2014), yazısında, buradaki sorunun aşılabilmesi amacıyla çözüme yönelmek için Hilmi Ziya Ülken’in 1965 tarihli “İçtimai araştırma *neden* yapılamıyor?” sorusunu Howard S. Becker’in sorma biçimiyle dönüştürerek “İçtima araştırma *nasıl* yapılamıyor?” şeklinde sorarak düşündür ve Türkiye’de sosyal bilim/sosyoloji yapılmadığı sonucuna nasıl vardığını somut olgularla tanımladığı sosyal bilimci tiplmesi ile açıklar. Bu sosyal bilimci/sosyolog, akademik yükseltme odaklı bakan ve niteliğe değil niceliğe önem veren seri üretim zihniyeti ile hareket eden, aktarmacılık temelli çalışarak kendi kaynaklarımıza yönelmeyen, üniversitelerdeki üretimi sınırlayıcı kıstaslara dönüşen Bologna (AKTS) sistemini merkez alan yaklaşımın getirdiği baskı ile var olmaya çalışan bir sosyal bilimci/sosyolog tipidir. “Yerli Sosyoloji” tartışmasını yaparken, yerli/yerel sosyolojiyi üretecek sosyal bilimcilerin/sosyologların bunu hangi epistemoloji içinden ve nasıl bir ontolojik bağ ile yapacaklarını da ele almak bu sebeple hayati önem taşır.

Türkiye’deki sosyal biliminin/sosyolojinin ontolojisi ve epistemolojisi nedir? Bu soru, Türkiye’deki sosyolojinin “ne” olduğu ile ilgili soruya bizi tekrar getirir: Batı’dan “kurtarıcı” ve “kurucu” bir bilim olarak ithal edilen sosyolojinin, bu sebeple epistemolojik, metodolojik ve ontolojik bir sorun getirdiğine dikkati çeken Ramazan Yelken (2014), şunları söyler: “Türkiye’de sosyolojinin Batılı karakteri yerli bir sosyoloji tartışmasıyla aşılmaya çalışılsa da bu başarısızdır. Bu sorun hem üniversitelerdeki sosyoloji öğretiminde hem araştırma süreçlerinde teorik ve pratik yönleri olan bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Sosyolojinin bu problemleri karakteri ve buradan kaynaklanan sorunlar bizi iki yönlü bir tartışmanın yapılması zorunluluğuna götürmektedir. Birincisi sosyoloji araştırma ve literatürüne hakim olan ‘oryantalist’ bakış açısı, söylem ve dildir. İkinci tartışma konusu ise bu problemin kökünde yer aldığı (...) kendi medeniyetimizin köklerinden kopma veya medeniyet bağlarının zayıflaması anlamına gelen ‘medeniyet krizi’ tartışmasıdır.” Çünkü yaşadığımız gerçek şudur: “Türkiye’ye sosyolojinin bir bilim olarak yani Batılı bir disiplin olarak girmesiyle bu kültürün geleneksel köklerinde zaten var olan toplumsal düşünce geleneği arasında bir bağ kurulamamıştır. Bu bağ çok zayıf ya da genel olarak hiç yoktur. Onun için sosyoloji Türkiye’de Batılı bir bilim olarak kalmış, sosyolojiye hakim olan söylemde oryantalist bir biçim almıştır” (Yelken, 2014). Sosyolojideki “oryantalist bakış” ise Cumhuriyet’in Batılılaşma projesinin bir sonucudur: “Aktardığı sosyoloji geleneklerinin sesini ve onlardaki içsel olarak var olan oryantalist söylemi benimsemesi [“Durkheim, Weber ve Marx’ın Doğu Toplamları olarak tanımladıkları ‘öteki’ ve özellikle İslâm ve İslâm Toplamları ile ilgili yorum ve ifadelerinde, E. Said’in tanımladığı oryantalist algı ve bakış açısı artık bilinen bir gerçektir” –Yazıdan], kendi toplumuna ve özellikle dinine dışarıdan bir yabancı gibi bakmasını sağlamıştır. Türk aydınları ve Türk Sosyolojisi, rejimin başlangıçta benimsediği, Türkiye toplumunun cehaletinin büyük oranda dinden kaynaklandığı ve bu nedenle eğitilerek, değiştirilerek terbiye edilmesi ve medenileştirilmesi gerektiği yolundaki Cumhuriyet Devrimleri olarak adlandırılan politik projenin, en büyük gönüllü destekçisi olmuştur. Cumhuriyet devrimlerinin en büyük özelliği, başlangıçtan bu yana bir medeniyet değiştirme projesi olarak Gökâl’ın tanımladığı gibi Doğu Medeniyetinden Batı Medeniyetine geçiş olarak, bir nevi mahalle/muhit değiştirme yani yabancılaşmadır. Gökâl’ın naifçe bir çaba ile uzlaştırmaya çalıştığı iki medeniyetin birleştirilmesi projesi Cumhuriyeti kuran kadronun katı laiklik anlayışı ile bir devrim projesine dönüştü” (Yelken, 2014).

Yelken’e (2014) göre “yerli sosyoloji” başlığında baktığımızda, Batılılaşma ve Batı Medeniyetine dâhil olma çabamızdan gelen “çapı ve kapsamı açısından ‘yerlilik’ problemini de içine alan ve onu aşan daha büyük bir problem olan İslâm Medeniyetinden kopma ya da bir ‘medeniyet krizi’ problemi” olarak karşımıza çıktığını bilmemiz ve bu problemin “bizim için ontolojik bir varolma problemi olmanın yanında özelde insan ve toplum algımızı etkilemekte ve sosyolojiyi tanımlama ve sosyoloji yapma pratiklerimizi belirlemede”, bu açıdan da belirli bir “faydası” olmasına rağmen “salt ‘yerlilik’ ve ‘yerli sosyoloji’ tartışmasıyla çözebileceğimiz bir problemden daha ötesi” ile karşı karşıyayızdır.

“Yerli” ve/veya “Yerel” ile atfedilen bu “yer”in sınırları tanımladığımız ölçüye göre değişir. “Misak-ı Millî sınırları içinde tanımlanan bir yer ve yerli olma halinden, Türk Dünyası diye tanımlanan bir yer ve yerli olmaya ve bu yeri Osmanlı ve İslâm dünyası olarak genişletmeye, hatta Kur’an’ın ‘yeryüzünde bir halife yaptık’ (En’am, 165) ifadesi ile bütün insanlığı içine alan çeşitlilikte yer ve yerlilik tanımları” vardır. Bugüne kadar yapılan yerlilik tartışmalarında daha çok “Misak-ı Millî sınırları içinde kaldığını en fazla Osmanlı Coğrafyası kadar genişletildiğini” vurgulayan Yelken (2014), bu sebeple “yerlilik” ve “yerli sosyoloji” tartışmasını aşmamız ve Osmanlı’nın da içinde yer aldığı İslâm Medeniyeti bağlamında düşünmemiz gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla, “yerli sosyoloji problemi”, “Batılılaşma” ve “medeniyet değiştirme” uygulamalarından ve daha geniş olarak İslâm Medeniyeti’nin zayıflaması sorunundan ayrı düşünülebilecek bir mesele değildir.

O halde “Sosyoloji ne yapmalıdır?” Bu sorunun önemi, günümüzdeki sosyolojinin, II. Meşrutiyet sosyolojisinin özelliklerine sahip olması yönüyle önemlidir. “Cumhuriyet Türkiye’si siyasal yapısı geçmişle tüm bağlarını koparıırken, toplumbilimsel düşün bir anlamda süreklilik taşır. Meşrutiyet’in toplumbilim normları bugün bile etkinliğini sürdürmekte, retorikleşmiş yönleriyle ‘ideoloji’ üretmektedir” (Toprak, 1988). Daha somut sorularım: Osmanlı toplum ve devlet yapısının çöküşüne engel olamayan dönemin sosyoloji birikimini, günümüz Türkiye’sinin toplum yapısını ve özelliklerini daha iyi açıklayacak bir düzeye çıkarabildik mi, sağladığı anlama derinliği ile düşünce ve eylem üretmede toplum ve devlet yapısını daha güçlü yapacak özelliklerle donatabildik

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

mi? Bu soru, birçok soruyla genişleyerek Cahit Tanyol ve Şerif Mardin'in akademik ve yazın yaşamları boyunca bir şekilde ilişkilendikleri, anlamaya çalıştıkları ve cevaplamaya yöneldikleri bir soru olmuştur.

Sosyoloji neden, nasıl ve neye dayanarak Osmanlı toplum ve devlet yapısının çözülmesine engel olabilecek bir kurutuluş reçetesi olarak görülmüştür? Bu soru ise bizi hep aynı noktaya getirdiği için üzerinde yoğun biçimde durulması gereken bir sorudur. Cahit Tanyol, Avrupa'daki gibi bir felsefe geleneği olmadığından, Ahmet Cevdet Paşa'yı işaret ederek, bizde sosyolojinin tarihe dayalı olarak başladığını söyler. Sosyoloji, toplum sorunlarını değil, devlet sorunlarını çözmek için benimsenmiştir: “Çöküş çalkantısı içinde olan bir imparatorlukta aydınların kafasını kurcalayan sorun her şeyden önce ‘Devletin nasıl kurtarılacağı’ kaygısıdır. Gerek Türk düşünce geleneği gerekse devletin çöküntü hâlinde oluşu, devlet sorununu ister istemez toplum sorunlarının ön planına itmiştir” (Tanyol, 1973). Bu bağlamda, Türkiye’de sosyolojinin tarihinden, kişilerinden, akımlarından, konularından ve uzantılarından bahsedeceksek, bunun geçmişte dayanan köklerini ve sebeplerini doğru anlamlandırmak gerekir. Aksi halde, havada asılı, köksüz ve uzantsız bir sosyolojik düşünce haritası yapma tuzağına saplanır kalırız. “Sosyoloji ne yapmalıdır?” veya Sarıbay’ın Becker’den ilham aldığı düşünceye dair bir başlangıç sorusudur. Sosyolojinin Osmanlı’da, Darülfünun’da kurumlaştığı yıl kabul edilen 1914 doğumlu Cahit Tanyol’un (2014, 4 Kasım), 2014 yılında, Türkiye’deki kurumsal sosyolojinin 100. yılında 100 yaşındayken sosyoloji öğrencilerine yaptığı uyarı, sosyolojinin ve sosyologların Türkiye’deki işlevleri için önemli bir ipucu verir: “Türkiye’de sosyologlara çok görev düşüyor. Kendisini, Türkiye’den sorumlu saymayan bir sosyolog, hiçbir işe yaramaz! Sizler tamamıyla Türkiye’nin sosyoloğusunuz, gerçekleri siz göstereceksiniz, başka hiçbir çıkar yolunuz yok!”

Şerif Mardin’in Türkiye’de sosyoloji öğreniminin ve çalışmalarının kurumlaşması bağlamındaki önerilerinden “yerli sosyoloji” için çeşitli fikirler bulunabilir. Mardin, sosyoloji biliminin diğer disiplinlerle birlikte çalışarak kurumlaşmasına önem verir (Toprak, 2013). Mardin’in Sabancı Üniversitesi Toplum Bilimleri Grubu için hazırladığı rapordaki yaklaşımları; “Millî Toplum Araştırma Enstitüsü” (1996, 12 Temmuz) ve dini değil dinin etkilerini ve kültürel yansımalarını incelemeyi hedef olarak gösterdiği⁵⁰ “İslâmî Araştırmalar Enstitüsü” (1996, 29 Temmuz) önerileri, bu anlayışın yansımalarıdır. Enstitü önerileri, onun sadece küreselden yerele değil, daha geri planda olmakla birlikte aynı zamanda “yerli” ve/veya “yerel” olandan küresele ulaşan bir bakış geliştirme çabasının kurumsal zeminini oluşturma isteğine de işaret eder. Mardin (tarih yok), -1990’larda yazdığı raporunda-Türkiye’deki toplumbilim için belirlediği amaç tanımında bunu ortaya koyar: “Toplumbilim öğretimiz Türkiye’nin kendi özelliklerini modernliğin çerçevesi içinde nasıl şekillendiğini arayan bir toplumbilimi olacaktır.” Sabancı Üniversitesi’nde açılacak Sosyal Bilim Fakültesi için önerdiği bu toplumbilim anlayışına, akademik hayatının başından itibaren savunduğu şu temel ilkeyi de ekler: “[Bu ilke] [T]oplumu incelemede kullanılan çeşitli yaklaşımların (siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji, antropoloji, tarih ve hukuk) birlikte kullanılma zorunluluğudur. Bu yaklaşım uzun zamandan beri Batı’da sözü edilen bir disiplinlerarası etkileşim türüdür. Harvard Üniversitesi’nde toplumbilim bölümüne bundan dolayı ‘toplum ilişkileri’ bölümü adı verilmiştir.” Aynı raporda Mardin, üçüncü ilke olarak; “disiplin imparatorluğu” tehlikesine engel olmak için “Toplumda İslâm’ın yeri” veya “şehir kültürü” gibi konu odaklı olarak üniversitenin “Toplum Bilimleri” biriminin yapılanmasını ve bu doğrultuda çalışmasını önerir.⁵¹ Mardin’in de aradığı şey -tıpkı Tanyol gibi- “Biz kimiz?” sorusunun “en doğru” cevabıdır.

Michel Foucault’nun (1965, 1982a, 1982b, 1983a, 1983b, 1984), Aydınlanma felsefesinin kurucusu Kant’tan aktararak öne çektiği “İçinde bulunduğumuz bu güncel zamanda biz kimiz?” sorusunu “Biz kimiz?” ekseninde genişleten biçimde sorduğumuzda, “Sosyoloji ne yapmalıdır?” sorusuna da cevap bulmayı kolaylaştıran derinlikli bir tefekkür olanağı açılabilir. Osmanlı-Türkiye tarihini etkileyen Aydınlanma düşüncesinden bu soruyu alıp bugüne ve bize uyarladığımızda, bu soru ile Doğu-Batı ikiliğini, diyalektiğini, çatışmasını ve paradigmasını yeniden düşünmeye yönelmek, günün koşulları ve özellikleri içerisinde Doğu-Batı dinamikleri etkisindeki ve/veya küresel dayatmalar altındaki Türkiye’deki toplumun “Biz” tanımını yeniden kurabilmek için girişimde bulunmak mümkün olur. Bu girişim ise, Doğu-Batı ilişkisi, ikiliği, çatışması, diyalektiği, dinamiği, mekaniği ve paradigması üzerinde ve ötesinde, küresel kapitalist sistemin getirdiği baskılayıcı, zorlayıcı ve dönüştürücü dinamiklerinin

⁵⁰ “Amacımız, içinde yaşadığımız toplumun belirleyicilerinden biri olan ve devamlı değişen İslâmî kültürün toplumu şekillendirici rolünü ve bunun simetriği olan çağdaş kurumlarımızın din üzerindeki etkilerini birlikte inceleyerek dünyadaki İslâmî hareketleri bilimsel parametremizin içine almaktır. Teklifimiz, bu işleri üstüne alacak bir İslâmî Araştırmalar Enstitüsü’nün kurulmasıdır. Bu enstitünün ampirik bilgi toplama yönü yanında bu bilgileri devamlı olarak değerlendirme fonksiyonu olacaktır. Zamanla öğretim üyelerinin ve öğrencilerin araştırmalarından bu enstitüde zengin bir arşiv oluşacaktır. Bu ise Türkiye’de şimdiye kadar hiçbir yerde bulunmayan, kendi toplumumuzu olduğu kadar küremizdeki gelişmeleri anlamayı sağlayacak imkânları oluşturacaktır. İslâmî ülkeler arasında tek demokratik ülke olan Türkiye’de din olgusunun objektif kriterlerle araştırılabilmesi gene de, diğer konularda olduğu gibi, bize ‘coğrafi’ bir üstünlük sağlayacaktır” (Mardin, 1996, 29 Temmuz).

⁵¹ İlk iki yılı esnek, kalan iki yılı konu odaklı ihtisaslaşma uygulaması içeren Mardin’in sosyoloji öğrenimi programının ne ölçüde uygulandığını gösteren ve bu uygulamanın olumlu-olumsuz sonuçlarını içeren bir değerlendirmenin Sabancı Üniversitesi tarafından paylaşılması, Türkiye’deki sosyoloji ve sosyal bilimler eğitimi açısından katkı verici olur.

dayatması ile yeşeren günümüz dünyasının mikro ve makro sorunları ve sorunsalları için çözümler üretmeyi sağlayan kapsayıcı başka bir yaklaşım, tasarım ve tasavvur biçimini inşa etmeyi mümkün kılan açılımlar sağlayabilir (Çav, 2011: 510-512).

Böyle bir adım, Cumhuriyet tarihi boyunca, aynı konular üzerinde çalışmalarına rağmen yaklaşımları ile farklı yönlerden bakmış olan Cahit Tanyol ile Şerif Mardin'in sosyolojilerinin ve temsil ettikleri sosyoloji geleneklerinin ayrışma ekseninde tamamlayıcı, birbirine eklenilebilir ve bütünlük olarak değerlendirilebilmesini, Türkiye'deki sosyolojinin genişliğinin, derinliğinin ve etkinliğinin artmasını ve günümüzdeki sorulara ve sorunlara karşı daha güçlü cevaplar verebilmesini sağlayan evrensel ilkelere sahip bir düşünme biçiminin ve düşünce sisteminin geliştirilmesini destekler.

12. Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı-Türk düşünce hayatında sosyoloji bilimi önemli bir yer kaplar. 1800'lerde, Osmanlı'da ilk metinleri Batı'dan çevrilen sosyolojinin, özellikle II. Meşrutiyet (1908-1918) döneminde yoğun bir gelişimi olmuştur. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte sosyoloji farklı bir düşünsel seyir izlemeye başlamıştır. Cumhuriyet sosyolojisinin serüvenini Cahit Tanyol ve Şerif Mardin'in çalışmaları üzerinden takip etmek mümkündür.

Cahit Tanyol'u ve Şerif Mardin'i, bu süreçte ele aldıkları konuların ortaklığı birçok noktada buluştururken, düşünsel arka planları ve temsil ettikleri sosyoloji geleneklerine bağlı düşünme biçimleri bu konuları farklı yönlerden incelemelerine yol açmaktadır. İki akademisyenin sosyal bilim metodolojilerinin farklı olması da haklarındaki araştırmalarda yelpazeyi genişletir. İki sosyoloğun çalıştıkları konular da kapsamlıdır. Birlikte ele alındığında Mardin, Tanyol'dan daha güçlü bir sosyal bilim ve sosyoloji yaklaşımı, metodolojisi ve habitusu oluşturmuş, kendisine has bir sosyoloji alanı kurmuştur. Bu açıdan Mardin'in devamcılarında bahsetmek mümkünken, Tanyol için aynı şeyi söylemek zordur. Kuşağının diğer sosyologlarına göre hakkındaki tez, makale ve kitap çalışmalarının azlığı, ilgisiz kalınması ve onun devamcısı olabileceklerin öne çıkmaması bunun bir yansımasıdır.⁵² Öte taraftan, bu olguyla birlikte Tanyol, yaptığı derslerle sadece sosyoloji bölümünden değil, üniversitenin diğer bölümlerinden, hatta başka üniversitelerden de öğrencilerin ilgisini çeken, konferans salonlarında yüzlerce kişilik kalabalık öğrenci topluluklarına hitab eden ve öğrencilerin düşünsel gelişimlerine katkı veren, edebiyata ve edebi üsluba olan hakimiyeti sayesinde konuşmaları ile dinleyenleri üzerinde oldukça etkili olan, sözleri ve düşünceleri tartışılan bir hoca olur (Tuna, 2008).

Cahit Tanyol, sosyoloji yaklaşımlarında ve düşüncelerinde, -metafizik dünyasında olduğu gibi (Tanyol, 2007: 5)- yıllar içerisinde köklü savrulmalar yaşamıştır. 1950'lerin sonlarına değin inandığı demokrasiden 27 Mayıs 1960 Darbesi ile tamamen uzaklaşmış, Marksizm ve Sosyalizm'e yaklaşmış, laiklik hassasiyeti keskinleşmiş, muhafazakâr-Kemalist bir çizgiden sol-Kemalist bir çizgiye geçmiş, nihai noktada ise 1990'lardan bugüne Ulusalçı ifadesinde karşılığını bulan, bir çeşit sol-Kemalist olarak tanımlanan ve Kuvay-ı Milliye isimlendirmesini kullanan bir pozisyonda kendini konumlandırmıştır (Tanyol, 2003, Bahar). Cahit Tanyol, bu anlamda, sağ ve sol versiyonlarına yaklaşmakla birlikte temel olarak resmî-merkez ideoloji Kemalizm'in sınırları içinde kalmış, bir şekilde her dönem Kemalist bir çizgi izlemeye özen göstermiştir. Bu kapsamda Tanyol, merkezin sosyolojisini yaparken, Şerif Mardin, çevrenin sosyolojisine yönelir. Mardin'in yaklaşımı, aynı zamanda bir ölçüde toplumun ötekilerinin sosyolojisini de yapmayı sağlar. Öte taraftan Mardin, düşüncelerinde değişimler yaşamakla birlikte, Tanyol'da gördüğümüz gibi köklü dönüşümler yaşamamıştır. Bu anlamda Mardin'in eserlerinden takip ettiğimiz düşünsel çizgisi, sosyal bilim anlayışı ve sosyolojik yaklaşımları daha istikrarlı, ardışık ve bütünlük bir fikir haritası çizer.

Şerif Mardin, Batı'nın teorilerini kendi siyaset bilimi ve sosyoloji yaklaşımı içinde uygularken Türkiye'deki toplumdan yabancılaşmadan düşüncelerini geliştirmeye yoğunlaşmıştır, ancak buna rağmen herkesçe hemen anlaşılmayan ve/veya olumsuz anlamlarla daha fazla yüklenen bir kavramlaştırma ve yorum süreci içinde de kalmıştır. Ülkenin ve toplumun gerçekliğine yaslanan kavramlar ve yaklaşımlar üretme çabasına rağmen, özellikle kullandığı yabancı yazarların teorileri, yaklaşımları ve saptamaları onun da hatalı kavramlaştırmalar ve yorumlar yapmasına yol açabilmekte, kendisine yönelik eleştirileri kimi boyutlarıyla bu anlamda haklılaştırabilmektedir. Bununla birlikte, Şerif Mardin'in güçlü bir entelektüel yapı kuran eserleri birçok sosyolog için temel kaynak olmaya devam etmektedir.

Cahit Tanyol, hâlen "devlet" odaklı sosyolojiyi, hatta devleti kurmak ve korumak hedefini taşıyan ve yabancı fikirlere karşı olan bir sosyoloji anlayışını savunurken, mevcut sosyolojimizin de Ziya Gökalp gibi "millî" kişileri olsa da hâlen tümüyle "millî olmayan" bir noktada olduğunu düşünür.⁵³ Bu bağlamda, Tanyol, Türkiye

⁵² İki dönem ve bir bitirme ödevi ile dört yüksek lisans tezi dışında Tanyol'un çalışmaları üzerine yapılan bazı incelemeler için bkz. Tunçay, 1982; Akay, 2001, Temmuz; Özben, 2003; Turan, 2001; Konuk, 2004, Şubat. Cahit Tanyol üzerine çalışmaların bilgisi için bkz. Çav, 2011: 681-688.

⁵³ Cahit Tanyol'un bu yaklaşımları, 1940'lardan beri aynı çizgidedir. 14 Ağustos 2019 tarihli ziyaretimde Tanyol, "Türk sosyolojisi ne yapabilir?" soruma "Kendi devletini kendisine göre kurar. Kim ona akıl üretiyorsa kapı dışarı!" cevabını verdi. Soruyu "Yani biz, Türkiye dışından gelen fikirlere kapalı mı olmalıyız?" diyerek biraz daha açtığımda "Kapalı olacağız!" dedi. Ben de bunun üzerine "Sizce Türk sosyolojisi millî bir kimliğe sahip mi?" sorusunu sordum. "Hayır, yok. Vardır bazı şeyler Ziya Gökalp gibi..." diyerek cevaplayan hocanın tavrı net olmuştur.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

sınırlarını aşmayan, hatta bu ülkenin içindeki düşünsel çeşitliliği yakalayamayan bir düşünme sistematığı içerisinde yer alır. Ancak yine, bu yönüyle yerli/yerel (bir ölçüde milli/ulusal) düşünceyi temsil etmekte derinleşir, fakat aynı zamanda buradaki katı sınırları onun küresel teoriler ve yaklaşımlar üretmesine engel olur. Şerif Mardin, oryantalist alana düşme noktasında riskli bölgeye girmiş olmasına rağmen küresel teorisyenlerin düşüncelerini kullanarak bu coğrafyayı kuşatan bir düşünme biçimini oluşturabilme olanağını, bir ölçüde başarabilmiştir. Bunu başardığı ölçüde de yerli/yerel özellikleri olan bir sosyal bilim zeminini geliştirmiştir.

Batı sosyolojisi ve onun Batı-dışı toplumdaki görünümü, temsilleri, uzantıları, teori ve uygulamaları neyi temsil eder? Bu çok kapsamlı sorunun cevaplarından birini Türkiye üzerinden vermek mümkündür. Batı-dışında bir ülke olarak Türkiye’de inşa edilmek istenen, Batı’nın ontolojik ve epistemolojik olarak seküler ve pozitivist düşünce zeminine bağlı sosyoloji anlayışı ve buna dayanarak geliştirilen birey ve toplum tasarımı, yorum ve uygulamaları, geçerliliğini her geçen gün kaybetmektedir. Batı-dışı toplumlar; Batı’nın kendilerine yönelik Batı-merkezli, oryantalist, sömürgeci ve emperyalist yaklaşımlarını, politikalarını ve uygulamalarını projelendiren Batı kaynaklı sosyolojinin artık bir çözüm olmadığını ve bu sosyoloji anlayışının toplumlarını öz-değerlerinden, kendi kimlik, kültür ve medeniyet birikimlerinden uzaklaştırmayı hedeflediğini fark etmişlerdir. Örneğin, İslâm’ın din olarak egemen olduğu toplumlar ve devletlerde Batı-merkezli sosyolojinin İslâm’ın varlığını ve etkinliğini önlemeye yönelik belirlenimler içerdiğine dair görüşler bu kapsamdadır (Şentürk, 1996: 14). Bu olgu, Türkiye’de de sosyolojinin yeniden ele alınmasını gerekli kılar.⁵⁴

İstanbul Sosyoloji Geleneği’nde Ziya Gökalp-Hilmi Ziya Ülken-Nurettin Şazi Kösemihal/CAHİT TANYOL-Baykan Sezer ve bugünkü kadrolar, belirli bir sosyolojik geleneği sosyolojik yaklaşım ve metodolojideki dönüşümlere rağmen çeşitli biçimlerde taşımaktadırlar. Bugün, geleneğin devamı noktasında, hem gelenek içinde hem de ülke ölçeğindeki sosyoloji anlayışlarında çeşitli sorunlar, kırılmalar, zorluklar ve dönüşümler görülmektedir. Bu durumların, toplumumuzun ve ülkemizin ihtiyaçlarına göre yeniden bir dengeye geleceğinden ve geleneğin yeni sosyoloji anlayışları, bakışları, akımları ile beslenerek, alan araştırması, mikro uygulamalar ve karşılaştırmalı sosyoloji incelemeleri gibi alanlarda zenginleşerek varlığını devam ettireceğinden kuşku yoktur. Bu olgu başta Yorum Sosyolojisi Geleneği olmak üzere, bütün sosyoloji akımları için geçerlidir. Öte taraftan, İstanbul, Ankara, Yorum ve diğer alt sosyoloji akımlarının, ekollerinin ve dinamiklerinin birbirleriyle etkileşimde olduğu görülmekte, ancak mevcut etkileşim düzeyinin de daha güçlü bir sosyolojik perspektif ve metodolojik derinlik oluşturma noktasında yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda şunu vurgulamak gerekir: Türkiye’deki farklı sosyoloji geleneklerinin, akımlarının ve ekollerinin sosyolojik bakışlarını ve metodolojilerini de içeren ortak ilkeler ekseninde birbirini tamamlaması, etkileşimlerinin ürünlere yansımaları, ortak teorik ve saha uygulamalarına aktarılması ve bütünleşik düşünme sistemlerinin tasarlanması ile; yeni bir sosyoloji paradigmasının kurulması ve Doğu-Batı çatışması dinamiğini içselleştirerek aşan, toplamda teori ve metodoloji olarak Batı sosyal bilimlerinden yararlanan ama aynı zamanda kendi toplumsal değerlerine yaslanan bir sosyolojiye ulaşmak mümkün olabilir. İnşa edilecek bu sosyoloji, sömürge bilimi olmayacaktır. Hedef, Batı sosyal bilimlerinden ve sosyolojisinden faydalanan ancak bağımsız, özerk ve yerel özellikleri olan yerli/yerel sosyoloji imkânını yeniden düşünmek ve uygulamaya aktarabilmenin koşullarını araştırmaktır. “İnsani ve toplumsal gerçekliğin esasını anlama ve kavramada gerekli bir yönelim” olan “sosyolojik muhayyile”⁵⁵ (Alver, 2016, Temmuz-Aralık) ile, bu paradigmayı inşa edebilmenin yolu açılabilir. Evrensel ölçekte bir sosyoloji için güçlü bir “yerli sosyoloji” şarttır. Ne sadece içe kapanık bir sosyoloji ne de sadece dışa bağımlı bir sosyoloji paradigması

⁵⁴ Ümit Meriç’in (2013, 25 Ağustos), 1986’dan beri otuz yılı aşkın zamandır olgunlaştırmaya yöneldiği, sosyal bilimleri ve sosyolojiyi kapsayan bir derinlikle önerdiği “Ümmetoloji” (Ümmetbilim) perspektifi, bu kapsamda bir arayışa işaret eder. Bu yaklaşım, Ümit Meriç’in 50 yılı aşan sosyoloji birikimi ile yazmakta olduğu, 5 ciltlik bir planlamaya sahip ve Milattan önce ilk ortaya çıkışından bugüne “sosyal düşünce” temelinde modern bir bilim disiplini olarak sosyolojiye ontolojik bir köken haritalandırması yapan, bu düşünce haritasında İslâmî düşünce, kültür ve medeniyet varlığını konumlandırma/işaretleme hedefini güden “Sosyolojik Düşünce Atlası” isimli çalışmasında bütün yönleriyle ele alınmaktadır. “Biz”i olabildiği ölçüde merkeze alan bir sosyal bilim ve sosyoloji perspektifi oluşturma girişimini “küresel kapitalist hegemonya” ile üretilen Avrupa/Batı merkezci sosyal bilimler ve sosyoloji anlayışına karşı “dengeleyici” bir düşünce hareketi olarak görmek mümkündür. Hegemonya kuran ve “akademik bağımlılık ilişkisini” düzenleyen Avrupa/Batı merkezci sosyal bilim karşıtı “tutsak akıl” sendromunu aşmak için, başka bir ifadeyle “Batı’dan-zehirlenmiş insan” (Westoxicated man) “olmamak” için, bu olgunun “emperyalizm”, “sömürgecilik” ve “oryantalizm” ile ilişkilerini de ortaya koyarak “Nasıl bir sosyal bilim pratiği küresel kapitalizme karşı bir şekilde gerçekleştirilebilir?” sorusunu soran ve bu soruyu “yerel” bir perspektifle örülü “Halk Sosyolojisi” temelinde cevaplamaya çalışan Kızılay (2012), bu yönde bir değerlendirme yapar. Öte taraftan 29 Temmuz-4 Ağustos 2019 tarihleri arasında, altıncısı düzenlenen Uluslararası İLEM Yaz Okulu (IISS) kapsamında bu yıl “Transnasyonal İslâm ve Ümmet Olmanın İmkân ve Zorlukları” başlığıyla “Ümmet” kavramı, olgusu, teorisi ve dinamikleri 25 ülkeden 60 akademisyen tarafından konuşmalar, paneller, dersler ve atölyelerle çok boyutlu, detaylı ve derinlikli olarak ele alındı. Programda dile getirilen düşünceler Ümit Meriç’in Ümmetoloji (Ümmetbilim) olarak ifade ettiği disiplin özellikli yaklaşımla ortaya koymak istediği meselelere işaret etmiş, küresel sömürgeci hegemonik kapitalist sistem karşısında İslâm dünyası olarak nelerin yapılabileceği ümmet merkezli farklı yaklaşımlarla çok yönlü olarak ele alınmıştır.

⁵⁵ “Sosyolojide imgelemenin yeri var mıdır?” sorusuyla muhayyilenin önemine dikkati çeken Aktay (2014), “sosyolojinin yitik imgelemi” açısından baktığında, bugün sosyolojinin “toplum için hayal kurma” işlevini yerine getiremediğini belirtir.

olmalıdır. Bu yazıda incelediğimiz, Cumhuriyet tarihinin dörtte üçünde etkili olmuş iki sosyolog örneği bize bunu söyler. Ne Şerif Mardin gibi temel dayanakları yabancı, ülke dışından ve küresel teoriler olan bir sosyoloji anlayışı, ne de Cahit Tanyol gibi sadece yerel, ülke içinden ve yerel teorilerle sınırlı bir sosyoloji anlayışı; her iki sosyologun faydalandığı teorik ve metodolojik sosyoloji kaynaklarını evrensel sosyal bilim yapma ilkeleriyle kullanan, bunları birlikte düşünen ve nihayetinde aşan, bununla beraber bu toprakların değerlerini dışlamayan küresel bakışa, etkinliğe ve yönelime sahip bir “yerli sosyoloji” anlayışı geliştirilmelidir.⁵⁶ Yerelde derinleşmeden evrensel bir katkı sunmak mümkün değildir. Evrensel olmak yerel olmayı kapsamaz ise kalıcı olamaz. Yerelleşerek ilgili sosyal bilim ve sosyoloji kavramlarına, tanımlarına ve teorilerine yatay düzlemde genişlik kazandırılır ve dünyadaki toplumları, durumları ve süreçleri temsil etme oranları yükseltılarak evrensellikleri artırılmış olur. Yereli karşılamayan sosyal bilim ve sosyoloji ile evrensel bir katkıya ulaşılamaz. Batı’dan gelen mevcut kavram, tanım ve teorilerin bu şekilde yatay biçimde genişletilmesi yapılmalı, ya da yeni kavram, tanım ve teoriler geliştirilerek yereli kapsayan evrensel bir sosyal bilim ve sosyoloji üretimine ulaşılmalıdır. Sosyologlar, sosyoloji bölümleri, araştırma merkezleri, dergiler, sosyoloji dernekleri ve diğer sosyoloji ile ilişkili kişi ve kurumların yerli sosyolojiyi içselleştirme dereceleri bu süreçte belirleyicidir. Aynı şekilde aile, gençlik, yaşlı, beden, sağlık, köy, şehir, göç, ahlak, din ve diğer tüm sosyoloji alanlarındaki çalışmalarda bu perspektifin olması ile ancak Türkiye’de bir yerli/yerel sosyoloji imkânı olduğundan bahsedilebilir. Böyle bir yönelimin ana akım sosyoloji anlayışı hâline gelmesi, olmayan değil mevcut olan “Biz” ile bağlantılı çözüm önerileri üreten bir sosyoloji ve sosyal bilim geliştirmenin ön-koşuludur.

Cahit Tanyol ve Şerif Mardin’in zengin konu çeşitliliğine dayalı sosyal bilim üretimleri, Türkiye’deki sosyoloji tarihinin, birikiminin, entelektüel kapasitesinin, toplamda habitusunun ne olduğuna dair önemli fikirler verir, sosyolojinin günümüzdeki olası gelişim alanlarının neler olabileceğine dair de güçlü öngörüler yapmamızı sağlar. Bundan sonra, daha derinliğine yapılacak detaylı karşılaştırmalar ile; her iki sosyologun diğer sosyal bilimciler ve sosyologlar ile olan konu, kavram ve düşünceler eksenindeki bitişmelerini, kesişmelerini ve ayrışmalarını ortaya koyan, Türkiye’deki sosyal bilim ve sosyoloji çalışmalarına tarihsel kökleri sağlam biçimde görülebilen, yatay etkileşimleri izlenebilen ve gelecekteki uzanımları zenginleştiren bakışlar atabilen çalışmalar yapılması önemlidir. Bu türlü yatay ve dikey karşılaştırmalar, Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarını, fikirlerini, perspektiflerini, öngörülerini ve salınımlarını ortaya koyarken, aynı zamanda Türkiye’deki sosyolojinin yaklaşımlar, teoriler ve metodolojiler bağlamında kendini güçlendirerek Batı sosyal bilimine yönelik oluşan tek yönlü bağımlılıktan kurtulması için atması gereken adımları da gösterebilir. Batı’dan aldığımız sosyolojinin, Türkiye’nin küresel güçler tarafından yönetilmesi uygulamasının entelektüel aygıtı olmaktan kurtulmasının yegâne yolu, budur.

Evrensel olarak bütün toplumları tanımlayan, her şeyi çözümlemeyi sağlayan ve bir maymuncuk gibi her toplumu açıklamaya muktedir olan kavram ve teorilerden, yaklaşımlardan, düşünce biçimlerinden, insan bilimlerinden, sosyal bilimlerden ve sosyolojiden, söz etmek mümkün değildir. İnsan bilimleri, sosyal bilimler ve sosyolojinin tanımları, kavramları, içerikleri, konuları, teorileri ve metodolojileri durmaksızın değişim geçiriyor. Bu değişimi farklı yönlerde genişleten yerel, bölgesel, coğrafi, tarihi, kültürel, dini, sosyal, bireysel ve diğer koşullarla şekillenen birbirine benzemeyen kuralların olduğu çok yönlü toplumsal yapılar ve bunların ortaya koyduğu sosyoloji yaklaşımları vardır. Türkiye’de yerli/yerel bir sosyolojinin var olması, bu değişimi yakalayabilen düşünce, teori ve uygulama kapasitesini geliştirebilmekle mümkündür. Türk sosyolojisi, bu sebeple çok boyutlu bir var olma girişiminin tam ortasında yer alır. Bu deneyimin yönü, Türkiye’de yapılan sosyolojinin bu topraklarda yaşayan insanlarla olan bağını belirleyen olgudur. Bağın kuvveti, bu toprakların gelecekteki kaderiyle yakından ilişkilidir.

Yerli/yerel bir sosyoloji, küresel dünyadan yabancılaşmak, “ötekileşmek” ve hatta bunun için fırsat kollayan entelektüel ve siyasi güçler tarafından “düşmanlaştırılmak” için kullanılacak bir kopuşu derinleştirecek süreç olarak tezahür etmemelidir. Kendi gerçekliğimizi tanımak, bilmek ve anlamak için daha fazla çabalamak doğru, ancak bu çabayı küresel dinamiklerden kopuş olarak tek yönlü yorumlamak yanlış olur. Bu bütünleşme, Batı’nın ürettiği sosyal bilimlere ve sosyolojiye, kavramlara ve teorilere, söylem ve eylemlere bilinçsizce hapsolmek, Batı’nın gündeminde kaybolmak veya Batı gibi olmak değil, özgünlüğünü ve köklerini koruyan evrensel bir buluşma olarak tezahür ederse “Biz”i ve değerlerimizi temsil eden, toplumsal gerçeklerimizi anlayan, merkezin kendisi olduğunu ve gündemin belirleyeni olması gerektiğini bilen bir sosyal bilim ve sosyoloji üreten, toplamda ontolojik ve epistemolojik varlığımızı güçlendiren bir paradigmaya sahip olur. Bunun aksi olan her durum, bu topraklardaki sosyolojinin yapaylığını, yabancılığını, Batı-merkezliliğini, “Biz”i temsil etmeyen ve olmayan, hatta bu topluma “karşı” olan özelliklerini artıran bir sürece işaret eder.

Yerli Sosyoloji, tek bir akıma, geleneğe, ideolojiye, doktrine, sisteme veya yaklaşıma, sınırlı bir bölge ve coğrafya anlayışına, kopuşa dayalı dünya düşüncesine ve zihniyet işleyişine ya da kendi dışına kapalı bir sosyolojiye ulaşmak değildir. Aksine, olması gereken, tüm yönlerde genişleyebilen ve derinleşebilen özellikleri

⁵⁶ Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in sosyolojilerini ve yaklaşımlarını; yerli/yerel sosyoloji perspektifi inşa etmek amacıyla karşılaştırmalı araştırmalar yaparak, “Osmanlı Devleti’nin Çözülme, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri”, “Türk Modernleşmesi”, “Kemalizm”, “Türkiye’de Toplum ve Devlet”, “Türkiye’de Din ve Sekülerizm” başlıklarıyla ve temel özelliklerini içeren diğer konularla birlikte, farklı makaleler hâlinde inceledik (Çav, 2018a, 2018b, 2018c, 2019a, 2019b, 2019c).

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

olan, ancak bulunduğu yerin, toprağın ve toplumun merkez olma özelliğini, ana konusunun içinde bulunduğu toplum ve onun tarihi, kültürü, değerleri, dini, yaşam tarzı ve değişimi olduğunu unutmayan bir sosyoloji anlayışıdır. XX. yüzyılın ve Soğuk Savaş döneminin meşhur tabirlerinden bir tanesinin ifadesiyle nasıl Türkiye bir “uydu devlet” değilse, Türk sosyolojisi de “uydu sosyoloji” olmaz, olamaz, olmamalıdır. Bu, yerli/yerel olduğu gibi bölgesel ve millî/ulusal özellikleri olan bir sosyolojinin de gereğidir. Çoklu perspektifleri bilen ancak bunların içinde belirsizliğe düşmeden bağlı olduğu toprağı, yani kökleri bilerek varolmayı başaran, diğer sosyolojilerle birlikte karşılaştırmalı (mukayeseli) olarak değerlendirme yapabilen, buradan gerektiğinde sentezlere ulaşan ve fakat bunu yaparken yerelini yitirmeyen bir sosyoloji: Monolog olmayan, ancak kendisi dışındaki sosyolojilerle diyalog içindeyken kendi olarak kalmasını sağlayacak ilkeleri, özellikleri, temelleri olan bir sosyoloji.

Sosyolojinin ve sosyologların Türkiye'deki işlevi ne olmalıdır? Başka bir ifadeyle: Sosyoloji ve sosyologlar; bugün Türkiye'deki toplum ve devlet için ne işe yarar, ne işe yaramalıdır veya bu olgular için bir işe yarar olmayı gözetmeli midir? Bizim açımızdan bu sorunun cevabı öz olarak şöyledir: İçinde bulunduğu, hakkında konuştuğu, sosyal-siyasal olgu, olay ve süreçlerini ele aldığı, bunların bir kısmını tanımladığı, bir kısmına çözümler ürettiği ve genel olarak geleceklerine ilişkin birey-toplum-devlet katmanlarında çeşitli öngörüler sunduğu için, sosyolojinin ve onu temsil eden sosyologların, içselleştiren veya eleştiren yönlerdeki dağılımları, salınımları ve yönelimleriyle birlikte “toplum ve devlet için yararlı olma” ilkesini taşıması, bununla örtüşen bir çizgisinin olması ve bu hedefi koruması beklenir. Sosyolog toplumu savunmanın sorumluluğunu taşıdığından⁵⁷, Türkiyeli bir sosyolog da içinde varolduğu toplumu tanımak, anlamak, kavramak, değerlendirmek, çözümlenmek ve savunmak sorumluluğunu taşımalıdır. Kendi toplumu ile bağı olmayan bir sosyolojinin ve sosyologun, Batı sosyolojisi karşısında ancak köleliği olur. Bu olgu, Batı-dışı tüm sosyolojiler ve sosyologlar için ontolojik bir tehdittir.

“Yerli Sosyoloji” meselesi, medeniyet gibi kendi kapsamını aşan birçok farklı olgularla ilişkilidir. Bu olgular da Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve askerî varoluş dinamikleri ile yakından ilişkilidir. Türkiye, bölgesinde ve dünyada güçlü, bağımsız ve belirleyici bir ülke olarak bu coğrafyada yer almak istiyorsa, öncelikli olarak kendi toplumsal yapısını, tarihini, kültür ve medeniyet birikimini bütün yönleriyle değerlendirebilmeli, bu özelliklerine hâkim olabilmeli, elde ettiği bilgi ve düşünceleri söylem ve eylem alanlarına aktararak siyasî ve sosyal politikalarını yerel-küresel dengesinde ve evrensel bakışla daha doğru, etkili ve kalıcı olarak oluşturabilmelidir. Bu sebeple, Türkiye'deki sosyoloji/sosyal bilim kapasitesinin özelliklerini, derinliğini ve becerilerini doğru belirlemek, yorumlamak ve kavramak, sosyolojik tespit, açıklama ve yaklaşımlarda daha isabetli, etkili ve güçlü bir düzeye ulaşmak, ülkenin varoluşunu belirleyen, sağlıklı bir toplum yapısını tahkim eden ve geleceğine anlamlı biçimde yön veren sosyoloji/sosyal bilim üretimi için vazgeçilemez bir ihtiyaçtır. Türkiye'nin kendi sosyolojisi/sosyal bilimi üzerine yapacağı isabetli tanımlamalar, incelemeler, yorumlar ve çalışmalar, Avrasya ve İslâm Âlemi başta olmak üzere, küresel ölçekteki siyasi ve sosyal konumunun güçlenmesinde belirleyici ve olumlu eksende ufuk verici bir çarpan etkisi yapma özelliğine sahip olduğundan, nihai noktada şurası açıktır: “Yerli Sosyoloji” potansiyelini geliştirebilme, kullanabilme ve uygulayabilme kapasitemiz, Türkiye'nin küresel varoluş çabasının entelektüel boyutunda etkili, destekleyici ve belirleyici unsurlardan biri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alatlı, A. (1998). “Doğu-Batı” İçi Boş Bir Tasnif. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 2, s. 85-87.
- Akay, H. (2001, Temmuz). Modern Şiir Uzayında Bir “Düş Yorgunu”. *E Dergisi*, Sayı 28, s. 70-72.
- Akpolat, Y. (2014). *Türk Sosyolojisinde Kuramsal Tartışmalar ve Dergicilik*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Aktay, Y. (2014). Sosyolojinin Yitik İmgelemi. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, s. 15-23.
- Aktay, Y. (2017, 13 Şubat). Şerif Mardin'in Fetullah Gülen Analizleri. *Yeni Şafak*.
- Aktay, Y. (2017, 11 Eylül). Şerif Mardin'in Katkısını Doğru Anlamak. *Yeni Şafak*.
- Aksoy, M. (2012). Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Yöntemini Aramak. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 41-60.
- Al-Hassani, S. T. S. (2010). *Dünyamızda İslâm Mirası* (Çev. S. Tahir). Türkiye: Foundation for Science Technology and Civilisation.
- Alver, K. (2006). Amerikan Sosyolojisinin Türkiye'ye Girişi ve Üniversitelerde Kurumsallaşması. *Sosyoloji ve Coğrafya* (Sosyoloji Yıllığı 15) içinde (s. 790-802) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Alver, K. (2012). *Sosyoloji Okumaları Kılavuzu*. Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K. (Ed.) (2014). *Sosyoloji Divanı*. Asırlık Sosyoloji Özel Sayısı, Sayı 4.

⁵⁷ Michel Foucault'nun (2004) *Toplumu Savunmak Gerekir* başlıklı, 1975-76 tarihli seminer derslerinden oluşan kitabının ismine atıfla bu ifadeyi kullandık. Foucault, iktidar pratikleri, biyo-iktidar ve savaş modelleri ile “inşa edilen topluma” karşı kendi epistemolojisi içerisinde incelediği, tanımladığı ve sunduğu “toplumu” savunmanın gerektiğine işaret eder. Burada, içinden çıkılması kolay olmayan bir soru daha gündeme gelir: “Hangi toplumu savunmak gerekir?”

- Alver, K. (2014). Türk Sosyolojisi: Tarzlar, İçerikler, Sınırlar. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, s. 25-38.
- Alver, K. (2016, Temmuz-Aralık). Divan Kalem. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 4, Sayı 8, s. 5-6.
- Anık, M. (2013). Türkiye’de Sekülerizm Tartışmalarında İki Eksen: Şerif Mardin ve İsmail Kara. *Umransay*, Sayı 225, s. 14-31.
- Arlı, A. (2008a). Şerif Mardin Bibliyografyası: 1950-2007. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 267-310) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Arlı, A. (2008b). Türkiye’de Sosyolojinin Eleştirel Kapasitesi: Şerif Mardin Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, s. 633-651.
- Arlı, A. (2014). *Oryantalizm & Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (3. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Arslan, A. (Haz.) (2014). *Toplumunu Konuşuyoruz*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayını.
- Arslan, H. (2007). *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi* (2. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Azman, A. ve Yetim, N. (2010). 1933 Üniversite Reformundan Sonra Ankara’da Sosyoloji Bölümlerinin Kurumlaşması. *Türk Sosyologları ve Eserleri II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 242-257). (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bolay, S. H. (2018). *Batı Aklına Karşı Türkiye*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Buçukçu, Ö. (2017). Şerif Mardin Vesilesiyle Mülkiye Geleneği Üzerine. *Umransay*, Sayı 278, s. 46-48.
- Bulut, Y. ve Kabakcı, E. (2014). *Türkiye’de Sosyolojinin 100. Yılı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 28-29.
- Cangızbay, K. (1999). *Sosyolojiler Değil Sosyoloji* (2. Baskı). İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Coşkun, İ. (Haz.) (1991). *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çaylak, A. (2008). Entelektüel Tarihçi Şerif Mardin’in Osmanlı Toplumunu Çözümlemesi. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 207-235) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çav, E. (2011). *Dramın Aydını Cahit Tanyol: Şair-Öğretmen-Felsefeci-Sosyolog*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çav, E. (2017, 16 Eylül). Şerif Mardin’i eleştirmek... (Şerif Mardin Yazı Dizisi 4). *Milat*.
- Çav, E. (2018a). İki Sosyoloji Akımının Temsilcisi Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Eğitimleri, Çalışma Hayatları, Eserleri ve Sosyal Bilime Katkıları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Çekmece - İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, s. 29-62.
- Çav, E. (2018b). Türk Modernleşmesi: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 13/26, p. 341-375, DOI: 10.7827/TurkishStudies.14313, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net, Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey.
- Çav, E. (2018c). Türkiye’de Toplum ve Devlet: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Yaklaşımları Üzerinden Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Issue 40, p. 328-373, DOI Number:10.17498/kdeniz414361, ISSN: 1308-6200.
- Çav, E. (2019a). Osmanlı Devleti’nin Çözülmesi, Tanzimat ve Çöküş Dönemleri: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies – Historical Analysis*, Volume 4/1, 2019, p. 53-84, DOI: 10.7827/TurkishStudies.14367, ISSN:2667-5552, Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey.
- Çav, E. (2019b). Türkiye’de Din ve Sekülerizm: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies – Comparative Religious Studies*, Volume 14/1, p. 17-95, DOI: 10.7827/TurkishStudies.14859, ISSN: 2667-5544, Skopje/Macedonia-<http://www.turkishstudies.net>, Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey.
- Çav, E. (2019c). Kemalizm: Cahit Tanyol ile Şerif Mardin’in Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı İncelemesi, *Turkish Studies – Social Sciences*, Volume 14/3, p. 365-408, DOI: 10.29228/TurkishStudies.22565, ISSN: 2667-5617, www.turkishstudies.net, Skopje/Macedonia-Ankara/Turkey.
- Çav, E. ve Genç, E. (Haz.) (2019). *Türkiye’de Sosyolojinin Yüz Yıllık Birikimi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları.
- Çelebi, N. (2005). *Anavasofte Project Turkey: Comparisons/Karşılaştırmalar*. Ankara: Ertem Matbaası.
- Çelebi, N. (2010). Türkiye’de Sosyoloji. *Türk Sosyologları ve Eserleri II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 53-94). (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çelebi, N. (2015). Sosyoloji Tarihimize Kısa Bir Bakış. *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 52-2, s. 13-28.
- Dikeçlilgil, B. (2017). *Ontolojiyi Hatırlamak: Sosyolojide Yöntem Sorunu*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Doğan, N. (2008). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 19-41) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Doğan, S. ve Demir, S. (2018). Şerif Mardin’in Anısına: İkincil Literatüre Küçük Bir Katkı. *Temaşa*, Sayı 8, s. 6-26.

TÜRKİYE'DE "YERLİ SOSYOLOJİ" İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

- Eagleton, T. (2004). *Kuramdan Sonra* (Çev. U. Abacı). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Edinsel, K. (2012). Sosyoloji ve Sosyolojiyle Bilmek. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 63-70.
- Eğribel, E. (Haz.) (2000). *Osmanlılık I* (Sosyoloji Yıllığı 7). İstanbul: Berdan Matbaası.
- Eğribel, E. (2007). Türk Sosyolojisini ve Toplumunu Birlikte Özgürleştirmenin Gereği Üzerine. *Bilim Sosyolojisi* (Sosyoloji Yıllığı 16) içinde (s. 47-55) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. (2009). Sosyolojide Yöntem Tartışmaları ve Aktarmacılık Üzerine: Antropolojinin ve Kültürel Çalışmaların Öne Çıkması veya Toplum Bilimlerin Oryantalistleşmesi. *Türkiye'de Toplumbilimlerin Gelişimi II – Anglo-Amerikan Etkisi* (Sosyoloji Yıllığı 18) içinde (s. 183-200) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. (2010). Türk Sosyolojisinin Olanakları Üzerine Yeniden Düşünmek: Türk Sosyoloji Geleneği ve Mirasımız Üzerine. *Türk Sosyologları ve Eserleri II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 3-15) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. (2016a). Türk ve Dünya Sosyoloji Tarihini Birlikte Yazmanın Gereği Üzerine: Türk Sosyolojisinin Kimliği. *Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl* (Sosyoloji Yıllığı 24) içinde (s. 201-216) (Ed. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılcılık). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Eğribel, E. (2016b). Türkiye'de Sosyolojinin İstanbul Sosyolojinin Kurumsal Kimliği ve Tarihiyle Özdeşleştirilmesinin Getirdiği Sorunlar. *Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl* (Sosyoloji Yıllığı 24) içinde (s. 87-106) (Ed. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılcılık). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Eğribel, E. (2016c). Türkiye'de Sosyoloji Tarihi Yazımı/Yazıcılığı ve Sorunları Üzerine. *Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl* (Sosyoloji Yıllığı 24) içinde (s. 13-35) (Ed. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılcılık). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Eğribel, E. (2016d, Ekim). Yeni Dünya Düzeninde Sosyoloji ve Temsil Sorunu: Baykan Sezer Sosyolojisi ve Tarihçiliğimiz. *Sosyologca*, Sayı 11-12, s. 23-30.
- Eğribel, E. (2016e, Ekim). Osmanlı'da Sosyolojinin Devlet-Dışı Kurumsallaşması: Cemiyetler ve Dergiler. *Sosyologca*, Sayı 11-12, s. 59-73.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (Haz.) (2002). *XX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 3* (Sosyoloji Yıllığı 9). İstanbul: Öncü Basım Yayıncılık.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (Haz.) (2004). *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* (Sosyoloji Yıllığı 11). İstanbul: Kızılcılık Yayınları.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (2006). Sosyoloji ve Coğrafya Kitabı Üzerine. *Sosyoloji ve Coğrafya* (Sosyoloji Yıllığı 15) içinde (s. 11-20) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılcılık Yayınları.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (2009). Batı'da Sosyolojinin Sonu ve Türk Sosyolojisinin Ufukları. *Türkiye'de Toplumbilimlerin Gelişimi II – Anglo-Amerikan Etkisi* (Sosyoloji Yıllığı 18) içinde (s. 398-408) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (Haz.) (2010). *Türk Sosyologları ve Eserleri I-II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eğribel, E. ve Özcan, U. (2016, Ekim). Türkiye'de Sosyoloji ve Türk Toplum Düşüncesi Birikiminin Bütünlüğünü Sağlamanın Gereği. *Sosyologca*, Sayı 11-12, s. 9-15.
- Eğribel, E., Özcan, U., Kaçmazoğlu, H. B., Kızılcılık, S. (Haz.) (2016). *Türkiye'de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl* (Sosyoloji Yıllığı 24). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ergun, D. (1982). *Sosyoloji ve Tarih – Sosyolojide Yöntem Sorunu* (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Ergun, D. (1993). *Yöntemi Bulmak: Türkiye'de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ergan, N. G. (Haz.) (2015-2016). *Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları, Sayı 52 ve 53.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin Düzeni* (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Hil Yayınları (Orijinal ilk baskı 1970).
- Foucault, M. (2004). *Toplumunu Savunmak Gerekir* (3. Baskı) (Çev. Ş. Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (1965). Felsefe ve Psikoloji (Söy. A. Badiou). *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi* (2004) içinde (s. 19-30) (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1982a). Özne ve İktidar (Çev. O. Akınhay). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar* (2. Baskı, 2005) içinde (s. 57-82). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1982b). Bireylerin Siyasî Teknolojisi (Çev. I. Ergüden). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar* (2. Baskı, 2005) içinde (s. 106-122). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1983a). Aydınlanma Nedir? (Çev. O. Akınhay). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar* (2. Baskı, 2005) içinde (s. 162-172). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (1983b). Yapısalcılık ve Postyapısalcılık (Söy. G. Raulet). *Seçme Yazılar 5: Felsefe Sahnesi* (2004) içinde (s. 320-350) (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1984). Aydınlanma Nedir? (Çev. O. Akinhay). *Seçme Yazılar 2: Özne ve İktidar* (2. Baskı, 2005) içinde (s. 173-192). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goodwin, G. A. ve Scimecca, J. A. (2015). *Klasik Sosyolojik Teori: Sosyolojinin Vaadinin Yeniden Keşfi* (Ü. Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Gordon, S. (2013). *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi* (Çev. Ü. Tatlıcan ve H. Kösebalaban). İstanbul: Küre Yayınları.
- Göktürk, G. V. (2010). Türk Sosyolojisinin Metodolojik Tarihi: 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirmesi. *Türk Sosyologları ve Eserleri - I - Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 359-412) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu (2000). *Sosyal Bilimleri Açın* (3. Baskı) (Çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Günerigök, M. (2008). Şerif Mardin’de Din Sosyolojisi. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 168-206) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hamzaçebi, E., Akçay, E., Kocagöz, U. ve Adaman, F. (Haz.) (2015). *Sosyal Bilimler “Ne İşe Yarar”?*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Hanioglu, Ş. (2017, 17 Eylül). “Derinlik”in Faturasını Ödemek: Şerif Mardin. *Sabah*.
- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökalp’in Hayatı ve Eserleri* (Çev. C. Meriç). İstanbul: Sebil Yayınları.
- Heyd, U. (2002). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (2. Baskı) (Çev. K. Günay). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Hinkle, R. C. (1982). Reconstructing The History of Sociological Theory. *Mid-American Review of Sociology*, Volume VII, No 1, s. 37-53.
- İlyasoğlu, A. (1998). “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihini Yazmak”: Bir Sorunlaştırma ve Yaklaşım Önerisi. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek – Yeni Bir Kavrayışa Doğru* (2. Baskı, 2001) içinde (s. 81-97). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kalın, İ. (2017). *Ben, Öteki ve Ötekisi – İslâm-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2006). Türkiye’de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları. *Sosyoloji ve Coğrafya* (Sosyoloji Yıllığı 15) içinde (s. 778-789) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2007). Türk Sosyologlarının Bilim Kavrayışları ve Bilim Anlayışlarının Değişmesi Üzerine. *Bilim Sosyolojisi* (Sosyoloji Yıllığı 16) içinde (s. 817-835) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012a). *Türk Sosyolojisinde Temalar 2: Kuram-Uygulama-Sosyalizm*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012b). *Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyoloji Tarih-I – Ön Koşullar* (3. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2016a). *Türk Sosyolojisinde Temalar 1: Türkçülük-İslâmcılık-Muhafazakarlık* (2. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2016b). Türk Sosyoloji Tarihinde Ankara Ekolü Tanımlamasından Nasıl Bir Sosyoloji Yapma Tarzı Anlaşılmalıdır?. *Türkiye’de Sosyoloji Üniversitede 101. Yıl* (Sosyoloji Yıllığı 24) içinde (s. 153-163) (Ed. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu ve S. Kızılcelik). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018a). *Türk Sosyoloji Tarihi-II – II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e* (6. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018b). *Türk Sosyoloji Tarihi-III – Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri* (2. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018c). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (7. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaplan, S. (2008). Ahlakî Bir Tutum Olarak Siyaset, Entelektüeller ve Şerif Mardin. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 134-141) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kara, İ. (2017). Şerif Mardin Ne Yaptı, Ne Yap(a)madı?. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* içinde (s. 295-303). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, N. (2010). Akara Ekolü: Ekolün Yaptığı Toplumsal Yapı Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Türk Sosyologları ve Eserleri II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 258-281). (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2015). *Bir Ömrün İnsanları: Türkiye’den ve Dünyadan Portreler*. İstanbul: Timaş Yayınları.

TÜRKİYE'DE "YERLİ SOSYOLOJİ" İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

- Kayalı, K. (1999). Emre Kongar ya da Siyasal Konjonktürün Düşüncelerini Şekillendirdiği Tipik Bir Aydın Portresi. *Türk Kültür Dünyasından Portreler* (2002) içinde (s. 75-88). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2002). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı: Görünürdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2004, Haziran). Yıllar Sonra Yeniden. *Kılavuz*, Sayı 15, s. 69-71.
- Kayalı, K. (2005). Aslında Hepimiz İstanbul Sosyoloji Öğrencileriyiz!. *Tarihte Doğu-Batı Çatışması* (2. Baskı, 2017, Sosyoloji Yıllığı 12) içinde (s. 627-631) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kayalı, K. (2009). Sosyoloji Yapmak, Türkiye'de Sosyoloji Yapmak ya da Türk Sosyolojisinin Yapı Taşlarını Oluşturmak. *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II – Anglo-Amerikan Etkisi* (Sosyoloji Yıllığı 18) içinde (s. 177-183) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kayalı, K. (2012). Türkiye'de Sosyal Bilim Metinlerinde Yaklaşımları Zaman İçinde Değişse de Zihniyet Pek Değişmiyor. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 13-26.
- Keyman, F. (2005). Şerif Mardin'i Okumak: Modernleşme, Yorumbilgisel Yaklaşım ve Türkiye. *Şerif Mardin'e Armağan* (3. Baskı, 2015) içinde (s. 37-63) (Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızılay, Ş. E. (2012). Çokluğun Bilimi Olarak Halk Sosyolojisi Yapmak. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 243-261.
- Kızılcıkelik, S. (2008). *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2007). Batı Sosyolojisinin İnşasındaki Gerçek Niyetleri İfşâ Etmek: Marx, Comte, Weber ve Durkheim Ekseninde Bir Değerlendirme. *Bilim Sosyolojisi* (Sosyoloji Yıllığı 16) içinde (s. 72-114) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2009). Batı Sosyolojisine Aşırı Bağımlı Bir Sosyoloji Örneği: Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Sabri F. Ülgener, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin, Emre Kongar ve Nilüfer Göle'nin Sosyoloji Anlayışları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Türkiye'de Toplum Bilimlerinin Gelişimi I – Kıta Avrupası Etkisi* (Sosyoloji Yıllığı 18) içinde (s. 171-236) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kızılcıkelik, S. (2015). *Yerli Sosyoloji*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcıkelik, S. (2016a). *Sosyoloji Tarihi 2: Bacon, Descartes ve Hobbes'un Sosyal Teorileri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcıkelik, S. (2016b). *Sosyoloji Tarihi 3: Saint-Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in Sosyal Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcıkelik, S. (2017a). *Sosyoloji Tarihi 1: İbn Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri* (4. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılcıkelik, S. (2017b). *Sosyoloji Tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in Sosyal Teorileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, E. (Haz.) (1993). *Türk Toplum Bilimcileri I* (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (Haz.) (1988). *Türk Toplum Bilimcileri II*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2017, 14 Eylül). Şerif Mardin 1. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 15 Eylül). Şerif Mardin 2: Anılara Devam. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 19 Eylül). 10 Özgürlük Yılı. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 21 Eylül). Sağ İktidarlar, Askeri Darbeler ve Üniversiteler. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 22 Eylül). Şerif Mardin ve Said Nursi. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 26 Eylül). Bir Tarihçi Sosyolojiye Soyununca. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 28 Eylül). Şerif Mardin'in Said Nursi Kitabına Eleştirisi. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 29 Eylül). Şerif Mardin ve Mahalle Baskısı 1. *Cumhuriyet*.
- Kongar, E. (2017, 3 Ekim). Şerif Mardin ve Mahalle Baskısı 2. *Cumhuriyet*.
- Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (Türk Sosyoloji Tarihi Özel Sayısı) (2008). Cilt 6, Sayı 11.
- Konuk, O. (2004, Şubat). Cahit Tanyol: Sosyolog, Şair ve Son Ansiklopedist. *Kılavuz*, s. 60-62.
- Kovanlıkaya, Ç. ve Çav, E. (Haz.). (2010). *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel Kıray-Şerif Mardin*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Koyuncu, A. (2012). Sosyoloji-İktidar Bağlamında Sosyolojinin Dünü Bugünü Yarımı. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 71-82.
- Koyuncu, A. (2014). Türkiye'de Sosyoloji Ekolleri. *Sosyoloji Divanı*, Sayı 4, s. 65-96.
- Küçük, M. (2000-2001, Kasım-Aralık-Ocak). Gerilik Bilincinin Doğuşu Olarak Osmanlı-Türk Modernleştirilmesi. *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 13, s. 233-265.
- Makdisi, G. (2015). *İslâm Klasik Çağında ve Hıristiyan Batı'da Beşeri Bilimler* (Çev. H. T. Başoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.

- Mardin, Ş. (1955). Ali Paşa ve Hürriyet. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 267-272) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1956). Freud ve Sosyal İlimler. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 25-31) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1957a). Bir Kitap Hakkında. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 191-195) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1957b). Fikirler Tarihi Nedir?. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 175-179) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1957c). Yeni Osmanlıların Hakikî Hüviyeti. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 273-284) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1960). Türkiye’de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 143-176) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1961). Prof. Lewis’in Yeni Eseri. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 185-190) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1962). Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1938-1918. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 51-118) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1964). Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not. *SBF Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, s. 59-70.
- Mardin, Ş. (1971). Tartışma: “Siyasal Bilimlerde Araştırmaların Gelişmesi” Konferansında Tebliğ Eleştirisi. *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı, 2003) içinde (s. 33-41) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1977). Modern Türkiye’de Din. *Türkiye’de Din ve Siyaset* (Makaleler 3) (10. Baskı, 2004) içinde (s. 81-112) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1980). Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü. *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı, 2004) içinde (s. 195-238) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). Şerif Mardin’le Din ve Devlet Sosyolojisi Konusunda Söyleşi. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı, 2004) içinde (s. 119-158) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996, 12 Temmuz). Prof. Dr. Şerif Mardin’in Bir “Milli Toplum Araştırma Enstitüsü” Kurma Teklifi. *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2013, Sayı 235, s. 63.
- Mardin, Ş. (1996, 29 Temmuz). Şerif Mardin’in İslâmi Araştırmalar Enstitüsü Önerisi. *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2013, Sayı 235, s. 63.
- Mardin, Ş. (Tarih yok). Prof. Dr. Şerif Mardin’in Sabancı Üniversitesi Toplum Bilimleri Grubu için hazırladığı rapor. *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2013, Sayı 235, s. 62-63 (Tahmini 1990’lar).
- Mardin, Ş. (2002, Ağustos-Eylül-Ekim). Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği. *Doğu Batı*, Sayı 20, s. 111-115.
- Mardin, Ş. (2003a). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim* (9. Baskı) (Çev. M. Çulhaoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı İngilizce 1989).
- Mardin, Ş. (2003b). *Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Makaleler 2) (7. Baskı) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2003, 30 Eylül). Şerif Mardin: “AKP’nin iktidarda olması Kemalizm’in bir başarısı sayılmalıdır” (AKP Neydiler Ne oldular? 3-Yazı Dizisi). <http://www.rusencakir.com/AKP-Neydiler-Ne-oldular-3/48>, Erişim Tarihi: 31 Mart 2018.
- Mardin, Ş. (2004a). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (5. Baskı) (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı İngilizce, *The Genesis of Young Otoman Thought*, Princeton University Press, 1962, Türkçe ilk baskı 1996).
- Mardin, Ş. (2004b). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1905-1908* (11. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1964).
- Mardin, Ş. (2004c). *Din ve İdeoloji* (13. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1969).
- Mardin, Ş. (2004d). *İdeoloji* (10. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları (İlk baskı 1976).
- Mardin, Ş. (2004e). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* (Makaleler 1) (12. Baskı) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004f). *Türkiye’de Din ve Siyaset* (Makaleler 3) (10. Baskı) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004g). *Türk Modernleşmesi* (Makaleler 4) (14. Baskı) (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004h). Şerif Mardin ile “Türk Siyaset Düşüncesi” Üzerine (Söy. G. Çetinsaya, C. Çakır, A. Okumuş, A. Arlı.). *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 201-236). İstanbul: İletişim Yayınları.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

- Mardin, Ş. (2006a). 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı'da ve Türkiye'de İslâm. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 43-108). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006b). Şerif Mardin ile Merkez-Çevre Analizi Üzerine. *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı, 2015) içinde (s. 237-242). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007a). Günümüzde Batı'nın Orta Zamanları ve Siyasî Fikirler Tarihi. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 121-126) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007b). Sosyolojiden Tarihe Bakmak (Söy. B. Toksabay). *Tarihsel Sosyoloji* (4. Baskı, 2016) içinde (s. 214-232) (Haz. E. Özdalga). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007, 15 Mayıs). Prof. Şerif Mardin: “Mahalle havası diye bir şey var ki AKP'yi bile döver” (Söy. R. Çakır). *Vatan*.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye, İslâm ve Sekülerizm* (Makaleler 5) (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1972). Batı Çıkmazı. *Umrandan Uygarlığa* (12. Baskı, 2006) içinde (s. 60-65). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (2002). *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü* (4. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları (İlk baskı 1976).
- Meriç, Ü. (2013, 25 Ağustos). Ümmetolojiye İhtiyacımız Var (Söy. B. Sönmezışık). *Yeni Şafak*.
- Meriç, Ü. (2018). *Türkiye Kanatlarımızın Altında*. İstanbul: Kapı Yayınları (İlk baskı 1997).
- Mermutlu, B. (2008). *Türk Sosyal Düşünce Bibliyografyası (1729-1928)* (Sosyoloji Yıllığı 17). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Nisbet, R. (2016). *Sosyolojik Düşünce Geleneği* (2. Baskı) (Çev. Y. Kaplan). İstanbul: Paradigma Yayınları (İngilizce ilk baskı 1966).
- Orçan, M. (2014). 21. Yüzyılda Türkiye'de Sosyolojinin Geleceği. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, s. 53-64.
- Ortak Çalışma Grubu (2001). *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öğün, S. S. (2017, 11 Eylül). Şerif Bey. *Yeni Şafak*.
- Öncü, A. ve Tekelioğlu, O. (Der.) (2015). *Şerif Mardin'e Armağan* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özben, M. (2003). 1960'ların Sol Söylemi İçinde Yön Hareketi ve Cahit Tanyol. *Kemal Tahir'in 30. Ölüm Yıldönümü Anısına* (Sosyoloji Yıllığı 10) içinde (s. 390-400) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Özcan, U. (2010). Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar Dönemler ve Figürler. *Türk Sosyologları ve Eserleri II – Temel Tartışmalar* (Sosyoloji Yıllığı 20) içinde (s. 95-216). (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özcan, U. (2017, Ekim). Şerif Mardin'in Ardından. *Sosyologca*, Sayı 13-14, s. 27-34.
- Özdemir, M. Ç. (Çev.) (2002). *Sosyoloji ve Geleceği*. Ankara: Eylül Yayınları.
- Özdemir, M. Ç. (Ed.) (2003). *Sorgulanan Sosyoloji*. Ankara: Eylül Yayınları.
- Özdemir, M. Ç. (Der.) (2008). *Türkiye'de Sosyoloji I-II İsimler-Eserler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Parla, T. (2005). Şerif Mardin'in Düşünce Tarihine Öncü Katkıları. *Şerif Mardin'e Armağan* (3. Baskı, 2015) içinde (s. 13-20) (Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rabinow, P. ve Sullivan, W. (1990). *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım* (Çev. T. Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Sağır, A. (2012). Bir Gelecek Ütopyası: Türk Sosyolojisini Metodolojik Temellerinden Sorgulamak Mümkün Müdür?. *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, s. 27-40.
- Sarıbay, A. Y. (2014). Zanaat Olarak Sosyal Bilimcilik: Bazı Kişisel Gözlemler. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, s. 97-106.
- Sezer, B. (1989). Türk Sosyologları ve Eserleri I. *Sosyoloji Dergisi*, İ.Ü.E.F., 3. Dizi, Sayı 1, s. 1-43.
- Sezer, B. (1997a). *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Sezer, B. (1997b). Baykan Sezer'in Biyografisi ile İlgili Sorulara Verdiği Cevaplar. *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* (2004, Sosyoloji Yıllığı 11) içinde (s. 23-30) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Sezer, B. (2006). Sosyoloji ve Coğrafya (Red. ve Yay. Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). *Sosyoloji ve Coğrafya* (Sosyoloji Yıllığı 15) içinde (s. 51-99) (Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Sezer, B. (2011). Değişim Sosyolojisi Ders Notları (Yay. Haz. E. Eğribel ve U. Özcan). *Değişim Sosyolojisi: Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme* (Sosyoloji Yıllığı 21) içinde (s. 303-398) (Ed. E. Eğribel ve U. Özcan). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sezer, B. (2015). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Sezer, B. (2017). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Sezgin, F. (2007). *İslâm'da Bilim ve Teknik* (5 cilt) (Çev. A. Aliy). Ankara: TÜBA ve T.C. Kültür Bakanlığı.
- Sosyoloji Divanı* (2018). Yıl 6, Sayı 12 (Dünyanın Sosyolojisi Özel Sayısı).
- Subaşı, N. (2008). Mahalleyi Baskısıyla Hatırlamak. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 122-133) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sunar, L. (Ed.) (2015). *Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Şahin, İ. (2019). Sosyolojik Bir Bilginin Soy Kütüğü: Sekülerleşme Teorileri. *Sekülerleşme Tartışmaları* içinde (s. 71-115) (Ed. M. A. Kirman ve V. Ertit). Ankara: Kadim Yayınları.
- Şahin, M. C. (2017). Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler. *İslâmi İlimler*, Cilt 12, Sayı 1, s. 7-41.
- Şeker, F. (2015). *Cumhuriyet İdeolojisinin Naşibendilik Tasavvuru: Şerif Mardin Örneği* (2. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şener, S. (2016). *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi* (2. Baskı). İstanbul: Strateji Danışmanlık Yayınları.
- Şener, S. (2017). *Sosyoloji-Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım* (7. Baskı). İstanbul: Strateji Danışmanlık Yayınları.
- Şentürk, R. (1996). *İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim – Türkiye ve Mısır Örneği*. İstanbul: İz Yayınları.
- Şentürk, R. (2008). *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi: Fıkıhtan Sosyal Bilimlere*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Şentürk, R. (2014). *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şerif Mardin Oturumu Sonrası Tartışma ve Sorular* (Oturuma katılan konuşmacı ve dinleyicilerin soru-cevaplı konuşmaları) (2007). *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kıray-Şerif Mardin* (2010) içinde (s. 159-172) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şimşek, A. ve Aköz, A. (Ed.) (2017). *Türkiye'de Akademik Tarihçilik*. İstanbul: Kronik.
- Takış, T. (2008). Sosyal Bilimlerin "Öteki" Kutbu: Şerif Mardin ve Entelektüel Bir Harita. *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı, 2013) içinde (s. 70-89) (Ed. T. Takış). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Takış, T. (Ed.) (2013). *Şerif Mardin Okumaları* (2. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tanyol, C. (1928, 15 Mayıs). Gurub. *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 5, s. 12.
- Tanyol, C. (1928, 30 Eylül). Taşbaşı Akşam. *Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 12, s. 8.
- Tanyol, C. (1939, Ocak). Arif Nihad Asya Hakkında. *Aramak*, Sayı 9, s. 2-9.
- Tanyol, C. (1940, Eylül). Japon Mitolojisi. *Aramak*, Sayı 16, s. 11-15.
- Tanyol, C. (Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Şazi Kösemihal ile birlikte) (1950, Ekim). Karataş Köyü Monografisi. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 6, s. 85-103.
- Tanyol, C. (1952, 27 Haziran). Batı Medeniyeti ve Kapıkulu Zihniyeti. *Yeni Sabah*.
- Tanyol, C. (1952). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *Sosyoloji Dergisi*, İ.Ü.E.F., Sayı 7, s. 3-5 ve 71-108.
- Tanyol, C. (1953). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 8, s. 126-135.
- Tanyol, C. (1953, 1 Temmuz). Batı-Doğu Dramı. *Varlık*, Sayı 369, s. 6.
- Tanyol, C. (1954). *Sanat ve Ahlak*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- Tanyol, C. (1954). Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 9, s. 67-96.
- Tanyol, C. (1955, Kasım). İnkılap, Teknik ve Hürriyet. *Türk Yurdu*, Sayı 250, s. 337-342.
- Tanyol, C. (1958-1959). Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İktisadi Değişmelerin Kontrolü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 13-14, s. 198-218.
- Tanyol, C. (1959, 7 Şubat). Batılışmanın Neresindeyiz?. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1960). *Sosyal Ahlak: Laik Ahlak Giriş*. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları
- Tanyol, C. (1961a). Peşke Binamlısı Köyü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16, s. 17-58.
- Tanyol, C. (1961b). The Study of Peşke Binamlı. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16, s. 59-62.
- Tanyol, C. (1962, 2 Mart). Gerçek Üstüne. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 15 Haziran). Batı Demokrasileri ve Biz. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 13 Temmuz). Batı Medeniyetinde Kişilik Layık Tavrı-Dini Tavrı. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1962, 7 Aralık). Neyi Kurtarmak İstiyoruz. *Cumhuriyet*.
- Tanyol, C. (1963). Elifoğlu Köy Monografisi. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 17-18, s. 171-222.
- Tanyol, C. (1964-1965). Eylene Köyü. *İ.Ü.E.F. Sosyoloji Dergisi*, Sayı 19-20, s. 38-98.
- Tanyol, C. (1965, 9 Temmuz). Tehlike Çanı I. *Yön*, Sayı 118, s. 16.
- Tanyol, C. (1966, 15 Temmuz). Görünmeyen İşgal. *Yön*, Sayı 172, s. 14.
- Tanyol, C. (1969). *Kuruluş ve Fetih Destanı* (2. Baskı). İstanbul: Gün Matbaası.
- Tanyol, C. (1970). *Sosyolojik Açından Din Ahlak Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*. İstanbul: Okat Yayınevi.

TÜRKİYE'DE “YERLİ SOSYOLOJİ” İMKÂNI: CAHİT TANYOL İLE ŞERİF MARDİN'İN YAKLAŞIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

- Tanyol, C. (1972, 5 Ocak). 1971 Türkiye'sine Yön Veren Gerçekler. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1973, 5 Ocak). Yaşadığımız Çelişkilerin Dügüm Noktası. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1973). Türk Sosyolojisinin Bazı Sorunları. *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* içinde (s. 429-432). İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayını.
- Tanyol, C. (1976, 27 Haziran). İtalya ve Batı Avrupa Komünizmi (Forumu yöneten: A. Gevgili, Katılımcılar: C. Tanyol, İ. Giritli, T. Ateş). *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1978, 6 Ocak). Zamanın Akışı İçinde Doğu ve Batı. *Milliyet*.
- Tanyol, C. (1981). *Atatürk ve Halkçılık*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tanyol, C. (1983, Mart). Atatürk ve Gençlik. *Yeni İş Dünyası*, Sayı 41, s. 9.
- Tanyol, C. (1985). *Türk Edebiyatında Yahya Kemal*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tanyol, C. (1987, Şubat). Bizde Doğu Batı Meselesi Çelişki Değil Kavgadır (Söy. C. Barlas). *Türk Henkel*, Sayı 26, s. 13-15.
- Tanyol, C. (1989). *Laiklik ve İrtica*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Tanyol, C. (1990). *Çankaya Dramı: Silahlı Ordu/Silahsız Ordu*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Tanyol, C. (1991, Mayıs). Türkiye'ye Yer Tayini. *Türk Henkel*, Sayı 76, s. 25-28.
- Tanyol, C. (1992). *Son Liman*. İstanbul: Armoni Yayınları.
- Tanyol, C. (1993). *Türkler ile Kürtler*. İstanbul: Era Yayınları.
- Tanyol, C. (1998). *Schopenhauer'da Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Tanyol, C. (1999). *Neden Türban: Şeriat ve İrtica*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Tanyol, C. (2000, Temmuz). Cahit Tanyol ile Söyleşi (Söy. A. Akay, B. Dellaloğlu ve E. Işık). *Toplumbilim: Aydınlanma Özel Sayısı*, Sayı 11, s. 189-198.
- Tanyol, C. (2001). *Düş Yorgunu*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Tanyol, C. (2003). *Hoca Kadri Efendi'nin Parlamentosu*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Tanyol, C. (2003, Bahar). Cahit Tanyol ile Söyleşi: Hayata, Edebiyata, Düşünceye Dair (Söy. T. Tanyol). *Cogito*, Sayı 35, s. 85-99.
- Tanyol, C. (2005, Mayıs). Cahit Tanyol ile Kuruluş ve Fetih Destanı Üzerine Söyleşi (Söy. H. Durukan). *Mostar*, Sayı 3, s. 74-76.
- Tanyol, C. (2005, 29 Haziran). “İstanbul, Anadolu'nun Tapusudur” (Söy. M. Canbey). *Milli Gazete*.
- Tanyol, C. (2005, 30 Haziran). “Türkiye İçeriden Çökertilmek İsteniyor” (Söy. M. Canbey). *Milli Gazete*.
- Tanyol, C. (2005, 1 Temmuz). “ABD Bizi Sömürüyor” (Söy. M. Canbey). *Milli Gazete*.
- Tanyol, C. (2005, 2 Temmuz). “Kızıl Sultan, Ermeni Komitacıların Yakıştırması” (Söy. M. Canbey). *Milli Gazete*.
- Tanyol, C. (2007). *O Zaten Yoktu*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Tanyol, C. (2012). *Mamato*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2013). *Sancılı Toprak*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2014, 4 Kasım). *Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı: Cahit Tanyol ile Söyleşi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Tanyol, C. (2015a). *Düşünce Dünyamın Konukları*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2015b). *Türünde Tek Devlet İngiltere*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2015c). *Ahirette 1 Açıkoturum*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016a). *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016b). *Dost Gözü*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016c). *Hoca Kadri Efendi'nin Partisiz Parlamentosu*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016d). *Hocam Ernst von Aster'in Penceresinden 16. ve 17. Yüzyıl İngiliz Felsefe Dünyasına Bakmak*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016e). *O Zaten Yoktu*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016f). *Limana Dönseydi Gemi*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2016g). *İslâmiyet ve Sosyalizm*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2017a). *Laiklik ve İrtica*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Tanyol, C. (2017b). *Peşke Binamlısı Köyü*. İstanbul: PiyaArt Yayınları.
- Timur, T. (1996). *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Toprak, Z. (1988). Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu. *Türk Toplumbilimcileri II* içinde (s. 15-29) (Haz. E. Kongar). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toprak, Z. (2013). Şerif Mardin ve Bilimi: Çoğulcu Bir Modernleşme Sorunsalı. *Toplumsal Tarih*, Sayı 235, s. 58-63.
- Toprak, Z. (2017, 10 Eylül). Prof. Zafer Toprak: “Seküler bilim çevresi Şerif Mardin'e haksızlık etti”. *Habertürk*.

- Tuna, K. (1986). Ziya Gökalp'in Millî Sosyoloji Anlayışı. *Yeni-den Sosyoloji* (2002) içinde (s. 119-139). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Tuna, K. (2002). *Yeni-den Sosyoloji*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Tuna, K. (2008). Korkut Tuna ile Türk Sosyolojisinin Dünü ve Bugünü Üzerine (Söy. Y. Bulut ve A. Arlı). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, s. 327-351.
- Tuna, K. (2011). *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* (4. Baskı). İstanbul: İz Yayınları.
- Tunçay, M. (1982). Atatürk ve Tanyol. *Eleştirel Tarih Yazuları* içinde (s. 262-270). İstanbul: Liberte Yayınları.
- Tunçay, M. (2017, 9 Eylül 2017). "Hocaların Hocası" Konuştu: Bu Millette Hâlâ Ümit Var (Söy. Y. Bilici). *Hürriyet*.
- Turan, Ö. (2001). Cahit Tanyol. *Kemalizm (Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce 2)* (4. Baskı, 2004) içinde (s. 382-389). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uluocak, Ş. (2008). Şerif Mardin. *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II* içinde (s. 175-216) (Der. Ç. Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (7. Baskı). İstanbul: Ülken Yayınları (İlk baskı 1966).
- Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu-Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim* (5. Baskı) (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yel, A. M. (2009). Türk Toplumuna Dışarıdan Bakabilmek: Şerif Mardin Oryantalizmi. *Düşünen Siyaset*. Sayı 25, s. 11-19.
- Yelken, R. (2014). Kurtarıcı ve Kurucu Bir Bilim Olarak Sosyoloji. *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, Sayı 4, s. 39-51.
- Yıldırım, Y. (2007). Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori. *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel Kıray-Şerif Mardin* içinde (s. 153-157) (Haz. Ç. Kovanlıkaya ve E. Çav). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yörükân, T. ve Yörükân, A. (1963). *Cahit Tanyol ve Sosyoloji*. İstanbul: Batur Matbaası.

CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF
SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

SAMTSKHE-CAVAKHETİ BÖLGESİ'NDE ÇOK KÜLTÜRLÜ EGİTİMİN
ZORLUKLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

ВЫЗОВЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ
В РЕГИОНЕ САМЦХЕ-ДЖАВАХЕТИ

Gulnara JANOVA*
Tina GELASHVİLİ - **
Maka MURVANİDZE***

ABSTRACT

Forming peaceful coexistence and positive relations between different nations and ethnic groups became a serious challenge in the modern world. Georgia is not an exception in this issue, though there are problems that should be solved on state and regional level.

The EU supports Georgia to implement reforms in the education system through different projects. Samtskhe-Javakheti State University (SJSU) together with universities of European and Eastern partnership countries is actively involved in the multicultural education projects and seeks student teachers to be equipped with skills and values that are very relevant to the background of 21st century challenges. Despite the fact that many governmental and non-governmental organizations have carried out a number of activities and events (in social, economic, cultural and political directions), problems connected with linguistics, religion and culture still exist.

The aim is to study the level of multicultural education in different target groups (student teachers of various ethnicity, religion and culture) at SJSU as a culturally diverse institution in the region, the problems and challenges, such as the awareness of multicultural education, social and economic marginalization, family values, stereotypes, the deficits of new approaches, educational strategies and tools etc.

Recommendations based on the results of the survey will promote bringing up educated, active and responsible teachers who will have high civic consciousness and competence to contribute to the upbringing future generation.

Key words: multicultural education, multicultural environment, multilingual, cultural diversity, religious diversity

ÖZ

Günümüz modern dünyasında, çeşitli milletler ile etnik gruplar arasında barış içinde ortak yaşam kültürü ve olumlu ilişkiler konusu ciddi bir sorun olarak kabul edilmiştir. Anılan mesele Gürcistan'ı da kapsamaktadır. Bazı meselelerin ülke ve bölge açısından çözülmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği Gürcistan'ın millî eğitim sisteminde uygulanan reformları çeşitli prejelerle desteklemektedir. Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi Avrupa ve Doğu Ortaklık Sistemi ülkelerinin üniversiteleri ile birlikte çok kültürlü eğitim projelerinde aktif rol

*ORCID: 0000-0002-6251-8089 Janova, G., Assoc. Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; gulikojanova1952@gmail.com

** ORCID: 0000-0002-0554-845X Gelashvili, T., Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; tinikogel@rambler.ru

*** ORCID: 0000-0002-0691-6592 Murvanidze M., Assoc. Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; murvanidzemaka1@gmail.com

almaktadır ve 21. asrın sorunlarını çözme konusunda geleceğin eğitimcilerini gerekli beceri ile değerlere yönelik olarak eğitmek açısından önemli çaba sarf etmektedir. Devlet ve Sivil Toplum Örgütleri tarafından yapılan aktivite ve alınan tedbirlere (sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi) rağmen, dil, din, kültür ve diğer konulardan kaynaklı sorunlar günümüze kadar gelebilmiştir.

Çalışmamızda, kültür açısından çok çeşitlilik gösteren bölgemizde faaliyet yürüten Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi'nde, eğitim gören ve farklı millete, din ile kültüre mensup olan öğretmen adaylarının multikültürel eğitim seviyelerinin, bilinç düzeylerinin, sosyal ve ekonomik marjinalleşme konularının, aile değerlerinin, basmakalıplarının durumu araştırılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu kitlenin yeni eğitim stratejilerine olan yaklaşımları ve mevcut sorunlar ile zorluklar üzerine durulmuştur.

Araştırma sonuçlarına dayalı konu üzerine bilgiye sahip olan, aktif ve sorumluluk düzeyi yüksek olma idealine sahip eğitimci adaylarını yetiştirmek için gerekli öneriler ortaya konulmuştur. Buna göre, söz konusu eğitimci adaylarının yüksek seviyede bilinçli olarak ve yetkilerine dayanarak gelecek nesilleri yetiştirme konusunda gerekli katkı sağlamaları düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çok kültürlü eğitim, çok kültürlü ortam, çok dilli ortam, kültürel çeşitlilik, din çeşitliliği.

АННОТАЦИЯ

На сегодняшний день, мирное сосуществование и позитивные взаимоотношения между разными нациями и этническими группами стало серьезным вызовом современного мира. С такими трудностями встречаемся и в Грузии. Надо отметить, что существуют проблемы, которые должны решаться на уровне государства и региона.

Евросоюз, с помощью разных проектов, поддерживает Грузию в осуществлении реформ в системе образования. Самцхе-Джавахетский государственный университет, совместно с европейскими университетами и партнёрами из восточно европейских государств, активно включён в проекты по поддержке мультипликационного образования. Цель указанных проектов, приучить будущих педагогов к новым навыкам, умениям и ценностям, которые на фоне вызовов 21-го века являются весьма актуальными.

Несмотря на то, что правительственные и неправительственные организации провели множество мероприятий и активностей (по социальным, экономическим, культурным и политическим направлениям), всё таки сложностями считаются языковые, религиозные, культурные отношения и возникшие на другой почве проблемы.

Цель исследования: изучить в Самцхе-Джавахетском государственном университете действующем разносторонне культурном регионе, среди нуждающихся в поддержке разных группах (будущие педагоги разных национальностей, религии культуры), уровень мультипликационного образования, культурную и социальную маргинализацию, семейные ценности, стереотипы, стоимости, новые стратегии и подходы в образовательной сфере, дефицит инструментов действия и другое.

На основании разработанных рекомендаций, будет поддержана подготовка информированных, активных и ответственных педагогов, у которых повысится высокая активная гражданская сознательность и компетенция, дабы внести свою лепту в воспитании будущего поколения.

Ключевые слова: мультикультурное образование, мультикультурная среда, мультилингвальный, культурное разнообразие, культурное разнообразие.

Introduction

The last decade researchers focus their attention on multicultural education. It is caused with injustices which include: unfair and inequitable distribution of resources and opportunities; discrimination, oppression, and marginalization in society; and barriers to basic human rights and attainment of full potential in society. These social injustices are also strongly tied to cultural group affiliation, based on ethnicity, gender, sexual orientation, ability,

age, socio-economic status and religion (Arthur, Collins, McMahon, & Marshall, 2009; Green, McCollum & Hays, 2008).

Multicultural education today is characteristic to most societies due to various local and global processes. Educators seek to substantially reform schools, give diverse students an equal chance in school, at university, in the job market and in contributing to building healthy communities.

The internationalization of education as a response to globalization is the most important task of 21st century not only to educational institutions but also to governmental agencies as well. The process of globalization, the market economy and competitive market conditions are major factors in the internationalization of education.

The social responsibility of the educational system and institutions is the creation of a learning process that prepares a person in a competitive international labour market. Consequently, the training process should provide for the establishment of a citizen that is willing to live in a multicultural and diverse world and to work in a multicultural and diverse work settings (www.eeu.edu.ge).

Background Information

Georgia is a country with multiethnic, multicultural and multireligious population. Cultural and religious diversity was an ordinary reality in the country during all periods of its history. The experience of intercultural and interreligious dialogue has a centuries-long tradition in Georgia. The dialogue which is a natural phenomenon in multicultural and multi-confessional country involved different forms and mechanisms; however, the process existed beyond the official policy, not being a result of policy-making. The process of globalization brought the new ethnic and religious minorities who are mostly concentrated in the cities. Their number increases and decreases from time to time. So, people living in Georgia have to live in a multicultural environment and get so called a modern education which faces a challenge - to take into account the characteristics of a multicultural society, to promote peaceful co-existence and positive interaction between different cultural groups and to integrate in the society.

Legal Protection in Georgia

According to Article 35(1) in Georgian Constitution all citizens of Georgia have the right to get education and choose the form of education (The Constitution of Georgia 1995). "Law of General Education" confirms the right of getting education (Article 9) and its equal accessibility for everybody" (Article 3.2. a) (Law of Georgia on General Education, 2005).

In one point of national goals of general education, we read: School education should provide future members of the society with general communication, organizational and team work skills for everybody and for them whose native language is not Georgian. In the same document we read that the goal of national education is to bring up the citizens who will obey the law and be tolerant.

In today's dynamic, ethnically and culturally diverse world school should develop skills of protecting human rights and respecting other people to preserve his and also other's identity in students. In Article 4 of the "Law of Georgia on General Education" we read that the language of instruction at secondary schools shall be the Georgian and in Abkhazia also the Abkhazian languages. In the same Article 4.3 we read: "The citizens of Georgia for whom Georgian is not a native language, have the right to receive a general education on their native language according to the national curriculum and in accordance with legislation" (Law of Georgia on General Education, 2005).

"Law of Georgia on Higher Education" states that one of the main goals of higher education is the "Promotion of the development of Georgian and global cultural values, orientation towards the ideals of democracy and humanism essential for the existence and development of a civil society" ("Law of Georgia on Higher Education" Article 3.1.a).

To achieve the goals set forth in Paragraph 1 of this Article the State shall ensure: "Prohibition of all forms of discrimination in the field of higher education, amongst them on academic, religious and ethnic grounds, and/or views, gender, social origin or any other grounds (Article 3.2. h).

CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

In Article 4 of the same document we read that the language of instruction at a higher education institution shall be the Georgian and in Abkhazia also the Abkhazian languages (Instruction in other languages, except for individual study courses shall be allowed whenever so provided by an international agreement or agreed with the Ministry of Education and Science of Georgia).

The National Examinations Centre gives a chance to school leavers to pass entrance exams in General Skills on their native language (Armenian, Azeri, Abkhazian and Ossetian languages).

After passing the exam in General skills, non Georgian school leavers take a special program -Preparation Course in the Georgian language (they learn Georgian language, Georgian culture, history and traditions, and also history and culture of ethnical minorities). The program is financed by the government of Georgia and it is free. After finishing the course they choose the BA program they are interested in. BA program is also financed by the government (Resolution #501, 18.08.2014 Article 3, P.G and D). So, non Georgians for whom Georgian is not a native language, have a chance first to learn the Georgian language then to get a higher education free of charge. Besides the Ministry of Education and Science of Georgia gives a chance to Georgian citizens and non citizens too living abroad (who finished school there) go on studying at any state university of Georgia without passing National Entrance Exams (Order #224/N; 29.12.2011).

Above mentioned documents show that Georgia is presented with its diverse teaching environment and multicultural education aspects which are reflected in all important state and educational documents.

Research Aim

The aim is to study the level of multicultural education in different target groups (student teachers of various ethnicity, religion and culture) at Samtskhe-Javakheti State University as a culturally diverse institution in the region, the problems and challenges, such as the awareness of multicultural education, social and economic marginalization, family values, stereotypes, the deficits of new approaches, educational strategies and tools etc.

Research Methodology

Research is based on fundamental works of scientists and legal documents, quality and quantitative research methods in this field: of questionnaire of different target groups (open and semi-open questions); interview, analysis and synthesis.

Research Results. General Analysis

The Council of Europe and various international organizations among them Georgia as a member state adopt decisions in the regard of intercultural education. In recent years, the European Council adopted four fundamental documents. One of the most important documents is The final Declaration of the 21st Session of the Standing Conference of European Ministers of Education (Athens, 10-12 November, 2003) devoted particularly to the intercultural education. According to Athen's Declaration it is important that EC began to relaunch conceptual research on intercultural education.

Multicultural environment in most regions of Georgia and reforms going on in the education enable us to think that, it is necessary to research multicultural education more deeply and highlight the challenges which we come across in the process of teaching and learning.

It should be mentioned that more than 15% of the population in Georgia is ethnically non Georgian. But the diversity is increasing from day to day. The existed situation shows that the McE is not only the need for the future, but the necessity for the present. In 2009 a non government organization - The Center for Civil Integration and Inter-Ethnic Relations (CCIER) the aim of which is to ensure the citizens of Georgia with equal opportunities through education, to support civil integration and raise civic consciousness, made a research and interviewed teachers to understand their vision what McE is, what trainings and practical courses they took in the direction of McE.

Based on the results of the research and interviews the organization developed recommendations that are directed to improve reforms in education (Tabatadze, 2013).

According to the researchers the problem in McE lies in its definition. In the report we read... interviews clearly showed that teachers either do not have any idea about multicultural education and its purpose or are very restrictive aware of it.. "

Introducing to the research material we come to the conclusion that teachers in Georgia understand multicultural education differently. The main reason is the lack of knowledge and skills in this regard. They suppose that multicultural education is either the integration of ethnic or religious minorities or the knowledge about ethnic, racial or religious groups and their culture.

e.g. "I think that it (McE) is an integration of people of different cultures."

"It is a relationship between people of different nationalities and aims to research what kind of relationship is between these people and accordingly how Georgian people should collaborate with them."

A very little part of teachers think that the aim of McE is to support relationship between people and help students of different origin in coexistence. e.g. "It is the collaboration of people of different culture, how they will live together, what the culture gives them and so on". It is very important to mention that teachers working in the compactly populated ethnic minority regions relate McE with the teaching process of the state language. e.g. "I am sure that the students should learn Georgian that means to learn and use the language because they live in Georgia. I agree with it."

The second problem is the knowledge about McE gained at universities or during the practice. In the report we read that a great number of teachers in Georgia neither studied or went through the trainings in McE or participated in teachers' professional development programs. Only very few teachers went through trainings in the direction of tolerance and they assess it positively.

The third problem is multicultural strategies used by teachers in the process of teaching. According to the research, teachers name general strategies but in many cases the strategies aren't connected with McE.

Teachers understand the importance and necessity of developing McE at school but see a way out of this problem only in talking about McE during class hours. Moreover, in the interviews teachers say that as they are not class teachers they can't use aspects of McE in the teaching process and prove that they don't have time to develop tolerance and high intercultural sensitivity in students at the lessons. Though some teachers could name activities that develop McE.

As a result of above mentioned research researchers conclude that to implement McE in practice it's necessary to reflect intercultural aspect as an competence in the national curriculum, to reflect multicultural aspects in the standards of definite subjects like: Civic Education, Art, Native Language. Also to improve the content of textbooks, to add criteria of assessing multiculturalism, to improve multicultural sensitivity and use McE strategies in the class effectively, to take a course in McE at university as a mandatory subject.

Exploratory Survey. Preparation of Student Teacher

Samtskhe-Javakheti region is situated in south-east of Georgia. It borders with Turkey in the south-west and with Armenia in the east. Historically the famous Big Silk Road went through Samtskhe-Javakheti. The region is multicultural, non Georgian population is up to 36-43% but in two districts (Akhalkalaki, Ninotsminda) the figure reaches to 93-95%. Majority of them are Armenians by origin. Though, there are a lot of other ethnic minorities. Such as: Greeks, Ukrainians, Jews, Polish, Russians, Turks and others (7%).

Samtskhe-Javakheti State University is one of the higher educational institutions in the region. One of the missions of the university is to increase educational equality for students from diverse ethnic and cultural groups, to develop the knowledge, skills and attitudes needed to survive and function effectively in a diverse global world. Lot of projects are being implemented on multicultural issues both in the region and at university but they are short-term and less stable. Tempus project -**DOIT** (Development of an International Model for Curricular Reform in Multicultural Education and Cultural Diversity Training) was an exception. It lasted three years and contained experience of many countries in the field of McE. It was an international project financed by the European Union and has been implemented by Gordon Pedagogical College, (Israel) together with several Georgian and different higher educational institutions of the EU. Our university was selected in the project having envisaged the cultural diversity and multicultural environment of the region. The challenges existed in McE were solved with trainings student teachers, preparing them to work at schools and in any multicultural environment using the knowledge gained at university.

CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

In order to meet the challenges of diversity among students in schools, student teachers needed to be educated for diversity, to become culturally aware and responsive educators; namely, they needed to be trained for multicultural education (McE). The main goals of McE, according to James Banks (1999) are to increase “educational equality” for all children, to enable student teachers to become knowledgeable, caring and active citizens and develop the competences and attitudes they will need to live and function effectively in a multicultural milieu (<http://tempus-doit.sapir.ac.il/login/index.php>).

Future teachers should be leaders who are able to work in multicultural educational environment, to be effective and culturally responsive educators. Hence, student teachers should be nurtured and trained to develop intercultural awareness and competencies required to function in multicultural educational settings and promote values of multiculturalism in their classrooms, to enrich their repertoire of pedagogical approaches and tools that promote student teachers’ understanding of the issue of diversity, the challenges it creates and the teaching-learning principles necessary for McE all along, the acquaintance with various educational approaches and methods (Lectures, discussion and debate; Collaborative work in classroom and through a forum; Case studies; Activity based learning, Heuristic approach) based on experiential, reflective and constructivist ways of learning (Banks, 1999; Grant & Sleeter, (1997); Irvine, 2003; etc.).

To prove the necessity of preparing student teachers in McE my colleague and I conducted, a survey which was aimed at identifying the need for multicultural education, its availability and readiness of teachers in pedagogical issues.

The target group was selected from student teachers at the Faculty of Education, Humanities and Social Sciences at SJSU. We used the questionnaire and surveyed 100 student teachers, out of which 50 were representatives of ethnic minorities and 50 were ethnic Georgians.

The study was conducted using a structured interview method. The questionnaire was adapted to the characteristics of the research objectives and the research community.

(See. Appendix 1) A questionnaire consists of a semi-open and open-ended questions and is structured in a way to avoid the inconvenience caused by the delicacy of the topic.

Survey Results

Questions 1-5 in the questionnaire include information about gender, religion and ethnic minorities of respondents. Out of 92 students 11 were males and 81 females. 38 were Orthodox Christians, 7-Catholics, 23-Armenian Catholics, 24--Gregorian Armenians.

The responses to the questions were interesting. According to Q 6.A the majority of students (40%) think that the university doesn’t prepare them to live in a culturally diverse environment. It shows us that to solve this problem the university should prepare and deliver special courses to the students. Moreover, students require from teachers to change the teaching process and teaching material and be aware of and able to state their own cultural biases about different cultural groups (43%). Students (44%) consider that teachers should be knowledgeable of global events or cultural conflicts in order to better facilitate multicultural discussions in the classroom. They (52%) also believe that all cultures deserve equal respect as every society has the right and duty to preserve its culture.

The survey shows that the majority of future students (average-68-82%) support the opinion that people must be prepared living in the multicultural community. They think that ethnic stereotypes can be justified because they are based on real observations. Students believe that the country should enforce laws against illegal immigrants. They (35%) think that they should be taught about injustices that different minority groups experience in the society. Moreover, they are sure that it is necessary to prepare students live in an increasingly multicultural society (41%). Most students agree that teachers should create an atmosphere of mutual respect from the very beginning, students must feel that they are taken care of.

Conclusion

Based on the results of above mentioned survey, we can conclude that the survey revealed that the main problem is the availability of multicultural education that the readiness of teachers about multicultural education is low. Teachers and classmates should try to support and encourage their every attempt. It is important for students to feel that their abilities are trusted. It will have a positive impact on civic education, promoting democratic principles and the full integration of ethnic minorities in the society. The teachers need to create

an atmosphere of mutual respect. Every student should feel that he is not marginalized, teachers and classmates should support and encourage them regardless of their ethnicity, social status and religion. Only under such circumstances, teacher's interactive environment is particularly effective because it is based on the principles of cooperation, sense of unity, social and communication skills. When students, regardless of gender, ethnicity, academic performance, different culture and religion work together, it forms friendship and understanding, respect and mutual coexistence.

Discussion

Rapid changes in the life of people in Georgia after collapsing the Soviet Union caused great changes in various spheres of life especially in education. Modern education in many countries faces a challenge -to take into account the characteristics of a multicultural society and to promote peaceful co-existence and positive interaction between different cultural groups. Georgia is not an exception.

We believe that if pedagogical universities and the Faculties of Education in universities in Georgia prepare future teachers with a special program in multicultural education, it will develop teachers competences and skills in using various methods and strategies in the process of teaching effectively. The result will be positive if McE course becomes a mandatory subject at schools and at higher institutions on every level.

The conditions in the regional universities are much poorer and require immediate response from the state or other universities. An attempt to partially solve the problem is the implementation special courses in McE which aims to grow civic empowerment and speed up democratic reforms in higher educational institutions by sharing the experience of different European universities and experts.

References:

- The Constitution of Georgia (1995), Tbilisi, www.parliament.ge.
 Law on Higher Education of Georgia (2004), Tbilisi, www.mes.gov.ge.
 Law of Georgia on General Education (2005), Tbilisi, www.mes.gov.ge.
 Declaration (2003), The final Declaration of the 21st Session of the Standing Conference of European Ministers of Education, Athens, 10-12 November.
 Banks, J.A.(1999), An Introduction to Multicultural Education (2nd ed.), Boston:Allyn and Bacon, p.59.
 Banks, J. A., Cookson, P., Geneva, G., Hawley W.D., Irvine, J.J., Nieto, S., Schofield, J. W., & Stephan G.W. (1983), Diversity Within Unity: Essential Principles for teaching and Learning in a Multicultural Society Phi Delta Kappan, 83(3),pp 196-203.
 Burnett, G.(1994), Varieties of multicultural education, An introduction, New York, N.Y.ERIC clearing house on Urban Education, pp.23-24.
 Dewiel, B. (2005), Cultural Diversity. In Encyclopedia of politics: The Left and the Right, vol. 1: The Left, by Carlisle, R. P. (ed.), Thousand Oaks [u.a.]: SAGE Publ., pp. 115-117.
 Arthur, Collins, McMahon, & Marshall (2009), Critical Incidents in Graduate Student Development of Multicultural and Social Justice Competency. Academic Journal of Interdisciplinary Studies, E-ISSN 2281-4612, MCSER Publishing-Rome, Italy, P.105.
 Tabatadze SH., Giorgadze N., (2013), Research of intercultural Education in Georgian Schools, Center for Civil Integration and inter-Ethnic Relations(CCIIR), USAID, GEORGIA, pp.222.
 SJSU Research Report (2014), frame of TEMPUS-DOIT Project.

Appendix 1

Student Questionnaire: 1) Please indicate your:

- a) Gender 11 m., 81 f.m
- b) Age _18-23 year
- c) Ethnic background _Georgian, Armenian;
Religious affiliation- Orthodox, Catholics, Gregorian
- d) Birth country Georgia
- e) Nationality Georgian, Armenian

Please circle the appropriate answer for the following questions:

CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

2) What level of education are you currently enrolled in?

Bachelor's degree -79

Master's degree -12

3) I currently study in a college/university whose population is:

Not diverse-

Slightly diverse- 63 students

Diverse-29 students

Very diverse –

4) I would prefer to study in a college/university whose population is:

Not diverse-4%

Slightly diverse-5%

Diverse-29%

Very diverse-5%

I don't think about the diversity of the students when choosing a place to study-57%

5) Have you ever lived in a country other than the one you were born in?

Yes, for 3% _____ months/years. (Please indicate the number of months /years).

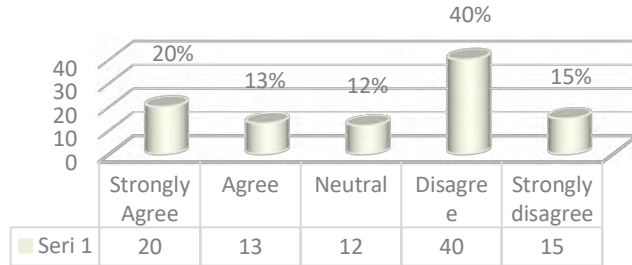
No.-95%

Yes. More than once. Please specify how many times and for how long? 2%

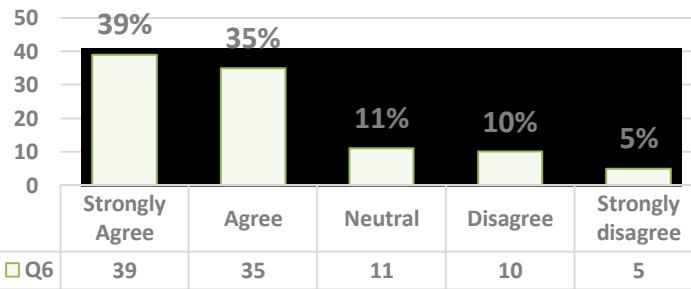
6) Please indicate to what extent you agree or disagree with the following statements by checking the appropriate box

Statement	Strongly disagree	Disagree	Neutral	Agree	Strongly Agree
The institution in which I study prepares students to live in a culturally diverse environment	15	40	12	3	0
Multicultural education only occurs in the classroom	12	17	15	5	1
Teachers should be able to evaluate teaching materials for bias and make changes in their teaching	5	10	11	5	9
Teachers should be aware of and able to state their own cultural biases about different cultural groups	4	6	5	2	3
Teachers should be knowledgeable of global events/cultural conflicts in order to better facilitate multicultural discussions in the classroom	6	4	9	7	4
When I was in high school my education fostered positive images of minority groups	13	29	18	1	9
All cultures deserve equal respect	2	8	8	2	0
Every society has the right and duty to preserve its culture	7	6	12	6	9
The cultures of all groups are important in our society	4	2	11	2	1
Students should be concerned about the rights of all people	6	8	11	1	4
Ethnic stereotypes can be justified because they are based on real observations	4	7	9	4	6
This country should enforce laws against illegal immigrants	8	7	16	2	
Students should be taught about the injustices that different minority groups experience in our society	9	14	9	3	5
Students should be prepared to live in an increasingly multicultural society	6	12	14	1	7
Students should be taught about the world from the minority-groups' perspective	19	12	6	2	1
Students should be taught about the need for redistribution of power among diverse groups	12	9	13	8	8
There is no difference between the way that individuals from majority and minority groups in our society are treated	5	16	11	4	3
Immigrants to this country should adopt its customs	4	7	8	2	9
+People should marry within their own culture/religion etc.	16	22	13	5	6

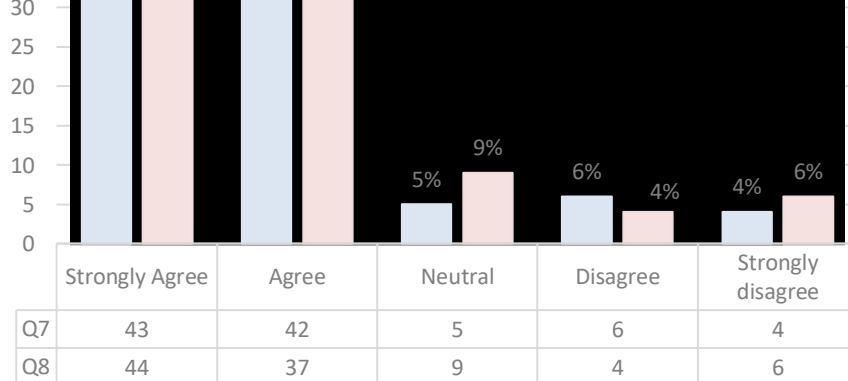
Q3. THE INSTITUTION IN WHICH I STUDY PREPARES STUDENTS TO LIVE IN A CULTURALLY DIVERSE ENVIRONMENT

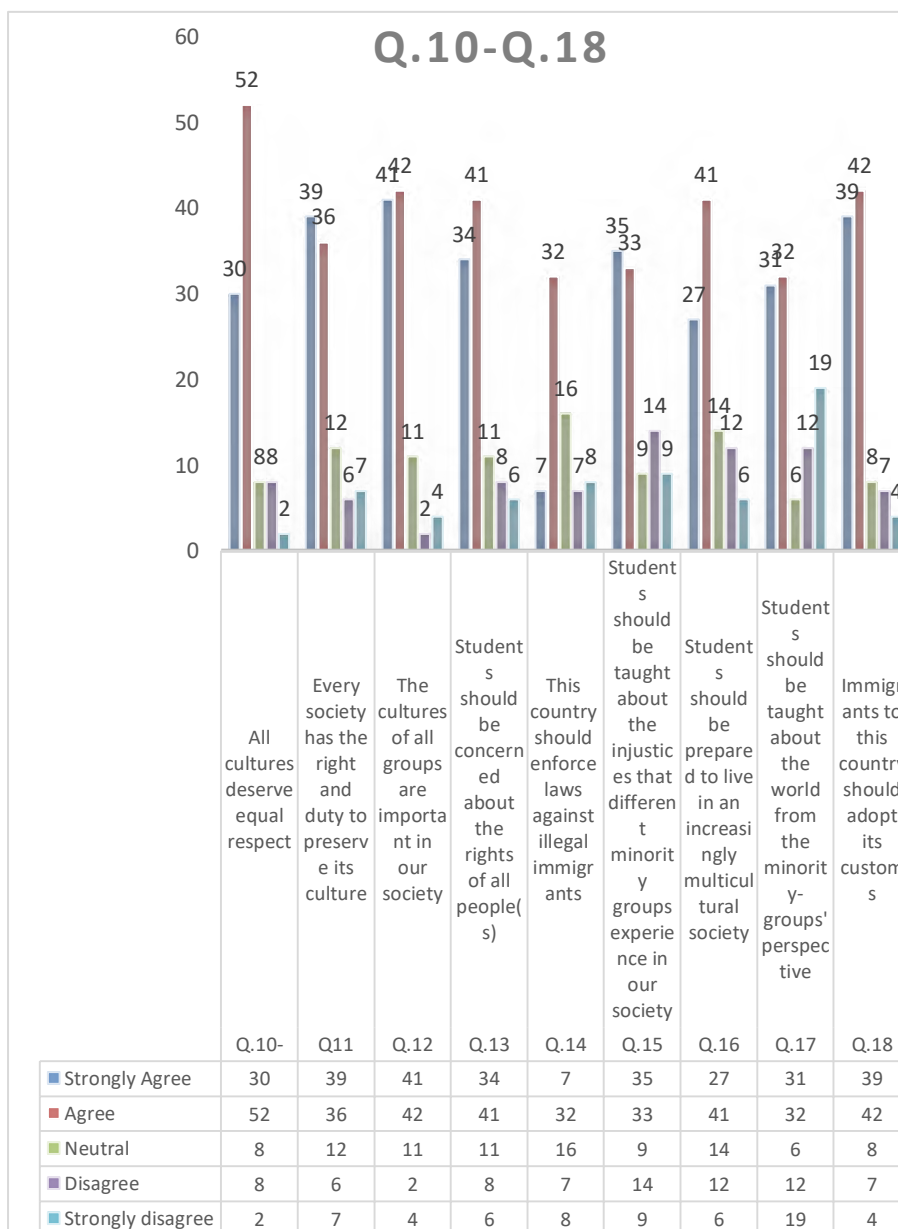
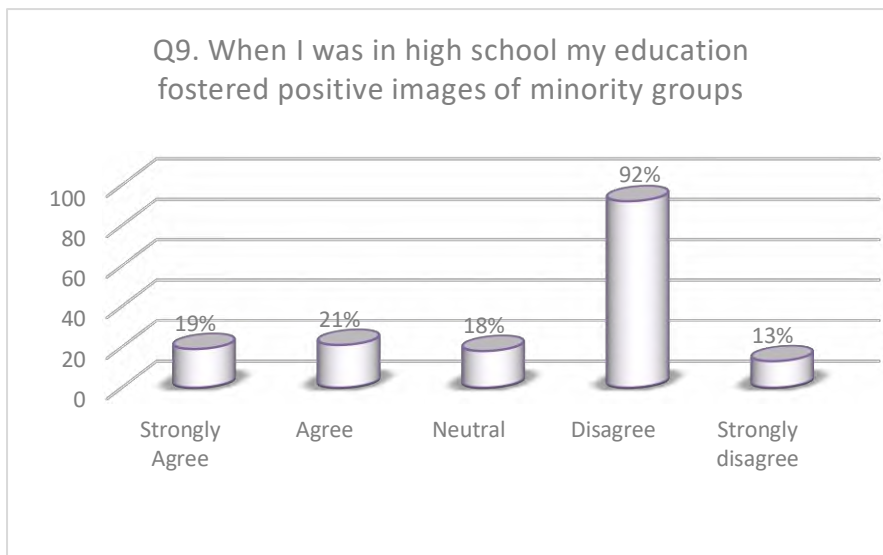
Q6. Teachers should be able to evaluate teaching materials for bias and make changes in their teaching

Q7. Teachers should be aware of and able to state their own cultural biases about different cultural groups
Q8. Teachers should be knowledgeable of global events/cultural conflicts in order to better facilitate multicultural discussions in the classroom

CHALLENGES OF MULTICULTURAL EDUCATION AND THE WAYS OF SOLVING THEM IN THE SAMTSKHE-JAVAKHETI REGION

**2016 HOLLANDA-TÜRKİYE SİYASİ KRİZİNE HÜRRİYET VE
HOLLANDA GAZETESİ ALGEMEEN DAGBLAD'IN BAKIŞININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

**COMPARISON PERSPECTIVES OF HURRIYET NEWSPAPER
AND HOLLAND NEWSPAPER ALGEMEEN DAGBLAD ABOUT THE
2016 POLITICAL CRISIS BETWEEN HOLLAND AND TURKEY**

**СРАВНЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ ГАЗЕТЫ «HÜRRİYET» И ВАЖНОЙ
ГОЛЛАНДСКОЙ ПРЕССЫ «ALGEMEEN DAGBLAD» НА
ГОЛЛАНДСКО-ТУРЕЦКИЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНФЛИКТ 2016
ГОДА**

İsmail Cem FERİDUNOĞLU*

ÖZ

Haber, artık günümüzde hemen herkesi ilgilendiren bir kavramdır. Medya ise bu anlamda önemli bir söylem oluşturma alanıdır. Medyanın görevi, haber söyleminin içinde yer alan olaylar ve gerçekleri sözde yaratarak, canlandırmaktadır. Böylece söylem, kaynak ve hedef arasında kurulan bir diyalogdur. Medya, herhangi bir eylem ya da söyleme nereden bakıldığının ortaya konulması açısından önemlidir. Zira medya siyasi ve sosyal olayların yorumlanarak insanların zihnine yerleşmesinde birincil derecede etkilidir. Mart 2017'de yaşanan Hollanda-Türkiye krizinde de basın bakış açısı oldukça önemlidir. 21 Ocak tarihinde TBMM tarafından kabul edilen ve 16 Nisan'da halkoyuna sunulacak olan Anayasa değişikliği çerçevesinde Türk Bakanların Avrupa'da yaşayan vatandaşlara yönelik mitingler düzenlemek istemeleri ve bu mitinglerin ilk olarak Almanya'da daha sonra da Hollanda'da iptal edilmesi krizin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Almanya ile başlayan sorun, 15 Mart 2017 yapılacak genel seçiminin arifesinde olan Hollanda ile derinleşmiş ve karşılıklı suçlayıcı açıklamalarla diplomatik kriz boyutuna gelmiştir.

İlk olarak 2 Mart günü Adalet Bakanı Bekir Bozdağ'ın Almanya'nın Gaggenau şehrinde ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi'nin de Köln'de yapacağı konuşmalara yasak getirilmiştir. Bunun ardından karşılıklı sert söylemler sonucu, iki ülke arasındaki gerilim tırmanmıştır.

Bu bağlamda Türk Medyası'ndan Hürriyet Gazetesi ile Hollanda Basını'ndan Algemeen Dagblad gazeteleri incelenmiş, kriz olgusu medya aracılığıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada yöntem olarak içerik ve söylem analizi uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Haber, Hollanda-Türkiye Krizi, Hürriyet Gazetesi, Hollanda Basını

ABSTRACT

Turkish Ministers' demands to organize rallies for citizens living in Europe within the framework of the constitutional amendment which was enacted by the Grand National Assembly on January 21 and would be offered to the public through a referendum on April 16, and the rejection of these meetings first in Germany and then in the Netherlands were the starting point of the crisis. The problem, which started with Germany, deepened with the Netherlands, which was on the eve of the general elections to be held on March 15, 2017, and was ascended to the level of a diplomatic crisis.

*Orcid:0000-0002-8453-4178 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Tirebolu İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, cemferidunoglu@hotmail.com

First, the speeches to be given by Minister of Justice Bekir Bozdağ in Gaggenau, Germany and Minister of Economy Nihat Zeybekçi in Cologne on March 2 were banned. Afterwards, the tension between the two countries has increased following mutually austere declarations. Considering the differences between the parties' comments on the course of events and their response to the crisis, it is obvious that the election atmosphere on both sides made an impact on the unfolding of the events.

Keywords: Press, News, Netherlands-Turkey Crisis, Hurriyet Newspaper, Netherlands Press

АННОТАЦИЯ

Новости – это на настоящий день понятие, которое касается всех. СМИ являются важной областью дискурса в этом отношении. Задача СМИ состоит в том, чтобы воспроизвести события и факты в новостном дискурсе, создав так называемую псевдо-реальность. Таким образом, дискурс – это диалог между источником и целью. Медиа важна с точки зрения выявления того, как рассматривается какое-либо действие или повествование. Потому что средства массовой информации в первую очередь эффективны в интерпретации политических и общественных событий и в оседании в сознании людей. Точка зрения прессы в условиях кризиса между Голландией и Турцией в марте 2017 года была весьма важна. В рамках конституционной поправки, принятой ВНСТ 21 января, и которая должна была быть вынесена на референдум 16 апреля, намерение турецких министров организовать митинги в отношении граждан, проживающих в Европе, и отмена этих митингов вначале в Германии, а затем в Голландии стали отправной точкой кризиса. Проблема, которая началась с Германии, приобрела характер глубокого дипломатического кризиса с Голландией, с углубленными и взаимно обвиняющими объяснениями, которая была накануне всеобщих выборов, которые должны были состояться 15 марта 2017 года. Сперва 2 марта министру юстиции Бекиру Боздагу было запрещено выступать в городе Гаггенау Германии, а затем и министру экономики Нихату Зейбекчи в Кельне. В результате этого, напряженность между двумя странами возросла. В этом контексте были рассмотрены газета Хурриет из турецких СМИ и газеты Algemeen Dagblad из голландской прессы, а через СМИ был оценен случай кризиса. Анализ содержания и дискурс были применены в этом исследовании. Ключевые слова: Пресса, Новости, Голландия - Турция кризис, газета Хурриет, Пресса Голландии

Ключевые слова: Пресса, Новости, Голландско-Турецкий Кризис, Газета Hurriyet, Нидерландская Пресса

1. Giriş

Genel olarak haberler, muhabirler tarafından ilginçlik, yenilik, olumsuzluk gibi özellikleri nedeniyle çevremizde gelişen sayısız olay ve olgular arasından seçilmekte ve zaman içinde oluşmuş nesnellik, tarafsızlık, dengelilik gibi gazetecilik kuralları göz önünde bulundurularak kaleme alınmaktadır. Uluslararası gelişmeler, iç siyaset ve diğer haber konularının günlük akış yoğunluğu haber üretim ve sunum aşamasının karmaşasını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal, siyasal, uluslararası etkilerin yanı sıra bireysel değerlendirmelerin de haber içeriğinin oluşumunda etkin olduğu varsayılmıştır. Üretilen haberlerin etkinlik kazanması ve gündemde yer edinmesinde söylemlerin de büyük rolü vardır.

Gündelik yaşamda bir anlamı yokmuş gibi görünen ifadeler, söylemler içinde güçlü anlam ifade eden bir eyleme sahiptir. Söylemi anlamak için, söylenen sözün nerede, ne zaman ve kim ya da kimler tarafından oluşturulduğuna bakmak gereklidir. Medya, herhangi bir eylem ya da söyleme nereden bakıldığının ortaya konulması açısından önemlidir. Çünkü medya siyasi ve sosyal olayların yorumlanmasında, iktidarın görüşleri ile bazı inançların insanların zihnine yerleşmesinde birincil derecede etkilidir.

Hollanda ve Türkiye arasında ortaya çıkan diplomatik kriz, Mart 2017'de Türk hükümeti yetkililerinin bir sonraki ayda yapılacak olan anayasa referandumuna “evet” oyu toplamak için Hollanda'da yaşayan Türklerle toplantı yapmak istemesi ve Hollanda hükümeti yetkililerinin de yabancı ülke temsilcilerinin kendi ülkelerinde siyaset ve buna yönelik kampanyalar düzenlemesinden duydukları rahatsızlık sonucunda ortaya çıkan bir gerginliktir. Bu çalışmamızda Mart 2017'de yaşanan Hollanda-Türkiye Krizi'ne, Hürriyet

Gazetesi ve Hollanda Gazetesi Algemeen Dagblad'ın bakış açıları, söylem ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Basın

Basın, kamu adına ve onun yararlarını gözetmek suretiyle özgür biçimde yayım yapan bir güçtür. Basın özgürlüğü kavramı Anayasa ve Basın Kanunu ile teminat altına alınmıştır. “Özgür bir basın, sadık bir nöbetçi gibi sürprizlere engel olur ve yaklaşan tehlikeler konusunda, zamanında uyarıda bulunur. Basın özgürlüğü siyasal züppelerden, parlamenter kandırmalardan ve hükümete kölelik etmekten kurtulabilmenin güvencesidir. Seçilmiş temsilcileriyle birlikte hukuk düzeni içinde yaşayabilen akıl sahibi bireylerin doğal haklarına dayanarak, iyi hükümeti mümkün kılar” (Keane, 2010: 92).

Basın, ifade özgürlüğünün gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Basının en geniş ve en kolektif düşünce açıklama aracı olması bu önemi ortaya koymaktadır. Bir düşünce açıklama aracı olan basın, demokrasinin çoğulculuk ve gelişimcilik ilkelerine işlerlik kazandıran en önemli unsurlardan biridir (Özek, 1999: 13). Zira demokrasinin yalnızca seçimden ibaret olmadığı görüşünü benimseyen çağdaş özgürlükçü demokrasilerde, seçimle devlet yönetimini elinde bulunduranların toplumsal ve siyasal güçler tarafından sürekli denetlenmesiyle sağlıklı bir demokratik düzenin sağlanabileceğine inanılmaktadır (İçel, 2005: 97). İşte basın çağdaş demokrasilerde halkın doğruları bilerek, siyasal süreç içinde sağlıklı seçimler yapabilmesine yardımcı olan, politik gücü elinde bulunduranların etkinlikleri hakkında halkı bilgilendiren, bu etkinlikler konusunda eleştiri yapan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Basının haber verme, eleştiri yapma, kamuoyu oluşturma işlevlerini yerine getirebilmesi toplumda politik ve hukuksal anlamda özgürlükçü basın anlayışının benimsenmiş olmasına bağlıdır.

2.2. Haber

Haber, gerçeklikle bağlantısının olması ve hatta birebir gerçekliğin kendisi olarak nitelendirilmesinden dolayı, doğrudan ve en fazla etkili olabilen medya içeriği olarak kabul görmektedir. Böylesi bir kabul ise haber vermenin, gerçekleşen bir olayın kitlelere aktarılması gibi oldukça masum bir eylem olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Özdemir, 1998: 57). Bu şekilde insanlar tarafından en fazla ihtiyaç duyulan ve bu ihtiyacın karşılanması sonrasında oldukça büyük bir doyumunu da beraberinde sağlayan bir içerik olarak haber, kitle iletişim araçlarının da temelini oluşturmaktadır. Ancak böyle bir öneme sahip olan bir içeriği herkesin onaylayabileceği biçimde kesin olarak tanımlayabilmek; haberin ne olduğu gibi bir soruya oldukça net bir yanıt verebilmek mümkün değildir.

Ekonomik ve siyasal gelişmelerin hızla yaşandığı çağımızda, dünyada meydana gelen savaşlar, ekonomik darboğazlar, rejim değişiklikleri ve yeni stratejilerin oluşturulmasıyla, haber kavramı daha fazla önem kazanmıştır. Ancak günümüzde haber kavramının tanımı üzerinde görüş birliğine varılamamıştır. Bazı haberciler haberin doğrudan tanımını yaparlarken, bazıları da haberin unsurlarını ele alarak onu tanımlama yolunu seçmişlerdir. Her toplumsal sistemde bir üst yapı kurumu olan kitle haberleşme araçlarının üstlendikleri role göre haber kavramının belirlenmesi söz konusu olmaktadır (Aslan, 2002: 116).

Gerçek dünyada bir yerlerde meydana gelen olaylar ya da kişiler hakkındaki yeni ve ilgi çekici enformasyon (Dursun, 2004: 63); belirli bir süreç içinde, belirli ölçütlere göre seçilen ve yine belirli bir süreç içinde belirli ölçütlere göre sunulan bir olgu (Tokgöz, 2010: 116); meydana gelen bir olayın bildirilişi, haber için yapılan tanımlamalardan bazılarıdır. Diğer bir tanımlamaya göre haber; ilginç, sık tekrarlanmış ya da ilk kez meydana gelmiş, geniş kitleleri ilgilendiren, zamanlılık, yenilik, yakınlık, önemlilik, sonuç ve insanların ilgisini çekme değerlerini içeren olaylardır (Bülbül, 2001: 117). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere “*olay*,” haber için vazgeçilmez bir kavram niteliğindedir. Haber ve olay birbiriyle yakından ilişkilidir.

Haber aynı zamanda, bir olayın meydana geldikten sonra algılanmasını ve bu olayın belirli kurallar altında biçimlendirilmesini de kapsamaktadır. Yani haber, olayın yeniden yapılandırılması sonucu gerçeğin bir temsili olmaktadır. Haber, bütünü yerine

gececek gerçekliğin bir parçası durumundadır ve insanlar bu parça sayesinde gerçekliğin kalanını, bütünü inşâ edebilmektedirler (Fiske, 1996: 128).

Diğer bir tanıma bakacak olursak; “Haber, gazeteciliği meslek edinmiş kişilerin, haber konusu olarak seçtikleri konularda topladıkları ve kuralına göre formatladıkları, yine gazeteciliği meslek edinmiş kitle iletişim araçlarının sorumluları tarafından seçilerek, yazılı, sesli ya da görüntülü mesajlar şeklinde, okuyucu, dinleyici ya da izleyiciye ulaştırılan bilgilerdir.” Bu tanımda haberin editoryal yapı içinde şekillenmesi ve bu yapı içerisinde izleyiciye sunulmasına vurgu yapılmakta ancak haberin güncel ait zamanlı bir bilgi olduğu gibi bir takım haber özelliklerine yer verilmediği görülmektedir (Aslan, 2002: 117).

Haber, soyut bir boyuta, sübjektif bir yapıya sahiptir. Haber bir olayın kendisi değil, olaydan sonra ortaya çıkan kavrama, olayın yeniden düzenlenmesidir. Buna göre haber bir olay değil, bir olayın gerçek çatısını yeniden kurmak için girişimdir. Başka bir tanımda da haber, vaktinde verilen, toplumda çok sayıda kişileri ilgilendiren ve etkileyen, bu kişilerin anlayabileceği herhangi bir olay, fikir ve kanaattir. Bunun yanı sıra, “Haber önemli insanları ilgilendiren olayların, gerçeklerin, görüşlerin zamanlı bildirişimidir” şeklinde de bir tanım getirilmektedir (Genç ve Uyguç, 1998: 108).

Basını dördüncü güç olarak görme eğilimi basın mesleğinde çalışanları da gerçeğe (*doğruya*) ulaşma yetisine sahip profesyoneller olarak görme alışkanlığını beraberinde getirmiştir. Pozitivist epistemoloji içinde sosyal bilimcilerin inceledikleri olgular karşısındaki konum ve tutumları, başka bir ifadeyle araştırmacının toplumsal “*gerçeklik*” karşısında takınması gereken değer yargılarından arınmış nesnel tavır, gazetecilerinde üzerinde haber yazdıkları olaylara karşı takınmaları gereken tavır, edinilmesi gereken bir tutum olarak benimsenmiş ve önerilmiştir. Böyle bir epistemoloji anlayışının sorgulanmaksızın benimsenmesi, haber ve haber yazımı konusunda bir dizi ilkeyi beraberinde getirmiştir. Gazeteci haber yaptığı olguya, kendi siyasal eğilimlerinden arınıp nesnel ve tarafsız bir gözle bakmalı, bunun sonucunda da “*dengeli*” ve “*yansız*” bir haber üretmelidir (Matelski, 2000: 20).

Dursun’a göre (2004: 70) ise liberal çoğulcu yaklaşımda haber; tıpkı bir “ayna” gibi ele alınırken eleştirel yaklaşımda bu görüşe kuşkulu bakıldığı ve haberin “belirli sınıfsal çıkarları yansıtmaması nedeniyle” nesnel ve tarafsız olamayacağı vurgulanmaktadır. Yine bu anlamda liberal çoğulcu yaklaşıma göre haber ve habercilik yapanların masum olarak gösterilmesine karşın; eleştirel yaklaşım tarzı habercinin yaptığı işin medya patronunun kişisel ve patronun ait olduğu sınıfın, yani sermayedarların sınıfsal çıkarlarını sürdüreceği ölçüde var olan gerçekliği “çarpıtmak” olduğunu öne sürmektedir.

2.3.Haber ve Medya İçeriğinin Oluşumu

Haber, artık günümüzde hemen herkesi ilgilendiren bir kavramdır. Dünyada nelerin olup bittiğini ve bu olanların ne anlama geldiğini anlamak için tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların bilinmesine gereksinim vardır ve özellikle demokratik toplumlarda haber yaşamsal bir gereksinim olarak değerlendirilmektedir (Çoban, 2009: 3). Haber içeriğinin oluşumunda ise birden fazla değişken yer almaktadır. Bu değişkenlerle birlikte hangi haberin nasıl okuyucunun karşısına çıkarılacağı da üretim aşamasının en önemli safhalarından biridir.

Genel olarak haberler muhabirler tarafından ilginçlik, yenilik, olumsuzluk gibi özellikleri nedeniyle çevremizde gelişen sayısız olay ve olgular arasından seçilmekte ve zaman içinde oluşmuş nesnellik, tarafsızlık, dengelilik gibi gazetecilik kuralları göz önünde bulundurularak kaleme alınmaktadır (Atabek ve Uztuğ, 1998: 97). Bahsi geçen haber seçim süreci kendiliğinden, belirli koşullar göz önüne alınarak, iç denetim mekanizması haline gelmiştir.

Uluslararası gelişmeler ve iç siyaset alanındaki yoğun haber trafiği, haber değeri olan her bir haberin aynı anda sunulmasını imkansız hale getirmektedir. Bu noktada verilmesi gereken editoryal kararlar, haber üretim ve sunum aşamasının karmaşasını ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal, siyasal, uluslararası etkilerin yanı sıra verilen bireysel editoryal kararların da haber içeriği oluşumunda etkin olduğu varsayılmaktadır.

İrvan (2008: 58), haber oluşumundaki bireysel etkiler düzeyindeki çalışmaların gazetecilerin tutumları, değerleri, inançları, cinsiyetleri ve etnik kökenleri gibi bireysel nitelikleri ile gazetecilerin profesyonellik anlayışları üzerinde yoğunlaşmakta olduğunu ve bunların medya üzerindeki etkisinin araştırıldığını söylemektedir.

Bireysel etkilerin yanı sıra medya rutinlerine vurgu yapan Laughey (2010: 125) ise şunları söylemektedir; “dünyadaki muhabirlerin tümü de tam gün çalışsalar bile dünyada olan biten her şeye tanıklık edemezler. Dünyada çok sayıda iyi gazeteci de yoktur ve hiçbiri de aynı anda birden çok yerde bulunma gücüne sahip değildirler. Muhabirler gaipten haber veren kâhinler değildirler, dünyada neler olup bittiğini önlerindeki kristal küreye bakarak söylemezler... Eğer standartlaşmış rutinler olmasaydı, gazetecilerin şu anda yaptıkları şeyi başarmaları gerçekten de mucize sayılırdı. Gazeteler tüm insanları gözetlemeye çalışmazlar. Onların, polis karakolları, belediye, adliye, meclis gibi belirli yerlerde konuşlandırılmış gözcüleri vardır.”

Atabek (1998: 28) de; gazetecilerin habere temel oluşturan olayın veya konunun seçimini yapip ve bunları haber formunda yazarak medya gündeminde yer alacak hale getirmedeki etkin rolünü belirlerken, her iki sürecin de aktörünün gazeteci olduğunu, bu koşullarda hem haber seçimi hem de haber yazımı sırasında etkide bulunan unsurların benzer olmasının kaçınılmazlığını belirtmektedir.

Haber ve medya içeriğine etki eden unsurlara dikkat çeken İrvan (2008: 59) ise, haber hiyerarşisine vurgu yapmakta, dikkat yaratan iki temel unsurun haber hiyerarşisi ve yoğunlaşma-dağılma eksenini olduğunu söylemektedir. Aslında burada bahsi geçen hiyerarşinin oluşuşunu da, ‘haber değeri’ kavramını etkin şekilde işlevsel hale getirmektedir. Konuların önemliliği veya önemsizliği onların , haber değerlerini ve de hiyerarşisini oluşturmaktadır.

Demiroğlu (2012: 69-70) bir olayın haber olmasının, taşıdığı haber değeriyle belirlendiğine ve bu doğrultuda haberleştirilen bir olayın sunumu esnasında medya kuruluşları tarafından çeşitli unsurlarla şekillendirildiğine değinmiştir. Bu görüş, 1920’lerde Lippmann’ın ortaya attığı fikir ile aynı doğrultudadır. Lippman olayı gerçeklik ve haber ilişkisi bağlamında değerlendirip şunları söylemiştir; “haber ile gerçek aynı değildir. Haberin işlevi bir olayı iletmek, gerçeğin işlevi ise, saklı kalmış olguları gün ışığına çıkararak, birbirleri arasındaki bağıntıyı kurarak, insanoğlunun iletişimine olanak tanımak için, gerçeğin resmini yapabilmektir” (Tokgöz, 2010: 53).

Bu bağlamda değerlendirme yapıldığında; olayların haber değeri taşıdıkları ön kabulüyle ele alınması, olayların haberciler tarafından işlenip gerçeklik oluşturularak bir üst işlemden geçmiş olmasına işaret etmektedir. Girgin, (2005: 78); haber değerinin birçok haberci için olayla karşılaştıkları zaman belirlenecek soyut bir kavram olarak kabul edildiğini; oysa haber değeri kavramının, habercilerin bireysel olarak yakıştırdıkları bir özellik olmadığını vurgulamıştır.

Bu değerlendirmelerden yola çıkarak mevcut toplumsal yapının, haberci için önem kavramının önceden oluşturulmasında ve karşılaşılan olayın haber değeri taşıyıp taşımadığında belirleyici olduğu söylenebilmektedir.

2.4. Söylem

Söylemi bir “dil pratiği” tanımlayabiliriz (Sözen, 2014: 20). Yine söylem, farklı beyanlara ve farklı anlatımlara dayanmaktadır. Bilginin, ideolojinin, gündelik hayatın dil içindeki kullanımı, birer dil eylemi olarak kabul edilmektedir. Hatta gündelik konuşmalarda anlamsız gibi görünen ifadeler bile dilin kullanımı içerisinde anlamlı hale gelerek bir anlamı ya da söylemi ifade edebilmektedir. Söylemi anlaşılabilir hale getiren şey, ifadelerin, olayların nerede ve nasıl ortaya çıktığıdır. Söylemi kullanan kişiler de söylemin anlaşılmasında ana unsurlardan biridir. Farklı şekilde ifade edersek; bir kimseye kimliğini kazandıran şey de yine o kişinin söylemidir (Şenöz, 2005: 23). Dolayısıyla bir dil pratiği olan söylem, diğer bir açıdan dilin basit olarak kullanımı değildir. Söylem kavramının, hayatın içindeki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarla da ilgisi bulunmaktadır.

Bireylerin eylemlerine, gündelik hayata dair düşüncelerine ya da bulunduğu bir cemaat/topluluk hakkındaki bilgilerine, söylemleri sayesinde ulaşılabilir. Bu söylemlerinde nasıl bir durum içinde şekillendikleri ortaya çıkmaktadır. Böylece söylemler, durumdan bağımsız değildir. Durumlar içinde tekrar tekrar şekillenmekte ve kendilerini yenilemektedir. Konuşmayı yapanların kimler oldukları, konuşmanın geçtiği mekânlar/zamanlar ve ihtiyaçlar bağlamı belirlemektedir (Devran, 2010: 26).

İdeoloji ve gücün dil içindeki kullanımları aslında birer dil eylemidir. Fakat bu dil eylemi söylemler içinde anlamlı hale gelmektedir. Gündelik yaşamda bir anlamı yokmuş gibi görünen ifadeler, söylemler içinde güçlü anlam ifade eden bir eyleme sahiptir. Söylemi

anlamak için, söylenen sözün nerede, ne zaman ve kim ya da kimler tarafından oluşturulduğuna bakmak gereklidir. Söylem ve konuşmacı birbirini tamamlamaktadır.

Dolayısıyla karşımızdakini ancak söylemini anlayabildiğimiz kadar tanıyabilmekte ve konumlandırabilmekteyiz (Sözen, 2014: 13). Hiçbir söylem ne ilktir ne de sondur, söylemlerin bir özelliği de süreklilikleridir. Bu da söylemin esas ilgisini eleştirel bilgiye yönlendirmesi sonucunu doğurmaktadır.

Köşe yazarlarının yazılarında kullanılan söylemler, bilinçli ya da bilinçsiz olarak; toplumsal, siyasal ve psikolojik alt yapılarının da etkisi ile kamuoyu oluşturmaları ya da yönlendirmelerinde önemli bir rol oynayabilmektedir.

Van Dijk (2003: 158-164). Söylem çözümlemesinin fonetik, grafik, fonolojik, morfolojik, sentaktik, mikro ve makro semantik, stilistik, üst yapısal, retorik, pragmatik, konuşmaya ait, etkileşimci ve diğer tüm yapı ve stratejilerin ayrı ayrı ama aynı zamanda da birbirleriyle ilişkilendirilmiş incelemelerini gerektirdiğini vurgulamaktadır. Van Dijk, söylem çözümlemesinin çok karmaşık bir yapıya sahip olmasından dolayı metinsel çözümlemenin yeterli olmayacağını da söylemektedir. Metin ve konuşmanın yapıları arasındaki ilişkiler diğer yandan bu yapıların algısal, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlantılarının da hesaba katılması gerektiğinin altını çizmektedir.

2.5. İçerik Analizi

Sosyal bilimlerde, araştırmalar, genelde mevcut dokümanların özümzenerek okunmasıyla başlamaktadır. İçerik analizi bir gözlem yöntemi değil bir çözümleme yöntemidir. Bu yöntemle bireylerin birbir sorgulaması, gözlenmesi değil mevcut dokümantasyonların incelenmesi söz konusudur (Öğülmüş, 1991: 215).

İçerik analizi daha çok sosyal bilimlerde kullanılan bir teknik olmakla birlikte genelde kitle iletişim araçlarında toplum ya da kültürde zamanla meydana gelen değişiklikleri saptamakta kullanılmaktadır. Her türlü dokümanter araştırmada da kullanım için uygun olmayabilmektedir. Örneğin bir iddianın doğrulanması ile ilgili bir çalışmada ya da bir portrenin estetik değerinin tartışıldığı bir sanatsal değerlendirme araştırmasında uygun olmayabilmektedir (Öğülmüş, 1991: 219). Veriye ulaşmada sıkıntı olduğunda, araştırmacının ulaşabileceği veri bireylerce verilen mesajlarla sınırlı olduğunda, rahatlıkla başvurulabilecek bir yöntemdir.

3. İçerik Analizi: Hollanda-Türkiye Krizi

3.1. Hollanda-Türkiye Krizine Genel Bir Bakış

Hollanda ve Türkiye arasında ortaya çıkan diplomatik kriz, Mart 2017'de Türk hükümeti yetkililerinin bir sonraki ayda yapılacak olan anayasa referandumuna "evet" oyu toplamak için Hollanda'da yaşayan Türklerle toplantı yapmak istemesi ve Hollanda hükümeti yetkililerinin de yabancı ülke temsilcilerinin kendi ülkelerinde siyaset ve buna yönelik kampanyalar düzenlemesinden duydukları rahatsızlık sonucunda ortaya çıkan bir gerginliktir.

Hollanda, Türk hükümetinin referandum kampanyasını reddetmesine karşın, Türk hükümetinin konuyu uluslararası hukukun bir gereği olarak kabul edip, ısrarlı tutumunu sürdürmesi üzerine Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun önceden planlanmış toplantısını ve ülkeye uçuş iznini iptal etmiştir. Bakan Çavuşoğlu, Hollanda Rotterdam mitinginin düzenleneceği gün engelleme girişimlerine rağmen ülkeye gideceğini açıklamıştır. Hollanda hükümetinin uçuş yasağı kararındaki gerekçesi olan yaptırım tehdidi ifadesini CNN Türk kanalında canlı yayında değerlendiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu; "eğer Hollanda, benim uçuş iznini iptal ederse, öyle sürekli tehdit ediyorlar, eğer böyle bir şey yaparlarsa ekonomik ve siyasi bizim Hollanda'ya karşı yaptırımımız çok ağır olur. Ne demek bir bakanın uçuşunu iptal etmek? Bu çok ağır sonuçlar doğurur. O yüzden Hollanda bu tür yanlış politikalarından vazgeçsin" söyleminde bulunmuştur

(<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/03/14/yasak-nazi-diplomasi-11-soruda-hollanda-krizi/>).

Rotterdam'a uçuş izni iptal edilen ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın konsolosluk binamıza girmesine izin verilmemesinin ardından Çavuşoğlu, "Hollanda, bakanımızın önce yolunu kesti sonra tam konsolosluğumuza girerken

bloke etti. Her şeyden önce Viyana Sözleşmesi açık; burası Türk toprağıdır. Orada barışçılı gösteri yapan insanların üzerine köpeklerle saldırdılar” (<http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39253973>) şeklinde bir demeç vermiştir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan-Kaya ise kampanyaya yönelik propaganda için geldiği Hollanda’da “Persona non Grata/istenmeyen kişi” ilan edilerek ülkeden sınır dışı edilmiştir. AB Küresel Araştırmalar Derneği Başkan Yardımcısı Avukat Can Baydarol, tarihte ilk defa böyle bir şeyin yaşandığını, konvansiyonun öngöremeyeceği, “sui generis/kendine özgü” bir durumla karşı karşıya kaldığını beyan etmiştir. Baydarol, hatanın Bakan Sayan-Kaya’nın arabadan inmesi olduğunu ve devleti temsil eden bir bakanın herkesle görüşemeyeceğini ve muhatabının korumaları olduğunu söyleyerek buna karşın, Hollanda’nın da yurtdışındaki her Türk vatandaşının Konsolosluk ve Büyükelçilik’lere gitme hakkına saygı göstermesi gerektiğini ifade etmiştir (<http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39253973>).

Bu olaydan sonra ülkeler arasındaki kriz giderek derinleşmiş ve Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan, Almanya’nın da daha önceden referandum kampanyasını engellemesi üzerine yaptığı yorumları tekrarlayarak bu kez Hollanda yönetimine ilişkin “Nazi kalıntısı ve faşist” suçlamalarını yöneltmiş ve Hollanda Türk büyükelçisinin de görevine bir müddet dönmemesini istemiştir. Hollanda’da Türk büyükelçiliğine giriş ve çıkışların yasaklanması ve Bakan Sayan Kaya ile ekibinin büyükelçiliğe alınmamasından dolayı Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Hollanda hükümetine diplomatik nota verilmiştir.

Hollanda hükümetinin bu tutumlarına karşılık, Türk Dışişleri Bakanlığı, Hollanda’nın Ankara ve İstanbul konsoloslukları ile Hollanda Büyükelçiliği Maslahatgüzarının evi ve başkonsolos konutusunun giriş ve çıkışlarının güvenlik önlemi gerekçesiyle kapatıldığını da duyurmuştur.

Türkiye tarafından Hollanda hükümetine iki nota verilerek resmi yazılı özür ve kötü davranışlarda bulunan görevlilerin cezalandırılması talep edilmiştir. Hollanda Başbakanı Mark Rutte ilişkileri düzeltmekten yana olduklarını belirtmekle birlikte özür dilemeyeceklerini beyan etmiştir. İrkçı söylemleri referans alan Özgürlük Partisi lideri Geert Wilders başta olmak üzere bazı Hollandalı siyasiler, Türkiye’ye daha sert davranılması çağrısında bulunmuşlardır. Diplomatik krizin, Türkiye’nin bir süredir uygulamaya çalıştığı Batı’dan bağımsızlaşma politikasını destekleyecek hususlar ürettiği görüşü de literatürde yer almaktadır. Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğindeki “evet” cephesinin, kontrollü gerginlik politikası ile oylarını konsolide etmeyi amaçladığı, aynı zamanda da kararsızların oylarını “evet” oylarına yöneltmeyi hedeflediği birbirini tamamlayan öğeler olarak literatürde yer bulmaktadır (SDAM, 2017).

3.2.Gazete Haberlerinin Analizi

Gazete haberlerinin analizinde öncelikli olarak haber kaynağı ve temanın yanı sıra içerikte kullanılan kelimeler de önem kazanmaktadır. Bu bölümde ilgili bilgilerle birlikte Hollanda-Türkiye krizini işleyen haberlere yönelik bir analize yer verilecektir.

3.2.1.Haber Kaynağı

Haberin hammaddesi, daha önce de belirtildiği üzere olaylar ve sorunlardan oluşmaktadır. Ancak bir olay kendiliğinden haber haline gelmez, olayların ve sorunların haber haline gelebilmesi için öncelikle gazeteciler tarafından öğrenilmeleri gerekmektedir. Olay ve sorunların gazeteciler tarafından öğrenilmesi suretiyle gerçekleşen haberin bu ilk aşamasında “haber kaynağı” ortaya çıkmaktadır (Tokgöz, 2010: 49). Eğer gazeteci haber konusu olaya doğrudan kendi gözleriyle tanıklık ettiyse, haberin kaynağı kendisi olmaktadır. Ancak olaya tanıklık etmemiş ve başkalarından dinlediği, çeşitli yollarla edindiği bilgiler ile haberini oluşturmuşsa üçüncü bir şahsın haber kaynağı olması durumu söz konusu olmaktadır. Haber kaynakları birinci el ve ikinci el kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bir gazeteci ilke olarak, görülebilir ve gözlenebilir olaylar bakımından gözlemle bulunmak suretiyle haber toplamaktadır. Bu durumda gazeteciler bilgiyi yerinden, yani birinci el kaynaklarından toplamaktadırlar. Muhabirin bizzat olaya tanıklık ettiği ya da izlediği haberler, röportajlar birinci el haber kaynaklarını oluşturmaktadır (Tokgöz, 2010: 216). Gazeteciler her zaman olayları gözlemleyebilme olanağına sahip olmayabilmekte, bu durumda olayları ikinci el kaynaklardan öğrenme yoluna gitmektedirler. İkinci el kaynaklar hem haberi oluşturan hammadde işlevini hem de gazetecinin daha önce öğrendiği olayların doğruluğunun denetimi işlevini yerine getirmektedir. Haberinin doğruluğunu sağlayabilmek ve haberi meydana getiren olguların geri planında yer alan ancak görünmeyen gerçeği ortaya

2016 HOLLANDA-TÜRKİYE SİYASİ KRİZİNE HÜRRİYET VE HOLLANDA GAZETESİ ALGEMEEN DAGBLAD'IN BAKIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

çıkartabilmek amacıyla gazeteci ikinci el kaynaklara ulaşmak durumundadır. Haber ajansları, basın bültenleri, açıklamalar, kamu özel sektör kuruluşları, oda, dernek, vakıf vb. alınan bilgi, belge verilerle oluşturulan haberlerin kaynakları ikinci el kaynaklar olarak değerlendirilmektedir (Bülül, 2001: 121).

Hollanda-Türkiye diplomatik krizine yönelik olarak araştırılan gazetelerde, özellikle Hollanda basınına yönelik olarak ilk elden verilen haber kaynaklarının yanı sıra özellikle Türk basınında yer alan ikinci el kaynakları haberi oluşturan hammadde işlevini oluşturmuştur. Haber kaynakları olarak haber ajansları, basın bültenleri ve açıklamalar gibi ikinci el kaynaklar yer almaktadır.

3.2.2.Haberin Teması

Haber söylemini belirleyen faktörler, haberi yapan kişinin ideolojisi, yaşam biçimi, gazetenin kendisi, gazetenin ideolojik yapısı ve hedef kitlenin karakteristik özelliğidir. Matheson'a göre egemen ideolojiler kendini söylemlerle egemen kılarken, bastırılmış düşünceler ise, söyleme dönüşemediği ve güç kazanamadığı için yokmuş gibi sayılmaktadırlar (Devran, 2010: 58).

Konuyla ilgili olarak ana haber teması krize yönelik çeşitli bilgiler ve bu haberlerin içeriğinde yer alan ideolojik söylemlerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Haber Teması

ALGEMEEN DAGBLAD	HÜRRİYET GAZETESİ
Mark Rutte, Geert Weelders ve R. Tayyip Erdoğan'ın seçim öncesi konumları ve iç politikaya yönelik kazanım çabaları	Kriz sonrası Türkiye'nin resti, krizin sorumlusunun Türkiye olmadığı
Kampanya polemikleri	Bakanlara uygulanan muamelenin suç oluşu
Türkiye'nin özür talebi ve Avrupa'nın tepkisizliği	Hükümetin yaptırım talebi
Diplomasinin tıkanması, diplomatik kavga	Hollanda ile ilişkilerin askıya alınması
Faşizm ve Nazi söylemleri	NATO ve AB'nin Türkiye'yi riskli, aşırı açıklamalar yapmamaya davet etmesi
İrkçı söylemlerden Almanya'nın rahatsızlığı	Hollanda Başbakanı Mark Rutte'nin Türkiye'nin özür talebini reddetmesi
Boykot ve yaptırım tehditleri	Hollanda'nın tutumunun skandal ve terbiyesizlik olarak nitelendirilmesi
Türkiye'ye ticaret ambargolar söylemleri	Avrupa'da Nazizm'in hala ayakta olması
Krizin seçimler için kullanılmak istenmesi	Bedelin ödenmesi gerektiği, hesabın sorulacağı
Erdoğan'ın Rotterdam ile kardeş şehirliği kaldırmak istemesi	Üst düzey görüşmelerin askıya alınması, Hollanda Büyükelçisinin Türkiye'ye dönüşüne izin verilmemesi

3.2.3.Haber İçeriğinde Kullanılan Kelimeler

Hollanda Basını'ndan incelenen Algemeen Dagblad ve Türk Basını'ndan çalışmaya konu edilen Hürriyet Gazetesi'nde kriz döneminin yaşandığı günlerde gazetelerin manşet haberlerinde sıklıkla kullanılan kelimeler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. Haber İçeriğinde Sıklıkla Kullanılan Kelime Sayısı

ALGEMEEN BAGBAD		HÜRRİYET GAZETESİ	
Haber İçeriği	Kelime Sayısı	Haber İçeriği	Kelime Sayısı
Türkiye, Türk	148	Türkiye, Türk	153
Hollanda, Hollandalı	132	Hollanda, Hollandalı	162
R. Tayyip Erdoğan	95	R. Tayyip Erdoğan	53
Kampanya, referandum	18	Kampanya, referandum	21
Faşist, Nazi	17	Faşist, Nazi	13
Türk Bakan	15	Türk Bakan	3
Yaptırım	13	Yaptırım	19
Mevlüt Çavuşoğlu	12	Mevlüt Çavuşoğlu	15
Angela Merkel	11	Angela Merkel	18
Rotterdam	11	Rotterdam	5
Avrupa	10	Avrupa	17
Boykot	9	Boykot	3
İrk, ırkçılık	8	İrk, ırkçılık	9
Gert Wilders	7	Gert Wilders	3
Mark Rutte	6	Mark Rutte	11
Diplomasi	6	Diplomasi	16
Diplomatik kavga, kriz	6	Diplomatik kavga, kriz	20
Korku, belirsizlik	5	Korku, belirsizlik	1
Özür dileme	4	Özür dileme	13
Fatma Betül Sayan Kaya	3	Fatma Betül Sayan Kaya	8
Gerilim	3	Gerilim	13
Mülteci sorunu, sığınmacılar	2	Mülteci sorunu, sığınmacılar	12
Siyasi kriz	1	Siyasi kriz	6
Gerilim	1	Gerilim	1
			4
AB Bakanı Ömer Çelik	-	AB Bakanı Ömer Çelik	7
Türk vatandaşlarına şiddet	-	Türk vatandaşlarına şiddet	1
			3
Skandal, terbiyesizlik	-	Skandal, terbiyesizlik	7

Hollanda ve Türk Basını'nda çıkan haberler değerlendirildiğinde, haber içeriklerinde özellikle Türk, Türkiye, Hollanda, Hollandalı, R. Tayyip Erdoğan, kampanya/referandum, faşist-Nazi kelimelerinin daha sık olarak kullanıldığı görülmektedir. Türk Basını'nda özellikle diplomatik kavga ve diplomatik kriz, gerilim, Türk vatandaşlarına şiddet gibi unsurların yanı sıra, özür dileme olgusu ve skandal/terbiyesizlik gibi söylemlerin daha fazla kullanıldığı gözlemlenmektedir.

3.2.4.Söylem Analizi

Çalışmanın bu bölümünde ise Hollanda Basını'ndan Algemeen Dagblad ve Türk Basını'ndan Hürriyet Gazetesi örneğinden hareketle, her iki ülke arasında yaşanan krizin gazetelere nasıl yansıdığı ve ne tür söylemler geliştirildiği açıklanacaktır. Her iki gazetenin seçiminde gazetelerin yayınlandıkları ülkedeki gündem oluşturma güçleri göz önüne alınmıştır.

3.2.4.1. Hollanda Basını/Algemeen Dagblad

12 Mart 2017 tarihli haberlerde öncelikli olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Betül Sayan Kaya'nın Hollanda sınırlarından çıkarılması ve buna ilişkin olarak Türkiye'nin özür beklentisi içinde olduğu aksi taktirde başka yollara başvuracağı belirtilmektedir. Burada öne çıkan ifadeler ise; Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın duruma verdiği sert tepki, dolayısıyla "bedel ödeme" ve "diplomasinin ne olduğu konusunda onlara ders verme" söylemleri olmaktadır. Bu söylemlerde Avrupa'nın, Hollanda'nın "faşist durumunu" yargılayıp yargılamayacağı hususu vurgulanmaktadır. Hollanda hükümetinin "özür dilemeyi" düşünmemesi ve doğru buldukları konunun arkasında oldukları söylemleri de gerginliği arttıran ifadeler olarak ortaya çıkmaktadır.

13 Mart 2017 tarihli Algemeen Dagblad haberlerine bakıldığında, Türkiye'nin tek istediğinin elinde bayrak olan on binlerce Türk'ün Hollanda'da kendini göstermesi olduğu öne çıkmaktadır. Eski dışişleri bakanı tarafından, bir oyun karşısında olduklarını ve Türklerin kendilerine düşünce özgürlüğünün kısıtlandığı suçlamasını yöneltmemeleri için tuzağa düşmeyerek oyunu dikkatle oynamaları gerektiği ifade edilmektedir.

Diplomatik bir uzmanın görüşüne göre ise, Hollanda'nın uzlaşmacı bir tutum göstermediği için bu olayların geliştiği, bayrak sallayan çok sayıda Türk görüntüsünün gerçekleşmemesinin karşı tarafı rahatsız ettiği. Çavuşoğlu'nun uçağının indirilmemesi kararıyla gelişen olaylar zinciriyle birlikte diplomasinin tıkandığı ve kışkırtıcı bir bakan ziyaretinin de bu tür bir sonuca neden olabileceğinin düşünüldüğü de ifade edilmektedir. Hollanda'nın uçağı geri çevirmesi ile Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Hollanda ile ilgili faşistler ve Naziler ifadesini kullanmasının, geriye dönüşü olmayan bir diplomatik kırılma noktası olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki aşamada ise yaptırımlardan söz edilmesi ve Hollanda polisi ile Bakan Kaya arasında geçen sert görüşmenin Türk bakanın ekibi tarafından Türk medyasına sunulma şeklinin olayı daha da sertleştirdiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Türk medyası sayesinde, Türkler bunu aşağılayıcı bir davranış olarak nitelendirmişlerdir.

Çalışmamıza konu olan Hollanda Basını'ndan Algemeen Dagblad Gzetes'i'nin aktardığına göre, 11 Mart günü gerçekleşen durum, metafor kullanımı ile, "tiyatro" olarak değerlendirilmiştir. Bunun sebebi ise, bir Hollanda polisinin Türk bakanın yolunu kesmesi, "Türkiye" sloganlarının atıldığı bir gösterinin yasaklanması, Erdoğan'ın "Nazi" ve "faşist" söylemlerinin ardından Wilders'ın twitter aracılığıyla gösteriye katılan Türklerin ülkeden uzaklaştırılması çağrısı, R. Tayyip Erdoğan, Mark Rutte ve Geert Weelders üçlüsünün, kariyerlerini etkileyecek seçim arifesinde oldukları ve üçünün de destekçilerini bu sayede arkalarında toplamış olduklarıdır. Başka bir ifadeyle yaşanan krizin belli kesimlerin lehine işlediği düşüncesi öne çıkmaktadır.

Bir başka haberde ise, Hollandalıların bu konuda doğru davrandığı, Türkiye'nin başka ülkelere kampanya yürütme hakkının olmadığı (konsolosluk bile olsa), Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ne kadar hakaret ederse o kadar sınırlandırılması gerektiği, konsoloslukun korunaklı bölge olmakla birlikte Türkiye'nin istediği gibi kullanabileceği bir alan olmadığı, Erdoğan'ın başka bir ülke halkına hitap etmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Basının vurguladığı bir başka husus ise, bu tür bir "kriz desteğinin" koalisyon partileri açısından ihtiyaç duyulan bir durum olduğu ve kullanıldığıdır. Kampanya olgusu gerek Türk gerekse Hollanda yetkilileri tarafından önem verilen bir durumdur. Dolayısıyla "diplomatik kriz" ve "kampanya" bir arada yürütülerek seçimler için kullanılmıştır. Ülke hükümetlerin özellikle "yaptırımlar" üzerinde durmaları da daha çok ses getirmeye yönelik bir durum olarak görülmektedir.

13 Mart 2017 tarihli haberlerde ise Hollandalıların boykot, korku ve belirsizlikler nedeniyle Türkiye'ye gitmeyeceği, bu durumun da Türkler aleyhine işleyeceği belirtilerek, Erdoğan'ın, Hollanda'nın bedel ödemek zorunda kalacağı ve yaptırımlara maruz kalacağı söylemlerinin de geri tepeceği, Türkiye yatırımları, turizm ve ekonomi açısından dezavantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Güvensizlik duygusunun turizm ve iş çevrelerine zarar getireceği, sermaye akışının azalacağı ve ticari ambargo söz konusu olursa zararın daha artacağı belirtilmektedir.

Diğer taraftan, kampanya ve yaptırımlar yine Algemeen Bagblad'ın gündeminde yer almaktadır. Temelde gazetenin sürece bakışı, Hollanda'daki seçimler ve Türkiye'deki referandumun, iki ülke arasında koşullar ve diplomatik konuların daha da büyümesine neden olduğu şeklindedir. Türk bakanın böyle bir ortamda Hollanda'ya gelerek Türklerle yönelik bir kampanya yürütmek istemesi, Türk hukuk sistemindeki gerginlikler, milletvekillerinin olaylı geliş biçimleri ülkede rahatsızlıklara yol açmıştır. Yaptırımlar konusunda ise her iki ülkenin diğerini bu amaçla tehdit etmesi, genel olarak kampanyalara yönelik bir mesaj olarak

algılanmaktadır. Dolayısıyla “kampanya,” “yaptırım” ve “özür dileme” söylemleri özellikle iç politikaya yönelik ifadeler olarak kendini göstermektedir.

14 Mart tarihli Algemeen Dagblad haberlerinde ise Almanya Başbakanı Angela Merkel’in Hollanda’nın yanında yer alması, destek vermesi durumu ise Türk cumhurbaşkanının “Nazi” söylemlerinden rahatsızlığını göstermesi açısından önem kazanmaktadır.

Algemeen Dagblad’da yer alan haberlerin arasında Hollanda’da yaşayan Türklerin olaylara bakış açıları yer almaktadır. Genel ifadelerde Türklerin “arada kalmış olma,” “politik çıkar uğruna kurban edilme,” “taraf seçme zorunda bırakılma,” “Türk bakanın Hollanda’ya gelerek olayları başlatması” “Türk hükümetinin Türk-Hollanda halkının birlikteliğini etkilemesi” “kendileri üzerinde farklı imaj oluşması” ve “Türklerin bu olayla lekelendiği” “iş çevrelerinde kendileriyle alay edildiği” gibi söylemlerle memnuniyetsizliklerini dile getirmektedirler. Genel olarak bu olayların sadece bir politikadan ibaret olduğu ve seçimlerden dolayı bunların yaşandığı ifade edilmektedir.

Haberlerde ayrıca, Türk cumhurbaşkanının Avrupa ile tartışmaların çıkarılmasındaki rolünün büyük olduğu ve bunu iç işlerinde kullandığı yer almaktadır. Almanlar ve Fransızların bu tuzağa düşmedikleri, ancak Rutte’nin Hollanda’daki seçimlerden dolayı başka şansının olmadığı, Ankara’nın da bunu rahatça kullandığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan, bu tür durumlarda özellikle diplomasi gereği söylenmemesi gereken sözlerin sarf edildiği belirtilerek, “faşist” kelimesinin Türkiye’de kendisi ile aynı fikirde olmayanlar için rastgele kullanıldığı, sağ ve sol görüşlü olmasının önemli olmadığı vurgulanmaktadır.

15 Mart haberlerinde ise Türkiye’nin “protesto” amacı ile Hollanda’ya “sembolik bir yaptırım” olarak kırk ineğin geri gönderildiği söylemi yer almaktadır. Yine “yaptırımlara” yönelik olarak, Türk kadın bakanın Hollanda sınırlarından çıkarılması ve sonrasında Rotterdam şehrinde yaşanan olayların büyük bir kavgaya dönüşmesi neticesinde Erdoğan’ın Rotterdam ile kardeş şehirliği kaldırmak istediği ve Avrupa Birliği mahkemelerine gideceği söylemleri gündemi oluşturmaktadır.

Algemeen Dagblad Gazetesi’nde ayrıca, Avrupa’nın Hollanda’nın arkasında durduğu ve Erdoğan’ın söylemlerinin “utanç verici” olduğu, Naziler ile günümüz hükümetlerinin karşılaştırılmayacağı ve hiç kimsenin demokratik bir ülkeye, seçim öncesinde hakaret edemeyeceğinin Parlamentoda ifade edildiği yer almıştır. Erdoğan’ın sert çıkışlarının kendisine geri döndüğünü, Avrupa Parlamentosu’nun Türkiye’nin AB’ye giriş iznini dondurulacağını konuştuğu ve bunun acilen istendiği de gündemi teşkil eden önemli haberler arasında bulunmaktadır.

16 Mart tarihli gazetenin haberlerinde ise Türk Dışişleri Bakanı’nın, Hollanda’da aşırı sağcı parti olarak Wilders’in yerine Başbakan Rutte’nin kazanmasına tepki olarak Avrupa’nın “kutsal savaşların” yeri olacağı söylemesi de dikkat çeken bir söylem olmuştur. Rutte’nin Türk bakanlara tepkisi sonucunda seçmenlerin Hollanda Hükümeti’nin tutumlarını doğru bulması sonucu öne çıkmaktadır. Bir araştırma şirketinin sonucuna göre, Hollandalıların neredeyse tümünün Türklerin “yaptırım” tehdidinde yenik düşmemesi gerektiği ve bu diplomatik savaşta en çok yararlanan partinin de Rutte’nin partisi olduğu belirlenmiştir.

Gazetede ayrıca, Türkiye’de anayasa değişikliği ve referandumdan ziyade şu sıralar sadece Türklük onurunun zedelendiği, bakanlara Avrupa’da propaganda yasağı gelmesiyle kendilerini aşağılanmış hissettikleri konuşulduğu yer almaktadır.

18 Mart haberlerinde ise, Türk yatırımcılardan oluşan iki ticaret heyetinin gelmesi, HDP temsilcisinin buna karşı çıktığı, Erdoğan ve Hollanda hükümeti arasında yükselen kavgaya işaret ederek ticaret heyeti oluşmasının iki ülke arasındaki sorunları inkar etmek olduğunu belirttiğini, Kürtlerin, kendi gücünü arttırmak isteyen Erdoğan’ın uluslararası kampanyasına karşı olduklarını, Hollanda’da yaşayan Türklerin “evet” oyunun demokrasiyi baltalayacağını, “hayır” oyunun ise cumhurbaşkanının gücünü kontrol altında tutacağını ifade etmesi yer almaktadır.

20 Mart basın haberlerinde ise Erdoğan’ın Uluslararası Olimpiyat Komitesi’ni de düşman olarak gördüğü, Olimpiyatların İstanbul’da yapılmaması için çeşitli oyunlar oynandığını ifade ettiği, Erdoğan’ın politika hayatının başından beri Olimpiyatların ilk defa bir Müslüman ülkesi olan Türkiye’de yapılmasını hedeflediğini, bu hususta entrikaların devreye girdiğini vurguladığı belirtilmektedir.

Diğer taraftan “Nazi” ve “kampanya” söylemlerinin gündemde yer aldığı da gözlemlenmektedir. Haberlerde, Merkel’in Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Nazi

yöntemleri” şeklindeki söylemlerine karşılık verdiği ve Merkel’in artık bu tür karşılaştırmaların bitmesi gerektiğini ifade ettiği, Almanya’nın artık bu tür söylemlere izin vermeyeceği belirtilirken, Türk cumhurbaşkanının referandum kampanyalarına izin verilmemesinden dolayı Avrupa’ya tepkili olduğu gündemde yerini korumaktadır.

22 Mart haberlerine bakıldığında Gölcük’ün 1999 depreminden sonra Rotterdam ile kardeş şehir olduğu, çeşitli yardımların yanı sıra Rotterdam Okulu’nun da kurulduğu ve son diplomatik krize rağmen Rotterdam Okulu’nun adını değiştirmedeği ve halkın bu okuldan memnun olduğu haberi görülmektedir.

23 Mart’ta Hollanda Gazetesi Algemeen Dagblad da yer alan haberlerde “Erdoğan” ve “kampanya” söylemlerinin gündemde yerini koruduğu, Erdoğan’ın aslında kampanyayı kendisinin sürdürmek istediğini, bu tarihte, Hollanda Meclisi’nin Türkiye’ye karşı eylem istediği de haber olarak gündeme taşınmıştır.

3.2.4.2. Türk Basını/Hürriyet Gazetesi

12 Mart 2017 tarihinde Ankara ve İstanbul’da Hollanda’ya karşı büyük tepki gösterildiği, temsilcilikler önünde protesto amaçlı toplanılarak bayraklı kalabalıkların Hollanda aleyhine sloganlar attığı, Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan’a tezahüratta bulunduğu, büyükelçilikler önünde güvenlik önlemlerinin alındığı gibi haberler yer almaktadır. Hürriyet Gazetesi olayı manşete alarak “skandal üstüne skandal” olarak nitelendirerek Bakan Kaya’nın polisler arasındaki bir görüntüsünü yansıtmıştır. Gazete, “skandal” olarak Hollanda polislerinin Türk vatandaşlarına köpekleri ile müdahalesini ön plana almıştır.

13 Mart tarihli Hürriyet Gazetesi haberlerinde ise Hollanda Başbakanı Rutte’nin Türkiye’nin “özür” talebini reddettiği ancak Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nun diplomatik krize ilişkin özür olsa da olmasa da bunun karşılığının sorulacağı söylemlerinin yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Hollanda’nın tutumunu “skandal ve terbiyesizlik” olarak nitelendirmesi ve “bedelinin” ödeteleceği, bu davranışların Avrupa’da “Nazizm’in hala ayakta olduğu” durumunu açıkça ortaya koyduğu ifadeleri geniş olarak yer almaktadır.

Çavuşoğlu’nun söylemlerinde ise “başkonsolosluk” olgusu öne çıkarılarak, konsoloslukların ülke toprağı olduğu, kendi topraklarına girme hakkının engellendiği ifadeleriyle birlikte “hesap sormak” “bedel ödetmek” “misliyle karşılık vermek” şeklindeki tümceler sıklıkla kullanıldığı yer almaktadır.

14 Mart tarihli Hürriyet Gazetesi haberlerinde, Türkiye’nin “yaptırım” kararlarına karşı Hollanda Başbakanı Rutte’nin bu kararları tuhaf karşıladığı, öfkeli olmak için çok nedenleri olduğu gündeme taşınmıştır. Hükümet sözcüsü Kurtulmuş tarafından, Hollanda büyükelçisinin kendisine yöneltilen hususları yerine getirinceye kadar Türkiye’ye dönüşüne izin verilmeyeceği, yapılanların “terbiyesizlik ve hadsizlik” olduğu ve kabul edilemeyeceği, diplomatik uçuşların iptal edileceği ifade edilmiştir.

Hürriyet, Hollanda’nın Ankara Büyükelçiliği ve İstanbul Başkonsolosluğu’nun giriş çıkışlarının güvenlik nedeniyle kapatıldığını ayrıca maslahatgüzarın evi ile başkonsolosun konutunun da aynı uygulamaya tabi tutulduğunu belirterek “Hollanda’ya üçlü kıskaç” başlığını kullanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sert tepkileri geniş olarak ele alınmıştır. Skandal tutumları yüzünden Hollanda’nın Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi’ne şikayetlerin de söz konusu olduğu ifade edilmiştir.

15 Mart tarihli haberlerde ise Bakan Kaya’nın sınır dışı edildiği gece ayrıca özel time ateş etme izninin verildiği “vur emri bile vermişler” başlığıyla manşete çekilmiştir. Gazetede kadın bakanın ayrıntılı açıklamaları yer almaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Hollanda’nın olayın olduğu akşam “devlet terörü” sergilediğini ve Hollanda ile Almanya’ya seslenerek “bu ikiliye oy vermeyin” başlığı altında ırkçı tutumlarına karşılık onlara oy verilmemesini istemesi ise manşette yer almaktadır.

Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Erdoğan, diplomatik kriz nedeniyle seçimlerin Türkiye’de de izlendiğini ve “bir seçim için Türkiye ile ilişkilerini feda eden” Hollanda’nın bunun “bedelini” ödeyeceğini beyan ederek atılacak adımların seçimlerin akabinde netlik kazanacağını vurgulamıştır.

16 Mart tarihli gazete gündeminde Hollanda seçimleri yer alırken, Türkiye’nin Hollanda seçimlerine “ayar verdiği” ırkçılığı Avrupa’da “frenlediği” şeklindeki başlıklar dikkat çekmekte ve Türkiye’nin Avrupa siyasetindeki önemi vurgulanmaktadır. Başbakan Yıldırım’ın halka yönelik bu tür demeçleri ile hükümetin güçlü olduğu ve uluslararası siyasette söz sahibi olduğu algısı yaratılmak istenmektedir.

17 Mart tarihli gazete manşetlerinde ise öncelikli olarak Almanya ve Hollanda olmak üzere Avrupa ile yaşanan kriz geniş yer bulmuştur. Hürriyet Gazetesi, Başbakan Yıldırım'ın Hollanda'daki seçimlere "ayar" verildiğini beyan ederek, kriz yaşanan Hollanda'daki seçim sonuçlarını değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın demeci ise "seçimden birinci çıktın ama dostunu kaybettin" şeklinde verilerek, Erdoğan'ın, olayların hafiflemesi için Rutte'nin Başbakan Yıldırım ile yemek görüşmesi talebine karşılık "bizde öyle başbakan yok" ifadesiyle tepki gösterdiği manşete alınmıştır.

18 Mart tarihli Hürriyet Gazetesi haberlerinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Avrupa'nın tutumuna ilişkin verdiği tepkiler önemli bir yer tutmakta ve Erdoğan'ın Avrupa'nın Türkiye düşmanlığı için söylediği sözler ön plana çıkmaktadır. Hürriyet Gazetesi bu söylemleri "ekmeğimizle oynuyorlar" manşetiyle vermiştir.

Bu tarihten itibaren Türkiye Basını'nda ve Hürriyet özelinde Hollanda-Türkiye krizinin manşetlerden düştüğü ve gündemin 16 Nisan referandumuna yönlendiği gözlemlenmektedir. Hollanda krizinin iç gündemde yoğun bir şekilde kullanılmasından sonra ortaya çıkan tepkilerin ekonomi ve ticaret alanında oluşturduğu olumsuzluklar ve "yaptırım" söylemlerinin de gündeme taşınmaması, bu durumun hafifletilmek istenmesine bağlanabilmektedir.

Almanya'nın Hollanda'ya destek vermesi, Fransa'nın başta tarafsız görünürken sonradan Türkiye aleyhine beyanatlarda bulunması, diğer taraftan en son Almanya ile ortak yazılı açıklamasında Türkiye'nin "Nazi" ve "faşist" olarak nitelendiği diğer Avrupa Birliği ülkeleri ile dayanışma içinde olduğunu ifade etmesi, süreci belirsiz "birlik dayanışması" olarak ele alınabilmektedir. Birlik ülkeleri, karşılaştıkları tehditleri Almanya'nın öncülüğünde ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar. Bu bakımdan kurucu altı üyeden olan Hollanda'ya verilen destek anlaşılabilir bir durumdur.

4. Sonuç

Ekonomik ve siyasal gelişmelerin hızla yaşandığı çağımızda, dünyada meydana gelen savaşlar, ekonomik darboğazlar, rejim değişiklikleri ve yeni stratejilerin oluşturulmasıyla, haber kavramı daha önem kazanmıştır. Dünyada nelerin olup bittiğini ve bu olanların ne anlama geldiğini anlamak için tarihsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların bilinmesine gereksinim vardır ve özellikle demokratik toplumlarda haber yaşamsal bir gereksinim olarak değerlendirilmektedir. Haber içeriğinin oluşumunda ise birden fazla değişken yer almaktadır. Bu değişkenlerle birlikte hangi haberin ve ne tür söylemlerin nasıl okuyucunun karşısına çıkarılacağı da üretim aşamasının en önemli aşamalarından birini oluşturmaktadır.

Foucault'nun (1999: 53) belirttiği gibi "tarihin bize sürekli öğrettiği gibi, söylem basit bir şekilde hükmetme sistemlerini veya mücadelelerini tercüme eden bir şey değildir, fakat onun için veya onun aracılığı ile mücadelenin olduğu şeydir." Başka bir deyişle, ideoloji kavramını çağrıştıran anlamlara verilen tepkiler sonucunda oluşturulan söylem kavramı ve bu kavramın kullanımı, tarihin ve tarih oyunca var olan anlam mücadelesinin bir sonucudur. Foucault'a göre (1999: 101) söylem iktidarın bir aracı olduğu gibi iktidara yönelik engel, güçlük, direniş noktası ve muhalif bir strateji için başlangıç noktası olabilmektedir. Bu nedenle söylem karmaşık ve değişken süreçtir. Söylem, iktidarı ileterek üretmekte; güçlendirmekte, ağır ağır yok etmekte, açığa çıkarmakta, kırılğan hale getirmekte ve ona engel olmaya olanaklı kılmaktadır. Öte taraftan bu alanın önemli kaynaklarından biri de hiç kuşkusuz medyadır. Medya bu anlamda önemli bir söylem oluşturma alanıdır. Medya haber söyleminin içinde yer alan olaylar ve gerçekleri sözde yaratarak, canlandırmaktadır. Böylece haberin içinde var olan söylemler doğallaşmakta, egemen ideoloji yeniden kurulmakta ve söylem kurgulanmaktadır.

Medya, herhangi bir eylem ya da söyleme nereden bakıldığının ortaya konulması açısından önemlidir. Çünkü medya siyasal ve sosyal olayların yorumlanmasında, iktidarın görüşleri ile bazı inançların insanların zihnine yerleşmesinde birincil derecede etkilidir (Meyer, 2014: 33). Bundan başka iktidar sahiplerinin ya da söylem hakkını meşru şekilde elinde bulunduran kişilerin söylemlerini toplum ile paylaştığı bir diğer siyasal arena mitinglerdir. Mitinglerde siyasal parti liderlerinin söylemleri, kendilerine ve partilerine taraftar toplama ve meşruiyet sağlama amacına yöneliktir. Liderlerin ve siyasal partilerin söylemleri kullanma amacı, toplumda kendileriyle aynı görüşü paylaşan kitlenin desteğini sağlamak, var olan beğeniye ve bağlılığı sürdürmek, kararsız seçmeni hedef kitleye dâhil

ederek kendi ideolojilerine kanalize etmek ve karşıt görüşü benimseyen ideolojik gruplardan kendilerine yandaş sağlamaktır.

Mart 2017'de yaşanan Hollanda-Türkiye diplomatik krizi de politik amaçlara yönelik bir durum olarak kendini göstermektedir. Ortaya çıkan bu olumsuz durum gerek yabancı gerekse ulusal basında, krize yönelik söylemlerde de görüldüğü gibi, siyasi arenada gelişen bir olaylar zinciri, seçimler, kampanyalar ve referandum gibi siyasi hedeflere yönelik olarak kamuoyu oluşturmak için geliştirilen bir kriz ve neticede de bir propaganda eylemi olarak nitelendirilebilir.

Kaynaklar

- Aslan, K. (2002). *Haberin Yol Haritası*, İstanbul: Anahtar Yayınları.
- Atabek, N. & Uztuğ, F. (1998). Haberlerde Çerçeveleme ve Öne Çıkarma. *Kurgu Dergisi*, 15, 96-105.
- Atabek, N. (1998). Medya Gündeminin Oluşumu. *Kurgu Dergisi*, 15, 20-32.
- Bbc Türkçe. (2017). *Hollanda- Türkiye krizi: 5 soruda Viyana Konvansiyonu*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39253973> Erişim tarihi: 26.10.2018.
- Bülbül, R. (2001). *Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çoban, M. (2009). *Egemen Söylemin Yeniden Üretilmesinde Haber Çerçeveleme: Kanal D ve STV Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demiroğlu, H. (2012). *Kriz Haberciliği Bağlamında Domuz Grubu Haberlerindeki Panik Unsurlarının İncelenmesi* Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Devran, Y. (2010). *Haber, Söylem, İdeoloji*, İstanbul: Başlık Kitaplar.
- Dursun, Ç. (2004). “*Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?*” *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi içinde* (Der. Ç. Dursun) Ankara: Elips Yayınları.
- Fiske, J. (1996). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (Çev. S. İrvan) Ankara: Ark Yayınları.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Genç, A. & Uyguç, Ü. (1998). *Radyo ve Televizyon Haberciliği*, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Girgin, A. (2005) *Haber Yazmak*, İstanbul: Der Yayınları.
- Günay, V.D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/03/14/yasak-nazi-diplomasi-11-soruda-hollanda-krizi/> Erişim tarihi: 25.11.2018.
- İçel, K. (2005). *Kitle Haberciliği Hukuku*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- İrvan, S. (2008). “*Gündem Belirleme Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi*” (Ed. C. Yaşın), *Gündem Belirleme ve Kuram Araştırmaları*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Keane, J. (2010). *Medya ve Demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Matelski, M. (2000). *TV Haberciliğinde Etik*, (Çev. B.Ö. Düzgören), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Meyer, T. (2014). *Medya Demokrasisi*, İstanbul: Köprü Kitapları.
- Öğülmüş, S. (1991). İçerik Çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 24 (1), 213-220.
- Özdemir, S. (1998). *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özek, Ç. (1999). *Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına*, İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Sdam (Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi). (2017). “*Hollanda Krizi Üzerinden Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*” <http://www.stratejidusunce.org/Detay/Haber/1031/hollanda-krizi-uzerinden-turkiyeavrupa-birligi-iliskileri.aspx> Erişim tarihi: 27.10.2018.
- Sözen, E. (2014). *Söylem, Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Şenöz, C. (2005). *Metinbilim ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Tokgöz, O. (2010). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Van Dijk, T.A. (2003). *Söylem ve İdeoloji*, (Çev. B. Çoban ve Z. Özarslan), İstanbul: Su Yayıncılık.

TURKI AHYSKA - TRIJDA DEPORTIROVANNYI NAROD
AHISKA TÜRKLERİ – ÜÇ KERE SÜRGÜN EDİLEN HALK
TURKS OF AHISKA - THREE TIMES DEPORTED PEOPLE

Leyla DERVİŞ*

АННОТАЦИЯ

В статье кратко рассмотрена история малой народности – турок ахыска. Сделаны выводы относительно генезиса этой народности, ареала ее исторического расселения. Подчеркиваются сложные условия становления и исторического развития ахыска, обусловленные дискриминационной политикой по отношению к ним, в первую очередь, со стороны российского и советских правительств. Данная политика имела явную тенденцию к своему ужесточению – так, если в период Российской империи в отношении турок ахыска применялись исключительно дискриминационные меры, связанные с ограничением их гражданско-правового статуса, то в период существования советской власти именно депортация как одна из крайних форм дискриминации в отношении этнического меньшинства стала основным политическим методом. Вместе с этим распад советской государственности еще более осложнил жизнедеятельность ахыскитнцев. Так, в Узбекистане они стали объектами политических репрессий и этнических чисток, в Армении в результате эскалации нагорно-карабахского конфликта стали беженцами, в России подвергались дискриминации со стороны властей и казаческого сообщества, поскольку осели на территории Краснодарского и Ставропольского краев. На протяжении 1990- х гг. в этих регионах стали происходить частые погромы на этнической почве. В настоящее время ахыскинцы все также далеки от разрешения проблем национальной консолидации и возвращения на Родину.

В статье характеризуются отдельные этапы дискриминационной политики, основные «волны» осуществления депортаций ахыска, в связи с чем формулируется вывод о том, что именно на правительство Российской Федерации следует возлагать ответственность за осуществление репатриации ахыскинцев в места их желаемого проживания. Определяется наиболее реальное направление репатриации турков ахыска, а именно Турецкая Республика.

Ключевые слова: Этногенез, Турки Ахыска, Департация, Грузия, Российская империя, СССР, Турция.

ÖZ

Çalışmamızda, Ahıska Türklerinin ortaya çıkışı ve yerleşim alanları tarihsel süreç içerisinde ele alınacaktır. Başta Çarlık Rusya'sı, Sovyetler Birliği olmak üzere yaşamak zorunda kaldıkları diğer bazı ülkelerde uygulanan etnik ve ayrımcı politikalar karşısında Ahıska Türklerinin var olma mücadeleleri incelenecektir. Bununla birlikte Çarlık ve Sovyet hükümetlerinin Ahıska Türklerine nasıl ve ne şekilde baskı politikaları uyguladıkları ve bu politikalarının ne gibi sonuçlar doğurduğu irdelenecektir. Bu politikanın artan bir eğilimi vardı, örneğin Çarlık Rusya'sı döneminde Ahıska Türklerine yalnızca medeni yasal haklarının kısıtlanması ile ilgili baskı politikaları uygulanırken Sovyet hükümeti döneminde ise sürgün edilme, etnik azınlığa karşı en aşırı ayrımcılık biçimlerinden biri olarak sıkça başvurulan temel siyasi yöntem haline gelmiştir. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Ahıska Türklerinin hayatını daha da zorlaştırmıştır. Sovyet sonrası devam eden süreçte, Özbekistan'da yaşayan Ahıska Türkleri, uygulanagelen ağır siyasi baskıların ötesine geçilerek toplu katliamlarla etnik açıdan yok edilmek istenen mazlum topluluk haline gelmişlerdir. Ermenistan'da da Dağlık Karabağ çatışmasının tırmanması sonucu Ermenilerin hedefi haline geldikleri için kaçarak mülteci olmuşlardır. Günümüz Rusya'sında da, yetkililer ve Kazak yönetimi tarafından, Krasnodar ve Stavropol bölgelerinde yerleştikleri için ayrımcılığa ve baskılara maruz kalmaktadırlar. 1990'lı yıllarda bu bölgelerde Ahıska Türklerine yönelik sık sık etnik katliamlar yaşanmıştır.

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9396-9018>; Dr.Öğr.Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: leyladervis@akdeniz.edu.tr.

Çalışmamızda ana tezimiz; sürgün ile sonuçlanan bu politikalardan, fiilen, siyaseten ve hukuken devam edegelen bu sürgün halinden Rusya Federasyonu'nun sorumlu olduğunu ortaya koymaktır. En büyük arzuları sürgün öncesi yaşadıkları atayurtları Ahıska'ya dönmek olan ve Anavatandan uzak yaşadıkları her coğrafyada baskılara ve saldırılara maruz kalan Ahıska Türkleri, haklarını savunacak tek devlet olarak Türkiye'yi ve sığınacakları tek yer olarak da Anadolu'yu görmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Etnogenez, Ahıska Türkleri, Sürgün, Gürcistan, Rus İmparatorluğu, SSCB, Türkiye.

ABSTRACT

The article briefly considers the history of the small nation - the Turks of Ahıska. The conclusions concerning the Genesis of this nation, the area of its historical settlement. The difficult conditions of the formation and historical development of Ahıska, caused by discriminatory policies towards them, primarily on the part of the Russian and Soviet governments, are emphasized. This policy had a clear tendency to tighten, thus, during the Russian Empire, only discriminatory measures were applied to the Ahıska Turks, then in the times of the Soviet Union deportation, as one of the most extreme forms of discrimination against an ethnic minority, became the country's main political method. At the same time, the collapse of the Soviet Union further complicated the lives of the Ahıska Turks. Hence, in Uzbekistan, they became objects of political repression and ethnic cleansing. In Armenia, as a result of the escalation of the Nagorno-Karabakh conflict, they became refugees and in Russia they were subject to discrimination by the authorities and the Cossack community as they settled on the territory of the Krasnodar and Stavropol Territories. During the 1990s frequent ethnic riots began to erupt in these regions. At present, the Ahıska Turks are still far from solving the problems of national consolidation and return to their homeland.

The article describes the individual stages of discriminatory policy, the main "waves" of deportation of Ahıska, in connection with which the conclusion is drawn that it is the government of the Russian Federation should be held responsible for the repatriation of Ahıskians in their desired places of residence. The most realistic direction of the repatriation of Ahıska, namely the Republic of Turkey, is determined.

Keywords: Ethnogenesis, Ahıska Turks, Deportation, Georgia, Russian Empire, USSR, Turkey.

Мировая история XX века полна драматических событий. Всем известны трагические последствия мировых войн, противостояния «сверх держав», однако в этот период времени произошел и ряд событий, связанных с историей малочисленных народностей в различных регионах мира. Логика развития больших этносов зачастую предопределяла трагическую судьбу малых народностей, которые подвергались различным формам дискриминации, вплоть до насильственной депортации и прямого геноцида. В современном международном праве признано право на реабилитацию лишь за некоторыми народностями (например, за евреями и армянами). Вместе с тем такое признание трагической судьбы этих этносов лишь капля в море. Исторической науке еще предстоит выяснить все обстоятельства трагической истории отдельных малых народностей, существенно расширить список реабилитированных. Только в этом случае историческая наука в полной мере реализует одну из важнейших своих функций – гуманистическую. В связи с вышесказанным, внимание в настоящей работе обращено к характеристике исторической судьбы малоизвестного и чрезвычайно малочисленного народа – туркам ахыска.

Ахыскинские турки (тюрк. «ахыска тюркляри») - немногочисленный народ с исключительно трагической судьбой. Коренные жители Грузии, они жили на юге страны в трех районах Ахыски (Месхетии) - Ахалцихском, Адигенском, Аспиндзском, - а также частично в Джавахетии (Ахалкалакский район). В 1944 г. они были депортированы со своей исторической родины в республики Средней Азии, но и там не нашли покоя: в 1989 г. ахыскинцы подверглись погрому в Узбекистане. Десятки тысяч людей остались без крова. События того времени названы «Ферганской трагедией» а ахыскинские турки дважды изгнанными из Советского Союза. Газета Комсомольская Правда в статье от 10 августа 1989 г. довольно ёмко и чётко определила всю суть проблемы: «Они хотят на родину - в Грузию. Родина не хочет их». Вновь началась депортация в разные республики бывшего СССР, где они не раз становились жертвами насилия и погромов. Их желание вернуться на историческую родину - в Грузию так и не осуществилось [Юнусов А., 1999:Элк.Рес.].

Трагическая судьба этого малого народа в составе СССР обусловила тот факт, что ахыскинский этнос в советской историко-этнографической науке совершенно не исследовался, было наложено официальное табу, вследствие которого даже не признавалось существование этой этнической группы. Распад СССР принципиально изменил ситуацию и в настоящее время к данной теме обращаются все больше исследователей. Вместе с тем, учитывая трагическую судьбу ахыскинцев в составе СССР, исследовательская дискуссия об их происхождении и истории зачастую приобретает политизированный характер.

Иначе говоря, в некоторых работах по данной проблематике, преимущественно научно-популярного характера, «ахыскинский фактор» рассматривается в качестве дополнительного аргумента

осуществления всесторонней «демонизации» советской государственности. Естественно, что указанное обстоятельство создает дополнительные затруднения при научном исследовании данной проблематики. Относительно этногенеза ахыскинских турок в настоящее время нет единого представления.

В источниках и документах Российской империи XIX - начала XX вв. преобладают термины «мусульмане» и «турки», иногда «грузины-сунниты». В советское время этот народ до депортации 1944 г. именовали «турками» или «азербайджанцами», и уже в Средней Азии в документах они фиксировались как «турки», иногда – «азербайджанцы» [Юнусов А., 1999:Элк.Рес]. Политизация национального самосознания турок ахыскинцев, выраженная в оформлении ими общественного движения «путь на Родину», активно развивающегося в настоящее время, еще более актуализировала вопрос об их происхождении.

В настоящее время по данному вопросу существует две основные точки зрения. Первая определяет их грузинское происхождение и основывается на исследованиях грузинских ученых. Согласно этой теории, историческая грузинская область Месхетия в 1578 г. была завоевана османскими турками, и в результате местное население приняло ислам, было отуречено и утратило грузинское самосознание. Под влиянием сторонников этой точки зрения с конца 80-х гг., особенно после ферганских событий, в литературе получили распространение новые термины – «месхетинские турки» или «турки-месхетинцы». Однако, необходимо помнить, что турки и месхи совершенно разные народы и нельзя их идентифицировать.

Согласно второй точке зрения, распространенной сегодня среди подавляющего большинства ахыскинцев, они – турецкого происхождения, а их подлинное имя – «ахыскинские турки».

Однозначное решение вопроса этногенеза ахыскинских турок затруднено вследствие отсутствия достоверных сведений о древней истории Грузии и ее взаимоотношениях с тюркским миром. В книге М. Бросе «История Грузии»¹ упоминается о Восточном походе Александра Македонского, который в конце IV в. до нашей эры проходя через территорию Кавказа столкнулся с сильным турецким противостоянием. Они были Кыпчаки и Бунтурки² (тюрк. «Бун-Тюрк») [Brosset, 1849:33-34]. Это говорит о довольно раннем появлении и оседании тюрков в Закавказье и в какой то мере способствующей этническим процессам, возникшим на Кавказе в начале I тысячелетия нашей эры.³ Как известно во II веке на Северном Кавказе появились тюркоязычные племена, прибывшие сюда из Центральной Азии и ставшие известными тогда под общим именем «гунны». Вслед за этим началось проникновение тюркских племен на Южный Кавказ, куда они неоднократно в III веке совершали походы.

Судя по источникам, в этот период наибольшую активность проявляли «барсилы» или «басилы», которые чуть позже создали в Дагестане государство Барсилиа (Берсула, Баршалия). Другая часть барсил (басил) осела на Южном Кавказе, при этом в Северном Азербайджане область их проживания именовалась в источниках Баршалия, а в Армении - Басен или Басеан (между современными городами в Турции Карс и Эрзурум). Осели барсилы и в Грузии [Еремеев Д.Е., 1971: 58-60].

К началу IV века гунны, усилившись за счет тюркских и древнеугорских племен Алтая и Сибири, начали свои походы в Европу и на Кавказ. Основную роль в этом военно-политическом объединении составляли древнебулгарские племена. Покорив к 70-м гг. IV века Северный Кавказ, гунно-булгарская орда в 395 г. совершила опустошительный поход на Южный Кавказ и другие регионы Востока. При этом основным регионом их действий на Южном Кавказе были Азербайджан и Грузия [Миринейский Агафий, 1996:13]. Вероятно, именно в этот период времени тюркские племена, в частности, предки асхытинских турок окончательно сформировались как этнос на территории Закавказья. О данном факте свидетельствуют разнообразные древнейшие грузинские источники.

Таким образом, представляется справедливым вывод о том, что уже в первой четверти VII в. в Грузии тюрки были частью местного населения и грузины – «все цари картлийские, все мужи и женщины» - знали хазарский, т.е. тюркский язык [Мровели Леонти, 1979:54] Этногенез ахысцев на территории Грузии подтверждают и данные топографии. Так, с гуннами связаны названия многочисленных населенных пунктов: в Ахыске - с.Хона (Адигенский район), а также с.Хони (около г.Кутаиси) и крепость Хунан восточнее Тбилиси [Юнусов А., 1999:Элк.Рес.].

Представляется, что окончательное завершение – этногенеза ахыскинцев совпало по времени с нападением на Грузию разнообразных тюркских завоевателей в XIII – XVвв, в первую очередь, татаро-монгол. Под воздействием данных событий было завершено формирование автохтонной территории

¹ Сборник хроник «*Картлис Цховреба*», охватывает период от Античности до XIX вв.

² Бунтурки или Бунтюрки в древнегрузинских источниках именуется одним из древнейших жителей Закавказья. Академик Николай Яковлевич Марр (1865-1934) в своем произведении «*Имполит. Толкование Песни Песней*, СПб., 1901/ с.I-XII» объясняет слово бун, как заимствованное из персидского, и значащий «коренной», то есть бун-турки – «коренные, подлинные турки».

³ Данной точки зрения придерживаются и многие турецкие историки, в частности, знаменитый турецкий исследователь Юнус ЗЭЙРЕК. Смотрите: Yunus ZEYREK, «*Ahıska Araştırmaları*», Kozan Ofset Matbaacılık Yay., Ankara, 2006, 352 s.

асхыскинского этноса, области Ахыска, которая в указанный период начинает упоминаться в тюрских источниках [Юнусов А., 1999:Элк.Рес.].

Таким образом, тюрское происхождение ахыскинского этноса, на наш взгляд, не вызывает сомнений. Данное обстоятельство во многом определило трагическую судьбу данного этноса, который в результате исторического процесса остался «отрезанным» от родственных этнических групп.

В этой связи представляется, что своеобразным «золотым веком» ахыскинцев стал османский период истории Грузии, в ходе которого эта этническая группа, учитывая свое тюрское происхождение, имела привилегированный статус на территории Грузии. В данный период турки – ахыска стали частью мощной османской национальной общности, активно участвуя в ее трансформациях в направлении формирования нации.

Без преувеличения можно констатировать, что дальнейшую трагическую судьбу турок ахыска предопределила экспансия Российской империи на территорию Закавказья. Уже в начале XIX в. после успешных для России войн с Турцией и Персией большая часть Грузии вошла в ее состав. Присоединение области компактного проживания состоялось в 1828 году, когда русские войска в ходе очередной русско-турецкой войны заняли город Ахыска. В результате был образован Ахалцизский уезд.

Российская экспансия спровоцировала первую войну масштабной миграции турок ахыска – в первой половине XIX в. большая их часть покинула районы традиционного проживания и отправилась в восточные районы Османской империи. Фактически этот процесс принял характер принудительного переселения, то есть депортации, поскольку для этого были созданы правовые основания.

Так, еще в начале 1828 г. командующий русской армией И.Ф. Паскевич издал распоряжение, позволяющее мусульманам, желающим переселиться в Турцию, продавать их участки и недвижимость. А чуть позже, в соответствии с ст.13 Адрианопольского договора от 2 сентября 1829 г.⁴, подданным двух государств, изъявившим желание переселиться, разрешалось осуществить это в 18-месячный срок, продав при этом недвижимость и взяв с собой движимое имущество [Юзефович Т., 1869:59; Сазанов А.А., 1992:111]. Очевидно, что в условиях этноконфессиональной нетерпимости русских по отношению к туркам-мусульманам указанные акты имели не рекомендательный характер, а императивное значение.

Масштабы первой переселенческой волны ахыска турков оценить в настоящее время достаточно сложно. Косвенно, исторические источники того времени свидетельствуют о том, что миграционные процессы затронули, в первую очередь, городское население.

Другими словами, результатами вышеуказанного процесса стало изменение территориальной структуры населения – в период нахождения района в составе Российской империи большая часть ахыска стала проживать в сельской местности, результатом чего стало объективное падение интеллектуального и образовательного уровня представителей малой народности. При этом имело место значительное сокращение численности данной этнической группы. По некоторым данным, после русско-турецкой войны к 1829 г. население края сократилось со 100 тыс. до 45 тыс. чел. [Юнусов А., 1999:Элк.Рес.]. Следует отметить, что имперское правительство своей политикой провоцировало возникновение этносоциальной напряженности в регионе. Так, уже в 1830-е гг. в Ахалцизский уезд было переселено более 30 тыс. армянских семей. При этом именно они стали получать разнообразные социально-экономические и политические преференции от русской администрации.

В течении XIX века наблюдалась тенденция к неуклонному снижению численности турок ахыска на территории их компактного проживания. Так, первая перепись населения в Российской империи в 1897 г. показала, что в Ахалцихском и Ахалкалакском уездах Тифлисской губернии проживало 141,5 тыс. чел., из них турок «по языку» было зафиксировано 43,3 тыс. чел. или 31% населения. А большинство уже стали составлять армяне (48% населения края). Грузин было 13%, а остальные были русские, курды и др. народы. Однако турки составляли большинство в Ахалцихском уезде - 36,5 тыс. чел. или (53%), а армяне - в Ахалкалакском - 72% [Юнусов А., 1999:Элк.Рес.]. Таким образом, государственная политика Российской империи провоцировала постепенное «размывание» малой народности и превращение турок ахыска в дискриминированное национальное меньшинство.

События, связанные с Первой мировой войной и крушением Российской империи в результате революционных событий предоставили исторический шанс туркам ахыска для воссоединения своей этнической общности. В июле 1918 турецкое население бывших Ахалцихском и Ахалкалакском уездов Тифлисской губернии провело референдум, результатом которого стало вхождение областей в Османскую империю, после крушения которой в октябре 1918 г. было образовано временное правительство Ахыска. Таким образом, возникла возможность создания национального государства. Однако, под угрозой военной экспансии грузинских и армянских советских войск, турки ахыска вынуждены были объединить усилия с азербайджанским населением региона и провозгласить Аразо-Турецкую республику [Kahramanov, 2014:35].

⁴ Смотрите указ в Примечания 1

Конституирование этого государственного образования в условиях ожесточенного гражданского противостояния на территории бывшей Российской империи не только не дало возможности для этнической консолидации турок ахыска в рамках своего исторического анклава, но и стало предпосылкой для очередной депортации большинства ахыска из этих районов. Так, весной 1919 г. в результате «ожесточенных боев грузинским войскам удалось занять значительную часть Ахыски, при этом немало турок было убито, еще больше изгнано. Лидер турок-ахыска Омар Фаиг-бек был вынужден бежать в Азербайджан. А вскоре, в феврале 1921 г., в Грузии была установлена Советская власть и начался новый период в истории ахыскинских турок». [Носадзе. В., 1991:152]

Советский период в истории турок ахыска без преувеличения можно назвать самым трагическим. В результате становления на территории Закавказья советской государственности были не только ликвидированы институты суверенной турецко-азербайджанской государственности, но и осуществлены жесткие репрессивные меры в отношении интеллигенции ахыска турков. Немногие представители этого социального слоя рассматривались советской властью в качестве классовых врагов и контрреволюционеров, в результате чего были в большинстве своем физически уничтожены.

В 1930-е гг. в отношении турок ахыска стала проводиться политика тотальной этнической дискриминации во всех сферах общественной жизни. Запрещалось употребление их этнонима и указание национальной принадлежности. В этот период ахыска официально стали именовать азербайджанцами.

Вышеуказанная политическая стратегия в отношении турок ахыска способствовала их репопуляции в короткие сроки. Об этом свидетельствуют следующие статистические данные.

В 1926 г. первая советская перепись населения отразила следующую структуру населения в Ахалцихском районе - турок по-прежнему было больше, но не как раньше (29 тыс. чел. или 30% населения района). Зато возросло число грузин (24 тыс. чел. или 25%) и армян (15 тыс.чел. или 16%). Всего же на территории бывшей исторической Ахыски в 1926 г. жило 56,7 тыс. «турок» или «османских турок», а также 11,6 тыс. грузин с родным «тюркским» языком. Последние были мусульманами. Поэтому общая численность турок в регионе в 1926 г. приближалась к 68 тыс. чел., что составляло около 40% населения края. [Воробьев, 1938; Юнусов А., 1999:Элк.Рес.]

Накануне Второй мировой войны по переписи 1939 г. Ахалцихском районе Грузии проживало 59,5 тыс. чел. Из них турок было 28,5 тыс. чел. (48%), армян - 16.5 тыс. чел. (28%), грузин - 6 тыс. чел. (10%). Остальные - курды, русские и др. [Бараташвили М., 1998:8]

В Великой Отечественной войне турки ахыска в большинстве своем героически проявили себя. В советскую армию было призвано более 45 тыс. турок ахыска, более половины из которых погибло на фронтах, а 8 тыс. стали носить звание Героя Советского союза [Бугай Н.Ф., 1994:13]. Данные факты, однако, совершенно не изменили характер и направленность советской политики в отношении ахыска. После Великой Отечественной войны их этническая дискриминация была продолжена. Началась политика насильственной «грузинской» ассимиляции ахыскинцев, в результате которой они не только лишились права на использование собственного языка, но и даже права носить фамилии – они были преобразованы на грузинский манер.

Кроме того, по инициативе Л. Берия в ноябре 1944 г. был организован процесс депортации оставшихся ахыска из районов их традиционного проживания. Это обстоятельство следует квалифицировать в качестве преступления против человечности. Оставляя в стороне морально-нравственную сторону политики советского государства, следует отметить, что из числа насильственно переселяемых мусульман района (около 100 тыс. чел, в том числе и ахыска) более 16 % умерло в процессе переселения или на новых местах проживания в течении следующих двух лет [Бугай Н.Ф., 1994:16]. Кроме того, следует отметить, что на новых местах проживания в отношении ахыска был введен жесткий административный надзор, который был отменен лишь в 1956 г.

«Хрущевская оттепель» предоставила шанс на реабилитацию некоторым туркам ахыска, которые идентифицировали себя с азербайджанцами. В соответствии с Указом Президиума Верховного совета СССР, принятым в октябре 1957 г., туркам разрешалось переезжать в Азербайджан. Таким образом, начиная с 1957 г. 25-27 тыс. турок смогли переехать в Азербайджан в качестве азербайджанцев. [Бугай Н.Ф., 1994:18]

В дальнейшем правительственная позиция в отношении ахыска была еще более смягчена. Начиная с 1974 г. им разрешалось проживание в любом регионе СССР. Однако, реальное исполнение этого правительственного решения было в значительной степени затруднено в связи с позицией грузинского руководства, которое в качестве ключевого условия возвращения ахыска в районы своего традиционного проживания выдвинуло необходимость признания ими своего грузинского происхождения и соответственно – отказ от своих национальных атрибутов. Естественно, такая позиция приводила к росту межнациональной напряженности в регионе. Неготовность большинства турков ахыска выполнять поставленные требования провоцировала их попытки нелегального возвращения на Родину.

Так, например, еще до принятия Указа 1974 г. около 400 семей ахыска нелегально переехало в Гальский район Грузии из Азербайджана, но эта попытка оказалась неудачной и под давлением грузинских

властей они были вынуждены покинуть страну и иммигрировать в Турцию [Бугай Н.Ф.,1994:32]. Большая часть турков ахыска в конечном счете были вынуждены признать требования грузинских властей и в течение 1970, 1980 – х гг. большая их часть вернулась в Грузию, фактически отказавшись от основополагающих атрибутов этнической идентификации.

Следует отметить, что возвращение ахыска в места своего исторического проживания даже в незначительном количестве (всего за указанный период вернулось не более тысячи семей) создало конфликтогенную ситуацию в отдельных регионах Грузии. В условиях численного превосходства грузин, а также отсутствия сколь-нибудь значимой поддержки на местах ахыскане смогли закрепиться в районах своего исторического проживания. В результате к началу 1990 х гг. в Грузии осталось лишь не более 35 семей, остальные были вынуждены покинуть этот район СССР [Бугай Н.Ф.,1994:36].

Трансформации советской государственности в годы «перестройки» предоставили туркам ахыска очередную возможность на достижение полной реабилитации и возвращение в область их исторического проживания. Активистами ахыска был создан общественно-консультационный центр в Узбекистане, где к этому времени осели большая часть оставшихся ахыска (примерно 100 тыс. чел).

Под председательством Ю.Сарварова, в начале 1988 г., было создано общество «Ватан» («Родина»). Однако, советское руководство восприняло деятельность данной организации как попытку осуществления антисоветской деятельности. В результате летом 1989 г. в Узбекистане силовыми структурами была организована масштабная операция, в результате которой более 100 человек – наиболее активных членов общества были убиты, а в отношении остальных членов общины ахыска было принято новое решение о депортации. Под влиянием жестких мер административного воздействия «74 тыс. турок покинули Узбекистан. При этом 17,5 тыс. осело в Казахстане, 16 тыс. - в России, а более 40 тыс. - в Азербайджане» [Юнусов А.,1999:Элк.Рес.].

Крушение советской государственности еще более усугубило положение ахыскинцев. Политический хаос и экономические трудности больно ударили по этому немногочисленному народу, рассеянному по многим республикам бывшей СССР. Возникли серьезные проблемы с налаживанием контактов различных общин ахыскинцев друг с другом. Даже численность ахыскинцев на сегодня точно не известна. По данным ряда исследователей, к началу 1998 г. на территории бывшей СССР проживало 320-380 тыс. турок. При этом расселены они следующим образом: в Азербайджане - 100-135 тыс. чел.; в России - 65-70 тыс.; в Казахстане - 90-105 тыс.; в Кыргызстане - 30-35 тыс.; в Узбекистане - 10-15 тыс.; на Украине - 7-10 тыс. Незначительное их количество проживает и в других республиках бывшего СССР [Юнусов А.,1999:Элк.Рес.].

В результате распад советской государственности еще более осложнил жизнедеятельность ахыскинцев. Так, в Узбекистане они стали объектами политических репрессий и этнических чисток, в Армении в результате эскалации нагорно-карабахского конфликта стали беженцами, в России подвергались дискриминации со стороны властей и казаческого сообщества, поскольку осели на территории Краснодарского и Ставропольского краев. На протяжении 1990- х гг. в этих регионах стали происходить частые погромы на этнической почве. В настоящее время ахыскинцы все также далеки от разрешения проблем национальной консолидации и возвращения на Родину. Среди политически активной их части сформировалось три основных направления.

Первое из них самое влиятельное отождествляется с возрожденной организацией «Ватан», имеющую штаб-квартиру в Москве и небольшую филиальную сеть на территории республик бывшего СССР, в которых проживают ахыскинцы. Ключевым политическим приоритетом этой организации является обеспечение возвращения на территории их исторического проживания без всяких предварительных условий.

Второе направление представлено организациями, в которые включены ахыскинцы, идентифицирующие себя с грузинами и в связи с этим стремящиеся к переселению на территорию Грузии. Иными словами, активисты организационных структур этого направления выступают за организацию репатриации на территорию Грузии.

Сторонники третьего направления выступают за организованную эмиграцию в Турцию, указывая на наличие правовых оснований для осуществления этой миссии. Турецкий парламент еще в 1992 г. принял закон, в соответствии с которым разрешалось расселение 500 семей ахыскинцев в Турции, в основном в восточной Анатолии, где сегодня проживает до 15 тыс. турок Ахыска [Юнусов А.,1999:Элк.Рес.].

Представляется, что лоббирование принятия турецким парламентом подобного законодательного акта, обеспечивающего национальную консолидацию ахыскинцев на турецкой земле является вполне реальным, что делает деятельность представителей третьего из указанных направлений в общественно-политическом движении ахыскинцев наиболее перспективным. Вместе с тем, на наш взгляд, решение проблемы обеспечения этнической консолидации и реабилитации ахыска в настоящее время находится в плоскости международно-правового регулирования, что, естественно, в значительной степени осложняет позитивное разрешение ситуации.

*

Итак, проведенный анализ истории ахыскинского этноса позволяет констатировать, что эта народность имеет весьма трагическую судьбу. Ее история представляет собой пример крайней дискриминации, осуществляемой по этническому принципу. С сожалением следует констатировать, что такую политику в отношении ахыскинцев проводило в основном советское правительство. При этом она имела явную тенденцию к своему ужесточению – так, если в период Российской империи в отношении турок ахыска применялись исключительно дискриминационные меры, связанные с ограничением их гражданско-правового статуса, то в период существования советской власти именно депортация как одна из крайних форм дискриминации в отношении этнического меньшинства стала основным политическим методом.

Таким образом, на наш взгляд, ответственность за решение проблем этнической консолидации ахыскинцев в наибольшей степени должна быть возложена на правительство Российской Федерации (в качестве правопреемницы СССР), которое обязано использовать политические ресурсы для обеспечения оптимального для ахыскинцев варианта дальнейшей их жизнедеятельности.

Иначе говоря, РФ должна выступить в качестве инициатора международно-правового разрешения проблемы политического статуса ахыскинцев, обеспечивающего их репатриацию либо на территорию Грузии, либо Турции. Представляется, что при принятии такого решения должно учитываться мнение каждой ахыскинской семьи по отдельности. Пока же эта сложнейшая проблема всё ещё ждет своего решения.

Summary

Thus, the analysis of the history of Ahiska ethnos allows us to state that this nation has a tragic fate. Its history is an example of extreme discrimination based on ethnicity. With regret, it should be noted that such a policy regarding Ahiska Turks was mainly carried out by the domestic government. At the same time, the policy had a clear tendency to tighten; for example, if in the period of the Russian Empire only measures limiting civil rights and discriminating legal status were applied to the Ahiska Turks and deportation was rather a forced step mostly initiated by the Ahiska activists, then, during the period of Soviet rule, deportation, as one of the most extreme forms of discrimination against an ethnic minority, became the main political method.

Thereby, in our opinion, the responsibility for solving the problems of ethnic consolidation of Ahiska residents should be placed to the greatest extent on the government of the Russian Federation (as the assignee of the USSR) which is obliged to use political resources to provide further optimal solution for the Ahiska.

In other words, the Russian Federation should act as an initiator of an international legal solution to the problem of the political status of the Ahiska Turks, ensuring their repatriation either to the territory of Georgia or Turkey. Apparently, when making such a decision, the opinion of each Ahiska family should be taken into account. In the meantime, this complex problem is still waiting to be solved.

Список Литературы

- Воробьев, (1938), **Всесоюзная Перепись Населения. 17 Декабря 1926 Г.**, Редакционно Издательское Управление, Москва, 103 с.
- Brosset M., (1849), **Historire De La Georgie** – 1, S.-Petersbourg, Imprimerie De L'academie Imperiale Des Science, 1033 с.
- Бараташвили Марат, (1998), **Правовое Положение Месхов-Репатриантов в Грузии**, Тбилиси, 145 с.
- Бугай Н.Ф., (1994), **Турки-Месхетинцы: Долгий Путь к Реабилитации**, Сборник Документов. Издательский Дом Росс, Москва, 224 с.
- Еремеев Д.Е., (1971), **Этногенез Турок (Происхождение и Основные Этапы Этнической Истории)**, Москва, 283 с.
- Kahramanov Nazim, (2014), “Aras Türk Hükümetinin Kuruluşu”, **İrs Miras Dergisi Tarih Bilinci**, 2 (10), Bakü, S.34-39.
- Мирунейский, Агафий (1996), **О Царствовании Юстиниана**. Пер. М.В.Левченко, Серис «Памятники Мировой Истории И Культуры», Изд. Арктос-Вика-Пресс, Москва, 256 с.
- Мровели Леонти, (1979), **Жизнь Картлийских Царей**, Пер. Пер. Г.В.Цулая. Издательство Наука, Москва, 186 с.
- Носадзе. В., (1991), **Борьба За Восстановление Территориальной Целостности Грузии (Месхети)**. // **Литературная Грузия**, № 7, С.149 – 157.
- Сазанов А.А. И Др.Составители (1992), **Под Стягом России: Сборник Архивных Документов**, Изд. Русская Книга, Москва, 432 с.
- Юзефович Т., (1869), **Договоры России с Востоком. Политические и Торговые**, Издательство Тип. О. И. Бакста, Санкт Петербург, 326 с.
- Юнусов А. (1999), **Ахыскинские Турки: Дважды Депортированный Народ**, [Электронный Ресурс].- Url: <http://www.Ahiska-Gazeta.Com/Ru/Histories/50/>
- Zeyrek, Yunus (2006), “**Ahiska Araştırmaları**”, Kozan Ofset Matbaacılık Yayınları, Ankara, 352 s.

Примечания

Прим.1 Андринопольский мирный договор между Россией и Турцией от 2 сентября 1829 г. Статья XIII

риями и по разнѣ ратификацій обояхъ Государей, Блистательная Порта немедленно приступитъ къ скороку и точному исполненію содержащихся въ ономъ постановленій, а именно: статей III и IV, относительно границъ, подлежащихъ раздѣлу обѣ Имперіи въ Европѣ и въ Азіи, и статей V и VI, касательно Княжества Молдавіи и Валахіи, равно какъ и Сербіи, и коль скоро сіи различныя статьи признаны будутъ исполненными: то Императорскій Россійскій Дворъ приступитъ къ выводу войскъ своихъ изъ владѣній Имперіи Оттоманской, согласно съ начертанными въ отдѣльномъ актѣ основаніи, составляющимъ равносильную съ прочими часть настоящаго мирнаго договора. До совершеннаго же опущенія занятыхъ земель, управление и порядокъ, кои тамъ нынѣ введены, подъ вліяніемъ Императорскаго Россійскаго Двора, останутся въ своей силѣ, и Блистательная Порта Оттоманская отнюдь не будетъ въ то вмѣшиваться.

Ст. XII. Немедленно, послѣ подписанія настоящаго мирнаго договора, дано будетъ Начальникамъ обоюдныхъ войскъ повелѣніе, прекратить на сушѣ и на моряхъ военныя дѣйствія. Тѣ же дѣйствія ихъ, кои послѣдуютъ по подписаніи настоящаго договора, будутъ почтены какъ бы не случившимися, и не причинятъ никакой перемены въ постановленія, содержащихся въ ономъ. Равнымъ образомъ все, что въ сей промежутокъ времени будетъ завоевано войсками той или другой изъ Высшихъ договаривающихся Державъ, будетъ возвращено безъ малѣйшаго отлагательства.

Ст. XIII. Высшія договаривающіяся Державы, возобновляя между собою союзъ искреннаго дружества, даруютъ общее прощенье и совершенную амнистію всѣмъ своимъ, какова бы званія они ни были, подданнымъ, которые въ продолженіи войны, нынѣ благополучно прекращенной, принимали участіе въ военныхъ

дѣйствіяхъ, или обнаруживали поведеніемъ или мнѣніями своими приверженность къ которой либо изъ двухъ договаривающихся Державъ. А потому, никто изъ такихъ лицъ, за прежніе поступки свои, не подвергнется беспокойству или преслѣдованіямъ въ отношеніи ни къ личности, ни къ имуществу; по каждому изъ нихъ предоставляется право, снова вступить во владѣніе прежнею своею собственностію, спокойно, подъ покровительствомъ законовъ, пользоваться оною; или, не опасаясь никакихъ притѣзаній и притѣсненій, продать оную въ теченіи осьмнадцати мѣсяцевъ, если пожелаеть переселиться съ своимъ семействомъ и движимымъ имуществомъ въ другую страну по его избранію.—Сверхъ того, обоюднымъ подданнымъ, жительствоющимъ въ Областяхъ, возвращаемыхъ Высокой Портѣ или уступаемыхъ Императорскому Россійскому Двору, дается также 18-ти мѣсячный срокъ, считая отъ разнѣ ратификацій настоящаго мирнаго договора, дабы они, если признають нужнымъ, могли сдѣлать распоряженія касательно собственности, ими приобретенной до войны, или послѣ оной, и перейти съ своими капиталами и движимымъ имуществомъ во владѣнія той или другой изъ договаривающихся Державъ.

Ст. XIV. Всѣ находящіеся въ обѣихъ Имперіяхъ военнопленные, какова бы они ни были народа, званія или пола, немедленно, по разнѣ ратификацій настоящаго мирнаго договора, должны быть выданы и возвращены безъ малѣйшаго выкупа или платы.—Изъ сего исключаются Христіане, добровольно принявшіе въ Областяхъ Блистательной Порты Магометанское исповѣданіе, и Магометане, также добровольно принявшіе вѣру Христіанскую въ предѣлахъ Россійской Имперіи.

Такимъ же образомъ будетъ поступлено и съ тѣми Россійскими подданными, кои по подписаніи настоящаго мирнаго договора, по

Источник: 100 Главных документов Российской истории. Российское военно-историческое общество (РВИО). <http://doc.histfr.ru>

GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ

FOOTPRINTS OF MODERN TURKIC DIALECTS IN THE WORKS OF KYRGYZ
WRITER OF TRANSITIONAL PERIOD: OSMONAALY SYDYKOV

СЛЕДЫ СОВРЕМЕННЫХ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПИСАТЕЛЯ КИРГИЗСКОГО
ПИСЬМЕННОГО ПЕРИОДА ОСМАНААЛИ СИДИКОВ

Meder Saliev*

Öz

Geçiş dönemi, toplumların hayatında büyük değişimlerin yaşanmaya başladığı, bunun da cemiyetin bütün değerlerine sirayet ettiği dönemlerdir. 1900'lü yılların başı, bütün Türk dünyasında büyük değişimlerin yaşandığı bir geçiş dönemidir. Türk Dünyasının yazı dilinden birisi olan Çağatayca etkisini kaybetmiş ve Türkistan'da pek çok konuşma dili bazı sebeple yine şu veya bu şekilde yazı dili olmaya başlamıştır. Bu dönemde verilen eserler de geçiş dönemi eserleridir. Sovyetlerin kurulmasından sonra devletin takip ettiği bir politikayla bu günkü şeklini alan pek çok Türk yazı dilinin bu geçiş döneminde özgün şeklini bulmak, diğer Türk lehçeleriyle müştereklerini tespit etmek ve bu metinlerden hareketle değişimin seyrini, yönünü vs tespit etmek mümkündür.

Sovyet kaynaklarında Kırgızların yazısının 1924 yılında "Erkin Too" gazetesinin yayımlanmaya başlamasından sonra ortaya çıkmıştır şeklindeki bilgiler olmasına rağmen Kırgızlar arasında Sovyet öncesinde de bazı "moldo" dediğimiz yazar şairlerin, tarihçilerin olduğu görülmektedir. Bu makalede Kırgızların ilk yazar tarihçisi Osmanaalı Sıdıkov tarafından geçiş dönemi Çağatayca ile yayınlanmış olan "Muhtasar Tarih-i Kırgızıya" ile "Tarih-i Kırgız Şadmaniya" adlı eserlerinin gramer özellikleri incelenmiştir. Yazar eserini ne kadar saf Kırgız Türkçesi ile yazdığını söylemişse de geçiş dönemine denk geldiği için eserin içinde hem Çağatay hem de Kırgız Türkçesine ait özellikler bulunmaktadır. Eserlerde görülen gramer özellikleri Çağatayca ile Kırgız Türkçesinin özellikleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın sonucunda hem Çağatayca hem de Kırgız Türkçesinde görülmeyen gramer özellikleri tespit edilmiştir. Bu gramer özellikleri, çağdaş Türk lehçeleri arasından hangi lehçelerinde kullanılmakta olduğu üzerinde durulmuştur ve eserde geçen örnekleri eserlerinin baş harfinden kısaltılarak /Ş/ ve /M/ şeklinde hangi sayfada ve kaçınıcı satırında geçtiği belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağdaş Kırgız yazı dili, Çağdaş Türk Lehçeleri, ses özellikleri, şekil özellikleri.

Abstract

The transition period sare often marked with Grand changes in the life time sandwith the levels with which these changes permeate different levels of society. Early XXth century is such a period for the turkic world. The Cagatay language, which was one of two literary turkic languages, has lost its influence, where as many spoken languages of Turkestan were becoming literary. It is possible to compare and analyze the modern day turkic dialects of Turkestan, and trace the differences between them to the socio-political transformations of their carriers in the beginning of the XXth century.

Although the Soviet records indicate that the Kyrgyz language has started to be literary starting from 1924, when the first newspaper in Kyrgyz "Erkin Too" starts its life, history tells us that even before the Soviet reformations, there used to be *mullahs* which would write and document the folklore and spoken history. These writers would write their works in Cagatay language using Arabic alphabet. In this article, we analyze Kyrgyz grammar in the works of a first Kyrgyz history writer Osmonaaly Sydykov. He wrote his books "Muhtasar Tarih-i Kırgızıya", "Tarih-i Kırgız Şadmaniya" in the city of Ufa. Despite the claims of the

* . ORCID. 0000 0001 5800 570X , Dr. , medersaliev1985@gmail.com

GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ

author regarding the usage of pure kyrgyz in the books, it is possible to trace the influence of the Chagatay language in it. We compare the grammar of the book with contemporary grammar of kyrgyz language. We then analyze, which of those properties are in active use in the modern turkic languages.

Keywords: Chagatay language, Modern Kyrgyz written language, modern turkic dialects, sounds

Аннотация

Переходный период - это период, в который общества претерпевают серьезные изменения в своей жизни, и это распространяется на все ценности общества. Начало 1900-х годов - это переходный период, в котором происходят большие перемены во всем тюркском мире. Чагатайский язык, один из двух письменных языков тюркского мира, утратил свое влияние, и Туркестан так или иначе стал языком речи. Произведения, представленные в этот период, являются произведениями переходного периода. После создания Советского Союза можно найти конкретную форму тюркского языка в этот переходный период, определить его сходство с другими тюркскими языками и определить ход изменений, направление и так далее.

Хотя киргизские произведения появились в советский период в 1924 году после публикации газеты «Эркин-Тоо», видно, что есть некоторые писатели и историки, которых мы называем «молдо» среди киргизов. Эти писатели использовали свои произведения на арабском алфавите, использовавшемся в чагатайский период. В результате источников, которые мы обнаружили в этой статье, первый писатель-историк киргизов по имени Сидык Уулу в городе Уфе во время обучения в Медресе-и-Алие, «Мухтасар Тарих Киргизия» а также «Тарих Киргиз Шадмания», написанные в переходный период, подчеркиваются грамматические особенности его произведений. В своей произведении, хотя писатель рассказывает о том, как он относился к своей работе на чистом киргизском языке, также в переходный период в произведении используются особенности чагатайского и современного киргизского языков. В произведении сравнивались с грамматическими особенностями чагатайского и киргизского языков. В результате этого сравнения, помимо звуковых изменений в некоторых словах, таких как $\emptyset \rightarrow c$ -, $t \rightarrow d$ -, (то же самое) $\rightarrow g$, чего нет ни в чагатайском языке, ни в современном киргизском языке а также были определены такие как прошедшее время, будущее время, повелительное наклонение, и $-ırdı$, $ırdı$, $eçek$, $-adı$, $+ı$ некоторые прилагательные, местоимения, предлоги были найдены наряду с особенностями формы. Грамматические особенности этого исследования были подчеркнуты на современных тюркских языках и примеры работ, упомянутых в книге, сокращены на первую букву произведений, и упомянуты страницы в форме / Ş / и / M /.

Ключевые слова: Чагатайский язык, современный киргизский язык, современные тюркские языки, звуковые особенности, свойства формы.

1. Giriş

Osmanaalı Sıdıq Uulu, 1875 yılında Kırgızistan'ın Koçkor ilçesine bağlı Abayda köyünde dünyaya gelmiştir. Osmanaalı Sıdıq Uulu gençliğinde büyük ağabeyi Carkınbay mollanın eğitiminde harf tanıyarak okuma yazma işlerine erken yaşta başlayarak Arapça ve İslam dinini öğrenmeye başlamıştır (Osmanaalı Sıdıq Uulunun Kızı Menen Maek, 2016:335). İlk eğitimini aynı yerde yerli bir molladan alan Osmanaalı Tokmak şehrine gelerek Şakir Halfa adında bir hocadan eğitim almaya başlamıştır. Şakir Halfa o zamanlar Kuzey Kırgızlar tarafından tanınan bir molla olup, Tatarca, dinî, coğrafya ve tarih gibi alanlarda eğitim vermiştir. 1899 yılında da eğitimini ilerletmek amaçlı Üç-Turfuna'ya gitmiş, oradan da Buhara'ya geçmiştir. Buhara'dayken Şabdan'ın kendi çocukları için medrese açtığını ve dışarıdan hoca getirdiğini duyarak Kemin'e gelip, Ufa'lı hocalardan ders almaya başlamıştır (Kocobekov, 2016:179).

1903 ve 1904 yılları arasında Şabdan'ın açmış olduğu medresede Şabdan'ın getirtmiş olduğu Yamliha karı, Zakir karı ve Vahabovlar'dan eğitim alarak onların önerisiyle 1911 yılında Ufa şehrine Medrese-i Âliye'ye gitmiştir (Kocobekov, 2005:21).

Medrese-i Âliye'yi tamamladıktan sonra Kırgızistan'a dönerek 1920 yılından 1928 yılına kadar Pişpek (şimdiki Bişkek) şehrinde Tatar okulunda öğretmenlik yapmıştır. 1931 yılında da bazı bilgilere göre "kulaklık" veya siyasî görüşlerinden dolayı hapsedilmiştir (Kocobekov, 2016:180).

Sıdıq Uulu'nun Stalin rejiminin baskısından dolayı ülkeyi nasıl terk ettiği üzerinde farklı görüşler olsa da en yaygın olanı 1933 yılında tutuklanarak Taşkent'te gönderilmesi ve orada arkadaşlarının yardımıyla hapisten kaçmayı başararak Doğu Türkistan'a kaçması ve Kulca şehrinde ölmesidir (Güngör, 2015:251).

Diğer bir bilgiye göre de 1930.yılında Osmonaalı Sıdık Uulu “zengin aile soyundan gelme” gibi suçlamalardan dolayı hapse atılma korkusundan Çin’e kaçmış ve 1942 yılında 67 yaşındayken vefat etmiştir (Koyçiev, 2016:197).

27 Mart 1958 tarihinde Kırgız SSR Yüksek Mahkemesi kararıyla, 13 Mart 1931 tarihinde Osmonaalı için alınan suçluluk kararları hükmünü yitirmiştir (Koyçiev, 2016:198).

Yazarın, Kırgız tarihini şecere tarzında ele almış olduğu 1913 yılında Şark matbaasında yayımlanan “*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*” ve 1914 yılında “*Tarih-i Kırgız Şadmaniya*” adıyla basılmış iki eseri bulunmaktadır. Eserler 1986 yılında Doğu Türkistan’da ıslah edilmiş Arap alfabesiyle “*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*” ve “*Şadmaniya*” isimleriyle tek kitap halinde ŞincanCaştar Basması tarafından tekrar yayınlanmıştır.

Eserlerde Kırgız boyları hakkında geniş bilgi verilmekle birlikte dönemin sosyal, ekonomik ve eğitim durumu hakkında da bilgi verilmiştir. Bunlar dışında şiirlerinde insanları tembellikten kurtularak çalışmaya yönelmesi gerektiği, cahillikle çalışmanın neler getireceği üzerinde durmuştur.

Eserler imla bakımından ne kadar Çağatay Türkçesinin imla özelliklerine uygun bir şekilde yazılmaya çalışılmışsa da yazarın, eserlerini çok zor bir imla ile yazdığını, yazıda kendi dilinin ses özelliklerini Arap alfabesine uyarlayamadığından eserlerin yazımında ortak imla kuralına dikkat etmeden kendince bir imla kuralı kullandığını söyleyebiliriz.

Bu makalede de 1913 yılında son dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış olan “*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*” ile “*Tarih-i Kırgız Şadmaniya*” adlı eserlerin gramer özellikleri Çağatay Türkçesi ve Çağdaş Kırgız yazı dili ile karşılaştırıldıktan sonra, metinlerde geçen Çağatay Türkçesi ve Çağdaş Kırgız yazı dilinin gramer özellikleri dışında kullanılan özellikleri çağdaş Türk lehçeleri içinden gösterilmeye çalışılmıştır.

2. Eserlerde Görülen Çağdaş Türk Lehçelerine Ait Ses Özellikleri.

ø-> c- türemesi

Çağatay Türkçesinde *ır* ve *ırla-* şeklinde kullanılan kelime (Ünlü, 2013: 500-501), Çağdaş Kırgız yazı dilinde *ır*, *ırda-* (Kırgızca-Türkçe Sözlük I, 2017: 963-969) şeklinde kullanılmaktadır. İncelediğimiz metinde *ır* ve *ırla-ırda-* şekillerinin yanında Çağatay Türkçesinde ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmayan *cır* ve *cırla-* şeklinin de kullanıldığı görülmektedir. Kelime başı /c-/li şekli çağdaş Türk lehçeleri arasından Kazak Türkçesinde (Bayaniyazov vd., 2003: 193-194), Kazan-Tatar Türkçesinde (Öner, 2015: 78) kullanılmaktadır.

Örnekler:

Cır (M03/01, M52/10, M63/09)~ır (Kırgızca-Türkçe Sözlük I, 2017: 964).

Cırla- (M30/05)~ırla- (Ş063/05)~ırda- (M67/08, Ş081/18)

t> d değişimi

Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 1154) ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde (Kırgızca-Türkçe Sözlük II, 2017: 2096) *tört* şeklinde kullanılan sayı sıfatı ile *tüz* isminin (Kırgızca-Türkçe Sözlük II, 2017: 2146; Ünlü, 2013: 1176) kelime başında /t-/ sesini koruduğu görülmektedir.

İncelediğimiz metinde ise bu kelimelerin kelime başı /d-/ sesiyle yazılmış örnekleri de bulunmaktadır. Eski Türkçeden beri kelime başında yer alan /t-/ sesi Çağdaş Kırgız yazı dilinde genellikle korunmuştur (Kasapoğlu, 2005: 86). Bu ses değişikliği üzerine Divanu Lügati’t-Türk’te Oğuz Türklerinin diğer Türklere aykırı olarak /d-/ sesini /t-/, /t-/ sesini de /d-/ sesine çevirdiğini: Oğuzların *deve*, *takı* öbür Türklerin *tewey*, *dakı* şeklinde kullandıkları anlatılmaktadır (Atalay, 1988: 31). Bu kelimeler çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *dört*, *düz* ve *duman* şeklinde kelime başında /d-/ sesi ile yazılmaktadır.

Örnekler:

Dört (M62/20, M70/09, M72/03, M72/03, Ş034/09, Ş035/13, Ş035/16, Ş037/10)< tört (M17/13).

Düz (Ş083/18)< tüz (Ş081/17).

Duman (Ş058/16)< tuman (M43/02).

-ş>-s değişimleri

Çağatay Türkçesinde *bés* (Eckmann, 1988: 76), Çağdaş Kırgız yazı dilinde de *beş* (Kasapoğlu, 2005: 190) olan sayı sıfatı incelediğimiz metinlerde bir yerde *bes* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Çağdaş Türk lehçeleri içinde Kazak Türkçesinde *bes* şeklinde kullanılmaktadır (İsaev, 2007: 62).

Örnek:

Beş (M69/19, M73/11, Ş031/11, Ş035/16)>bes (Ş126/13).

‘(ayn)> ğ değişmesi

Çağatay Türkçesinde ‘*aziz* ve ‘*ādil* kelimeleri Arapçanın imlasına göre yazılır. Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise Arapça kelimeler konuşma dilinde kullanıldığı şekilde orijinal dilin imlasıyla değil hedef dilin imlasına göre yazılmıştır (Cumakunova, 2008: 108). Bundan dolayı

GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ

Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılan Arapça kelimelerde bulunan ‘(ayn) sesi düşerek yanındaki ünlüleri uzattığı görülür (Kırgız Adabiy Tili'nin Grammatikası, 1980: 23). İncelediğimiz metinde ‘*aziz* ve ‘*ādil* kelimelerinin hem Arap imlasıyla hem de kelime başında kullanılan ‘(ayn) sesinin /ğ/ ile yazıldığı *gaziz*, *gādil* şekillerinde bulunmaktadır. Bu kelimelerin kelime başında /ğ/ olarak kullanılması çağdaş Türk lehçeleri içinde Tatar Türkçesinde *gaziz*, *gadel* (Öner, 2015: 141-144), Başkurt Türkçesinde *geziz*, *gadalet* (Özşahin, 2017: 171-176), Kazak Türkçesinde de *gaziz* (Bayaniyazov vd., 2003: 115) şeklinde kullanılmaktadır.

Örnekler:

‘Aziz (M09/07, Ş018/01, Ş072/16)~ *ğaziz* (Ş018/05).

‘Ādil (M29/02, M29/07, M39/14, Ş009/14, Ş043/01)~ *ğādil* (Ş007/19).

3. Eserlerde Görülen Çağdaş Türk Lehçelerine Ait Şekil Özellikleri

3.1. İsimden-İsim Yapım Ekleri

+li: Çağatay Türkçesinde -*IIg/-IUg* (Eckmann, 1988: 34) şeklinde bulunma, aitlik ve münasebet ifade eden sıfatlar türeten ek Çağdaş Kırgız yazı dilinde -*Llk/-LUk* şeklinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 115).

İncelediğimiz metinlerde bir örnekte bu ekin hem Çağatay Türkçesinde hem de Çağdaş Kırgız yazı dilinde görülmeyen bir şekilde bir yere mensubiyet ifade eden vasıf ismi görevinde -*li* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. -*li* şeklinde kullanılması çağdaş Türk lehçeleri arasında Türkiye Türkçesinde -*II/-IU* şeklindeki kullanıma benzemektedir (Korkmaz, 2009: 54).

Örnek:

Finikeli (M14/05, Ş023/13).

+de: Çağdaş Kırgız yazı dili gramer kitaplarında görülmeyen bu şekil Çağatay Türkçesinde *birte* şeklinde kullanılmaktadır (Eckmann, 1988: 79). İncelediğimiz metinde de *bitde* şeklinde kullanılan bu ek çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde bittā < bit+ tā < bir+ tā “bir tane” şeklinde kullanılmaktadır (Coşkun, 2017: 60).

Örnek:

Mundan da kıızıkraḳ bitde ḫalfe ḫacınıñ ḡazeli bardur (M09/10).

3.2. Şahıs Zamirlerinin Yönelme Hali İle Birlikte Çekimlenmesi

İncelediğimiz metinlerde iki örnekte birinci ve üçüncü şahıs zamirlerinin yönelme hali ekiyle çekimlenmesinde *mağan*, *ağan* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde kullanım Çağatay Türkçesinde *maḡa*, *aḡa* (Argunşah, 2014: 139; Eckmann, 1988: 82) ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde *maga*, *aga* (Kasapoğlu, 2005: 193) şeklinde kullanılmaktadır.

Teklik birinci, ikinci ve üçüncü şahıs zamirlerine yönelme hali ekinin -*gan* şeklinde eklenmesi çağdaş Türk lehçeleri içinde Kazak Türkçesinde (Koç vd., 2013: 217) ve Karakalpak Türkçesinde (Uygur, 2007: 577) vardır.

Örnekler:

Maḡan ḫiç kimdin ḡolu tigen imez (Ş091/15)

Aḡan azıḳ artup aldı bu Azıḳ ataldı (M56/01).

3.3. Emir-İstek

-yık, -ayık, -yın

Çağatay Türkçesinde emir-istek şekli birinci çokluk şahısta -(A)II, -(A)IIḡ, -(A)IIḡm, - şeklinde, emir ikinci çokluk şahsın olumsuz şekli de -mA olumsuzluk ekinin sonra -(I/U)ḡ, -(I/U)ḡI/Uz, şeklinde kullanılmıştır (Eckmann, 1988: 118-119). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise emir- istek birinci çokluk şahıs eki -yII/-yIU, -AII(k)/-OIU(k) şeklindedir (Azırkı Kırgız AdabiyTili, 2009: 422).

İncelediğimiz metinlerde Çağatay Türkçesinde ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmayan birinci çokluk -(a)yık şekli çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde -(a)yık (Koç vd., 2013: 278; Biray vd., 2015: 111) şeklinde kullanılmaktadır. İncelediğimiz metinde geçen ikinci çokluk şahıs olumsuz ekinin -yınşekli Türkiye Türkçesinde görülmektedir (Korkmaz, 2009: 672).

Örnekler:

Bel baḡlayıḳ dinge ḫizmet (Ş007/14).

İmdi söz başına barayık(Ş120/07).

Nésün aytayın muraddan ḫalmayıḳ (M13/08).

İntımaḳdı bizler de kılayıḳ dér (M07/20).

Nāmussız bop yatmayın Kırgız Kazak(Ş006/08).

3.4. Duyulan Geçmiş Zaman Eki

-ıpdı/-ıpdı, -pdı/-pdı, -updı, -üpdı

İncelediğimiz metinlerde -(I/U)pdı şeklinde kullanılan duyulan geçmiş zaman ekinin üçüncü şahıs çekimi Çağatay Türkçesi gramer kitaplarından Argunşah'ta -(I/U)ptI/Ur, -(I/U)p tUrUr şeklinde (2014: 165), Eckmann'da ise -*pdur/tur*, seyrek olarak da -*p durur/turur*

şeklinde gösterilmiştir (1988: 138). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise *-(I/U)ptI/Ur* şeklinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 213).

Duyulan geçmiş zaman ekinin Çağatay Türkçesinde ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmayan *-(I/U)pdI* şekli çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde *-(I)ptI* (Koç vd., 2013: 258; Biray vd., 2015: 103), Özbek Türkçesinde ise *-(i)bdI* (Coşkun, 2017: 127) şeklinde kullanılmaktadır.

Örnekler:

Ötüp ketdi darıyğa çıkıpdı Hışır yolınan (Ş076/15).

Hâl caylaman beyân étüp Rusçe târih çıkarıpdı (Ş031/16).

Baytalmı köp oğırlapdı andın Baytalçı atalıpdı (M69/13).

Balalarını okutup Ruslerdin ‘amelin koşa bilse bolur depdi (Ş042/04).

Bersem Kazak yérin bedrim dép çıkup ketipdi (Ş042/06).

Köp ‘izzet hürmet körüp kıytupdı (Ş041/19).

Şabdan bâtır balalıknan tartıp 83 yaşında dünyahdan ötüpdi (Ş054/06).

Bul uruğdan Taylak digen bir ülkeni ötipdi (M60/10).

3.4.1. Duyulan Geçmiş Zaman Ekinin Hikâye Birleşik Şekli

-ip idi

İncelediğimiz metinlerde *-ip idi* şeklinde yapılmış olan duyulan geçmiş zamanın hikâye birleşik çekimi Çağatay Türkçesi gramer kitaplarından Eckmann'da (1988: 131) gösterilmemişken Argunşah'ta *-p érdi*, *-p turur érdi* şeklinde gösterilmiştir (2014: 178). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise bu şekilde kullanım işlek olmayıp genellikle 3. şahısta *-(I)ptI/- (U)ptUr ele* şeklinde kullanılır (Kasapoğlu, 2005: 259).

Çağdaş Özbek (Coşkun, 2017: 145) ve Çağdaş Kazak (Biray vd., 2015: 113) Türkçelerinde duyulan geçmiş zamanın hikâye birleşik çekimi *-p edi* şeklinde bütün şahıslarda çekimlenirken incelediğimiz metinde de 3. şahısla, 1. teklik ve çokluk şahısla da çekimlendiği örneklere rastlanmaktadır.

Örnekler

Rus hâkimlerine barıp aşnalık körsetip doslık étüp barıp idi (Ş041/16).

Uruğlarınñ beyânların evvelkı kitabımızda yazıp idik (Ş105/10).

Azık beyânların evvelkı kitabımızda yazıp idim (Ş115/08).

Faydañ tiydi köp yerde Kazak birlen Kırgızğa körüp idik her yerde ğarip birlen fakırğa (Ş076/12).

Namaz vakti boldi mi dép surap idi (Ş063/19).

Uruşuğa bek keldi neçe türküm Şart keldi şahidimiz ölsek dép idi (Ş067/25).

3.5. Birinci Tip Gelecek Zaman Eki

-adı/-edi, -ydi/-ydi

-a, *-y* zarf-fiil kökenli eklerle yapılan gelecek zaman eki incelediğimiz metinlerde üçüncü şahısta *turur* bildirme ekinin kısalmasından oluşan *-di* şekliyle kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. Bu durum kullanmış olduğumuz Çağatay Türkçesi gramer kitaplarında gösterilmemiştir (Argunşah, 2014: 170; Eckmann, 1988: 124). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise *-A/-O*, *-y* zarf-fiil kökenli gelecek zaman eki üçüncü şahısta bildirme ekinin *turur > turu > tur > dur > -du (-dı) > t* şeklinde gelişmesiyle kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 225).

Bu şekildeki kullanım, çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde *-ädi*, *-ydi* şeklindedir kullanılmaktadır (Coşkun, 2017: 131). Çağdaş Kazak Türkçesinde ise *-y* zarf-fiil kökenli gelecek zaman ekinin sonra bildirme ekinin *-di* şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Biray vd., 2015: 106). Koç vd. (., 2013: 267) ile İsaev'de (2007: 97) ise *-a* zarf-fiil kökenli gelecek zaman ekinin sonra da *-di* şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

Örnekler

Tilmeçlerge beradi yene aqçe (M08/11).

Қuanadı tilmeçler aqçe alsa (M08/12).

Birin biri cemeydi intımaқ alın biledi (Ş080/08).

Béredi uluğlarğa miñden aqçe (M08/05).

Şarığöl Қақшал dégen тағlarda boladı (Ş029/16).

Ba'zılar kır gezdan Kırgız deydi yâki evvelden naқ at қoyulған Kırgız деп (M17/16).

Bu Irızқulbek balları bir boluş Aтбаşıда Fircival uyesine қарaydı (Ş038/21).

3.6. İkinci Tip Gelecek Zaman Eki

-eçek

İncelediğimiz metinlerde iki yerde örneği bulunan *-eçek* sıfat-fiil ekiyle kurulan gelecek zaman eki Çağatay Türkçesi ile Çağdaş Kırgız yazı dili gramer kitaplarında zaman eki olarak gösterilmemiştir. Bu ek Çağdaş Kırgız yazı dilinde kalıplaşmış olarak keleşek “geleşek”, boločok “olacak” gibi kelimelerde görülmektedir (Kasapoğlu, 2005: 299). Bu kullanım çağdaş Türk lehçeleri arasında Özbek Türkçesinde *-äcäk* şeklinde çok nadir olarak

GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ

kullanılmaktadır (Coşkun, 2017: 132). Türkiye Türkçesinde ise -acak/-ecek şeklinde şekil ve zaman görevinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Ergin, 1993: 302).

Örnek

Bu fasılda kün çıkış Altay tağlarnan tartıp āhiri Buğara Asdarhan Orenbur Tureyskiy Tomskay aralarında bolğan tuğanlarını beyān édeçekmiz inşā`allah bularnı Qazaq dérler(Ş117/11).

İmdi Ulı yüzni beyān édeçekmiz(Ş121/13).

3.7. Yeterlilik İfade Eden Tasvir Fiili

-a bil-

İncelediğimiz metinde geçen *-a bil-* yeterlilik fiili Çağatay Türkçesinde nadir olarak Oğuz Türkçesinin etkisiyle *bil-* şeklinde kullanılmıştır (Argunşah, 2014: 183). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise tasvir fiiller bölümünde *bil-* fiili ile yapılan şekli Çağdaş Kırgız yazı dili gramerlerinden (Kasapoğlu, 2005: 283; Başdaş vd., 2016: 154) gösterilmemiştir. *Bil-* yeterlilik anlamı tarihi gelişim sürecinde yerini al- fiiline bırakınca özellikle Kıpçak grubunda bulunan Türk lehçelerinde ikinci planda kalarak daha çok Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Tan, 2010: 88).

-a zarf-fiil ekiyle *bil-* yardımcı fiilinden oluşan yeterlilik fiili çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *-a bil-* şeklinde kullanılmaktadır (Ergin, 1980: 387).

Örnekler:

Könlüne ne kelse kıla bilip (M30/01), oylağanınkıla bilgen şekildi (M36/04).

3.8. İşaret Sıfatı

Üçüncü şahıs işaret sıfatı Çağatay Türkçesi gramer kitaplarından Eckmann'da gösterilmemiştir. Argunşah'ta ise *ol* şeklinde geçmektedir (2014: 130). Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise *al* şeklinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 189).

İncelediğimiz metinde *ol* ve *al* dışında bir örnekte *o* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde kullanım çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde (Coşkun, 2017: 93) ve Türkiye Türkçesinde (Ergin, 248) görülmektedir.

Örnek:

Otañkını Allah bilür (Ş087/02).

3.9. İşaret Zamirleri

Çağatay Türkçesinde *bular*, *uşbu* şeklinde kullanılan işaret zamirleri (Eckmann, 1988: 83-84) Çağdaş Kırgız yazı dilinde yalnız halde *bular*, *uşular* şeklinde kullanılmaktadır (Kasapoğlu, 2005: 195). İncelediğimiz metinde ise bu şekilde kullanılan işaret zamirleri dışında *bunlar*, *şunlar* şeklinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. İşaret zamirlerinin *bunlar* ve *şunlar* şeklinde kullanılması çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde görülmektedir (Korkmaz, 2009: 425).

Örnekler:

Uların isimleri bunlardır (M76/10).

Şunlardan bir birden (Ş021/03).

3.10. min Edatı (Bağlacı)

Çağatay Türkçesinde bağlama edatları *bile*, *birle*, *bilen*, *birlen*, *ile*, *ilen* (Eckmann, 1988: 90; Argunşah, 2014: 145) şeklindedir. Çağdaş Kırgız yazı dilinde ise *menen* şeklinde kullanılmaktadır (Azırkı Kırgız AdabiyTili, 2009: 491). İncelediğimiz metinde hem Çağatay Türkçesinde hem de Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmayan bağlama edatının *min* şekli çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde *men*, *ben*, *pen* şeklinde kullanılmaktadır (Koç vd., 2013: 318).

Örnekler:

Marğılan min Hocentğa Namangan min Hoñanka `askeri bargan şularğa (Ş067/21).

Buralday min Añbeket şunda şaldıñ ekindi (Ş074/07).

Koñur min Kök oyrağ aldın yahşi caylavnı (Ş074/08).

Moñoldor min Çerikden қоша keldi néçe bek (Ş077/17).

Selle min mescid barur (Ş069/14).

Mollalık min orun alıp tura (Ş106/17).

Gäfillik min ötkerseñ bu künlerdi (Ş007/07).

Hüner min néçen şaot keme kılğan (Ş016/05).

Her bir halk min hesabın teñ (Ş016/19).

Nādanlık min bolupsın (Ş016/20).

3.11. ile Edatı (Bağlacı)

İle edatı (Eckmann, 1988: 91) Çağatay Türkçesi grameri kitaplarında gösterilmiş olsa da Çağdaş Kırgız yazı dilinde görülmemektedir. İle edatı Çağatay Türkçesinde çok nadir bir şekilde kullanılmıştır ve genel olarak bunun yerine daha yaygın olarak *birlen* ve *bilen* şekilleri kullanılmıştır. Günümüzde Çağdaş Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan edatların

birdir (Ergin, 1993: 376). İncelediğimiz metinde de Çağdaş Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ile edatının son çekim edatı görevinde kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

Örnekler:

Ormanoğlu demek ile (M28/07).

İncelediğimiz metinde *ile* bağlacının son çekim edatı görevinde kelimeyle birleşip ekleşmiş olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

Şu dünya yalganda tañla mahşer bolğanda (Ş066/02).

Né hüner né kesiple oğat tiriçiliklerinen qanday davlet qanday felâketlerge griftar boldu (M11/05).

3.12. KadarSon Çekim Edatı

Çağatay Türkçesi gramer kitaplarında gösterilmeyen *kadar* edatı (Eckmann, 1988: 89; Argunşah, 2014: 145) Çağdaş Kırgız yazı dilinde de gösterilmemiştir (Kasapoğlu, 2005: 329; Azırcı Kırgız AdabiyTili, 2009: 475).

İncelediğimiz metinlerde *kadar* şeklinde kullanılan son çekim edatı çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde (Coşkun, 2017: 186) ve Türkiye Türkçesinde (Ergin, 1980: 369) görülmektedir.

Örnekler:

Bilgen kadar (Ş020/14), on beş yıllar kadar (M02/05), koldan kelgen kadar (M29/14).

4. Sonuç

Sonuç olarak yukarıda göstermiş olduğumuz örneklerden yola çıkarak eserlerin gramer yapısının genel olarak hem Çağatay Türkçesi hem de Çağdaş Kırgız yazı dili özelliklerini taşımakla birlikte Çağdaş Kazak, Karakalpak, Tatar, Başkurt, Özbek ve Türkiye Türkçesine ait gramer özelliklerine de sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eserlerde Çağatay Türkçesi ve Çağdaş Kırgız yazı dilinde kullanılmayan gramer özelliklerinin kullanılması hususunda yazarın, eğitim gördüğü bölgelerin, etrafındaki birlikte eğitim aldığı ve kaldığı arkadaşlarının, okuduğu eserlerin, hocalarının kullandıkları dil özelliklerinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Fakat yazarın, eserinde kendi eliyle yazmış olduğu “*Ataңызlardın hürmeti için hem ismi untulmağan şekildi tili de untulmasun dep nağız Kırgız tilinde yazdum. Arasında başka tilden hem az kirdi*” [Ecdadımızın hürmeti için ve isimleri unutulmadığı gibi dili de unutulmasın diye saf, temiz Kırgızca ile yazdım. Arada başka dilden de biraz girdi](Ş123/01) şeklindeki cümlesinden yola çıkarak yazarın, başka dillerden giren kelimeler diye Arapça ve Farsça kelimeleri kastetmiş olabileceğini ve saf, temiz bir Kırgızca ile kaleme aldım demesiyle de eserde kullanılıp da Çağdaş Kırgız yazı dilinde ve Çağatay Türkçesinde görülmeyen çağdaş Türk lehçelerine ait gramer özelliklerinin ve eserlerin yazıldığı dönemdeki Kırgız Türkçesinin de özellikleri olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*, 2. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, E., ve diğerleri (2017). *Kırgızca Türkçe Sözlük I, II*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları.
- Azırcı Kırgız AdabiyTili (2009). Bişkek, Avrasya Press.
- Bayaniyazov, A., (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Biray, N., Ayan, E. ve Kurmangaliyeva, G. (2015). *Çağdaş Kazak Türkçesi*, 1. Baskı, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- Coşkun, V. M. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cumakunova, G. (2008). Kırgız Türkçesinde Arapçadan Alıntı Kelimeler, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:9, s. 101-117.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ergin, M. (1980). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım.
- Güngör, E. (2015). Kırgızların İlk Modern Tarihçisi Osmonaalı Sıdık Uulu, *Türkiyat Mecmuası*, C.25, s. 237-254.
- İsaev, S. (2007). *Kazak Tili*, Almatı, Öner Basması.
- Kasapoğlu, Ç. H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, 1. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Kırgız AdabiyTilinin Grammatikası* (1980). Frunze, İlim Basması.
- Koç, Kenan ve diğerleri (2013), *Kazak Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, İstanbul, İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kocobekov, M. (2016). Osmanaalı Sıdık Uulu Cönündö Bir Eki Söz. *Osmanaalı Sıdıkov «Muhtasar Tarih Kırgızıya» «Tarih Kırgız Şadmaniya»*. Ed. M.Ç. Kocabekof. Bişkek: Turar Yayınları, s. 178-181.
- Kocobekov, M. (2005). Osmanaalı Sıdık Uulunun Ömür Bayanına Ayrım Toktoolor, *Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:14, s. 13-28.

**GEÇİŞ DÖNEMİ KIRGIZ YAZARI OSMANAALI SIDIKOV'UN ESERLERİNDE
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNİN İZLERİ**

- Korkmaz, Z. (2009).*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koyçiev, A. (2016), Osmanaalı Sıdık Uulu. *OsmanaalıSıdıkov «Muhtasar Tarih Kırgızıya»«Tarih Kırgız Şadmaniya»*. Ed. M.Ç. Kocabekof. Bişkek: Turar Yayınları, s. 192-198.
- Öner, M. (2015).*Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017).*Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sıdıkof, O. (1914), *Tarih-i Kırgız Şadmaniya*, Ufa, Şark Matbaası.
- Sıdık Oğlu, O. (1913).*Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*, Ufa, Şark Matbaası.
- Tan, A. (2010). *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiiller*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, C. V. (2007), *Karakalpak Türkçesi*. Türk Lehçeleri Grameri. Ed. Ahmet B. Ercilasun. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 543-622.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayın Evi.

GEORGIA'S TAX REFORM AND ECONOMIC GROWTH

GÜRCİSTAN'DA VERGİ REFORMU VE EKONOMİK GELİŞME EĞİLİMLERİ

НАЛОГОВАЯ РЕФОРМА ГРУЗИИ И ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Roin Tateshvili*

ABSTRACT

The theme of the topic is about developing economic conditions of the country without commerce, production and financial institutions, is impossible.

Small business is the basis of the economy of many states, due to its obvious advantages over other structural units of business.

The development of Small and medium sized enterprises in developed countries is underway at a high rate, with the government providing substantial assistance because small and medium businesses are the basis for the middle class formation of the population that constitute the stable development of the country's economy.

The main topic of research is to determine the factors affecting the economic development of the country. The objective of the research is the reforms carried out by the Georgian government. The aim and objective of the research is to reform the tax system in Georgia and state program "Produce in Georgia"

Analysis has been made to create a favorable environment for doing business, for direct foreign investment, liberalization of economy, reduction of administrative barriers and tax cargo, and improving public services.

The objective necessity of small and medium business support in Georgia and development of practical proposals is presented.

What is the role of entrepreneurial culture development, stimulating development of new enterprises and facilitating expansion of existing enterprises, how reform promotes the effectiveness of small and medium business functioning and how it reacts to the growth rate of GDP.

The strong and well-developed small and medium enterprises sector greatly contributes to exporting, innovations, as well as the potential for employment growth and job creation, and at the same time plays a special role in raising the welfare of the country.

Key words: Small business, tax reform, state program, economic growth, regional development.

ÖZ

Günümüzde bir ülkenin ekonomik gelişmesinin üretim ticarî ve malî kurumları olmadan gerçekleşmesinin imkânsız olması, bu araştırmanın güncel olduğunun bir göstergesidir. Küçük ölçekli girişimcilik, girişimciliğin diğer yapısal birimleriyle karşılaştırılınca kendisinin açık üstünlüğüyle birçok devletin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde küçük ve orta ölçekli girişimcilik hızla ilerliyor.

İktidarlar, onu önemli ölçüde destekliyor çünkü küçük ve orta ölçekli girişimcilik, bir ülkenin ekonomisinin istikrarlı bir şekilde gelişmesinde esas olan orta direği oluşturur. Araştırmanın konusu, bu ülkenin gelişmesini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve Gürcistan hükümetinin yaptığı ekonomik ve vergi reformlarıdır.

Araştırmanın amacı, Gürcistan'da vergi sisteminde gerçekleştirilen reformların neticeleri ve "Gürcistan'da Üret" adlı devlet programının küçük ve orta ölçekli girişimcilik üzerine tesirinin incelenmesidir. Aynı zamanda bu reformun, girişimcilik kültürünün gelişmesine, yeni işletmelerin kurulmasına, mevcut olan işletmelerin geliştirilmesine, küçük ve orta ölçekli girişimciliğin üretimdeki etkinliğine ve bütün bunların gayrisafi millî hasılanın yükseliş hızına nasıl tesir ettiği incelemektir.

* . ORCID: 0000-0003-2274-6703 TATESHVILI, R. Prof. Dr. Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; rointateshvili@gmail.com

Özel sektör tarafından yapılan yatırımlar bağlamında girişimci faaliyetlerin yaygınlaştırılması, ülke ekonomisini serbest hale getirmek, idari engelleri ve vergileri azaltmakla kamu hizmetlerini geliştirmek için gerekli analiz yapılmıştır. Gürcistan'daki küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleme konusundaki nesnel bir ihtiyaç ile pratik amaçlar için öneriler geliştirilmiştir.

Güçlü ve iyi gelişmiş küçük ve orta ölçekli girişimcilik sektörü, ihracat sahaları ve yeniliği büyük ölçüde destekleyip istihdamın ve yeni işyerleri açılma potansiyelinin artması yanında ülkenin refah düzeyinin yükselişinde de en önemli rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küçük işletmeler, Vergi Reformu, Devlet Programı, Ekonomik Büyüme, Bölgesel Kalkınma.

АННОТАЦИЯ

Актуальность темы заключается в том, что в современных условиях невозможно развитие экономики страны без торговли, производства и финансовых институтов.

Малый бизнес является основой экономики многих государств, благодаря своим очевидным преимуществам перед другими структурными единицами бизнеса, развитие малого и среднего предпринимательства в развитых странах идет быстрыми темпами, при этом правительство оказывает существенную помощь, поскольку малый и средний бизнес являются основой для формирования среднего класса населения, что составляет устойчивое развитие экономики страны.

Предметом исследования является определение факторов, влияющих на экономическое развитие страны. Объектом же исследования являются реформы, проводимые правительством Грузии.

Целью и задачей исследования является реформирование налоговой системы в Грузии и государственная программа «Производи в Грузии»: какова роль развития предпринимательской культуры, стимулирования развития новых предприятий и содействия расширению существующих предприятий, как реформа способствует эффективности функционирования малого и среднего бизнеса и как она реагирует на темпы роста ВВП.

Был проведен анализ, с целью содействия предпринимательской деятельности в условиях инвестиций со стороны частного сектора, либерализации экономики, снижения административных барьеров и налогов и улучшения государственных сервисов. Указывается на объективную необходимость для поддержки малого и среднего бизнеса в Грузии и разработку предложений практического назначения.

Сильный и хорошо развитый сектор малых и средних предприятий вносит значительный вклад в экспорт, инновации, а также в потенциал для роста занятости и создания рабочих мест, и в то же время играет особую роль в повышении благосостояния страны.

Ключевые слова: Малый бизнес, налоговая реформа, государственная программа, экономический рост, региональное развитие.

Introduction

Above mentioned problem is actual today. . Nowadays, it is impossible to develop the country's economic development without commerce, production and financial institutions. Business relations, which arise in this field, are called business, where small and medium business plays a important role.

Small business, as a result of its obvious advantages, is the basis for the economy of many states, not just from economic perspective but in many ways. First of all, because a small business is very sensitive and can quickly adapt to market demands. Secondly, it is much more mobile than large enterprises and can quickly rearrange new, modern technologies and technologies. Third - small business requires less capital to start and develop. Fourth and most important - small business employs an important part of the economically active population and creates the so-called "The "third layer" (middle class), which is a social-economic and political point of view for achieving the economic stability of the country.

The development of small and medium business in developed countries is underway at a high pace, and the government attaches great importance to such enterprises and provides substantial assistance because small and medium businesses are the basis of the middle class formation of the population, which is the stable development base of the country's economy.

The subject of research is to determine the factors affecting the economic development of the country. The objective of the survey is the reforms carried out by the

Georgian authorities as the reforms implemented in the tax system as well as for the purpose of promoting small business.

The aim and objective of the research is to reform the tax system in Georgia and state program "Produce in Georgia"

What is the role of entrepreneurial culture development, stimulating development of new enterprises and facilitating expansion of existing enterprises, how reform promotes the effectiveness of small and medium business functioning and how it reacts to the growth rate of GDP.

Methods

Research Methodology and Basic Study Issues are studied by Georgian and foreign scientists and practitioners of researchers in many ways. However, the development of small and medium business in many labor issues and the effectiveness of efficiency is mainly discussed in general context. The research process uses systemic analysis, synthesis, comparative and economic-statistical methods.

The use of these methods has been made possible to demonstrate the functioning and development of small and medium business, which has become the precondition for developing a set of measures for supporting this sector. Problems of theoretical, methodological and practical issues, regulation and promotion have been developed in Georgia.

Outcome

- Comparative analysis of small and medium business situation in Georgia and in developed countries;
- Analyzing government supports of small and medium business state programs in Georgia;
- Analysis of improvement of public services, creation of flexible environment for making business by using foreign investments, liberalization of economy, reduction of administrative barriers and tax cargo;
- Presentation of the objective necessity of small and medium business support in Georgia and development of practical purpose proposals.

Discussion

Entrepreneurial sector, especially small and medium enterprises, play an important role in the development of the economy, it also distinguishes employment growth and job creation, strong and well developed small and medium entrepreneurship sector significantly promotes export, innovation and at the same time plays a special role Increasing the level of affluence.

In developed countries (including the EU countries), small and medium enterprises have a large share of operating enterprises, creating more than 50% of the total turnover of the entrepreneurial sector and two out of every three jobs in the private sector. In the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), more than 99% of companies represent small and medium enterprises and average 2/3 of Gross Domestic Product (GDP). In emerging and transitional economies, small and medium enterprises represent more than 90% of the total number of enterprises, but their share in GDP is generally low - often less than 20% (sakhartvelos mtsire da sashualo metsarmeobis ganvitarebis strategia,, 2016-2020 : 4).

On the basis of analysis the current situation of small and medium business development is determined and the objective necessity of development of this sector in Georgia.

The population of Georgia is about 3,729.6 thousand (according to the data of 2018), of which 58.31% (2,174.8 thousand people) live in the city and 41.69% (1,554.8 thousand people) in the village.

According to the demographic situation published by the National Statistics Office of Georgia in 2018, 65.4% of the total population of Georgia is from 15 to 64 years. In the beginning of 2018, 31% of the population live in Tbilisi, 13.6% in Imereti, 11.6% in Kvemo Kartli, 9.3% in Adjara, 8.4% in Kakheti and 26.1% in the rest of Georgia. The country's economic center will be diverted to Tbilisi, which unfortunately proves to be uneven for regional development (www.geostat.ge).

In recent years, Georgia has implemented significant economic reforms, the main purpose of which is to create a favorable environment for doing business and direct foreign investment, liberalization of economy, reduction of administrative barriers and tax cargo, improvement of public services,

In modern conditions, the main vector of state support for small and medium business was directed towards regulating tax administration. Tax administration and a system of payment are a crucial issue.

GEORGIA'S TAX REFORM AND ECONOMIC GROWTH

As a result of the reform of the tax system in Georgia, the liberal tax system has been created as a result of the improvement of administrative mechanisms for successful investors and functioning of the state and taxpayers' unified electronic database. As a result of early and ongoing reforms, it is very easy to start business in the World Bank business doing index, Georgia's leading positions indicate that Georgia's economy has a very good index in all major areas. In spite of external risks, Georgia continues to maintain high levels of economic growth and the country is ranked 6th on the simplicity of doing business with the data of 190 countries, based on the World Bank and the International Finance Organization's 2019 'Business Doing Survey' (www.doingbusiness.org).

Nevertheless, economic growth in Georgia is not as quick. GDP growth rate is the most reliable and popular indicator of economic development in the country. If we look at the country's economic situation, Georgia's Gross Domestic Product (GDP) was dynamically rising until 2011, after 2011, when the country's GDP growth -7.2% reached, its dynamics began to decrease in 2012 to 6.4%. Growth in 2013 increased 3.4%, GDP growth was 4.6% and in 2015- 2.9% and in 2016 - 2.8%. In 2017 gross domestic product growth reached 4.8%.

In the GDP, the largest share of trade (17.1%) and industry (16.7%) belongs to the sector, followed by transport and communications (10.1%), construction (9.8%), state administration (8.5%), agriculture, forestry Fishing (8.0%), Real Estate, Lease and Customer Service (7.0%) and Health and Social Assistance (5.8%). Other sectors (16.9%) include: education; Social and personal services; Financial activity; Electricity, gas and water supply; Lease of their own home and hotels and restaurants.

For the purpose of determining the living conditions of the population and comparing it with different countries, it is often used for the GDP per capita per year, which is calculated in dollars. Georgia's GDP per capita is much lower than the average GDP per capita, which means that the level of living in Georgia is lower than the average global standard.

The Georgian government, which was conditioned by the state support policy of the business environment, decided to make a tax reform to accelerate GDP growth rate.

It should be noted that Georgia's tax legislation discusses the size of business size differently. Specifically, a number of changes have been made to tax legislation that define special taxation for taxpayers - micro business and small business status for individuals. It can be said that this was a kind of supportive, stimulating measure for entrepreneurial entities with this status or seeker (Tateshvili, 2014:31)

The named modes are considered as an alternative to income tax. Micro business status may be granted to a natural person who does not employ employed persons and independently performs economic activity, from which the total gross revenue earned by him does not exceed 30,000 GEL during the calendar year. Besides, it is prohibited to carry out the types of individual activities, the list of which is determined by the Government of Georgia in agreement with the Finance and Budget Committee of the Parliament of Georgia.

Micro business status is voluntary. For this purpose, a physical person should apply to the relevant tax authority, which will issue a micro business certificate. The physical entity with micro business status is exempt from income taxes; From current payments. It is not obliged to pay taxes at the source of payment, in case of reimbursement of services. Individuals with micro business status are exempt from the obligation to use cash registers.

It should be noted that the choice of special regimes for taxation of small entrepreneurs, except for a substantial reduction (or indefinite) of taxes, may result in revenue and expenditure tax code and avoid necessity of accounting in accordance with accounting standards.

In regard to the special regime of taxation tax, we think new problems are in terms of tax administration. The controls for the marginal lending limit for micro and small businesses are unclear when small and micro business professionals are exhausted from accounting documents and a large holder of micro business status is also exempt from the use of cash machines.

Since January 2018, the tax code has also come into force, "the Estonian model" of profit tax. The objective of the legislative innovation is to create favorable conditions for starting and developing business together with accelerating economic growth. However, the novelty is accompanied by some important questions, including whether the Estonian model will encourage GDP growth and what new challenges the country faces (sakhartvelos sagadasaxado kodekhsi).

In response to these questions, we analyzed the changes in the budgetary revenues of the country as defined by the new model, as the object of taxing the income tax, the dividend that is distributed by the enterprise in the form of a dividend, in cash or non-monetary form. Distributed profit divided into 4 parts:

1. Distributed profit;

2. Costs incurred or other payments that are not related to economic activity;
3. Delivery of goods / services and / or transfer of cash;
4. Representative expenses incurred in the amount exceeding the amounts set by the

Tax Code.

Reform does not refer to organizations (LEPLs, NNPs) and financial companies such as commercial banks, microfinance organizations, insurance companies, Lombards. The financial sector is planned to move from 2020 to the tax regime.

I think LEPLs and NNPs should not be united with the financial sector, especially the higher education institutions, whose "profit" is the actual cost of the next year. They are based on the state and are not distributing dividends.

In our opinion, it is necessary to select small and medium entrepreneurs, regardless of the legal form, which will not be created in the country without the development of the middle class.

An important issue of supporting small and medium businesses can be an attempt to establish the principle of mediation. According to this institution, the final result of tax inspection will not be sent directly to the taxpayer, who was forced to challenge the Income Service, then the Ministry of Finance and finally in court.

The payer can take the first stage of the mediation in the Audit Department, ie the ordinary auditor who inspects the project, after the project goes to the Mediation Board so that the decision is not in force. The Special Council of the Audit Department reads both sides as a concrete auditor and a taxpayer's reasoning. It must first create a healthy environment for the taxpayers, they should be convinced that they are looking at their problems objectively, they are also listening to arguments, and in case of impartiality, even consideration. In recent times, this system has had a positive impact on taxpayers and trusts as well as the absence of subjective approaches.

It is also noteworthy that strengthening prevention against tax violations, which provides consultation, providing information, introduction of innovations and recommendations for entrepreneurs. At the same time, the entrepreneur is determined to fix the defect in which the problem should be solved

Among the numerous instruments of state regulation, priority is given to regional economic policy, regulating revenues of regional budgets and implementing equitable transfer policy, as well as the state targeted programs, state orders and state investments in the region.

Analysis of the world's advanced experience in regional economic policy shows that there is still not a single common method of formation, each country pursues its own regional policy, based on its state interests and resources. The main leverage for realization of regional economic policy for almost all countries is the distribution of financial resources from the center of the regions, while its forms and principles are essentially different from each other.

Georgian government has started to promote the development of micro and small entrepreneurship in Georgia in the program "Produce Georgia" in order to increase economic activity in regions.

Micro and Small Entrepreneurship Promotion Program facilitates the activation of the regional population by promoting or promoting their business. With the help of financial assistance, the residents of the region will be able to start their own business, while the consulting component is provided to increase the knowledge of interested individuals in terms of doing business.

State program for micro and small enterprises within the framework of the grant competition is allowed as a business entity, the program had not received funding, and for the first time take part in it, as well - the businessman / entrepreneurs who had once been in the program for micro and small enterprises of the Forbord oba.

Participants must take several steps before financing:

- Fill up the online application
- Business Competition: To identify the authors of the best business community and train them to write business plans
- Business plan writing training: Authors of the best business do business trainings
- Competition for Business Plans: Winner participants identified as a result of competitive business plans will receive co-financing
- Co-financing - not more than 20 000 GEL

According to 2015-2018, within the framework of the "Produce Georgia" Agency, 5 313 projects have been supported, total volume of which is 50 million GEL and 22 949 474 GEL was issued as co-financing, with 8 412 beneficiaries participating.

Funded projects were distributed according to regions : (programa "atsarmoe sakhartveloshi")

#	Region	Project Quantity	Output	investment value Total investment
1	Adjara	596	4832633	6256936
2	Guria	316	2527951	3422332
3	Samegrelo / Zemo Svaneti	914	7033116	9174301
4	Racha-Lechkhumi / Kvemo Svaneti	702	4103081	5277779
5	Imereti	463	3530653	4723596
6	Samtskhe-Javakheti	800	5703692	7620421
7	Shida Kartli	463	3530653	4723596
8	Mtskheta Mtianeti	438	3442570	4474629
9	Kvemo Kartli	481	3990020	5205367
10	Kakheti	632	5622237	7477204

Assess the results of access to technical support and finances of the program "Produce Georgia" in 2018.

In order to evaluate the effect of the program, one of the ways of analyzing is to consider the total revenue and value added, the revenues received by beneficiaries, based on their place of registration, amounted to 1,309 million GEL, and analysis shows that the GDP in spite of this, is growing. However, this increase can not be considered as a result of subsidies issued only. GDP depends on different factors, and only subsidy can not affect the economy, if other economic indicators do not contribute to the growth of social welfare. The state support of small and medium enterprises should be involved in the process of state procurement, and we believe that tax benefits can be of some assistance at the initial stage but the stimulus task should be defined after the expiration of time such business is developing and switching to the overall mode. In the artificial way, there is no limit to circulation.

Together with the establishment of an institutional framework, the most important task is to improve and develop credit financial mechanisms for free entrepreneurship support. There are many reasons for today in Georgia, which makes it less accessible for the real sector of the economy, especially for small enterprises, financial resources. These are the reasons: lack of credits to the credits; High rate of loan interest; And so forth;

Competition promotes the growth of the country's economy, as the free competition favors the quality of goods and services as well as price regulation issues. It promotes innovations, product improvement and economic well-being of society

Georgia's trade balance is negative, meaning that the import of the country exceeds its exports. This indicates that it is difficult to replace imported products in certain sectors.

Small and medium enterprise policy and strategic directions in Georgia for strengthening small and medium enterprises and local and international markets for its competitiveness should be clearly defined strategic directions, despite the legislative and in general, improve the business environment, small and medium businesses in Sep. Two still faces difficulties in a number of areas, which negatively affects their competitiveness. Although there are already small and medium enterprises supporting institutions in Georgia, they need strengthening. It is advisable to further strengthen the newly established Entrepreneurship Development Agency for business purposes

References:

Tateshvili R. (2014). Gadasakhadebi Da Sagadasakhado Sistema, Gamomcemloba "Akhaltshikhis Universiteti" Akhaltshikhe. (Tax And Budget System, Publishing House "Akhaltshikhe University", Akhaltshikhe)

Sakharvelos Mtsire Da Sashualo Metsarmeobis Ganvitarebis Strategia 2016-2020 Tslebitvis, (Small And Medium Entrepreneurship Development Strategy Of Georgia 2016-2020 Years).

Sakharvelos Sagadasaxado Kodekhsi , (Tax Code Of Georgia)

Programis "Atsarmoe Sakharveloshi" Tekhnikuri Mkhardacheris Da Finansbeze Khelmisawvdomobis Komponentebis Shedegebis Shefaseba (2018.)- Shps Bidio. (Evaluate The Results Of Access To Technical Support And Financing Of The Program "Produce Georgia"-BDO)

www.qartuli.ge

www.doingbusiness.org

www.geostat.ge

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK
ŞİDDET KAYNAĞI (MALATYA ÖRNEĞİ)**

**VIOLENCE PERCEPTIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS 'SCHOOL,
FAMILY AND FRIENDS' ENVIRONMENTS IN THE CONTEXT OF
VIOLENCE SOURCES
(MALATYA SAMPLE)**

**ИСТОЧНИК НАСИЛИЯ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ЛИЦЕЕВ ПРОТИВ СЕМЬИ И
ТОВАРИЩЕЙ**

Rahman ÇAKIR¹

ÖZ

Şiddet olgusu, günlük yaşamda sürekli devam eden ve şekilleri esnek olan bir baskı odağıdır. Çocuklar ve bazı insanlar ilişkilerinde mesajlarını bu yolla vermeye, dikkat çekmeye ve yaptırım uygulamaya çalışırlar. Şiddetin insanlık suçu ve insan hakları ihlali bir davranış ve yöntem olarak görülmesine rağmen her dönem varlığını artarak devam ettirmesi ve uygulayıcıların çocuk yaşlara kadar inmesi, üzerinde çalışmayı ve önlem almayı zorunlu kılmaktadır. Toplumda şiddetin azaltılmasının en önemli yolu, çocukları sağlıklı ve şiddet ortamından mümkün olduğunca uzak yetiştirmektir. Bu çalışma; gençlerin şiddet eğilimleri, şiddeti öğrenme yolları ve iletişimde bulunduğu kişiye görüntür zarar vermeyi hedefleyen fiziksel şiddeti, uygulayan ve uygulanan bireyler üzerindeki etkilerini konu edinmektedir. Amaç; çocukların gelişim süreçlerinde davranış pekişmesi aşamasında sorunlarını çözmek ve isteklerini yerine getirmek için başvurdukları fiziksel/sözel şiddeti nerelerden ve nasıl öğrendikleri, bu davranışı sergilemek için kendilerini hangi gerekçelerle ikna ettikleri ve bu davranışı önleme yollarını tartışmaktır. Araştırmada, HEGEM (Şiddetle Mücadele Vakfı) vakfının Malatya merkez ilçede 2017-2018 eğitim - öğretim yılında liselerde ikinci sınıfta öğrenim gören 3.533 öğrenciye, alan araştırması kapsamında 71 sorudan oluşan ölçme aracı uygulanmıştır. Bu çalışmada adı geçen ölçme aracında yer alan 27-45 arası okul(içi ve çevresi), aile ve arkadaş çevresi kaynaklı şiddet soruları kullanılmıştır. Veriler SPSS 16.0 paket programı aracılığı ile çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye’de fiziksel/sözel şiddetin çocuk yaşta öncelikle aileden öğrenildiğini, arkadaş ve okul çevresi ile pekiştirdiğini, fiziksel/sözel şiddet görmenin şiddet ve suçlu davranışları uygulamayı körüklediğini ve fiziksel şiddetin her kesimde görülebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Şiddet Davranışı, Lise Öğrenci, Gençlik ve Şiddet

ABSTRACT

The phenomenon of violence is a pressure focus that is constantly continuing in daily life and whose shapes are flexible. Children and some people try to communicate, draw attention and impose sanctions in this way. Despite the fact that violence against humanity and human rights violations are seen as a behavior and method, the necessity of increasing the existence of each period and the decline of the practitioners even at children level necessitates working and taking measures. The most important way to reduce violence in the society is to educate children as healthy and as far away from violence as possible. This study focuses on the effects of violence on young people, their ways of learning violence, and the physical violence that aims to cause visible harm to the person with whom they are interacting. The aim is to discuss where and how children learn the physical / verbal violence they apply to solve their problems in the development process and to discuss the ways in which they

¹ ORCID :0000-0003-1752-3855 Dr. Öğretim Üyesi, Eğitim Fakültesi, Giresun Üniversitesi, rahmancakir@hotmail.com

persuade themselves on the grounds of this behavior and ways of preventing this behavior. In this study, HEGEM (Anti-Violence Foundation) conducted a survey in the central district of Malatya in the 2017-2018 academic year in the second year of secondary school education with 3,533 students. In this study, 27-45 school (inside and around), family and friendship violence questions were used. The data were analyzed and interpreted by SPSS 16.0 package program. The findings are that in Turkey, physical / verbal violence in childhood is first learned from family and friends; it is reinforced by the school environment where physical / verbal violence and criminal behavior is common; witnessing violence fuels similar behaviours; and acts of physical violence can be seen in all segments of the society.

Keywords: Violence, Violent Behavior, High School Students, Youth and Violence

АННОТАЦИЯ

Феномен насилия является одной из опор гибких форм в повседневной жизни человека. Путём такого общения дети и некоторые члены общества пытаются передать свои замысли, привлечь внимание и вводить санкции в своих отношениях. Так как, насилие рассматривается как преступление, а нарушение прав человека - как поведение и метод и оно продолжает существовать среди детей маленького возраста, нужно обязательно работать над этим явлением и принимать меры предосторожности. Самый важный способ уменьшить насилие в обществе - это воспитывать детей как можно более здоровыми и как можно дальше от насилия. Нижеследующее исследование фокусируется на насильственных тенденциях молодых людей, способах обучения всякому насилию, которое направлено на нанесение видимого вреда такому человеку, с которым они контактируют. Цель этого исследования – выявлять где и как учатся дети физическому /словесному насилию, которое они применяют при решении своих проблем и выполнении своих желаний на этапе консолидации поведения и в период их развития, обсудить способы предотвращения такого поведения. В этом исследовании применено опросник фонда HEGEM (Фонд по борьбе с насилием) состоящий из 71 вопроса, для 3 533 учеников второго класса средней школы центрального округа Малатья 2017-2018 учебного года. В этом исследовании были использованы вопросы насилия из указанного опросника среди 27-45 очагов насилия в школах (внутри и за школьным помещением), в семьях и среди товарищей. По полученным данным было установлено, что в Турции дети физическому/словесному насилию учатся ещё в малом возрасте. Первыми об этом узнавают от членов семьи, друзей, что потом подкрепляется школьной средой. Насилия бывают физическими, вербальными и преступными.

Ключевые слова: насилие, насильное поведение, старшеклассник, молодежь и насилие.

GİRİŞ

Şiddet; Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” durumu olarak tanımlanmaktadır. Hukukçular şiddet eylemleri için “İnsanın, benzerlerine karşı giriştiği, onlarda önemli ya da önemsiz hasarlar veya yaralar oluşturan, saldırganlık ve hoyratlık ifade eden hareketlerdir.” açıklamasında bulunmaktadırlar. Şiddeti en çok yaşayan gruplar; çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Şiddet uygulamalarında en çok karşılaştığımız araçlardan birisi ateşli silah kullanımıdır. Ateşli silah şiddet olgularının sonucunu ağırlaştırıcı bir unsur olmanın yanı sıra şiddete yönelten de bir etkidir. Bireysel silahlanmanın artışı ile birlikte hem şiddet olaylarında hem de ölümlerle biten olaylarda ülkemiz dahil her yerde büyük artış görülmektedir. Ateşli silah kullanılarak işlenen cinayetler büyük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Şiddet içeren ölümlerin %60’ında ateşli silah kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, evde silah bulundurma intihar riskini beş kat arttırmakta, cinayet riskini 3 kat arttırmaktadır. Şiddeti değerlendirirken şiddete maruz kalan, şiddeti yaşayan gruplara göre bir sınıflamalar yapılabilir: Kadına yönelik şiddet, çocuğa yönelik şiddet, yaşlıya yönelik şiddet, akranlar arası şiddet, kardeşler arası şiddet, flört şiddeti, engelliye yönelik şiddet, LGBT şiddeti, mülteci şiddeti, kişinin kendine yönelik şiddeti. Uygulanan şiddet tipine göre ise şu alt başlıklarda sınıflama yapmak mümkündür: Fiziksel şiddet, cinsel şiddet, duygusal şiddet, ekonomik şiddet, siber şiddet.

Şiddetin altında yatan neden açıklanırken günümüzde en yaygın kullanılan model “ekolojik model”dir. Bu model, şiddete neden olan kişisel duruma ilişkin ve sosyokültürel etkenlerin açıklamasını temel almaktadır. Bu modele göre kadına karşı uygulanan şiddet sosyal çevrenin farklı düzeylerindeki etkenlerin birbiriyle etkileşimlerinden kaynaklanır. Bu model, merkezleri aynı olan dört daire ile gösterilebilir. En içteki daire herkesin ilişkilerdeki davranışlarına taşıdığı biyolojik ve kişisel geçmişi temsil etmektedir. İkinci daire, çoğunlukla aile ya da diğer tanıdıkları içine alan, istismarın gerçekleştiği ortamı göstermektedir. Üçüncü daire ise yaşanılan çevre, işyeri, sosyal ağlar ve arkadaş grupları gibi iletişim örüntülerini içeren hem formel hem de formel olmayan kurum ve sosyal yapıları temsil etmektedir. Dördüncü ve en dıştaki daire kültürel normların da dahil olduğu ekonomik ve sosyal çevreyi göstermektedir. Kadın, çocuk ve yaşlıların genelde aynı ailede birlikte yaşıyor olmalarından dolayı aile içi şiddet kavramı hepsini birlikte değerlendirmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Aile içi şiddet her ne kadar aileyi oluşturan kişiler arasında birbiriyle olan şiddet ilişkisini incelemekle çöğunlukla erkeğin kadına uyguladığı şiddet olarak ortaya çıkmaktadır. Bunu çocuk istismarı ve yaşlı istismarı izlemektedir. Ancak aile içi şiddet olgularının büyük kısmı bildirilmemesi ve olayın uzmanlar tarafından değerlendirilmemesine bağlı olarak gün yüzüne çıkmamaktadır. Aile içi şiddet her yıl milyonlarca kişiyi etkilemektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nde, yılda iki ile dört milyon kadın yakın ilişki içinde oldukları partnerleri tarafından dövülmektedir. Fiziksel istismarın tek bir kişiye yöneltilmiş olması halinde bile bu duruma şahit olan bütün aile bireyleri de olumsuz olarak etkilenmekte ve etkisi yıllarca sürmektedir. Bu ailelerin içinde yaşadıkları ev, güvenli olmaktan uzaklaşmakta ve şiddetin her an görülebileceği bir yer olmaktadır.

Şiddet olgusu, günlük yaşamda sürekli devam eden ve şekilleri esnek olan bir baskı odağıdır. Çocuklar ve bazı insanlar ilişkilerinde mesajlarını bu yolla vermeye, dikkat çekmeye ve yaptırım uygulamaya çalışırlar. Şiddetin insanlık suçu ve insan hakları ihlali bir davranış ve yöntem olarak görülmesine rağmen her dönem varlığını artarak devam ettirmesi ve uygulayıcıların çocuk yaşlara kadar inmesi üzerinde çalışmayı ve önlem almayı zorunlu kılmaktadır. Modern toplumlarda şiddet eylemlerinin kaynaklarının artması, şiddet eylemlerinin gündelik yaşamın olağan bir fenomene dönüşmesine yol açmıştır (Kızmaz, 2006, s.248).

Çocukların yakın çevreleri ile yaşadıkları; konuşurken başka yere bakma, dinlememe, başarılarını görmezden gelme, sık eleştirme, tehdit etme, sorularını cevapsız bırakma, suçlama, aşağılama, başkalarıyla karşılaştırma, yapabileceğinden fazlasını bekleme, reddetme, yalnız bırakma, korkutma, suça yöneltme, kardeşler arasında ayırım yapma, önemsememe, küçük düşürme, alaylı konuşma, lakap takma gibi duygusal davranışlar onların duygu dünyasında önemli sorunlar doğurmaktadır. Bu sorunlar süreç içerisinde başka sorunların doğmasına, duygusal ve davranışsal bozukluklar yaşamalarına, aile oluşturdıklarında eşleri ve çocukları ile uyum sorunu yaşamalarına sebep olabilmektedir.

Aile içinde uygulanan sözel, duygusal ve sosyal şiddet daha sonra fiziksel şiddete dönüşebileceği ve önlenmesi zor veya imkânsız sonuçlar doğurabileceği bilinmelidir. Bu çalışmada özellikle çocukları şiddete yönelten, fiziksel şiddeti öğrenme yolları ve bu sorunların çözümüne ilişkin yaklaşımlar tartışılacaktır. Şiddetin ailede başladığını varsayıldığında aile içi şiddet kapsamında tüm şiddet çeşitlerinin çocuklara uygulanabileceğinden bahsedilebilir. Aile içi şiddet; eşler arası, anne-baba arası veya ebeveyn-çocuklar (anne ve/veya) babanın çocuklarına karşı veya çocukların ebeveynine karşı şiddet meydana gelen fizikî, sözel veya psikolojik anlamda güç ve kuvvet kullanımının bütünüdür (Genç ve Seyyar, 2010, s.22).

Gençler normların kendilerini kısıtlayan birer engel olduğu algısıyla norm dışı davranışlar sergileyerek dikkat çekme ve varlıklarını gösterme çabası içinde olabilirler. Toplum düzeni sağlamak amacıyla oluşturulan normların çiğnenmesi o kişinin normalden sapmış bir davranışa yöneldiği anlamına gelir. Bu sapkın davranışların tekrarı bireyi daha fazla norm ihlal etmeye sürükler ve şiddete eğimli bir birey olmaya zorlar (Gül ve Güneş, 2009, s.84-86). Gençler çevresindeki modellerin kendi saldırganlık dürtülerini nasıl dizginlediğini gözleyerek ve onlara öykünerek kendi davranış biçimlerini geliştirirler (Sever, 2002). Suç; bireylere, topluma ve kamu düzenine olan sayısız olumsuz etkileriyle başa çıkılması ve önlenmesi gereken bir problemdir. Suç, bireyin toplumun içinde yürürlükte olan kurallara aykırı davranışlarda bulunmasıdır. Suçun yol açtığı sorunlar görünenden çok daha fazladır. Bu zararlar suçun doğrudan sebep olduğu maddi manevi yıkımlardan başlar ve direkt olarak mağdurun, sonra dolaylı olarak yakınlarının ve tüm toplumun, zaman zamanda telafisi mümkün olmayan kayıplara kadar uzanır. Suçun neden olduğu maddi hasarların yanı

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK ŞİDDET KAYNAĞI

sıra, toplumsal sarsıntı, korku ve güvensizlik ortamı da tamiri zor olan hasarlardandır (Dolu, Şener ve Doğutaş, 2010, s.61).

Yapılan araştırmalar şiddetin yalnızca kişilik ve genetik faktörlerden ortaya çıkmadığını ortaya koymaktadır. Şiddetin bireysel faktörlerin dışında ailesel, toplumsal ve çevresel faktörleri söz konusudur.

Gençleri şiddet uygulamaya iten sebepleri şöyle sıralayabiliriz; davranışlarını kontrol etmekte zorluk yaşamaları, hayal kırıklığına karşı toleransın düşük olması; bir engellenmeyle karşılaştıkları zaman başa çıkma yollarını bilememeleri; sorun çözme, öfke kontrolü ve iletişim kurma gibi sosyal becerilerinin zayıf olması; çocukların eğitim yaşamının ihmal edilmesi; ailenin tutarsız ve çok sert disiplin uygulamaları; ailede iç çatışma olması, ev içinde şiddetin ve istismarın olması; çocuklarda madde kullanımı ve depresyon belirtileri olması.

Şiddet; öğrenme yoluyla kazanılan eylem boyutlu bir olgudur. İnsan sorunlarının çözümü için hangi yollara başvuracağına sosyal çevresinden öğrendiği yöntemlere göre karar verir. Yaş ilerledikçe yeni elde ettiği kazanımlarla bu düşüncesini tashih eder. Bu süre esnasında bağışıklık kazanan davranışlarını kullanmaya devam eder. Ya da çaresiz kaldığı, sözünün bittiği yerlerde daha önce öğrenilmiş olan eylemlerini devreye sokar.

Şiddet davranışı hakkında dar ve geniş çaplı tanımlar yapılmıştır. Herkes kendi bilim perspektifinden bir tanım oluşturur. Sosyal bilimciler, hukuk bilimcileri ve fen bilimcileri kendilerine göre tanımlar yapmışlardır. Fiziksel şiddet daha çok kriminoloji bilimcileri tarafın-dan tanımlanmıştır.

Şiddet, meşruyetine bakılmaksızın hedefe ulaşmak için kullanılan araçtır (Riches, 1998, s.18). Şiddet; sosyal olarak hiçbir şekilde meşru görülmeyen, fiziksel olarak zarar veren saldırılar (Kayaoğlu, 2000), başkasına kötülük yapma ve sancı çektirme maksadıyla zarar verme, eziyet etme, insanlara karşı fizikî güç kullanma, onları tehdit etme, nefsanî duygular ve ilkel dürtüler gibi sebeplerle kişilerin, başkaları üzerinde uyguladıkları kaba kuvvettir (Genç ve Seyyar, 2010, s.25).

Hukukçulara göre şiddet; insanın benzerlerine karşı başlattığı, önemli veya önemsiz derecelerde hasarlar oluşturduğu, saldırganlık ve hoyratlık ifade eden davranışlar, Medeni Kanuna göre ise; insanı istemi dışında hareket etmeye zorlayacak nitelikteki eylemler (Ayan, 2010, s.24) olarak tanımlamaktadır.

Fiziksel (bedensel) Şiddet, İnsana tekme tokat atma, dövme, el-kol bükme, yumruklama, iterek yere düşürdükten sonra tekmeleme, yere ya da duvara fırlatma, bedenlerinde sigara sön-dürme, saç çekme, ısırma ve tükürme, kişinin kafasını duvara çarpma şeklinde tezahür etmektedir (Genç ve Seyyar, 2010, s.773). Fiziksel şiddet insanların bedensel bütünlüğüne karşı dışarıdan yöneltilen, sert ve acı verici bir edimdir. Mala, cana, sağlığa, bedensel bütünlüğe, birey özgürlüğüne karşı bir tehdit oluşturması söz konusudur (Ünsal, 1996, s.32, Şenyuva ve Yavuz, 2009, s.1). Ebeveynlerin şiddet eğilimleri ve olayları çözme yöntemleri çocuklar için önemli bir rehber ve rol model olarak algılanmaktadır.

Gençlerin sosyal olarak aşırı içine kapanık olmaları, şiddete uğramaları, başkaları tarafından kolayca kızdırılmaları, aşırı alıngan olmaları, öfke kontrol edememeleri, bireysel farklılıklara tolerans gösterememeleri, agresif ve negatif olmaları, çok çabuk hayal kırıklığına uğramaları gibi özellikleri onların şiddet davranışı gösterme risklerini artırmaktadır. Şiddet riski içeren bu faktörlerin önceden belirlenip gerekli önlemlerin alınması şiddet davranışının azalması veya önlenmesine olumlu katkı sağlayacaktır.

Genç bireylerin şiddet eğilimlerini ve uygulama isteklerini anlamak için bazı uyarı dikkate almak gerekir. Şiddet davranışı; içine kapanma, içinde bulunduğu ortama uyum sağlayamama, yazı ve resimlerinde şiddet içerikli ifadeler bulunması, öfke patlaması yaşama, zorbaca davranışlarda bulunma, kurallara, otoriteye karşı gelme ve farklılıklara karşı ön yargılı olma gibi çok sayıda değişken etkilemektedir. Bu değişkenlere ek olarak; madde ve alkol kullanımı, bir çeteye bağlı olma, silaha yasal olmayan yollardan ulaşabilme, şiddet içerikli programlara ilgi duyma, şiddet içerikli davranışlara karşı duyarsızlaşma, okul dışında internet kafelerde zaman geçirme, internette kontrolsüz dolaşma, televizyonda şiddet içerikli programlar izleme ve medyanın olumsuz etkileri gibi özellikler de sayılabilir.

Bedensel ve bilişsel açıdan enerjik bir dönem olması nedeniyle gençlik, doğru yönlendirildiği takdirde birçok meseleyi çözüme kavuşturacak aksiyon ve beceriye sahiptir (Kara, 2013; 8). Bu yönüyle gençlik, aynı zamanda çok önemli bir insan kaynağıdır. Akın'a göre gençlik dönemi, insan hayatının en dinamik dönemi ve bir kimlik arayışı, inşası sürecidir (Akın, 2014; 10). SEKAM'ın (2013, 9), "Türkiye Gençlik Raporu: Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri" başlıklı çalışmasında, gençlerin genel olarak şiddete eğilimlerinin olduğu, şiddet eğiliminin belirleyici unsurlarının cinsiyet, eğitim düzeyi,

ekonomik durum ve yaşanan bölge koşulları olduğu sonucuna varılmıştır. 2006 yılında İstanbul'daki 15-24 yaş aralığındaki 1014 gençle yapılan saha araştırmasında elde edilen bulgulara göre Türkiye'de gençlere ilişkin sorunların başında aile içi şiddet başı çekmektedir (Gür ve diğerleri. 2012; 22).

Gençlerin ve ergenlerin suç ve şiddete yönelmelerinde bilişim teknolojileri ve sosyal medyanın da etkisi olduğu yönünde tezlerin yanında Aksüt ve Batur'un (2007) çalışmalarında vardıkları sonuca göre ergenlerin şiddete eğilimli olmalarında ya da şiddet olaylarına karışmalarında internetin ve televizyonun değil, eğitim sisteminin etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada özellikle eğitim sisteminin sınav odaklı, katı rekabetçi yapısı ile ailelerinin çocukluk çağında, çocukluğun yaşanmasına imkân verilmemesi gibi uygulamalara gönderme yapılmaktadır.

Okulda şiddet kavramı, öğrenci veya öğretmenlere yönelik başvuru alan eğitim ve öğretim süreçlerine zarar veren saldırganlık ve suç gibi uygulamaların sözel veya davranış boyutunda sergilenmesini ifade eder. Okulda güven ortamını tehdit eden okuldaki kişilerin can, mal ve onurlarını hedef alan her türlü olumsuz uygulama bu kapsama girer. Öğülmüş (2006)'e göre okullarda şiddet, fiziksel olduğu gibi sözel, davranışsal (dışlama, küçük düşürme, hakkında dedi kodu yayma, öğrencinin veya eğitim çalışanlarının eşyalarına zarar verme), cinsel saldırıda (sözel veya fiziksel) bulunma gibi çok değişik çeşitlerde de olabilir. Okul şiddeti, fiziksel olarak saldırganca eylemlerde bulunmanın dışında; kaba davranmak, alay etmek, sataşmak, küçük düşürmek, aşağılamak, hakaret etmek gibi psikolojik boyutlu eylemleri, hatta haraç almak ve cinsel tecavüz gibi suç kapsamına giren yıkıcı eylemleri de kapsar.

Türkiye'de okul şiddeti "Eti senin kemiği benim" kültürünün etkisiyle uzun yıllar kamuoyu tarafından görmezden gelinmiştir. Son yıllarda şeffaflaşma, demokratikleşme ve insan hakları alanında yaşanan zihinsel dönüşümleri okuldaki şiddeti de gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle, 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de de okullarda şiddet olaylarının medyanın ilgisini çeker boyutlara eriştiği, özellikle okullarda zorbalık (school bullying) olaylarının eğitim ve öğretimin kalitesini etkileyici boyutta olduğu rapor edilmeye başlanmıştır (Kepenekçi-Karaman ve Çınkır, 2006).

Türkiye'de eğitim ortamı ve uygulamalarında son yıllarda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak buna rağmen okul şiddeti, varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ülkemizde şiddetle ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmaların bulguları da vurgulanan sosyolojik ve kültürel arka planı teyit etmektedir. TBMM Şiddet Araştırma Komisyonu Raporuna göre, ortaöğretim gençliğinin, %9,2'si delici-kesici alet taşımakta, %5,9 ateşli silah bulundurmuş, %7,7'si de çete üyesidir. Türkiye'de ortaöğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin %64,4'ünün son bir yıl içinde üzücü olarak tanımlanabilecek bir olay yaşadıklarını belirttikleri görülmüştür. Öğrencilerin %10'u kendisine zarar vermeyi denemiş, %27,4'ü ise bunu yapmayı düşünmüş; %23,9'u ailelerinde şiddet olduğunu belirtmiş; %57,8'i okuldaki eğitimin yetersiz olduğunu ve %50,4'ü okulda örnek alınan kişilerin şiddet içeren davranışlarının sorun yarattığını belirtmiştir. Son üç ay içinde gençlerin %22'si fiziksel şiddet, %53'ü sözel şiddet, %36,3'ü duygusal şiddet ve %15,8'i cinsel şiddet ile karşılaşmış; %35,5'i fiziksel şiddet, %48,7'si sözel şiddet, %27,6'sı duygusal şiddet ve %11,7'si ise cinsel şiddet uyguladığını belirtmiştir (TBMM Şiddet Araştırma Komisyonu Raporu 2007).

Diğer yandan Özcebe ve diğerleri. (2006) Ankara ilinde üç farklı lisede son üç ay içinde öğrencilerin %16,1'inin şiddete maruz kaldığını, %8,8'inin şiddet uyguladığını, %20,6'sının hem şiddete maruz kaldığını hem de şiddet uyguladığını ve öğrencilerin herhangi bir nedenle şiddete tanık olma oranının %45,5 olduğunu saptamışlardır. Bellici ve diğerleri. (2012) çalışmasında da öğrencilerin beş üzerinden 3,53'lük ortalamayla orta düzeyin biraz üstünde şiddete eğilimli oldukları görülmüştür. Bu bulgular ve sonuçlar ortaöğretim gençliğinin şiddet konusunda risk grubu oluşturduğunu göstermektedir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Toplumda, çocuklar ve kadınlardan sonra şiddetten en çok etkilenen toplumsal kesim gençlerdir. Gençler şiddeti çeşitli yaşantılarla öğrenmekte, kanıksamakta ve zamanla şiddetli davranış göstermektedirler. Sosyoekonomik açıdan ülkemizin orta düzeyde gelişmiş illerinden olan Malatya ilinde öğrenim gören lise öğrencilerinin şiddete maruz kalma, öğrenme, uygulama ve etkilenme durumlarını konu alan bu çalışmanın amacı söz konusu ilde liseli gençlerin ailede ve okulda öğrendikleri şiddeti karşılaştırmalı olarak analiz etmektir.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK ŞİDDET KAYNAĞI

Demografik Durum

Sakarya ilinde araştırma kapsamında görüşlerine başvurulmuş 8.724 lise ikinci sınıf öğrencisinin % 39'u ailede iki kardeş olduklarını, % 30'u üç kardeş ve % 22'si de üçten fazla kardeş olduklarını ifade etmişlerdir. Bu gençlerin % 85'i çekirdek aile olarak yaşamaktadır. Büyük-baba, nine, amca, hala, dayı, teyze gibi geniş aile tipinde beraber yaşayanlar ise %15 seviyesindedir. Öğrencilerin % 83'ü düzenli bir aileye sahip olup ebeveynleri ayrı yaşayanlar % 7'dir. Anne ve/veya babası üvey olanları da kattığımızda boşanmış ailelerin % 12 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu oranlar Türkiye'de boşanma oranı ile yakınlık göstermektedir. Türk aile yapısında çekirdek aileye geçiş süreci devam etmektedir. Bu çekirdek aile kurgusu büyükanne/babaların yalnız yaşadığı ve bu yalnızlık sonucu onların gelecekte devlet tarafından bakımlarının gerekliliğini gündeme getirmektedir. Çekirdek ve düzenli ailelerde aile içi fiziksel şiddetin daha düşük olacağı düşünülmektedir.

Lise Öğrencilerine Yönelik Anket Araştırması

Araştırmada, HEGEM (Şiddetle Mücadele Vakfı) vakfının Malatya merkez ilçede 2018-2018 eğitim- öğretim yılında liselerde ikinci sınıfta öğrenim gören 3.533 öğrenciye (Erkek ve kadın sayıları eşit olarak), alan araştırması kapsamında 71 sorudan oluşan ölçme aracı uygulanmıştır. Bu çalışmada adı geçen ölçme aracı yer alan 27-45 arası okul(içi ve çevresi) aile ve arkadaş çevresi kaynaklı şiddet soruları kullanılmıştır.

Anket veri analizleriyle liseye devam eden öğrencilerin;

- Geçmiş/çocukluk yaşantıları,
- Aile içi şiddet,
- Temel eğitim döneminde karşılaştıkları şiddet,
- Sosyal çevrelerinde şiddet,
- Hayat hakkındaki duygu ve düşünceleri,
- Travmatik yaşantıları olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 1: Ebeveyn Şiddetine Maruz Kalma

Çocukluğunuzda, annenizden FİZİKSEL şiddet gördünüz mü?	
FİZİKSEL ŞİDDET GÖRME	%
HAYIR	66
EVET	34
ŞİDDET GÖRME SIKLIĞI	
A) Haftada birkaç kez	6
B) Ayda birkaç kez	8
C) Yılda birkaç kez	14
Çocukluğunuzda, babanızdan FİZİKSEL şiddet gördünüz mü?	
FİZİKSEL ŞİDDET GÖRME	%
HAYIR	78
EVET	22
ŞİDDET GÖRME SIKLIĞI	
A) Haftada birkaç kez	4
B) Ayda birkaç kez	5
C) Yılda birkaç kez	11

Malatya'da lisede öğrenim gören ve ankete katılan öğrencilerin; çocukluklarında, annelerinden fiziksel şiddet görme oranı %34; babalarından fiziksel görme oranı ise %22'dir. Yani anneler, babalara göre %12 oranında çocuklarına daha fazla fiziksel şiddet uygulamaktadırlar.

Tablo 2: Kardeş Şiddetine Maruz Kalma

Ağabeyiniz (varsa) geçmişte size fiziksel şiddet uyguladı mı?		
FİZİKSEL ŞİDDET GÖRME		%
HAYIR		78
EVET		22
Ablanız (varsa) geçmişte size fiziksel şiddet uyguladı mı?		
FİZİKSEL ŞİDDET GÖRME		%
HAYIR		82
EVET		18
ŞİDDET GÖRME SIKLIĞI		%
A	Haftada birkaç kez	5
B	Ayda birkaç kez	3
C	Yılda birkaç kez	5

Malatya liselerinde öğrenim gören ve ankete katılan öğrencilerin %22'si ağabeyinden ve

%18'i ablalarından çocukluklarında fiziksel şiddet gördüklerini beyan etmiştir.

Tablo 3: Kardeş Şiddet

Siz (VARSA) kardeşlerinize fiziksel şiddet uyguladınız mı?		
FİZİKSEL ŞİDDET GÖRME		%
HAYIR		62
EVET		38
ŞİDDET UYGULAMA SIKLIĞI		%
A	Haftada birkaç kez	13
B	Ayda birkaç kez	8
C	Yılda birkaç kez	11

Malatya ilinde liseye devam eden öğrencilerden ,Varsa; kardeşinize fiziksel şiddet uyguladınız mı' sorusuna evet diyenlerin oranı %38'dir. Ankete katılan lise öğrencilerinden %21'i kardeşine/kardeşlerine haftada ya da ayda olmak üzere fiziksel şiddet uygulamışlardır.

Tablo 4: Öğretmen Şiddetine Maruz Kalma

İlköğretim yıllarındaki öğretmenlerinizden fiziksel şiddet gördünüz mü?		
		%
HAYIR		64
EVET		36
ŞİDDET GÖRME SIKLIĞI		15
A)	Haftada birkaç kez	
B)	Ayda birkaç kez	9
C)	Yılda birkaç kez	14

Malatya ilinde, ankete katılan lise öğrencilerinin %36'sı, ilköğretim yıllarında öğretmenlerinden fiziksel şiddet gördüğünü

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK SİDDET
KAYNAĞI

beyan etmiştir.

Tablo 5: Anne Öfkesi

Annemiz evde öfkeli davranışlar sergiler mi?		
SEÇENEKLER	%	
HAYIR	34	
EVET	66	
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A	Haftada birkaç kez	18
B	Ayda birkaç kez	17
C	Yılda birkaç kez	21

Ankete katılan öğrencilerin %66'sı annelerinin evde öfkeli davranışlar sergilediğini ifade etmiştir. Annelerin haftada ya da ayda birkaç kere öfkeli davranışlar gösterdiği hane oranı ise %35'tir. Bu gerçekten de yüksek bir orandır. Bu ailede herkesi ve özellikle çocukları gelişim sürecinde çok olumsuz etkileyen bir özelliktir.

Tablo 6: Baba Öfkesi

Babanız evde öfkeli davranışlar sergiler mi?		
SEÇENEKLER	%	
HAYIR	36	
EVET	64	
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	10
B)	Ayda birkaç kez	17
C)	Yılda birkaç kez	25

Babasının evde öfkeli davranışlar gösterdiğini ifade eden öğrencilerin oranı %64'tür. Ailelerin %27'sinde babalar haftada ya da ayda birkaç kere evlerinde öfkeli davranışlar sergilemektedir. Babaların evde öfkeli davranışlar sergileme düzeylerinin annelere göre biraz daha düşük (%2) olduğu anlaşılmaktadır. Bu fark, babaların daha az süreli evlerden bulunuyor olmalarından doğmuş olabilir.

Tablo 7: Öfkeli Davranış

Siz, evinizde öfkeli davranışlar sergiler misiniz?		
SEÇENEKLER	%	
HAYIR	21	
EVET	79	
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	34
B)	Ayda birkaç kez	22

C)	Yılda birkaç kez	18
----	------------------	----

Liseye devam eden gençlerin %79'u kendi yaşadıkları evlerinde öfkeli davranışlar sergilediklerini beyan etmişlerdir. Bu sonuç, Malatya ilinde yaşayan gençlerin anne babalarından daha çok öfkeli davranış özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Çocuklukta Kavgaya Karışma Durumu

Çocukluğunuzda kavgaya karışır mıydınız?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		37
EVET		63
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	23
B)	Ayda birkaç kez	20
C)	Yılda birkaç kez	23

Malatya liselerine devam eden gençlerin anket verilerine göre %60'i, çocukluğunda kavgaya karışmıştır. Gençliğin en az üçte biri çocukluğunda haftada ya da ayda bir kaç kere kavga ederek büyümüşse geleceğin ailelerinde, sokaklarında, iş ortamlarında, sağlık ve spor alanlarında şiddet olasılığı da yüksek demektir.

Tablo 9: Kendine Zarar Verme

Geçmişte kendinize kasten fiziki zarar verdiniz mi?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		75
EVET		25
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	8
B)	Ayda birkaç kez	6
C)	Yılda birkaç kez	12

Malatya ilinde liseye devam eden ve ankete katılan öğrencilerin %25'i kendilerine fiziki zarar verdiklerini ifade etmiştir. Her 10 öğrenciden 8'inin öfkeli davranış sergilediği bir ilde bu oranda kendine zarar fiziki zarar davranışı anlaşılabilir.

Tablo 10: Delici-Kesici Alet Taşıma

Çevredeki gençler delici-kesici alet (jilet, çakı, bıçak, şiş vb.) taşıyor mu?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		51
EVET		49
DAVRANIŞ SIKLIĞI		
A	Haftada birkaç kez	
B	Ayda birkaç kez	
C	Yılda birkaç kez	13

Liseye devam eden öğrencilerden %49'u, arkadaşlarının delici-kesici alet taşıdığını beyan etmiştir .

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK ŞİDDET
KAYNAĞI

Tablo 11: Sıkıntıların Paylaşıldığı Kişi

Önemli bir sıkıntınızı, öncelikle kiminle paylaşmayı yeğlersiniz?		
SEÇENEKLER		%
A	Anne	36
B	Baba	8
C	Arkadaş	52
D	Rehber Öğretmen	4

Malatya liselerinde okuyan ve ankete katılan gençlerin, önemli sorunlarını öncelikle arkadaşlarıyla paylaştığını (%52) görüyoruz. Anneler 2. sırada yer(%36) almaktadır. Dramatik olan ise, böylesi hassas bir konuda rehber öğretmenlerin tercih edilme oranının neredeyse yok düzeyinde (%4) olmasıdır.

Tablo 12: Okul Ortamlarındaki Duygu Durumu

Kendinizi, önceki okul ortamlarında gergin, mutsuz hissedermiydiniz?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		13
EVET		87
DUYGU SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	34
B)	Ayda birkaç kez	30
C)	Yılda birkaç kez	19

Okulların istenen, sevilen yerler haline getirilemediği tablo 37'de çok net görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin %87'si okul ortamlarında kendini ,gergin, mutsuz' hissederek eğitimini sürdürmektedir. Oran diğer illerde de benzer düzeydedir. Sadece bu durum bile eğitim sistemimizin yeniden sorgulanması için çok önemli bir nedendir.

Tablo 13: Anlaşmazlık Çözümü

(Varsa) Kardeşinizle aranızda anlaşmazlıklarınızı daha çok nasıl çözüyorsunuz?		
SEÇENEKLER		%
A	Birbirimize küserek	21
B	Münakaşası yaparak	33
C	Şiddete başvurarak	18
D	Karşılıklı konuşarak	30

İnsan ilişkilerinde anlaşmazlıklar yaşanması kaçınılmazdır. Sorun ortaya çıkan anlaşmazlıkları nasıl çözebileceğimiz boyutundadır. Liseye devam eden ve ankete katılan öğrencilerin ancak %30'u kardeşleriyle yaşadıkları anlaşmazlıkları ,karşılıklı konuşarak' halletme yolunu seçtiklerini ifade etmiştir. Anlaşmazlık yaşandığında, küsmek, münakaşa etmek ve şiddete başvurmak bir şekilde olumsuz/yıkıcı tutumları anlatır; ama ne yazık ki, bu oran Malatya ili için %70 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir.

Tablo 14: Şiddete Uğrama Korkusu

Okulla ev arasında şiddete uğrama korkusu yaşar mısınız?	
SEÇENEKLER	%
HAYIR	74
EVET	26
KORKU DERECEŚİ	

A)	Haftada birkaç kez	8
B)	Ayda birkaç kez	6
C)	Yılda birkaç kez	14

Liseye devam eden gençlerin yaklaşık dörtte biri (%26) ,okulu ile evi arasında şiddete uğrama korkusu' yaşadığını beyan etmiştir. Gençlerin delici-kesici alet taşıması ile şiddet korkusu yaşaması arasında bir bağ olduğu düşünülebilir.

Tablo 15: Trafik Korkusu

Okulla ev arasında trafik tehlikesi korkusu yaşar mısınız?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		49
EVET		51
KORKU DERECEŚİ		
A)	Haftada birkaç kez	24
B)	Ayda birkaç kez	12
C)	Yılda birkaç kez	14

Gençlerin yaklaşık yarısı (%51) evleri ile okulları arasında trafik tehlikesi korkusu yaşamaktadır; bu yüksek bir orandır. Bu yönden şehrin her türlü tehlike ve tehditler bağlamında ayrıntılı bir sosyal risk haritası çıkartılmalı ve ona göre gerekli önlemler alınmalı ve bu alınan önlemler toplumla etkin bir şekilde paylaşılmalıdır.

Tablo 16: Anlamsızlık ve Kararsızlık Duygusu

Anlamsızlık, karamsarlık duyguları yaşar mısınız?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		13
EVET		87
DUYGU SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	36
B)	Ayda birkaç kez	17
C)	Yılda birkaç kez	27

Tablo-16 incelendiğinde, gençliğin içinde bulunduğu ruh halini sorgulamamıza ciddi veri sağlayabilir niteliktedir. Malatya'da gençlerin %87'si, ,anlamsızlık/karamsarlık' duyguları yaşamaktadır. Haftada/ayda birkaç kez "anlamsızlık/karamsarlık" duygusu yaşayanların oranı %53 olup, bu sorgulanması ve çözüme yönelik önemli sosyal çözümler üretilmesi gereken acil bir durumdur.

Tablo 17: İntihar Duygusu

İntihar duygusu yaşar mısınız?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		69
EVET		31
DUYGU SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	8
B)	Ayda birkaç kez	7
C)	Yılda birkaç kez	17

Tablo verilerin baktığımızda Malatya'da, liseye devam eden ve ankete katılan gençlerin yaklaşık üçte biri intihar duygusu yaşamaktadır. Bu olumsuz/kötü duygunun nedenlerini ortaya koyacak derinlemesine bilimsel araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu açıktır. Özellikle bu duygunun %15 gençte hafta ya da ayda yaşanıyor olması endişe vericidir.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK SİDDET
KAYNAĞI

Tablo 18: Cinsel Tacize Tanıklık

Katılanın yaşadığı ortamlarda, cinsel taciz davranışlarına tanık olma durumu		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		55
EVET		45
OLAY YAŞAMA SAYISI		
A)	Bir kez yaşadım	14
B)	İki kez yaşadım	11
C)	Birçok kez yaşadım	19

Ankete katılan liseli gençlerin %44'ü, çevrelerinde cinsel taciz olaylarına tanık olduklarını ifade etmiştir. Gençlerin bu beyanlarına göre, toplumumuzda yaşanan cinsel taciz olayları sıkıntılı bir düzeye yükseldiği söylenebilir. Türkiye'de diğer illerde cinsiyet yönünden yapılan analizlerde erkeklerin kadınlara göre ortalama %5 daha fazla cinsel tacize maruz kaldıkları da ayrıca belirtilmesi gereken bir husustur.

Tablo 19: Nefret Hissi

Çevrenizdeki insanlardan/toplumdan nefret etme hissi yaşar mısınız?		
SEÇENEKLER		%
HAYIR		20
EVET		80
DUYGU SIKLIĞI		
A)	Haftada birkaç kez	25
B)	Ayda birkaç kez	26
C)	Yılda birkaç kez	21

Liseye devam eden ve ankete katılan gençlerin %80'ni çevresindeki insanlara karşı nefret etme hissi yaşamaktadır. Bu nefret düzeylerinin bütün illerde bu oranda yüksekliği, toplumumuzun barış ve güvenliği açısından ciddi bir tehdit unsuru olarak düşünülmeli ve gerekli sosyal projeler acilen hayata geçirilmelidir.

Gençlik durum analiz anket verileri, bir şekilde toplumda yaşanan ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal travmaların insanımız üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Bölgede uzun soluklu ve etkin olacak zihinsel dönüşümü sağlayıcı, insan merkezli barış projelerine ihtiyaç vardır. Gençliğin içinde bulunduğu durum toplumsal anomilerin açık bir yansımasıdır. Bu tablo özellikle de eğitim sisteminin yeniden baştan aşağı sorgulanmasını düşündürmektedir

SONUÇ VE TARTIŞMA

3-5 yaş grubunda, ilköğretimde ve ortaöğretimde Malatya ili, okullaşma oranları bakımından Türkiye ortalamasının üzerindedir. Malatya'da bir öğretmene ortalama 15 öğrenci düşmektedir. 2014 yılı Cumhuriyet Başsavcılığı verilerine göre, Malatya ilinde 29.863 olay kaydı vardır ve 15 yaş üzeri nüfusa oranı %5'tir ve Türkiye ortalamasının altında savcılığa yansıyan olay kaydı bulunmaktadır (Türkiye ortalaması %5,77). 2008 yılı ve 2014 yılı karşılaştırıldığında Cumhuriyet Başsavcılığında kayıtlı toplam olay artışında Malatya ili, Türkiye ortalamasının altındadır. 2014 verilerine göre faili meçhul oranı bakımından Malatya ili (4399 Faili meçhul olay), Türkiye genel ortalamasının altında yer almaktadır. Malatya Faili meçhul olay artış oranları (2010-2014 karşılaştırması) yönünden bulunduğu bölgede son sırada ve 81 il sıralamasında 78. sırada yer almaktadır. 2014 yılı içerisinde her 100 erkekten en az 8'i bir suçun zanlısı/faili olarak adliye kayıtlarında yer almıştır. Malatya, erkek suçluluğu yönünden Türkiye ortalaması altındadır. Çocuklara karşı işlenen cinsel suçlarda

Malatya, 81 il içinde 67. sıradadır. Malatya ilinde adalete yansıyan olaylar bağlamında üç yılda çocuklara karşı 588 cinsel saldırı vakası gerçekleşmiştir. Malatya ilinde son üç yılda, 5.973 olayda 9.651 çocuk, suç mağduru olmuştur. Bu verileri ildeki (0-18 yaş) 236.064 çocuk sayısına oranlandığında; çocukların mağdur olduğu olay (dosya) oranı %2,5; mağdur çocukların oranı %4,1'dir. Bu oranlar Türkiye ortalamasının(%3,8 ve %2,3) üzerindedir. Uyuşturucu suç oranı yönünden 81 il arasında Malatya 9. sırada yer almaktadır. Ceza dava konulu (CBS) toplam olaylarda Malatya'da bir yılda gerçekleşen 29.300 toplam olayın yetişkin nüfusa oranı %5,9'dur (CBS toplam olaylarda Türkiye ortalaması %6,1). Malatya ili toplam olay oranları yönünden ülke düzeyinde 42. sırada yer almaktadır.

Çalışma kapsamında gençlere uygulanan ankette bu bölümü ilgilendiren bazı sorular

soruldu. Ankete katılan gençlerin beyanlarından hareketle;

- Yaşadıkları çevrede güvenlik endişesi taşıdıklarını,
- Yaklaşık her beş aileden birisinde gençlerin suça bulaşmış ebeveynlerle yaşadığını,
- Yaklaşık her beş evden birinde gençlerin suç mağduru olmuş bir yakını bulunduğunu,
- Yaşanan toplumda ciddi oranda intihar eğilimi ve girişim riskinin bulunduğunu,
- Çocukların cinsel taciz/saldırı yönünden ciddi düzeyde risk altında olduklarını,
- Okul yolunda şiddet riski yaşandığını, söylenebilir.

Gelişmiş sosyal devletler çalışmayan, iş bulamayan ve ya işten çıkarılan vatandaşlarına durumları düzeline kadar ihtiyaçlarını temin etmek üzere sosyal yardım yapmaktadır. 2016 Mayıs ayı itibarıyla 72 okulda 5.040 kişiye çeşitli eğitimler verilmiştir. Özellikle aileye yönelik evlilik öncesi, evlilik süreci ve boşanma süreci eğitim programları aile bütünlüğünün korunması ve evlilik sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi için çok önemli eğitimlerdir. Evlilik öncesi evliliğe hazırlama, aile içi iletişim ve sorunların çözümüne yönelik evlilik süreci aile eğitimleri ve sorunlu olup boşanma aşamasına gelen ailelere yönelik boşanma süreci danışmanlığı hizmetleri Sosyal hizmet merkezlerinin önemli bir hizmet alanıdır. Bu eğitimler aile içi şiddet ve boşanma vakalarının azalmasına katkı vermektedir. Şiddet vakalarının önlenmesi veya azaltılması toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal hizmet merkezinin eğitim danışmanlık biriminde verilen Aile Boşanma Süreçleri Danışmanlık hizmeti aktif hale gelmiş olup bu kapsamda başvuran ailelere danışmanlık hizmeti verilmektedir. Sosyal hizmet merkezinde görevlendirilen meslek elemanları (psikolog, sosyal çalışmacı) suça sürüklenen çocuklar, tedbir kararları, korunma kararı sonrası işe yerleştirme gibi konularda İl Emniyet Çocuk Şube Müdürlüğü ile koordineli olarak çalışmalar yapmaktadır. Çocukların korunmaya muhtaçlık kapsamına alınma sebepleri ve bu sorunları önlemeye yönelik koruyucu hizmetler yapılmaktadır. Özellikle suca sürüklenen çocuklarla ilgili İl Emniyet Çocuk Şube Müdürlüğü ile koordineli olarak küçük çaplı bile olsa işlenen suçların önlenmesi ve çocukların korunması sağlanmaktadır. Bu kapsamda 2015 yılından itibaren 2016 yılının Mayıs ayına kadar 326 çocuğa müdahale edilmiş ve haklarında mesleki çalışma yapılmıştır. İntihar teşebbüs vakaları, istismar olayları, çocuklarda alkol ve madde kullanım vakaları, sokakta çalışan, kayıp ve aile içi şiddet mağduru çocuklara yönelik sorunlar bu kapsamda değerlendirilmektedir. Vakaların büyük bir bölümü rehberlik ve mesleki uygulamalarla çözümlenmektedir. Bu alanda daha dikkatli olmak ve koruyucu önlemleri devreye koymak oldukça önemlidir.

ÖNERİLER

Araştırma veriler bağlamında, şu temel önerilerde bulunulabilir:

Malatya ilinin yönetimi, her tür hizmetin planlanması ve dağıtımını ilin demografik nitelikleri göz önünde tutularak yürütülmelidir. Öncelikle yakın ya da uzak tarihlere göçle gelenlerin, ortak şehir kültürüne uyumları yönünden sosyal projeler içinde tutulmaları, risk unsurları ile kolay temas sağlaması muhtemel olan bu kesimin sağlıklı ve güvenli kuruluşlarla muhatap kılınması; sosyal, çalışma ve eğitim hayatına katılımlarının sağlanması, kapalı yaşantısından uzaklaştırılmaları çok ciddi bir ihtiyaçtır. Malatya'nın içinde bulunduğu bölgesinin düşük gelişmişlik düzeyi, Malatya'nın niteliksiz göçe maruz kalmasına neden olmaktadır. Malatya'ya içinde bulunduğu bölge illerinden göçle gelen nüfusun, niteliğini arttırmaya yönelik eğitim, sağlık, kültürel ve sosyal politikaların geliştirilmesine öncelik verilmelidir.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN AİLE VE ARKADAŞLARINA YÖNELİK ŞİDDET KAYNAĞI

Toplumda yaşayan bireylerin kendilerini ve geleceklerini garanti almaları için sosyal güvenlik sisteminin işlevselliği artırılmalıdır. Tüm vatandaşlar bir şekilde bu sisteme dâhil edilmelidir. Gelişmiş batı toplumlarında hastalık, işsizlik, emeklilik ve bakım sigortaları zorunlu primli sosyal güvenlik sistemleridir. Bunlardan bakım sigortası Türkiye’de henüz işlevsel değildir. Türkiye nüfusunun giderek yaşlanması, engellilerin sayısının artması ve ailede dönüşüm kapsamında çekirdek aileye geçiş süreci bakım sigortasını zorunlu hale getirecektir. Bunun için vakit geçirmeden bu sistemin alt yapısı kurulmalı ve her çalışan bireyin kendi geleceği için bakım sigortasına prim ödemesi zorunlu hale getirilmelidir.

Bağımlılıkla mücadele konusunda kamu kuruluşları arasında eşgüdüm sağlanmalı, uyuşturucu üretimi ve kullanımı ile daha aktif mücadele edilmelidir. Uyuşturucu üretimi konusunda daha dikkatli davranılmalıdır. Özellikle bölgede uyuşturucu ticareti yapanlar kurban olarak gençleri seçmektedir. Gençlerin bu risk ağına düşmemeleri için özel çaba sarf edilmelidir. Gençlik merkezleri, eğitim müesseseleri ve gençlik politikaları gözden geçirilmeli ve işlevsellikleri artırılmalıdır. Uyuşturucu ve madde kullanımı ile mücadele daha aktif hale getirilmeli, vatandaşlardaki maddeye erişimin kolay olduğu imajı kırılmalı, kolluk denetimleri artırılmalı, üretici, satıcı ve kullanıcılarla mücadele Malatya kırsalında da eşgüdüm halinde yürütülmelidir. Özellikle medyanın dikkati çekilmeli, haber yapma isteği ile bilinçsizce vatandaşı teşvik etme eğilimi gözden geçirilmeli ve teşvik edici uyarıcılar engellenmelidir.

Şiddet, suç, madde kullanımı eğilimi/alışkanlığı bulunan birey ve gençler ve aileleri eğitilmeli, aile içi iletişimler güçlendirilmeli, ailelerin çocuklarına sahip çıkması sağlanmalı, sokaklar sürekli kontrol altında tutulmalıdır. Bu konuda merkezi ve yerel yönetim, özel ve sivil örgütlenmeler eşgüdüm halinde çalışmalı, eğitim camiası üzerinden tüm çocuklar pedagojik yöntemler içinde uyarılmalı ve bilinçlendirilmelidirler. Vatandaş-devlet kaynaşması sağlanmalı, Devleti küçük düşürücü ve vatandaşları devletten soğutucu, koparıcı unsurlara fırsat verilmemelidir. Devlet otoritesine zarar verecek tüm unsurlar gözden geçirilmeli, otorite zafiyetine fırsat verilmemeli ve bireysel hesaplaşmaların önüne geçilmelidir. Toplumda risk taşıyan alan ve bireyler konusunda hassas davranılmalı, istismar edilmelerine fırsat verilmemeli ve sağlıklı vatandaşların acıma duygularının da sömürülmesine müsaade edilmemelidir.

İlinin sosyal ve ekonomik risk haritası çıkartılmalı, riskli bölgeler ve risk konuları ortaya konulmalı, her risk unsuruna uygun politikalar üretilmeli, sorunlar doğmadan tedbirler alınmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Henüz kendisini koruyacak kapasiteye ulaşamamış bireyler olan çocuklara yönelik izleme ve takip üniteleri oluşturulmalı, sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar ivedi tespit edilerek eğitim çağında olanlar eğitim kurumları ile buluşturulmalıdır. Korumaya muhtaç duruma düşen çocuklar ise hızlı bir şekilde koruma altına alınarak en uygun hizmet modelinden yararlandırılmalıdırlar. Koruyucu aile hizmeti kapsamında gönüllü ailelerin sayılarının artırılması için genel bir çalışma yapılmalı, bu hizmet tüm topluma tanıtılmalı ve bu alanda hizmet verebilecek gönüllülerin sayısı artırılmalıdır. Koruma altındaki çocukların düzenli bir aile yanında çocukluğunu geçirmesi ve aile ortamını tanıyarak anne-baba rollerini görerek yetişmesi oldukça önemlidir.

Suçta sürüklenen ve suç mağduru olan çocukların sosyal çevresi kontrol edilmeli ve erken yaşta çocukların suç unsurları ile buluşması engellenmelidir. Çocukların şiddete maruz kalmasının önüne geçilmeli, mobil ekipler oluşturulmalı, istihbarat ve ihbar hatlarının işlevselliği artırılmalıdır. Eğitim çağında olup özellikle ekonomik yetersizliklerle eğitime devam edemeyen çocukların ailelerinin İl Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü tarafından yürütülen sosyal ve ekonomik destek hizmetlerinden yararlanmaları daha işlevsel hale gelmelidir. Özellikle kırsalda bu alanda ihtiyaç sahipleri belirlenmeli ve gerekli ekonomik destek sağlanmalıdır. Bu hizmetler talep odaklı olmak yerine yerinde tespitlerle arz odaklı olmalıdır. Çocuk evleri vatandaşların ve sivil kuruluşların destek ve katkısı ile çoğaltılması sağlanabilir.

Sosyal hizmet merkezleri tarafından yürütülen aile eğitim programları çoğaltılmalı, milli eğitim, müftülük, sağlık ve yerel yönetimlerle işbirliği yapılarak daha fazla kitlelere ulaşım sağlanmalı, toplumun bütün kesimlerine ulaşılmalı, tüm eğitim modüllerden vatandaşlar yararlandırılmalıdır. Aile içi şiddet vakaları için erişim kolaylığı sağlayacak ihbar mekanizmaları yaygınlaştırılmalı ve hızlı müdahalelerle sorunlar başlamadan çözülmeye çalışılmalıdır. Bu alanda danışmanlık hizmetleri de güçlendirilmelidir. Sosyal hizmet merkezlerinin evlilik öncesi, evlilik süreci ve boşanma süreci danışmanlıkları daha geniş alana yayılmalı, bu alandaki meslek elemanlarının sayısı artırılmalı ve hizmetler daha geniş

zamanlara yayılmalıdır. Kişilere evlenmeden önce ulaşılarak aile müessesesi etkili aile eğitim modülleri üzerinden tanıtılmalı, uyum ve oryantasyonlarına katkı verilmeli, sorunlarda değerler anlayışında baş etme, problem çözüme yöntemleri öğretilmeli, vatandaşlara yetenek ve kabiliyetlerinin farkındalığı aşılanmalıdır.

Gençlik anket verileri gençlerle ilgili sosyal risklerin varlığı hususunda birbirini desteklemektedir. Böylece Malatya ilinde gençlikle ilgili sosyal risk araştırmaları yapılmasının ve gerekli önlemlerin / sosyal projelerin hayata geçirilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir. Şiddetin, suçun daha oluşmadan ailede, okulda ve diğer sosyal ortamlarda önlenmesi için, çocuk/genç/aile odaklı önleyici rehberlik, koruyucu hukuk ve barış, müzakere temalı sosyal projelerin hayata geçirilmesi bütün illerde için; de önemli bir ihtiyaçtır.

Özellikle öğrencilerin şiddete, suça, madde kullanımına ve intihara yönelme duygu, düşünce, eğilimlerini azaltmak ve/ya önlemek için kişisel, duygusal ve sosyal yeterlikleri geliştirilmelidir. Gençler arasında kaliteli etkileşimlerin, ilişkilerin, arkadaşlıkların ve dostlukların inşa edilebilmesi için, doğrudan temasın kaliteli kurulabilmesi için öğrencilerin sosyal ve duygusal yeterlikleri geliştirilmesi onları toplumla bütünleştirecektir. Bunun için gençlere okullarda eş zamanlı olarak psiko-eğitim verilmelidir. Psiko-eğitim konuları olarak; iletişim becerileri, kendini tanıma ve ifade etme, çatışma yönetimi, öfke yönetimi, duyguları yönetme, empati, perspektif alma, öz yeterlik, yardım davranışları, anlaşmazlık yönetimi ve yüz yüze yapıcı müzakere, akran arabuluculuk/barış yapıcılık vb. sayılabilir. Aynı zamanda okullarda öğrencilerin anlaşmazlıklarda sorun çözme yönetim becerileri geliştirilmelidir. Gençlerin, okul, aile ya da diğer sosyal ortamlarda birbirleriyle karşı karşıya geldiklerinde ya da kişiler arası anlaşmazlıklar yaşadıklarında, ortak anlaşmazlıklarını yapıcı, barışçıl ve onarıcı yönetebilmeleri için, okullarda öğrencilerin, anlaşmazlık yönetimi, yüz yüze müzakere ve akran-arabuluculuk / barış yapıcılık becerileri geliştirilmelidir.

Koruyucu hukuk ve önleyici rehberlik', bir şekilde örgün eğitimin tüm kademelerindeki programlarında yer almalı, hayat boyu eğitim projeleriyle de bu programların işlevselliği aile/toplum boyutunda genişletilmelidir. Değerler eğitimi, ahlaki değerler eğitimi, yerel ve evrensel anlamda örgün eğitim ve hayat boyu/yaygın eğitim yoluyla güncel sorunlarla bağlantılı, gündelik yaşam sosyolojisini öne çıkartarak işe koşulmalı, bu yönde ihtiyaç duyulan mevzuat çalışmaları çok sektörlü olarak acilen başlatılmalıdır. Başta üniversite olmak üzere, ilde faaliyet gösteren çok sayıda kamu kurumu ve sivil toplum kuruluşlarının organize edeceği birçok sempozyum, konferans, kongre, söyleşi ve diğer farkındalık etkinlikler yapılabilir. Üniversite, yerel yönetimler, kamu kurumları ve sivil toplum ortaklığında ve hatta bölge illerini kapsayacak sanatsal ve kültürel aktiviteler daha da yaygınlaştırılmalıdır.

Devlete aidiyet duygusu üst düzeydedir. Bununla birlikte, azınlık ta olsa memnun olmadığını belirtenlerin memnuniyetsizlik nedenlerinin araştırılarak aidiyet duygularının geliştirilebilmesi için gerekli adımların atılması gerekmektedir. Toplumda ayrımcılığa uğradığını veya dışlandığını düşünenlerin böyle düşünmelerinin nedenlerinin araştırılarak bunların giderilmesi hususunda uygun politikalar geliştirmek gerekmektedir. Üniversitelerin, ilin sosyo-kültürel ve ekonomik gelişimine katkısının artırılması gerekir. Bu bağlamda araştırmacı personel ve araştırma altyapılarının güçlendirilmesi, nitelikli akademik personelin üniversiteye kazandırılması, üretilen akademik bilginin şehrin ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan gelişmesi açılardan uygulamaya konması, uygulamalı derslere ağırlık verilmesi, özellikle de üniversite yönetimi ve akademisyenlerin kentle irtibatlarının güçlendirilmesi gereklidir. Özellikle üniversite-sanayi işbirliği geliştirilmelidir. Birlikte projelerin önü açılabilir.

Bu sosyal analiz çalışması gibi, her temel konu ve her temel sosyal sorunla ilgili olarak ile/bölgeye yönelik çok sayıda bilimsel araştırma yapılabilir. Özellikle gençliğin giderek artan anlam arayışına karşılık olarak ve olumsuz yapılara yönelmelerini ortadan kaldıracak tedbirler olarak yeni nesilleri hayatın amacı, idealler ve zihinsel yönden güçlü kılabilecek projeler acilen hayata geçirilebilir. Çocukların, gençlerin (yeni neslin) ciddi bir anlam arayışı içinde bulunduğu gerçeğinden hareketle aileyi, sosyo kültürel yapıyı, eğitimi güçlendirecek yerel tedbirler geliştirilmeli; bu bağlamda faaliyet gösteren STK'ların çoğalması ve güçlenebilmesi için etkin tedbirler alınabilir.

KAYNAKLAR

- Biçerli, M. K. (2010), Çalışma Ekonomisi, İstanbul:Beta Basım A.Ş.
- Canter, D. (2011), Suç Psikolojisi, İstanbul: İmge Yayınevi
- Dinçer, B. Özasan, M. ve Kavasoglu, T. (2003), „İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)“, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın no: DPT 2671.
- Genç, Yusuf ve Seyyar, Ali, (2010) “Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü”, Sakarya, Sakarya Yayınevi.
- Gruen, A. (2008), Empatinin Yitimi, İstanbul: Çitlembik Yay.
- Gür B. S. vd. (2012). “Türkiye’nin Gençlik Profili”, SETA, İstanbul.
- Kızmaz, Z. (2006), Cezaevi Müdavimleri, Ankara: Orion Yayınevi
- Marinoff, L. (2004), Felsefe Terapisi, İstanbul: GENDAŞ Yay.
- Neill, A. S. (1978), Bir Eğitim Mucizesi (çev. G. Dikmen) İstanbul: Hür Yay.
- Özpolat V. ve Solak,A. (2011), Türkiye’nin Çocuk Mağduriyeti Haritası,Ankara: HEGEM yayınları
- Riches, D. (1998) “Antropolojik Açından Şiddet), çev: Hallacoglu, D. Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Solak, A. (2007), Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu. Ankara: HEGEM Yay.
- Solak, A. (2016), Şiddeti Kültürü, Ankara: HEGEM Yay.
- Akın, H. M. (2014). “Gençlik Toplumsallaşmasında Akran ve Arkadaşlık Grupları”, Gençlik Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, ss. 10-21.
- Aksüt, M; Batur, Z. (2007). “İnternet Perspektifinde Sosyalleşme ve İletişim Kurma Süreci” <http://ab.org.tr/ab07/bildiri/134.doc> (Erişim tarihi: 20.04.2018).
- Ayan, S. (2010), Aile ve Şiddet, Ankara: Ütopya Yayınları
- Bellici N. vd. (2014). “Lise Öğrencilerinde Okula Bağlanma ve Şiddet Eğilimi Arasındaki İlişkinin Cinsiyet Ve Sınıf Değişkenlerine Göre İncelenmesi” Gençlik ve Kültürel Mirasımız Kongresi, 16-18 Mayıs 2014, Samsun, ss. 538-592.
- Dinçer, B., Özasan, M. ve Satılmış, E. (1996), „İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması“, DPT Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın no: DPT 2466.
- Dolu, Osman Uludağ, Şener ve Doğutaş, C., (2010) “Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuç-ları Ve Güvenlik Politikaları İlişkisi” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi - 65-1
- Eilger-Rüttgardt, S. (1997), Intergration Behinderter‘; Der. Textor; Martin; Sozialpolitik, Westdeutscher Verlag, Hof.
- FKA (2015), Fırat Kalkınma Ajansı 2014-2023 Bölge Planı Mevcut Durum Analizi Georgas, J. vd. (2001), Functional Relationships InThe Nuclearand Extended Family: A-16 Culture Study. *International Journal of Psychology*. 36 (5), 289-300.
- Gül, S. K., Güneş İ. D. (2009) “Ergenlik Dönemi Sorunları Ve Şiddet” Polis Bilimleri Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: XI, Sayı 1, Ankara
- İstanbul Liseli Profili, Genç Hayat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kara, S. (2013). “Hz. Peygamberin Elinde Şekillenen İdeal Gençlik”, Gençlik Araştırmaları Dergisi, Cilt. 1 Sayı. 2, Yıl:2013, ss. 6-29.
- Kayaoğlu, A.G. (2000) “Futbol Fanatizmi, Sosyal Kimlik Ve Şiddet: Bir Futbol Takımının Taraftarlarıyla Yapılan Çalışma”. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara
- Kepekençi, Y.; Çankır Ş. (2006). “Bullying Among Turkish High School Students”, Child Abuse And Neglect. Feb; 30 (2), pp. 193-204.
- Kızmaz, Z., (2006) “Şiddetin Sosyo - Kültürel Kaynakları Üzerine Sosyolojik Bir Yak-laşım” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of So-cial Science Cilt: 16, Sayı: 2 Sayfa: 247-267, Elâziğ
- Öğülmüş, S. (2006). “Okullarda Şiddet ve Alınabilecek Önlemler”, Eğitime Bakış, Yıl 2, Sayı 7, ss. 20-21.
- Özcebe, Hilal ve Diğerleri. (2006). “Ankara’da Bir İlköğretim Okulunda Erken ve Orta Dönem Adolesanlarda Şiddet Algısı ve Şiddet Davranış Sıklığının Değerlendirilmesi” 1. Şiddet ve Okul Sempozyumu Bildiri Özetleri, 28-31 Mart 2006 İstanbul, ss. 28-31.
- Özyürek, A. ve Tezel Şahin, F. (2005), „5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi“, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2),19-34.
- SDYV (2016), Malatya Sosyal Yardımlaşma Vakfı Nisan 2016 Verileri

- SEKAM (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi), (2014). “Türkiye Gençlik Raporu Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri”, (Proje Yöneticisi: Celalettin Vatandaş), Sekam Yayınevi, İstanbul.
- Seyyar, A. (1999), ‘Özrüllüğün Tanımlanmasındaki Sosyal Faktörlerin Önemi’, Saray Rehabilitasyon Dergisi, Sayı: 2
- Sever, Sedat (2002), “Çocuk Kitaplarına Yansıtılan Şiddet: Milli Eğitim Temel Yasası ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Bağlamında Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 35 (1-2):25-37, Ankara
- Sözer, M. A. (2004). ‘İsrahevlerinde Kalan Çocukların Suç İşlemelerine Aile Ortamının Etkisi’, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8,(2-3),155-192.
- Yıldız E. B., Sivri, U., Berber, M. (2010), ‘Türkiye’de İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2010)’ Uluslararası Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, 7-9 Ekim 2010, Yozgat.
- Adalet Bakanlığı İstatistikleri (2014)
- ADNKS (2008; 2014) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Malatya 2008-2014 Verileri
- ADNKS (2010) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Malatya 2010 Verileri
- ASPB (2016), 2016 yılı Nisan ayı Malatya ASP İl Müdürlüğü Verileri
- Avrupa Komisyonu (2011), Avrupa Birliği Doğum İstatistikleri, [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Total_fertility_rate,_1960-2011_\(live_births_per_woman\).png&filetimestamp=20130129121040](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Total_fertility_rate,_1960-2011_(live_births_per_woman).png&filetimestamp=20130129121040)
- Avrupa Komisyonu (2011), Avrupa Birliği Nüfus İstatistikleri, web adresi: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_structure_and_ageing
- BİLSAM (2009) BİLSAM 2010 Verileri
- DERBİS (2016), <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/derneksayilari.aspx> Haziran 2016 Verileri
- Dernekler Dairesi Başkanlığı, <https://www.dernekler.gov.tr/tr/sendikaislemleri/sendika-istatistik.aspx>, Erişim 25.6.2016
- Malatya Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü Verileri (Haziran 2016)
- Malatya Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü 2015-2016 Verileri
- Malatya Ticaret ve Sanayi Odası Tablo 109: Malatya T. ve S. Odası Üye Sayısı
- Malatya Valiliği (2016), 2016 Malatya Valilik İstatistikleri
- MEB (2016), 2014-2015 MEB İstatistikleri Malatya’da İlköğ. Okullaşma Oranları
- MEB (2016), 2014-2015 MEB İstatistikleri Malatya’da Okulöncesi Okullaşma Oranları
- MEB (2016), 2014-2015 MEB İstatistikleri Malatya’da Ortaöğ. Okullaşma Oranları
- SGK (2016), Malatya İli Sosyal Güvenlik Kurumu 2016 Yılı Verileri SGK, Kasım 2012 İstatistik Bülteni, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler?CSRT=15889297173742471958> *Erişim Tarihi: 06.03.2012+
- TBMM -10/148, 182, 187, 284, 285 Esas Numaralı Meclis Araştırma Kom. Raporu
- TÜİK (1980; 2012), TRB1 Bölgesi Kent/Kır Nüfusu ve Oransal Değişimi, 1980-2012
- TÜİK (2011), 2010 ve 2011 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması.
- TÜİK (2013), 2013 Eğitim İstatistikleri
- TÜİK (2015), Sayılarla Türkiye (Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli) Haziran 2015
- TÜİK (2016), Sağlık Harcamalarına Ayrılan Kaynak 1999-2015
- Türkiye Ulusal İstatistik Kurumu (TÜİK) (2006), <https://biruni.tuik.gov.tr/aileyapidagitimapp/aileyapi.zul> 10.09.2016
- Ünsal, Artun, (1996) “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, Cogito. Sayı: 6-7. Kış-Bahar. s.29-36.
- Yeğen, M. vd. (2012), ‘Türkiye’de Gönüllü Kuruluşlarda Sivil Toplum Kültürü’, <http://www.yasamadair.org/Adminjkl/1.pdf>, erişim tarihi: 13.12.2012.

**TÜRKİYE’DE ve SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KADININ İŞGÜCÜ
PİYASASINDAKİ YERİ**

**WOMEN’S STATUS in LABOR MARKET in TURKEY and
OTHER SELECTED COUNTRIES**

**ЖЕНСКИЙ ТРУД НА РАБОЧЕМ РЫНКЕ ТУРЦИИ И В
ОТДЕЛЬНЫХ СТРАНАХ**

Sevim AKDEMİR*
Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ†
Nagihan AKSOY‡

ÖZ

Ekonomik büyüme ve kalkınma açısından kadının işgücü piyasasına katılımı çok önemli bir olgudur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, 2015 yılında küresel düzeyde erkeklerin işgücüne katılım oranı %72 iken, kadınların işgücüne katılım oranı %46’dır. Dünyada kadınların %50’den fazlası atıl işgücü durumundadır. Küresel işgücünün önemli bölümünü oluşturan kadınlar, birçok toplumda var olan cinsiyet eşitsizliği sebebiyle işgücü piyasasının dışında kalmaktadır. İşgücü piyasasına kadınların girişini engelleyen olguların ve seçilmiş ülkelerdeki durumun incelenmesi çalışmamızın hedefidir. Çalışmamızda öncelikle var olan cinsiyet eşitsizliği ve işgücü piyasasına kadının katılımının tarihsel süreci incelenmiştir. Kadının işgücü piyasasına katılım oranını, işgücü piyasasına girişini ve yükselmesini engelleyen olgular çalışmamızda yer almaktadır.

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)’nin hazırlamış olduğu Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi baz alınarak cinsiyet eşitsizliğinin olduğu ve cinsiyet eşitsizliğinin olmadığı ülkeler seçilmiştir. Bu ülkeler Norveç, İsveç, Danimarka, Meksika, Türkiye, Yemen, Afganistan ve Mısır olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda ILO verileri ile anılan ülkelerdeki kadın-erkek istihdamı cinsiyete, sektörlere ve statülere göre analiz edilmiştir.

Çalışmamızda ulaştığımız sonuç; gelişmiş ülkelerde kadın ve erkek işgücüne katılım oranının yaklaşık olarak birbirine eşit, gelişmişlik düzeyleri daha düşük olan ülkelerde ise kadınların işgücüne katılım oranının erkek katılım oranından daha düşük olduğu biçimindedir. Türkiye’de ise, kadının işgücüne katılım oranı 2000 yılında %24,7 iken, bu oran 2017 yılında %27,7’ye yükselmiştir. Bu veri bağlamında; Türkiye’de yaklaşık olarak kadınların dörtte birinin işgücü piyasasında istihdam edildiğini ve kadınların %72,3’ünün işgücü piyasasının dışında olduğunu vurgulayabiliriz.

Çalışmamızın sonuç ve değerlendirme bölümünde, kadının işgücüne katılımını engelleyen olgular vurgulanarak, kadının işgücüne katılımının önemi ve işgücü piyasasında kadın istihdamının artırılması için gerekli önerilere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: cinsiyet, toplumsal cinsiyet, kadının işgücüne katılım oranı, kadın işgücü engelleri, cam tavan.

ABSTRACT

* ORCID: 0000-0002-4266-6295 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, akdemir_s@ibu.edu.tr

† ORCID: 0000-0002-3528-8329 Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, davarcioglu_f@ibu.edu.tr

‡ ORCID: 0000-0002-2407-0498 Doktora öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

In terms of economic growth and development, female participation in the labour market is very important. According to International Labour Organization (ILO) data, while the global labour force participation rate for men is 72% in 2015, women's labour force participation rate is 46%. More than 50% of women in the world are in unemployed labor. Women, which constitute an important part of the global labour force, are outside of the labour market because of gender disparity that exists in many societies. The aim of our study is to examine the cases that prevent women from entering the labour market and the situation in selected countries

In our study, we first examined the historical process of gender inequality and women's participation in the labor market. The cases that prevent women's participation in the labor market, their entry into and increase in the labor market are examined in our study.

In this study, countries with gender inequality and without gender inequality were selected based on the Gender Inequality index which published by the United Nations Development Programme. These countries are as Norway, Sweden, Denmark, Mexico, Turkey, Yemen, Afghanistan and Egypt. In this context, the employment of women and men in the countries mentioned with ILO data were examined according to gender, sectors and status, and the status of women employment is analyzed.

The results of this study show that the ratio of female and male labour force participation in developed countries is nearly equal and ratio of female labour force participation is lower than male labour force participation in the developing countries. In Turkey, the female labour force participation rate was 24.7% in 2000, this rate increased to 27.7% in 2017. Based on this data we can emphasize that approximately one-quarter of women in Turkey are employed in the labour market and 72.3% of women are outside of the labour market.

In the Conclusion and Evaluation Section of our study, the importance of women's participation in the labor force and the situations that prevent it are emphasized, and suggestions are given.

Key Words: gender, social gender, women's labor force participation rate, barriers to the labor force participation of women, glass ceiling.

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является изучение случаев, которые препятствуют выходу женщин на рынок труда и ситуации в отдельных странах. В нашем исследовании, в первую очередь, рассматриваются существующее гендерное неравенство и исторический процесс участия женщин на рынке труда, случаи, которые препятствуют участию женщин на рынке труда, выходу на рынок труда и его росту. В нижеследующем исследовании разные страны были отобраны на основе Индекса гендерного равенства, подготовленного программой развития ООН (UNDP). Ими являются Норвегия, Швеция, Дания, Мексика, Турция, Йемен, Афганистан и Египет. В этом контексте данные ILO были проанализированы в соответствии с полом, секторами и статусом.

По результатам нашего исследования было установлено, что уровень участия женщин и мужчин в рабочей силе в развитых странах приблизительно равны друг другу, а в странах с более низким уровнем развития коэффициент участия женщин в рабочей силе ниже, чем уровень участия мужчин. В Турции в 2000 году уровень женской рабочей силы составлял с 24,7%, а в 2017 году этот показатель увеличился до 27,7%.

В разделе «заключение и оценка» нашего исследования указываются на факты, препятствующие участию женщин как рабочую силу, важность участия женщин и необходимые предложения по увеличению занятости женщин на рынке труда

Ключевые слова: пол, общественный пол, коэффициент участия женской рабочей силы, трудовые барьеры для женщин.

1. Giriş

Kadınların işgücü piyasasına katılımı bir ekonominin hem büyümesi hem de kalkınması açısından çok önemli bir olgu olup, yoksulluğun azaltılmasına da katkı sağlar. Ayrıca kadınların işgücü piyasasına katılımı; kadının ekonomik özgürlüğünü sağladığı gibi kendine olan güvenini ve toplumsal saygınlığını da artırır. Ancak kadınların işgücüne katılım oranı (kadın istihdamı) erkeklerin işgücüne katılım oranı ile karşılaştırıldığında dünyada ve

Türkiye'de daha düşük olduğu görülmektedir. ILO verilerine göre; küresel düzeyde 2015 yılında erkeklerin işgücüne katılım oranı %72 iken, kadınlarda bu oran %46'dır (ILO, 2016). Bu verilerden de anlaşıldığı üzere, kadın işgücünün yarısından fazlası üretim sürecinde işlendirilmemiş durumda olup, büyük bir potansiyel işgücü kaynağı atıl durumdadır.

24 Avrupa Birliği ülkesindeki kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılımı için gerekli olguları inceleyen çalışmada belirlenen olgular şu biçimdedir. Standart olmayan iş (yarı zamanlı, esnek çalışma, kendi hesabına çalışma gibi) olanaklarının artışı, kadınların işgücü piyasasına daha fazla katılmasını sağlamaktadır. Ayrıca kadın ve erkek işgücüne farklı vergi uygulamaları sebebiyle kadın işgücü esnek çalışmayı ya da çalışmamayı tercih etmektedir (Schmid, 2010, s. 3-48; Kılıç ve Öztürk, 2014, s. 116) Almanya, Fransa, İtalya, İspanya ve Hollanda'yı kapsayan diğer bir çalışmada ise, kadınların işgücü piyasasına katılımını belirleyen temel olgular, vergi uygulamaları, işsizlik sigortası, sendikal haklar, çocuk sayısı ve yaş grubu olarak vurgulanmaktadır (Balleer, Gómez-Salvador, & Turunen, 2009, s. 7-22). Ayrıca yapılan çeşitli çalışmalarda genellikle ailedeki çocuk sayısı, çocuk bakım olanakları, eşin kazandığı gelir ve toplumun kadının çalışmasına yönelik görüşü de kadın istihdamında önemli olgular olarak vurgulanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki (Orta Doğu, Kuzey Avrupa ve Latin Amerika) kadın istihdamını inceleyen çalışmalarda kadın istihdamının düşük olduğu, istihdam edilen kadınların ise, kırsal alanda ve kötü koşullarda çalıştığı belirtilmektedir; (Jütting & Morrisson, 2009, Kılıç ve Öztürk, 2014, s. 116)

Cinsiyet, kişinin kadın ve erkek olarak taşıdığı genetik, biyolojik ve fizyolojik özelliklerdir. Bu özellikler dışında bir de toplumsal cinsiyet olgusu vardır. Toplumsal cinsiyeti; toplumun cinsiyetlere yüklediği roller, görevler, sorumluluklar, toplumun kadın ve erkeği nasıl gördüğü, nasıl algıladığı ve onlardan beklentilerinin neler olduğuna yönelik hâkim anlayış olarak tanımlayabiliriz.

Genel olarak toplumsal cinsiyet olgusundan kaynaklanan, kadının işgücüne katılımını olumsuz etkileyen birçok durum mevcuttur. Ayrıca, işgücü piyasasında çalışan kadının üst-yönetim kademesine yükselmesinin de önünde engeller vardır. Anılan engeller çalışmada, kadının iş hayatında yükselmesini engelleyen cam tavan sendromu başlığı ile yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı; var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, işgücü piyasada, kadının işgücüne katılım oranını nasıl etkilediğini incelemektir. Bu amaçla çalışmamızın ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye'de kadının işgücü piyasasına katılım sürecine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise; kadının işgücü piyasasına girmesini ve yükselmesini engelleyen olgulara yer verilmiştir. İzleyen bölümde ise farklı gelişmişlik düzeyinde olan ülkeler ve Türkiye'de cinsiyet eşitsizliği, ILO verileri ile oluşturulan tablolarla analiz edilmiştir. Seçilen ülkeler, UNDP'nin hazırlamış olduğu Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) baz alınarak belirlenmiştir. Bu endeks kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği, üreme sağlığı, güçlendirme ve işgücü piyasasına katılıma göre üç gösterge ile ölçmektedir. Bu ölçüt sıfır ile bir arasında değer almaktadır. Ölçüt değeri bire yaklaştıkça cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Bu ölçüt 155 ülkedeki, sağlık, güçlenme ve işgücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bir göstergesi olup, bu ölçüte göre ülkeler beş grupta toplanmaktadır. Birinci grupta yer alan ülkeler cinsiyet eşitsizliğinin olmadığı, beşinci grupta yer alan ülkeler ise cinsiyet eşitsizliğinin en çok olduğu ülkelerdir. Çalışmamızda yer alan Norveç'in TCEE değeri 0,993 olup, birinci grupta yer almaktadır. Seçilen diğer ülkelerin bu ölçüt değeri ve grupları sırasıyla, İsveç 0,974 değeri ile ikinci; Danimarka 0,970 ile ikinci; Meksika 0,951 ile ikinci; Türkiye 0,908 ile dördüncü; Yemen 0,737 ile beşinci; Afganistan 0,609 ile beşinci ve Mısır ise 0,491 değeri ile beşinci grupta yer almaktadır. Bu ölçüt kullanılarak, anılan ülkelerdeki kadın-erkek istihdam oranları, istihdamın sektörlere ve statülere göre dağılımı incelenmiştir. İnceleme sonucunda, gelişmiş ülkelerde kadın ve erkeğin işgücüne katılım oranının yaklaşık olarak birbirine eşit olduğu; gelişmişlik düzeyleri daha düşük olan ülkelerde ise kadınların işgücüne katılım oranının erkek katılım oranından daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu döngünün kırılabilmesi ve kadının gelişmiş ülkelerdeki düzeye erişebilmesi için hâkim toplumsal cinsiyet algısının değişmesi gerekmektedir. Çalışmamızın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise; çalışmada tespit edilen sonuçlar değerlendirilmiş, bu eşitsizliğin giderilmesine yönelik önerilere yer verilmiştir.

2. Dünyada ve Türkiye'de Kadının İşgücü Piyasasına Katılma Süreci

Ekonomik büyüme ve kalkınma için üretim faktörlerinin tam istihdamı ve verimliliği çok önemli bir olgudur. Ancak, bu üretim faktörlerin en önemlisi olan emek

gücünün istihdamı açısından dünyanın bütün ülkelerinde cinsiyet açısından istihdamda kadınların aleyhine dengesiz bir durumun olduğu gözlemlenmektedir (Özer ve Biçerli, 2003, s. 56) Toplumsal cinsiyet eşitliği kalkınma ve büyüme için önemli olup, kaynakların tam ve rasyonel kullanımını sağlar. Toplumsal cinsiyet eşitliği, verimlilik üzerinde büyük etkiler yaratabilir. Dünya Kalkınma Raporu 2012'ye göre; küresel işgücünün %40'tan fazlasını, tarımsal işgücünün %43'ünü ve dünyadaki üniversite öğrencilerinin yarısından fazlası kadından oluşmaktadır (Dünya Bankası, 2011: s.3). Kadınların işgücüne katılımının, ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyini artıracığına ilişkin hâkim görüş birçok çalışmada vurgulanmaktadır. Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların sonuçlarından biri, kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik gelişme arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve kadın erkek ayrımcılığının fazla olduğu ülkelerde bu durum büyümeye negatif olarak yansıtıldığı biçimindedir (Kılıç ve Öztürk, 2014: s. 108).

Kadının çalışma hayatındaki yeri, kadının toplumsal konumuna göre belirlenmektedir (Bulut ve Kızıldağ, 2017: s.84). Bu olgu toplumsal cinsiyet olarak adlandırılır ve kadın ve erkeğin sosyal olarak belirlenmiş rol ve sorumlulukları olarak tanımlanır. Yüzyıllardan beri hâkim olan bu iş bölümü, kadını evi ve özel yaşamı ile sınırlamış, ekonomik yönden erkeğe bağımlı kılmıştır. Bu iş bölümünde kadının yeri evi kabul edilmiş, rolü de eş ve anne olarak belirlenmiştir. Erkek ise ekonomik yönden üretken hale gelmiş ve toplumsal değer kazanmıştır (Karcıoğlu ve Leblebici, 2014: s.2). Anılan iş bölümü, bir yandan kadınların çalışma yaşamına katılmalarını engellerken, bir yandan da işgücü piyasasındaki konumunun da belirleyicisi olmuştur (Karaca, 2007: s.5). Toplumsal cinsiyet eşitliği çok önemli olup, kişinin kendi seçtiği hayatı yaşayabilme ve mutlak mahrumiyete düşmeme yetisine sahip olmasını sağlayan temel bir insan hakkıdır. Kadın ve erkeğin eşit olması önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği araçsal olarak da önemlidir, cinsiyet eşitliğinin ekonomik verimliliğe ve kalkınmaya olumlu katkısı da vardır (Dünya Bankası, 2011: s.3).

Sanayi Devrimi, ilk kez ve bugünkü anlamı ile ücretli kadın işgücü oluşmasına yol açan en önemli tarihsel gelişme olarak değerlendirilmektedir. XIX. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere, birçok batılı ülkede sanayileşme, dokuma imalatı ile başlarken toplam işgücünün büyük bir oranını kadınlar oluşturmuştur (Bozkaya, 2013: s.72). Kadın işgücünün emek piyasasında yerini almasında önemli bir evrim niteliğinde olan 1. Sanayi Devrimiyle kadının toplumsal yapıdaki yerinde değişimler olmaya başlamıştır. Sanayi devrimi ve izleyen dönemde oluşan teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişiklikler kadınlara annelik ve ev kadınlığı rollerinin dışında ekonomik faaliyetlere ücret karşılığında daha fazla katılma imkânı yaratmıştır (Yıldız vd., 2016: s.1123). Sanayileşmeden önce görev ve konumu sadece evle sınırlı olan kadın, sanayileşme dönemi ile beraber ev dışına çıkmaya, kamusal alana girmeye başlamıştır. Sanayi ve hizmet sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünün içinde yer alan kadın, yaptığı iş karşılığında ücret almaya başlamıştır. Böylece kadınlar toplam işgücünün önemli oranını oluşturmuş (Gökkaya, 2014: s.373) hem de kadınların işgücüne katılım oranında artışlar olmuştur. Ancak bu artışlar, tarihsel süreçte ilk başlarda, düşük ücretli, güvencesiz, niteliksiz emek gerektiren sektörler de olmuştur (Standing, 1999: s.585).

Sanayileşmenin başlangıç aşamasında kadın işgücü özellikle tekstil işkolunda düşük ücret ve kötü çalışma koşullarında günde 12 saat çalıştırılmıştır. Bu dönemde İngiltere'de imalat sanayinde çalışan kadınların oranı 1841'de %35'lerden, 1851'de %45'e yükselmiştir. Aynı dönemdeki bir başka gelişme de imalat sanayinin, tarım sektöründen boşa çıkan kadın işgücüne yeterli istihdam olanağı sağlamaması sebebiyle, kadınlar şehirlerde hizmet sektöründe temizlik işçisi olarak çalışmaya başlamıştır. İngiltere'de başlayan sanayileşme ve kadının istihdamındaki artış süreci Fransa başta olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine de yayılmıştır (Özer ve Biçerli, 2003: s.57).

Kadınların çalışma hayatına girişlerini etkileyen önemli olgulardan biri de savaşlardır. Hemen hemen tüm ülkelerde, geçmişte asli görevi ev işi olan kadınlar cepheye giden erkeklerin yerine işgücü piyasasına girmişlerdir. 1914-19 yılları arasında sadece İngiltere'de 1 milyon 345 bin kadın çalışma yaşamına katılmıştır. Diğer bir ifadeyle; kadınların üretim hayatı içinde yer almaları insanlık tarihi kadar eski bir olgu olmasına rağmen, ücret karşılığı çalışmaya başlaması 19. yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte dönem sanayisinin yeni ve ucuz işgücüne ihtiyaç duyulmasıyla başlamıştır (Yılmaz ve Zoğal, 2015: s.8).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının geleneksel çalışma alanı tarım kesimi ve evde çalışma iken, 19. yüzyıl sonlarından itibaren kadın atölyelerde, sonra da fabrikalarda ücretli çalışma yaşamına girmeye başlamıştır. Ev içinde geleneksel olarak halı ve dokumacılık

yaparak çalışan kadının ev dışına çıkıp çalışması, atölye ve fabrikalarda istihdam edilmesiyle başlamıştır (Makal, 2010: s.13).

19. yüzyılda imalat sanayinde önemli işgücünü kadın emeği olmuştur. Osmanlı döneminde birçok üretim alanında kızların ve kadınların istihdamının temel nedeni düşük ücretlerden dolayıdır. Quataert 2008 yılında Osmanlı ekonomisine ilişkin yaptığı çalışmada, "Karşılaştırma yapılabildiğinde, her zaman ve her yerde, onların ücretleri, erkeklerin aynı ve denk iş için aldıkları ücretlerin küçük bir parçası kadardı" biçiminde ücret eşitsizliğinin durumunu vurgulamaktadır (Quataert, 2008: s.304-305).

Anılan çalışmada ücret farklılıkları, 1885 yılında Selânik'te 800 işçi çalıştıran, büyük bölümü kız ve kadınlardan oluşan iki fabrikada kız çocukların işe başlama ücretleri, erkek çocuklarından %50'sinden daha düşük olduğu belirtilmektedir. Balkan vilayetlerinde 1908'de işletmeye açılan ve işçilerinin yarısından fazlasının genç kadınlardan oluştuğu bir fabrikada ise alınan günlük ücret erkeklerde 5-9 kuruş iken kadınlarda 3-7 kuruş olduğu vurgulanmaktadır (Quataert, 2008: s.88, s.160).

Türk toplumunda ise, II. Meşrutiyet ile birlikte oluşan görelî özgürlükten kadınlar da paylarını alır ve bu ortamdan kamusal alanda daha fazla yer almaya başlamışlardır. Balkan Savaşları'nın, daha sonra da I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla (Berktay, 2004: s.15) azalan erkek işgücünün yerini doldurmak amacıyla emek piyasası içinde kadının yer alması geçici olarak gerçekleşmiştir (Berber ve Eser, 2008: s.12). Kadın istihdamını artıran bir başka olgu ise, savaşta eşlerini kaybeden kadınlara ilişkindir. 1920 yılında İstanbul'da yapılan bir araştırma, savaşta eşlerini kaybeden çok sayıda kadının çamaşırcılık, gündelikçilik ve benzeri biçimlerde çalışma yaşamının içine çekildiğini, bu kadınların ve aile üyelerinin ücret ve yaşam koşullarının ise son derecede kötü olduğunu ortaya koymaktadır (Makal, 2010: s.19). Türkiye'de kadının gerçek anlamda emek piyasasında yer alması ancak 1950'li yıllarda kırdan kente göç ve kentleşmeyle olmuştur (Berber ve Eser, 2008: s.12).

Cumhuriyet döneminde de kadın emeğinin evden, ev dışına çıkış süreci, atölyelere, sonra da fabrikalara doğru yönelmeye devam etmiştir. Kadınların çalıştıkları sektörler ve faaliyet alanları açısından da iki dönem itibarıyla bir süreklilik söz konusudur. İmparatorluk'ta olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de kadın işçiler, gıda, dokumacılık, içki ve tütün faaliyet alanlarında çalışmışlardır. Özellikle kadın istihdamı, ülkenin sanayi açısından daha gelişmiş olan büyük kentlerinde yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde de cinsiyete dayalı ücret farklılıkları; bu konudaki evrensel eğilimlere ve Osmanlı İmparatorluğu'ndakine benzer biçimde kadınlar aleyhine olan eşitsizlik devam etmiştir. Aynı dönemde kadın işçilerin çalışma süreleri uzun, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından çalışma koşulları ise daha kötü durumdadır (Makal, 2010: s.36).

21. yüzyılın son çeyreğinde kız çocuklarının ve kadınların yaşamları köklü biçimde değişmiştir. 2012 Dünya Kalkınma Raporu'na göre; günümüzde her zamankinden çok daha fazla kız çocuğu ve kadın okuma yazma bilmekte, gelişmekte olan ülkelerin üçte birinde erkek çocuğundan daha fazla kız çocuğu okula gitmektedir. Küresel işgücünün artık yüzde kırkıdan fazlasını kadınlar oluşturmaktadır (Dünya Bankası, 2011: s.vii). ILO'nun Çalışma Yaşamında Kadınlar Yüzüncü Yıl Girişimi raporuna göre; küresel düzeyde 2015 yılında erkeklerin işgücüne katılım oranı %72 iken, kadınların işgücüne katılım oranı %46'dır. (ILO, 2016) Küresel işgücü piyasasındaki büyük cinsiyet açığı sürmektedir.

Kadın işgücü istihdamının artmasında, gelişen hizmet sektörüyle beraber pek çok faktörün de etkili olduğu bilinmektedir. Bu faktörler; dünya genelinde çalışan kadınları koruyan ve destekleyen yasaların ve uygulamaların artması, nüfus, eğitim olanaklarının artması, standart dışı çalışma biçimlerinin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşması, evlenme oranlarında azalma, boşanma oranlarında artış, toplumlarda, kadınların çalışmasına yönelik düşüncelerindeki olumlu değişimler, çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşme ve gelişmeler olarak belirtilebilir (Gökkaya, 2014: s.374).

3. Kadının İşgücü Piyasasına Girmesini ve Yükselmesini Engelleyen Olgular

Bir toplumda ekonomik verimliliği ve büyümeyi etkileyen en önemli faktör işgücüne katılım oranıdır. İşgücü, çalışma istek ve gücüne sahip 15- 65 yaş arası toplam nüfustur. İşgücüne katılım oranı ise, işgücü miktarının; kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusa oranlanmasıyla hesaplanır (Akgeyik, 2017: s.32). Dünya genelinde işgücüne katılım oranını inceleyen çalışmaların da belirtilen görüşler kısaca iki maddede özetlenebilir. İlk olarak genel eğilim, kadınların işgücüne katılım oranının zaman içinde artmakta olduğu biçimindedir. İkincisi ise, kadınlardaki artışın aksine erkeklerin işgücüne katılım oranlarının sabit kaldığı ya da en azından kadınların işgücüne katılım düzeyi kadar artmadığı

vurgulanmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 2014: s.109). Ancak bu görüşlere rağmen kadınların işgücüne katılım oranında günümüzde artış gözlenirse bile, halen dünya genelinde kadınların işgücüne katılım oranının, erkeklerden düşük olduğu vurgulanması gereken bir gerçekliktir.

Kadınların, çalışma yaşamında işgücüne katılma oranlarının erkeklerden daha az olmasının nedenleri ise, kadınlar ve erkekler arasındaki eğitim farklılığı, cinsiyete dayalı iş bölümü, toplumdaki yerleşmiş değer yargıları ve ilkeler olarak belirtilebilir. Diğer bir deyişle, toplumsal yapıdaki sosyo-kültürel ve ekonomik durum kadınları, erkekler karşısında ikinci plana itmektedir (Gökkaya, 2014: s.374). Kadınların iş dünyasında üst düzey yöneticilik kademesindeki temsil oranı erkeklerin çok altında kalmaktadır (Dünya Bankası, 2012: s.3). Çünkü yöneticilik genel itibarıyla Türkiye’de ve dünyada erkek işi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla yöneticilikteki bazı özelliklerin örneğin cesaret, rekabetçilik, girişimcilik, risk almaya yatkınlık gibi davranışların erkeklerde daha fazla var olduğuna yönelik egemen görüş sebebiyle, yöneticilik görevi erkek işi olarak algılanmaktadır (Negiz ve Yemen, 2011: s.197).

Kadınların istihdamını; kültürel değerler, sosyal kalıplar ve normlar etkilemekte ve bunlarda önemli bir engel oluşturmaktadır. Kadın istihdamını şekillendirmede kilit bir konumda olan aile, var olan belli bir biçimdeki cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ideolojisinin oluştuğu ve geliştirildiği alanıdır (Dedeoğlu, 2000: s.140-141). Örneğin, Japon şirketlerinde yapılan bir araştırmada; genel olarak şirketlerin kadınların ailedeki sorumluluklarının önemli olduğunu düşündükleri için kadın istihdamı ve terfisi ile ilgili olumsuz bir tutum sergiledikleri tespit edilmiştir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: s.120).

2004 yılından 2015 yılına kadar dünya genelinde üst yönetim kademesinde çalışan kadın oranında yaklaşık %3’lük bir artış sağlanmıştır. Yıllara göre en yüksek oran 2007 yılında gerçekleşmiştir. Bazı yıllarda artış sağlanmışsa da dünya nüfusunun hemen hemen yarısını oluşturan kadınların üst yönetimde temsil oranı, oldukça düşüktür (Korkmaz, 2016: s.99). Türkiye için de önemli bir sorun olmaya devam eden toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde kadınların üst düzey görevlerde temsili oldukça düşüktür (Avrupa Komisyonu, 2010: s.25). Bu problemin kaynağı; işyerlerinde erkek egemen düşüncenin hâkim olmasıdır. Bunun nedenleri; kadının tarihi süreçteki kalıplaşmış konumu, kadınların erkek iş arkadaşlarıyla gayri-resmi iletişim kurmakta zorluk çekmeleri, ulaştıkları yöneticilik makamlarının, organizasyonların tümünü yönetme imkânı tanınmaması, kariyer ve iş tanımlarının erkek değer yargılarına ve erkek davranışlarına uygun bir biçimde tanımlanmış olması ve erkeklerin kadınlarla birlikte çalışmaktan memnun olmamaları şeklinde ifade edilebilir (Zel, 2002: s.40).

Akgeyik’in “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz” adlı 2017 yılına ait çalışmasına göre; kadınların işgücüne katılım oranı ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Katılım oranı İskandinav ülkeleri arasında %80’lere ulaşırken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde %20’ler düzeyinde kalmıştır. Buna karşılık, son 25 yıllık dönemde gelişmekte olan birçok ülkede kadınların işgücüne katılımında önemli artışlar olmuştur. Bu artışlarda, kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, küresel ekonomik uyum ve değişen toplumsal değerlerin önemli bir katkısı olmuştur. Ayrıca araştırmalar ayrıca ailenin ekonomik durumu, doğurganlık oranı, eşin eğitim düzeyi ve kültürel değerlerin belirleyici diğer faktörler olduğunu ortaya koymaktadır (Akgeyik, 2017: s.48).

Günümüzde kadınlar eğitim, deneyim ve mesleki açıdan yeterli olsalar bile, erkekler kadar yönetim kademesine yükselmemektedirler. Kadınların yönetimde daha az temsil edilmeleri, yönetim kademesine yükselmelerini engelleyen cinsiyet eşitsizliği kaynaklıdır. Bu durum literatürde; kadınları üst yönetim seviyelerine yükselme sürecinde kadınların yetenek ve başarılarının göz ardı edilerek kadınları işletme içerisinde daha üst basamaklara çıkmaktan alıkoyan, görünmez ve kırılmaz tüm bu engeller cam tavan sendromu olarak tanımlanmaktadır (Tükeltürk ve Perçin, 2008: s.115-116).

Çalışmamızda izleyen bölümde, öncelikle kadın istihdamına engel olan olgulara yer verilmiş, sonrasında ise kadının iş yerinde yükselmesini engelleyen olgular incelenmiştir.

3.1 Kadın İstihdamına Engel Olan Faktörler

3.1.1 Kadın- Erkek Ücret Eşitsizliği

Dünyanın hemen her yerinde kadın erkek arasında ki ücret eşitsizliği var olup, bu eşitsizlik aynı işe farklı ücret biçiminde uygulanmaktadır. Yani kadın ve erkek aynı işi yapip

aynı emek gücü ile çalışmalarına rağmen eşit ücret alamamaktadırlar. Erkekler, kadınlara göre yaptıkları iş karşılığında daha yüksek ücret almaktadır. Bunun en önemli nedeni ise kadınların toplumda ev kadını olarak kabul edilmesidir. Yani kadınların iş, kariyer, sosyal yaşam, iktisadi ve politik katılımında erkekler ile eşit konumda olmamalarının nedeni, kadınların toplumda ev kadını olarak görülmesidir (Mies, 1994: s.113). Ülkemizde her ne kadar 1950 yılında “eşit çalışma için eşit ücret” ilkesi yasal olarak uygulanmaya konulsa da; kıdem, tecrübe, eğitim ve nitelik seviyesinin düşüklüğü gerekçe gösterilerek, kadınlar erkeklerden yaklaşık olarak %20-50 daha düşük ücret almaktadırlar (Zeytinoglu, 1998: s.189). Bu da kadınların emek piyasasına girmesi önünde önemli engel teşkil etmektedir.

3.1.2 Toplumdaki Egemen Toplumsal Cinsiyet Olgusu

Toplumsal cinsiyete göre oluşan hâkim anlayışla, aile ve toplumda kadın-erkek rollerini belirlemekte, tüm toplumsal yapı ve değerlerde varlığını hissettiren cinsiyete dayalı iki ayrı dünya oluşmaktadır. Bu anlayış cinsiyetler arasında ast-üst biçiminde bir ilişki oluşmaktadır. Kadının bağımlı, edilgen, güçsüz bir konumda olduğu toplumsal cinsiyet oluşmaktadır. Bu oluşuma tepki olan ilk feminist görüşlerde öne çıkan amaç; eşit hakların ötesinde tüm toplumsal yapı ve ilişkilerde kadın-erkek eşitliği yönünde bir değişimi sağlamak olarak hedeflenmiştir (Koray, 2011: s.15-16; Aksoy, 2018: s.38).

Toplumda hâkim olan toplumsal cinsiyet anlayışı; kadınları, hayatın birçok alanında engellemekte ve eşitsizliğe mahkûm ederek, kadın istihdamının düşük olmasının temel nedenini oluşturmaktadır. Bu problemin sebepleri kız çocuklarının eğitiminin engellenmesi, kadınların iş hayatına katılımına olumlu bakılmaması, belirli meslekleri tercih etme konusunda yapılan zorlama sonucunda ev işi, çocuk ya da yaşlı bakımı gibi işlerde çalışmalarına izin verilmesi, kadınların sosyal ve ekonomik hayata yer almasını sağlayacak politikaların oluşturulamaması, yasaların çıkartılmaması ve yasal düzenlemelerin olmasına rağmen yeterli düzeyde uygulanmaması biçiminde belirtilmektedir (Çakır, 2011: s.75).

3.1.3 Yasal Düzenlemelerin Yetersiz Olması

Yasal düzenlemelerde; erkeklerin çocuk bakımı konusundaki sorumluluklar dikkate alınmadan, çocuklar sadece kadınların bakımına bağımlıymış gibi kabul edilmektedir. Bu düzenlemelere bağlı olarak; işletmeler kadın çalışanın çok olduğu iş yerlerinde kreş açmak zorunda kaldıkları için, kadın çalışanı işe almakta isteksiz davranmaktadır. Bununla birlikte, kadın çalışanın yeterli sayıda olduğu işletmelerde bile bu hizmetlerin sağlanmadığı ve işletmelerin kendilerine kesilecek cezayı ödemeyi seçtikleri tespit edilmektedir. Türkiye’de İstihdam Yasasının 2008 yılında yürürlüğe girmesi ile işyerlerinin emzirme odaları ve kreş açma mecburiyetleri bertaraf edilmiş ve bu hizmetlerin özel sektörden satın alınmasına olanak tanınmıştır. Bu ise; işyeri ile kreşin farklı mekânlarda bulunması, gün içerisinde kadınların çocuklarını gidip görmesine engel olmuştur. Ayrıca işyerlerine gelmeden çocuklarını kreşe bırakmak ve işten çıktıktan sonra işe çocuklarını tekrar kreşten almak görevi genel olarak kadınların olduğundan, kadınların mevcut sınırlı vakitleri üzerinde ayrı bir baskı oluşturmuştur (Dedeoğlu, 2009: s.51). Bu da kadınların iş yükünün artmasına sebep olduğu için, işgücü piyasasına girmekte kadınların isteksiz olmasına yol açmıştır.

3.1.4 Ücretsiz Aile İşçisi Statüsünde Çalışma

Ülkemizde kadın istihdamı incelendiğinde, istihdam edilen kadınların büyük bir bölümünün ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı belirtilebilir. Kentsel emek piyasalarında ücretsiz aile işçiliği düşük oranlarda olur iken, kırsal yerleşim alanlarında son derece yaygın görülmektedir. Bu durum ise kadın İşgücüne Katılma Oranı (İKO)’nın kentsel ve kırsal bölgeler arasında farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu gerçekten yola çıkarak, kadın işgücünü tarım sektörünün yoğunlukta olduğu kırsal bölgelerde, ücretsiz aile işçisi olarak emek piyasasında yer almakta; ücretli ve yevmiyeli işlerin yoğunlukta olduğu kentsel bölgelerde ise emek piyasasına katılamamaktadır. Bu durum, kırdan kente göç ile beraber tarım kesiminden kadın işgücünün azalmasına fakat kente göç eden işgücünün burada emek piyasalarına katılamamasına yol açmaktadır (Bozkaya, 2013: s.77).

3.2. Kadının İş Hayatında Yükselmesini Engelleyen Cam Tavan Sendromu

Ataerkil toplumlarda ve bunun yansıması olan erkek egemen kültürün hâkim olduğu toplumlarda ve ailede toplumsal cinsiyet eşitsizliği sebebiyle kadınlar cinsiyet

ayrımcılığı ile karşılaşmaktadırlar (Yıldız vd., 2016: s.1120). Genellikle her toplumda kadın ve erkek arasında ayırım yapılmakta ancak ataerkil toplum yapısının egemen olduğu durumda bu ayrımcılık yoğunlaşmaktadır. Bu yapı, kadın erkek arasındaki cinsiyet ayırımına dayalı bir rol dağılımına yol açarak kadını, ev ve özel yaşamla sınırlandırmaktadır. Erkek ise bu toplumda etkin konumda yer almaktadır⁰⁰. Kadının aile ve toplumdaki yeri bu role göre belirlendiği için; kadının eğitim, çalışma ve çalışmasının karşılığını alma, toplumsal etkinliklere katılma gibi alanlarda kadın; kadın olduğu için engellenmiş veya sınırlandırılmıştır (İleri, 2016: s.131-132).

Wall Street Journal'da ilk defa Cam tavan sendromu terimi kullanılmıştır. Bu terim kurumsal merdivenin en üst düzeylerinde erkek meslektaşlarıyla kadınların eşitliğini sağlamalarını engelleyen, görünmez, örtülü ama aşılabilir bir engel olarak tanımlanmıştır. Yine Microsoft Encarta World Ansiklopedisi'nde, görünmez bir engel olan cam tavan sendromu, kadının kariyer gelişimine engel biçiminde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile kişinin cinsiyetine, yaşına, ırkına, etnik kökenine veya cinsel tercihlerine göre bir kimsenin üst düzey yönetim kademelerine ilerlemesine ilişkin resmi olmayan ama gerçekte var olan engellerdir (Kolade ve Kehinde, 2013: s.79). Ayrıca cam tavan; çalışma yaşamında kadınların ve çeşitli azınlıkların kariyer basamaklarında bir üst yönetim kademesine ulaşmasını engelleyen örgütsel ve davranışsal yargılardan kaynaklanan görünmeyen engeller olarak tanımlanabilir (Akbaş ve Taner, 2017: s.194). Bu görünmeyen engeller bireysel, örgütsel ve toplumsal olgulardan kaynaklanmaktadır. Bireysel olgulardan kaynaklanan sebeplerden biri çoklu rol üstlenmedir. Bu rolü üstlenen kadın; anne, eş, insan ve emekçidir. Bu rollerin hepsini üstlenen kadının üst yönetim kademelerine gelmesi zorlaşmakta ve başarılı olması ise güçleşmektedir. Kadın her bir rol için yoğun bir çaba harcamaktadır. Kadının üst yönetim kademesine yükselememesinin sebeplerinden biri de kadının kişisel tercih ve algılarıdır. Kadın sadece işyerinde çalışmamakta, aynı zamanda evin ve çocukların bakımını da üstlenmektedir. Eş, anne ve yöneticilik rolleri bir araya geldiğinde kadın, işi ve ailesi arasında bir seçim yaparken, ailesini tercih ederek kendi engelini yaratmaktadır (Hoşgör, Hoşgör ve Memiş, 2016: s.348).

İş hayatında cinsiyet ayrımı yapılması işyerinin yönetim yapısına da bağlıdır. Otokratik liderlik tarzının ve yukarıdan aşağıya doğru iletişimin olduğu erkek egemen yönetim yapısı, kadınların üst düzey yönetici kademesine yükselmesinde önemli bir sorun oluşturmaktadır (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: s.121).

Toplumsal olgular; cinsiyete dayalı egemen anlayış, insanlara cinsiyetlerine göre farklı roller biçmektedir. Kadınlar hakkında kalıplaşmış önyargılar; kadının çalışma hayatını engellediği gibi, yönetici kadın rol modellerinin oluşmasını önleyerek, kadınların yönetici kademesi için uygun olabileceği düşüncesinin oluşmasını önlemektedir (Korkmaz, 2016: s.107). Bu önyargılar sadece cinsiyet kaynaklıdır. Bu bağlamda çalışma hayatında erkek yöneticilerin kadınlar hakkındaki önyargıları ise; kadınların çalışmak istemedikleri, yeteri kadar dayanıklı ve güçlü olmadıkları, erkekler kadar kariyer odaklı olmadıkları, duygusal ve kaprisli oldukları, hızlı karar veremedikleri yönünde olmaktadır (Hoşgör, Hoşgör ve Memiş, 2016: s. 350).

Kadınların iş yaşamında üst düzey yönetici kademesine yükselmesini önleyen engelleri sınıflandırarak üç biçimde belirtebiliriz. Bu engeller;

Erkek yöneticiler tarafından konulan engeller; bu engellerden en önemlisi kadınlara yönelik önyargıdır. Çoğunlukla negatif olan bu önyargılar kadınların verilen üst düzey işleri yapamayacağına ilişkin görüştür. Erkek yöneticiler kadın; kişilik, kararlılık ve azim konusunda yetersiz olarak değerlendirirler. Erkek yöneticiler tarafından oluşturulan diğer bir engel ise; kadınlarla iletişim kurmanın zor olduğu biçimindeki anlayıştır. Bunun asıl gerekçesi ise; erkeklerin gücü elde tutma isteği olarak düşünülmektedir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: s.119).

Kadının kendi kendine koyduğu engeller; cinsiyet rollerine ilişkin tutumlar kaynaklı olup; kadının yerinin neresi olduğu sorusunun yanıtını bilememesi durumudur. Toplumsal değerleri sorgulamadan içselleştiren kadınlar, kendisine karşı olan negatif önyargıları kabul edip, benimsemektedir. Kadın kendi yerini kendi seçmeden toplum ve ailenin kendisi için seçtiğine razı olmaktadır. Böylece işini mi, ailesini mi seçeceği konusunda çatışma ve suçluluk duygusu yaşamamaktadır. Böylece kadında; özgüven eksikliği, kararsızlık, ne istediğini bilememe biçimindeki davranışlar oluşmakta; kendini geliştirme, koşullarını değiştirme isteği, inancı veya olanağı gelişmemektedir. Kadın var olan sistemin değiştirilemeyeceğine inandığı için, sistemi destekleme zorunluluğu ile davranmaya yönelmektedir. Kariyerde yükselmeyi istemeyen, yani kariyer yönelimli olmayan, kariyerde

yükselmenin gerekliliklerini ve zorunluluklarını üstlenmeyen kadın, üst düzey yönetici kademesine yükselmesine kendi kendilerine engeller koyma eğilimiyle hareket etmektedir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: s.119-120).

Kadın yöneticiler tarafından konulan engelleri ise; cam tavan sendromuna bağlamak iş âlemindeki erkek egemenliğine tam olarak bağlamak doğru değildir. Kadınlarda görülen ve en basit anlamıyla, kadınların birbirini çekememeleri biçiminde ortaya çıkan kraliçe arı sendromu davranışı da cam tavan sendromunun sebeplerinden bir tanesidir (Gündüz, 2018: s.152). Kadının bulunduğu üst kademe tek kadın olmaya yönelik düşünceleri, kadınlar arasındaki kariyer yarışında kıskançlık ve çekememezliklere sebep olmaktadır (Korkmaz, 2016: s.106). Dolayısıyla kadın yöneticiler yükseldikleri kariyerde tek olmak amacıyla diğer kadınların yükselmesine destek olmamaya veya engel olmaya yönelik davranışlarda bulunabilmektedirler (Tükel Türk ve Perçin, 2008: s.117).

Kraliçe arı sendromu; özellikle erkek egemen işyerinde kadını erkek egemen kültüre uygun tutum ve davranışlara yönlendirmekte, diğer kadınlarla seviyeli ilişkiler kuran kendi kariyerlerini sürdürmeye uygun davranışlarda bulunan yönetici kadın için kullanılan bir terimdir (Akdöl ve Menteş, 2017: s.868). Kadının kendi hemcinslerine karşı oluşturduğu engeller grubundaki kraliçe arı sendromu; tek kadın olmanın bir başarı ve ayrıcalık göstergesi olduğu inancıyla (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007: s.119) kadın yöneticilerin zamanla iş ortamındaki davranışlarını değiştirerek erkek yöneticilerin davranış kalıplarına benzer davranışlara yönelerek diğer kadın çalışanlar üzerinde gösterdiği tavır ve davranış kalıplarını (Öğüt, 2006: s.66).

Sonuçta cam tavan, üst yönetim kademesine yükselmek isteyen kadınların karşılaştıkları cinsiyete ilişkin toplumsal önyargılardan kaynaklı görünmez engellerdir. Bu engeller iş hayatındaki cinsiyet ayrımcılığının daha da güçlenerek devam etmesine yol açmaktadır. Böylece kadınların, güç ve statü sembolü olan işte yükselmesine engel olunmakta, kadınların karşılaştığı engellerle, yönetici olabilecek kadınlar, bu hakkı kullanamamaktadırlar (Gökkaya, 2014: s.377). Cinsiyet eşitsizliği temelindeki bu ayrımcılık toplumsal birçok alanda var olan engel ve önyargılardan dolayı kadınlar, daha az yetki ve sorumluluk sahibi olmaktadır. Bu sebeple kadının yükselmesinin yolu kapatılmakta, yeterli ve gerekli bilgi ve tecrübeye ulaşamayan kadın fırsat eşitliğinden de yoksun kalmaktadır. Ayrıca aileleri ile işlerini dengelemeye uğraşan kadınlar ise; işlerine yeterince odaklanamadıkları konusunda suçlanmaktadır. Diğer yandan da kariyere odaklanan kadınlar ise işlerini erkekler gibi saldırgan ve rekabetçi şekilde yaptıklarında, kadınlıktan çıkmış ve sinir bozucu bir kadın olarak değerlendirilmektedirler (Akdöl ve Menteş, 2017: s.864). Erkeklerin iş dünyasında cinsiyetlerinin davranışları ile yer almayıp, erkek gibi davranmaya zorlanmaktadır.

4. Farklı Gelişme Düzeyinde Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İstihdamda Cinsiyet Eşitsizliği

Bu bölümde dünyada kadın istihdamının en fazla olduğu; İsveç, Norveç, Danimarka, gelişmekte olan ülke sınıfında yer alan Meksika, Türkiye, Afganistan, Mısır ve Yemen’e ilişkin kadın ve erkek istihdamı, istihdamın sektörlere ve statülere göre dağılımı incelenmiştir.

4.1 Farklı Gelişme Düzeyine Sahip Ülkelerde Cinsiyet Eşitsizliği

Tablo 1.’de farklı gelir gruplarına giren 8 adet ülkenin kadın ve erkek istihdamının nüfusa oranları yer almaktadır. Tablo dünyada kadın istihdamının en çok olduğu gelişmiş ülkelerden İsveç, Norveç, Danimarka ve Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’yi istihdam açısından yüksek olandan daha düşük olan ülkelere göre sıralayarak tarafımızdan ILO verileri kullanılarak yapılmıştır. Tablo 1. 2000 yılından başlayarak ülke bazında ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde ilk olarak İsveç’te 2000 yılında erkek nüfusunun %66,5’inin, kadın nüfusunun ise %58,4’ünün istihdam edildiği görülmektedir. 2017 yılına gelindiğinde erkek istihdam oranı 67,4’e yükselirken, kadın istihdam oranı %60,8’e yükselmiş ve kadın istihdam oranı ile erkek istihdam oranı arasındaki fark 6,6 puan olarak gerçekleşmiştir. Norveç ‘de 2000 yılında %69,5 olarak gerçekleşen erkek istihdam oranı 2017 yılında %64,7’ye gerilerken, kadın istihdam oranı %58,3 iken %58,7’ye yükselmiştir. Erkek istihdamının yıllar içinde azalması ve kadın istihdamının küçüğe olsa artış göstermesi Norveç’te kadın ve erkek istihdam oranı arasındaki farkı 6 puana düşürmüştür. Danimarka’ da ise 2000 yılından 2017 yılına hem istihdam edilen erkek hem de istihdam edilen kadın oranı düşmüştür. 2000 yılında istihdam edilen erkek oranı %68,8 iken, 2017 yılında bu oran %62,1’e gerilemiştir. İstihdam

edilen kadın oranına bakıldığında ise 2000 yılında %57,1 olan oran 2017 yılında %54,1 e gerilemiştir. Erkek istihdamının kadın istihdamına göre daha fazla düşüş göstermesi erkek ve kadın istihdam oranı arasındaki farkı 8 puana düşürmüştür.

İsveç, Norveç ve Danimarka gibi yüksek gelir grubuna giren ülkelerden sonra orta-yüksek gelir grubuna giren Meksika ve Türkiye'ye bakıldığında kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki farkın önemli ölçüde artığı görülmektedir. Meksika'da 2000 yılında erkeklerin %82,6'sı kadınların ise %38,9'u istihdam edilirken 2017 yılında erkeklerin istihdam edilme oranları %79'a gerilemiş ve kadınların istihdam edilme oranı %44,1'e yükselmiştir. Buna rağmen 2017 yılında Meksika'da kadın ve erkek istihdam oranı arasında ki fark 34,9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'ye bakıldığında istihdam edilen erkek oranının 2000 yılında %67,8 istihdam edilen kadın oranının ise %24,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2017 yılına gelindiğinde ise istihdam oranları sırasıyla %64,9; %27,7 olmuştur. İstihdam edilen kadın oranının ise arttığı ve böylece aradaki fark 37,2 puana düşmüştür. Ancak kadının işgücüne katılım oranının çok yükselmediğini söyleyebiliriz. Halen yaklaşık olarak her dört kadından birinin işgücü piyasasında istihdam edilmekte, üçü ise işgücü piyasasının dışındadır.

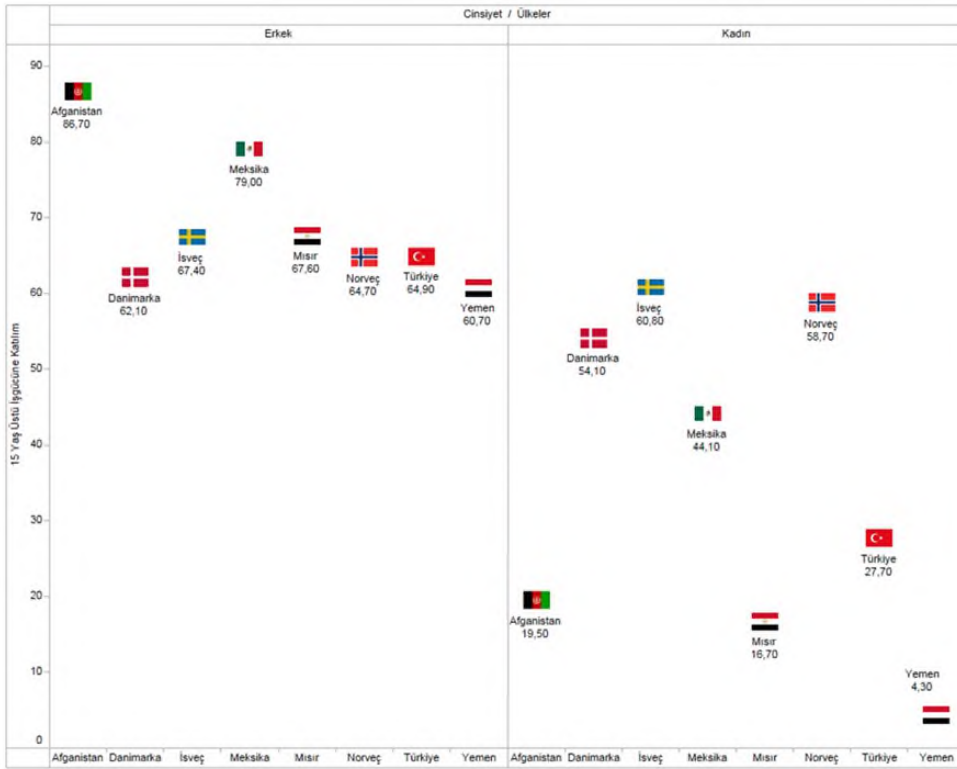
Sayfa boş kalmış

Tablo 1. Bazı Ülkelerde 15 Yaş Üstü Kadın ve Erkek İstihdamının Nüfusa Oranı (%)

Ülkeler	Cinsiyet	Yıllar				
		2000	2010	2015	2016	2017
İsveç	Erkek	66,5	67,4	67,3	67,4	67,4
	Kadın	58,4	58,9	60,6	60,7	60,8
Norveç	Erkek	69,5	67,2	65,4	64,7	64,7
	Kadın	58,3	59,7	58,7	58,7	58,7
Danimarka	Erkek	68,8	63,3	62,1	62,2	62,1
	Kadın	57,1	55,9	54,2	54,1	54,1
Meksika	Erkek	82,6	80,1	79,3	79,1	79
	Kadın	38,9	43,2	43,9	44	44,1
Türkiye	Erkek	67,8	62,4	65,1	65,3	64,9
	Kadın	24,7	24	27,5	28,1	27,7
Afganistan	Erkek	86,5	86,6	86,7	86,7	86,7
	Kadın	14,5	14,7	18,7	19,4	19,5
Mısır	Erkek	68,7	70	66,9	67,2	67,6
	Kadın	15,6	16,9	16,4	16,5	16,7
Yemen	Erkek	62,6	60,2	60,1	60,8	60,7
	Kadın	17,6	4,5	4,5	4,5	4,3

Kaynak: www.ilo.org, 2018

Şekil 1 Kadın ve Erkek istihdamının seçilmiş ülkelere göre dağılımı (2017)

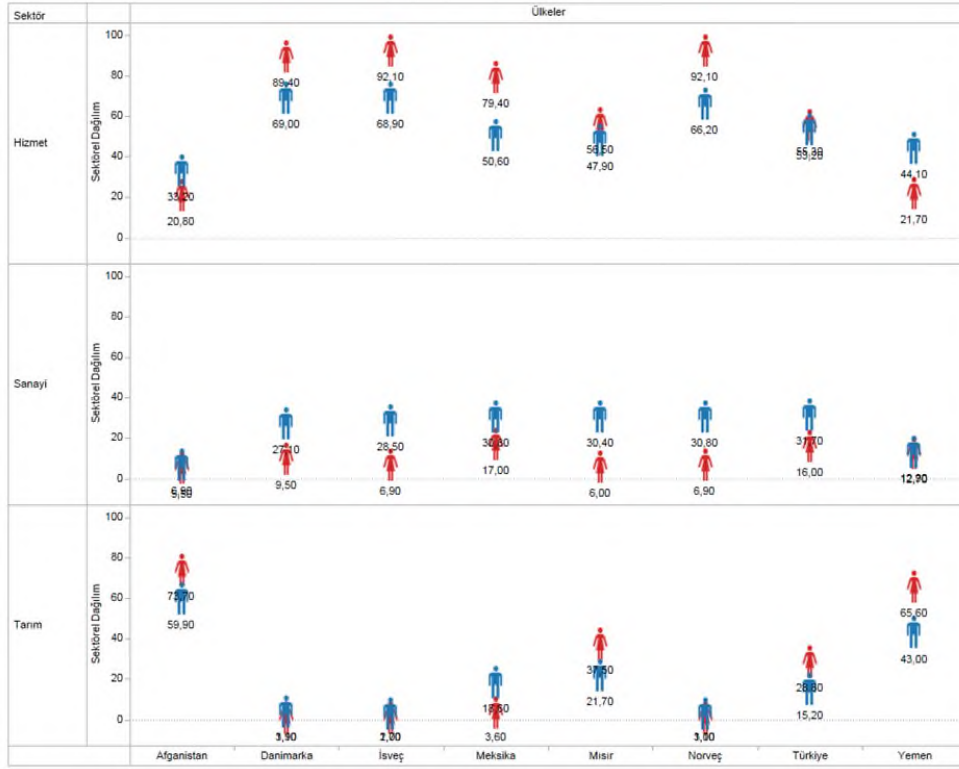

Meksika ve Türkiye gibi orta-yüksek gelir grubuna giren ülkelerden sonra, düşük gelir grubuna giren Afganistan, Mısır ve Yemen ülkelerinde kadın ve erkek istihdam oranı arasındaki farkında daha da arttığı görülmektedir. Afganistan’da 2000 yılından 2017 yılına erkek istihdam oranının neredeyse aynı düzeyde kaldığı ve kadın istihdamında artış yaşandığı görülmektedir. 2017 yılında erkek istihdam oranı kadın istihdam oranının 3 katından daha fazla olduğu yani 67,2 puan olduğu görülmektedir. Mısır’da 2000 yılından 2017 yılına erkek istihdam oranında çok küçük bir düşüş, kadın istihdam oranında ise yine küçük bir artış yaşanmıştır. Yemen’e bakıldığında ise kadın istihdamının neredeyse yok denecek düzeyde olduğunu ve 2000 yılından 2017 yılına düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 1 ve Şekil 1’den genel bir çıkarım yapıldığında; gelişmiş ülkelerde kadın istihdam oranının erkekler ile birbirine çok yakın olduğu yani, işgücü piyasasında kadın erkek arasında ki cinsiyet ayrımının daha az görüldüğü, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise kadın ve erkek istihdam oranı farkının daha yüksek olduğu yani cinsiyet ayrımının daha yoğun olduğu söylenebilir. Yani kısaca ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça kadın ve erkek arasındaki istihdama katılımda cinsiyet eşitsizliğinin azaldığı vurgulanabilir.

Ek 1’de farklı gelir grubuna giren 8 ülkenin kadın ve erkek istihdamının sektörler göre dağılımı yer almaktadır. Ayrıca çalışmamızda anılan ülkelerin 2017 yılı itibarıyla, kadın-erkek istihdamının sektörler göre dağılımı Şekil 2’de gösterilmiştir. İlk olarak yüksek gelir grubuna giren İsveç, Norveç ve Danimarka’da erkeklerin en fazla istihdam edildiği sektörün hizmet sektörü, ikinci sanayi ve en az istihdamın olduğu sektörün tarım olduğu görülmektedir. Kadınların işgücüne katıldığı sektörlerdeki sıralama aynı şekildedir. Bu üç ülkede kadınların %80’inden fazlası hizmet sektöründe istihdam edilirken, tarım sektöründe istihdam edilen kadın oranı ortalama %1 civarında seyretmiştir.

Şekil 2. Farklı gelir gruplarındaki ülkelerde kadın ve erkek istihdamının sektörel dağılımı (2017)

Orta-Üst gelir grubuna giren Meksika ve Türkiye'yi incelediğimizde erkeklerin ve kadınların tarım sektöründeki istihdamdaki payının, yüksek gelir grubundaki ülkelere oranla, fazla olduğu göze çarpmaktadır. Meksika'da tarım sektöründe çalışan erkeklerin oranının kadınlara göre daha fazla olduğu dikkat çekerken, Türkiye'de bu durum tam tersidir. 2000 yılında Türkiye'de istihdam edilen erkeklerin %45,2'si hizmet, %28,1'i sanayi ve %26,7'si tarım sektöründe istihdam edilirken, kadınların %26,6'sı hizmet, %13,3'ü sanayi ve %60,2'si yani büyük çoğunluğu tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Yıllar itibariyle hem kadınların hem de erkeklerin hizmet sektöründeki payı artarken tarım sektöründeki payı azalmıştır. Özellikle kadınların tarım sektöründeki istihdamı 2000 ile 2017 yılı karşılaştırıldığında %28,8'e yani yarıya düşmüştür. Böylece 2000 yılında kadınların en fazla istihdam edildiği sektör tarım iken, 2017 yılında tarım en fazla istihdam sağlayan ikinci sektör konumuna düşmüştür.

Düşük gelir grubuna giren Afganistan, Mısır ve Yemen incelendiğinde ise, kadınların tarım sektöründeki kadın istihdam oranının, erkeklere oranla çok daha fazla arttığı görülmektedir. Özellikle Afganistan ve Yemen'de kadınların önemli kısmının tarım kesiminde istihdam edildiği görülmektedir. 2000 yılından 2017 yılına tarımda çalışan kadınların oranında düşüşler yaşansa da, anılan bu ülkelerde tarım daima kadınların en fazla istihdam edildiği sektör olmuştur.

Ek 1 ve Şekil 2 genel hatları ile incelendiğinde; ülkelerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadınların işgücüne katılımının tarım sektöründe arttığını belirtebiliriz. Gelir düzeyi yüksek ülkelerde istihdam edilen kadın ve erkeklerin sektörlere göre dağılım oranları birbirine çok yakınken, gelişmişlik düzeyi düşük ülkelerde kadın ve erkeklerin sektörlere göre dağılımında adaletsizlikler olduğu ve kadınların büyük çoğunluğu tarım kesiminde istihdam katıldıkları tespit edilmiştir.

Ek 2'de istihdam edilen kadın ve erkeklerin statüleri göre dağılımı verilmiştir. İlk olarak İsveç, Norveç ve Danimarka'da erkeklerin ve kadınların büyük çoğunluğunun yani yaklaşık %85-%95 oranında başkası hesabına çalıştığı göze çarpmaktadır. Geriye kalan kesim ise sırasıyla kendi hesabına, işveren konumunda ve aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bu ülkelerde aile işçisi statüsünde çalışan erkek ve kadın oranı genel olarak %1'in altında gerçekleşmiştir. Meksika ve Türkiye'de ise, aile işçisi olarak çalışan erkek ve kadın oranının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu, cinsiyetlere göre karşılaştırma yapıldığında ise

aile işçisi olarak istihdama katılan kadınların oranının, erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye'de 2000 yılında istihdam edilen kadınların neredeyse yarısı aile işçisi olarak çalışıyor durumdadır. Erkekler incelendiğinde ise; bu oranın %8,6 gibi düşük bir seviyede olduğu görülmektedir. 2017 yılında aile işçisi olarak istihdama kadın katılım oranı %28'e düşmüştür. Çalışmamızda Ek 1 ve Şekil 2'nin yorumları bölümlerinde vurgulandığı üzere, Türkiye'de tarımda çalışan kadın oranında 2000-2017 döneminde ciddi düşüşler yaşamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de aile işçisi olarak çalışan kadınların büyük çoğunluğunun halen tarım sektöründe çalıştığını vurgulayabiliriz. Afganistan, Mısır ve Yemen'e bakıldığında istihdam edilen kadınların önemli çoğunluğunun aile işçisi olarak çalıştığı ve erkeklerde bu oranın daha düşük seviyelerde seyrettiği söylenebilir.

Ek 2'de yer alan verileri genel hatları ile ifade edersek; gelişmiş ülkelerde istihdam edilen kadın ve erkeklerin statülere göre dağılımında bir paralellik bulunmaktadır. Ancak gelişme düzeyi düşük ülkelerde ise istihdam edilen kadın ve erkeklerin statüye göre dağılımında önemli farklar olduğu ve bu ülkelerde kadınların daha çok aile işçisi olarak çalıştığı görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için, dünya nüfusunun yaklaşık yarısını kadınlardan oluştuğu dikkate alınca, kadınların işgücüne katılımında artışın sağlanması önem arz etmektedir.

Toplumsal cinsiyet anlayışı; kadını, ev işleri, çocuk bakımı, geçimlik üretim, ücretsiz aile işçisi konumuna getirmiştir. Kadının işgücü piyasasına katılım oranı dünyada ve gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, erkeklerin işgücüne katılım oranlarından daha düşük düzeydedir. Gelişmiş ülkelerde ise bu fark, çok düşüktür ya da hiç yoktur. Gelişmiş ekonomilerde kadınların işgücüne katılım oranı hemen hemen erkeklerin oranına eşit iken, Türkiye'de bu oran 2017 yılında %27,7'e çıkmıştır. 2000 yılında bu oran %24,7 iken, yani sadece kadınların dörtte biri işgücü piyasasında istihdam edilirken, bu oran son 17 yılda çok fazla değişmemiştir. ILO verilerine göre Türkiye'de 1988 yılında kadınların işgücüne katılım oranı %34,3 iken, bu oran 2017'de %27,7'e düşmüştür. Türkiye'de kadının işgücüne katılım oranında görülen düşme eğilimi geçici olmayıp kalıcı niteliktedir. Tarım kesiminde çalışan nüfusun kentlere göç etmesi, kentlerdeki işgücü talebini, kentlerdeki göçle oluşan işgücü arzı nitelik olarak karşılayamayınca (yapısal işsizlik) kadınların işgücüne katılım oranı düşmüştür.

Gelişmiş ülke olarak seçtiğimiz İsveç, Norveç ve Danimarka'da kadınların istihdam oranı ile erkeklerin istihdam oranı eşit iken, daha az gelişmiş Afganistan, Mısır ve Yemen'de ise kadının işgücüne katılım oranı çalışmanın dördüncü bölümünde de görüldüğü gibi çok düşüktür. Gelişmiş ülkelerde kadın istihdam oranının erkek istihdam oranı ile birbirine yakın olup, işgücü piyasasında cinsiyet ayrımcılığı çok daha azdır. Ülkelerin gelişme düzeyi düştükçe kadın ve erkek istihdam oranında büyük farklar olduğunu dolayısıyla cinsiyet eşitsizliğinin daha da yoğunlaşmış olduğunu belirtebiliriz. Diğer bir deyişle, ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğinin, istihdama katılımdaki cinsiyet eşitsizliğinin, azaldığını ifade edebiliriz.

Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeyi düştükçe kadınların işgücüne katılımının tarım sektöründe arttığı görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi daha yüksek olan ülkelerde kadın ve erkeklerin sektörlere göre istihdam oranları birbirine çok yakındır. Gelişme düzeyi düşük ülkelerde kadınların büyük bir oranının ise tarım kesiminde istihdama katıldıkları tespit edilmiştir. Aynı biçimde gelişmiş ülkelerde statülere göre kadın ve erkek istihdamının dağılımında bir paralellik varken, gelişme düzeyi daha düşük ülkelerdeki kadınlar daha çok aile işçisi olarak çalışmaktadırlar.

Özellikle gelişme düzeyi düşük ülkelerde, kadının işgücü piyasasında önemli bir yerinin olmadığını belirtebiliriz. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet algısının değişmesi için kadının toplumsal konumunun güçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadınların, eğitimden eşit yararlanamamasına, işgücü piyasası için gerekli bilgi ve beceriden yoksun kalmasına sebep olmaktadır. Bir ülkede büyüme ve kalkınmanın sağlanması, kadının toplumdaki konumunun güçlendirilmesi ile olanaklıdır. Dolayısıyla kadın eğitimi, çok önem arz etmektedir. Bu amaçla kadınların mesleki bilgi ve becerilerini arttırmak için örgün ve özellikle yaygın eğitim olanakları arttırılmalıdır. Ayrıca kadınlar kendi işletmelerini kurmaya ve gelir getirici işler yapmaya yönlendirilmelidir.

Gelişmekte olan birçok ülke ve ülkemizde kadınlar halen cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadır. Kadının işgücü piyasasına girmesinde var olan bu ayrımcılık kadını, eşit

istihdam olanaklarından yoksun bırakılmaktadır. Bu sebeple kadınlar, şiddet, cinsel şiddet ve istismara maruz kalmakta; ücretsiz ev işleri ve bakım hizmetleri yaparak çalışma hayatında yer almaktadır. Ayrıca kamu ve özel sektördeki görevlerde cinsiyet ayrımcılığı yoğun bir boyuttadır. Kadın liderlerin artması ve teşvikinin, toplumsal cinsiyet eşitliğine önemli katkılar yapacağı düşünülmektedir.

Kadının işgücü piyasasına girişine yönelik engellerin aşılması için öncelikle toplumsal cinsiyete ilişkin hâkim görüşün değişmesi gerektiğini vurgulamak gerekir. Bu ise kadınların eğitimiyle ve düşünce kalıplarının değişmesi ile mümkündür. Kadın, var olan toplumsal cinsiyet olgusunu kabullenici olmamalıdır; mevcut durumu sorgulayarak değiştirmeye yönelik bir çaba içerisine girmelidir. Bu paradigma değişikliği ise belirtildiği gibi ancak eğitimle mümkündür. Kadın ve erkeğin eşit temellerde topluma ve ekonomiye katkısı olmadığı sürece; sürdürülebilir kalkınmanın sağlanamayacağını, istikrarlı bir biçimde refahın artırılmayacağını ifade edebiliriz.

Onuncu Kalkınma Planında; 2023 yılında dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer almayı hedefleyen Türkiye, 2017 yılı itibarıyla, erkek işgücü potansiyelinin yaklaşık %65'ine, kadın işgücü potansiyelinin ise %28'ne istihdam sağlamaktadır. Böyle bir ekonomik yapıyla, anılan hedefe ulaşma olanağı olmadığından, gerekli kararların alınıp uygulanmasıyla yeni istihdam olanaklarının yaratılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, N., ve Taner, B. (2017). Yönetim ve Cinsiyet: Cam Uçurum'un Ötesi. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 193–214. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/390855>
- Akdöl, B., ve Menteş, S. A. (2017). Kadınların Yönetici Pozisyonlarında Yaşadıkları Zorluklar ve Lider Üye Etkileşiminde Cinsiyetin Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(3), 193–214. doi:10.15295/bmij.v5i3.158
- Akgeyik, T. (2017). Türkiye'de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*, (70), 31–53. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/394276>
- Aksoy, N. (2018). *Türkiye'de Kadın İstihdamının Belirleyicileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Avrupa Komisyonu. (2010). *Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosu'na ve Konsey'e Sunulan Bildirim Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2010-2011 Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu*. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf
- Balleer, A., Gómez-Salvador, R., & Turunen, J. (2009). *Labour Force Participation In The Euro Area. A Cohort Based Analysis*. Erişim adresi: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1049.pdf?2194cf39f67879c22ccd917b1c73be50>
- Berber, M., ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(2), 1–16.
- Berktaş, F. (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazlar*, 7. Erişim adresi: https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/berktay_std_7.pdf
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP). (2019). *Hedef 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. Erişim adresi: <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html>
- Bozkaya, G. (2014). Cam Tavan, Kadın ve Ekonomik Şiddet. *The Journal Of Academic Social Science Studies*. doi:10.9761/JASSS2385
- Bozkaya, G. (2014). Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 69–89.
- Bulut, D., ve Kızıldağ, D. (2017). Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Kariyerleri Üzerindeki Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 81–102. doi: 10.116111/yead.321237

TÜRKİYE’DE ve SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KADININ İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ YERİ

- Çakır Hanbay, E. (2011). Kadın İstihdamında Yerel Yönetimlerin Rolü, Görevleri ve Sorun Alanları. İçinde *TEPAV, Kadın Emeği Konferans* (ss. 75–86). Erişim adresi: <https://www.tepav.org.tr/kades/folders/BildiriKitabi.pdf>
- Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın Emeği. *Toplum ve Bilim*, 86, 139–170.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 41–54. Erişim adresi: <http://calismatoplum.org/sayi21/atilgan.pdf>
- Dünya Bankası. (2011). Dünya Kalkınma Raporu Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Genel Bakış 2012. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/753081468338506032/pdf/646650V10WDR0B0URKISH00verview02012.pdf>
- Gökkaya, V. B. (2014). Cam Tavan, Kadın ve Ekonomik Şiddet. *Journal of Academic Social Science Studies*, (26), 371–383. doi:10.9761/JASSS2385
- Gündüz, Ş. (2018). İş Yaşamında Erkeklerde Ortaya Çıkan Ancak Kadını Tehdit Eden Sendromlar. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37(37), 145–157. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/446708>
- Hoşgör, H., Hoşgör, D. G., ve Memiş, K. (2016). Sosyo-Demografik Özellikler ile Cam Tavan Sendromu Arasındaki İlişki ve Farklılıkların İncelenmesi: Sağlık Çalışanları Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(35). Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/226484>
- İleri, Ü. (2016). Sosyal Politikalarda Kadın ve Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Başlıca Uluslararası Ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12), 128–153. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/hakisderg/issue/26740/281668>
- Jütting, J., & Morrisson, C. (2009). Women, Bad Jobs, Rural Areas: What Can “SIGI” Tell Us. *OECD Working Paper*. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Christian_Morrisson/publication/253284578_Women_bad_jobs_rural_areas_what_can_SIGI_tell_us/links/56765ed908ae0ad265c21c43/Women-bad-jobs-rural-areas-what-can-SIGI-tell-us.pdf
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Kalkınma Planı (2014–2018). *Ankara: Kalkınma Bakanlığı*, 8. Erişim adresi: <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalkınma-Planı-2014-2018.pdf>
- Karaca, A. (2007). *Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/9843/217549.pdf?sequence=1>
- Karcıoğlu, F., ve Leblebici, Y. (2014). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: "Cam Tavan Sendromu" Üzerine Bir Uygulama. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 28(4). Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/atauniiibd/issue/2715/35561>
- Kılıç, D., ve Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107–130.
- Kolade, O. J., & Kehinde, O. (2013). Glass ceiling and women career advancement: Evidence from Nigerian construction industry. *Iranian Journal of Management Studies*, 6(1), 77–97. Erişim adresi: https://ijms.ut.ac.ir/article_30125_dfcc031c2e5cf5c2c1d2b94826dc7128.pdf
- Koray, M. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de “Cinsiyet” Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 29, 13–53. Erişim adresi: <http://www.calismatoplum.org/sayi29/koray.pdf>
- Korkmaz, H. (2016). Yönetimde Kadın ve Cam Tavan Sendromu. *Alternative Politics/Alternatif Politika*. Erişim adresi: <http://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/Subat2016-OzelSayi/8.Korkmaz.pdf>

- Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum*, 2, 13–39. Erişim adresi: <http://calismatoplum.org/sayi25/makal.pdf>
- Mies, M. (2002). ‘Gender’and Global Capitalism. *Capitalism and Development* içinde 107–122. Routledge.
- Negiz, N., ve Yemen, A. (2011). Kamu Örgütlerinde Kadın Yöneticiler: Yönetici ve Çalışan Açısından Yönetimde Kadın Sorunsalı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(24), 195–214. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/117883>
- Öğüt, A. (2006). Türkiye’de Kadın Girişimciliğin Ve Yöneticiliğin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 56-76 Erişim adresi: http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/COMU/973/Adem_Ogut_Makale.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Örücü, E., Kılıç, R., ve Kılıç, T. (2007). Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 117–135. Erişim Adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yonveek/article/view/5000069185>
- Özer, M., ve Biçerli, K. (2003). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55–86. Erişim Adresi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/502/194880.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Quataert, D., (2008). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. T.Güney (Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Schmid, G. (2010). Non-Standard Employment And Labour Force Participation: A Comparative View Of The Recent Development İn Europe. *IZA Discussion Paper Series*, (5087). Erişim adresi: <http://ftp.iza.org/dp5087.pdf>
- Standing, G. (1999). Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited. *World development*, 27(3), 583–602. Erişim adresi: http://www.brooklyn.cuny.edu/web/aca_socialsciences_polisci/150422_IA_Comps_Standi ngGlobal-Feminization-Through-Flexible-Labor.pdf
- Tükeltürk, Ş. A., ve Perçin, N. Ş. (2008). Turizm Sektöründe Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Kariyer Engelleri ve Cam Tavan Sendromu: Cam Tavanı Kırmaya Yönelik Stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 113–128. Erişim adresi: http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/COMU/867/Sule_Tukelturk_Makale.pdf?
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (2016). Yeni ILO Raporuna Göre Küresel İşgücü Piyasasındaki Büyük Cinsiyet Açığı Sürüyor. Erişim adresi: https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_458132/lang-tr/index.htm
- Yıldız, S., Alhas, F., Sakal, Ö., & Yıldız, H. (2016). Cam Uçurum: Kadın Yöneticiler Cam Tavanı Ne Zaman Aşar? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1119–1146. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/ausbf/issue/26771/281756>
- Yılmaz, M., ve Zoğal, Y. (2015). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. İçinde *Uluslararası Ekonomi Konferansında sunulan bildiri*. Torino, İtalya. Erişim adresi: https://torino2015.econworld.org/assets/zogal_yilmaz.pdf
- Zel, U. (2002). İş Arenasında Kadın Yöneticilerin Algılanması ve Kraliçe Arı Sendromu. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(2), 39–48.
- Zeytinoglu, I. U. (1998). Constructed Images As Employment Restrictions: Determinants of Female Labor In Turkey. Z.F. Arat (Ed.). *Deconstructing Images of ‘Deconstructing Images of ‘The Turkish Women’* içinde (183-198). New York: St. Martin’s Press.

TÜRKİYE'DE ve SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KADININ İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ YERİ

Ekler

Ek 1. Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Kadın ve Erkek İstihdamının Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Ülkeler	Cinsiyet	Sektörler	Yıllar				
			2000	2010	2015	2016	2017
İsveç	Erkek	Hizmet	59,9	66	68,3	68,8	68,9
		Sanayi	36,7	30,9	28,7	28,5	28,5
		Tarım	3,4	3,1	3	2,7	2,7
	Kadın	Hizmet	87,4	91,4	92,1	92	92,1
		Sanayi	11,4	7,6	6,9	7	6,9
		Tarım	1,3	1	1	1	1
Norveç	Erkek	Hizmet	61,3	64,9	65,3	66,1	66,2
		Sanayi	32,7	31,2	31,7	30,8	30,8
		Tarım	6	3,9	3	3,1	3,1
	Kadın	Hizmet	88,3	92	91,9	92,1	92,1
		Sanayi	9,4	7	7,2	6,9	6,9
		Tarım	2,3	1	0,9	1	1
Danimarka	Erkek	Hizmet	59,2	67,1	68,4	69,2	69
		Sanayi	35,6	29,1	27,8	27	27,1
		Tarım	5,1	3,9	3,8	3,9	3,9
	Kadın	Hizmet	84,6	89,9	89,3	89,7	89,4
		Sanayi	13,4	9,2	9,7	9,3	9,5
		Tarım	2	0,9	1,1	1	1,1
Meksika	Erkek	Hizmet	47,7	51,7	50,8	50,9	50,6
		Sanayi	29,4	28,8	29,9	30,7	30,8
		Tarım	23	19,4	19,2	18,4	18,6
	Kadın	Hizmet	71,2	80,5	80	79,7	79,4
		Sanayi	22,1	15,7	16,5	16,9	17
		Tarım	6,7	3,8	3,5	3,4	3,6
Türkiye	Erkek	Hizmet	45,2	52,2	52,2	52,9	53,2
		Sanayi	28,1	30,4	32,1	31,7	31,7
		Tarım	26,7	17,4	15,7	15,4	15,2
	Kadın	Hizmet	26,6	44,9	52,8	55,4	55,3
		Sanayi	13,3	16	16,3	16	16
		Tarım	60,2	39,2	31	28,6	28,8
Afganistan	Erkek	Hizmet	16,1	31	34,1	33,9	33,2
		Sanayi	5,8	6,2	6,9	7	6,9
		Tarım	78,1	62,8	59	59,1	59,9
	Kadın	Hizmet	7,1	18,8	21,9	21,8	20,8
		Sanayi	6,6	5,5	5,7	5,6	5,5
		Tarım	86,3	75,6	72,4	72,6	73,7
Mısır	Erkek	Hizmet	48	46	47,9	47,3	47,9
		Sanayi	24,6	28,6	29,9	30,3	30,4
		Tarım	27,4	25,5	22,3	22,4	21,7
	Kadın	Hizmet	53,7	50,9	54,2	55,4	56,5
		Sanayi	6,9	5,2	5,6	6,1	6
		Tarım	39,4	43,9	40,2	38,4	37,5
Yemen	Erkek	Hizmet	46,3	56,8	52,6	51,2	44,1
		Sanayi	14,4	19,4	14,4	14,4	12,9
		Tarım	39,3	23,8	33	34,4	43
	Kadın	Hizmet	13,6	57,4	28,8	27	21,7
		Sanayi	3,8	14,6	14,6	15,7	12,7
		Tarım	82,5	28	56,7	57,2	65,6

Kaynak: www.ilo.org, 2018

Ek 2. Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Kadın ve Erkek İstihdamının Statülere Göre Dağılımı

Ülkeler	Cinsiyet	Statü	Yıllar				
			2000	2010	2015	2016	2017
İsveç	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	84,1	85	86,1	86,4	86,5
		Kendi Hesabına Çalışan	9,3	8,9	8,4	7,9	7,9
		İşveren	6	5,9	5,3	5,4	5,4
		Aile İşçisi	0,7	0,3	0,3	0,3	0,3
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	94,1	93,5	93,8	93,9	93,9
		Kendi Hesabına Çalışan	3,8	4,5	4,3	4,2	4,2
		İşveren	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7
		Aile İşçisi	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3
Norveç	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	90,1	89,3	90,8	90,8	90,4
		Kendi Hesabına Çalışan	7,3	7,4	6,5	6,4	6,8
		İşveren	2,4	3,1	2,5	2,6	2,7
		Aile İşçisi	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	95,2	95,6	95,4	95,4	95,2
		Kendi Hesabına Çalışan	3,4	3,1	3,6	3,5	3,7
		İşveren	1	1,1	0,8	0,9	0,9
		Aile İşçisi	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2
Danimarka	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	87,9	87,7	88,4	88,1	88,1
		Kendi Hesabına Çalışan	5,4	6,8	6,2	6,3	6,3
		İşveren	6,6	5,4	5,1	4,9	4,9
		Aile İşçisi	0,2	0,1	0,3	0,7	0,8
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	94,2	94,4	94,6	94	93,9
		Kendi Hesabına Çalışan	2,4	3,5	3,3	3,3	3,3
		İşveren	1,5	1,6	1,7	1,8	1,8
		Aile İşçisi	1,8	0,5	0,4	0,9	1
Meksika	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	63,5	67,2	68,4	68,9	68,9
		Kendi Hesabına Çalışan	24,8	22,2	22,1	21,9	21,9
		İşveren	5,6	5,9	5,6	5,8	5,8
		Aile İşçisi	6,1	4,8	3,9	3,5	3,4
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	64,6	65,7	67,1	67,4	67,5
		Kendi Hesabına Çalışan	20,9	22,7	22,9	23,1	23
		İşveren	2	2,3	2,3	2,3	2,3
		Aile İşçisi	12,6	9,4	7,7	7,2	7,2

TÜRKİYE'DE ve SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE KADININ İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ YERİ

Ülkeler	Cinsiyet	Statü	Yıllar				
			2000	2010	2015	2016	2017
Türkiye	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	56,1	64,9	69,4	69,3	69,2
		Kendi Hesabına Çalışan	28,3	23,1	20,2	20,1	20,1
		İşveren	7	6,9	5,8	6	6,1
		Aile İşçisi	8,6	5,1	4,5	4,6	4,7
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	39,6	50,7	61,8	63,5	61,9
		Kendi Hesabına Çalışan	11,9	12,8	8,9	8,8	8,7
		İşveren	1,2	1,3	1,2	1,4	1,4
		Aile İşçisi	47,3	35,2	28,2	26,4	28
Afganistan	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	20,9	31,9	33,3	33,2	33,1
		Kendi Hesabına Çalışan	48	45,4	45,6	45,6	45,6
		İşveren	0,8	1,3	1,5	1,4	1,4
		Aile İşçisi	30,4	21,4	19,6	19,8	19,8
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	20,2	29,4	30,8	30,6	30,5
		Kendi Hesabına Çalışan	8,2	11,6	11	11,1	11,1
		İşveren	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3
		Aile İşçisi	71,4	58,8	57,9	58	58,1
Mısır	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	60,6	63,7	65,4	70	70,1
		Kendi Hesabına Çalışan	11,2	12	14,5	13	13
		İşveren	20,1	17,8	14,5	12,6	12,6
		Aile İşçisi	8,2	6,5	5,6	4,4	4,3
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	57,2	53,1	51,7	65,9	66
		Kendi Hesabına Çalışan	12,3	13,6	6,4	8,4	8,4
		İşveren	4,5	2,8	2	2,3	2,3
		Aile İşçisi	26	30,6	40	23,5	23,4
Yemen	Erkek	Başkası Hesabına Çalışan	60,1	60,6	48,3	48	46,8
		Kendi Hesabına Çalışan	26,6	26,2	28,9	29,5	33,4
		İşveren	4,8	4,3	14,2	13,8	10
		Aile İşçisi	8,5	9	8,6	8,7	9,8
	Kadın	Başkası Hesabına Çalışan	61,1	41,4	26,2	26,3	28
		Kendi Hesabına Çalışan	18,9	28,8	25,1	25,2	26
		İşveren	1,8	1,5	8,4	7,8	4,1
		Aile İşçisi	18,2	28,4	40,3	40,6	41,9

Kaynak: www.ilo.org, 2018

**“GÜZEL ve ÇİRKİN” MASALINDA GÜZELLİK, ÇİRKİNLİK, ZENGİNLİK ve
YOKSULLUĞUN GERÇEK ANLAMLARI ÜZERİNE**

**ON MEANINGS OF BEAUTY, UGLINES, WEALTH AND POVERTY IN THE
“BEAUTIFUL AND UGLY” TALE**

**О НАСТОЯЩИХ ЗНАЧЕНИЯХ КРАСОТЫ, УРОДЛИВОСТИ,
БОГАТСТВА И БЕДНОСТИ В СКАЗКЕ «КРАСИВЫЙ И УРОДЛИВЫЙ»**

Sevra FIRINCIOĞULLARI*

ÖZ

Bir çocuk klasiği olarak bilinen Güzel ve Çirkin eseri evrensel değerler üzerine derin mesajlar vermektedir. Eserin ana teması güzellikle çirkinlik ve zenginlikle yoksulluk temalarının dikotomisi üzerinden kurulan olay örgüsü çerçevesinde oluşturulmuştur. Güzel olan her şeyin görünüşle ölçülemeyeceği, insana dair görünüşü aşan daha derin, yüce ve büyük değerleri içeren güzelliklerin varlığı eser içinde yer verilen temel mesajlardan biridir. Zenginliğin ise bilinen anlamının ötesinde bazı değerleri içeren manevi boyutu yine eser içinde karakterlerin tutumları ve birbirilerine karşı etkileri üzerinden ortaya konulan temel mesajlardır. İnsanın temel zenginliğinin içindeki maneviyatla ve hayata geçirdiği temel değerlerle tanımlanabileceğinin altı çizilir. Bu anlayış üzerinden gerçek güzellik ve çirkinliğin tanımı da ortaya konulur. Bu tema eserin iki karakterinin birbiri üzerindeki dönüştürücü etkisiyle tartışılır. Eserin temel ana mesajı da bu bağlamda verilir. Güzelliğe bağlı değerler ve gerçek zenginlik insanın içindeki maneviyatın yükselişiyle ortaya çıkabilir. Bunun dışındaki güzellik ve zenginlik arayışının kendisi sahte, geçici ve boş bir gerçeklik arayışıdır. Yoksulluğun asıl tanımının bu boş ve sahte değerlerle sürdürülen yaşamı tamamlamak olduğu, dolayısıyla gerçek insani değerlerle yaşamaya yönelmiş kişinin gerçek zenginliğe ve güzelliğe sahip kişi olduğunun vurgusu yapılır. Bu vurgu canavara dönüşen kötü kalpli prensin gerçek sevgiyi görebilmesi için lanetlenmesi ve içindeki insanı bulduktan sonra eski varlığına dönüşebilmesi ile simgesel olarak bir dönüşüm üzerinden serimlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyoloji, edebiyat sosyoloji, güzellik, çirkinlik, zenginlik, yoksulluk

ABSTRACT

A beautiful and ugly child is a work that gives deep messages on universal values known as classic. The main theme of the work is created within the framework of the dichotomy of beauty and ugliness and richness themes. The beauty of everything that is beautiful can not be measured, the appearance of people more deep, great and great values of the presence of beauty is one of the basic messages contained in the work. Beyond the known meaning of wealth, the spiritual dimension, which includes some values, is also the basic messages that are revealed through the effects of the characters against the interactions of each other. It is underlined that the basic wealth of human beings can be defined by the spiritual values and the basic values that they implement. Through this understanding, the definition of real beauty and ugliness is also revealed. This theme is discussed with the transformative effect of two characters of the work on each other. The main message of the work is given in this context. The values of beauty and the real wealth

* . *ORCID: 000-0003-1052-6092 Dr. Öğr. Üye. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sevrafirinci@gmail.com

“GÜZEL ve ÇİRKİN” MASALINDA GÜZELLİK, ÇİRKİNLİK, ZENGİNLİK ve YOKSULLUĞUN GERÇEK ANLAMLARI ÜZERİNE

can arise with the rise of spirituality within the human. The search for beauty and wealth other than that is itself a fake, temporary and empty search for reality. It is emphasized that the original definition of poverty is to complete the life pursued by these empty and false values, and therefore the person with the real wealth and beauty who is oriented towards living with real human values. This emphasis is symbolically transformed through the transformation of the wicked prince who turned into a monster to be able to see the true love and turn it into an old being after finding the person inside.

Keywords: Sociology, literature, sociology, beauty, ugliness, wealth, poverty

АННОТАЦИЯ

Сказка “красивый и уродливый” содержит важные сведения по поводу универсальных ценностях. Она известна, как детская классика. Основной сюжет сказки основан на дихотомии предметов уродливости, богатства и бедности. Неизмерная красота, которая является невидимой для человеческих глаз, является одним из основных посланий этой сказки, где все прекрасное не может быть измерено по внешнему виду. Ещё одно послание, это духовные ценности персонажей, которое выявляются в их отношениях. Подчеркивается, что основное богатство человека может быть определено его духовным миром и теми основными ценностями, которые он реализует в жизни. Благодаря такому пониманию, в действиях определяется основной смысл истинной красоты и уродливости, которая дискутируется с преобразующим эффектом, сопоставляя характер двух персонажей. Основной смысл произведения заключается в указанном контексте. Ценности красоты и истинного богатства могут появляться с ростом духовности в человеке. Поиск красоты и богатства, сам по себе является ложным, временным и пустым поиском реальности. Подчеркивается, что истинное определение бедности состоит в том, что нельзя завершить жизнь в поиске пустых и ложных ценностей, а настоящий человек это тот, кто ориентирован на жизнь с настоящими человеческими ценностями и он действительно будет иметь настоящее богатство и красоту. Указанный акцент символически изображен через трансформацию злого принца, превратившего в проклятый монстр. Однако, чтобы увидеть настоящую любовь он смог преобразоваться обратно в свое прежнее существо после нахождения человека в себе.

Ключевые слова: социология, литературная социология, красота, уродливость, богатство, бедность.

S. de Villeneuve’ın *Güzel ve Çirkin* masalı en temelde güzellik ve çirkinlik algısı üzerinden gerçek insani değerler üzerine düşünmeye sevk eden bir eserdir. Bu yönüyle insani değerlerin derin anlamları üzerine düşünmeye sevk ettiği söylenebilir. Eserin adı *Güzel ve Çirkin*’dir, eserde karakterlerin görünüşleri ile manevi değerleri arasındaki benzerlik ve zıtlıklar üzerinden bu kavramların ve kavramları anlamlandırılan değerlerin analizi yapılır. *Güzel ve çirkin* olanın görünüşün ötesinde bir değeri taşıdığı, bu sözcüklerin yaşamda bırakılan izler, insani değerler üzerinden anlaşılması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Olay örgüsü içinde karakterlerin karşı karşıya gelişleri, birbirlerini dönüştürmeleri, görünüşleri itibarıyla güzellikleri veya çirkinlikleri yüne bu vurgu temelinde ortaya konulur.

Güzellik, bilindiği gibi insanda estetik kavramıyla birlikte düşünülen, onu toplumsal anlamda bir çok avantajı sağlayacak prestiji inşa etmesine neden olan bir görsel niteliktir.

Genel olarak, estetik değerlerin bir türü olarak görülen en temel estetik özellik (Cevizci, 2010: 734)*. Yunancada ilk temel duyum anlamına gelen *aisthesis*’le varolan şeyler karşısında, duyuları, duyguları ve sezgileri yoluyla duyarlı olan kişi anlamına gelen *aisthetikos*’tan türeyen ve felsefenin, mantık, metafizik, bilgi teorisi ve ahlak gibi dallarının yanında başka bir temel disiplini olan estetiğin, ayrı ve bağımsız bir disiplin ve araştırma alanı olarak doğuşunda en büyük etkiyi Alexander Baumgarten yapmıştır (Cevizci, 2005: 637)**.

Güzelliğin basit ve ayrı bir entelektüel düşünce olmayıp, derinlikli ve ayrıntılı bir kompleks olduğunu iddia eden Baumgarten’e göre, şiir ve güzel sanatların

temelinde, sadece duyumsal olmayıp, duyguyla da yakından ilişkili olan “duyarlı tasarımlar” bulunur (Cevizci, 2005: 216)***.

Baumgarten’in tanımında da açıkça görülüşü gibi güzellik duyarlı tasarımlar üzerinden insanın beğeni kazanmasına neden olan bir insani nitelik olarak tanımlanmaktadır. Ancak bunun görünüşteki varlığının ötesinde güzellik kavramı insanın kendi içsel varlığı, temel insani nitelikleriyle etik değerleriyle de düşünülebilin derin bir anlama da sahiptir. Bu insanın varoluşsal yönüyle doğrudan ilgilidir.

Etik; Antik Yunan düşüncesi ve etiğinde alışkanlık, görenek ama özellikle yönelim, eğilim karakter anlamına gelen terim. Ethos’tan türeyen etik ya da ahlak anlamına gelen Grekçe sözcük ise Ethikos’tur. Onu yunanca da sıklıkla kullanılan düşünürlerin başında Aristoteles gelir. Ethos’u alışkanlığın bir sonucu olan davranış tarzını ifade etmek amacıyla kullanan Platon’dan sonra Aristoteles ethikosu belli bir erdem türüne işaret etmek için kullanmıştı. Gerçekten de erdemi ikiye ayıran Aristoteles bunlardan birincisine entelektüel veya fikri erdemler adını vermişti. Diğer erdem türü içinse o, ethika arete deyimini kullanmıştı. Ethika arete genellikle ahlaki erdemler olarak tercüme edilir. Bununla birlikte, ethosun karakter anlamına geldiği dikkate alınrsa, ethika arete ile anlatılmak istenen saha ziyade karakter erdemlerdir (Cevizci, 2010: 599)****

Eserde çirkinliğin bu temelde ele alınan derin bir güzellik tanımıyla karşı karşıya getirildiğini söylemek mümkündür. Çirkinlik kelime anlamı itibariyle;

Estetikte, güzelliğin karşıtı olup, güzelliğin estetik değeri temsil ettiği yerde, estetik değersizliği ifade eden kavram. Estetik alanında, çirkinlik güzellikle birlikte tıpkı epistemolojideki doğru ve yanlış, ahlaktaki iyi ve kötü kavram çiftleri gibi, karşıt bir kavram çifti oluşturur. Çirkinlik, biri haz diğeri de form bakımından olmak üzere, iki bakış açısından değerlendirilmiştir. Hazcı bakış açısına göre, güzel bir nesnenin izleyici için bir haz kaynağı olduğu, izleyicinin hoşuna gittiği yerde, çirkin bir nesne izleyicide hazzın karşıtı olan duyguya yol açar, onda hoş gitmeme izlenimi doğurur, ona itici gelir (Cevizci, 2010: 385)*****

Üç kıızıyla birlikte yaşayan zengin bir tüccarın yaşamını anlatır. Kızların ikisi babalarının zenginliği ile rahatlığı ve parayı yücelten bir kişiliğe sahiplerdir. Üçüncü kızı Bella ise sadeliği, okumayı, doğayı sevmektedir. Bella alçakgönüllü, yardımsever ve çalışkandır. Evdeki çalışanlarla birlikte tüm ev işlerine yardım etmektedir. Masalda zenginliğin anlamı üzerine olan sorgulama bu simge karakterler içinden sunulmuştur. Bella yolculuğa çıkan babasından ablaları gibi pahalı hediyeler yerine bir gül ister. Tüccar dönüş yolunda karşılaştığı şatonun bahçesinden bir gülü alırken çirkin, dev bir yaratık ile karşılaşır. Çirkin dev bir zamanlar zenginliği, kibri ve güzelliği ile tanınan bir prensdir. Halka zulmeden ve pahalı balolarla eğlenceler düzenleyen bu prensin şatosuna giren yaşlı ve oldukça çirkin bir kadın sığınmak için yardım ister. Balodakiler ve prens yaşlı kadınla alay ederler. Yaşlı kadın prensi görünüşe aldanmaması için uyarırsa da prens alaylarını sürdürür ve yardım etmeyi reddeder. Kadının ona uzatmış olduğu kırmızı gülü eliyle iterek fırlatır. Aynı anda yaşlı kadın olağanüstü güzellikte bir kadına dönüşür ve prensi çirkin dev bir yaratığa çevirir. Şatodaki herkes, (gerçek güzelliği göremeyen ve görünen çirkinlikle alay eden herkes) prensle birlikte lanetlenir. Bu lanete göre gülün son yaprağı düştüğünde prens sonsuza kadar lanetli kalacaktır. Ancak içini görebilen ve onu gerçekten sevebilen güzel bir kızla karşılaşır lanet bozulacaktır. Masalda güzelliğin, zenginliğin görünüşten öte bir derinlik ve anlamla görülmesi gerektiği üzerine mesajlar vardır. Güzellik dış görünüşün çok ötesinde insanın temel nitelikleri, değerleri ile yaşama geçirdikleri ile tanımlanır.

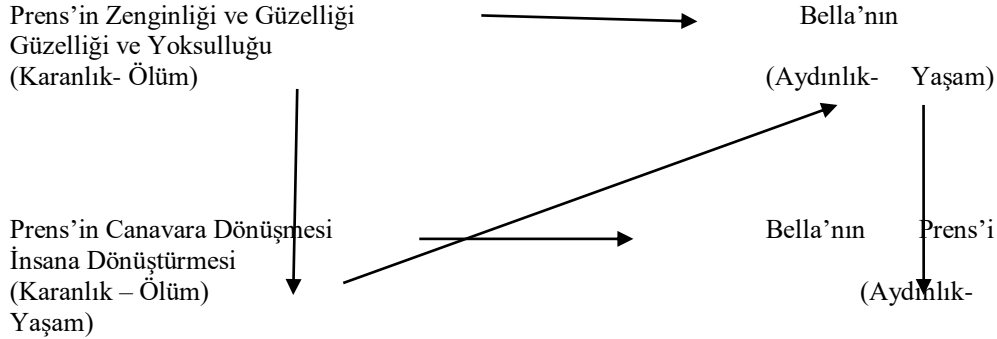
Prens gerçek güzelliğin anlamını acıyla deneyimleyip fark ettikten sonra ve gerçekten içi de kendi kadar güzel bir kız tarafından sevildikten sonra lanet bozulur. Masalda güzelliğin ve zenginliğin görünenin ötesinde bir nitelik taşıdığı ve insani bir değerle biçimlenmemiş bir güzellik ve zenginlik anlayışının sonsuza kadar çirkin görüldüğünün mesajı verilir. Bunun değişmesi ise insanın içinde manevi değerlere sarılması ve bu temelde geliştirdiği ilişkilerle mümkündür. Dolayısıyla metnin ana mesajı açıkça güzelin, çirkinin veya zenginliğe dair olan her şeyin insanın iç bütünlüğü,

“GÜZEL ve ÇİRKİN” MASALINDA GÜZELLİK, ÇİRKİNLİK, ZENGİNLİK ve YOKSULLUĞUN GERÇEK ANLAMLARI ÜZERİNE

maneviyatı ve değerlerinde saklı olduğu temelinde kurgulanmıştır. Bilindiği gibi insanın görünüşe odaklanması ve mülkiyet hırsı içinde bekleyen insanlık mirasına yani vicdani bütünlüğüne kendini kapatması nedeniyle gerçekleşmektedir. “Ahlakilik bir sorumluluk yükler. İnsana her zaman çıkarlarını denetim altına almayı ve erdemleriyle kendini aşmayı vaaz eder. Dolayısıyla kolektif duygu sorumluluk olmaktan çıktığında, insan sadece kendi beğenilme arzusuna ve hazlarına yönelir” (Fıncıoğulları, 2018: 239). Görünüşe odaklanarak yaşama ve mülkiyet hırsına bağlı zenginlik arzusu insanın erdemlerinden uzaklaşması ve içinde bekleyen ahlaki mirasa(vicdanına bağlı değerlere) sırtını dönerek sahte güç göstergeleriyle kendini oyaladığı bir döngüye girmesiyle yatıştırılır. “Maslow *“İnsan Olmanın Psikolojisi”* eserinde her insanın içinde ortaya çıkmayı bekleyen kendini gerçekleştirme ve bir anlam üreterek yaşama potansiyeline dikkat çeker. İnsan bu itkiyi bastırıkça patolojiler ortaya çıkar. I. Yalom’ın da belirttiği gibi şeylerin nasıl olduğu ile varolmaları arasında önemli bir fark vardır. Kişi gündelik tarza gömüldüğünde fiziksel görünüş, mülkiyet veya saygınlık gibi çabucak unutulmuş dikkat çelcilelere odaklanır. Ontolojik yaşam tarzında ise yalnızca varoluşun ölümlülüğün ve hayatın diğer değişmez özelliklerinin farkına varılmakla kalmaz, anlamlı değişiklikler yapma konusunda daha heyecanlı ve hazır olunur. Temel insanlık görevi olan sorumluluk, bağlanırlık, anlam ve kendini gerçekleştirmeden meydana gelen özgün bir hayat inşa etme fikrine sarılmak için acele edilir” (Fıncıoğulları, 2018: 241).

1. Göstergibilimsel Dörtgenler ve Romanın Ana Mesajı

Prens güzelliği ve zenginliğine güvenerek kibre boğulmuştur. Gerçek sevgiyi ve değerleri görebilmesi için kendisine bir şans verilir. Ancak bunu göremez ve lanetlenir. Lanetin bozulması ve yeniden bir insana dönüşebilmesi gerçekten sevgi dolu bir kalp tarafından sevidikten sonra gerçekleşir. Bella’nın kalbi Prens’in aksine gerçek ve karşılıksız sevgiyle doludur. Prens gerçek sevgiyi ve zenginliği Bella ile tanır ve onun tarafından gerçekten sevilir. Bu süreçten sonra yeniden gerçek bir insana dönüşür. Eserde verilen temel mesaj gerçek bir insan olabilmenin, gerçekten güzel ve zengin olmanın derin anlamı üzerinedir. Prens gerçek sevgiyi keşfettikten sonra insanlaşır. Görünüşü, yaşantısı ve temel değerleriyle gerçek bir insan olur.

Sonuç

Eserde güzellik ve çirkinliğin derin ve insani anlamları üzerine derin bir perspektif sunulmuş, söz konusu anlamlar iki zıt simgenin birbirini dönüştürmesi üzerinden verilmiştir. Bella, yüzü ve kalbi güzel olan, temel değerleri ve insani özellikleri ile gerçekten her anlamda güzelliğin simgesi olarak sunulan karakterdir. Prens ise gerçek güzelliğin ne olduğunun farkında olmayan, yaşamı biçimsel ve yüzeysel değerlerle yaşayan bir simgedir. Prens gerçek değerleri öğrenmesi için lanetlenmesi ise masalda sunulmuş olan evrensel değerlere çağrı niteliğinde bir uyarıdır. Gerçek güzellik, ancak gerçek insani değerleri taşıyan bir kalpte görünebilir. Prens gerçek sevgiyi keşfedene kadar bir canavar olarak lanetlenip yaşamaya mahkum edilmesi ve gerçekten kalbi insani değerlere açık, güzel bir kalp tarafından sevilene kadar böyle kalması yine aynı insani evrensel değerlere çağrını ortaya koymaktadır. Eserin dikotomik biçimde çizilmiş simgeleri ve olay örgüsü içindeki tüm dönüşümler bu temel mesaj doğrultusunda biçimlenmiştir. Eserin insanın varoluşunu gerçekleştirirken ortaya koyduğu tavrın onun güzelliğini tanımlayabileceğini ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Eser edebiyat sosyolojisi alanında simgesel çözümleme için zengin bir malzeme sunmakla birlikte, kavramsal zenginliği, taşıdığı evrensel değerlerin derinliği itibarıyla de alana önemli bir katkı sağlamaktadır.

Kaynaklar

Beaumont, M, Güzel ve Çirkin, Çeviri: Burcu Özbek, Arkadaş Çocuk Yayınları, 2017, Ankara

Cevizci, A, “*Baumgarten Alexander*”. Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2005, İstanbul (***)

Cevizci, A, “*Estetik*”. Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2005, İstanbul (**)

Cevizci, A, “Ethos”, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2010, İstanbul (****)

Cevizci, A, “Çirkinlik”, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2010, İstanbul (*****)

Cevizci, A, “Güzellik”, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2010, İstanbul (***)

Fırincioğulları, S, “Yabancılaşma” Paradigma Akademi Yayınları, 2018, İstanbul

Yararlanılan Görseller:

Film:

Güzel ve Çirkin, 2017 yapım, ABD, Yönetmen: Bill Candon

TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI: BİR ULUSAL GÜVENLİK MESELESİ*

ENSURING TURKEY'S ENERGY SECURITY: A MATTER OF NATIONAL SECURITY

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТУРЦИИ : ВОПРОС НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Şeref ÇETİNKAYA**

ÖZ

Enerji, uluslararası ilişkiler alanında son on yılın en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Endüstriyel üretim sürecinin vazgeçilmez bir girdisi olarak düşünüldüğünde enerji, ülke ekonomileri için oldukça hassas bir noktada durmaktadır. Aynı hassas durum, enerji kaynakları bakımından zengin olarak nitelendirilen Doğu ile enerji talebi yüksek Batı ülkeleri arasında bulunan Türkiye için de söz konusudur. Özellikle enerjinin uygun fiyatlı, istenilen miktar ve makul süre içerisinde elde edilmesi olarak tanımlanan enerji güvenliği konusu, Türkiye gibi enerji ihtiyacının büyük bölümünü ithalat yoluyla sağlayan ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanması konusunda yaşanabilecek sorunlar, ülkelerin makro-ekonomik dengelerini etkileyebilecek seviyeye ulaşabilir. Özellikle Türkiye gibi büyüyen ekonomilerin enerjiye olan ihtiyaçlarının giderek arttığı düşünüldüğünde, enerjiye istenen şartlar altında ulaşılabilmesi hayati bir nitelik kazanmaktadır. Bu nedenle Türkiye, enerji konusuna ciddi şekilde eğilmekte ve enerji güvenliğinin eksiksiz sağlanması adına çok yönlü strateji ve politikalar içeren kısa-uzun vadeli planlar yapmakta ve hızlı bir şekilde bunları hayata geçirmektedir. Enerji ile ilgili hedeflere ulaşmak için hazırlanan ve kısa-uzun vadeli planlamalar doğrultusunda hayata geçirilen politikaların başarısız olması durumunda yaşanacak gelişmeler, enerji güvenliğini etkilemekle kalmayarak ulusal güvenliği de tehdit edecek boyutlara ulaşabilecektir. Enerji güvenliğinin sağlanması ile ilgili yapılan çalışmalar bu noktada ulusal güvenliği doğrudan ilgilendirmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanması ile ulusal güvenliğin sağlanması arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bu çalışma, enerji güvenliği konusunun nasıl ulusal güvenlik meselesi haline dönüşebileceğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Güvenlik, Enerji Güvenliği, Ulusal Güvenlik, Türkiye

ABSTRACT

Energy has become one of the most important matters in international relations for the last decade. As far as it is thought as the inevitable input of the industrial production process, energy stays on the sensitive point of the economies of the countries. Same sensitivity is valid for Turkey which is between energy rich East and high energy demanded West. Particularly the subject of energy security, which is identified as supply of energy in reasonable price, requested amount and in reasonable time for delivery, is a particular concern to countries like Turkey which supplies most of their energy needs via import. The potential issues about ensuring energy security could reach a level that may influence those countries' macroeconomic equilibrium. As far as it is considered that the increasing energy demand of the economies such as Turkey, it is also vital to reach the energy under the demanded circumstances. Due to the mentioned reason, Turkey deals with the energy matter seriously and prepares all-purpose long and short term plans in order to fullfil the energy

* Bu çalışma, "Enerji Arz Güvenliği Üzerinde Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
** ORCID: 0000-0002-6446-2322, Dr., İstanbul Emniyet Müdürlüğü, İstanbul, e-mail: seref_c@hotmail.com

security requirements also realize these plans fastly as well. It is not only threats the energy security but also national security if these long and short term plans fail. Developments that may emerge in a situation where these strategies and policies fail could reach to an extent that threatens national security. There is a direct correlation between energy security and national security. This article tries to explain how the energy security subject could turn into a national security problem.

Key Words: Energy, Security, Energy Security, National Security, Turkey.

АННОТАЦИЯ

За последнее десятилетие энергетика стала одним из важнейших вопросов международных отношений. Как только энергетика расценивается как неотъемлемая деталь процесса промышленного производства, то сразу становится очень чувствительной для национальной экономики. Такая же деликатная ситуация между востоком, считающимся богатым энергоресурсами и западными странами, являющимися потребителями, имеет быть место и в Турции. Вопрос энергетической безопасности вызывает особую обеспокоенность у таких стран, как Турция, которая обеспечивает большую часть своих потребностей в энергетике за счет импорта. Потенциальные проблемы обеспечения энергетической безопасности могут достичь уровня повлиявшие на макроэкономическое равновесие этих стран. Турция разработала и применила различные стратегии и политику для обеспечения своей энергетической безопасности. События, которые возникают в случае неудачи данных стратегий и политики, могут достигнуть такой степени, которая угрожает национальной безопасности. В частности, потребность в энергетических ресурсах растущих экономик, таких как Турция, жизненно важно, чтобы энергетика могла быть достигнута при желаемых условиях. Поэтому Турция серьезно рассматривает вопросы энергетической и энергетической безопасности с целью обеспечения разработки краткосрочных и долгосрочных планов, включающих в себя многогранные стратегии и политику. В соответствии с краткосрочным долгосрочным планированием, подготовленным для достижения целей, связанных с энергетикой, события в случае провала политики, влияние энергетической безопасности не угрожает национальной безопасности. Существует прямая связь между энергетической безопасностью и национальной безопасностью. Данная статья посвящена объяснению, как вопрос энергетической безопасности может превратиться в проблему национальной безопасности.

Ключевые слова: энергия, безопасность, энергетическая безопасность, национальная безопасность, Турция

1. Giriş

Dünya genelinde meydana gelen gelişmelerin özellikle de güçlü devletlerin Orta Doğu üzerinde giriştikleri mücadelenin uluslararası ilişkilere önemli yansımaları olmuştur. Bu yansımardan enerji konusu da nasibini almıştır. Enerji kaynakları açısından dünyanın en önemli bölgelerinden biri olan Orta Doğu'da yaşanan çatışma ve istikrarsızlık durumu, bu bölgedeki rezervlerin ve dağıtım hatlarının güvenliğini de etkiler hale gelmiştir. Bu noktada devletler, ihtiyacı olan enerjiyi karşılamak adına yeni rezerv kaynakları ve güzergâh arayışlarına girmişlerdir. Bir başka deyişle, devletler enerji tedarik süreçlerinde sorunları en alt seviyeye çekerek enerji güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.

Enerji güvenliği, uluslararası ilişkiler bağlamında son yılların en önemli konularından biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, özellikle enerji güvenliği meselesinde sürekli güncel sorunların yaşandığı bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin dünyanın enerji kaynakları bakımından zengin bölgelerinden Orta Doğu ve Avrasya'ya yakınlığı kendisine jeopolitik (Hasanov, 2012) ve jeostratejik (Cömert, 2002: 20, Yüce, 2006: 38) alanlarda bir takım avantajlar sağlamaktadır. Enerji kaynakları açısından kendine yetebilen bir ülke olmaması hatta bu anlamda dışa bağımlı konumu (Türkyılmaz, 2015, 2) Türkiye için jeopolitik konumunun önemini giderek arttırmaktadır. Türkiye'nin, enerji kaynakları bakımından zengin Doğu ile kaynak ihtiyacı yüksek Batı arasındaki köprü konumu, özellikle Batı dünyası için enerji güvenliğinin sağlanmasında kritik seviyede önem arz etmektedir.

Enerjiye, istenilen zamanda ve miktarda, uygun fiyatla, kesintisiz bir şekilde ulaşılabilmesi olarak tanımlanan enerji güvenliği (Elkind, 2010, 123, Sovacool ve Mukherjee, 2011, 5345), Türkiye'nin önemini hem arz ülkeleri hem de talep eden ülkeler

açısından arttırmakta ilave olarak da kendi enerji ihtiyacını daha iyi şartlarda sağlaması bakımından güncel ve stratejik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye enerji ihtiyacının büyük kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bu noktada enerji güvenliği ile ilgili konular dış politikanın da bir unsuru haline gelmektedir. Bu haliyle dış politika ile ilgili strateji ve faaliyetler belirlenirken enerji konusu dikkate alınmaktadır. Bu anlamda enerji güvenliği, ulusal güvenliğin (Buzan, 1983; Yılmaz, 2008; Yalçın, 2017) konularından biri haline gelmiştir. Bu makalenin amacı; Türkiye’nin enerji güvenliğinin sağlanması için gerçekleştirilen kısa ve uzun dönemli faaliyetlerin ülkenin ulusal güvenliği üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmaktır.

2. Literatür ve Yöntem

Özev (2017) çalışmasında, küresel boyutta bir enerji değerlendirmesinde bulunarak Türkiye’nin enerji konusundaki durumuna değinmiş ve enerji güvenliği alanında yapılan çalışmalara yer vermiştir. Toprak (2018), Türkiye’nin enerji güvenliğini Karadeniz politikaları üzerinden değerlendirmiştir. Esen (2016), Türkiye’nin enerji güvenliği ile ilgili mevcut durumu incelemiş ve Türkiye’nin potansiyel yenilenebilir enerji kaynaklarının önemli fırsatlar sağlayabileceğini ifade etmiştir. Akbaş ve Ürün (2016) ise yaptıkları çalışmada, Türkiye’nin enerji güvenliğinin güvenlik kısmına ağırlık vermişler ve enerji hatlarına yapılan fiziki saldırılar üzerinde durmuşlardır. Dışkaya (2017), Türkiye’nin enerji güvenliğinin, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek ve bu kaynaklarının kullanımını arttırmakla sağlanabileceği konusuna yoğunlaşmıştır. Peker (2014), ‘Türkiye’nin Enerji Arz Güvenliği ve Ölçülmesi: Türkiye’nin Enerji Arz Güvenliği Endeksine Yönelik Bir Uygulama’ konulu doktora çalışmasında; bir enerji arz güvenliği endeksi modeli oluşturmaya çalışmıştır. Bu modelde dört adet alt endeks ve bunların ağırlık katsayıları belirlenmiş, bu sayede Türkiye’nin enerji arz güvenliğinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Bu dört alt endeks sırasıyla ‘kullanılabilirlik’, ‘güvenilirlik’, ‘ekonomiklik’ ve ‘çevresellik’tir. Yapılan çalışma neticesinde elde edilen bilgilere göre, kullanılabilirlik ve güvenilirlik alt endekslerinin ağırlıkları, ekonomiklik ve çevresellik alt endekslerinin ağırlıklarının iki katıdır. Bunun sebebi ise, Türkiye’nin enerji politikasının; enerjinin çevreci ve ekonomik bir şekilde elde edilmesinden çok, kesintisiz ve yeterli bir şekilde elde edilerek arz edilmesinin hedeflenmesidir. Çünkü enerjinin yetersiz olmasının yaratacağı problemler, pahalı olmasının yaratacağı problemlerden çok daha büyüktür. Alt endekslerin genel endeks içindeki ağırlıkları belirlendikten sonra, değişken gruplarının her bir alt endeks içindeki ağırlıkları belirlenmiştir. Alt endekslerin ağırlıkları ile herhangi bir değişkenin o endeks içindeki ağırlığının çarpımlarının toplamı ise, değişkenin genel endeks içindeki ağırlığını vermektedir. Değişken gruplarının ağırlıklarının belirlendiği analiz sonuçlarına göre, Türkiye’nin enerji arz güvenliği açısından en önemli değişken grubu, elektrik enerjisi sektörü ve yakıt ithalatı ile ilgili değişkenlerdir. İthalat Türkiye’nin enerji ihtiyacının %70’ini oluşturduğu için, elektrik enerjisi sektörü ise, elektriğin bütün enerjileri ikame edebilme yeteneği sebebiyle en yüksek ağırlığa sahiptir. Bu sonuçlar ışığında enerji ithalatının kontrol edilebilir seviyede olması elzemdir. Özellikle elektrik enerjisi alanında çeşitlilik sağlayabilecek ve hatta enerji ithalatını azaltabilecek yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımların artırılması Türkiye’nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasında öncelikli yapılması gerekenler arasındadır. Önk (2010)’e göre; Avrupa Birliği’nin enerji arz güvenliğini sağlamasında enerji koridoru olarak Türkiye, önemli bir role sahiptir ve ayrıca iç kaynakların giderek tükenmesi sonucu, AB’nin ithal enerjiye olan bağımlılığı artmaktadır. AB enerji politikası, enerji krizleri ile şekillenmektedir. 2000’li yıllarda enerji temelli yaşanan Rusya-Ukrayna ve Rusya-Belarus krizleri, Rusya’nın güvenilirliğine ilişkin soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Rusya’ya bağımlılığın ürkütücü boyutlara ulaşması ve Rusya’nın enerjiyi politik silah olarak kullanımı sonucunda AB tedarikçi çeşitlendirme politikasına yönelmiştir. Enerji rezerv zengini Hazar Bölgesi, AB’nin enerji güvenliği açısından önem taşımaktadır. Enerji aktarımında Rus etkisinden kaçınmak açısından Türkiye doğal bir enerji koridoru özelliği ile öne çıkmaktadır. Hazar Bölgesi’nden, Körfez Bölgesi’nden ve Orta Doğu’dan gelen boru hatları ile önemli bir enerji ticaret merkezi konumuna yükselen Türkiye, planlanan boru hatlarının faaliyete geçmesi ile AB’nin enerji arz güvenliğine büyük katkıda bulunacaktır.

Enerji arz güvenliğini etkilediği düşünülen ekonomik faktörlere bakıldığında; enerji piyasalarında kabul gören döviz cinsi ve kuru, keşfedilmiş enerji kaynaklarının miktarı, potansiyel enerji kaynaklarının miktarı ve bu alanda gelecek tahminleri, enerji ithal eden ülkeler açısından dışa bağımlılık oranı, enerji kaynağının fiyatı, ulaşım giderleri, ikamesi, hâlihazırda enerji piyasasında yaşanan ticaret hacmi, talebin fiyat esnekliği, enerji

sektöründeki vergi, indirim ve teşvikler, enerjinin depolanması ve maliyeti, enerji yatırımları gibi faktörler karşımıza çıkmaktadır (Elkind, 2010). Enerji ihtiyacının karşılanması enerji arz güvenliğinin sağlanması noktasında temel mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. İhtiyacın karşılanması oranı bir başka deyişle arz-talep dengesi serbest piyasa şartlarında yatırım kararlarını, fiyatın belirlenmesini ve tüketici davranışını etkilemektedir. Ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerde dahi bu etki görülebilmektedir (Pascual ve Zambetakı, 2010).

Enerjide yurt dışı kaynaklara bağımlı bir ülke için enerji arz güvenliğinin sağlanması nispeten zorlaşmaktadır. Bu anlamda yerel kaynaklardan sağlanabilecek ikame enerji kaynaklarının önemi bir kat daha artmaktadır. Daha önce bu alanda yapılan çalışmalar enerji sorununu enerji güvenliği ekseninde ele almakta ve bu yönde değerlendirmeler yapmaktadır. Bu makalede ise enerji güvenliği sorunsalının nasıl bir ulusal güvenlik meselesine dönüştüğü ve ulusal güvenlik üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Yine bu makale nitel bir çalışma olup makalede genel tarama modeli kullanılacaktır. Makale için gerekli bilgilerin toplanması sürecinde nitel araştırma tekniğine uygun olarak doküman analizi yöntemi kullanılacaktır. Bununla birlikte enerji güvenliği ve ulusal güvenlik kavramları, ilişkisel yaklaşım kullanılmak suretiyle ele alınacaktır. Bu noktada her iki kavram arasında hangi yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. Enerji Güvenliği Sorunsalı Karşısında Türkiye

Türkiye'nin enerji alanında büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülke olduğu dikkate alındığında, Türkiye açısından enerji güvenliği konusunun ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır (Selçuk, 2010, 56). Enerji güvenliği konusunun öne çıkmasındaki bir başka etken ise Türkiye'nin coğrafi konumu gereği (Güneş ve Arslan, 2018, 46), enerji kaynakları bakımından ihracatçı konumunda bulunan doğu ülkeleri ile enerji talebi yüksek Batı ülkeleri arasında bir koridor ülke konumunda bulunmasıdır (Demir, 2010, 169). Türkiye'nin enerji koridoru olmasından hareketle hem kendi enerji güvenliğini sağlamak hem de uluslararası sistem içerisinde daha etkin olmak adına birçok enerji projesine dâhil olma konusunda ciddi bir irade göstermektedir (Özev, 2017, 99). Bu noktada, Türkiye'nin enerji diplomasisinde oluşturulacak çok yönlü politikalar enerji güvenliği sorunsalının çözümüne destek olabilecektir. Üstelik çeşitli enerji hatlarının geçeceği bir ülke olarak bölgede önemli bir geçiş ülkesi olma pozisyonunu güçlendirebilecektir (APEREC, 2007).

Türkiye'nin ihracat odaklı büyüme stratejisi ve 2023 yılına ait hedeflerinden biri olan ihracatın 500 milyar dolar seviyesine çıkarılması gibi nedenler göz önüne alındığında, doğal olarak, endüstriyel üretimin temel girdisi olan enerjinin sürekli, kaliteli, uygun fiyatlı ve istenen zamanda elde edilmesi oldukça önemli olmaktadır. Bu nedenle oluşturulan 'Girdi Tedarik Stratejisi'nin enerji ile ilgili kısmında; genel olarak, doğal kaynakların geleceği konusundaki belirsizliğin ve buna bağlı olarak kaygıların arttığı, bu belirsizliği en aza indirgeyecek eylemlerin hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Türkiye'nin enerji politikalarının kapsamı, yakın coğrafyasında yaşanan siyasi gelişmelerden etkilenmektedir. Özellikle Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'nde meydana gelen ve bölgesel istikrarı olumsuz etkileyen olaylar karşısında enerji güvenliği açısından sorunların yaşanmaması için ulusal enerji şirketlerinin, bu bölgelerde daha etkin olabilmesi açısından gerekli önlemlerin alınması da oldukça önemli olmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014, 27).

Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanması bakımından uzun-kısa dönemli hedeflerin gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Uzun vadeli hedefler şu başlıklar altında toplanabilir:

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması ile Türkiye'nin enerji ihtiyacının yüzde 20'lik kısmını bu kaynaklardan karşılayabilme,
- Yerli kaynaklardan en üst seviyede faydalanabilme,
- Elektrik üretiminde doğal gazın payının yüzde 30'a düşürülmesine ilave olarak elektrik üretimi için en azından yüzde 5 oranında nükleer santrallerden faydalanabilme,
- Enerji iletim ve dağıtım şebekelerinde yapılacak teknolojik yenilikler,
- İdari, teknik ve ekonomik altyapının oluşturulması,
- Kurumsal enerji piyasalarında rekabet edebilecek kurumların kapasitelerinin artırılması ve desteklenmesidir. Uzun vadede ulaşılmak istenen bu hedeflerin yanında kısa vadede elde edilmek istenen hedefler ise;
- İthal edilen birincil enerji kaynaklarının ülke içinde depolanması amacıyla gerekli tesislerin inşa edilmesi,
- Avrupa elektrik sistemiyle entegrasyonun tamamlanması,

- Yenilenebilir ve yerli enerji kaynaklarının desteklenmesine ilişkin kamu üzerine ilave yük getirmeyecek teşvik sisteminin oluşturulması,
- Enerji verimliliği konusunda ulusal bilinçlendirme çalışmaları,
- Sektörel insan kaynaklarına yönelik eğitim programlarının düzenlenmesi şeklinde sıralanabilir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, 36-37).

Türkiye’nin enerjide dışa bağımlı yapısı, doğal kaynakların mevcudiyeti, kaynaklara erişilebilirlik, kaynakların uygun maliyetle elde edilebilmesi ve kaynağa sürekli erişebilme gibi enerji güvenliği unsurlarının öne çıkmasına neden olmaktadır (Kalkan, 2015, 125). Enerji güvenliğinin sağlanması bu unsurlarda aksaklıkların en aza indirgenmesi ile gerçekleştirilebilir.

Değişen iklim koşulları, enerji arzı manipülasyonu, arz altyapısı üzerine saldırılar, terör saldırıları veya siyasi krizler de enerji kaynaklarının yeterince iyi kullanılmamasına neden olmaktadır. Bu noktada kaynakların çeşitlendirilmesi önem arz etmektedir. Enerji güvenliğinin sağlanmasının çeşitliliği sağlamakla doğru orantılı olduğu söylenebilir. Çeşitliliğin sağlanması açısından:

- Kullanılacak olan enerji formlarının çeşitlendirilmesi,
- Enerji arz kaynaklarının (kaynak ülkelerin, bölgelerin) çeşitlendirilmesi
- İthalat rotalarının çeşitlendirilmesi gereklidir (Koçaslan, 2014, 737).

Türkiye’de son dönemlerde yaşanan ekonomik büyüme ve artan refah seviyesi, enerjiye olan talepte de artışın yaşanmasına neden olmuştur. Talebin artışına karşın enerji üretiminde aynı oranların yakalanamayışı enerjide daha da fazla açık oluşmasında etkili olmuştur. Artan enerji talebi karşısında Türkiye’nin yapabileceği iki davranış biçimi bulunmaktadır: Bunlardan ilki elde bulunan enerji miktarı ile paralel oranda üretim yaparak düşük büyüme stratejisini tercih etmektir. İkinci olarak ise üretim nedeniyle enerjide oluşan açığı, dış kaynaklar vasıtasıyla karşılamaktır. Türkiye gelişmekte olan ekonomilerde olduğu üzere düşük büyüme seçeneğini ikinci plana atmakta ve enerji açığını ithalat yöntemi ile giderme yolunu seçmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak da enerji ithalatının cari açık miktarını arttırmasına katlanmaktadır (Bayrak ve Esen, 2014, 148).

Enerjiye yönelik artan talebin yerli üretimle karşılanamaması durumunda ortaya çıkan enerji açığının çözümüne yönelik bir başka görüşe bakıldığında; talep ve arz yönüyle çözümler ifadesi dikkat çekmektedir. Enerji açığının talep yönüyle çözümünden bahsedildiğinde, üretilecek bir birim ürünün daha az enerji kullanılmasıyla gerçekleşmesi ve bunun için enerjide verimliliğin arttırılması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Enerjide verimi arttırmanın yanı sıra enerjinin tasarrufu da önemli olmaktadır. Enerji kaçaklarının ve kayıplarının en aza indirgenmesi tasarruf edilmesine katkı sağlayacaktır. Arz yönlü çözüm denildiğinde ise enerji arzına ilave edilebilecek yeni kaynaklar akla gelmektedir. Ayrıca hâlihazırdaki enerji kaynaklarının ıslah edilmesi, geliştirilmesi de yine arz yönlü çözüme yönelik çalışmalardan sayılmaktadır (Aydın, 2011, 11).

Enerji talebinin artışıyla ortaya çıkan tüketim maliyetlerinin yanı sıra bu kaynakların sınırlı sayıdaki ülkenin denetiminde olması ve bu ülkelerde meydana gelebilecek muhtemel sorunların enerji temininin güvenliğini riske atması da karşımıza çıkabilecek diğer problemlerden biridir. Bu belirsizlik durumu enerji güvenliğini riske attığı gibi ülkelerin istikrar tablolarına da zararlar vermektedir. Büyümede ve refah seviyesinde dalgalanmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Türkiye’nin enerji alanında büyük oranda dışa bağımlı olması istikrarın sağlanması noktasında ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada iyi bir enerji diplomasisinin yürütülmesi gerekmekte ve bu sorunu mümkün olduğunca asgari seviyeye çekmek öncelikli hedeflerden biri olmalıdır (Bayrak ve Esen, 2014, 149).

Enerjinin temin edilmesi sürecinde özellikle yerli üretimi yapılabilen ve/veya yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması birçok kazanım sağlayabilecektir. Enerjinin sürekli bir şekilde temin edilebilmesinin önemi düşünüldüğünde yerli kaynakların değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Dışarıdan elde edilen enerjide yaşanacak kesintilerden dolayı oluşabilecek zararlar yerli kaynakların devreye girmesiyle en aza indirgenebilecektir. Bu sebeple mevcut yerli kaynaklar geliştirilmeli ve yeni kaynak arama-bulma çalışmaları hızlı bir şekilde devam ettirilmelidir. Bu amaçla Türkiye’nin, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde önemli miktarlarda bulunduğu tahmin edilen kaya gazı ve petrolü ile ilgili çalışmalarına hız kazandırması uygun düşmektedir (Özev, 2017, 91). Ayrıca ülke içinde üretilebilen ve/veya yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım alanlarının genişletilmesi en azından dışa bağımlılığı azaltarak ülke güvenliğinin sağlanmasında da etkili olacaktır.

Dövizin yurt dışına çıkışının da azalmasıyla ekonomik olarak da fayda elde edilecektir ((Bayrak ve Esen, 2014, 150).

Enerji güvenliğinin sağlanması noktasında son olarak enerji verimliliği konusundan da söz etmek gerekmektedir. Kaynakların etkin ve verimli kullanılması, aynı girdiyle daha fazla çıktı alabilecek konuma gelmek ya da enerji kullanımını azaltarak aynı düzeyde çıktı oranını yakalamak gibi sonuçlar alınmasına yardımcı olacaktır. Enerjinin etkin ve verimli kullanımı ithal enerjinin güvenliği kadar hassas bir konudur (Fisher-Vanden vd., 2004, 79). Enerjinin verimli kullanılmasıyla kazanç sağlanacak her bir birim enerjinin ithal edilecek bir birim enerjinin yerini alacağı düşünüldüğünde enerji verimliliği konusunun önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle 2007 yılında 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile enerjinin verimli kullanılmasını teşvik eden ve zorunlu kılan düzenlemeler getirilmiştir (Resmî Gazete, 2007).

4. Enerji Konusunun Ulusal Güvenlik Boyutu

Ulusal güvenlik kavramı kısaca bir ülkenin ulusal düzeydeki çıkarlarının içeriden ya da dışarıdan gelebilecek saldırılar karşısında korunması olarak tanımlanabilir. Bu noktada ulusal güvenlik anlayışı içerisinde ulusal çıkarlar, risk ve tehditler ile bunlara karşı geliştirilecek önlemler yer almaktadır (Buzan, 1983, 214). Bir başka tanıma göre ulusal güvenlik, bir ülkenin anayasal düzenine, ulusal bağımsızlığına yönelik siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda gerçekleştirilecek saldırılara karşı savunulması ve önlem alınmasıdır (Harp Akademileri Komutanlığı, 2002, 25). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere bir ülkenin enerji konusunda karşılaşılabileceği sorunlara karşı alternatif politikalar üretebilme zorunluluğu ve bu durum nedeniyle uğrayabileceği zararlar, o ülkenin ulusal çıkarlarını doğrudan etkileyebilecek seviyeye ulaşabilir. Bu haliyle enerji konusunun ulusal güvenlik kavramıyla doğrudan ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Ekonomide istikrarın sürdürülebilmesi için ekonominin önemli girdilerinden biri olan enerji unsurunun güvenliği mutlaka sağlanmak zorundadır. Ekonominin, ihtiyacı olan enerjiye kesintisiz şekilde ulaşabilmesi gerekmektedir. Enerji alanında kendine yetemeyen ve enerji ithal etmek zorunda olan ülkelerin, ihtiyaç duydukları enerjiye sürekli ve güvenli bir biçimde ulaşabilmeleri bu ülkelerin ekonomik dengeleri açısından oldukça önemli olmaktadır. Enerji, nihai mal ya da ara mal olarak toplumun neredeyse her kesimi tarafından bir girdi olarak kullanılması nedeniyle bu alanda yaşanacak aksaklıklar toplumun tüm kesimlerini etkileyebilmektedir (Bayrak ve Esen, 2014, 144). Bu anlamda ülke içindeki tüm ekonomik dengeleri etkileyebilecek olan enerji güvenliği konusu ile ulusal güvenlik arasında sıkı sıkıya bir bağ bulunmakta diyebiliriz.

Dünya ile hızlı bir biçimde entegrasyon yolunda olan Türkiye ekonomisi, aynı zamanda eksikliklerini gidermeye çalışmaktadır. Özellikle altyapıya yönelik yatırımlar ve çalışmalar, kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek ve artırmak amacı taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda enerji talebinin hızlanması kaçınılmaz olmaktadır. Son on yıllık dönemde büyüyen ekonomisi ile Türkiye, enerji açığı yaşamakta ve bu açığın büyük bölümünü ithalat yoluyla karşılamak durumundadır. Türkiye'nin kısa vadede enerjide dışa bağımlı yapısının devam edeceği ve yakın gelecekte enerji ihtiyacının daha yüksek oranlara çıkabileceği öngörülmektedir (Löschel, 2010, 1666).

Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını daha önce de belirtildiği üzere dış kaynaklardan ithalat yoluyla temin etmektedir. Bu nedenle enerji güvenliği konusu, dış politikanın bir unsuru haline gelmektedir. Bu nedenle dış politikayla ilgili seçenekler belirlenirken enerji konusu da dikkate alınmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, enerji güvenliği, ulusal bağımsızlığın ve ulusal güvenliğin konularından biri haline gelmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014, 32).

Uluslararası ekonomik sistem günümüzde ulusal güvenlik kavramının temel unsurlarını da kapsayan bütün bir konu olarak görülmektedir. Günümüzün büyük uyumsuzlukları uluslararası ekonominin temel yapı ve işleyişine yönelik olarak ortaya çıkmakta, bu durum da uluslararası ekonomik sistemin uluslararası politika ile yakın ilişkisini ortaya koymaktadır (Buzan, 1983, 128-129).

Enerji alanında yaşanan gelişmeler bir ülkenin iç ve dış politikalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bu politikaların sağlıklı ve sürdürülebilir olması ulusal düzeyde ekonomik büyüme ve refah artışıyla da ilişkilendirildiğinde enerjinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Enerji kaynaklarına istenilen miktarda ve gereken zamanda ulaşamadığında ekonomik istikrarın bozulacağı, üretimin aksayacağı da söylenebilir (Bahgat, 2006, 967).

Enerji bu anlamda ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlar açısından da değerlendirilmeli ve bu şekilde stratejiler geliştirilmelidir.

5. Sonuç

Enerji kaynaklarının, özellikle de doğal gaz ve petrolün dünya coğrafyasındaki asimetrik dağılımı nedeniyle ortaya çıkan sorunların belki de en önemlisi, kaynakların güvenli bir şekilde temin edilmesi noktasında kendini göstermektedir. Bu nedenle, enerji güvenliği, özellikle enerjide ithal kaynaklara bağımlı olan ülkelerin katkısıyla, son yıllarda dünya enerji politikalarının en öncelikli konuları arasına girmiştir. Enerjinin uygun fiyatla, yeterli miktarda ve istenen zamanda elde edilebilmesi şeklinde tanımlanan enerji güvenliği, bu ülkelerin dış politikalarının önemli ve sürekli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Çünkü ekonomik gelişmelerinin ortaya çıkardığı artan enerji talebini ithalat yoluyla karşılayabilen ülkeler için enerjinin güvenli bir şekilde temini giderek artan bir etki ve ölçüde bir ulusal güvenlik sorunu da ifade etmektedir. Bu ülkelerin enerjiye erişimlerinde karşılaşılabilecek miktara ilişkin sorunlar veya aksaklıklar üretimi ve makro ölçekte diğer ekonomik dengeleri sarsabilmektedir. Aynı şekilde, fiyatlarda meydana gelebilecek öngörülemez çok küçük artışlar bile benzer sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle enerji ile ilgili politika, planlama ve stratejiler belirlenirken bu ülkelerin en küçük bir detayı bile dikkate almak zorunda olduklarını söylemek mümkündür.

Enerjiye ulaşma noktasında yaşanabilecek sorunlar ülkelerin ulusal güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Endüstrinin vazgeçilmez girdisi olan enerji için yapılan harcamaların devlet bütçesinin önemli bir kısmını oluşturduğu durumlarda meydana gelebilecek enerji güvenliğine ilişkin sorunlar ülkenin ekonomik dengelerini bozabilecektir. Bu noktada enerji konusu bir ulusal güvenlik sorunu haline dönüşebilmektedir. Bu haliyle enerji güvenliği ile ulusal güvenlik kavramları arasındaki korelasyonun aynı yönlü olduğu bir başka ifade ile enerji güvenliğinin sağlanması ile ulusal güvenliğin sağlanması doğru orantılıdır diyebilmeyiz.

KAYNAKÇA

- Akbaş, F. ve Ürün, E. (2016). Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ICEBSS Özel Sayısı, 103-113.
- APERC (Asia Pacific Energy Research Centre). (2007). *A Quest for Energy Security in the 21st Century*, APERC Publishing (2007), Japonya.
- Aydın, L. (2011). Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözüm Önerileri. *SDE Analiz*, Erişim Adresi: <http://docplayer.biz.tr/12467607-Sde-analiz-turkiye-in-enerji-acigi-sorunu-ve-cozum-onerileri.html>.
- Bahgat, G. (2006). Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities. *International Affairs*, 82 (5), 961-975.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (3), 139-158.
- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, ABD: University of North Carolina Press.
- Cömert, S. (2002). Jeopolitik ve Türkiye’nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam. *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1, 15-24.
- Demir, M. F. (2010). *Enerji Oyunu*, İstanbul: Ayrım Yayınları.
- Dışkaya, S. K. (2017). Türkiye’nin Enerji Güvenliğinde Yenilenebilir Enerji Etkisinin Politik Ekonomi Perspektifi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 129-150.
- Elkind, J. (2010). Energy Security, Call for a Broader Agenda. Carlos Pascual ve Jonathan Elkind (Ed.). *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications* içinde, Washington D.C: Brookings Institution Press.
- Esen, Ö. (2016). Security of the Energy Supply in Turkey: Prospects, Challenges and Opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6 (2), 281-289.
- Fisher-Vanden, K. vd. (2004). What is Driving China’s Decline in Energy Intensity? *Resource and Energy Economics*, 26 (1), 77-97.
- Güneş, M. ve Arslan, T. (2018). Enerji Bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7), 32-60.
- Harp Akademileri Komutanlığı. (2002). *Geçmişte ve 21. Yüzyılda Savaşlar: Stratejiler ve Stratejiler*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*, (Çev. A. Ağaoğlu), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

- Kalkan,D. (2015). *Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği ve Azerbaycan*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçaslan, G. (2014). International Energy Security Indicators and Turkey's Energy Security Risk Score, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4 (4), 735-743.
- Löschel, A. Moslener, U. ve Rübhelke, D. T. G. (2010). Indicators of Energy Security in Industrialised Countries, *Energy Policy*, 28 (4), 1665-1671.
- Önk, Ö. (2010). *Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özev, M. H: (2017). *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*, 89, İstanbul: SETA Yayınları.
- Pascual C. Ve Zambetakis, E. (2010). The Geopolitics of Energy: From Security to Survival. Carlos Pascual ve Jonathan Elkind (Ed.) Bölüm içinde, *Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications*, Washington D.C: Brookings Institution Press.
- Peker, H. S: (2014). *Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliği ve Ölçülmesi: Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliği Endeksine Yönelik Bir Uygulama*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Resmi Gazete. (2007). Sayı 26510, Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070502-2.htm>.
- Selçuk, I. Ş. (2010). *Küresel Isınma, Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Geleceğe Yönelik Enerji Politikaları*, Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Sovacool, B. K. ve Mukherjee, I. (2011). Conceptualizing and Measuring Energy Security: A Synthesized Approach, *Energy*, 36, 5343-5355.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2016). *Girdi Tedarik Stratejisi Eylem Planı: 2017-2019*, Erişim Adresi: https://ticaret.gov.tr/data/5b92345f13b876136466595a/gites_raporu.pdf.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Toprak, N. G. (2018). Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Karadeniz, *Karadeniz Jeopolitiği*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Volkan Tatar, Burak Şakir Şeker (Ed.) içinde, İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkyılmaz, O. (2015). Enerji ile İlgili Temel Referans Belgelerine Yönelik Bir Değerlendirme ve Çözümleme Çalışması, *Mühendis ve Makina*, 56 (665), 1-44.
- Yalçın, H. B. (2017). *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Yılmaz, S. (2008). *Güç ve Politika*, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

**TIME-SPACE CHRONOTOPE FUNKTION IN THE POEM “BEDI
QARTLISA” BY NIKOLOZ BARATASHVILI**

**NIKOLOZ BARATASHVILI'NIN "BEDI KARTLISA" ADLI POEMİNDE
ZAMAN İLE MEKANSAL KRONOTOPUN İŞLEVI**

**ФУНКЦИЯ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОГО ХРОНОТОПА В
ПОЭМЕ НИКОЛОЗА БАРАТАШВИЛИ «БЕДИ КАРТЛИСА»**

Tamar AKHALKATSI

ABSTRACT

The represented work discusses the function of the time-space chronotope in the poem “Bedi Kartlisa” by Nikoloz Baratashvili. Special attention is paid to the architectonics of the historical time -space represented in the poem. The poem can be discussed in the historical context. The time-space notion is concretized here. The author gives the thorough description of the environment in which the events happen. According the time and space phenomena, the poem represents a multi-dimensional lyrical piece of poetry. Here we meet all of the three kinds of space: action space, visible space and felt space. The main action space here is Kakheti region, the visible spaces Iran and the felt space is Russia. The category of space is represented by two dimensions in the poem: outer space layer and inner space layer. The outer, objective chronotope includes historical time-space which is divided in some space categories. The main focus is one concrete period in the reign of the king Erekle the Second, the year 1759. Due to this fact, the time given in the poem is compressed, the space including wider area. The author’s chronotope felt through the lyrics. The role of the author is important in the poem architecture. Its aim is to revive the time-space of the XVIII century’s Georgia – the facts, political situation, the role of the King. The author describes the events taking place in the space and through the lyrical composition he gives assessment to the positions of the main characters.

Key words: Baratashvili, time, space, chronotope, Georgia, Russia, Iran.

ÖZ

Makalede N. Barataşvili'nin “Bedi Kartlisa” poeminde zaman ile mekânsal kronotopun işlevi tetkik edilmekle birlikte tarihsel zaman ve mekân yapısına değinilmiştir. Poemde tarihi hikâyeler anlatıldığından dolayı araştırma tarihsel bağlamda yapılmıştır. Bu durumda zaman ile mekânın belli olduğu net bir şekilde anlaşılmalıdır. Yazar, eylemin gerçekleştiği ortamı tamamen tasvir etmiştir. Zaman ve mekânsal bakış açıdan söz konusu poem çok boyutlu bir lirik şiirdir. İçinde mekânın hassas, hareketli ve görünür gibi her üç alan türü de yer almıştır. Asıl hareket alanı Kakheti'dir. Aynı mekâna İran'ın görsel ve mekânsal boyutu da dâhil edilmiştir. Hassas mekân olarak Rusya boyutu gösterilmiştir. Poemde mekânsal kategori, harici objektif alan ile dâhili sanal alan tabakası olarak ikiye ayrılmıştır.

Harici nesnel kronotop tarihsel zaman alanını kapsar ve birkaç mekânsal kategoriye bölünür. Poemin hikâye gelişiminin ana odağı Kral II. Erekle dönemine denk gelen 1759

* ORCID: 0000-0002-8578-3547 Akhalkatsi, T., PhD student of Humanitarian Faculty of Samtskhe-Javakheti State University, Akhaltsikhe, Georgia; (Tamar.akhalkatsi@mail.ru)

yılıdır. Bu yüzden poemdeki zaman dar, mekân ise genişir Burada, Kral Erekle ve Solomon ile Soppio gibi karakterlerin farklı yaklaşımlarından anlaşıldığına göre yalnız harici objektif mekânlar değil, iç sanal alanların çeşitli tabakaları da farklı ve birbirine zıttır. Anlatının ilk kısmında iç sanal tabakalar ortaktır, ikincisinde ise bölünüyor. Hikâyede yazarın kronotopi de bellidir. Bu kronotop lirik sapmalarla metnin arsa gelişiminde ortaya çıkar. Hikâyenin anlatı yapısında yazarın rolü de çok önemlidir. Okur, yazarın mevcudiyetini bütün anlatı boyunca hisseder. Yazarın amacı okura bütün 18. y.y. boyunca Gürcistan'ın zaman ve mekânı ile siyasi durumunu, kral ile halk arasındaki ilişkiyi anlatmaktır. Yazar Gürcistan coğrafyasında gelişen olayları tanıtır ve lirik döneklilik (İngl. apostasy) tarzıyla karakterlerin tutumlarını değerlendirir.

Anahtar Kelimeler: Barataşvili, zaman, mekân, kronotop, Gürcistan, Rusya, İran.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается функция пространственно-временного хронотопа в поэме Н. Бараташвили "Судьба Картли". В работе особое внимание уделено на архитектонике исторического времени и пространства. В поэме описываются исторические события, поэтому его исследование возможно лишь в исторических контекстах. Исходя из этого, время и пространство конкретны; автор подробно описывает ту среду, в которой происходит действие.

С пространственно-временной точки зрения поэма - это многомерное лирическое произведение со всеми тремя типами пространства: чувственным, деятельским и видимым пространством. Основное пространство действия - Кахетия, действие происходит в упомянутом пространственном ареале, в то же пространственное измерение входит видимое - иранское пространство и чувственное - российское пространство.

В поэме пространственная категория представлена в двух планах: внешним объектным пространством и внутренним виртуальным пространственным слоем. Внешний объективный хронотоп охватывает историческое пространство-время, которое делится на несколько пространственных категорий. Основным ориентиром развития сюжета поэмы является один конкретный период правления царя Ираклия II, конкретно 1759 год. Исходя из этого, время в поэме уплотнено, а пространство охватывает широкий ареал.

Здесь противопоставляются не только внешние объективные пространства, но и внутренние виртуальные пространственные слои, что видно из разных позиций царя Ираклия, Соломона и Софии. Внутренний виртуальный слой является общим в первой части повествования, а во второй части делится и здесь встречается авторский хронотоп, который возникает в сюжетном развитии текста.

Не менее важна Роль автора в сюжетной архитектонике поэмы, присутствие которого читатель ощущает на протяжении всей поэмы. Цель автора – оживить грузинское пространственно -временное бытё 18-го века, политическую ситуацию, взаимозависимость между царём и нацией. Автор описывает события в грузинском пространстве, а также оценивает позиции персонажей посредством лирического отступничества.

Ключевые слова: Бараташвили, время, пространство, хронотоп, Грузия, Россия, Иран.

Introduction

Time and space - they are the integral parts of the Universe. Every event takes place within the certain space and in the certain length of time. Discussions concerning time and space as existing in the Universe comes from the antic times and still is the object of great interest for the researchers and scientists in our days. Parallel to the real time and space there exist imaginative, artificial time and space too. The notions of time and space are inseparable "the object of perception is not considered only in time but also in space. The object of sensual perception is indispensably placed somewhere in the space and bears a wide variety of characteristic features" (jobava, 2011:123). Such interrelations between time and space were introduced into the literary science under the name of chronotope by M. Bakhtin: "We meet time-space chronotopes throughout literature, in almost every piece of literature

TIME-SPACE CHRONOTOPE FUNKCTION IN THE POEM “BEDI QARTLISA” BY NIKOLOZ BARATASHVILI

and art, they imply the space and time features and they are aggregated as an entity. The features of time are revealed in the space but the space is measured and conceived by means of time” (Бахтин, 1975: 101). It is impossible to imagine the plot of any piece of literature without certain space and time background. Throughout the development of Georgian literature one can meet some examples showing either the generalized time and space of the developing historical events, when the author does not point exactly the space and time of the events, or the examples where the authors transfer the historical facts into the other location of time and space basing on their own considerations. Despite the fact that the poem by Nikoloz Baratashvili “Bedi Kartlisa,” (word by word: “The fate of Georgia”, here Kartli, the name of one of the regions today, is used as the name for Georgia as a country) is based on the well known historical events it is a romantic poem, here the time and space are both concretized and coincide with the real examples of history, Thus, when analyzing this poem, it is especially important to discuss the time-space chronotope. Its function in this poem is just as critical as the historical events themselves and development of the plot.

Several articles can be found in Georgian scientific published works, in which the function of the time-space chronotope in the Georgian romantic era poetry is discussed but the poem by Nikoloz Baratashvili “Bedi Kartlisa” has not yet been discussed from this viewpoint. Our aim is to determine the functions of the historic time and space and the time-space chronotope given in the mentioned lyrical poem.

Methods

The research is based on the empiric as well as on theoretical methodology: observation, analysis and synthesis. Integrated usage of the mentioned methods allowed us to fully comprehend the problematic and make proper conclusions. In the process of research we used the cause-effect analysis which integrates all the above mentioned methods. Conducting the research work on the time-space issues found in the poem “Bedi Kartlisa,” first of all, needs the method of observation to be used.

Results

It is for the first time that the lyrical poem “Bedi Kartlisa” by N. Baratashvili has been surveyed in the context of the time-space chronotope;

The research showed that the development of the plot described in the poem concerns the special historical chronotope;

Several spaces are represented together in the poem but time space includes only one historical period;

The author’s chronotope is very important in the architecture of the poem.

4. Discussion

N. Baratashvili describes one episode from the history of Georgia in his poem - the reign period of the King Erekle II, at the background of the concrete time –space chronotope. When studying the lyrical piece of literature considering the time-space chronotope the important aspects of the given poem are revealed. Before we begin discussing the chronotope we shall define those three kinds of the space which are determined by L. Tsagareli: „There are three kinds of space which are sorted out in phenomenology, according the perception: felt space, action space and visible space. Such differentiation shows that perception of the space is always related with the person who perceives, with his feelings, actions and vision. It can be finally concluded that in the narrative text the author purposefully tries to deliver the action space in such way that to impose desirable impression on readers.” (tsagareli). In the poem by Baratashvili, we meet all the three kinds of space: the Kakheti region is a space of action, as the events take place in this area or this locality, then the visible space– Iran enters the same local space and there also occurs the felt space - Russia.

Studying the mentioned poem from the viewpoint of scientific interests can be carried through the historical context. Time and space are here concrete, the author thoroughly describes the areal where the events are happening. “The term **action space** is usually used when characterizing the space in the literature writings and it is often considered as creating the background for the actions which take place and for the main characters of the story. Action space is a necessary pre-condition for developing the narrative text. Action is impossible

without the space” (kikvidze, 2017:52). Space and time are both compressed in the poem “Bedi Kartlisa.” The chronotope does not go beyond the Georgian space here, namely, the areal of action is Krtsanisi valley and the time is the XVIII century (1795, Krtsanisi battle).

The poem “Bedi Kartlisa” is a multidimensional lyrical piece from the viewpoint of such phenomenon as the space. Not only outer objective spaces (Georgia, Iran and Russia) oppose each other but the inner virtual spaces are also different and opposed which is obvious when observing the opposed positions of the characters of the poem – king Erekle the second, his adviser Solomon and Solomon’s wife Sophio. The outer, objective chronotope contains the historic time-space which is represented through some layers and the author’s chronotope is also seen here. It occurs several times through the plot of the poem through lyrical digressions.

Three basic action spaces are represented in the poem – Georgian space, Iranian space and Russian space, though the actions in the poem take place only within Georgia. Time is concrete –the year of 1795; and as for the space, it is local. Two foreign spaces – Iran and Russia enter the local space. Kakheti is the action space.

The poem begins with the picture expressing the inner virtual space of the king Erekle through the artistic expression of his prayer. The prayer of the king had always been recognized as having great importance before the battle. Here the sensation of being above time and above space takes the place and it points to the divine origin of the king of Georgia, the monarch of the orthodox Christian country. The prayer is delivered by him in the camp, in the closed space; though during the battle the king is with his army, in the same space among his warriors, the space of the king when he prays is nevertheless separated due to his realities; his social status determines his different inner space. „Naturally, loneliness is the form of existence for king Erekle; he is always alone, physically and mentally because his function is taking care of his nations and this reality excludes his being among or within the representatives of the nation, he is with his nation and above it because he must take care for the country and the nation (Iomidze, 2014: 55). The special dimension of the king Erekle is much bigger in its scale. Thus the chronotope of the given poem is basically mentioned for him. After the prayers are done the king goes out from the closed space into open or active one. At the same time the narrative moves from the inner virtual layer to the outer, objective space which includes larger dimensions: the three space dimensions can be seen here: Georgia, Iran and Russia. The Georgian space is static in the first half of the poem. King Erekle and his army are in the military camp on the Krtsanisi valley, their action area does not go out this space. The space of Iran is dynamic intruding into the Georgian local space and holding the battle. At the background of Georgian orthodox Christian space here, in the poem, two foreign spaces namely Iranian as a real space and Russian as a felt space are introduced; thus two opposed religious spaces – Christian and Muslim are represented here. We can see two kinds of the Christian spaces here – inner (Georgian Orthodox Christian space) and outer (Russian Orthodox Christian space) and as for the Muslim space, it is trying to invade the Georgian space and is characterized in the poem as a furious conqueror (baratashvili, 1975:293).

The outer, objective space does not go beyond the Georgian space and the actions take place within it. The areal of the actions represents one concrete line which is segmented by time but its inner virtual side contains three layers: king Erekle’s space, Solomon’s space and Sophio’s space. Just here but separately the author’s space is also represented. When Iran, i.e. Muslim space intrudes into the Georgian space the all three layers of it are united but as soon as here comes Russian space, the mentioned space occurs in the different layers. The positions of the judge and king’s advisor Solomon and of his wife Sophio in this case do not coincide with the king Erekle’s position concerning transition of Georgia under Russia’s protectorate.

The battle takes place in the concrete field of space where the Georgian army won. From the beginning of the story the Georgian space is characterized by its bravery, unity, heroism.

Only two special movements are met here in the poem. First – movement from the Krtsanisi valley to the town, to establish a foothold in the fortress and the second – the king’s runaway to Mtiuleti region. In both cases the movement of king Erekle in the space is conditioned by the objective factors. His first space dynamics was caused by diminishing of his army. The Georgian warriors won but their losses were great and this forced the king to leave the battlefield and reinforce in the fortress. The next movement was caused by personal decision and this decision in its turn was caused by betrayal. When the full victory was very close, the Georgian warriors were in the town holding the fortress, and Agha-Makhmad Khan

TIME-SPACE CHRONOTOPE FUNKTION IN THE POEM “BEDI QARTLISA” BY NIKOLOZ BARATASHVILI

was not able to defeat Georgian forces, everything changed to the worst because of betrayal. The Muslim warriors defeated the Georgians and conquered the Georgian space. Here the first chapter of the poem ends. The second chapter begins with the description of the surroundings of Aragvi River. The poet awakes the sensation of nature beauty in the readers. King Erekle and his judge Solomon are represented at the background of this idyllic picture. Here, through the discussion taking place between Erekle and Solomon, the poet shows that the fate of Georgia as a country is to be resolved. If in the first chapter the objective time and space played an important role, in the second chapter the inner virtual space and the future time analysis move to the first position. The second chapter is dedicated to the analysis and through the conversation it becomes clear that the visible space of Iran is replaced by the felt space of Russia. At that moment the inner integrity of the space breaks and is no longer integrated; the differentiation between the spaces reveals through the discussion carried between Erekle and Solomon and through their opposing positions. The king's position sharply differs from the positions of the judge and his wife. Assessment of the judgment of the characters in the poem is impossible without considering time and space. The main question is the complexity of the chronotope of the poem. This is a starting point for the researchers in assessing the rightness of the positions of the king and his judge. Only taking into consideration the situation given in the 18th century Georgia, can be found out the answer to the question whose position was right. Considering the time-space chronotope existing in the reality of the XVIII century many researchers are sure that the position of king Erekle was absolutely right. But Al. Kalandadze points: „The decision made by Erekle was realistic at the background of the situation of his times but on the other hand, the position of Solomon turned out absolutely right considering our contemporary time”. Thus, the king's decision was right to the request of that time, but can the same be said about Solomon's position towards his time? This is the main problem given in the poem, this is the question for thinking, doubting and searching for the poet himself. But it is evident that the author avoided to put this question sharply towards the situation existing in his times, though to find the answer to this question was apparently his aim. Considering such reality, the romanticism of the king's judge (adviser) Solomon which raised on the ground of the conflict between the desire and the reality. His position could not give concrete answer to the concrete question (kalandadze, 1972: 337). G. Abzianidze denotes that :Nikoloz Baratashvili is seen here as the principal defender of the idea of Georgia's independence which coincides with the position of Solomon Leonidze and creates his portrait with sympathy but he is sure that in the given situation king Erekle made the only right choice (abzianidze, 1955: 8).

It is known in the history that the 18th century Georgia lived one of its hardest times. The time-space chronotope here is described by the poem main character – king Erekle. This historical personage in the poem has an argument with his judge (adviser) Solomon Leonidze in the poem's narrative, when discussing the existed hard situation. The king says (**note:** here and in other instances like that the abstracts from the poem are rendered in simple prosaic interpretation):

“From now and forth, Mahmud Khan with his blood-thirsty nature will never leave us in peace, he is strong now and his strength will also provoke Dagestan; as for Turk Ottomans they are also waiting for their time; so numerous enemies will strike us” (baratashvili, 1975:300).

The situation taking its place in Georgian space is caused not only by the real dangers related to the outer aggressors. Based on his own political intuition and political insight the king understands that inner disorders, conflicts and betrayals will open way to the outer enemies waiting for the proper moment to fully occupy and divide Georgia. King Erekle is sure that in such situation can be solved only through uniting with Russia. The king's adviser Solomon Leonidze opposes Erekle and says that he does not consider this decision as the only way to improve the existing situation; at that moment, the king and his loyal adviser became personally opposed figures, their personal spaces do not coincide. The question arises: was Solomon Leonidze right when he disagreed and tried to persuade the king? The judge himself knows well about the sinister circumstances which the king has mentioned to him as strong arguments. He had been participating in all the events taking place in the existing spatial locality. Thus it is legitimate that Solomon puts the king's decision under question. His own

vision of the future is quite reasonable. He gives right evaluations about doubtful future of the country and the threats in connection with unifying Georgian and Russian spaces. He expressed his first reaction in the question form:

“Are you sure, my king, that Iberians (=Georgians) will live happily under Russian protection? To my mind the same confession cannot guarantee the proper relations if our cultural traditions are absolutely different; if now we hope that Russia’s strength will help us we don’t know how this strength will turn for us later” (baratashvili, 1975:302).

The opinion was expressed in the Georgian scientific literature about the positions of Solomon and his wife Sophio which different from Erekle’s position. According this opinion, Solomon Leonidze and Sophio as personages express unromantic opinions. The scale of their being and thinking differ from that of the king. And the difference first of all lies in the fact that their opinion is narrow in nature not able to rise higher above their personal feelings and specific sensitive interrelations. Tragic side of the situation is not felt by them but only brought from the outside” (Iomidze, 2014:55). We think that it is possible to share such assessment only toward the personage of Sophio because her attitude is based on pure female sensitive perceptions and as for Solomon’s position which opposes the king’s views it fully bases on the thoughts and political assessments, not feelings. From the first sight it can be thought that the positions of Sofio and Solomon coincide which is seen from Solomon’s words:

“You have surprised me, my King! I think that Irakli (=Erekle) knows that the Georgians do not care for hardness if they feel free at their home”(baratashvili, 1975: 303).

and in Sophio’s monologue

“is it so that captured nightingale sitting in cage can feel happy? and it is sure that when it is free, flying over the valleys, it sings happily” (baratashvili, 1975: 308).

Despite the common positions it will not be right to discuss Solomon’s and Sophio’s personages in the same space dimensions and this is so because of two reasons: first, the king would not share his decision and ask about the opinion from the person who would act only according his emotions and feelings. The king knew very well about the political knowledge and intuition of Solomon and considers him the trustful person; the second - the first address of Solomon to the King contains the same deep political considerations as had the king himself when making his decisions. But as it was have noticed, the space of the poem is mainly counting for the king and the future of Georgia is in his hands.

In the plot composition of the poem the role of the author is also important; readers feel his presence throughout the poem. The author’s aim is to revive the past for the readers, to show the picture of the XVIII century with its historical and political facts and events, the space and time existing at those times, attitudes between the king and the people. The author describes the historical events, and gives assessments of the historical personages from distance. In the Georgian scientific literature it remains disputable what is the positions of the author, to whose side are his feelings. But it should be said that some researchers do not think that the author only describes the historical events but he also gives his assessment. Ak. Gats'erelia thinks that :Nicoloz Baratashvili shows his sympathy towards Sophio, the wife of Solomon Leonidze. “He sympathizes Sophio and for him the freedom is above all, it is the most important condition for life and happiness” (gats'erelia, 1947:180). But some researchers think that “Nikoloz Baratashvili gives chance to express their opinions to the king Erekle and to his advisor Solomon Leonidze; he never tries to overload the literary piece with his own opinions. The dispute between the king and his advisor is delivered y the poet so objectively and trustfully that the he never tries to include his considerations here. The dispute itself is so realistic that it needs no personal opinions be represented here.” (ingoroqva, 1922: 329). The author’s time-space chronotope stand apart, its chronotope is separated from the chronotope of the plot. Despite this, the poet describes the time and space of the events in the poem that the reader has an impression that the author is immediate participator of the events. He gives the assessments of the events and positions so masterly that it is difficult to point out his position. Some scientists think that his position is mostly near to Sophio’s position is founded on the lyrical digression which follows the monologue of Sophio in the poem:

“Hey, our mothers, our women, God bless you! It would be brilliant if the present day women could be the same as you were, if they could have the souls such as you had. But the Northern wind had changed their hearts first of all” (baratashvili, 1975: 309).

By our assessment the author’s admiration is caused by heroic nature of Georgian woman of the times described in the poem, by their strong faith and gentle character and not by Sophio’s political orientation (position), because as we have already said, the poet gives

TIME-SPACE CHRONOTOPE FUNKCTION IN THE POEM “BEDI QARTLISA” BY NIKOLOZ BARATASHVILI

evaluation to the past from his own chronotope; he considers that his contemporary Georgian women changed their spirit and mind under the influence of “Northern”; unlike Sophio, who could not imagine her life without her homeland. It should also be noted that while evaluating the king Erekle the second, Baratashvili underlines his heroic spirit, brevity, love to the nation but says nothing about rightness of his historic decision. The poem goes to its final lines so that the poet does not mention the inner space diversion and opposition between Erekle and Solomon. Here the poet leaves the question about rightness without answer and description of inner space goes to its end. As we have already mentioned the outer objective space is replaced by the personal inner space layer in the second part of the poem. By the author’s lyrical digression, the virtual space-time layer ends and the narration moves again to objective space. The poet describes in tragic manner the space which is completely ruined by Agha Makhmad Khan:

“The palaces are ruined, every building is destroyed and our whole country burnt and degraded and everything around is perished” (Baratashvili, 1975: 310).

In the end, the author briefly describes the process of reviving and rebuilding the Georgian space, tells the story of Georgian space reviving and building, tells us just in some lines about military actions led by king Erekle, his victories and losses and how the Russian space (felt space) again rushes into the Georgian space by the will of king Erekle. Thus Baratashvili ends the story by virtual intersection (connection) of these spaces.

References

- Abzianidze G. (1955). *Nik'oloz Baratashvilis Tskhovreba Da Shemokmedeba*. Sak. Ssr Metsn. Ak'ad. Gamomtsemloba, Tb. (Nikoloz Baratashvili - Life And Creative Work. Georgian Ssr Academic Publishers, Tb.).
- Baratashvili N. (1975). *Kartuli P'oezia* (Shemdgeneli Tsaishvili S.). T. VI, Gamomtsemloba „Nak'aduli“, Tb. (Georgian Poetry (Compiled By S. Tsaishvili); Vol. VI, “Nakaduli” Publishing House, Tb.).
- Бахтин М. М. (1975). Вопросы Литературы И Эстетики. *Исследования Разных Лем.* «Худож. Лит». М.
- Gats'erelia A. (1947). *Nik'oloz Baratashvili* (Monograpia). Tbilisis Sakhelmts'ipo Universit'et'is Gamomtsemloba, Tb. (Nikoloz Baratashvili, Monograph. Tbilisi State University Publishing House. Tb.).
- Ingoroqva P'. (1922). *Nik'oloz Baratashvili (Biograp'iuli Nark'vevebi)//Nik'oloz Baratashvili. Leksebi. Bedi Kartlisa. Ts'erilebi*. Gamomtsemloba „Tbilst'amba“, Tb. (Nikoloz Baratashvili. Biographical Essay. //Nikoloz Baratashvili. Poems. Bedi Kartlisa. Letters. “Tbilstamba” Publishing House, Tb.).
- K'alandadze Al. (1972). *Lit'ereat'uruli Ts'erilebi*. Gamomtsemloba „Metsniereba“, Tb. (Literary Essays. “Metsniereba” Publishing House, Tb.).
- K'ik'vidze Z. (2017). *Kronot'op'is Punksia Guram Dochanashvilis Romanshi „Lodi, Nasaqdrali*. Me-3 Saertashoriso K'onperentsiis „Tanamedrove Int'erdistsip'linarizmi Da Humanit'aruli Azrovneba“ Masalebi, , A. Ts'eretlis Sakhelmts'ipo Universit'et'is Gamomtsemloba, Kutaisi. (The 3d International Conference On Modern Inter-Disciplinarism And Humanitarian Thinking, Materials; Ak. Tsereteli Kutaisi State University Publishing House, Kutaisi.).
- Lomidze T. (2014). *Kartuli Romant'izm'is P'oet'ik'a*. Ilias Sakhelmts'ipo Universit'et'is Gamomtsemloba, Tb. (Poetics Of Georgian Romanticism, Iliia State University Publishing House, Tb.).
- Tsagareli L., *Narat'ologia*. www.levantsagareli.files-wordpress.com/2010/narattology-script-121.ge (Ts'vdomis Tarighi: 10. 10.2017). (Narratology www.levantsagareli.files-wordpress.com/2010/narattology-script-121.ge (Accessed: 10. 10.2017)).
- Jobava R. (2011). *Memuarul-Ist'oriuli T'ekst'is Semiolingvist'uri Asp'ekt'ebi (M. Iursenaris „Adrianes Mogonebebis“ Sapudzvelze)*. Tbilisis Universit'et'is Gamomtsemloba, Tb. (Semiolingvistic Aspects Of Memorial-Historical Texts (Basing On “The Memoirs By

Tamar AKHALKATSI

Adriane Marguerite Yourcenar Basing On Memories Of Hadrian). Tbilisi State University Publishing House, Tb.).

DETERMİNİNG THE FACTOR OF INTERACTION OF THE RISKS IN BANKING
BUSINESS AND THE ESTABLISHMENT OF THE AUTO'S FORMULA FOR ITS
QUANTITATIVE CALCULATION

BANKACILIKTA KARMAŞIK RİSKLERİN ETKİLEŞİMİNİN BELİRLENMESİ VE
NİCELİKSEL BİR HESAPLAMA FORMÜLÜ OLUŞTURULMASI

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КОМПЛЕКСНЫХ РИСКОВ В
БАНКОВСКОМ БИЗНЕСЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ФОРМУЛЫ
КОЛИЧЕСТВЕННОГО РАСЧЁТА

Valeri MOSIASHVILI*
Giorgi TSAAVA**

ÖZ

Makalede bankacılıkta eşzamanlı akım risklerinin etkileşim faktörlerinin ortaya çıkışı ve niteliği tetkik edilmiş ve niceliksel hesaplama formülü oluşturulmuştur. Bankacılık işletmelerinde ekonomik standartların ve limit hesaplama formüllerinin eşzamanlı akım risklerinin kısaca özetleri verilmiş ve söz konusu etkileşim faktörünün dikkate alınmadığı belirtilmiştir. Buna göre, yıllık enflasyon oranı ile üç aylık faiz oranının önemini hesaplama formülü öngörülmemiştir. Makalede Bankacılık faaliyetlerin güvenilirliğinin güçlendirilmesi ve risk etkilerinin iyileştirilmesi için bankacılık normlarının hesaplanmasına ilişkin formüllerde bulunan eksikliklerin giderilmesine yönelik yetkilendirme seçeneği sunulmuştur.

Makalede, eş zamanda bankacılık işinde mevcut riskler arasında önemli bir etkileşim faktörünün var olduğu belirlenmiş ve yazar tarafından niceliksel hesaplama formülleri belirlenmiştir. Bankacılık sisteminde ekonomik normların varlığı ile hesaplama formüllerinde aynı anda mevcut risklerin özetleri sunulmuştur. Yıllık enflasyon oranının hesaplanmasında ve üç aylık faiz oranı önemini belirlenmesinde etkileşimin önemi dikkate alınmamıştır. Burada bankacılık faaliyetlerinin güvenilirliğini artıracak ve risklerin etkinliğini belirleyecek bankacılık standartlarının hesaplanmasındaki eksikliklerin giderilmesine ilişkin bir formül sunulmuştur.

Bankacılıktaki reel kredi risklerinin hesaplanması dikkate alındığında ve risklerin birbirine etkilenmesi sürecine bakıldığında makalede sunulan metodoloji ile formülün kabul edilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu durumda Merkez Bankası tarafından oluşturulan zorunlu normlar gibi mevcut metotların ayarlanması ve V.S. Kromonov'un "ortak bankaların" borç ödeme sıklığını belirlemesi ile Altman'ın "Z analizi" metodolojisine göre borçlunun iflas olasılığı dikkate alınacağından bahsedilmiş ve farklı risk faktörlerin eş zamanlı etkileşiminin hesaplama formülleri üzerine durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finansal Risk, Bankacılık İşi, Faiz Oranı, Enflasyon, Kredi.

ABSTRACT

The beginning of the article indicates the view of the author, who says that "new thing" in nature, economics, finance, banking is perfectly forgotten "old", as it is established in the relation of the history, it is the future of invisible, unknown thing. In the relation of problem, it is also important to mention that a risk does not represent malice, but the risks, that are evaluated and managed wrongly are estimated in contrast to this.

The article reviews the existence of important interaction factors of the risks, acting at the same time in banking business and reflects author's formulas for its quantitative calculation. It is mentioned that calculation formulas of economic standards and limits of

*ORCID: 0000-0001-9506-3765 Mosiashvili V., Doctor of Economics. Professor. Dean of the faculty of Business Management of National University of Georgia. Tbilisi, Georgia; vmosiashvili@seu.edu.ge

** ORCID 0000-0002-6909-8718 Tsaava G., Doctor of Economics. Professor of the faculty of Business Management of National University of Georgia. Tbilisi, Georgia; g.tsaava@gtu.ge

banking system simply summarize the risks acting at the same time and the important phenomenon of their impact on each other is not taken into consideration, as above mentioned issue is envisaged in the formulation of the calculation of the annual pace of inflation and the importance of quarterly interest rate. The author offers to eliminate the disadvantages in the formulas of calculation of banking standards which will strengthen the reliability of banking activities and improve the impact of risks.

If the methodology and formula is got after the calculation of the real volume of bank credit, each risk is directly affected by each other, that was followed by the correction of current methods, such as the consideration of the factor of interaction of risks operating simultaneously in calculation formulas of mandatory normatives of the central bank, methodology of determination of creditability by bank-partners according to Kromonovi V.S., estimation of the possible bankruptcy method of the borrower and enterprise according to Altman or Z-analysis.

Key Words: Financial risk, banking business, interest rate, inflation, credit.

АННОТАЦИЯ

В начале статьи внимание обращено на аксиоматическое мнение автора, что «в природе, в экономике, в финансах и в банковском деле новое – это не только хорошо забытое старое, но и незнакомое будущее». В отношении рассмотрения проблемных вопросов важно отметить, что «зло олицетворяет не только риск сам по себе, но ошибочно оценённый риск и неправильно управляемый».

В статье рассматривается одновременное взаимодействие существующих рисков и значимых факторов в банковском бизнесе, приводятся авторские формулы для его качественного расчета. Подчеркивается, что в банковской системе в существующих экономических нормативах и в формулах расчета лимитов происходит суммирование существующих значений рисков и непосредственное влияние важных феноменов друг на друга не принимается во внимание, вышеупомянутый вопрос учитывается в расчете годового уровня инфляции и в значимых формулах квартальной процентной ставки. Также предложена авторская версия установления и устранения недостатков в расчетных банковских формулах, которая обеспечит укрепление надежности банковской деятельности и станет предшественником воздействия рисков.

Если предложенный нами расчет реального объема кредитного риска банка, с учетом влияния каждого вида риска друг на друга, методология и формулы будут приняты, то за упомянутым последует исправление существующих методов, таких как - обязательные, установленные Центральным банком нормативы, также по методике Кромонова В.С. определения платежеспособности банков-партнеров, по методике прогнозирования возможного банкротства предприятия- заемщика Альтмана «Z анализ» и т.д. целесообразно учитывать фактор одновременного взаимодействия действующих рисков в расчетных формулах.

Ключевые слова: финансовый риск, банковский бизнес, процентная ставка, инфляция, кредит.

Introduction

The monograph reviews the existence of important interaction factors of the risks, acting at the same time in banking business and reflects author's formulas for its quantitative calculation. It is mentioned that calculation formulas of economic standards and limits of banking system simply summarize the risks acting at the same time and the important phenomenon of their impact on each other is not taken into consideration, as above mentioned issue is envisaged in the formulation of the calculation of the annual pace of inflation and the importance of quarterly interest rate. The author offers to eliminate the disadvantages in the formulas of calculation of banking standards which will strengthen the reliability of banking activities and improve the impact of risks.

We want to pay attention to author's opinion "News in nature, Economics, Finance, Banking is not only well forgotten old, as it relates to history, but also the future of the unseen, unknown thing". It is also important to note that "the evil is not the risk itself, but the only risk that is wrongly assessed and managed."

We can have a big talk and discussion about the types of credit risk, its essence, classification, assessment methods and their reduction, but now our aim is to demonstrate how the credit risk analysis of the potential borrower is implemented and what special problem we have found out while evaluating it.

Typically, there are following types of risks: market risk, liquidity risk, operational risk, percentage risk, currency risk, business risk, settlement risk, legal risk, reputation risk, credit

DETERMINING THE FACTOR OF INTERACTION OF THE RISKS IN BANKING BUSINESS AND THE ESTABLISHMENT OF THE AUTO'S FORMULA FOR ITS QUANTITATIVE CALCULATION

risk, world risk, regional risk, sector risk, customer risk, production risk, payment risk, project risk, provision risk and others.

The issues for effective management of the risks are raised in the first order, by the efforts of banking activity in bank management, in order to protect clients' interests and provide financial stability of the bank.

The risks, acting at the same time, play the main role in the assessment process of the activity and financial position of the bank. **Risk means- indefinición of future cash flows, the probability of total loss of losses or revenues presented in the depiction of value, compared to what is planned.**

Methods

The supervisory authorities use mandatory economic regulations and limits to regulate banking activity, including the purpose of restricting the impact of certain types of risks on it. At the same time, the norms of the risks, that determine their permissible limits have the greatest importance while considering the given problem. Let us consider practical examples (Tsaava., 2018:354):

1. Formula for the general norm of the bank's risk (N_p) is presented in this way, we want to mention that, here the Bank's allowable risk indicators (internal bank risks: structural, risk of banking customer, settlement, emission, criminal activities of the bank employees, active and passive operations and capital, i.e balance, credit, interest, currency, refinancing, unbalanced liquidity, inadequate diversification of operations, i.e banking specialization risks) are summarized in the calculation formulas and an important factor of their influence is neglected, as the mentioned situation, monthly inflation rates are intended to influence each other in annual inflation rate calculation formulas (Tsaava., 2018:405):

$$N_r = (R_1 + R_2 + \dots + R_i + \dots + R_n) \times E / K,$$

here: N_r – is the bank's permissible common risk level;

R_i – Bank's risks;

i – according to operations or risks considering weighted assets ($i = 1, 2, \dots, n$);

E – global risks (foreign risks);

K – bank's capital.

The criterion level of the total risk is within 10 units:

➤ $N = (0 - 5)$ - is bank's low risk level, that can be ignored for some time;

➤ $N = (5 - 10)$ – is average risk level, that requires diligent attention from banking institution;

➤ $N = 10$ - is high risk level, high benchmark can cause bankruptcy.

2. Economic norm for commercial banks kk_1 (Primary capital coefficient) – considers that the bank's primary capital should be at least 8 percent of the weighted assets (3, page.282), where the weighted assets according to the risks are just assembled (summarized).

3. Economic norm for commercial banks kk_2 (Supervisory Capital Coefficient) – considers that the bank's primary capital should be at least 12 percent of the weighted assets (Tsaava., 2018:408), where the weighted assets according to the risks are assembled (summarized) again.

As a result of deepening in above mentioned three examples-the formula for calculating the general norm of the bank's risk, the structure of formulas of economic regulations (kk_1 da kk_2) established for commercial banks, the author of the given article mentions that the credit risk values ($R_1 + R_2 + \dots + R_i + \dots + R_n$) given in the formulas and the results of the risk weighted assets are simply summarized and the level of impact (phenomenon) directly on each other is not provided, as the mentioned inflation factor is derived in annual pace calculation formula $[(1 + r_{03})^n - 1] \times 100\%$ (1, p. 48). For example, if monthly inflation is generally 9% during the year, then the annual inflation will not be equal to $(9\% \times 12 \text{ months}) = 108\%$, but considering the impact of the monthly inflation values on each other, it will be:

$$\begin{aligned} [(1 + r_m)^n - 1] \times 100\% &= [(1 + 0,09)^{12} - 1] \times 100\% = (1,09^{12} - 1) \times 100\% = \\ &= (2,813 - 1) \times 100\% = 1,813 \times 100\% = 181,3\% \end{aligned}$$

This means, that considering the impact of inflation rates of different months on each other during the year (rather than simply summarizing their values) the coefficient of real meaning will be $(181,3 : 108) =$ multiple of 1,6

Even so, the monthly inflation rate of 9% in the country is unrealistic, the author formulates the schedule for the calculation of real annual inflation and growth coefficients considering the monthly inflation under the circumstances of 0,3-0.7 in Georgia and monthly inflations directly affecting on each other (see Table 1).

Table 1. Information about the calculation of the real annual pace of inflation considering the impact of monthly inflations on each other

Monthly inflation %	Annual inflation is (r _{m.} x 12) =	Annual inflation is formulated $[(1 + r_m)^{12} - 1] \times 100\% =$	Growing ratios Equal to:
Monthly inflation 0,3%	(0,3 x 12) = 3,6%	$[(1 + 0,3)^{12} - 1] \times 100\% = 4,26\%$	K = 4,26/3,6 = 1,2
Monthly inflation 0,4%	(0,4 x 12) = 4,8%	$[(1 + 0,4)^{12} - 1] \times 100\% = 6,01\%$	K = 6,01/4,8 = 1,3
Monthly inflation 0,5%	(0,5 x 12) = 5,0%	$[(1 + 0,5)^{12} - 1] \times 100\% = 7,56\%$	K = 7,56/5,0 = 1,3
Monthly inflation 0,6%	(0,6 x 12) = 7,2%	$[(1 + 0,6)^{12} - 1] \times 100\% = 10,12\%$	K = 10,2/7,2 = 1,4
Monthly inflation 0,7%	(0,7 x 12) = 8,4%	$[(1 + 0,7)^{12} - 1] \times 100\% = 12,52\%$	K = 12,52/8,4 = 1,5

The table shows that, the total size of different types of risks operating at the same time in the numerator of the formula should be increased at least 1,3 to 1,4 (multiple of 1,35), i.e 35 % according to the formula of Calculation of General Bank Risk Norm (N_r), considering the factor of impact of jointly operating risks of the bank on each other and the criterion level of admission will have the following look: 1) low level (N_r = 0 - 4); 2) an average level (N_r = 4 - 7), 3) high level (7 and more).

The author offers correct calculation formula, considering the allowing quality of the bank's overall risk and interaction of different risks simultaneously acting according to the bank's operations, on the basis of which the value in the numerator of the formula will be increased by 35%. The mentioned formula will have the following look:

$$N_r = [(1 + ((R_1 + R_2 + \dots + R_i) / i))^{12} - 1] \times 100 \times E / K, \quad (\text{Version I})$$

here: N_r – the allowing quality of the bank's overall risk, considering the impact of jointly operating risks on each other;

R_i – Bank's risks; i – considering the operations or risk weighted assets

(i = 1, 2, ..., n);

i – Total number of risks operating at the same time;

E – Global risks (foreign risks);

K – Bank's capital

The calculation formula of the volume of interests for using credit can also be used as a proof argument of modification of the given formula. It is known that the payment of interest (for using credit) is permitted monthly by individual entrepreneurs, and by legal entities - monthly or quarterly. Quarterly value from the monthly value of interest rate is calculated on the basis of the following formula:

$$J = [(1 + i / 12) \times 3 - 1] \times 4,$$

here: J – is annual interest rate during the quarterly payment of the interests;

i - is annual interest rate during monthly payment of the interests, divided into 100.

Let's assume that monthly interest rate is equal to 2%, i.e = 0,02, then a payment for quarterly interest rate is not equal to (2 x 3) = 6%, but:

$$J = [(1 + 0,02 / 12) \times 3 - 1] \times 4 = [(1 + 0,0017) \times 3 - 1] \times 4 = \\ = [(1 + 0,0017) \times 3 - 1] \times 4 = (3,0051 - 1) \times 4 = 2,0051 \times 4 = 8,02\%.$$

Therefore, considering the impact of quarterly (3 months) monthly interest rates on each other, growth coefficient will be equal to (8,02% : 6,0%) = 1,34. Thus, depending on the monthly rates of the interests, the formula of bringing down its quarterly base confirmed, according to the calculation formula of the annual inflation rate, the accuracy to increase monthly inflation by 35% and the identity of the result, i.e as a result of calculation, considering the impact of simultaneous risks on each other, its value must be increased from 1,3 to 1,4 (multiple of 1,35), i.e increased by 35%. Therefore, the formula for calculating the general norm of the bank's risk may have the following look:

$$N_r = 1,35 \times (R_1 + R_2 + \dots + R_i + \dots + R_n) \times E / K. \quad (\text{Version II})$$

If the methodology and formula are adopted during the calculation of the bank's real risk level offered by us, considering the impact of each of the risk factors, then the mentioned thing will be followed by adjusting existing methods, such as compulsory regulations established by the National Bank, as well as Cromonon V. According to the methodology of determining the solvency of bank-partners, according to alman or "Z analysis", the methodology of predicting possible bankruptcy of the enterprise-borrower, etc. It is

DETERMINING THE FACTOR OF INTERACTION OF THE RISKS IN BANKING BUSINESS AND THE ESTABLISHMENT OF THE AUTO'S FORMULA FOR ITS QUANTITATIVE CALCULATION

advisable to take into consideration the factor of the interaction of risks operating at the same time in calculation formulas.

Results:

By considering the above, we can make the following conclusion:

1. It is estimated that, the values of credit risks are simply assembled (summarized) in the numerator of the formula given in this article during the calculation of the general norm of the bank's risk and the impact on each other is not provided, as such an important event, is confirmed in the calculation formulas of the annual inflation rate and adjusting the monthly interest rate to quarterly basis for using credit.

2. An adjusted formula for calculation of the total risk availability of the bank's risk is offered, where it is envisaged that the Bank's operations have different impacts on each other at the same time, based on which the value of the risks is increased at least by 35 % in the numerator of the formula and the above mentioned issue should be followed by adjusting the existing methodology and standards.

$$Nr = [(1 + ((R1 + R2 + \dots + Ri) / i))^{12} - 1] \times 100 \times E / K. \text{ (Version I);}$$

$$Nr = 1,35 \times (R1 + R2 + \dots + Ri + \dots + Rn) \times E / K. \text{ (Version II).}$$

Discussion

Consequently, we, on the basis of the tales of the two paragraphs at the beginning of this monograph: "detection of the existence of the present, but invisible and unknown factor" and "the evil is not the risk itself, but the only risk that is wrongly assessed and managed" and considering the problems, can conclude that, all the compulsory banking standards, which calculation formulas only summarize the risks acting at the same time and do not consider the interaction factor. we consider the mentioned phenomenon, which will tighten the existing compulsory standards at least by 35% and therefore risk of banks will become real and the financial position and sustainability of the banking business will be regulated.

References

1. Tsaava G. Gavasheli Sh. Tsaava D. Burdiashvili R. Mosiashvili V. (2018). Riskology: Economical, Financial and Banking-Credit Risks Management, Publishing House "Dani", Tbilisi.
2. Mosiashvili, V. Mamatsashvili, E. Akhalkatsi, N. (2017) Money Circulation and Credit Publishing House "Dani", Tbilisi.
3. Mosiashvili V. Chelidze M., Khidirbegishvili N. (2017). Financial Institutions and markets. Publishing House "Dani", Tbilisi.
4. <http://www.bis.org/> last modified 15.04. 2019.
5. https://www.nbg.gov.ge/uploads/legalacts/supervision/2019/organuli_kanoni.pdf last modified 21.04. 2019.
6. https://www.nbg.gov.ge/uploads/legalacts/fts/32.04_u.pdf last modified 01.05. 2019.

**AHMET CEVDET PAŞA HAYATI, TARİHÇİLİĞİ
VE HZ. PEYGAMBER TASAVVURU**

**AHMET CEVDET PAŞA HIS LIFE IDENTITIY AS
A HISTORIAN, AND HIS IMAGE OF THE PROPHET SAW**

**ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИСТОРИКА АХМЕДА
ДЖЕВДЕТ ПАШЫ, КАК ВООБРАЖЕНИЕ ПРОРОКА**

Zekeriya AKMAN*

ÖZ

Ahmet Cevdet Paşa, 1823 yılının mart ayında bugünkü Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğmuştur. Eğitimine, küçük yaşlarda Lofça'daki âlimlerden ders alarak başlamış ve ilkokulu burada okumuştur. 1839 yılında on yedi yaşındayken İstanbul'a giderek ilim tahsiline devam etmiştir. Fatih Medresesine devam etmiş ve ayrıca dönemin önemli âlimlerinden dersler okumuştur. Yirmi bir yaşındayken kadılık görevine atanarak memuriyet hayatına başlamıştır. Memuriyet hayatı boyunca, kadılık, muallimlik, vakayinüvislik, valilik gibi birçok görevde bulunmuştur. 1890 yılında Meclis-i Vükela üyeliği görevine getirilen Ahmet Cevdet paşa ayrıca çeşitli dönemlerde Adalet ve Maarif Bakanlıklarının yansira kısa bir süre Sadrazamlık görevlerinde de bulunmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devletinin siyasi ve idari hayatında önemli bir devlet adamı olmasının yansira ilmi yönüyle de ön plana çıkmıştır. Kendisini, hukukçu, tarihçi, edip, eğitimci ve sosyolog olarak ta vasıflandırmak mümkündür, çünkü bu alanlara dair önemli eserler yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşanın hukukçu kimliğinin ön palana çıkmasında ki en önemli etken, onun mecellenin hazırlanmasında üstlenmiş olduğu görevdir. Tarih alanında vermiş olduğu eserler nedeniyle de son dönemin önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ahmet Cevdet Paşanın, Hz. Muhammed'in hayatının da içerisinde yer aldığı Kısas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa adlı kitabı, uzun yıllardır okuyucunun takdirini kazanmış ve çok sayıda baskısı yapılmış bir eserdir. Ahmet Cevdet Paşa, bu kitabında Hz. Muhammed'in üstün vasıflarını, kişiliğini ve İslam'ın geliş serüvenini akıcı bir dille okuyucuya sunmuştur.

Anahtar Kelimeler : Ahmet Cevdet Paşa, İslam, İslam tarihi, siyer, Hz. Muhammed

ABSTRACT

Ahmet Cevdet Paşa, was born in Lovech, Bulgaria, in March 1823. He started his education at an early age by taking classes from the scholars in Lovech and took there his primary education. He continued his education by going to Istanbul in 1839, when he was seventeen. He studied at the Fatih Madrasah and took lessons from the major scholars of the era. He was appointed as a judge at the age of twenty one. He had held several positions during his civil service as a judge, lecturer, historiographer, and governor. Ahmet Cevdet Paşa, who became a member of Meclis-i Vükela (Council of Ministers) in 1890, has been the Grand Vizier for a short while besides his situations at the Ministries of Justice and Education.

In addition to his essential role in the politics and administration of the Ottoman Empire, Ahmet Cevdet Paşa also rose to prominence with his scientific side. It is also possible to consider him as a jurist, historian, educator, and sociologist because he wrote many works on these subjects. The most significant determinant that brings forward his judicial side might be his mission in the preparation of the civil code. He is also accepted as one of the major historians of the period due to his works in this field. His book “Kıyas -ı Enbiya ve Tarihi Hulefa”, which includes the life of the Prophet Mohammed saw as well, was highly appreciated by the reader, and published many times. Ahmet Cevdet Paşa presented in this book the outstanding qualities and personality of the Prophet saw. as well as the emergence of Islam in a fluent style.

Key Words: Ahmet Cevdet Paşa, Islam, History of İslam, Prophetic Biography, Hz. Muhammad

АННОТАЦИЯ

Ахмед Джевдет Паша родился в марте 1823 года в болгарском городе Ловеч. Он начал свое образование в молодом возрасте, учился в начальной школе и брал уроки у ученых г. Ловеч. Когда ему было семнадцать лет, в 1839 году, он отправился в Стамбул где и продолжил свое образование. Он посещал медресе ФАТ, а также ходил на уроки у знаменитых ученых того периода. В возрасте двадцати одного года он начал свою карьеру в качестве государственного служащего. В течение своей государственной службы он работал на многих должностях: был судьей, учителем, историком и губернатором. В 1890 году Ахмед Джевдет Паша был избран в меджлис, был министром юстиции и просвещения, короткое время работал как премьер министр страны. Ахмед Джевдет Паша, будучи важным государственным деятелем, в политической и административной жизни Османской империи, показал себя как великолепный учёный. В связи с тем, что он создал важные научные исследования в разных областях, его можно квалифицировать как юриста, историка, педагога и социолога. Важнейшим фактором при становлении Ахмеда Джевдета Пашы как известного юриста стал издание сборника законов. Он считается одним из самых важных историков последнего периода из-за собственных научных работ в сфере истории. Его книга «Кисас-эн энбия ве тарих-и хулефа», которая содержит описание жизни пророка Мухаммеда, давно завоевал признание читателей. Она была издана много раз. Ахмед Джевдет Паша представил читателю превосходные качества пророка Мухаммеда, его личность и пришествие ислама на понятном языке.

Ключевые слова: Ахмет Джевдет паша, ислам, история ислама, сийар, пророк Мухаммед.

Giriş

Ahmet Cevdet Paşa 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, ilmi ve kültürel hayatında etkili olmuş önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra ilmi yönüyle de ön plana çıkmış bir şahsiyettir. Yaşadığı dönemin büyük ilim adamlarından birisi olan Ahmet Cevdet

Paşa, mütefekkir, hukukçu, tarihçi, eğitimci, edip ve sosyolog vasıflarıyla ön plana çıkmış bir kişidir. Çok yönlü bir ilim adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın müverrih vasfı onun fikir hayatının kaynağını oluşturmuştur. Tarih sahasında müverrihlik sıfatıyla ön plana çıkmış, klasik Osmanlı tarihçiliğine yeni ve farklı bir bakış açısı getirmiştir. Tarih felsefesi ve metodolojisi, tarihçilik bakımından Osmanlı'nın eski vakanüvis tarihlerinden farklı, yeni bir anlayışın öncüsü olmuştur. Yazmış olduğu kitaplarda tarihçiliğin önemli ilkelerinin çoğunu uygulamış ve bu nedenledir ki kitapları her dönem için büyük kabul ve takdir görmüştür (Berkes, 1978: 215-218; Sözen, 2002: 11-12; Keskiöglü, 1979: 221-222).

Ahmet Cevdet Paşa tarihçiliğinin yanı sıra hukukçu yönü ile de ön plana çıkmıştır. Hukuk alanında yapmış olduğu en önemli çalışma mecellenin hazırlanmasında üstlenmiş olduğu görevdir. Mecelle'yi tanzim ederken İslam Hukukunu, şekli yönü bakımından batı prensiplerini uygulamış, özünde şer-i prensiplere bağlı kalmayı hedefleyen bir hukuk anlayışıyla ve sağlam bir dille kitaplaştırmıştır. Tanzimat devrinin önde gelen simalarından biri olan Ahmet Cevdet Paşa, Türk- İslam İlim âleminin önemli şahsiyetlerinden birisi olmasının yanı sıra, büyük bir devlet adamı olarak da kabul görmüştür. Osmanlı Devletinde, önemli kademelerde görevler yapmış ve politikalara yön vermiştir (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443-449; Keskiöglü, 1979: 221-222; Şevercan, 1990: 227). Tarih konusu itibariyle her zaman çok sayıda insanın dikkatini çekmiştir. Hz. Muhammed'in hayatı ise İslam tarihi içerisinde büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle birçok kişi, Hz. Muhammed'in hayatının aynı zamanda İslam'ın tarihi olduğunu ve bu dinin kurucusunun hayatının büyük önem arz ettiğini kabul etmektedir. Hz. Muhammed'in hayatı kendisinden hemen sonra yazılmaya başlanmış ve bu çalışmalar günümüze kadar devam etmiştir. İslami ilimlerle uğraşmış olan çok sayıda ilim adamı, çalışmış oldukları ilimlerin yansira aynı zamanda Hz. Muhammed'in hayatına dair eserler de telif etmişlerdir. Ahmet Cevdet Paşa, birçok ilim dalında çalışmalar yapmış ve eserler yazmış bir bilim insanıdır. Yazmış olduğu Kıyas-ı Enbiya adlı eserinde Hz. Muhammed'in hayatına dair geniş bilgilerin yer aldığı bir bölüme yer vermiştir. Bu yönüyle kendisini bir siyer yazarı olarak ta değerlendirmek mümkündür. Bizde bu makalemizde, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserlerini kısaca tanıtmaya ve onun Hz. Muhammed ile ilgili vermiş olduğu bilgileri değerlendirmeye çalıştık. Makalemizde; Ahmet Cevdet Paşa'nın, Hz. Muhammed'in hayatına dair yazmış olduğu bütün bilgilerden ziyade, siyer yazarlarının anlatımları arasında farklıklar arz eden konulardaki görüşlerini değerlendirmeyi hedefledik.

1. Hayatı

1823 yılının mart ayında bugünkü Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmet olup Cevdet Mahlası, İstanbul'da öğrenim gördüğü dönemde şair Süleyman Fehmi Efendi tarafından kendisine verilmiştir. Babası Lofça ileri gelenlerinden İsmail Ağa'dır. Annesi aynı kasabada yaşayan Topuzoğlu ailesinden Ayşe Sümül Hanım'dır. Küçük yaşta ailesinin teşviki ile öğrenim hayatına Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersleri okuyarak başlamıştır. Lofça'da ilkokula devam etmiş ve ayrıca kadı naibi olan Hacı Eşref Efendi ve Lofça Müftüsü Hafız Mehmet Efendi'den özel dersler okumuştur. Kısa sürede İslami ilimler ile ilgili kitapları okuyacak seviyeye gelmiş ve bir müddet müftünün yanında müsevvidlik görevini yapmıştır. 1839 yılında on yedi yaşında iken dedesi tarafından ilim tahsili için İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da medrese tahsiline devam etmiş ve dönemin önemli ilmi şahsiyetlerinden dersler okumuştur. Fatih Medresesinde hadis, tefsir, kelim, âdab ve mantık derslerini takip etmiştir. Tatil günlerinde ise coğrafya, astronomi, cebir, hesap, hendese ve felsefe gibi beşeri ilimler konusunda dersler okumuştur. Murat Molla Tekkesi Şeyh'i Mehmet Murat Efendi'den ve Şair Süleyman Fehmi Efendi'den Farsça dersi okumuştur. Burada Mesnevi dersleri de okumuş ve Mesnevihanlık icazeti almıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443; Keskiöglü, 1979: 221-222).

Ahmet Cevdet Paşa ilim tahsilinin yanı sıra dönemin tanınmış mutasavvıflarından Kuşadalı İbrahim Efendi'nin ders ve sohbetlerine katılmıştır. Bu dönemde Edebiyat ve tasavvufun önemli eserlerini okuyarak bilgi eksikliğini gidermiş, şiir ve edebiyat alanında çalışmalarına başlamıştır. Genç yaşta icazet almış olan Ahmet Cevdet Efendi, Fatih Camiinde Gelenbevi'nin *Burhan*'ını ders olarak okutmuştur. Daha sonra Dülgeroğlu Camii'nde de öğrencilere *Kadmir* okutmaya başlamıştır. Öğrencileri arasında yaşça kendisinden büyük olanlar da yer almıştır. 1843 yılında henüz 21 yaşında iken Hamidiye Medresesi imtihanına girmiş ve başarılı olması sonucunda maaşa bağlanmıştır. Devlet hizmetine 1844 yılında Rumeli Kazaskerliğine bağlı olan Premedi kazası kadılığı ile başlamıştır. 29 Haziran 1845 tarihinde, İstanbul Müdderisliği Ruusu'nu kazanmıştır. Sadrazam Reşit Paşa, tasarladığı kanunları ve nizamları hazırlamak üzere gerekli dini bilgileri almak için Meşihat Kurumundan aydın bir din adamı istemiştir. Meşihat Kurumu, Ahmet Cevdet Efendiyi görevlendirmiştir. Böylece Reşit Paşa, onu daha yakından tanımış ve kendisini takdir etmiştir. 1848 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın bir talimatını bildirmek için Bükreş'te bulunan Keçecizade Fuat Paşa'nın yanına gönderilmiştir. 10 Nisan 1849 tarihinde "Hareket-i Hariç" rütbesini almıştır. 14 Ağustos 1850'de Meclis-i Marif-i Umumiye azalığı ve Darülmualimin müdürlüğüne tayin olmuştur. Daha sonra Fuat Paşa, Bursa kaplıcalarına gittiğinde Ahmet Cevdet Efendiyi de birlikte götürmüş ve burada Kavaid-i Osmaniyeyi birlikte hazırlamışlardır. 1851 yılında Encümen-i Daniş Üyeliğine seçilmiş ve yeniden kaleme aldığı Kavaid-i Osmaniyeyi Padişah Abdülmecid'e sunmuştur. Bu çalışması nedeniyle derecesi "Hareket-i altmışlı" ya yükseltilmiştir. 1853 yılında bir mazbata ile 1774-1826 dönemi Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. Bir yıl sonra yazmış olduğu tarihin üç cildini tamamlayarak Padişah'a takdim etmiştir. Bunun üzerine kendisine "Müsille-i Süleymaniye" derecesi verilmiştir.

1852 yılında Mısır'da Hidiv ailesi arasındaki bir takım ihtilafları çözmek için Fuat Paşa Mısır'a gitmiş ve yanında Ahmet Cevdet Efendiyi 'de götürmüştür. Ahmet Cevdet Efendi, 1855'te Vakanüvis olarak atanmıştır. Bu görevini 1865 yılına kadar sürdürmüştür. Bu dönemde tarih kitabını yazmanın yanı sıra siyasi olayları anlatan Tezahir-i Cevdet'i kaleme almıştır. Ahmet Cevdet Efendi devlet kademelerinde ilerlemesinin yanı sıra ilmi sahada da yükselmeye devam etmiştir. 9 Ocak 1856 tarihinde Mevleviyet derecesindeki Galata kadılığı görevine getirilmiştir. 9 Aralık 1856'da Mekke-i Mükerrerme kadılığı ve 21 Ocak 1861 tarihinde İstanbul kadılığı Payesini almıştır. 1857'de Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ile birlikte Rumeli'yi teftişe gitmiştir. 1861'de İskodra'da meydana gelen bir isyanı bastırmak için "Memuriyet-i Fevkalade" ile görevlendirilmiştir. 24 Haziran 1863'te Anadolu Kazaskerliği Payesini almıştır. 1863 yılında Bosna Eyaletini teftiş ile görevlendirilmiş, burada gerekli ıslahatları gerçekleştirmiş ve iki alay askeri masrafları bölge halkı tarafından karşılanmak üzere tanzim etmiştir. Buradaki başarılarından dolayı ikinci rütbeden Nişan-ı Osmanî ile mükâfatlandırılmıştır. 1864 yılında Kozan tarafına gönderilmiş ve 6 ay süre ile bu bölgede İslahat çalışmalarını yürütmüştür (Ülkütaşır, 1945: 18-25; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444-445).

1862 yılında Ahmet Cevdet Efendi'nin Şeyhülislamlık görevine getirilmesi düşünülmüş, fakat rakiplerinin aleyhinde propagandası nedeniyle bu göreve atanamamıştır. Bu dönemde İlmiye sınıfında bulunan Ahmet Cevdet Efendi'nin mülkiyeye nakledilmesine karar verilmiştir. 13 Ocak 1866 tarihinde kazaskerlik kurumu vezarete dönüştürülmüştür. Böylece "Efendilik" den alınıp "Paşa"lığa geçirilmesi şeklindeki değişiklik, onun çokta hoşuna gitmemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa 1866 yılında Urfa, Maraş, Zor sancakları ve Adana Eyaletinin birleştirilmesi sonucu oluşturulan Halep Valiliği görevine getirilmiştir. 1867 yılında Şuray-ı Devlet ile beraber yeni oluşturulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başkanlığına getirilmiştir. Bu

divanın Nazaret'e dönüştürülmesi sonucu Adliye Nazırı olmuştur. Bu dönemde „Nizami Mahkemeler Teşkilatı'nı kurmuş, bununla ilgili nizamname ve kanunları hazırlamıştır. Yine kendisi tarafından teklif edilen görüş çerçevesinde; Hanefi fihhine dayalı yeni bir kanun kitabının hazırlanması çalışmaları başlamıştır. Babiâli'de oluşturulan „Mecelle-i Ahkâm-ı Aliye Cemiyeti'nin başkanlığına getirilmiştir. İki yıl içerisinde Mecelle'nin dört kitabını hazırlayıp neşretmiştir. 1870 yılında beşinci kitabı hazırlarken bu komisyonun başkanlığından alınmış ve Bursa valiliğine tayin edilmiştir. Fakat bir süre sonra bu görevinden de alınmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra, „Mecelle-i Ahkâm-ı Aliye Cemiyeti'nin başkanlığına Gerdankıran Ömer Efendi getirilmiştir. Cemiyetin bu dönemde çıkartmış olduğu altıncı kitap büyük tenkitlere uğramıştır. Bunun üzerine Ahmet Cevdet Paşa tekrar cemiyetin başkanlığına getirilmiştir. Sekizinci Kitabın hazırlandığı dönemde kısa bir süre bu görevinden alınarak Maraş Valiliğine tayin edilmiş, fakat 18 gün sonra tekrar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine ve Mecelle Encümeni başkanlığına getirilmiştir. 1873 yılında Şuray-ı Devlet azalığına daha sonra da Evkaf Nazırlığına getirilmiştir. Aynı yıl Maarif Nazırlığına getirilmiş ve bu görevde iken reform niteliğindeki düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Nur-ı Osmaniye Camii avlusunda modern usullere göre eğitim verecek "iptidaiye" adında bir ilkokul açmıştır. Darülmualimin teşkilatı ise sıbyan, rüştiye ve idadi bölümlerinden oluşmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443-444; Keskiöğlu, 1979: 223).

Yine bu dönemde öğretmenlerden karma bir komisyon oluşturularak, ilkokullardan yüksekokullara kadar ders programları ve kitaplar hazırlattırılmıştır. Komisyon tarafından kendisine verilmiş olan Kavaid-i Türkiye, Miyar-ı Sedâd, Âdab-ı Sedâd, adlarıyla okullar için üç adet ders kitabı yazmıştır. Kıyas-ı Enbiya adlı eserinin bir kısmını da Maarif Nazırı olduğu dönemde yazmıştır. 1874'te Şuray-ı Devlet başkan yardımcılığına tayin olmuştur. 2 Kasım 1874 tarihinde Yanya Valiliğine atanmıştır. 1875'te ikinci defa Maarif Nâzırı daha sonra da Adliye Nazırlığına getirilmiştir. Adliye Nazırı iken, Ticaret Nezaretine bağlı ticaret mahkemelerini, Adliye Nezaretine bağlamıştır. 1876 yılında Rumeli Teftişi ile görevlendirilmiş, döndüğünde nâzirlik görevinden azledilmiştir. Suriye Valiliğine atanmış fakat görevine başlamadan buradan alınıp üçüncü defa Maarif Nâzirliğine getirilmiştir. Daha sonra Adliye Nâzirliğine getirilen Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemde Mecelleyi tamamlamıştır. 1877'de Dâhiliye Nâzırı olmuş, 1878'de ise ikinci defa Suriye valiliğine atanmıştır. 1877 yılının Zilhicce ayında Ticaret ve Ziraat Nâzırı olmuştur. Haziran 1879 tarihinde Tunuslu Hayrettin Paşa'nın Sadrazamlıktan istifası nedeniyle on gün süre ile bu görevi vekâleten yürütmüştür. 30 Kasım 1882 tarihinde, Adliye Nâzirliğinden ayrılmış ve üç yıl kadar bir süre herhangi bir görev üstlenmemiştir. Bu dönemde Tarih-i Cevdeti tamamlamıştır. 11 Haziran 1886 tarihinde tekrar Adliye Nâzirliğine getirilmiş fakat kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmıştır. 1890'da II. Abdülhamit tarafından, Meclis-i Vükela üyeliğine getirilmiştir. Bundan sonraki dönemde resmi bir görev almayan Ahmet Cevdet Paşa, ilmi çalışmalarına önem vermiştir. 26 Mayıs 1895 tarihinde İstanbul Bebekteki yalısında vefat etmiştir. Fatih Sultan Mehmet Türbesi haziresine defnedilmiştir (Şevercan, 1990: 227-228; Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 443-449; Keskiöğlu, 1979: 221-225).

2. Eserleri

Tarih-i Cevdet

On iki ciltten oluşan bu eser Osmanlı tarihinin, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından 1826' da Yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu eserin kaynakları arasında tarih kitapları, arşiv kayıtları, resmi tezkiireler ve hatıralar bulunmaktadır.

Tezakir

Ahmet Cevdet Paşa'nın kendisinin de içinde bulunduğu vakanüvisliği döneminde meydana gelen olaylara dair tutmuş olduğu notlardan oluşmaktadır. Bu eserinde dönemin

siyasi, toplumsal ve ahlaki yönlerini anlatmıştır. Cevdet Paşa'nın dört ciltten oluşan bu eseri dönemin Padişahı ve devlet adamlarının da takdirini kazanmıştır.

Ma'ruzat

1839-1876 yıllarındaki olayların yer aldığı bu eser, II. Abdülhamid'in emri ile yazılmıştır. Cevdet Paşa, bu eserin ismini padişaha sunması nedeniyle „Ma'ruzat' olarak koymuştur.

Kırım ve Kafkas Tarihi

Kafkasya'nın tarihi, coğrafyası ve burada yaşayan toplulukların etnografik yapısının incelendiği ve bu doğrultudaki bilgilere yer verilmiş olan bir eserdir.

Belağat-ı Osmaniye

Ahmet Cevdet Paşa'nın okutmuş olduğu Edebiyat dersine ait notlardan oluşturulmuş bir eserdir.

Kavaid-i Osmaniye

Ahmet Cevdet Paşa'nın önemli çalışmalarından biridir. Türkçe ile ilgili yayınlanmış ilk gramer kitabıdır.

Divançe-i Cevdet

Gençliğinde yazmış olduğu şiirlerin yer aldığı bir eserdir.

Mecelle-i Ahkâmı Adliye

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından yazılmıştır. İslam devletlerinin bütününde, İslam hukuku alanında hazırlanmış ilk kanun kitabı olarak kabul edilir. Mecelle her ne kadar bir heyet tarafından hazırlanmış ise de eserin maddelerinin yazılmasından tamamlanmasına kadar en büyük payın Ahmet Cevdet Paşa'ya ait olduğu kabul edilmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın ayrıca, *Medhal-i Kavaid*, *Kavaid-i Türkiyye*, *Miyar-ı Sedad*, *Adab-ı Sedad fi İlmi Âdab*, *Beyanü 'l Unvan*, *Takvimü 'l Edvar*, *Mecmua-ı Ahmed Cevdet*, *Mecmua-ı Âliye*, *Malumat-ı Nafia* ve *Hulasa-i Te'lifî 'l-Kura 'an* isimlerinde eserleri mevcuttur. Bunların bir kısmı okullarda ders kitabı olarak okutulmak amacıyla yazılmıştır (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 448-449; Keskiöglü, 1979: 227; Ertan, 1962: 22-24).

Kıyas-ı Enbiya ve Tarihi Hulefa

“Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa”, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatının son dönemlerinde yazmış olduğu bir kitaptır. Kitapta, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar olan Peygamberlerin kıssaları, İslam dininin ortaya çıkışı, Hz. Muhammed'in hayatı, ilk dört halife dönemi, Emevi, Abbasi dönemleri, Türk-İslam devletleri ve Osmanlı tarihinin bir bölümü yer almaktadır. Eserin tamamı on iki cüzden oluşmaktadır. İlk altı bölümü, Ahmet Cevdet Paşa'nın sağlığında basılmıştır. Eserin tamamı kızı Fatma Aliye Hanım tarafından 1331(1915) yılında on iki cüz halinde yayınlanmıştır (Cevdet Paşa, 1331).

Bu kitabı diğer benzer İslam Tarihi çalışmalarından ayıran önemli özelliklerden biri, son derece akıcı ve açık bir dille yazılmış olmasıdır. Bir tarih kitabı olmasına rağmen, üslubundaki bu akıcılık okuyucuyu kendine bağlar ve adeta sürükler. Bu nedenledir ki eser, yıllar boyunca çok okunan bir kitap olmuş çok sayıda baskısı yapılmıştır.

3. İlmi Kişiliği ve Tarihçiliği

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Kurum ve Kuruluşlarına yeniden şekil verilmesi konusunda çalışmaların başladığı ve farklı görüşlerin tartışıldığı bir dönemde yaşamıştır. Kendisi, yenilikçi Batı kültürü ile gelenekçi Türk-İslam kültürü arasında bir sentez kurmaya çalışmıştır. Osmanlı kurumlarının İslami esaslara dayandığını göz önünde bulundurarak her yönü ile batılılaşmanın yanlış ve imkânsız olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle, maddeci felsefeye ve batı taklitçiliğine şiddetle karşı çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, icraatlarında Osmanlıcı bir İslamcılığı sürdürmekle beraber, metot olarak yenilikçiliği benimsemiştir. Batı âleminin pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü bir bakımdan kabul

etmiştir. Osmanlı kurumlarının batı tarzında bazı yönleri ile ıslah edilmesinin gerektiğini savunmuştur. Kanun ve kurum yapılarının Avrupa'dan olduğu gibi aynen alınmasına şiddetle karşı çıkmış ve İslami geleneklerin her zaman için korunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Avrupa'dan kanunların tercüme edilip alınması fikrini tasvip etmemiştir. Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı Devletinin buhranlı bir döneminde yaşamış bir devlet adamıdır. Onun yegâne gayesi çöküş sürecine girmiş olan devleti kurtarmak ve bu yönde çaba harcamak olmuştur. Bu hedefini gerçekleştirmek için hem devlet yönetimindeki görevlerinde hem de ilmi çalışmalarıyla büyük çaba göstermiştir.

Âlim, edip, tarihçi, hukukçu olduğu kadar çok iyi bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın resmi görevleri, onun ilmi yönü bakımından kendisi için kayıp olmuştur. Fakat memlekete idari görevler yoluyla da önemli hizmetler yapmıştır. Döneminin önde gelen ilmi şahsiyetlerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, İslami ilimlerin yanı sıra Arapça ve Farsçayı çok iyi bir şekilde öğrenmiş, Emin Efendi adındaki bir hocadan Fransızca dersleri okumuştur. Böylece hem doğu hem de batı medeniyetlerini öğrenme ve değerlendirme imkânını elde etmiştir (Şevercan, 1990: 227-228; Mardin, 1946: 213-226).

Ahmet Cevdet Paşa, birçok vasfının yanı sıra özellikle tarih alanındaki çalışmalarıyla Osmanlı tarihçiliğine yeni ve farklı bir bakış açısı getirmiştir. Tarihçilik, tarih felsefesi, metodolojisi bakımından eski vakanüvis tarihinden farklı ve yeni bir tarih anlayışı ortaya koymuştur. Ahmet Cevdet Paşa, İslam tarihçiliğinin ilmi tarihçilik ekolünü takip etmiştir. Bunun yanı sıra İran tarzı edebi tarihçilikle ahenkli bir terkihi gerçekleştirmiştir. Bu şekilde eski tarihçilik ile yenisi arasında bir köprü görevi görmüştür. Ona göre tarihten beklenen sadece bir olayın falan tarihte gerçekleştiğini bilmek değildir. Tarihten asıl amaç olayların doğruluk ve yanlışlığını bilmek ve gerçek sebeplerini öğrenerek bundan ders çıkartmaktır. Ona göre devletin yaşayabilmesi için de tarih ilminin önemi büyüktür. Devletlerin nizamlarını koruyabilmelerinin tarih ilmi ile sağlanabileceğini ifade etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa tarih çalışmalarında sadece vaka' yazarlığı yapmamış, olayların arka planındaki sosyal ve ekonomik sebepleri araştırarak bir tarih felsefesi oluşturmuştur (Yinanç, 1940: 576; Ertan, 1966: 23).

Tarih felsefesi ve metodolojisi konusunda, İbn Haldun'un tesirinde kalmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın batılı tarihçilerden ne derecede faydalandığı tartışmalıdır. İbn Haldun'un kendisinin tarihçilik anlayışında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Kendisi, Kâtip çelebi, Münecimbaşı, Naima gibi Osmanlı tarihçilerine benzer bir şekilde İbn Haldun'un "beş tavrı" nazariyesini, nakletmiş ve bütün devletler gibi Osmanlı devletinin de kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinden geçeceğini, fakat diğer Osmanlı tarihçileri gibi bunun değiştirilebileceğine dair kanaatini belirtmiştir. Osmanlı devletinin gerilemesini, yükselme dönemindeki sınırlarının geniş olmasına bağlamış, fakat uzağı gören devlet adamları sayesinde devletin ömrünün uzatılabileceğini, hatta yeniden devletin canlandırılacağı fikrini savunmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa tarih ile ilgili olan eserlerinde, vermiş olduğu kaynakları titizlikle değerlendirmiş ve bunlardan bazılarını ise eleştirmiştir. Olayların sadece meydana geliş şekillerini anlatmamıştır. Olayların arasındaki sebep - sonuç ilişkilerini de ortaya koymuş ve bu şekilde değerlendirmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, İbn Haldun'un ısrarla üzerinde durmuş olduğu olaylarda sebep sonuç ilişkilerinin göz önünde bulundurulması ve değerlendirilmesi prensibini çalışmalarında uygulamıştır. Osmanlı devletinin çöküşünün 17. Yüzyıldan başladığını savunmuş, Tanzimat dönemi ideolojisi paralelinde, devletin restorasyona değil, reforma ihtiyacı olduğu görüşünü savunmuştur. Osmanlı tarihini anlayıp değerlendirmek için Avrupa tarihinin de bilinip doğru okunması gerektiğini iddia etmiştir. Kendisinin kitaplarında yer alan bu görüş çerçevesinde, Avrupa'daki olayları ve kurumları iyi kavrayıp değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, Doğu-Batı mukayesesini yapmış tarihi çağlar ile ilgili

Avrupa'daki görüşleri değerlendirmiştir. Avrupa'daki zamanlama ölçülerinin birçok yönüyle İslam tarihine uymadığını belirtmiştir. Bunun doğru olanının, doğu için İslam öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa ayrıca İslam dininin, tarihi kendi şartlarına göre biçimlendirdiğini belirtmiştir (Sözen, 2002: 14-15; Şevercan, 1990: 228-229).

4. Hz. Muhammed Tasavvuru

Ahmet Cevdet Paşa Hz. Muhammed ile ilgili görüşlerin Kısas-ı enbiya adlı eserinde ortaya koymuştur. Kendisi kitabının içerisinde Hz. Muhammed'in hayatına dair geniş bir bölüme yer vermiştir. Daha sonraları, Ahmet Cevdet Paşanın bu eseri yayınlanırken bu bölüm, "Hz. Muhammed'in Hayatı" şeklinde ayrı bir kitap olarak, bazı yayın evleri ve yazarlar tarafından müstakil bir eser halinde yayınlanmıştır. Onun, Hz. Peygamber tasavvurunu, Hz. Muhammed'in doğumundan vefatına kadarki hayatını anlatmış olduğu bu bölümden yola çıkarak değerlendirmek mümkündür.

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Peygamberin hayatını anlatırken klasik İslam tarihçilerinin rivayetleri doğrultusunda bir tarz tercih etmiştir ve olayları değerlendirirken bu çerçevenin dışına pek çıkmamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in hayatını anlatmış olduğu bu çalışmada; onun kişiliğini, üstün vasıflarını anlatmış ve çeşitli özelliklerini ön plana çıkartarak okuyuculara sunmuştur. Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili anlatılan ve siyer yazıcıları arasında tartışmalara sebep olan konularda da kanaatlerini ifade etmiştir. Bu konulardan bazılarını şöyle tespit etmek mümkündür.

Hz. Muhammed'in soyu;

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in ataları ile ilgili bölümü anlatırken nakli delilleri, ön planda tutmuş ve eleştirel bir yaklaşım sergilememiştir.

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Peygamberin doğumundan önce, Arap bölgesinde "Hz. İsmail'in soyundan" son peygamberin geleceğine dair bir kanaatin var olduğunu belirtmektedir. Daha önceki peygamberlere gönderilen kitaplarda bunun ifade edildiğini ve geçmiş peygamberlerin bazılarının da onun özelliklerini tarif ettiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamberin atalarından olan Ka'b bin Lüvey'in, Cuma günleri kavmini toplayıp hutbe okuduğunu ve konuşmasında; kendi soyundan son peygamberin geleceğini ifade ettiğini belirtmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Peygamberin soyunu, klasik İslam tarihi kaynaklarında anlatıldığı şekliyle Hz. İsmail'e dayandırmaktadır ve üst soyunu isim vererek sıralamıştır. Hz. Muhammed'in atalarının üstünlüklerini ortaya koymak için bazı kaynaklarda anlatılan rivayetlerden biriside, o'nun babasının alnında bir nurun parlamasıdır. Ahmet Cevdet Paşa da Hz. Muhammed'in atalarının alnında parlayan bir nurun olduğundan bahsetmektedir ve şu şekilde ifade etmiştir;

"Çünkü Hz. İsmail'in alnında bir nur vardı. Ülker yıldızı gibi parlardı. Bu parlaklık ona babasından kalmış, sonra evlattan evlâda geçerek Adnan'a, ondan da Maad ve Nizar'a gelmişti.

Bu parıltı ise, Hz. Muhammed'in nuru olup, Hz. Âdem'den beri evlattan evlâda geçmiş; sonunda asıl sahibi, Son Peygamber Hz. Muhammed'de durmuştu.

Böylece Adnan oğulları içinde Hz. Muhammed'e ait parıltıyı taşıyan ve yansıtan bir seçkin soy çıkmıştı. Her çağda bu soydan olan şahıs kim ise yüzünün hemen anlaşılacak kadar güzel, nurlu olmasından; ötekilerden fark edilir; hangi kabiledede ise o kabile diğerlerinden üstün olurdu." (Cevdet Paşa, 2013: 68).

Hz. Muhammed'in atalarında görülen "nur" algısı bazı tarihçiler tarafından benimsenmiştir. Bazıları ise, bu nurun atalarından sadece bazılarında görüldüğünü iddia etmişlerdir. Bir kısım ilk dönem İslam tarihi kaynakları, Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın alnında bu nurun varlığından bahsetmektedir (İbn İshak, 2004: 93-94; İbn Hişâm, 1990: 203-

204; İbn Sa'd, 2001: 75-76; Taberi, t.y.: 243-246; Beyhaki, 1985: 32; İbn Seyyidinnas, 1992: 23-25; İbn Kesir, 1992: 89-91; Halebi, 1400: 63).

Hız. Muhammed'in doğumu ve bu esnada meydana gelen harikulade olaylar;

Ahmet Cevdet Paşa, Hız. Muhammed'in doğumunu miladi 569 yılı olarak vermektedir ve bu konuda kaynağını belirtmemiştir. Fil vakasının, bu yılın muharrem ayının ortalarında meydana geldiğini ve Hız. Muhammed'in de bundan takriben 50 gün sonra rebiulevvel ayının içinde dünyaya geldiğini ifade etmektedir (Cevdet Paşa, 2013: 72).

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarını incelediğimizde, Hız. Muhammed'in fil yılında doğduğu bilgisini ilk olarak İbn İshak vermiştir. Ayrıca İbn S'ad, İbn Esir ve İbn Kesir de eserlerinde Hız. Muhammed'in fil yılında doğduğunu belirtmişlerdir (İbn İshak, 2004: 93-94; İbn Sa'd, 2001: 75-76; İbnü'l-Esir, 1965: 355).

Bu eserlerde fil yılı olarak verilen tarih, miladi bir yılla eşleştirilmemiştir. Hız. Muhammed'in doğum yılı bazı batılı kaynaklarda miladi 570 yılı olarak verilmektedir (Muir, 1861: 14). Dolayısıyla tarih kaynaklarında 569-570-571 yılları olarak yer almakta olan Hız. Muhammed'in doğum yılı klasik İslam tarihi kaynaklarında fil yılı olarak belirtilmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Hız. Muhammed'in doğumunda meydana gelen olayları anlatırken, doğumun hemen sonrasında pazartesi günü sabahleyin bütün putların yüzü üstüne düşmüş bulunduğunu ve görenlerin hayrette kaldığını ifade etmektedir (Cevdet Paşa, 2013: 72). Hız. Muhammed'in doğumu ile ilgili annesinden gelen bir rivayete yer vermiştir. Buna göre Amine; **“Ben, öteki kadınlar gibi gebelik zahmeti çekmedim. Gebelerde olan ağırlıkları görmedim. Fakat gece rüyamda gördüm: Biri gelip 'Ey Amine iyi bilmelisin ki, sen âlemlerin hayırlısına gebesin. Doğduğu zaman adını Muhammed koyasın' dedi. Doğum yaklaşınca kulağıma şiddetli bir ses geldi, ürktüm. Hemen bir ak kuş geldi, kanadıyla arkamı sığadı. Benden, korkma ve ürkme hâlleri geçti. Bir yanıma baktım: Beyaz bir kâseyle şerbet sundular. Alıp içtiğim gibi, her tarafımı nur kapladı. O anda Hız. Muhammed (s.a.v.) dünyaya geldi.”** Ayrıca Amine'nin gözlerinden perdenin adeta kaldırılıp, cennet hurilerini ve melekleri görmüş olduğunu ve daha pek çok harikulade hâller yaşadığı rivayet edilir (Cevdet Paşa, 2013: 72-73). Ahmet Cevdet Paşanın kitabında yer verdiği Hız. Amine ile ilgili bu bilgiler ve görmüş olduğu rüya bazı siyer ve tarih kitaplarında da yer almıştır (Suyuti, 1967: 67-68; Eş-Şami, 1974: 151; İbn İshak, 2004: 9697; İbn Sa'd, 2001: 80; İbn Hişâm, 1990: 207). Ayrıca rivayet edilen bir hadise göre de Hız. Muhammed'in annesinin rüyasına işaret edildiği, iddia edilmektedir (Hambel, 1998: 127, El-Hakim, 1977: 600). (İbn İshak, 2004: 93-94; İbn Hişâm, 1990: 203-204; Suyuti, 1967: 67-68)

Cennetle müjdelenen on kişiden Abdurrahman ibni Avf hazretlerinin vâlidisi Şifâ hatun, doğumun olacağı gece Âmine'nin yanında bulunduğunu, onun tarafından da bazı tabiat ve adet dışı olaylar gördüğü iddia edilmiştir. Kendisi doğum esnasında doğudan batıya kadar bütün dünyanın nurla dolduğunu görmüş olduğunu oğlu Abdurrahman'a söylemiştir. Abdurrahman ibn Avf ta bu duyduklarını başkalarına anlatmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, eserinde Hız. Peygamberin doğumu esnasında dedesinin yaşadıkları ile ilgili şu bilgiyi vermektedir; doğum gecesi Abdü'l-Muttalib'in Ka'be'de Allah'a yönelip yalvardığı esnada **“Müjde ey Abdü'l-Muttalib! Şimdi Âmine'den bir çocuk doğdu. Vücûdu âleme rahmettir”** şeklinde gizli bir ses duymuş ve hemen Âmine'nin yanına gitmiş, orada da birçok alışılmışın dışında olaylar olay ve işaretler gördüğünü belirtmektedir (Cevdet Paşa, 2013: 73). Ahmet Cevdet Paşanın kaynağını belirtmemiş olduğu bu bilgilere bazı tarih kaynaklarında da yer verilmiştir (İbn Sa'd, 2001: 129; Beyhaki, 1985: 108-109; Suyuti, 1967: 123-124).

Ahmet Cevdet Paşa ayrıca, Hız. Muhammed'in sünnetli ve göbeği kesilmiş bir şekilde doğduğunu sırtında iki kürek kemiği arasında ve kalbinin hizasında bir nişanın var

olduğunu ve bunun Peygamberlik yüzüğü, diğer bir ismiyle Peygamberlik mührü olduğunu ifade etmektedir (Cevdet Paşa, 2013: 73). Ahmet Cevdet Paşa bu rivayetleri verirken yine herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa bu konuda yine Hz. Ayşe'den şöyle bir rivayet geldiğini ifade etmektedir: **Mekke'de yaşayan bir Yahudi'nin Hz. Peygamberin doğduğu gecenin sabahı Kureyşlilerin bulunduğu yere gelerek bu gece aranızda bir oğlan doğdu mu? diye sorduğunu ve kendisine 'Evet. Abdü'l-Muttalib oğlu Abdullah'ın bir oğlu oldu' şeklinde cevap aldığına ise "İşte Son Peygamber odur ve arkasında nişanı vardır."** Şeklindeki iddiasından sonra Kureyşlilerden bazılarıyla birlikte bu Yahudi'nin de Hz. Muhammed'i görmeye gittiğini belirtmektedir. Yahudi, Hz. Muhammed'in sırtındaki Peygamberlik mührünü görünce adeta aklı başından gitmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır; "Peygamberlik artık İsrail oğullarından gitti. Bundan sonra başka Peygamber gelme ümidi bitti. Kureyşliler öyle bir devlete erecekler ki, şan ve şerefleri doğudan batıya kadar her yere ulaşacak demiş." (Cevdet Paşa, 2013: 73). **Ahmet Cevdet Paşanın vermiş olduğu Hz. Ayşe'nin bu rivayeti İslam tarihi kaynaklarında da aynen yer almaktadır** (İbn Sa'd, 2001: 129; El-Hakim, 1977: 601-602; Beyhaki, 1985: 108-109; Suyuti, 1967: 123-124; Kastallâni, 1991:37-38).

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in doğumu esnasında İran'da da çok sayıda olayların meydana geldiğini belirtmektedir.

Hz. Muhammed'in doğumu esnasında, İran hükümdarının sarayının sarsıldığını ve on dört balkonunun yıkıldığını. Yine Fars vilâyetinde "İstahrâbâd" adlı şehirde ateşe tapanların bin seneden beri yanan ateşlerinin söndüğünü, Sâve gölünün yere batıp görünmez hale geldiğini, Sema ve vadisinde ise tam tersine suların taşıtığını, İran'ın baş kadısı Mubedan da o gece bir rüya gördüğünü ve rüyasında; bir alay sert ve başıboş develerin bir bölük Arap atlarını yenerek Dicle nehrini geçip İran şehirlerine dağıldıklarını belirtmektedir.

O zaman Sasaniler sülâlesinden İran Şahı olan Nüşirevan, sarayının sarsılıp da balkonların yıkılmasından dolayı çok sıkılmış ve bu durumun sebeplerini yakınlarıyla konuşurken, kendisine gelen diğer bir habere göre de istahrâbâd'da yanan ateşinin söndüğü bilgisi gelmiştir. Bununla eş zamanlı olarak Sâve gölünün battığı ve Semâve'de suların taşıdığı haberi gelmiştir. Yapmış oldukları değerlendirme neticesinde bütün bu durumların balkonların yıkıldığı zamana denk geldiğini görmüşler ve hayretler içerisine düşmüşlerdir (Cevdet Paşa, 2013: 73).

Hz. Muhammed'in doğumu esnasında Kisra sarayının yıkıldığına dair rivayetleri incelediğimizde ilk olarak Yakubi'nin eserinde buna rastlamaktayız. Fakat Yakubi, sarayın hepsinin değil, burçlarının bir kısmının yıkıldığını belirtmektedir (Yâkûbi, t.y.: 5). Hz. Muhammed'in doğumu esnasında meydana gelen harikulade olayları, birçok tarih kitabında da birbirine yakın değerlendirmeler şeklinde bulmak mümkündür. (İbn Hişâm, 1990: 207210; İbn Sa'd, 2001: 102; Taberi, t.y.: 125; Halebi, 1400: 61; Suyuti, 1967: 78; Diyarbekrî, t.y.: 78; Eş-Şami, 1974: 412; Kastallâni, 1991: 21).

Hz. Muhammed'in doğumu esnasında harikulade olayların meydana geldiği algısının geri planında geçmişte yaşamış peygamber ve din kurucularının hayatları ile ilgili anlatılan efsanelerin veya bunların etkisinin de olduğu değerlendirilebilir.

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Peygamberin sütanneye verilmesi ve bu dönemini anlatırken, bazı kaynaklarda geçmekte olan Hz. Muhammed'in göğsünün yarılması olayına değinmemiştir. Zira Hz. Muhammed'in sütannede iken göğsünün yarıldığı bilgisi bazı hadis kaynaklarında yer almaktadır. (Buhârî, 2002: 5, Müslim, 1991: 148; İbnü'l-Esîr, 1965: 578; İbn Seyyidinnas, 1992: 247-248; Zehebi, 1990: 261-262; İbn Kesir, 1992: 411). Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in Sütanneye verilmesi ile birlikte onun hürmetine, Hz. Halime'nin

kabilesinde bolluk ve bereketin yaşandığını ve olağan üstü durumların meydana geldiğini anlatmıştır. Bu dönemde vuku bulan olayların bazılarını şu şekilde ifade etmiştir:

Bir gün Halime'nin dalgınlığına gelmiş ve Hz. Muhammed sütkardeşi Şeyma ile birlikte öğleyin kızuların yanına gitmişler. Döndüklerinde ise Halime, kızı Şeyma'ya **“Niçin güneşin böyle kızın zamanında dışarı çıkıyorsunuz?”** demiş. Şeyma da **sıcak görmediklerini, kardeşimin başı ucunda bir bulutun dolaştığını ve o nereye giderse bulutun da onu takip ettiğini ve bu nedenle eve gelene kadar sürekli gölgelikte geldiklerin söylemiştir** (Cevdet Paşa, 2013: 76). Hz. Muhammed'in sütanneye verilmesi ve bu dönemde yaşanan kıtlık olayı, sonrasında yaşanan bolluk ve bereket durumu ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında da benzer şekilde ifade edilmektedir (Suyuti, 1967: 154-155; İbn İshak, 2004: 100-101; İbn Sa'd, 2001: 92-93; Ebu Nuaym, 1985: 158-160; İbn Hişâm, 1990: 211-212).

Rahip Bahira olayı;

Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in on iki yaşındayken amcası Ebu Talib ile Şam tarafına yapmış olduğu yolculuğu ve bu dönemde meydana gelen bazı olayları şu şekilde ifade etmiştir:

Hz. Muhammed, henüz on iki yaşındayken amcası Ebû Talib ile birlikte, ticaret maksadıyla Şam tarafına yolculuğa çıkmıştır. Şam vilâyetindeki Busrâ şehrine yetiştiklerinde bir manastırın karşısındaki bir ağacın yanında konaklamışlardır. O manastırda yalnız başına yaşayan ve rahip Bahira olarak tanınan Circis bulunmaktadır. Kervanın gelişini izleyen rahip, kervan ile birlikte bir bulutun hareket ettiğini ve onlara gölge yaptığını görmüştür. Bu durum rahip Bahira'nın dikkatini çekmiş ve Ebu Talib ile birlikte arkadaşlarını yemek için manastıra davet etmiştir. Fakat, Ebu Talib arkadaşlarıyla birlikte manastıra gelmiş olmasına rağmen yeğenini eşyaların yanında ağacın altında bırakarak manastıra getirmemiştir. Bütün kabile sofraya oturmuş ve rahip herkesi incelediğinde hiçbirinin yüzünde aradığı işareti görememiştir. Rahip, Ebu Talibe arkadaşlarından gelmeyen olup olmadığını sormuştur. O da yalnız küçük bir çocuğun kaldığını söylemiştir. Rahip onunda gelmesini istemiştir. Bu istek sonrasında Ebu Talib yeğenini de alarak sofraya getirmiştir. Daha sonra rahip ile şu diyaloglar geçmiştir;

“Bahira, yemek sırasında dikkat edip görür ki: Son Peygamber hakkında geçmiş peygamber ve âlimlerden rivayet edilen işaretler, tamamen onda vardır. Hemen yemekten sonra onu yanına aldı ve: **“Sana bazı şeyler soracağım. Lât ve Uzza hakkı için doğru söyle”** dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.) de: **“Lât ve Uzza'ya yemin verme. Çünkü benim dünyada en çok nefret ettiğim şey puttur.”** Diye cevap verdi.

Bunun üzerine Bahira, yüce Allah (c.c.)'a yemin verdi ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) durumunu layıkıyla anlamak için, soracağı şeyleri sordu. Aldığı cevaplar da kendisinin fikrini doğruladı, inancını kuvvetlendirdi. Hemen bir vesileyle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) mübarek arkasını açıp peygamberlik mührünü gördü, büyük bir edep ve hürmetle öptü.” (Cevdet Paşa, 2013: 77-78).

Rahip Bahira daha sonra Ebu Talib'e: adını ve bu çocuğun kim olduğunu sormuştur. O da ismini söylemiş ve çocuğunda oğlu olduğunu belirtmiştir. Fakat rahip Bahira, çocuğun şekline baktığında onun yetim olması gerektiğini Ebu Talibe söylemiştir. Rahibin bu ifadesinden sonra, Ebu Talib gerçek durumu açıklamış Hz. Muhammed'in oğlu olmadığını, yeğeni olduğunu belirtmiştir. Bahira fikrini doğrulatmış olmaktan dolayı memnun olmuş ve Ebu talibe; bu çocuğun son peygamber olduğunu Şam'da bulunan Yahudilerin onun vasıflarını bileceklerini ve bir şekilde kendisini tanıdıklarında ise ona zarar verebileceklerini bu nedenle kendisini Şama götürmemesini ona öğüt vermiştir. Ebû Talib de Bahira'nın bu isteğini yerine getirerek mallarını Busra şehrinde satarak geri dönmüştür (Cevdet Paşa, 2013: 78).

Hz. Muhammed'in çocukluğunda amcası ile birlikte Şam tarafına yapmış oldukları bir ticaret yolculuğunda meydana geldiği belirtile rahip Bahira olayı, İslam tarihinin ilk dönem

kaynaklarında benzer şekilde yer almaktadır. (İbn İshak, 2004: 122-124; İbn Hişâm, 1990: 236-237; Suyuti, 1967: 221-222).

Ahmet Cevdet Paşanın kitabında yer vermiş olduğu bu olayın anlatımına baktığımızda onun olayı İbn İshak ve İbn Hişâm da yer aldığı şekliyle naklettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed'in henüz Hz. Hatice ile evlenmeden önce, onun adına ticaret yaparken yine Şam tarafına yapmış olduğu bir yolculuk esnasında meydana gelen olaylara, Ahmet Cevdet Paşa şu şekilde yer vermiştir;

“Fahr-i Âlem hazretleri, Şam kafilesi ile giderken Bahira'nın manastırı önüne indiler ve Meysere ile birlikte bir ağaç altına kondular. Bahîra ise daha önceden vefat ettiğinden, yerine geçen Nastûra adlı rahip oraya geldi ve Meysere ile eskiden tanışıklığı olduğundan onunla görüştü ve söze girdi. Allah'ın birliğine ve Muhammed'in peygamberliğine şahadet etti. Ve “Ya Meysere! Hazret-i İsa'nın haber verdiği Hâtemü'l-Enbiya, işte budur. Şam'a gitmeyiniz. Yahûdi hainleri görüp tanır ve ihanet girişiminde bulunurlar” dedi. Binaenaleyh Fahr-i Âlem de Şam'a gitmeyip Busra'da alışveriş ederek oradan geri döndüler. Pek sıcak bir günde Mekke'ye ulaştılar. Hatice, birkaç kadınla beraber bir mahalde durup Şam kafilesinin gelişini izliyorlardı. Gördüler ki, yolculardan birinin başı üzerinde iki kuş, kanat gerip geliyor ve çadır gibi gölge ediyorlar. “Bu kim ola?” derken Meysere çıka geldi. Muhammedü'l-Emîn olduğunu bildirdi ve sıcak vakitlerde iki melek, onun başı üzere kanat gerip gölgelendirmek gibi nice hârikülâde haller gördüğünü ve Nastûra'nın sözlerini haber verdi.” (Cevdet Paşa, 2013: 79).

Bu olaydan Hz. Hatice'nin çokça etkilendiği ve Hz. Muhammed ile evlenmesi konusunda bu olayın özellikle etkili olduğu kaynaklarda yer almaktadır. (İbn Hişâm, 1990: 242-246; Beyhaki, 1985: 66-67; Suyuti, 1967: 239; Zehebi, 1990: 63; İbn Kesir, 1992: 462 Taberi, t.y.: 280).

Miraç Olayı;

Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili, gerek Müslüman yazarlar ve gerekse de oryantalist yazarlar tarafından üzerinde önemle durulan konulardan birisi de miraç olayıdır. Miraç olayı ile ilgili farklı üç kanaat savunulmaktadır. Bunlardan birincisi, miraç olayının cismani olarak gerçekleştiğidir. İkincisi; rüyada gerçekleştiği ki bunu savunanlar isra suresindeki 17. Ayeti dayanak olarak kabul ediyorlar. Üçüncü görüşü savunanlar ise, miracın ruhani olarak gerçekleştiğini iddia etmektedirler.

Ahmet Cevdet Paşa, kitabında İsra ve Miraç olayına da şu şekilde yer vermiştir:

“O sıralarda Hz. Muhammed'in Mi'raç olayı meydana geldi. Cebrail (a.s.) bir gece geldi ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'i aldı, Ka'be'den, Kudüs'deki Mescid-i Akse 'ya götürdü. Oradan yukarı çıkardı. Bütün semâları seyrettirdi. Sonra Allah'ın Sevgili Kulu bu görünen âlemin dışına çıkarıldı. Kendisine nice acayip ve garip şeyler gösterildi. Yüce Allah(c.c.)'ın sözünü işitti ve pâk cemâlini gördü. Yine o gece mutlu bir şekilde evine döndü.

İşte beş vakit namaz, bu Mi'raç gecesi farz kılındı. Gerçi ondan önce de namaz kılınırdı. Fakat beş vakit sırayla namaz kılmak, o gece emredildi.” (Cevdet Paşa, 2013: 99). Ahmet Cevdet Paşanın bu anlatımından anlaşılmaktadır ki kendisi de İslam tarihi kaynaklarının birçoğunda geçtiği şekliyle (İbn Hişâm, 1990: 3-4; İbn Sa'd, 2001: 181-182; Yakubi, t.y.: 25-26; İbn Kesir, 1992: 269-270; İbnü'l-Esir, 1965: 578-579) miracın cismani olarak gerçekleştiğini ifade etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa, rivayetçi bir yaklaşımla bulmuş olduğu bilgileri eserine almıştır. Bu bağlamda rivayetçi ve bazı konularda seçmeci bir tarz benimsediğini ve tercihi okuyuculara bıraktığını söyleyebiliriz. Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in hayatını anlatırken ilk dönem İslam tarihi kaynaklarında yer alan bilgilere büyük oranda bağlı kalmıştır. Olayları anlatırken Hz. Peygamber, ailesi ve ashâbı ile ilgili son derece saygı dolu bir dil tercih etmiş ve rivayetlere çokça yorum katmamaya gayret göstermiştir.

Sonuç

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan 19. Yüzyılda yaşamış ve birçok bilim dalında kitaplar yazmış bir bilim adamıdır. Ahmet Cevdet Paşa, yazmış olduğu Kısas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa adlı eserinde; Hz. Muhammed'in hayatını ve İslam tarihinin birçok döneminde meydana gelen olayları anlatmıştır. Bu eserden dolayı kendisini bir siyer yazarı olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle son bir iki asırdır siyer yazıcılığı ile ilgili tarihçiler arasında farklılıklar oluşmuş ve Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili anlatılan bazı olaylar üzerine çokça tartışmalar yapılmıştır. Bazı siyer yazıcıları eserlerinde, Hz. Muhammed'in beşer yönünü ön plana çıkartmış, hayatındaki mucize şeklinde değerlendirilebilecek harikulade olayları reddetmişlerdir. Diğer bir kısım siyer yazıcıları ise, Hz. Muhammedi mucizeleri ile birlikte sadece beşeri yönünü değil, nebevi yönünün de ortaya konulması gerektiği şeklinde bir siyer yazıcılığını savunmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa Hz. Muhammed'in hayatını anlatırken, bu konuda orta bir yolu tercih ettiğini ve genel manada temel İslam tarihi kaynaklarındaki anlatıma uygun bir metodu benimsediğini söylemek mümkündür.

Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa adlı eserinde, anlatmış olduğu olaylarla ilgili rivayetlerinin kaynaklarını vermemiştir. Fakat olayları anlatırken vermiş olduğu bilgilerden, kendisinin Kur'an ayetlerini, Hz. Muhammed'in hadislerini ve ilk dönem siyer kaynaklarını referans aldığı anlaşılmalıdır. Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili anlatmış olduğu bilgiler de temel İslam tarihi kaynaklarındaki ile aynıdır. Bu yönüyle bakıldığında Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili anlatılan olaylara çokta farklı bir yorum getirmemiştir. Fakat olayları anlatırken kullanmış olduğu dil, akıcılığı ve bazı olayları sade anlatımı, onun eserini önemli kılan özellikler olarak değerlendirmek mümkündür. Ahmet Cevdet Paşa, Hz. Muhammed'in hayatını anlatmış olduğu bölümde, olayları, kronolojik bir sırayı takip ederek vermiştir.

KAYNAKÇA

- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beyhaki, E. B. A. (1985). *Delailü'n-Nübüvve*. Beyrut.
- Buhari, E. B. A. M. (2002). *Sahîhu'l-Buhaârî*. Riyad
- Cevdet Paşa, A. (1309). *Tarih-i Cevdet*. İstanbul: Osmanlı Matbaası.
- Cevdet Paşa, A. (1331). *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Cevdet Paşa, A. (2013). *Kısas-ı Enbiya ve Tarih-i Hulefa*. Ankara: Elips Kitapları.
- Diyarbakır, H. B. M. (t.y.). *Târihu'l-hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*. Beyrut.
- El-Hakim, M. (1977). *Ale's-Sahihayn*. Beyrut.
- Ertan, V. (1962). *Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Hayatı ve Eserleri. Ankara: Hilal Yayınları.
- Ertan, V. (1964). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Hayatı Eserleri ve İlmi Değeri*. Ankara: Hilal Yayınları.
- Ertan, V. (1966). Değerli Türk Âlimi Büyük Hukukçu Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa. *Türk Yurdu*.
- Eş-Şami, M. (1974). *Sübülü'l Hüda ve'r-Reşad*. Kahire.
- Halaçoğlu, Y., Aydın, M. A. (1993). *Cevdet Paşa*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt. VII, s. 443-449.
- Halebi, A. B. B. (1400). *es-Siretü'l-Halebiyye*. Beyrut.
- Hambel, A. (1998). *Müsned*. Riyad.
- Hanım, F. A. (1332). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*. İstanbul.
- İbn Hişâm, E. M. A. (1990). *es-Sirtü'n-Nebeviyye*. Beyrut.

- İbn İshak, M. B. İ. B. Y. (2004). *es-Sirtü'n-Nebeviyye*. Lübnan.
- İbn Kesir, E. İ. B. Ö. (1992). *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Kahire.
- İbn Sa'd, M. B. M. (2001). *et-Tabakatü'l Kübra*. Kahire.
- İbn Seyyidinnas, E. F. M. B. M. (1992). *Uyumu'l-Eser*. Beyrut.
- İbnü'l-Esir, İ. E. (1965). *el-Kamil fi't-Tarih*. Beyrut.
- Kastallânî, A. B. M. (1991). *el-Mevâhibü'l-Ledüniyye*. Beyrut.
- Keskioğlu, O. (1966). Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt. XIV.
- Mardin, E. (1946). *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: İÜ Hukuk Fakültesi.
- Meriç, Ü. (1979). *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Muir, W. (1861). *The Life of Mahomet*. London.
- Müslim, E. M. B. E. (1991). *Sahi-u Müslim*. Beyrut.
- Severcan, Ş. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliği. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(7), 227-234.
- Sözen, k. (2002). Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğimize Getirdiği Yeniliklerin Felsefi Tahlili. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(6).
- Suyuti, C. A. (1967). *el-Hasaisü'l Kübra*. Mısır.
- Taberi, M. B. C. (t.y.). *Tarihü'l taberi*. Kahire.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1945). *Cevdet Paşa, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*. Ankara: Doğu Yayınları.
- Yâkûbi, A. B. Y. B. C. B. V. (t.y.). *Tarih-i Yâkûbi*. Beyrut.
- Yılmaz, M. N. (1997). İlmî ve Tarihi Bir Şahsiyet Olarak Ahmet Cevdet Paşa. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, 9-11 Haziran 1995, Ankara.
- Yinanç, M. H. (1940). *Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik*. İstanbul: MFV Kitapları.
- Zehebi, E. A. Ş. M. B. A. (1990). *Tarihi'l- İslam*. Beyrut.

PETROL ÖNCESİ DÖNEMDE KUVEYT SİYASET TARİHİ (1750-1930)*
HISTORY OF KUWAIT'S POLICY BEFORE THE OIL (1750-1930)
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ КУВЕЙТА В ПОСТНЕФТЯНОЙ
ПЕРИОД (1750-1930)

Derya SÜRMEİİOĞLU PARLAR†

ÖZ

Petrol sonrası dönemde büyük bir dönüşüm geçiren Körfez ülkelerinin ekonomik ve siyasi süreçlerini açıklamaya çalışan klasik rantıye devlet yaklaşımının Kuveyt devletinin siyasi yapısını tam karşılamadığı görülmektedir. Diğer taraftan monarşik yapıya rağmen Kuveyt siyasi yaşamı, ağır aksak işlese de, diğer körfez ülkelerine nazaran daha katılımcı bir görünüm arz etmektedir. Bunun temelinde yatan etkenlerden birini de söz konusu ülkenin petrol öncesi dönemde geçirmiş olduğu siyasi deneyim oluşturmaktadır. Petrol öncesi Kuveyt siyaset tarihi klasik rantıye devlet yaklaşımının petrolün yarattığı zenginliğin toplumun siyasi pasifizmini sağlayacağı şeklindeki görüşünü kısmen de olsa önlemiştir. Bu uzantıda petrol öncesi Kuveyt siyaset tarihi adı geçen çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Kuveyt'in kuruluş süreci, kuruluşunda etkili olan aktörler ve söz konusu aktörlerin Kuveyt politika yaşamındaki yeri ele alınmıştır. Özellikle bilinenin aksine Kuveyt'in kuruluş sürecinde El-Sabah ailesinin tek başına etkili olmadığı, El-Sabah ailesinin de dahil olduğu ve adı geçen toprakların önde gelen ailelerinden meydana gelen Bani Utub kabilesinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Siyasi yaşamı etkileyen ve belirleyen yönetici kesim dışında ekonomik zenginliği elinde bulunduran ve yöneticilerin ekonomik anlamda bağımlı olduğu ticari elitlerin de en az yöneticiler kadar bu süreçte rol aldığı görülmektedir. Bu noktada o dönem hakim olan “ortak yönetim anlayışı”nın petrol sonrası dönemde de iç politik hayatı etkileyecek şekilde Kuveyt siyaset tarihinde önemli role sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada petrol öncesi Kuveyt siyaseti ele alınarak günümüz Kuveyt siyasi geleneğinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuveyt siyaseti, El-Sabah ailesi, ortak yönetim, Bani Utub kabilesi, tüccar sınıfı, 1921 Meclisi.

ABSTRACT

*Bu makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2016 yılında kabul edilen “Petrolün Ülke Politikalarına Etkisi: Kuveyt Örneği” adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

†Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, deryasurmelioglu@nevsehir.edu.tr

It is seen that the classical rentier state approach seeking to explain the economic and political process of Gulf states fails to explain the political structure of the State of Kuwait. On the other hand, although the political life of Kuwait operates even at a snail's pace despite the monarchic structure, it displays a more participatory nature in comparison to those of the other Gulf states. One of the underlying reasons is the political experience the country had before oil. Kuwait's political history before oil partly weakens the rentier state approach claiming that the wealth coming with oil causes political passivism in society. In this context, the political life in Kuwait is the subject of this paper. This paper analyzes the actors who were active in the foundation of Kuwait and their roles in the political life of Kuwait. It is seen that, contrary to what is believed, El-Sabah family was not the only actor active in the foundation process of Kuwait, but also Bani Utub tribe which consists of leading families of the respective lands and covers El-Sabah family also played an important role during the process. Merchant class who hold the economic wealth and to whom the administrators economically depend on seem to have been as effective as the administrators influencing and shaping the political life. For this reason, it is obvious that "joint governance culture" dominating the era at the time being played an important role in the political life of Kuwait, with its impacts on the domestic political life in the period after oil. The study seeks to shed a light to the current political tradition of Kuwait, by analyzing the politics of Kuwait before oil.

Key words: politics of Kuwait, El-Sabah family, joint governance, Bani Utub tribe, merchant class, 1921 Assembly

АННОТАЦИЯ

Следует отметить, что классический рентно-государственный подход, который пытается объяснить экономические и политические процессы стран Персидского залива, которые претерпели серьезные преобразования в постнефтяной период, не полностью соответствовал политической структуре кувейтского государства. С другой стороны, несмотря на свою монархическую структуру, кувейтская политическая жизнь несмотря на то, что функционирует медленно, более активна, чем другие страны Персидского залива. Одним из основополагающих факторов является политический опыт упомянутой страны в постнефтяной период. Политическая история Кувейта в постнефтяной период частично препятствовала мнению, что классический рентно-государственный подход обеспечил бы политический пацифизм общества богатством нефти. Таким образом, предметом исследования является политическая история Кувейта в постнефтяной период. В этом исследовании обсуждались процесс основания Кувейта, действующие лица, которые были эффективными в его создании, и место этих участников в политической жизни Кувейта. Следует отметить, что Семья Аль-Сабах была не одна в процессе основания Кувейта, и что племя Бани Утуб, включая семью ас-Сабах, которая является одной из ведущих семей данной земли, играет важную роль. К этому добавим, что коммерческие элиты, которые держат экономическое богатство отдельно от правящей группы, которая влияет и определяет политическую жизнь и чьи правители являются экономически зависимыми, играют роль в этом процессе так же, как и правители. В этот момент видно, что преобладающее в то время общее понимание совместного правления, которое преобладало в то время, сыграло важную роль в политической истории Кувейта таким образом, что это повлияет на внутривнутриполитическую жизнь в постнефтяной период. В этом исследовании направлено на то, чтобы лучше понять кувейтскую политическую традицию, рассматривая кувейтскую политику в постнефтяной период.

Ключевые слова: кувейтская политика, семья Аль-Сабах, совместное правление,

племя Бани Утуб, купеческий класс, собрание 1921 года.

Giriş

Petrol sonrasında ekonomik, sosyal ve siyasal her alanda dönüşüm yaşayan Kuveyt, bir taraftan kurumsallaşmış devlet sürecini tamamlarken diğer taraftan sosyal alanda büyük bir refaha kavuşmuştur. Petrol, toplum içinde mevcut sosyal ve siyasal düzeni etkilemiş, bu uzantıda yeni sınıflar ortaya çıkmış, mevcut sınıfların rolleri değişmiştir. Kuveyt'te petrol kaynaklarının sahibi devlet- doğal olarak El-Sabah nüfuzundaki Kuveyt- olup gelirler doğrudan yönetici ailenin eline geçmektedir. Böylece petrolle birlikte El-Sabah ailesi, Kuveyt yaşamının her alanına nüfuz etmiş, toplum karşısında ciddi bir güç elde etmiştir. Bu uzantıda petrol ülkelerinin ekonomik ve siyasal dönüşümlerini açıklamaya çalışan rantiyeye devlet yaklaşımının, petrol zenginliğinin en genel anlamda demokrasiye ciddi engel oluşturduğu şeklindeki öngörüsünün haklılık kazandığı görülecektir. Ancak petrol zenginliğinin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik politikalar Kuveyt'te mevcut siyasal dengeleri yönetici El-Sabah ailesinin lehine değiştirmiş olmakla ve monarşinin devamlılığına katkı sağlamakla beraber temsili ve katılımcı kurumlar konusundaki taleplerin, canlı bir muhalefetin her zaman Kuveyt siyasal hayatında var olduğu görülmektedir. Böylece vergi olmadan temsil olmaz anlayışı Kuveyt için kısmen geçerliliğini yitirmiştir. Bunun temelinde büyük komşulara sahip az nüfuslu küçük ülke olmak ve çoğu zaman söz konusu komşulardan kendisine yönelik ciddi güvenlik tehdidi almak, petrolün katılımcı siyasete ayak bağı olması kadar söz konusu kaynağın yarattığı zenginliğin ortaya çıkardığı sosyal kalkınmanın siyasal bilinci arttırması şeklindeki nedenler yanında petrol öncesi dönemde görülen ortak yönetim anlayışı, erken dönem siyasal bilinç yaratan 1921 Meclisi gibi Kuveyt'in ortaya çıktığı 18. yüzyıldan petrolün etkisinin hissedildiği 20. yüzyılın ortalarına kadar söz konusu topraklarda mevcut olan siyasal gelenek yatmaktadır. Bu uzantıda çalışmada rantiyeye yaklaşımının Kuveyt siyasetini tam açıklayamamasının nedenlerinden birini oluşturan söz konusu ülkenin petrol öncesi dönemde sahip olduğu siyaset geleneği ele alınmaktadır. Özellikle kuruluş sürecinde önemli rol oynayan Bani Halid ile Bani Utub kabileleri, El-Sabah ailesi ve tüccar sınıfının Kuveyt siyasetindeki rolleri tarihsel olarak incelenmektedir. Kuveyt siyasetinde siyasal farkındalık yaratan 1921 Meclisine de ayrıca yer verilmektedir.

I.Kuveyt Şeyhliğinin İnşası: Bani Halid ve Bani Utub Kabileleri

Mezopotamya uygarlıklarından, Avrupa medeniyetleri ve Osmanlı'ya kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan ve en nihayetinde 1960'lı yılların başından itibaren bağımsızlığına kavuşarak uluslararası arenada bağımsız bir ülke olarak rol almaya başlayan günümüz Kuveyt'in temelini 18. yüzyılın başında atıldığı kabul edilmektedir. Abu Hakima İngiliz Doğu Hindistan Şirketine dayandırdığı verilerle Kuveyt'in temelini atanların Arabistan'ın kuzeydoğusuna hükmeden Bani Halid kabilesi olduğunu ve bunun da yaklaşık 1716 yılında gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Abu Hakima, 1983, s. 1). Lorimer de (aktaran: Longva, 2006, s. 171) Kuveyt'in yine 18. yüzyılın ilk yarısında yaşanan kıtlık ve kuraklık sonucu Arabistan'ın merkezinden gelen bedeviler tarafından kurulduğunu yazmıştır. Kuveyt'i siyasal bir şehir-devleti olarak kuranlar da 18. yüzyılın başında buraya gelen Utubi kabilesi olmuştur (El-İbrahim, 1975, s. 20; Crystal, 1992, s. 7). Bu şekilde Kuveyt'in temelini atanlar Bani Halid kabilesi iken onu siyasal bir varlık olarak kuranlar Bani Utub kabilesi olmuştur.

Heron (aktaran: El-İbrahim, 1975, s. 25-26) 1700'lü yılların başında Kuveyt topraklarının El-Hasa vilayetinin bir parçası olarak o dönem Arap topraklarının tüm kuzeydoğu kıyılarına hükmeden Arapların Adnani kabilesinden Bani Halid kabilesinin yetkisi altında bulunduğunu yazmıştır. Bani Halid kabilesi, küçük ülkeye ilk „Kuveyt' ismini veren Şeyh Barrak önderliğinde, 17. yüzyılın ikinci yarısında güneyde tarım üretimi ve inci avcılığında zengin Katar'dan ve kuzeyde Kuveyt'e kadar uzanan bölgeyi hakimiyeti altına almıştır (Abu

Hakima, 1983, s. 3). Kuveyt'i güvenli ve istikrarlı bir bölge haline getiren Bani Halid kabilesi (Middle East Research and Information Project [MERIP], 1975, s. 6; Crystal, 1992, s. 8) içinde 1720'li yıllarda başlayan iktidar mücadelesi Bani Halid'e bağılılığı devam eden diğer kabilelerin bir çeşit kısmi bağımsızlık elde etmesine olanak vermiştir (Abu Hakima, 1983, s. 2-5). Söz konusu kabilelerden Bani Utub günümüz Kuveyt topraklarında 1720'lerde kısmi özerklik elde ederken 1750'lerde Bani Halid üyeleri arasında tekrar baş gösteren iktidar mücadelesi ve Arabistan'ın merkezinde yükselen Vahabilerin burayı ele geçirmek için Bani Halid'e saldırmasıyla başlayan Vahabi-Halidi savaşıyla bağımsızlık yolunda önemli fırsat yakalamıştır (El-Sabah, 1980, s. 19).

El-Sabah, El-Khalifa, El-Zayed, El-Jalahima ve El-Maawida gibi önemli ailelerden meydana gelen (Anthony ve Hearty, 1980, s. 133; Salih, 1992, s. 66; Assiri, 1990, s. 2; El-İbrahim, 1975, s. 25; Crystal, 1992, s. 7) Arap kabilesi Utubiler, yaşanan kıtlığa paralel iyi otlak ve su bulmak için (Ok ve Sobutay, 1999, s. 21; Crystal, 1992, s. 7) ve Necd bölgesinde Anaza kabilesi içinde yaşanan kabile içi uyuşmazlıklara bağılı olarak (El-Omar, 1997, s. 46) Arabistan'ın iç bölgelerinden göç edip modern Kuveyt devletinin temellerini atacak şekilde 1716'da Kuveyt'te gelip yerleşmişlerdir (Crystal, 1992, s. 7; Cordesman, 1997, s. 3). Kısacası Utubi kabilesi, Arabistan'ın elverişsizliğinin yarattığı zor koşullar sonucunda buldukları toprakları terk edip bugünkü Kuveyt'in kurulmasını sağlayacak şekilde söz konusu alana zorunlu olarak yerleşmişlerdir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Bani Halid'in güç kaybetmesine paralel Utubiler Kuveyt'te kendi Şeyhliklerini kurmuşlardır (Abu-Hakima, 1983, s. 17). Utubi kabilesi Kuveyt'e göç eden aileler arasında yeni bir sosyal bağı yaratarak topluluk anlayışının dönüşmesine öncelik edecek şekilde Kuveyt'te yeni bir hüviyet inşa ederek yerel kimlik anlayışının hızla gelişmesini sağlamıştır (Crystal, 1994, s. 54). İnci, gemi inşası, ticaret ve liman gelirleriyle geçinmeye başlayan Bani Utub kabilesi, girişimci özellikleri ve büyüyen topraklarıyla Kuveyt'i deniz güç ve ticareti yanında Hindistan, Arabistan ve bugünkü İran topraklarını Avrupa'ya bağlayan önemli kara ticaret yolu haline getirerek zengin ticaret merkezine dönüştürmüşlerdir (MERIP, 1975, s. 6; Crystal, 1992, s. 8).

50 yıllık bir periyod içinde zenginlik ve nüfus açısından büyüyen Utubi şehir devleti Kuveyt, kısmi siyasi özerklik elde etmiştir (El-İbrahim, 1975, s. 25). 1716 yılında yerleştikleri Kuveyt'in yerel yönetimini kontrol altına alan Utubi kabilesinden El-Khalifa ve El-Jalahima ile El-Sabah soylu aileleri (Abu-Hakima, 1983, s. 4) arasında oligarşi anlayışıyla üç kişilik yönetim kurulmuştur (Anthony ve Hearty, 1980, s. 135). El-Sabah ailesi şehir güvenliği, diplomatik, kabile ilişkileri gibi devlet işlerinden; ticaret, balıkçılık, inci avcılığı şeklindeki denizcilik sektöründen El-Khalifa ve kıyı güvenliğinden El-Jalahima yükümlü olmuştur (Peterson, 1991, s. 1444; Assiri, 1990, s. 2; Crystal, 1992, s. 9). Üçlü yönetim 1760'lı yılların ortalarına kadar devam etmiş; ancak tarihsel olarak yöneticilik iddiası bulunan El-Khalifa ve El-Jalahima ailelerinin 1760'larda siyasi ve ekonomik nedenlerle El-Sabah yöneticisiyle arası açılmıştır. Sonuç olarak da El-Khalifa ve El-Jalahima Kuveyt topraklarını terk ederken Kuveyt'in gelecek kaderini tayin eden aile, kabile içi siyasi yarıştan galip çıkan El-Sabah olmuştur.

2.Petrol Öncesi Kuveyt Siyasi Yaşamı

Ayrı bir siyasi varlık olarak ortaya çıktığı 18. yüzyıldan itibaren Kuveyt, 20. yüzyılın başına kadar Osmanlı'nın etkisi altında varlık gösterdiğinden ve 1914 yılına gelindiğinde de resmen İngiliz koruması altına girdiğinden dış egemenliğini 1961 yılına kadar sağlayamamıştır (El-İbrahim, 1975, s. 21). Ancak iç politik hayat açısından bakıldığında 18. yüzyıldan itibaren Kuveyt, birçok komşu devletin aksine özerk siyasi ve toplumsal bütünlük oluşturmuştur (Crystal, 1994, s. 54). Diğer taraftan bölgedeki Osmanlı nüfuzuna ve 1899'da Kuveyt'in egemenliğini sınırlayacak nitelikteki İngiltere ile yapılan anlaşmaya rağmen I. Dünya Savaşı'na

kadar bağımsız bir varlık olarak hareket etmiştir. Çünkü İngiltere yalnızca Hindistan yolunu korumak ve diğer Avrupalı güçleri bölge dışında tutmak şeklindeki çıkarları tehlikeye girdiğinde Kuveyt'in siyasetine müdahil olduğundan ve Kuveyt de veraset konusunda kurumsallaşmış bir mekanizmayı içselleştirdiğinden İngiltere arka planda kalmayı tercih etmiştir (Crystal, 1990, s. 42).

Dış egemenliği bulunmayan Kuveyt, iç politik düzen açısından dönemine göre oldukça bağımsız olarak, yönetim anlayışını kendisi belirlemiştir. Kuveyt bağımsızlık tarihine kadar, Kuveyt Şeyliği adı altında yönetimin başında bir şeyhin bulunduğu, yönetim yapısı basit, geleneksel temele dayanan ve bu şekilde modern devlet sisteminin gelişmesine engel oluşturan kabile örgütsel düzeni kapsamında ilkel politik sisteme sahip olmuştur (El- İbrahim, 1975, s. 21; Crystal, 1992, s. 10; El-Omar, 1997, s. 48). Kuveyt yöneticisi Şeyh, toplumun diğer önde gelen ailelerinin görüşü alındıktan sonra yönetici aile konseyi tarafından seçilmiştir (Cordesman, 1997, s. 3). İlk yıllarda yönetici aile, günlük görüşmeler (meclis) yoluyla pazarda ya da kendi konutunda halkıyla yakın ilişki içinde toplumu yönetmiştir (Wilson, 1927, s. 252). Önemli kararları, güçlü ve zengin tüccarlar ya da tecrübeli kabile liderleri ile istişare ettikten sonra almıştır (Crystal, 1992, s. 71; El-Omar, 1997, s. 48). Bu şekilde Kuveyt'te ülke yönetimi istişare, konsensüs ve işbirliğine dayalı varlık göstermiş (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 57, 60) ve buna paralel yöneten ile yönetilen arasında karşılıklı bağımlılık yaratan yönetim anlayışı "ortak yönetim" petrol öncesi dönemde var olmuştur (Alnajjar, 2000, s. 243; Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 60). Kuveyt'in bu özelliğini ortaya koyacak şekilde Kuveytli tarihçiler de şehrin kurucularının dahil olduğu siyasetin katılımcı yapısına ve söz konusu kişilerin yöneticilerini seçtiğine vurgu yaparken 19. yüzyılda buraya seyahat eden Avrupalı gezginler, Kuveyt insanların dünyanın en özgür insanları olduklarını, yöneticilerin kendileri ile toplumun diğer liderleri arasındaki gönüllü iş bölümünü dahilinde şehri yönetme hakkı elde ettiğini belirtmişlerdir (Tetreault, 2000, s. 34). Bu açıdan bakıldığında Kuveyt'te yönetim kabile örgütsel düzeni kapsamında olmakla beraber yönetici aile otoriter anlayışla değil dönemine kıyasla oldukça demokratik denebilecek bir düzende toplum ile ortak siyasi yönetim anlayışını benimsemiştir.

Körfez Arap ülkeleri içinde ilk olmak üzere Ortadoğu'da katılımcı siyasetin eski tarihine sahip Kuveyt'te, Kuveytli -şehir devletinin en güçlü kabilelerinden oluşan konsey-iki yüzyıldan daha uzun bir süre öncesinde güce dayalı hükmetmek yerine kendilerine bireysel liderlik etmesi için El-Sabah ailesini seçmiştir (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 57). Sonuçta devletin kurucu unsuru olan toprak parçası (ülke), insan topluluğu (halk), egemenlik unsuru (iç egemenlik) Kuveyt için gerçekleşmiştir (Abdul Reda, 1991, s. 267). Artık Kuveyt siyasi varlık olarak kendini hissettirmeye başlamıştır. Yeni düzende yöneten ve yönetilen arasında, yöneticinin toplumun genel işleriyle ilgilenmesi ve yönetime ilişkin temel kararlarda halka danışması karşılığında (Salih, 1991, s. 47) yönetilenin üretimden, yönetici ve kurumlarına mali, kişisel ve siyasi destek vermekten sorumlu olacağını öngören zımni bir toplum sözleşmesi sağlanmıştır (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 59-60).

2.1.El-Sabah Ailesi

Modern Kuveyt siyaset ve tarihinin öncüleri yine Arap yarımadasından (Necd) 1716 yılında diğer kabilelerle birlikte buraya göç eden Adnani Arap kabilesine bağlı Anaza'nın Utubi boyundan gelen El-Sabah ailesi olmuştur. Aile 1750'lerde Kuveyt Şeyhliğini kurarak Kuveyt siyasi devletinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ahmad, 1992, s. 181). Göç edip yerleştikleri topraklarda güvenlik içinde yaşamak, işlerini sürdürmek için barışı devam ettirmek, uyuşmazlıkları çözmek, Osmanlı İmparatorluğu, çevre kabileleri, diğer Körfez Şeyhlikleriyle ilişkileri sürdürmek ve gerekli diğer işleri yerine getirmek gibi konularda birine ihtiyaç duyan Bani Utub'un üç önemli ailesi, kabilenin yaşça büyükleri olan El-Sabah ailesini bu göreve

uygun görmüştür (Cordesman, 1997, s. 3; Tetreault, 2000, s. 33, 40).

Petrol öncesi dönemde gücü askeri, ekonomik ve dini işlevlerden ziyade politik temellere dayanan ve böylece Kuveyt siyasi yönetiminden sorumlu El-Sabah ailesi, 18. yüzyılın ortalarından günümüze kadar yaklaşık 250 yıldır iktidarı elinde tutmaktadır (Ayhan, 2011, s. 3; Crystal, 1992, s. 71; Marine Corps Intelligence Activity, 2003, s. 15). Geleneksel değerlere dayalı yönetim anlayışını devam ettiren El-Sabah ailesi, iktidarı zorla ele geçirmemiştir (Assiri, 1990, s. 2; Crystal, 1992, s. 10; Marine Corps Intelligence Activity, 2003, s. 15). Babadan oğula geçen kalıtsal veraset sistemine dayanmayan ve irsen intikal zorunluluğunun olmadığı yönetim anlayışında, geleneksel yöntemlerle yani yönetici El-Sabah ailesinden gerekli niteliklere sahip, liderlik vasfı taşıyan daha çok ailenin yaşça büyük üyeleri içinden bir kişi şeyh olarak atanmıştır (El-Omar, 1997, s. 50; Assiri, 1990, s. 2). Şeyh, kendi siyasi özerkliğinin sınırlanması anlamına gelecek şekilde aile konseyi tarafından kabile önderleri (kabile konseyi) ile önde gelen tüccar ailelerinin önerisi ile seçilmiştir (Crystal, 1994, s. 73; Tetreault, 2000, s. 34). Böylece 18. ve 19. yüzyıllar boyunca El-Sabah'ın zenginlik ve sosyal statü açısından diğer Bani Utub emsallerinden daha üstün olmadığı bir toplumsal anlayışta, yönetim divanlarına diğer Bani Utub aileleri de katılmıştır (Crystal, 1992, s. 71). Bu durum Kuveyt siyasi yapısının başında bulunan El-Sabah ailesinin mutlak gücünü sınırlamıştır. Yönetici aile gücünü askeri desteğine ihtiyaç duyduğu diğer kabilelerle ve ekonomik anlamda bağlı olduğu tüccar kesimiyle paylaşmak zorunda kalmıştır (Abu Hakima, 1983, s. 8).

Yönetim geleneğine paralel Kuveyt'in ilk Şeyhi El-Sabah ailesinin kurucusu Sabah I Bin Cabir Bin Adbi Sabah I, oligarşi anlayışı içinde kendi yaşlılarının seçtiği kabile seçimiyle iktidara gelmiştir (Tetreault, 2000, s. 34; El-İbrahim, 1975, s. 25). Sabah Bin Cabir'in ölümünden sonra yerine geçen ve aile iktidarının pekişmesine olanak veren oğlu Abdallah I Sabah, şehrin ileri gelen aileleri El-Khalifa ve El-Jalahima ile liderlik konusunda anlaşmazlık yaşadığından öncelikle iç sorunlarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere diğer yönetici iki ailenin şehri terk etmesiyle Abdallah I gücünü sağlamlaştırarak yönetimin tamamını El-Sabah ailesinin elinde toplamıştır. Abdallah I Sabah'ın halefleri de 19. yüzyıl boyunca Kuveyt içindeki El-Sabah üstünlüğünü pekiştirmek ve Kuveyt'in özerkliğini Arap ve Osmanlı komşularından korumak için uğraşmışlardır (Crystal, 1992, s. 9-11). El-Sabah ailesinin iktidarı tamamen ele geçirmesiyle Kuveyt, siyasi ve ekonomik hayatta hızlı kalkınma içine girerek daha kurumsallaşmış bir görünüm kazanmıştır (Monroe, 1954, s. 271). Özellikle bu süreçte Mübarek El-Sabah Kuveyt devletinin şekillenmesinde en etkili figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.(Büyük) Mübarek El-Sabah (1896-1915)

El-Sabah ailesi içinde tahta geliş biçimi ve icraatlarıyla tarihte en fazla dikkat çeken Büyük Mübarek El-Sabah ile Kuveyt modern tarihinin başladığı kabul edilmektedir (Crystal, 1992, s. 11). Mübarek, Kuveyt yönetim anlayışına uymayacak şekilde Mayıs 1896'da kardeşleri Jarah ve Muhammed'i öldürtüp bir çeşit darbeye iktidarı ele geçirmiştir (Salih, 1992, s. 66). Eski Şeyh Abdallah'ın ve kardeşleri o zamanki Kuveyt Şeyhi Muhammed ve Jarah'ın Osmanlı yanlısı politikalarından -özellikle Kuveyt'in Iraklaşma korkusu- hoşnut olmayan önemli kişi, kabile ve tüccarları etrafında toplayarak yaptığı darbeyi, kardeşi Şeyh Muhammed'in hiçbir maddi destek sağlamadan kendisini askeri amaçlarla Hasa ve Kuveyt'in iç bölgelerine sürgün etmesinin cevabı olarak gerçekleştirmiştir (Tetreault, 2000, s. 37-38; Crystal, 1992, s. 11-12; Tetreault, 2011, s. 75). Bu şekilde bugünkü emirlerin seçilme yöntemlerini belirleyen darbenin öncüsü Mübarek, Kuveyt tarihinde tahtı zorla ele geçiren ilk ve son kişi olmuştur (El-İbrahim, 1975, s. 39; Crystal, 1992, s. 12; Tetreault, 2000, s. 37).

Öncelikli olarak Mübarek, Kuveyt'i belirsiz Şeyhlikten özerk bir devlete dönüştürmeyi başarmıştır (Salih, 1992, s. 66). Genişleme yanlısı, oportünist ve otoriter politikacı Mübarek,

gücün yönetici ailenin elinde toplamasına olanak verecek şekilde bir taraftan muhalifleri tehdit ve sindirme yoluyla susturmuş, diğer taraftan kendisini destekleyen tüccarların siyasi gücünü kontrol etmeye çalışmıştır (Tetreault, 2000, s. 39; Crystal, 1992, s. 14; Tetreault, 2011, s. 75). Geleneksel yönetim anlayışına uymayacak şekilde devlet kararlarını birçok etkili aileyi saf dışı bırakarak tek başına almaya başlamıştır (Crystal, 1992, s. 13). Bu uzantıda otoritesini sağlamlaştırmak için daha sonraki siyasi krizlerin tohumunu oluşturacak şekilde vergileri arttırmış, kent sermayesini kontrol etmek amacıyla Irak topraklarında bulunan ailesinin hurma bahçelerinden elde ettiği gelire ve İngiltere'nin maddi desteğine başvurmuştur (Tetreault, 2000, s. 39; Tetreault, 2011, s. 75). Böylece Mübarek, petrol çağında da devam edecek gücün yönetici aile elinde merkezileşmesi şeklinde önemli bir değişime yol açmıştır (Crystal, 1992, s. 13). Sonuç olarak Mübarek Kuveyt içinde mevcut olan istişare geleneğini tersine çevirerek halkın tepkisine yol açacak şekilde tüm gücü elinde toplamaya çalışmıştır.

Otoriter yapısına karşılık Mübarek devletin kurumsallaşması yolunda önemli adımlar atmış, bu uzantıda yeni devlet kurumları, siyasi ve ekonomik politikalar geliştirmiştir. Mübarek gerek cömertliğiyle sağladığı büyük ticari imtiyazlarla gerekse politik faaliyetleriyle siyasi özerklik ve zenginlik konusunda Kuveyt'i geliştirerek önemi az bir yerden gelişen, yaşanabilecek bir prensliğe çevirmiştir (El-İbrahim, 1975, s. 39; Tetreault, 2000, s. 37). O dönem bölgedeki korsanlık faaliyetlerinin Kuveyt için de tehdit oluşturması, İran'ın Basra işgalinin son bulmasıyla küçük Şeyhliği kullanan çöl kervanlarının sayısında azalma görülmesi sonucunda ciddi durgunluk yaşayan ekonomi Mübarek ile yeniden canlanmıştır (El-İbrahim, 1975, s. 33). Mübarek söz konusu dönemde ekonominin bölgesel bağımlılığını azaltarak İngiliz ticaret sistemine entegre olmasını sağlamış, aynı zamanda arttırmaya çalıştığı ancak başarısız olduğu vergilerle devletleşme sürecine katkı yapacak şekilde Kuveyt'te vergi toplayacak küçük bir bürokrasi doğurmuş ve bu uzantıda 1899'da İngiltere ile yaptığı anlaşma sonrasında deniz ve kara gümrüğü idarelerini kurmuştur (Crystal, 1992, s. 13-14). İlk hastane ve 1913'de El-Mübarek okulu özel girişimin desteğiyle Mübarek döneminde kurulmuştur (Salih, 1992, s. 70; Crystal, 1992, s. 14).

1915'de Mübarek'in ölümü ile yerine geçen ve 1917 yılına kadar iktidarda kalan oğlu Cabir, halkın hoşnutsuz olduğu konut ve emlak vergisini kaldırmıştır. Cabir'den sonradan iktidara gelen ve ülkenin ihtiyaç duyduğu güvenlik birimini oluşturan Selim'in 1921'de ölmesi üzerine yeğeni Ahmet (1921-1950) başa geçmiştir (Salameh ve El-Sharah, 2011, s.61-62; Crystal, 1992, s. 15-16).[‡] Selim'in ölümünün ardından çocukları yerine kardeşi Cabir'in ailesinden Ahmet Cabir'in seçilmesi El-Sabah ailesinde bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu tarihten günümüze kadar sürecek yeni bir veraset sistemi benimsenerek Şeyhlik birkaç istisna dışında sırasıyla Cabir ve Selim aileleri arasında dönüşümlü olarak devam ettirilmiştir. Böylece yeni veraset geleneğine göre Kuveyt Şeyhi Cabir ailesinden ise veliaht Selim soyundan olmuştur (Peterson, 2001, s. 173-174; Ayhan, 2011, s. 8; Crystal, 1990, s. 37). Bu yeni anlayışla Mübarek ailesinin kolu yönetimde hakim olmuş ve barışçıl halefet Kuveyt'te kısmen iç istikrar sağlamıştır (Cordesman, 1997, s. 4).

Petrol sonrası Kuveyt siyasi yaşamını etkileyecek şekilde söz konusu topraklarda siyasi süreci, El-Sabah ailesi yanında politik gücü bulunan özellikle tüccar sınıfı ve bazı önde gelen kabile liderleri şeklindeki iç siyasi dinamikler yönlendirmiş ve dengelemiştir (Alnajjar, 2000, s. 243).

[‡]Şeyh Ahmet yönetiminin iki önemli gelişmelerinden biri petrolün keşfi diğeri ise Meclis (Majlis) hareketleridir. Bir dizi tüccar liderliğinde başlayan isyan, Bani Utub elitleri arasındaki siyasi ilişkileri yeniden yapılandırarak kısa ömürlü parlamentonun kurulmasıyla başarıya ulaşmıştır (Bkz. Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 61-62; Crystal, 1992, s. 15-16).

2.2.Siyasi Yaşamın Diğer Aktörleri: Tüccar Sınıfı ve Kabileler

Petrol öncesi dönemde tüccar sınıfı ekonominin temel hakimini, işveren ve kentli grubu temsil etmiştir (Crystal, 1992, s. 72). Benzer etnik ve sosyal geçmişe sahip, ortak ekonomik çıkarlar etrafında bir araya gelmiş tüccarlar, Bani Utub soyundan, Sünni kimliğe sahip ve günümüz Kuveyt’inde Haddar olarak isimlendirilen yerleşik zengin ticaret ailelerinden meydana gelmiştir (Yom, 2011, s. 225; Longva, 2006, s. 173; Crystal, 1990, s. 37; El-Omar, 1997, s. 52). Özellikle 18. ve 19. yüzyıllar boyunca elit tüccar sınıfının daha da zenginleşmesine bağlı olarak Kuveyt, çöl ekonomisinin eşitlikçi yapı, norm ve değerlerinden pazar ekonomisinin daha az eşitlikçi yapı, norm ve değerlerine dönüşmüştür (Crystal, 1992, s. 73). Ticaret gemilerinin çoğunun ve deniz aşırı ticaret rotalarının hakimi, inci avcılığı, gemi yapımı ve antrepo faaliyetleriyle uğraşan, verginin kaynağı, inci sektöründe çalışan işgücünü kontrol eden ticari elitler (Hanieh, 2011, s. 41; Yom, 2011, 225), kendilerinin mali desteğine bağımlı bulunan şeyhin mutlak gücünü sınırlayacak şekilde toplumsal düzende söz hakkı elde etmişlerdir (Alnajjar, 2001, s. 190; Crystal, 1990, s. 33; Tetreault, 2011, s. 75). Sahip oldukları büyük servetlerle ekonomik hiyerarşinin zirvesinde bulunmaları El-Sabah ailesini yalnızca eşitler arasındaki ilk olarak görmelerine yol açmıştır (Hanieh, 2011, s. 41; Yom, 2011, s. 225). Kısacası ekonomik güç tüccarlar, yönetici üzerinde baskı aracı olarak kullanabileceği önemli bir zenginliğe sahip olmuş ve böylece yöneticinin baskıcı politikalarını ve ölçüsüz vergilendirmesini engelleyebilmişlerdir (Tetreault, 2000, s. 36; Foley, 2010, s. 16).

Kuveyt içinde ortak yönetim anlayışının gelişmesine yol açacak şekilde (Monroe, 1954, s. 271), şehir devletinin bekası için ihtiyaç duyduğu geliri karşılamak için tüccarlara bağımlı olan yönetici sınıf ile zenginliği yöneticilerin uygulayacağı politikalara bağımlı olan söz konusu tüccarlar arasında özel ilişki kurulmuştur.[§] İlişkide El-Sabah ailesinin siyasi özerkliği sınırlanacak şekilde tüccarların topraklarının güvenliğini sağlamak ve ilişkilerini sürdürmek karşılığında yönetici aile, gümrük vergileri, verilen avanslar ve hediyelerle tüccar sınıfı tarafından finanse edilmiştir (Monroe, 1954, s. 271). Özellikle Kuveyt’in çöle yakınlığı ve bir liman şehri olmasının rejimin imkanlarını sınırlaması El-Sabah ailesinin siyasi gücünün ekonomik gücü elinde bulunduran tüccar sınıfıyla bölüşülmesini zorunlu kılmıştır (Yom, 2011, 225; Crystal, 1992, s. 18). Petrol öncesi Kuveyt siyasi tarihi de El- Sabah ve tüccarlar arasında yaşanan anlaşmazlık ve uzlaşmanın dalgalarıyla geçmiştir (Hanieh, 2011, s. 42). Bu dalga sirkülasyonu içinde yönetici aile ile tüccarlar arasındaki ilişki iç ve dış koşullara paralel kimi zaman yoğunlaşmış kimi zaman gevşemişse de söz konusu tüccarlar, gerek ticari gerekse yönetime ilişkin diğer önemli konularda danışılan etkisi büyük bir grup olarak önemli siyasi gücü temsil etmişlerdir (El-Omar, 1997, s. 52, 58).

Ticaretin yanında oluşturdukları belediye ve çeşitli kurullarla modern siyasi aktörler olarak tüccarlar, yöneticinin kamu danışmanlığı, haber sözcüsü, şeyhe refakat etme gibi görevler üstlenirken tüccarların siyasi yetkileri de seçilmiş istişare meclisi ve karşılıklı danışma geleneği aracılığıyla şeyh tarafından kabul edilmiştir (Crystal, 1990, s. 44-45; Foley, 2010, 16). Diğer taraftan söz konusu kesim, verdikleri avanslarla kendilerine borçlu bırakılan kentli işgücünün çoğunu kontrol etmişlerdir (Yom, 2011, s. 225; Crystal, 1992, s. 73). Böylece iş verdikleri işçilerin tam sadakatine sahip olduklarından önemli sosyal gücü de ellerinde tutmuşlardır (Tetreault, 2000, s. 39). Sonuç olarak rejimin geleceğini belirleyen ve gönüllü katkı sağlayıcılar şeklinde nitelendirilen tüccarlar (Yom, 2011, s. 225) 1930’lu yıllara kadar

[§]El-Sabah ailesi, Kuveytli tüccarların gerçekleştirdikleri yoğun ticaret hacmi, Kuveyt’in Arabistan’ın güney ve doğusundan Suriye’ye mal taşıyan kervanların konakladığı liman olarak kullanılmasının sağladığı karlar ve ek olarak inci avcılığının sağladığı gelir ile hızlı ekonomik büyüme elde etmiştir (Abu Hakima, 1983, s. 7).

devlet gelirlerinin ana kaynağı ve 1950'lere kadar Kuveyt'in başlıca işveren kesimi olmayı sürdürmüşlerdir (Tetreault, 2000, s. 37-39). Tüccarların her alandaki nüfuzu, Kuveyt siyasetinin çoğu zaman bir tüccar sınıfı tarafından yönlendirilmesi sonucunu doğurmuştur (Hanieh, 2011, s. 42). Tüccarlar vergi vermelerinin karşılığında politik yaşama dair görüş bildirme ayrıcalığına sahip olmuş, başka bir deyişle vergilerle siyasi gücü satın almışlardır (Crystal, 1992, s. 18). Karşılıklı çıkarıya dayalı yürütülen tüccar-El-Sabah ilişkisi, Kuveyt siyasi geleneğini günümüze kadar etkileyecek şekilde devam etmiştir. Ancak petrol öncesi dönemde ödedikleri vergiyle yöneticinin gelirinin büyük çoğunluğunu karşılayan tüccar sınıfının söz konusu durumu petrol ile değişmiş, şeyh ile tacir kesimi arasındaki ekonomik bağımlılık ilişkisi tersine dönmüştür.

Şeyhliğin asıl kurucuları Bani Utub, göçebe kabile ailelerinden meydana geldiğinden kabile değerleri günümüze kadar sürecek şekilde Kuveyt'te önemli rol oynamıştır (Crystal, 1992, s. 75; Marine Corps Intelligence Activity, 2003, s. 13). Böylece Kuveyt'e siyasi ve toplumsal yapı, modern devlet şekline uymayacak şekilde kabile organizasyonuna dayalı olarak gelişmiştir (El-Omar, 1997, s. 45; El-İbrahim, 1975, s. 21). Şeyh, oluşturulan konsey ve komitelerin tümünün ya da çoğunun başkanı olduğundan merkezîyetçiliğin kabile yapısı Kuveyt devletinin ortaya çıkış sürecinde etkili olmuştur (El-Omar, 1997, s. 48). Diğer taraftan grup kimliği kan bağı ilkesine bağlı olarak tabi olunan kabile ile tanımlandığından sosyal ilişkilerin, yükümlülüklerin, bağlılıkların ve üye statülerinin merkezinde kabile olmuştur (Tetreault, 2000, s. 43). Tüccar sınıfının aksine Kuveyt şehrinin kenar mahallelerinde ve çöl bölgelerinde yaşayan kabileler ekonomik merkezin dışında yer almışlardır (Crystal, 1992, s. 75; Yom, 2011, s. 225).

20. yüzyılda kabilelerle olan siyasi müttefikliğinin şekillenmesine zemin oluşturacak şekilde El-Sabah yönetimi, 17. yüzyılın ikinci yarısında yerleşik hayata geçen ve askeri yeteneği bulunan birçok kabileyle iyi ilişkiler sürdürmüştür (Crystal, 1992, s. 10). Çok az kaynağa ve askere sahip Kuveyt yöneticileri, kendi meşruiyetlerini güçlendirmek için kabile liderlerinin desteğini gerekli gördüğünden söz konusu kesimle özel ilişki kurmuş, özellikle ticaret kervanlarını korumak ve Arap baskıncıların akınlarını defetmek için silahlı hizmet sağlamak konusunda kabilelere ihtiyaç duymuştur (Yom, 2011, s. 225). Ancak rejimin geleneksel ayağını oluşturan söz konusu kabile desteği, kendilerine yapılan mali katkıya ve muameleye göre değişkenlik göstermiş olup kabileler müttefiklerini kolayca değiştirdiğinden yönetici-kabile ilişkisi kırılğan bir yapıda devam etmiştir (El-Omar, 1997, s. 52).

2.3. İlk Demokratik Deneyim: 1921 Meclisi

Kuveyt günümüz siyasi yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayan diğer bir siyasi deneyim tüccarların etkisiyle 1920'li yılların başında açılan ilk meclisidir. 20. yüzyılın başlarında El-Sabah ailesi, siyasi taleplerde bulunan kemikleşmiş kentli muhalefet hareketlerine sahne olmuştur (Yom, 2011, s. 222). Şeyh Mübarek döneminde İngiltere ile yapılan 1899 Anlaşması ile beraber Kuveyt'teki güç dengesinin değişerek ortak yönetim anlayışından dış güçler tarafından destek bulan bir çeşit otoriter anlayışa kayılması başta tüccar sınıfı olmak üzere Kuveyt'in etkili ailelerinin hoşnutsuzluğunun artmasına yol açmıştır (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 60). Gücü tek elde toplamaya çalışan Mübarek, bir taraftan kabilelerin desteğini sağlamlaştıran diğer taraftan tüccarların tepkisine yol açacak şekilde, kişisel harcamaları ve diğer Arap kabileleriyle savaştıkları Bedevi hizmetlilerinin askeri hareketliliğini sürdürmek için tüccarlardan daha fazla vergi talep etmiştir (Yom, 2011, s. 225). Bu uzantıda 1908'de Mübarek tüccarların işyerlerine yönelik kiralari arttırınca ve yeni gemi vergileri yanında gümrük vergilerini zorla toplamaya çalışınca iki taraf arasındaki gergin ilişkiler iyice bozulmuştur (Salih, 1992, s. 67; Crystal, 1992, s. 14; Tetreault, 2000, s. 37-39; Crystal, 1990, s. 41; Yom, 2011, s. 225). Ancak o dönem mevcut Suudi tehdidinin ve I. Dünya

Savaşı karşısında İngiltere'nin Osmanlıya akan malları önlemek amacıyla uyguladığı ablukanın Kuveyt'te yarattığı ekonomik kriz gibi dış güvenlik kaygılarının toplumu birleştirmesiyle iki kesim arasındaki gerginlik geçicidir (Crystal, 1990, s. 41).

Kuveyt'teki uzlaşma havası 1921'de Selim'in ölümüyle yeniden bozulmuştur. Mübarek'in ölümünün ardından çocuklarının hiçbir görüş alınmadan ve herhangi bir mücadele olmaksızın doğrudan başa gelmelerini yönetimin önemli güç elde etmesi şeklinde algılayan, böylesi gücü yöneticiye bırakmak istemeyen, yani El-Sabah ailesinin kendilerinden bağımsız nüfuz kazanmasını kabul etmeyen tüccarlar, Kuveyt'in ileri gelen vatandaşları arasında istişare sistemi kurulmasını talep etmişlerdir (Tetreault, 2000, s. 39). Tüccar sınıfının ileri gelenleri, 1921'de Şeyh Selim'in ölümünün ardından ülkenin yönetimine, özellikle şeyhin halefinin belirlenmesine yani veraset kararlarına tüccarların da dahil edilmesini öngören bir dilekçeyi El-Sabah ailesine sunmuşlardır (Crystal, 1992, s. 18; Crystal, 1990, s. 41). Tüccarlar, Mübarek'in uyguladığı vergi arttırma gibi politikalarla bir daha karşılaşmamak, gelecek ihlalleri önlemek, kısaca yöneticinin gücünü kontrol etmek adına yönetime gelen Şeyh Ahmet El-Cabir'den yasama ile iktidar arasında kesişen olarak görülebilecek resmi bir meclisin (Majlis) oluşturulmasını istemişlerdir (Tetreault, 2000, s. 39; Yom, 2011, s. 225).

Sonuçta eski ortak yönetim anlayışına dönük olarak 1921'de çok da başarı sağlamayan ancak Kuveyt demokratik deneyiminin başlangıç noktası sayılan, atanmışların yer aldığı Danışma Meclisi oluşturulmuştur (Alnajjar, 2000, s. 243). Meclis, toplumda önde gelen on iki kişiden meydana gelmiştir (Crystal, 1990, s. 41; Crystal, 1992, s. 18). Muhalefetin önde gelen tüccarları, kurulan meclisin onayından sonra yöneticinin başa gelebileceği konusunda ısrarcı olmuştur (Tetreault, 2000, s. 39). Siyasi yönetimde mevcut istişare geleneğinin sürdürülmesine yönelik olarak Ahmet Cabir, meclisin kurulmasından sonra söz konusu kişileri toplayarak bütün önemli konularda kendilerine danışacağını ve yeni meclisle beraber çalışacağını sözünü vermiştir (Crystal, 1990, s. 42; Crystal, 1992, s. 18). Meclis ciddi başarı elde edememekle beraber El-Sabah ailesinin gücün kaynağının halk olduğunu, yasamanın tek gücü meclisin onaylamadığı her türlü anlaşma ve imtiyazın geçersiz sayılacağını kabul etmesini sağlamıştır (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 61; Salih, 1991, s. 52).

Ahmet Cabir'in kısa bir süre sonra ölmesi karşısında geleceği tehlikeye giren meclis, Şeyh'in ölümünü takip eden iki ay içinde iç çekişmelere kurban giderek kaldırılmıştır (Crystal, 1990, s. 36, 42). Özellikle El-Sabah ailesi tarafından İngiltere'ye verilen petrol imtiyazları meclis tarafından sorgulanmaya başlayınca İngiltere'nin de desteğiyle Şeyh tarafından dağıtılmıştır (Salameh ve El-Sharah, 2011, s. 61; Salih, 1991, s. 52). Şeyh Mübarek tarafından başlatılan artan orandaki otoriter yönetime tüccarların gecikmiş bir cevabı olan meclis, tüccarları resmi, kurumsallaşmış karar alma sürecine kalıcı olarak enjekte etmeyi başaramamışsa da yüksek oranda siyasallaşmış ve örgütlenmiş bir tüccar toplumu yaratmıştır (Crystal, 1992, s. 18; Crystal, 1990, s. 42). Demokratik norm açısından ilk resmi girişimi temsil eden meclis, Kuveyt'te temsili hükümetin kurulması için devrimden ziyade reform şeklinde kendini gösterecek sonraki siyasi taleplere örnek teşkil etmiştir (Tetreault, 2000, s. 40; Crystal, 1992, s. 18). Söz konusu meclis Kuveyt toplumu içinde erken dönem siyasi farkındalık yaratarak petrol sonrasında oluşabilecek otoriter adımların engellenmesinde önemli ilk adımı oluşturmuştur.

Sonuç

18. yüzyılın ortalarından itibaren bağımsız bir siyasi varlık olarak ortaya çıkan Kuveyt'in kuruluş sürecinde El-Sabah ailesinin de dahil olduğu Bani Utub kabilesi önemli rol oynamıştır. Bani Utub kabilesini meydana getiren aileler yönetici olarak El-Sabah ailesini seçmişlerdir. El-Sabah ailesi yönetimi zorla ele geçirmeyip diğer ailelerin görüşü dahilinde iktidara geldiğinden mutlak monarşi kuracak bir güce sahip olamamıştır. Diğer taraftan El-

Sabah ailesinin ciddi bir zenginliğe de sahip olmaması ve söz konusu topraklarda ekonominin sınırlılık göstermesi, o dönem ekonominin motoru olan aydın tüccar sınıfının söz konusu ailenin gücünü sınırlamasına yol açmıştır. Yönetici aile, siyasi gücünü devam ettirmek konusunda ihtiyaç duyduğu gelirleri sağlamada tüccar sınıfına bağımlı olmuştur. Böylece, yukarıda da belirtildiği üzere El-Sabah ailesi yalnızca eşitler arasında ilk sırada yer almıştır. Kısacası 1921 Meclis deneyiminde de görüldüğü üzere o dönem ülke yönetimi monarşik olmaktan ziyade ortak yönetim anlayışı kapsamında yöneticinin seçimi de dahil olmak üzere yöneten ve yönetilen arasındaki istişareye dayalı yürütülmüştür. Diğer taraftan kabile anlayışın toplumun temel değerini oluşturması ve El-Sabah ailesinin ülke güvenliğini sağlamak konusunda tüccar sınıfı dışında kalan ve ülkenin daha yoksul kesimini oluşturan kabilelerin desteğine her zaman ihtiyaç duyması, askeri güç kabilelerin ve kabile değerlerin politik süreçte etkili olmasını beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak petrol öncesi dönemde ekonomik ve askeri gücü elinde barındıran sırasıyla tüccar sınıfı ve kabile liderlerine danışma geleneği yönetici aile El-Sabah'ın gücünü önemli ölçüde kısıtlamıştır. Günümüz Kuveyt'in monarşik yapısına rağmen meclisi ve anayasayı barındırması, ağır aksak işlemesine rağmen halkın siyasi sisteme dahil edilmesi sahip olunan ortak yönetim geleneğinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortak yönetim anlayışı halkın siyaset sahnesinden silinmesinin önüne geçen önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır. Petrol sonrası dönemde ekonomik, sosyal ve siyasal güç gibi her alanda dengeler tamamen El-Sabah ailesinin lehine değişmiş olmakla beraber petrol öncesi yerleşik siyasi kültür tamamen değiştirilememiştir.

KAYNAKÇA

- Abdul Reda, A. R. (1991). A Summary of The Legal and Judicial System in The State of Kuwait. *Arab Law Quarterly*, 6(3), 267-279.
- Abu Hakima, A. M. (1983). *The Modern History of Kuwait: 1750-196*. London: Luzag.
- Ahmad, F. (1992). A Note on the International Status of Kuwait before November 1914. *International Journal of Middle East Studies*, 24(1), 181-185.
- Alnajjar, G. (2000). The Challenges Facing Kuwaiti Democracy. *Middle East Journal*, 54(2), 242-258.
- Alnajjar, G. (2001). Human Rights in A Crisis Situation: The Case of Kuwait after Occupation. *Human Rights Quarterly*, 23(1), 188-209.
- Anthony, J. D. ve Hearty, J. A. (1980). Eastern Arabian States: Kuwait, Bahrain, Qatar, the United Arab Emirates and Oman. D. E. Long ve B. Reich (Der.), *The Government and Politics of the Middle East and North Africa* içinde (ss. 129-163). Colorado: Westview Press.
- Assiri, A. (1990). *Kuwait's Foreign Policy: City-State in World Politics*. USA: Westview Press.
- Ayhan, V. (2011). Kuveyt Emirliği ve Türkiye: Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesinin Odağındaki Bir Krallık. *IMPR Rapor*, 5, 1-24.
- Cordesman, A. H. (1997). *Kuwait: Recovery and Security After the Gulf War*. USA: Westview Press.
- Crystal, J. (1990). *Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar*. London: Cambridge University Press.
- Crystal, J. (1992). *Kuwait: The Transformation of an Oil State*. USA: Westview Press.
- Crystal, J. (1994). Kuwait. H. C. Metz (Der.), *Persian Gulf States: Country Studies/Area Handbook Series* (3. bs.) içinde (ss. 41-105). Washington: Federal Research Division. of Library of Congress,

- El-İbrahim, H. (1975). *Kuwait: A Political Study*. Kuwait: Kuwait University.
- El-Omar, F. A. (1997). *Bureaucracy, State and Development in Kuwait and Arab Gulf States: A Comparative Study*. Pakistan: Institute of Policy Studies.
- El-Sabah, Y.S.F. (1980). *The Oil Economy of Kuwait*. London: Kegan Paul Int. Td.
- Foley, S. (2010). *The Arab Gulf States: Beyond Oil and Islam*. USA: Lynne Rienner Publishers.
- Hanieh, A. (2011). *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*. (B. Ahıska ve S. Doğan, Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Longva, A. N. (2006). Nationalism in Pre-Modern Guise: The Discourse on Hadhar and Badu in Kuwait. *International Journal of Middle East Studies*, 38(2), 171-187.
- Marine Corps Intelligence Activity. (2003). Cultural Intelligence For Military Operations: Kuwait. *M CIA*, 1-20.
- Middle East Research and Information Project (1975). Kuwait. *MERIP Reports*, 36, 5-6.
- Monroe, E. (1954). The Shaikhdom of Kuwait. *Royal Institute of International Affairs 1944*, 30(3), 271-284.
- Ok, S. T. ve Sobutay, T. (1999). *Kuveyt Ülke Etüdü*. 13, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Peterson, J. E. (1991). The Arabian Peninsula in Modern Times: A Historiographical Survey. *American Historical Review*, 96(5), 1435-1449.
- Peterson, J. E. (2001). Succession in the States of The Gulf Cooperation Council. *The Washington Quarterly*, 24(4), 173-174.
- Salameh, M. T. B. ve El-Sharah, M. K. (2011). Kuwait's Democratic Experiment: Roots, Reality, Characteristics, Challenges and the Prospects for the Future. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 5(3), 57-81.
- Salih, K. O. (1991). Kuwait: Political Consequence of Modernization, 1750-1986. *Middle Eastern Studies*, 27(1), 46-66.
- Salih, K. O. (1992). The 1938 Kuwait Legislative Council. *Middle Eastern Studies*, 28(1), 66-100.
- Tetreault, M. A. (2000). *Stories of Democracy: Politics and Society in Contemporary Kuwait*. New York: Columbia University Press.
- Tetreault, M. A. (2011). Bottom-Up Democratization in Kuwait. Tetreault, M. A., G. Okruhlik ve A. Kapiszewski (Der.), *Political Change in the Arap Gulf States, Stuck in Transition* içinde (ss. 73-97). USA: Lynne Rienner Publish.
- Wilson, A. (1927). A Periplus of the Persian Gulf. *The Geographical Journal*, 69(3), 235-255.
- Yom, S. L. (2011). Oil, Coalitions, and Regime Durability: the Origins and Persistence of Popular Rentierism in Kuwait. *Studies in Comparative International Development*, 46, 217-241.

SOĞMATAR ÇEVRESİ KAYA MEZARLARI

ROCK TOMBS AROUND SOĞMATAR

СКАЛЬНЫЕ КЛАДБИЩА В ОКРЕСТНОСТЯХ СОГМАТАРА

Yusuf ALBAYRAK* - Bahattin ÇELİK**

ÖZ

Şanlıurfa İli'nin 40 km. doğusunda ve güneydoğusunda yer alan Tek Tek dağları, Harran Ovasının doğu bölümünü sınırlayan kuzey-güney yönünde kalker platolardan oluşan bir tepeler silsilesidir. Tektek Dağları üzerinde Paleolitik dönemden itibaren pek çok iskân söz konusu olmuştur. Bu merkezlerden en önemlisi Soğmatar Antik şehri, Roma döneminde kutsal bir alan olması yanında bir nekropol alanı olarak da dikkat çekmektedir. Soğmatar Antik Şehri nekropolünde sayıları 72 olan kaya mezarları ilk olarak Erken Tunç Çağı'nda kireçtaşından ana kaya oyularak yapılmış ve Roma döneminde tekrar kullanım görmüştür.. Bu denli önemli bir merkezin çevresine etkisini ortaya koyabilmek için Soğmatar'ın yakın çevresinde yer alan kırsal alanlarda yüzey araştırmaları yapılmış ve köylerin çoğunda kaya mezarları tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kaya mezarları genellikle dromoslu ve tek odalıdır. Kimi mezarlarda dromoslar merdivenli, kimi mezarlarda ise düz olarak yapılmıştır. Bu mezarların tümü mimari özellik ve plan olarak Soğmatar'daki Roma dönemi kaya mezarları ile bire bir benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Soğmatar'da yer alan Silindir Planlı Anıt mezarların benzerleri de tespit edilmiştir. Soğmatar'daki Silindir Planlı Anıt mezarlar gibi kaya mezarının üstüne çapı 5-7 m arasında değişen yuvarlak planlı yapılar yapılmıştır. Bazen bu yapıların içine de mezar yerleştirilmiş olmakla birlikte çoğunlukla yuvarlak planlı yapıların altında bulunan kireçtaşı kayalar oyularak kaya mezarları yapılmaktadır. Yerleşim amaçlı Soğmatar çevresine gelen halkın, Soğmatar'ı kutsal bir alan ve nekropol alanı olarak kullanması yanında, yerleştikleri köylere de Soğmatar'daki kaya mezarlarına benzer mezarlar yapmış olduğunu görmekteyiz. Şanlıurfa kent merkezinde yer alan Kale Eteği Nekropolü ve Kızılkoyun Nekropolü'nde yer alan kaya mezarları Soğmatar ve çevresindeki kaya mezarları ile birebir benzerlik gösterirler.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Soğmatar, Kaya Mezarı, Roma Dönemi, Nekropol, Anıt Mezar.

ABSTRACT

40 km from Sanliurfa Province. Tektek mountains, located to the east and southeast, consist of hills consisting of limestone plateaus in the north-south direction that limits the eastern part of the Harran Plain. From the Paleolithic period on the Tek Tek Mountains there have been many settlements. The most important of these centers is the ancient city of Sogmatar, a sacred area during the Roman period, as well as a necropolis area. The rock Tombs, which were numbered 72 in the Sogmatar Ancient City necropolis, were first carved from the limestone bedrock in the Early Bronze Age and were reused in the Roman period. In order to demonstrate the effect of such an important center on the surrounding area, surveys were carried out in rural areas in the vicinity of Soğmatar and rock tombs were identified in most of the villages. These rock tombs are generally with one-roomed and dromos. In some tombs, the dromos are made with stairs and in some graves are flat. All these tombs are similar to the Roman period rock tombs in Soğmatar. In addition, similar resemblances of Cylinder Planned Tombs in Soğmatar were determined. Cylinder Planned monumental tombs on the top of the rock tombs on the top of the tombs ranging from 5-7 m in diameter planned structures were made. Sometimes the grave is placed inside these structures, but mostly limestone rocks under rounded structures are carved rock tombs are made. We see that the people who came to the vicinity of Soğmatar for settlement purposes used the Soğmatar as a sacred area and necropolis area and built tombs similar to the rock tombs in Soğmatar to the villages where they settled.

* ORCID: 0000-0002-2001-6718 Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 68100-AKSARAY. albayrakusuf55@hotmail.com

** ORCID: 0000-0001-8386-0062 Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 76000-IĞDIR. bahattin.celik@igdir.edu.tr

The rock tombs in the Necropolis and the Necropolis of the Kızılkoyun Necropolis in the city center of Şanlıurfa show the similarity to the rock tombs of Soğmatar and its surroundings.

Key Words: Soğmatar, Rock Tombs, Roman Age, Necropolis, Mausoleum.

АННОТАЦИЯ

В 40 км. на востоке Шанлыурфы и юго-востоке гор Тек Тек, в восточной части долины Харран, разделяющая северо-восточную часть, на известнякой протформе располагается целая горная гряда. Имеется много мнений о поселениях у подножия гор Тек Тек периода палеолита. Наше внимание привлекает сакральный некрополь, который располагается в древнем городе Согматар и принадлежит временам Римской Империи, Некрополь древнего города Согматар насчитывает 72 скальных гробниц, относящихся в бронзовому веку, изготовленных из известняка и вырубленные в скале, впоследствии они использовались в эпоху Римской империи. Следует отметить, что вначале эти гробницы раннего бронзового века были известны как захоронения Римского периода. Для того, чтобы подтвердить, что гробницы Согматара являются важным центром, были проведены исследования в сельских районах в окрестностях Согматара, и в большинстве деревень были обнаружены скальные гробницы. В ходе наблюдений было выяснено, что скальные гробницы традиционно состоят из одной комнаты и трех. Некоторые захоронения имеют ступенчатые проходы, некоторые же сделаны на ровной поверхности. Все гробницы Согматара имеют свои особенности, однако очень схожи с гробницами Римского периода. В частности, в результате исследований выяснилось, что кладбище Силиндир в Согматаре имеет аналоги. На кладбище Силиндир в Согматаре на гробницах сделаны выемки размером 5-7 см. Под некоторыми могилами вырезаны известняковые скамьи. Мы видим, что люди использовали Согматар и его окрестности в качестве священного места захоронения и высекали скальные гробницы. Скальные гробницы в центре города Шанлыурфа, находящиеся некрополю подножия крепости и некрополь Кызылкойюни имеют много сходств.

Ключевые слова: Шанлыурфа, Согматар, скальные гробницы, Римский период, некрополь, Мавзолей.

1. Giriş

Antik Dönemde Edessa Krallığı (Duval 1975, 36) sınırları içerisinde yer alan Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa İli'nin 60 km. güneydoğusunda, Harran İlçesi'nin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek Dağları'nda önemli pınarların bulunduğu bir yerde bulunmaktadır (Albayrak v.d. 2019, 264). Özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay tanrısı Sin'e tapınım merkezi olarak ön plana çıkan Soğmatar, Erken Tunç Çağı ve Roma dönemlerinde Nekropol alanı olarak da kullanılmıştır. Soğmatar'a girişte sağdaki alçak tepenin güney eteklerinde bulunan Nekropol alanında sayıları 72 olan kaya mezarlarının dışında, 15 alçak tepe üzerinde 17 kaya mezarı yer alır. Bu mezarlardan 22 tanesi nekropol alanında, 17 tanesi de nekropol alanı dışındaki tepelerde yer almak üzere, 39 adet kaya mezarı Roma Dönemi kaya mezar mimarisi planı göstermektedir. Nekropol alanında yer alan diğer 50 mezar ise Erken Tunç Çağı kaya mezarı planını yansıtır. Bu denli önemli bir merkezin yakın çevresinde benzer merkezlerin de olabileceği düşüncesi ile Soğmatar'ın dört bir yanında yer alan 21 köyde yapmış olduğumuz araştırmalarda kaya mezarları, ana kayaya oyulmuş yaşam mekânları ve silindirik mezarlar tespit edilmiştir (Resim 1). Bu mezarların bazıları girişine kadar toprak dolu olduğu için planları hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Ancak içine girilebilen kaya mezarları detaylı şekilde değerlendirilmiştir.

2. Soğmatar Çevresinde Bulunan Köylerdeki Kaya Mezarları

2.1. Büyük Arpalı Mezrası

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde yer alan Büyük Arpalı Mezrası'ndaki kaya mezarı dromosu olmayan, tek odalı ve 3 Arcaseliumludur. Giriş 1.90 m. yüksekliğinde ve 0.90 m. genişliğindedir. Kapı girişinden basamaksız olarak girilen oda 2.80x2.90 m. ölçülerinde ve 1.70 m. yüksekliğindedir. Arcaseliumlar tahrip edilmiş durumdadır.

2.2. Aşağı Yazıcı Köyü

Yağmurlu Köyü'nün doğusunda yer alan Aşağı Yazıcı Köyü'ndeki kaya mezarı dromoslu, dik 4 basamaklı, tek odalı kaya mezarıdır. Kapı girişinden basamaksız olarak girilen oda 3.00x3.20 m. ölçülerinde ve 1.90 m. yüksekliğindedir. Mezar odasında 2 adet 1.5m. boyutunda 60 cm. eninde nişler bulunmaktadır. Mezarın girişi güneye bakmaktadır.

2.3. Yukarı Yazıcı Köyü

Yağmurlu Köyü'nün doğusunda yer alan Yukarı Yazıcı Köyü'ndeki kaya mezarı merdivenli dromoslu ve tek odalıdır. Dromos merdiven sayısı 5'tir. Dromos uzunluğu 2.50 m. genişliği ise 1.20 m.'dir Giriş 1.60 m. yüksekliğinde ve 0.80 m. genişliğindedir. Kapı girişinden basamaksız olarak girilen oda 2.50x2.80 m. ölçülerinde ve 1.70 m. yüksekliğindedir. 3 Arcaseliumlu olan mezardaki Arcaseliumlar tahrip edilmiştir.

2.4. Halime Köyü

Yağmurlu Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan Halime Köyü'ndeki kaya mezarı dromoslu merdivenli tek odalı ve 3 Arcaseliumludur. Dromos uzunluğu 3 m. genişliği ise 1.20 m.'dir. Merdiven sayısı 5'tir. Giriş 1.70 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. genişliğindedir. Mezar odası 2.80x3.00 m., yükseklik ise 2.20 m.dir. Arcaseliumlar son

derece düzgün yapılmıştır. Arcaselium uzunluğu 2.00 m. yüksekliği 0.80 m. ve derinliği ise, 0.75 m.'dir. Mezar girişi güneye bakmaktadır (Resim 2).

2.5. Sarıtaş Köyü

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde yer alan Sarıtaş Köyü'nde de, 2 adet kaya mezarı yer alır. Mezarlardan biri tamamen toprak ile kapalıdır. Diğer mezar, dromoslu iki odalı, 2 Arcaseliumlu ve duvarlarda nişleri olan bir plan gösterir. Merdivensiz olan dromos uzunluğu 4 m. genişliği ise 2.20 m.'dir. Giriş 1.80 m. yüksekliğinde ve 1.20 m. genişliğindedir. Girişteki mezar odası 8.80x9.00 m., yükseklik ise 2.30 m.'dir. Girişin hemen karşısında kubbe biçimli Arcaselium bulunmaktadır (Resim 3). Girişin sağındaki duvar sonunda bir Arcaselium yer alır. Yine bu duvarda bir kapı açıklığı ile bir odaya geçiş sağlanır. Dikdörtgen biçimli geçişin bölmelerle ayrılmış üç adet penceresi bulunmaktadır. Söz konusu geçişle ulaşılan oda içinde de bir geçiş daha vardır. Tam ortasında yukarıya doğru bir havalandırma deliği bulunmaktadır. Bu mezar doğu batı yönünde uzanmaktadır.

2.6. Uluhan Köyü

Yağmurlu Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan Uluhan Köyü'nde 7 adet kaya mezarı yer alır. Bu mezarların ikisi hariç hepsi mezar girişine kadar toprak ile doludur. İçine girilebilen ilk kaya mezarı, 2 odalı ve 5 Arcaseliumludur. 2 m. uzunluğunda, 1.50 m. genişliğindeki merdivensiz dromos ile mezar girişine ulaşılır (Resim 4). Giriş 1.40 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. genişliğindedir. Giriş hemen solunda kapı taşının yerleştirildiği girinti yer alır. Kapı girişinden basamaksız olarak girilen oda 3.20x3.30 m. ölçülerinde ve 1.80 m. yüksekliğindedir. 3 Arcaseliumlu olan bu odanın doğusunda yer alan Arcaseliumun olduğu duvara bir kapı girişi açılmış ve doğu yönüne bir mezar odası daha eklenmiştir. Bu giriş oldukça özensiz yapılmış olup, 1.20 m. yüksekliğinde ve 0.60 m. genişliğindedir. Bu mezar odası 3.10x3.00 m. ölçüsünde ve 1.70 m. yüksekliğindedir. Bu odada 3 Arcaselium yer alır. Arcaselium uzunlukları birbirine yakın ölçülerde olup, uzunlukları 2.10 m. yükseklikleri 0.80 m. ve derinlikleri de 0.70 m.'dir. Diğer mezar ise, dromoslu, tek odalı ve 3 Arcaseliumludur. 2.40 m. uzunluğunda ve 1.60 m. genişliğindeki basamaksız dromos dan mezar girişine ulaşılır. Mezar girişi 1.60 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. genişliğindedir. Bu girişin solunda kapı taşı yerleştirildiği yerde in situ olarak durmaktadır. Basamaksız girilen mezar odası 2.80x2.60 m. ölçülerinde ve 2.00 m. yüksekliğindedir. 3 Arcaselium ölçüleri de birbirine eşit yapılmıştır. Arcaselium uzunluğu 2.20 m., yüksekliği 0.80 m. ve derinliği 0.70 m.'dir.

2.7. Sarpdere Köyü

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde kuzey sınırında yer alan Sarpdere Köyü'nde ise, oldukça yüksek girişli 3 adet kaya mezarı yer almaktadır. Mezarlardan biri köyün kuzeyinde yer almaktadır ve girişi kuzeybatıdandır. Dromoslu merdivensiz tek odalı ve 3 Arcaseliumludur. Dromos uzunluğu 4.20 m. genişliği ise 1.80 m.'dir. Giriş 1.60 m. yüksekliğinde ve 0.80 m. genişliğindedir. Mezar odası 2.60x2.80 m., yükseklik ise 2.00 m.'dir. Arcaselium uzunluğu 2.10 m. yüksekliği 0.80 m. ve derinliği ise, 0.70 m.'dir.

Köyün kuzeyinde yer alan diğer mezarın girişi güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Merdivensiz dromoslu ve tek odalıdır. Dromos uzunluğu 2.10 m. genişliği ise 1.40 m.'dir. Giriş 1.50 m. yüksekliğinde ve 0.70 m. genişliğindedir. Mezar odası 2.50x2.60 m., yükseklik ise 2.20 m.'dir. Mezar odasının karşı duvarına Arcaselium açılmaya çalışılmış ancak yarım bırakılmıştır. Mezarın karşı, batı ve doğu tarafında olmak üzere üç tarafta yazılar, çeşitli işaretler ve semboller bulunmaktadır. Duvarlar üzerinde saptanan sembollerden önemlisi güneş kursu sembolüdür. Doğu duvarında çok sayıda haç motifi çizilmiştir. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olarak sivilize güneş motifi bulunmaktadır. Diğer mezar ise, girişine kadar toprak ile doludur.

2.8. Karahisar Köyü

Yağmurlu Köyü'nün kuzeybatısında yer alan Karahisar köyünde 2 mezarı yer alır. Mezarın biri girişine kadar toprak ile doludur. Diğer kaya mezarı dromoslu olmayan, tek odalı 3 Arcaseliumludur. Kayalık tepenin yamacına yapılan kaya mezarına girişte solda kapı taşının yerleştirildiği girinti yer alır. Girişin üzerinde yağmur sularına önlem olarak saçaklık benzeri bir bölüm yapılmıştır. Saçaklık üzerindeki oyuklar sayesinde yukardan akan yağmur suları kaya mezarının girişine ulaşmadan yanlardan tahliye edilmektedir. Giriş kısmı 1.80 m. yüksekliğinde ve 1.50 m. genişliğindedir. Basamaksız girilen mezar odası 2.50x2.70 m. ölçülerinde ve 1.80 m. yüksekliğindedir. Arcaselium ölçüleri aynı olup, uzunlukları 2.20 m., yükseklikleri 0.80 m. ve derinlikleri 0.60 m.'dir (Resim 5). Bu kaya mezarları yanında, Soğmatar'ın kuzeydoğusunda yer alan Altıtepe Köyü'nde 5 adet üzeri tamamen toprakla örtülü kaya mezarı, Soğmatar'ın kuzeyinde yer alan Ağaçalı Köyü'nde 1 adet kaya mezarı, Soğmatar'ın batı sınırında yer alan Kırçıçeği Köyü'nde 1 adet kaya mezarı ve Soğmatar'ın batı sınırında olan Uğurlu Köyü'nde 1 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Ancak bu mezarlarının tümü girişlerine kadar toprak ile dolu olduğu için mezar mimarisi hakkında bilgi sahibi olunamamıştır.

2.9. Selamet Köyü Kasr Mevkii

Tektek Dağları içinde, Yağmurlu köyünün 25 km kuzeyinde yer alan Selamet Köyünün 2 km kuzeyinde Kasr Mevkii denen küçük bir Roma Dönemi yapısının kuzey kenarında yer alır (Çelik 2014, 315). Burada, iki adet kaya mezarı yer almaktadır. Her ikisinde de birer adet Arcaselium bulunur (Resim 6).

2.10. Kapaklı Köyü Çoban Deresi Mevkii Kaya Mezarları

Tektek Dağları içinde, Yağmurlu köyünün kuzeyinde yer alan ve Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Kapaklı köyünün 2 km kuzeyinde ve aynı zamanda Çoban Deresi Boğazı'nın kuzeye bakan yamacında yer alır (Çelik 2015, 83; 2016, 413-414). Burada, büyük taş bloklardan yapılmış kule benzeri bir yapının temelleri, taş ocağı, kaya

mezarı, sarnıç ve Süryanice kitabeler yer almaktadır. Ayrıca, yerleşimde küçük bir mağara ve bu mağaranın içinde de bir su pınarı bulunmaktadır. Kaya mezarları iki tane olup her birinin üçer adet Arcaseliumu bulunur (Resim 7). Yerleşimde, erken Bizans ve Roma dönemine ait seramik parçaları tespit edilmiştir.

2.11. Kapaklı Köyü Kasr Mevkii

Şanlıurfa'nın 45 km doğusunda bulunan Kapaklı köyünün 1,5 km güneydoğusunda bulunur (Harita 1.19). Bu yapı da eski Çoban Deresi Geçidi içindeki vadide yer alır. Kuzeye bakan bir yamacın üzerine kurulmuş kare planlı bir yapıdır. Büyük taşlarla harçsız olarak yapılmıştır. Taşlardan birinin üzerinde 3 satırlık Süryanice bir yazıt tespit edilmiştir. Yapının arkasında iki adet taş ocağı bulunmaktadır. Doğudaki taş ocağının içinde bir Arcaseliumlu kaya mezarı yer almaktadır (Resim 8). Bu yapı da Roma dönemine ait bir yapıdır (Çelik 2018, 57).

2.12. Terzi Köyü Batı Mevkii Silindirik Mezar

Tektek Dağlarının kuzeydoğu ucunda, Soğmatar yerleşiminin kuzeyinde, Şanlıurfa Merkez ilçesinin 63 km. doğusunda yer alan Terzi Köyü'nün 1 km güneybatısında bulunur. Bu alana aynı zamanda Müslüm Erkut Eski Evi Mevkii de denilmektedir. Burada bir yamaç yerleşiminin kuzeyinde yer alan tepesinde 3 adet silindirik planlı mezarlar bulunmaktadır (Resim 9). Henüz tahrip edilmemiş silindirik planlı mezarlar, Soğmatar'daki Silindirik planlı mezarlarla aynı özellikte yapılmış mezarlar olması açısından önemli buluntulardır. Yapılan incelemede bu alanı içine alan yamaç yerleşiminin erken Bizans Dönemine de kullanılmış bir yer olduğu anlaşılmıştır (Çelik 2014, 314).

3. Sonuç ve Değerlendirme

Soğmatar'ın yaklaşık 50 km. çevresinde yer alan köylerde yapmış olduğumuz araştırmalarda, 20 köyde kaya mezarı tespit edilmiştir. Ancak bu köylerdeki mezarların girişlerine kadar toprak ile dolu olması nedeniyle, sadece 10 tanesindeki kaya mezarlarının planları hakkında bilgi sahibi olabildik. Buna göre, kaya mezarlarının tümü ana kaya oyularak yapılmış, merdivenli veya düz dromoslu ve 3 Arcaseliumludur. Bir mezar hariç tümü tek odalıdır. Ayrıca, Soğmatar'da yer alan anıtsal silindirik mezarların benzerlerine Terzi köyünün batısında rastlanmıştır. Bu silindirik mezarların çapları Soğmatar'daki mezarlarla aynı boyutta olup, sadece üst bölümündeki taşlar işlenmemiş taşlardan yapılmıştır. Bu silindirik planlı mezarlar henüz tahrip edilmemiş olup altta bulunan kaya mezarları da henüz açılmamıştır.

Kuzey Suriye'de Tunç çağından beri kullanılan kayaya oyulmuş mezar odaları ile Urartu kaya mezar geleneği Güneydoğu Anadolu bölgesini etkilemiştir (Van Loon 1968, 26). Erken ve Geç Demir Çağlarında yaygın olan kayaya oyulmuş oda mezarlar Frig ve Lidya bölgesinde görülmektedir (Sevin 1982, 238). Ancak oda mezarların tüm Demir Çağları içerisinde en iyi örneklerinin olduğu bölge Urartu bölgesidir. Urartular, Asur ve Kuzey Suriye ile olan ilişkileri sonucunda oda mezarlarını taklit ederek yoğun şekilde kullanmışlardır (Özgüç 1969, 26). Urartular sanatta olduğu gibi kaya mezar mimarisinde de Frigleri etkilemiştir (Forbes 1983, 93). Kaya mezar mimarisi Frig aracılığıyla Paphlagonia ve Lykia gibi bölgelere de aktarılmıştır (Haspels 1971, 13). Anadolu'da kayaya oyulmuş oda mezar türü zenginlik ve gösteriş kaygısı taşıdığından özellikle Roma çağında çok kullanılmıştır (Mansel 1971, 542). Gerek Soğmatar nekropolünde gerekse çevre köylerdeki dromoslu, tek odalı ve Arcaseliumlu kaya mezarlarının benzerlerini Termessos'da (Abbasoğlu 1987, 213-230), Çayönü tepesinde (Çambel-Braidwood 1980, 121-125), Burdur/Kıbyra'da (Başer 1990, 235), Kilikya Antiocho ad Cragum'da (Erdemgil-Özoral 1975, 60-65) görmekteyiz. Yine Şanlıurfa merkezde yer alan Kızılkoyun nekropolü ve Kale Eteği nekropolünde (Albayrak 2017, 270) benzer kaya mezar örneklerini görmekteyiz.

Mezar odaları yaklaşık kare planda olup, ölçüleri birbirlerine yakındır. Mezar odaları oldukça sade olup, herhangi bir mimari unsur ve süsleme yer almamaktadır. Mezarlar Soğmatar nekropolünde yer alan 22 kaya mezarı ile gerek plan gerekse ölçüleri bakımından birebir benzerlik göstermektedir. Soğmatar'a yakın olması nedeniyle ve mezar mimarilerinin benzerliği ile bu mezarları da Soğmatar kaya mezarları gibi Roma dönemine tarihlendirmek yerinde olacaktır.

Soğmatar kutsal alanı ve çevresi daha çok Roma dönemi buluntuları ile tanınan bir merkezdir (Albayrak 2010, 99-107; Albayrak & Mutlu 2015, 268; Albayrak 2015, 237-240; Albayrak 2016, 319-322). Tektek Dağları bölgesinde en baskın dönem Roma dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Soğmatar kutsal alanının Sin kültü ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır (Albayrak & Mutlu 2018, 144-133). Özellikle Roma döneminde, Soğmatar kutsal alanının antik Edessa kentine yakınlığı sebebiyle Soğmatar'da bulunan kaya mezarlarında etkileri görülmektedir (Albayrak 2017, 279-285; Albayrak 2018b, 535; Albayrak 2018a, 180-184). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar gerek Soğmatar kutsal alanında gerekse Uluhan Höyük'te yapılan çalışmalar bölgede sadece Roma döneminin olmadığını Tunç çağları ve Erken Demir çağlarının da olduğunu ortaya koymuştur (Albayrak 2018b, 535-537; Albayrak & Mutlu 2015, 259-268; Albayrak 2015, 237-241).

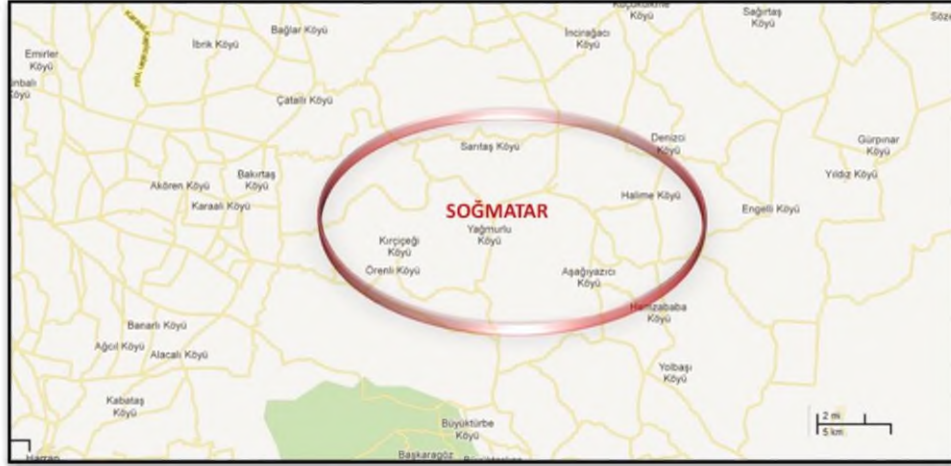
Kaynakça

- ABBASOĞLU H. (1987) "1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları", Arş. ST., No. 13, 203-215
ALBAYRAK Y. (2017) "Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı 36, 269-279

- ALBAYRAK Y., MUTLU S. İ., MUTLU S., ÇELİK B. (2019) “Soğmatar’da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Sayı 41, 263-274
- BAŞER, S. (1990) “1988-1989 Yılları Kibyra Kurtarma Kazıları” Mz. KK. Sm. I., 232-245
- ÇELİK B. (2014) “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013.”, 36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, II. Cilt, s. 311-328.
- ÇELİK B. (2015) “Şanlıurfa İli Yüzey Araştırması” Belgü Sayı II, s.87-108.
- ÇELİK B. (2016) “Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2014.”, 37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1-15 Mayıs 2015 Erzurum, II. Cilt, s. 409-426.
- ÇELİK B. (2018) “Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması, 2018” Karadeniz Sayı 40, s. 52-63.
- DUVAL R. (1975) HistoireD’édesse, Politique, Religieuse et Littéraire. Amsterdam
- ÇAMBEL H., BRAIDWOOD R. J. (1980b). “Çayönü Tepesi ve Hilar Mağaraları 1979 Yılı Çalışmaları”, Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, s. 121 – 125
- ERDEMGİL S. Ve ÖZORAL F. (1975) “Antiochia ad Cragum”, Türk Araştırma Dergisi XXII-2, 55-71
- FORBES T. B. (1983) Urartian Architecture, (BAR International Series 170), Oxford
- HASPELS C. H. E. (1971) The Highlands of Phrygia, Sites and Monuments, Vol. I-II, Princeton
- MANSEL A. M. (1971) Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- SEVİN V. (1982) Frigler, Anadolu’da Pers Egemenliği, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul
- ÖZGÜÇ T. (1969) Altıntepe II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- VAN LOON M. N. (1968) Urartian Art, İstanbul

Katkı Belirtme

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesine, Eyyübiye Belediyesine, Haliliye Belediyesine ve Karaköprü Belediyesine araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Resim 1. Soğmatar ve Yakın Çevresi Haritası (Haz. Semih Mutlu).

Resim 2. Halime Köyü Kaya Mezarı Girişi ve İçinin Görünümü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 3. Sarıtaş Köyü Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümünü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 4. Uluhan Köyü Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 5. Karahisar Köyü Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 6. Selamet Köyü Kasr Mevkii Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümü (Foto. B. Çelik).

Resim 7. Kapaklı Köyü Çoban Deresi Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümü (Foto. B. Çelik).

Resim 8. Kapaklı Köyü Kasr Mevkii Kaya Mezarı Girişi ve İç Bölümü (Foto. B. Çelik).

Resim 9. Terzi Köyü Batı Mevkii Silindirik Kaya Mezarı (Foto. B. Çelik).

SOĞMATAR'DA ETÇ IV DÖNEMİNE AİT PİŞMİŞ TOPRAK İKİ İNSAN FİĞÜRİ

TWO ANTHROPOMORPHIC CLAY FIGURINES FROM THE EBA IV PERIOD IN SOĞMATAR

ДВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ФИГУРЫ ТЕРРАКОТА IV-ГО ПЕРИОДА РАННЕГО БРОНЗОВОГО ВЕКА ИЗ СОГМАТАР

Süheyla İrem MUTLU*
Semih MUTLU**
Celal ULUDAĞ***

ÖZ

Bölgelere göre farklılık gösteren ve kendi içinde temel özelliklere sahip olan ve Eski Yakın Doğu kültürleri tarafından üretilen objeler arasında oldukça yaygın bir grubu oluşturan figürinler, kültürlerin ve kültürel ilişkilerin belirlenmesinde önemli konumda yer almaktadır. Kuzey Suriye yerleşimlerinde MÖ 3. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar yoğun kullanım görmüş olduğu bilinen ve belirli bir karakteristik özelliğe sahip olan konumuza ait Orta Fırat Bölgesi'ne ait pişmiş toprak figürinler, stilistik özellik olarak Suriye'nin diğer bölgelerinden ve Mezopotamya'daki yerleşimlerden ele geçen figürinlerden ayrılmaktadır. Soğmatar Nekropol Alanında, Erken Tunç Çağı IV evresine tarihlendirilen kaya oyuğu mezarların ikisinden ele geçen pişmiş toprak iki insan figürininin, Orta Fırat'ta ortaya çıkarılan figürinler ile stilistik olarak dikkat çekici ölçüde benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Soğmatar'dan ele geçen figürinlerin, bölgede Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısında yoğun olarak tespit edilen kuyu tipi kaya oyuğu mezarlar içerisinde ele geçmesi, söz konusu figürinlerin tarihlendirilmesi ve işlevselliği hakkında bilgi verir nitelikte değerlendirilebilir. Ayrıca Soğmatar'daki kaya oyuğu mezarlarda figürinler dışında ele geçen çanak-çömlek verileri ve diğer buluntu gruplarının da dönem olarak MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına ait özellikler taşıyor olması, bu figürinlerin tarihlendirilmesiyle ilgili de fikir yürütülmesine katkı sağlar niteliktedir. Ayrıca konumu itibarıyla kayalık bir alanda bulunan Soğmatar yerleşiminde ortaya çıkarılan kaya oyuğu mezarlardan ele geçen Erken Tunç Çağı'nın geç evresine ait, Orta Fırat özelliği gösteren bu pişmiş toprak figürinlerin varlığı, Soğmatar'ın Kuzey Suriye kültürünün yayıldığı alan içerisine girdiğini göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğmatar, Erken Tunç Çağı, Pişmiş Toprak, İnsan, Figürin, Kaya Oyuğu Mezar

ABSTRACT

The figurines, which differ according to the regions and have basic features in themselves and constitute a very common group among the objects produced by the cultures of the Ancient Near East, play an important role in determining the cultures and cultural relations. The antropomorphic clay figurines it is known to have been used extensively in the northern Syrian settlements from the middle to late phases of the 3rd Millennium BC and belonging to the Middle Euphrates, which have a certain characteristic feature, differ in stylistic features from the figurines recovered from other parts of Syria and from the settlements in Mesopotamia. It is seen that two antropomorphic clay figurines recovered from two of the rock-cut graves dated to the Early Bronze Age IV in the Soğmatar Necropolis area have stylistically similarities with the figurines uncovered in the Middle Euphrates. The fact that the figurines recovered from Soğmatar was found in the rock-cut tombs found in the second half of the Early Bronze Age in the region can be considered as providing information about the dating and functionality of these figurines. In addition, the fact that the pottery data obtained from the rock cave tombs in Soğmatar other than figurines and other finds belonging to the second half of the 3rd millennium BC in terms of period also contributes to the idea of dating these figurines. In addition, the presence of these terracotta figurines belonging to the Middle Euphrates in the later phase of Early Bronze Age, which was recovered from the rock-cut tombs unearthed in the

* ORCID: 0000-0001-7935-2890 Arş. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. suirem@gmail.com

** ORCID: 0000-0003-2920-6275 Öğr. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. semihmutlu@harran.edu.tr

*** Şanlıurfa Müzesi Müdürü, celaluludag63@hotmail.com

Soğmatar settlement in a rocky area, is also important in terms of the fact that Soğmatar entered into the area where Northern Syrian culture spread.

Key Words: Soğmatar, Early Bronze Age, Clay Figurine, Anthropomorphic, Rock-cut grave

АННОТАЦИЯ

Статуэтки, которые различаются по регионам и имеют в себе основные черты и составляют очень распространенную группу среди предметов, произведенных культурами Ближнего Востока. Они играют важную роль в определении культур и культурных связей. Терракотовые статуэтки из района среднего Евфрата, которые, как известно, широко использовались с середины до конца 3-го тысячелетия до н.э. в северных сирийских поселениях, как стилистическая особенность, отличаются от статуэток, найденных в других частях Сирии и от статуэток из поселений Месопотамии. Видно, что две терракотовые человеческие фигуры, найденные из двух вырубленных в скале гробниц, относящихся к раннему бронзовому веку IV в районе некрополя Соğматар, имеют стилистическое сходство со статуэтками, обнаруженными в районе среднего Евфрата. Тот факт, что статуэтки, извлеченные из Соğматар, были обнаружены в каменных полостях скважинного типа, которые были интенсивно использованы во второй половине раннего бронзового века, можно использовать для датировки и функциональности статуэток. Кроме фигурок и других находок, относящихся ко второй половине III тысячелетия до н.э., полученные данные о гончарном деле из могил скальных пещер в Соğматар, также способствует идее датирования этих фигур. Наличие этих поздне-терракотовых статуэток раннего бронзового века из могил поселения Соğматар, расположенном в скалистом районе указывает, что Соğматар входит в район распространения культуры северной Сирии.

Ключевые слова: Соğматар, ранний бронзовый век, терракота, человек, статуэтка, погребение в скале.

1. Giriş

Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tek Tek dağlarında önemli pınarların bulunduğu bir alanda bulunmaktadır (Albayrak 2010, 99; Albayrak-Mutlu 2014, 337; Albayrak-Mutlu 2015, 259; Albayrak 2015, 238; Albayrak-Mutlu 2018, 525; Albayrak 2019a, 651).

Erken Tunç Çağı'nda ve Roma Dönemi'nde Nekropol alanı olarak kullanılan Soğmatar, Özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay Tanrısı Sin'e tapınım ile ön plana çıkar. Bu tapınımı gösteren en önemli buluntu höyüğün güneyindeki tepenin kuzey ucundaki iki rölyef (Albayrak 2016, 318; Mutlu-Albayrak 2018, 139) ve bunların yanlarındaki Süryanice yazıtlardır.

Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla alçak tepeler şeklinde kayalıklardan oluşmaktadır (Albayrak-Mutlu-Mutlu-Çelik 2018, 265; Çelik-Albayrak 2019, 39). Alana girişte sağ taraftaki alçak tepenin eteklerinde bir Nekropol, daha ilerde bir höyük, höyüğün kuzey, güney ve batı yönündeki tepelerin üzerinde kaya mezarları yer almaktadır. Bu mezarlar, höyük etrafında bir daire çizer şekilde konumlandırılmıştır. Ayrıca bazı tepelerin eteklerinde ana kaya oyularak yapılmış kutsal alan ve yaşam alanı olarak kullanılan mekanlar yer almaktadır (Albayrak-Mutlu 2014, 338).

Soğmatar'ın girişinde sağdaki alçak kayalık tepenin güneye bakan eteklerinde bir Nekropol alanı yer alır. Kaya mezarlardan yetmiş iki tanesi Nekropol alanında, üç tanesi de Nekropol alanın en yüksek noktasındaki düzlükte olmak üzere, toplamda yetmiş beş adet kaya mezarı bulunur. Nekropol'deki bu yetmiş iki mezarın tümü, Erken Tunç Çağı'nda açılmış olan ancak, Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilen kaya oyuğu mezarlardır. Mimari özelliklerine göre Nekropol alanındaki bu mezarlardan elli tanesi Erken Tunç Çağı'na, on iki tanesi de Roma Dönemi'ne aittir. Diğer on mezar ise, Roma kaya mezarı mimarisine uyarlanmaya çalışılırken yarım bırakılmıştır (Albayrak 2019b, 187). Bu yüzden söz konusu bu on adet mezar her iki dönemde de kullanım görmüş ve hem Erken Tunç Çağı hem de Roma Dönemi kaya mezarı mimari özelliği göstermektedir.

Makalemizin konusunu oluşturan pişmiş toprak figürinler, Soğmatar Nekropol Alanı'nda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında şu ana kadar elli tanesi saptanan ve Erken Tunç Çağı III-IV evresinde Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak görülmeye başlanan ve kronolojik olarak Erken Tunç Çağ'ın geç evresine (MÖ 2350-2000) tarihlendirilen kaya oyuğu mezarlardan olan K-56 ve K-73 Numaralı mezarlarda tespit edilmiştir.

Figürinlerin Kullanım Alanları ve İşlevleri

Figürinler geçmiş toplumların yaşam şekillerinin, inanç biçimlerinin ve kültürel unsurlarının somut birer göstergesidirler ve buldukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak çeşitli şekillerde kullanım görmüşlerdir. Pişmiş toprak figürinler toplumlarda günlük hayat hakkında bilgilendirici olma potansiyeline sahip bireysel nesnelere yerine gruplar olarak değerlendirmek, kullanım kalıpları ve zaman içindeki değişimi gibi bilgilere de ulaşılabilirliği açısından önemlidir. Nitekim bölgelere göre farklılık gösteren ve kendi içinde temel özelliklere sahip olan ve Eski Yakın Doğu kültürleri tarafından üretilen objeler arasında oldukça

yaygın bir grubu oluşturan figürinler, diğer buluntu gruplarıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirildiğinde hem tarihlemeye hem de bölgeler arası kültürel ilişkilerin belirlenmesinde önemli konumda yer almaktadır.

Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak tespit edilen Erken Tunç Çağ figürinlerinin bulunduğu alanlar arkeolojik olarak kimi zaman tam olarak belirlenememiş olsa da genellikle halkın günlük ortak aktivitelerini gerçekleştirdiği yerlerde ele geçmiş oldukları bilinmektedir. Buna göre ev yıkıntılarına ait kalıntılar arasında, avlu ve sokaklarda evlere bitişik olarak tespit edilmişlerdir. Selenkahiye yerleşiminde birkaç figürinin nişler, kapılar, fırınlar ve duvarlar altındaki boşluklara kasıtlı olarak atıldığı ve üzerine yeni inşaatlar yapıldığı belirtilmektedir. Söz konusu antropomorfik figürinlerin bölgede en çok yayılım gösterdiği Erken Tunç Çağın iki geç yerleşimlerinden olan Tell Halawa ve Selenkahiye yerleşimlerinde tespit edildiği üzere daha çok günlük işlerin yapıldığı evlerde kullanım gördüğü ortaya çıkarılmıştır (Cooper 2006, 117-118).

Figürinlerin işlevleri ve konuları hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir grup görüşe göre figürinler oyuncaklar olarak nitelendirilirken, diğer bir görüşe göre de kült, ritüel ve ayinle bağlantılı olarak tanrıyı/tanrıçayı veya ibadet edenini temsil ettiği şeklinde nitelendirilmiştir. Belirli tasvir konularına göre figürinlerin kullanımına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlere göre figürinler ile ilgili, dini anlama sahip oldukları, ev – ocak kültüründe kullanıldığı ve evin, ailenin koruyan tanrıları olduğu, emniyeti, sağlığı, bereketi büyümlü kuvvetiyle korunma amaçlı bulunduruldukları, mezarlarda bulunanlar için ölümle, ruhani dünya ile ilişkili oldukları, amulet gibi bir yere asıldıkları ya da boyunda taşındıkları ve oyuncak oldukları gibi görüşler bulunmaktadır (Özgüç 1943, 66). Buna ek olarak figürinler, buldukları yerler, sayı olarak çokluğu ve birçok yerleşim merkezinde bulunması ile de anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anadolu'da ele geçen figürinlerin çok az bir kısmının mezar buluntusunu oluşturduğu bilinmektedir. Belirli merkez yerleşimler dışında, çoğunlukla figürinlerin evin içinde, ocağın yanında, temel ve düşmüş taşların arasından, kalın toprak yığıntıları içinden diğer kültür eşyası ile birlikte ele geçtiği görülmektedir (Hodder 2006, 7, 8). Figürinler üzerinde yapılmış olan araştırmalar taşıdıkları anlamların farklılığına ve taşıdıkları değişik sosyal bağlamlara göre de değişiklik göstermektedir. Bir figürin sunak üzerine yerleştirilmiş şekilde bulunursa, ilahi bir anlam, fakat başka figürin parçalarıyla beraber, çöp alanlarına atılmışsa, açık alanlarda kırılmış bir şekilde ele geçiyse dünyevi bir açıklama aranması gerektiği düşünülmektedir (Özgüç 1943, 65).

Figürinler hakkındaki diğer bir önemli gözlem ise, bunlardan büyük çoğunluğunun kırılmış olduğu yönündedir. Bazı figürinler içinde bulunduğu yapının çökmesi sonucu kırılmış olsa da, çoğunun kullanımları sırasında kasıtlı olarak, çoğunlukla boyun kısmından birçok örnekte de bel seviyesinde veya altında kırılmış oldukları görülmektedir. Figürinlerin sihir gücüne sahip araçları temsil ettikleri ve bu güce dayanarak kırıldıklarında bir hastalığın sona ermesi ya da kötü niyetli bir hayaletin kovulması gibi bazı etkileri yarattığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Cooper 2006, 120-121). Buna göre çoğu durumda, nesne kullanıldıktan ve büyümlü gücünden boşaltıldıktan sonra da kenara atılmaktadır.

Orta Fırat Bölgesi'nde ETÇ III-IV Evresi Figürinlerin Kültürel Yayılım Alanları

Erken Tunç Çağı Orta Fırat yerleşimlerinde tespit edilen konumuzu oluşturan bu pişmiş toprak figürinlerin ele geçtikleri alanlar dikkate alındığında, MÖ III. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar kullanım görmüş oldukları anlaşılmaktadır (Cooper 2006, 117). Bununla birlikte Kuzey Fırat Vadisi'nden ele geçen figürinlerin stilistik özellikleri bakımından Suriye'nin diğer kültür bölgelerinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar figürinlerin kesin kültür sınırları belirlenmemiş olsa da Güneydoğu'ya Tell Bi'a'ya kadar ilerledikleri ve doğuda da Tell Chuera'ya kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir (Liebowitz 1988, 26; Meyer – Pruss 1994, 53–54). Kuzey içine sınır Anadolu içlerine Fırat'ın yukarı hattı boyunca devam etmektedir. Şu ana kadar bu figürinlerin en çok yoğunlaştığı yer olarak Erken Tunç Çağı kent merkezlerinin odağı olan Kuzey Suriye Fırat yerleşimlerinin bulunduğu alan gösterilmektedir (Cooper 2006, 117). Döneme ait figürinlerin saptandığı başlıca merkezler Tell el'Abd (Toueir 1978, 6–9, pl. I–V; Sakal 2019, Pl. 3-11); Tell Bi'a (Brandes-Selz 1989, figs 279); Tell Chuera (Badre 1980, pl. XXXII: 10–14, XXXIII: 15, 25–7; pl. XXXIV: 31–2, 35; Orthmann 1986, fig. 3, 11–14, 29–32; Moortgat-Correns 1988, fig. 25; Moortgat 1960, 43, Abb. 43 a, b, c.); Harran (Yardımcı 1992; Yardımcı 2007; Çetin 2012, Mutlu 2019). Tell Habuba Kabira (Badre 1980, pl. XLVIII–IX); Habuba Kabira Sud (Rouault-Masetti-Rouault 1993, no. 152); Tell Hadidi (Dornemann 1989, pl. 10; Rouault-Masetti-Rouault 1993, no. 285; Halawa (Meyer-Pruss 1994, 1–127, 129–329; Meyer 2008, 349–363); Hama (Fugmann 1958, fig. 64; Badre 1980, pl. IV: 74–5 (J5)); Tell Hammam et-Turkman (Van Loon 1988, pl. 176–7); Meskené-Emar (Beyer 1982, 101, fig. 1); Tell Selenkahiye (Badre 1980, pl. XXXIX; Liebowitz 1988, 4–15, pl. 1; Van Loon 1973, 155, Fig. 7); Chagar Bazar (Mallowan 1937, Fig. 9: 4); Mari (Parrot 1956, Pl. LXVIII: 133, 649 ve 399); Tello (Barrelet 1968, Pl. LII: 548); Tell Brak; Tell Umm el-Marra (Petty 2004) yerleşimleri olarak bilinmektedir (**Harita 1**).

Ayrıca yayılım alanları da göz önüne alınarak Kuzey Suriye Fırat Vadisindeki alanlardan gelen figürinlerin belirli bir bölgesel stili temsil ettiği anlaşılmaktadır. Tell Asmar yerleşimi gibi Güney Mezopotamya'daki yerleşimlerden ele geçen Akkad ve III. Ur Hanedanlığına ait pişmiş toprak figürinlerin Kuzey Fırat Vadisinde ele geçenlerden farklılık gösterdiği ve farklı bir geleneği temsil ettikleri görülmektedir.

ETÇ III-IV Evresi Figürinlerin Ortak Özellikleri

Belirgin ortak özellikler taşıyan bu pişmiş toprak figürinler, M.Ö. 3. Binyılın ikinci yarısında Mezopotamya'da ortaya çıkmaya başlamıştır ve M.Ö. 3. Binyılın ikinci yarısından Orta Tunç Çağı başlarına kadar Orta Fırat Bölgesi'nde yoğun olarak ele geçmiş olan yeni antropomorfik pişmiş toprak figürinler, yassı bir üst gövde ve geniş tabanlı sütun benzeri bir alt gövdeye sahiptir. Biçimlendirmeye, süslemeye, başın tasarımı, kolların pozisyonu gibi özellikle hem coğrafi hem de kronolojik farklılıklara göre değişkenlik göstermektedir. Özellikle Balih Nehri üzerinde Tabqa Bölgesi'nde, Harran ve Tell Bi'a arasındaki alanda ele geçen figürinlerde süsleme teknikleri ve baş şekline göre farklılıkların varlığı bu durumu gösterir nitelikte değerlendirilebilir.

Genellikle bu dönemin pişmiş topraktan yapılmış olan insan figürinleri el yapımıdır ve en çok ayakta tasvir edilmişlerdir. Figürinlerin çoğu, yayvan, hafif içbükey, figürlerdir (Liebowitz 1988, 4). Ayakta durmasına yardımcı olan dairesel veya oval tabanlara sahip, sütun şeklinde duran, insan formunun doğal hatlarını pek de yansıtmayan bir alt gövdeye sahiptirler (Petty 2004, 194-5). Figürinlerin çoğunun tabanının, çıplak ayaklardan ziyade uzun elbiselerdeki durgun figürleri gösterdiği anlaşılmaktadır. Figürinlerin yüzleri genellikle belirgin ve genellikle gaga şeklinde oldukça belirgin burunlara sahiptir, ağız ve çenede çoğunlukla göze çarpan bir eksiklik dikkati çekmektedir (Liebowitz 1988, 4). Eski Mezopotamya'da ağız, antropomorfik bir görüntünün canlanması ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenle, ağızın ihmal edilmesi, diğer doğal olmayan özelliklerle birlikte, nesnelerin asla canlanamayacağı anlamına geldiği yönünde değerlendirilmektedir ve bu figürinlerin daha çok sembolik olarak kabul edilmesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir (Petty 2004, 197).

Söz konusu figürinler çoğunlukla dua eder şekilde, gövde üzerinde eller göğüslerini tutmakta ve bazı örneklerde de kollarını her iki yana açmış bir şekilde betimlenmişlerdir. Figürinlerde vücudun üst kısmı ve özellikle boyun kısmına yapılmış olan kolye ve süsler, şerit bant ve kesik çizgiler biçiminde ayrıntılı işlenmiştir. Bu dönemde figürinlerin saç stilleri ile başlıklarına da önem verilmiştir. Kadınların saçları kıvrıkcık, lüle biçiminde ayrıntılı işlenmiş olup saçlar başın arka kısmında belirginleştirilmiş, az da olsa bazı figürinlerin saçları başın her iki yanına işlenmiştir.

Soğmatar'da Kaya Oyuğu Mezarlardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler

Tüm bu verilen bilgiler ve veriler bağlamında pişmiş topraktan yapılmış olan Orta Fırat Bölgesi tipi figürinlerin sınırları içerisinde kalan Soğmatar Nekropol Alanı'nda, Erken Tunç Çağı sonuna ait mezarlardan ele geçen pişmiş toprak figürinlerin de bu geleneği temsil ettiği ve bölgesel ve dönemsel olarak bu figürinlerle paralellikler gösterdiği saptanabilmektedir. Harran Ovası'nın doğusunda, kayalıklar arasında yer alan Soğmatar'dan ele geçen figürinlerin daha çok Balih Nehri'ne yakın olan Harran, Tell Bi'a, Tell Chuera'da ele geçenlerle büyük benzerlikler taşıması, daha çok kültürel ilişki içerisinde olduğu bölge ve yerleşimlerle ilgili bilgi verir nitelikte değerlendirilebilir.

Söz konusu figürinler, Soğmatar Nekropol Alanı'nda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında şu ana kadar elli tanesi saptanan ve MÖ 3.binyılın son çeyreğinde, Erken Tunç Çağı III-IV evresinde, Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak görülmeye başlanan ve kronolojik olarak Erken Tunç Çağı'nın geç evresine (MÖ 2350-2000) tarihlendirilen kaya oyuğu kuyu tipi mezarlardan olan K-56 ve K-73 Numaralı mezarların içerisinde tespit edilmiştir. Ele geçen figürinlerin, bölgede Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısında yoğun olarak tespit edilen bu tip kaya oyuğu mezar içerisinde ele geçmesi, tarihlendirme, tanımlama ve kullanımları hakkında fikir yürütülebilmesi açısından belirleyici nitelikte gözükmektedir.

4.1. K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürin

Pişmiş toprak figürinlerden ilki, Erken Tunç Çağı'nda kullanım görmüş olduğu tespit edilen ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar geleneğinde açılmış olan ve dikdörtgen planlı 56 No.lu Kaya Oyuğu Mezarda¹ (Resim 1, Çizim 1) ele geçmiştir. Söz konusu mezarda ayrıca Erken Tunç Çağı IV evresine tarihlendirilen sunu kapları ve dönem özelliğini yansıtan çanak çömlek buluntuları da tespit edilmiştir.

Hamuru açık kahverengi (7,5YR 7/6), dış astarı devetüyü renginde (5YR 8/3) olan pişmiş topraktan yapılmış olan figürin mezar içerisinde iki parça halinde bulunmuştur ve sonradan birleştirilmiştir (Resim 2). Kabaca elle şekillendirilmiş, silindirik ve sütun biçimli gövdeden oluşan, kısa kolları yanlara doğru açılan figürinin yüksekliği 22,1 cm, genişliği 5,2 cm, bel genişliği en dar yerinden 2,7 cm, kol açıklığı 5,6 cm. olarak ölçülmüştür. Figürinin baş kısmının hemen üstünde dikdörtgen biçiminde yükselen ve başın arka tarafına doğru devam eden taç görünümlü bir başlık bulunmaktadır. Baş ve boyun arasındaki mesafeye göre değerlendirildiğinde uzunca boyna sahip figürinin yüzünün karşılıklı iki yanında alınından kulaklarının olduğu bölüme kadar inen alt alta dört sıralı kabartma biçiminde applike edilmiş kısa saçları bulunmaktadır. Figürinin gözleri abartılı bir şekilde yuvarlak, içi oyuk ve applike olarak belirtilmiştir. İki gözün hemen ortasında yandan kuşu andıran gaga biçiminde ince uzun bir şekilde belirtilmiş bir burun bulunmaktadır ve ağız detayının belirtilmediği görülmektedir. Boyun kısmı tasma biçiminde bir gerdanlıkla çevrelenmiştir ve bu kolyenin hemen altında içi oyuk yuvarlak biçimli kabartma ve

¹ K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezara giriş, yukardan 70 cm derinliğinde bir kuyuyla sağlanmaktadır. Mezar taban seviyesine uzunluğu 40 cm, yüksekliği 30 cm. olan bir basamakla ulaşılmaktadır. Mezar odasına güneyden giriş ise, 60 cm yüksekliğinde 70 cm genişliği olan bir kapıyla sağlanmaktadır. Mezar odası, kuzey-güney yönünde 270 cm uzunluğa, doğu batı yönünde de 120 cm genişliğe sahiptir.

aplike edilmiş olan bir diğer kolye hattı göğüs kısmının hemen üstüne kadar uzunlamasına devam etmektedir. Kollar stilize olarak kısa ve iki tarafta açık olarak yapılmıştır. Kolyenin hemen altında yine pişmiş topraktan kabartma olarak applike edilmiş şekilde içi oyuk yuvarlak biçimde göğüsleri işlenmiştir. Sütun biçiminde aşağıya doğru genişleyen alt kısımda herhangi bir bacak çizgi detayı bulunmamaktadır ve tabanı dışarıya taşkın konveks dairesel bir forma sahiptir.

Bu figürin, arkaya doğru çıkıntı yapan taç biçiminde başlığı, yüzün her iki yanında alt alta dört sıralı kısa saç biçimi ve yuvarlak içi oyuk gözler ve gaga biçiminde burnu ile Tell Selenkahiye yerleşiminde ele geçen ve IA Tip'ine sınıflandırılan gruptaki örneklerden özellikle ikisiyle benzerlik taşımaktadır (Liebowitz 1988, Pl.3A.2-3). Ayrıca yine burnu, gözleri, saçları ve başlık detayıyla Ebla (Tell Mardikh) (Peyronel 2008, 802, Fig.2.2; Ramazzotti 2012, 370, Pl.II. Fig.3a-b), Tell Halawa (Meyer-Pruss 1994, Abb.4/17, Abb.8/71), Tell Chuera² (Orthmann 1986, 30, Abb.14a.b; Orthmann 1995, Abb.34.2, 3, 4, Abb 66.11-15), Tell Hadidi (Dornemann 1989, Pl.10.o), Tell es-Sweyhat (Holland 2006, Fig.155.2, 12, Fig.332.15), Tell Bi'a (Miglus – Strommenger 2002, Taf.38.14-15, Taf.40.8, Taf.43.3) yerleşimlerinde genellikle Erken Tunç Çağı IV tabakalarında saptanan örneklerle büyük benzerlikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Kollarını iki yanına açmasıyla ve kolye benzerliklerine göre de Kurban Höyük IV. Evreyi (MÖ 3. Binyılın Orta ve Geç evresi) temsil eden insan figürin örnekleriyle (Algaze 1990, Pl.151/b) paralellikler göstermektedir. Bölgede ele geçen figürin örnekleri göz önüne alındığında ve başta çanak-çömlek olmak üzere kaya mezarı içinde saptanan diğer buluntu grupları bir arada değerlendirmeye alındığında, söz konusu figürinin tarihinin Erken Tunç Çağı'nın geç evresi olan ETÇ IV'ün sonlarına ait olabileceği düşünülmektedir. Baş kısmının üstündeki dikdörtgen biçimli başlığın ve kolyedeki süsleme detayların Orta Tunç Çağı'nın ilk evresine ait örnekleri andırıyor olması, Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na geçişteki sürekliliği gösterir nitelikte değerlendirilebilir. Nitekim figürinin duruşu, ayak kısmı ve taban detayları, bölgedeki MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına ait stil özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca mezarda ETÇ IV evresine tarihlendirilen, kaliteli yapım Yalın Basit Mal Grubuna ait kap formlarının da yoğun olarak ele geçmesi tarihlendirme hakkında yardımcı olan unsurlar arasında değerlendirilebilir.

4.2. K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezardan Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürin

Pişmiş toprak figürinlerden diğeri, Erken Tunç Çağı'nda kullanım görmüş olduğu tespit edilen ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar geleneğinde açılmış olan ve dikdörtgen planlı 73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarda³ (Resim 3, Çizim 2) ele geçmiştir. Söz konusu bu kuyu tipi kaya oyuğu mezarın da hem planının bölgedeki Erken Tunç Çağı mezar geleneğini yansıtmaması hem de çanak çömlek verilerinin ve diğer buluntu gruplarının⁴ dönemin karakteristik özelliklerini taşıyor olması, söz konusu figürinin tarihlendirilmesi ve tanımlanması açısından önem taşımaktadır.

Hamuru açık kahverengi (7,5YR 8/4), dış astarı açık devetüyü renginde (10YR 8/2) pişmiş topraktan yapılmış olan figürinin, yüksekliği 12,2 cm, omuz genişliği 3,4 cm, en geniş yeri olan ayak kısmının genişliği 3 cm olarak ölçülmüştür (Resim 4). Pişmiş topraktan yapılmış kadına ait bu figürinin kafa kısmının kırık olduğu ve geri kalan yerlerin sağlam olduğu gözlenmiştir. İki kol göğüste birleştirilmiş dua eder vaziyettedir. El ve parmaklar belirgin olarak verilmiştir. Boyun kısmında applike olarak yapılmış yan yana tek sıralı eşit uzunlukta boncuk taneleri şeklinde kolye detayı verilmiştir. Sütun biçiminde aşağıya doğru genişleyen alt kısımda herhangi bir bacak çizgi detayı bulunmamaktadır ve tabanın dışa doğru dairesel bir forma sahip olduğu ancak bir bölümünün kırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu figürinin benzer örnekleri; Tell Selenkahiye figürinlerinin II. Grubundakilerle (Liebowitz 1988, Pl.10) Tell Chuera (Pruss 2011, pl. 1: 4; Orthmann 1986, 28, Fig.2-4, 9-11, Abb. 31, Abb. 32. 3, 8) ve Tell Bia'da (Miglus – Strommenger 2002, Taf.93:7, 9-11), Tell es-Sweyhat'da (Holland 2006, Fig. 156.6), Harran'da (Çetin 2012, ek.s.15, Mutlu 2019) saptanmıştır ve özellikle ellerin duruşu, parmak detayları ile önemli benzerlikler göstermektedir. Bölgedeki diğer yerleşimlerde ele geçen benzer figürinlerin buldukları tabakalar göz önüne alındığında ve başta çanak-çömlek olmak üzere K-73 No.lu kaya mezarı içinde saptanan diğer buluntu grupları bir arada değerlendirildiğinde, söz konusu figürinin ETÇ IV evresine tarihlendirilebileceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Erken Tunç Çağı Fırat yerleşimlerinden ele geçen ve MÖ III. Binyılın orta evresinden geç evresine kadar kullanım görmüş olduğu ortaya konulmuş (Cooper 2006: 117) olan pişmiş toprak figürinlerin stilistik özellikleri

² Soğmatar'dan ele geçen figürin, Tell Chuera'da figürin kafa, gövde ve kollar ve de ayak, taban kısmıyla ilgili yapılan kategorilendirmeye göre kafa kısmı Tip 3.3 grubuna, gövde ve ayakla taban kısmı da 1.1 grubuna girmektedir ve yerleşimin Erken Hanedanlar sonu/Akkad dönemine denk gelen 1D-1E tabakalarına karşılık gelmektedir.

³ K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarı da dikdörtgen planlı bir mezardır. Mezarın kuyu kısmı 100x130 cm ölçülerinde ve yüksekliği 130 cm'dir. Kuyu kısmının zemininde güneyde 50 cm yüksekliğinde ve 20 cm genişliğinde tek basamak yer alır. Giriş kapısı 60x80 cm'dir. Mezar odasına 40 cm yüksekliğinde ve 20 cm genişliğinde bir basamakla inilmektedir. Mezar odası ölçüleri 290x330 cm ve yüksekliği 170 cm'dir. Mezar odası sade yapılmıştır.

⁴ Mezarda gömü hediyesi olarak bırakılan diğer bir buluntu, MÖ 3. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen ve benzerleri Kuzey Suriye ve Mezopotamya'daki yerleşimlerde görülen pişmiş topraktan kapalı vagon minyatür araba modelidir.

bakımından Suriye'nin diğer kültür bölgelerinden ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar figürinlerin kesin kültür sınırları tam olarak belirlenmemiş olsa da Güneydoğu'ya Tell Bi'a'ya kadar ilerledikleri ve doğuda da Tell Chuera'ya kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir (Liebowitz 1988: 26; Meyer – Pruss 1994: 53–54). Kuzey içine sınırın Anadolu içlerine Fırat'ın yukarı hattı boyunca devam ettiği görülmektedir. Şu ana kadar bu figürinlerin en çok yoğunlaştığı yer olarak Erken Tunç Çağı kent merkezlerinin odağı olan Kuzey Suriye Fırat yerleşimlerinin bulunduğu alan gösterilmektedir (Cooper 2006: 117).

Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de Erken Tunç Çağı'nın son safhasında yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenen pişmiş topraktan yapılmış olan bu figürinlerin benzerlerinin Soğmatar'daki kaya oyuğu mezarlardan da ele geçmesi, Harran Ovası sınırları dışında kalan, kayalık, tarıma elverişli olmayan bir alanda yer alan Soğmatar'ın da bu figürinleri kullanan halkların kültürel sınırları içerisine girdiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Erken Tunç Çağı'nın geç evresine tarihlenen insan biçimli el yapımı pişmiş toprak figürinler temelde iki eliyle göğsünü tutan ve ayakta duranlar ile her iki kolu yanlara çıkıntı biçiminde ayakta duran figürinler biçiminde gruplandırılmıştır. Soğmatar'da ele geçen figürinler bu iki farklı gruba ait örneği içermektedir. Bu dönemin pişmiş topraktan el yapımı, yayvan, hafif içbükey insan figürinlerin en çok ayakta tasvir edilmiş olma özelliği Soğmatar'daki örneklerde de gözlenmektedir. Ayrıca yine ayakta durmasına yardımcı olan dairesel veya oval tabanlara sahip, sütun şeklinde duran, insan formunun doğal hatlarını pek de yansıtmayan bir alt gövde de Soğmatar'dan ele geçen her iki figürin örneğinde görülmektedir. Yine dönem özelliği olarak figürinlerin yüzlerinin belirgin ve genellikle gaga biçimde oldukça dikkat çekecek şekilde burunlara sahip olması ve ağız ile çene detayının verilmemiş olması özelliklerinin de Soğmatar'dan ele geçen figürin örneklerinden birinde (K-56 numaralı Kaya Oyuğu Mezardan ele geçen figürin) görülüyor olması Soğmatar'ın kültürün yayıldığı alan içerisine girdiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Söz konusu figürinler kullanım alanları açısından bir değerlendirme yapılacak olduğunda, belirli yerleşimler dışında genellikle ortak halkın günlük aktivitelerini yürüttüğü yerlerden, ev kalıntılarının içinde, evin bitişiğindeki oda, avlu ve sokak kalıntıları arasında bulunduğu, Selenkahiye yerleşiminde görüldüğü gibi mezardan ele geçen figürin örneklerinin nispeten daha az sayıda olduğu dikkati çekmektedir. Figürinlerin ele geçtikleri konuma göre değerlendirilmesi gerektiği görüşünden yola çıkılacak olursa, Soğmatar'daki örneklerin de mezar içinden gelmesi onların bir ritüel cenaze töreni eşliğinde mezara getirildiğini ve kült-büyülü alemle ilişkili olduğu fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca figürinlerin bir kısmının tanrı/tanrıçaları, bir kısmının da tapanları/ibadet edenleri temsil ettikleri düşünüldüğünde, Soğmatar'da özellikle K-56 No.lu kaya oyuğu mezardan ele geçen kafası üstünde taç biçimli başlığı olan, gaga biçiminde burnuyla kuş görünümlü yüze sahip, yarı-kuş, yarı-insanı betimlediği anlaşılan figürinin ibadet edenden daha çok, bir tanrıçayı temsil etme olasılığının daha kuvvetli olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, Y. (2010) *Antik Dönemde Edessa* (Urfa), Tiydem Yayıncılık, Ankara.
- Albayrak, Y.- Mutlu, S. İ. (2014) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 337-352.
- Albayrak, Y. -Mutlu, S. İ. (2015) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 259-278.
- Albayrak, Y. (2015) "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler", *Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, 237-252
- Albayrak, Y. (2016) "Edessa'da Paganizm Ve Hıristiyanlık", *Karadeniz*, Sayı 32, 316-324
- Albayrak, Y. – Mutlu, S. İ. (2018) "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 525-544.
- Albayrak, Y. (2019a) "Soğmatar Nekropolü 2017 Yılı Temizlik Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 651-668.
- Albayrak, Y. (2019b) *Göbekli Tepe'den Edessa'ya Şanlıurfa*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, Y. – Mutlu, S. İ. – Mutlu, S. – Çelik, B. (2019) "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar", *Karadeniz*, Sayı 41, 263-274.
- Algaze, G. (1990) *Town And Country In Southeastern Anatolia: Vol. I: The Stratigraphic Sequence At Kurban Höyük-Plates*, The Oriental Institute Of The University Of Chicago, Chicago.
- Badre, L. (1980) *Les Figurines Anthropomorphes En Terre Cuite À L'âge Du Bronze En Syrie* (Paris).
- Barrelet, M. T. (1968) *Figurines Et Reliefs En Terre Cuite De La Mesopotamie Antique*, Vol. I Paris.
- Beyer, D. (1982) *Meskéné – Emer: Dix Ans De Travaux 1972–1982* (Paris).
- Brandes, M.A. - Selz, G. (1989) "Ausgrabungen In Tall Bi)A 1987: Klein Funde" *MDOG* 121, 50–7.
- Cooper, L. (2006) *Early Urbanism On The Syrian Euphrates*, New York: Routledge.
- Çelik, B.- Albayrak, Y. (2019) "Soğmatar'dan Ele Geçen Bir Kartal Figürü", *Karadeniz*, Sayı. 37, S. 60-

- Doremann, R.H. (1989) "Comments On Small Finds And Items Of Artistic Significance From Tell Hadidi And Nearby Sites In The Euphrates Valley" In A. Leonard, Jr. & B.B. Williams (Ed.) *Essays In Ancient Civilization Presented To Helen J. Kantor* (Chicago), 59–75.
- Fugmann, E. (1958) *Hama. Fouilles Et Recherches 1931–38* Iı (1): *L'architecture Des Périodes Prehellenistiques* (Copenhagen). *Gezira Siriana* (Milan).
- Hodder, I. (2006) "Figürinler Hakkında Düşünmek", Şennur Şentürk (Sergi Küratörü Ve Koordinatör), *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7-10.
- Holland, T. A. (2006), *Excavation At Tell Es-Sweyhat, Syria, Archaeology Of The Bronze Age, Hellenistic, And Roman Remains At An Ancient Town On The Euphrates River, Volume 2, Part 2: Figures And Plates*, Oriental Institute, Chicago.
- Klein, H.-Orthmann, W. (1995) "Grabungen Im Bereich Des Steinbau 2" *Ausgrabungen In Tell Chuera In Nordost-Syrien I - Vorbericht Über Die Grabungskampagnen 1986 Bis 1992*, Saarbrücker Druckerei Un Verlag, Germany, 73-94.
- Liebowitz, H. (1988) *Terracotta Figurines And Model Vehicles*. Bibliotheca Mesopotamica 22; Malibu.
- Loon, M. Van (1988) *Hammam Et Turkman I(1–2)*, Leiden.
- Mallowan, M. (1937) "The Excavations At Tell Chagar Bazar", *Iraq Iv*: 9, 1-177.
- Meyer, J-W. - Pruss, A. (1994) *Ausgrabungen In Halawa 2. Die Kleinfunde Von Tell Halawa*, A. Schriften Zur Vorderasiatischen Archaologie 6, Verlag, Germany.
- Meyer, J.W. (2008) "The Anthropomorphic Terracotta Figurines From Tell Chuera And Halawa: Their Chronology And Their Meaning," In *Proceedings*, 349–363.
- Miglus, P. A.- Strommenger, E. (2002) - *Tall Bi'a - Tuttul Vuu. Stadtbefestigungen, HäUser Und Tempel* (Wissenschaftliche Veröffentlichungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft 103), Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei Und Verlag.
- Moortgat, A. (1960) *Tell Chuira In Nordostsyrien, Vorläufiger Bericht İber Die Grabung 1958*. Koln Und Opladen.
- Moortgat-Correns, U. (1988) *Tell Chuera In Nordost-Syrien Vorläufiger Bericht Über Die Elfte Grabungs*
- Mutlu, S. İ. - Albayrak, Y. (2018). "Harran Ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı", *Karadeniz*, Sayı. 37, S. 133-144.
- Mutlu, S. İ. (2019) "2014-2018 Yılları Arasında Harran Höyük Kazısı'nda Bulunan Erken Ve Orta Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri", *Harran Ve Çevresi: Arkeoloji, Şurkav Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı Yayınları* (Baskıda).
- Orthmann, W. (1986) *Nordost-Syrien 1982 Und 1983, Vorläufiger Bericht Über Die 9. Und 10. Grabungskampagne*, Berlin.
- Orthmann, W.- Pruss, A. (1995) "Der Palast F", *Ausgrabungen In Tell Chuera In Nordost-Syrien I - Vorbericht Über Die Grabungskampagnen 1986 Bis 1992*, Saarbrücker Druckerei Un Verlag, Germany, 73-94.
- Özgüç, T. (1943) "Ön Tarihte Anadolu İdollerinin Anlamı" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* Sayı:1 Cilt:2, 65-72.
- Parrot, A. (1956) "Le Temple D 'Ishtar", *Mission Archeologique De Mari*, Vol. I. Paris.
- Petty, A. (2004) *Bronze Age Figurines From Umm El-Marra, Syria: Style And Meaning*, Unpublished Phd Dissertation, Johns Hopkins University.
- Peyronel, L. (2008) "Making Images Of Humans And Animals. The Clay Figurines From The Royal Palace G At Tell Mardikh-Ebla, Syria (Eb Iva, C. 2400-2300 Bc)", *Proceedings Of The 5th International Congress On The Archaeology Of The Ancient Near East*, Vol. Iı, Madrid.
- Pruss, A. (2011) "Figurines And Model Vehicles", In *Associated Regional Chronologies For The Ancient Near East And The Eastern Mediterranean, Jezirah (Arcane I)*, Ed. Lebau, M. Turnhout: Brepols: 239-254.
- Ramazzotti, M. (2012) "Esthetic And Cognitive Report On Ancient Near Eastner Clay Figurines, Based On Some Early Syrian And Old Syrian Records Discovered At Ebla - Tell Mardikh (Syria)", *Scienze Dell'antichita*, Roma.
- Rouault, O. - Masetti-Rouault, M.G. (1993) *L'eufrate E İl Tempo: Le Civiltà Del Medioeufrate E Della*.
- Sakal, F. (2019) "Anthropomorphic Figurines", *Final Reports Of The Syrian-German Excavations At Tell El-'Abd Volume Iı: Small Objects And Environmental Studies, Marru Band: 5/2*, Ed. Finkbeiner, U., Zaphon, Münster.
- Toueir, K. (1978) "Clay Figurines Of The Third Millennium", *The Syrian Archaeological Expedition To Tell Al'abd Zrejehey* (Syro-Mesopotamia Studies, Malibu), 1–15.
- Van Loon, M. (1973) "A-First Results Of The 1972 Excavations At Tell Selenkahiye", *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, Vol. XXIII, 145-158.
- Yardımcı, N. (1992) "1990 Yılı Harran Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları", *Xıı. Kazı Sonuçları Toplantısı Iı*, Ankara, 423- 442.
- Yardımcı, N. (2007) *Mezopotamya'ya Açılan Kapı Harran*, Ege Yayınları, İstanbul.

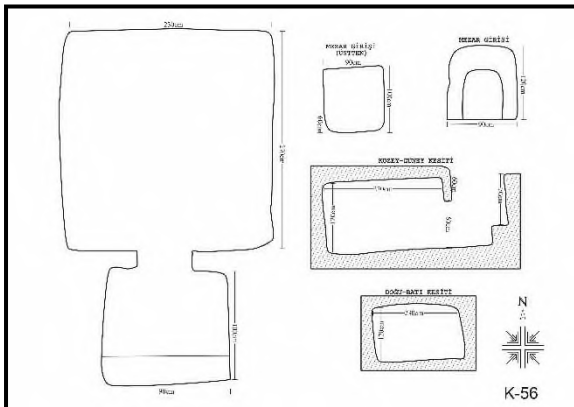
RESİMLER

Harita 1: Metinde Geçen Yerleşimleri Gösteren Harita

Resim 1: K-56 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi

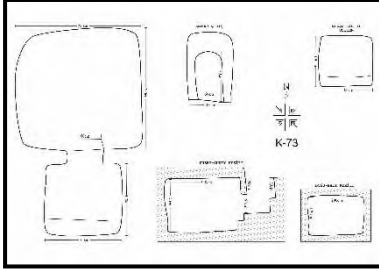
Çizim 1: K-56 No.lu Mezarın Planı

Resim 2: K-56 No.lu Mezardan Pişmiş Toprak Figürin (ETÇ IV Sonu)

Resim 3: K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Girişi

Çizim 2: K-73 No.lu Kaya Oyuğu Mezarın Planı

Resim 4: K-73 No.lu Mezardan Pişmiş Toprak Figürin (ETÇ IV)

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINDA HANEDAN KADINLARI

HERALDIC WOMEN IN THE FOREIGN POLICY OF THE GREAT SELJUK STATE

ЖЕНЩИНЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА ВЕЛИКОГО СЕЛЬДЖУКА

Fatma İNCE*

ÖZ

Gerek İslamiyet öncesi gerekse de İslamiyet sonrası dönemde kadının Türk toplumundaki konumu her zaman en yüksek mertebede olmuştur. Türk toplumunda kadın erkekten sonra ailenin reisi, çocukların vasisi ve aynı zamanda da erkeğin ölmesi durumunda mirasın sahibidir. Kadın sadece aile hayatında etkin bir konumda değildir. Aynı zamanda devletin işleyişinde de her zaman söz hakkına sahip olmuştur. Hunlar'da, Göktürkler'de, Uygurlar'da ve diğer Türk topluluklarında kadının devlet içerisindeki etkin konumunu gösteren yüzlerce örnek bulunabilir. İslamiyet'in kabulü sonrasında da Türk devletlerinde kadının konumunda herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde de kadın bu güçlü konumunu devam ettirmiştir. Selçuklu hanedan kadınlarının etkin rollerini hem devletin iç siyasetinde hem de dış siyasetinde görmekteyiz. Bu çalışmada Büyük Selçuklu Devleti'ne mensup hanedan kadınlarının devletin dış politikasında ne derece etkili oldukları izah edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Devleti, Kadın, Dış Politika.

ABSTRACT

Both in pre-Islamic and post-Islamic periods, the position of women in Turkish society has always been at the highest level. In Turkish society, the woman is the head of the family after the man, the guardian of the children and also the inheritor in case the man dies. Women are not only active in family life. At the same time, the state has always had the right to speak. There are hundreds of examples of the active status of women in the state in the Huns, Göktürk, Uighurs and other Turkish communities. After the adoption of Islam, there was no change in the position of women in Turkish states. In the Great Seljuk State, women maintained this strong position. We see the active roles of Seljuk dynasty women both in the domestic and foreign policy of the state. In this study, the influence of the dynastic women belonging to the Great Seljuk State in the foreign policy of the state will be explained.

Keywords: Seljuk State, Women, Foreign Policy Page.

АННОТАЦИЯ

Как в доисламский, так и в постисламский период положение женщин в турецком обществе всегда было на самом высоком уровне. В турецком обществе женщина является главой семьи после мужчины, опекуном детей, а также наследником в случае смерти мужчины. Женщины не только активны в семейной жизни. В то же время государство всегда имело право говорить. Существуют сотни примеров активного положения женщин в государстве в гуннах, гектюках, уйгурах и других турецких общинах. После принятия ислама положение женщин в турецких государствах не изменилось. В Великом Сельджукском государстве женщины сохранили эту сильную позицию. Мы видим активную роль женщин династии Сельджуков как во внутренней, так и во внешней политике государства. В этом исследовании будет объяснено влияние династических женщин, принадлежащих к государству Великих Сельджуков, во внешней политике государства.

Ключевые слова: сельджукское государство, женщины, внешняя политика.

*. ORCID:0000-0002-9820-4604. Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Fatma.ince@inonu.edu.tr.

Giriş

Türk kadını, bilinen en eski Türk devletlerinden itibaren toplumsal hayatta ve devlet hayatında her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet'in kabulünden önce, toplumsal hayatta kadın erkekten sonra ailenin reisi olarak kabul edilmiş, erkeğin ölmesi durumunda da hem mirasın sahibi hem de çocukların vasisi olarak kabul edilmiştir. Türkler; kadın, aile hayatı ve evlilik mefhumlarına özel bir önem verdiği için genellikle aile hayatında da tek eşlilik söz konusu olmuştur. Aynı zamanda Türkler arasında boşanmak da toplum tarafından pek hoş karşılanan bir durum olmamıştır.

Türklerde kadına verilen değer o kadar büyüktür ki, devlet yönetiminde hükümdardan sonra en yetkili kişi hükümdar eşleridir. Türkler tarafından yazılan birçok destanda kutsal varlık olarak kabul edilen kadın, toplumsal yaşamın her aşamasında eşinin yanında yer almıştır. Hükümdarların eşleri, kocaları ile birlikte merasimlere, toylara, şöenlere katılmışlar ve elçi kabullerini de birlikte gerçekleştirmişlerdir. Erkeğin ülke içerisinde bulunmadığı dönemlerde devleti de bu hatunlar yönetmişlerdir. Şayet yabancı bir ülke ile bir anlaşma yapılacaksa bu anlaşmada hem hükümdarın hem de hükümdarın eşinin imzalarının bulunması gerekmektedir. Çıkarılan emirnamelerde, fermanlarda da mutlaka hükümdarın eşinin ismine yer verilmektedir. (Yılmaz, 2004: 111-123, Tellioglu, 2016: 20-224, Gündüz, 2012: 129-148, Harman, 2001: 83, Parlak, 2017: 1-13).

Türklerin çağdaşları olan devletlere baktığımızda, kadının hayatın hiçbir yerinde bir önem arz etmediğine şahit olmaktayız. Mesela, Çin'de kadın öylesine değersizdir ki, ona bir isim verme tenezzülünde dahi bulunulmamaktadır. Kadın, bu kültürde adeta bir eşya gibi alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla da erkek karşısında hiçbir hakka sahip değildir. Aynı durum Roma, Fars, Hint, Moğol ve Slav toplulukları için de geçerlidir. Bunların da toplum içerisinde hiçbir değerleri bulunmamaktadır. Eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Evleninceye kadar babalarının, evlendikten sonra da kocalarının hegemonyası altında yaşayan varlıklardır. (Tellioglu, 2016: 212, Gündüz, 2012: 134, Harman, 2001: 84).

Oysa Türk toplumunda kadın apayrı ve önemli bir yere sahipti. Bilge Kağan Yazıtı'ndaki, "Tanrı, Türk milleti yok olmasın diye babam İleriş Kağan ile anam İl Bilge Hatun'u yükseltti." İfadeleri kadına verilen değer en bariz göstergelerinden birisidir. Uygurlar, VII. yüzyılda henüz devletlerini kurmadan önce bu kavmin reisi savaşlar ile meşgul olduğu için, devletin bütün işleri ile anası Uluğ hatun ilgileniyordu. Arap istilası karşısında, Tuğ-şad küçük olduğundan, anası Hatun, Buhara hükümdarı bulunuyordu. (Turan, 1969: 126-127).

İslamiyet'in kabulü sonrasında da kadının Türk toplum hayatındaki aktif rolü aynen devam etmiştir. Zaten İslamiyet'in özünde de kadın-erkek eşitliği vardır. Peygamberimizin bizzat yaşantısı ve eşlerine olan tavrı, saygısı da bu konuda Müslümanlara yol göstermiştir. Türk toplumunda İslamiyet'in kabulü öncesinde de kadın zaten her anlamda en üst seviyededir. Dolayısıyla İslamiyet'in yayılmaya başlaması, Kuran-ı Kerim'in kadınlara değer veren ifadeler içermesi, Peygamberimizin eşlerine karşı sergilemiş olduğu tavır Türk coğrafyasından daha çok Arap toplumunun kadına bakış açısını değiştirmiştir. İslamiyet'in özünü kavrayan ve onu doğru yorumlayan hiçbir Müslüman coğrafyasında bundan böyle erkek otoritesi altında ezilen bir kadın kimliğine rastlamak mümkün değildir.

Müslüman Türk devletlerinde kadına verilen bu değer, Selçuklular'da da devam etmiştir. Selçuklu tarihinde kadın hem toplumsal hayata hem de siyasi hayata yön veren önemli bir karakterdir. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi, Selçuklu toplumunda da kadın hayatın her alanında erkekle birlikte yan yana mücadele vermiştir. Özellikle Selçuklu hükümdarlarının eşleri, Selçuklu tarihine yön verecek kadar önemli roller üstlenmişlerdir. Devletin işleyişinde, velayet seçiminde, vezirlerin belirlenmesinde, mali konularda, isyanların başlatılmasında veya bitirilmesinde etkin bir rol oynadıklarını gördüğümüz bu hatunlar, yaptırmış oldukları hayır eserleri ile de Türk kültür ve medeniyet mirasında derin izler bırakmışlardır.

Büyük Selçuklu Devleti Dış İlişkilerinde Hanedan Kadınları

Selçuklular'da kadın devletin iç siyasetinde olduğu kadar dış siyasetinde de önemli bir simgedir. Başta Abbasi Halifeliği ile olan ilişkilerde olmak üzere, diğer hanedanlarla siyasi evliliklerde, vasal devletler ile ilişkilerde ve elçilik konumunda, devletin dış işleyişinde hatırı sayılır bir iz bırakmışlardır.

Bilindiği üzere Abbasi Halifeliği ve Büyük Selçuklu Devleti ilişkileri Nişabur'un fethinden sonra gerçekleşmiştir, Tuğrul Bey'in Nişabur'u 1038 tarihinde ele geçirmesi sonrasında Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'e elçiler göndermiş ve bu elçiler vasıtasıyla da ona bu bölge halkına iyi davranması ve bölgede halkın yararına bir takım imar faaliyetlerinde bulunması konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Abbasi halifesi tarafından gönderilen bu elçilik heyeti Selçuklular' tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edilmişlerdir. Çünkü Abbasi halifesi artık Selçuklular'ı siyasi bir muhatap olarak kabul etmektedir ki, bu durum da Tuğrul Bey'in gücünün perçinlenmesini sağlamıştır. (Kıvâdüddin Ebû İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed Bundarî, 1999: 4-5, Kafesoğlu, 1995: 362).

Özellikle Tuğrul Bey'in düzenlemiş olduğu I. Bağdat Seferi sonrasında, Bağdat'ın Şii Büveyhilerin baskısından kurtarılması Selçuklular'ın halife nezdindeki itibarının daha da artmasını sağlamıştır. Bu sefer sonrasında Halife, Tuğrul Bey'i doğunun ve batının hükümdarı olarak ilan etmiştir. Ancak Tuğrul Bey'in ölümü sonrasında Alparslan tahta geçinceye kadar, Selçuklular'ın Irak'taki hakimiyetleri zedelenmiştir. Çünkü ne olursa

olsun Abbasi halifeleri kendi egemenliklerini kaybetmek istememektedirler. Bundan dolayı da Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Abbasi halifesi Alparslan'ın ismini hutbelerde zikretmemiş aynı zamanda örfi vergileri de kaldırmıştır. Ancak Alparslan sonraki süreçte tekrar halifelik üzerinde otorite sağlamayı başarmıştır. (Sibt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, 2011: 127).

Melikşah döneminde Abbasi halifeliği ile devam ettirilen ilişkiler pek de dostane olmamıştır. Çünkü Melikşah, Abbasi halifesi ile evli olan kızı Mahmelek Hatun'dan doğan torunu Cafer'in halifenin veliahtlığına getirilmesini istemektedir. Ancak halife bu durumu kabullenmek istememiştir. Bunun üzerine Melikşah 1092 tarihinde Bağdat'a gelmiş ve halifeden bir an önce Bağdat'tan çıkıp gitmesini istemiştir. Bu konuda Melikşah üzerindeki en etkili isim hiç şüphesiz ki Terken Hatun'dur. Halife Melikşah'ın bu isteği üzerine Bağdat'ı terk etmek için kendisinde on günlük mühlet istemiş ancak dokuzuncu gün Melikşah hayatını kaybetmiştir. Melikşah'ın bu ani ölümü elbette oldukça şüphelidir. Kaynaklar Melikşah'ın ölümünde farklı kişilerin etkisi olduğundan bahsetmektedirler. Bazı kaynaklara göre Melikşah halife tarafından öldürtülmüştür, bazı kaynaklara göre ise Nizamülmülk taraftarları Melikşah'ın ölümünde şüphelidir. Dönemin bazı kaynaklarında ise Melikşah'ın ölümünden sorumlu olan kişinin Terken Hatun olduğu söylenerek, adını doğrudan zikredilmektedir.¹

Bu yaşanan durum bize, Terken Hatun'un devletin işleyişine olduğu kadar, Abbasi halifeliği ile olan ilişkilere de doğrudan etki yaptığını göstermektedir. Terken Hatun sadece oğlu Mahmud'u Selçuklu tahtına geçirme idealine sahip değildir aynı zamanda kızı Mahmelek Hatun'un Abbasi halifesinden olan oğlu Cafer'i de halifenin veliahtı olarak ilan ettirmek istemektedir. Bunun için de kızı Mahmelek Hatun 1089 tarihinde vefat edince torunu Cafer'i İsfahan'a getirtmiş ve ona burada halife diye hitap etmiştir. Terken Hatun, Melikşah'ı da bu konuda etkilemiştir. Bu durum Selçuklular'da hükümdar eşlerinin dış ilişkilerde ne kadar etkili bir konuma sahip olduklarını göstermektedir.

Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun Batı Karahanlı Hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın kızıdır. Sultan Sencer ve Muhammed Arslan Han arasında 1129-1130'lu yıllarda anlaşmazlık meydana gelmiş, bunun üzerine Sultan Sencer, Muhammed Arslan Han üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferde felçli olan Arslan Han esir edilmiştir. Ancak Sultan Sencer eşinin hatırına Arslan Han'ı affederek, onu kızının yanına göndermiş, Arslan Han ölünceye kadar kızının yanında kalmıştır. (Hüseyini, 1999: 64, Bundari, 1999:239 Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, 2000: 118, İbnü'l Esir, 2016: IX, 253, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 48).Yaşanan bu durum bize hem Selçuklular'da kadına verilen değeri göstermesi bakımından hem de dış politikada ne kadar etkili oldukları göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Selçuklu hanedan kadınları halifeler ile evlilikleri konusunda ya da sultanların halifelerin kızlarıyla evlenmeleri konusunda da etkili olmuşlardır. Bu durum da devletin dış politikası açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Selçuklu Devleti, çağdaşı olan devletler ile siyasi bağlarını güçlendirmek istediklerinde bazen siyasi evlilikler yolunu tercih etmişlerdir. Bu aslında Selçuklular'dan önceki bütün Türk devletlerinde görülen bir uygulamadır. Bu evlilikler iki devlet arasındaki ilişkilerde oldukça etkili olmuştur. Bu uygulamanın en önemli

¹Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali Ravendî, Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur 604/1207, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957, s.137, Sadru'd-din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Ali Hüseyini, Ahbarü'd-Devleti's Selçukiye, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999, s.49, İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s.285. Melikşah'ın ölümü ile alakalı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. İbnü'l Esir, Melikşah'ın Tacülmülk'ün vezaret makamına getirilmesinden kısa bir müddet sonra çıktığı bir av esnasında zehirlenerek hayatını kaybettiğini nakletmektedir. Müellif bu durumu şu şekilde izah eder: "Sultan Melikşah, Nizamülmülk'ün katlinden sonra Bağdat'a gitti. 28 Ekim 1092 günü şehre girdi. Sultanı halifenin veziri Amüdüddeve b. Cühey karşıladı. Tacülmülk büyük bir kabiliyete sahip olduğunu gösterdi. Sultan, Tacülmülk için vezaret hilatlerinin hazırlanmasını emretti. Nizamülmülk'ü jurnal eden o idi. Hilatleri hazırlanınca onları giyip, vezaret makamına oturmaktan başka bir şey kalmadı. Tam bu sırada Sultan ava çıktı ve 6 Kasım 1092 günü hasta bir vaziyette döndü. Ölüm tırnaklarını ona da geçirdi. Ülkesinin genişliği ve askerlerinin çokluğu ölümüne mani olamadı. Hastalığının sebebi şu idi: Sultan av eti yiyip, hummaya yakalandı ve kan aldırıldı. Fakat yeteri kadar kan alınmadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi. 19 Kasım Cuma gecesi vefat etti." Gregory Abü'l Farac'da ise durum şu şekilde izah edilmektedir: "485/1092 yılında Sultan Horasan'dan Bağdat'a geldi. Sultan kendi kızından doğan erkek çocuğun veliaht ilan olunması ve hilafete geçmesini istediği için halife ile arası açıldı. Halife, Sultanın talebini reddedince Sultan da ona o halde Bağdat'tan çık, git tarzında bir haber gönderdi ve halife de bunun üzerine emrini yerine getireceğine, yalnız kendisine mühlet vermesini istedi. Sultan ona 10 gün mühlet verdi. Ancak Sultan 9. gün şiddetli ve yakıcı bir hummaya tutularak öldü." Urfalı Mateos ise bu olayı şöyle anlatır: "541 yılında herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hürriyet sahibi bir zat olan büyük Sultan Melikşah öldü. O, Bağdat içerisinde Smerkand sultanının kızı olan, karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. O, bu muhteşem zata zehir içirdi ve bu en büyük hükümdarın canına kıydı." İbnü'l Esir, El-kâmil fi't tarih (İslam Tarihi), Çev. A. Ağırakçe, VIII, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s.182. Gregory Abü'l Farac, Abü'l Farac Tarihi, 65/1286, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1945, s.334. Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara 1987, s.178.

örneklerinden bir tanesi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'un Abbasi Halifesi ile evlenmesidir.² Halife Kaim Biemrillah 1056 yılının Mart-Nisan 1056 tarihinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda vezir Amidülmülk, Hezâresb b. Bengir b. İyâd el-Kürdî, İbn Şevk ve Tuğrul Bey'in ordusunda görevli Türk kumandanlar ile Nakibü'n-Nukaba Ebu Ali b. Temmam, Alevilerin nakibi Adnan b. Eş-Şerif er-Râdi, devrin başkadısı el-Maverdî ve Abbasi toplumunun önde gelen isimleri hazır bulunmuşlardır. Nikah merasimi de bu esnada gerçekleştirilmiştir. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Azimî, 1988: 13, Bundari, 1999: 8, İbnü'l Esir, 2016: IX, 468, Gregory Abû'l Farac, 1945: 308, Kitapçı, 1994: 28-29, İbn Kesir, 2000: XII, 168, Uyumaz, 2001: 407).

Nikah merasiminden sonra Hatice Arslan Hatun, Hemdan'dan Bağdat'a yüklü miktarda bir çeyiz eşliğinde getirilmiştir. Kaynaklarda bu çeyizin bir eşinin daha görülmediği belirtilmektedir. Aslında Türk geleneklerine uygun olarak verilen bu çeyiz, Selçuklu Devleti'nde kadınlara ne kadar büyük bir önem verildiğinin en önemli göstergesidir. Halife de Hatice Arslan Hatun sarayına geldikten sonra ona birçok hediyeler vermiş aynı zamanda kendi arazilerinden yıllık geliri 12.000 dinarı bulan birkaç parça araziye de vermiştir. Arslan Besasiri'nin 1058 yılında Bağdat'ı işgali neticesinde halife ve eşi Hatice Arslan Hatun esir edilmiştir. Bu esnada İbrahim Yinal isyanı ile uğraşan Tuğrul Bey, isyanı bastırır bastırmaz, Arslan Besasiri'ye haber göndererek, yeğenin kendisine iadesini istemiştir. Arslan Besasiri de bunu kabul ederek Hatice Arslan Hatun Selçuklu sarayına göndermiştir. Bunun hemen arkasından da Arslan Besasiri'den halifenin yeniden sarayına iade edilmesini talep etmiş ancak bu istekleri kabul edilmeyince Irak üzerine sefere çıkmıştır. Bunu haber alan Arslan Besasiri ailesiyle birlikte bölgeden uzaklaşmıştır. Halife esareten kurtarılmış ve makamına iade edilmiştir. Hatice Arslan Hatun da tekrar Bağdat'a gönderilmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: IX, 468, İbn Kesir, 2000: XII, 169, Gregory Abû'l Farac, 1945: 65).

Selçuklu Devlet işleyişinde kadının üstlendiği önemli rolü gösteren bir başka olay da Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'la ilgilidir. Tuğrul Bey'in eşi Altuncan Hatun'un ölümünden önce Tuğrul Bey'e vasiyeti hem hilafet merkezini hem de Selçuklu yönetimini siyasi anlamda etkilemiştir. Altuncan Hatun, vefatından önce Tuğrul Bey'e kendisinin ölümünden sonra halifenin kızıyla evlenmesini vasiyet etmiştir. Tuğrul Bey de Altuncan Hatun'un bu vasiyeti gereği tam 3 sene boyunca bunu gerçekleştirebilmek için çaba harcamış bu durum ise devletin gündemini o kadar meşgul etmiştir ki fetih yahut batı siyasetinin bir müddet gündemden düşmesine sebebiyet vermiştir. (Sümer, 1946: 9).

Bu meselenin çözümü uzun yıllar devam etmiştir çünkü halife kızını Tuğrul Bey'e vermek istememiştir. Tuğrul Bey'in bu isteğini halifeye getiren Rey kadısı Tuğrul Bey'in halifeden kızını isteyen mektubunu halifeye verince bu durum halife tarafından hoş karşılanmamıştır. Abbasiler'de yabancıya kız vermek adet olmadığı için, Rey kadısına: "Böyle bir adet, hiçbir halife ile Rüküddeve Aduddevle Tuğrul Bey ve diğer hiçbir devlet adamı arasında vaki olmamıştır. Bu durum bizim adetlerimize uygun düşmediği gibi, bizim görevlendirdiğimiz, yani hükümdarlığını onayladığımız kimseye de uygun olmaz." denmiştir. Bunun üzerine Rey kadısı, şayet bu teklif kabul edilmezse sonuçlarının ağır olacağı tehdidinde bulunmuştur. Bunun üzerine halife, "Böyle bir töre hiçbir kimse ile halife arasında görülüp, uygulanmamıştır. Fakat Allah'ın Adüddeve lakabıyla ödüllendirdiği Rükneddin'in böyle bir şeyi bize önermesi caiz değildir." dedi. Sonunda halife kızını Tuğrul Bey'e vermeyi kabul etti ancak çok ağır şartlar ileri sürdü. Altuncan Hatun'a ait olan tüm yerlerin ve Vasıt'ın tüm mülk ve gelirlerinin kendisine bırakılmasını, sayısız altın, gümüşten oluşan bir çeyiz ve Sultan'ın da Bağdat'tan hiç ayrılmadan burada oturması karşılığında kızını Tuğrul Bey'e vermeyi kabul etmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 357, Gregory Abû'l Farac, 1945: 315, Makdisi, 2009: 141, Bundari, 1999: 18, Reşidüddin Fazlullah, 2010: 106).

Tuğrul Bey, isteğinin kabul edilmesi üzerine, halifenin eşi Arslan Hatun ve Hadimü'l-hâs Ferruh ile Amidülmülk'ün nikah işlemlerini yürütmek üzere Bağdat'a gitmelerini emretmiştir. Tuğrul Bey bu heyetle birlikte, çeyiz olarak da, mihr olarak 100.000 altın, 100 giyisi, 2250 parça mücevher, 1-3 miskal arasında 120 inci, 640 parça kırmızı yakut, pembe Bedehşan süsü, 58 parça firuze, 28 parça büyük sim şeritli zümrüt, 8-12 parça saf cam, 14 parça zinet eşyası, işlenmiş tac, bilezik, küpe, yakut işlemeli ayak bileziği, altın kaseler, ibrikler, yer yaygıları, yorgan ve çarşaf örtüleri, ibrişim halı ve benzerleri, her biri at üzerinde resmi elbiseli ve altın gerdanlıklı 35 cariye, 20 hizmetçi, 80 at ve katır, 100 kişilik askeri birlik ve pek çok çadır göndermiştir. (İbn Kesir, 2000: XII, 96). Gönderilen bütün bu hediyeler Selçuklu toplumunda hem kadına verilen değer bir göstergesidir hem de Selçuklu Devleti'nin zenginliğinin bir göstergesidir.

Halife 1061 tarihinde bu elçilik heyeti için bir kabul töreni düzenlemiştir. Amidülmülk bu toplantıda halifeye şunları söylemiştir: "Efendimizi, Müminlerin Emiri'ni, gerçek ve sadık bir hizmetkârı olan Rükneddin'i onurlandırmış olduğu konu ile ilgili konuşmaya davet ediyorum. Böylece, burada toplanmış olanlar efendimizin bu konu ile ilgili cömert düşüncesini öğrenmiş olurlar." Halife ise bu sözlere şöyle cevap vermiştir: "Bu, bizim meselemizdir. Abbasi Hanedanı kılavuzluk edenlerin en hayırlılarıdır. Kim bize karşı çıkarsa kaybeder ve hüsrana uğrar. Yazılmış olan mektuplar, yeterli bilgiyi içermektedir ve bu konu burada kapanmıştır". Halifenin bu sözleri

² Hatice Arslan Hatun aslında Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah oğlu Zahiretü'd-din ile evlenecekti. Ancak Zahiretü'd-din'in vefat etmesi sonrasında, iki devlet arasında akrabalık bağlarının tesis edilmesi amacıyla Halife, Hatice Arslan Hatun ile kendisi evlenmiştir. Abdülkerim Özyayın, "Kâim Bî emrillah", DİA, XXIV, Diyanet Yayınevi, İstanbul 2011, s.211, Zekeriya Kitapçı, Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2014, s.251.

onun gerçek fikrinin olumsuz olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine Amidülmülk öfkelenerek meclisi terketmiştir. (Bundari, 1999: 19, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358, Makdisi, 2009: 152).

Halifenin kızını vermek istemediğini öğrenen Sultan Tuğrul Bey, Kadı'l Kudât ve Şeyh Mansur b. Yusuf'a bir mektup göndererek, onlara şöyle serzenişte bulunmuştur: "Uğrunda kardeşimi öldürdüğüm halifenin bana mükâfâtı bu mudur? Halbûki ben bütün malımı ona yardım etmek için feda ettim. En yakınlarımı ona olan sevgim sebebiyle öldürdüm." Onlar da cevabi mektuplarında Sultan'dan bu konuda özür dilemişlerdir. Tuğrul Bey, Halifenin kendisine karşı sergilemiş olduğu bu tavır sonrasında Bağdat, Vâsıt ve Basra'daki adamlarına haber göndererek, halifenin ve adamlarının iktalarına el konulmasını emretmiştir. Ayrıca kendisine bağlı eyaletlerin valilerine de mektup yazarak, halifeye karşı yükümlü oldukları saygılı tavrı gösterip göstermeme konusunda özgür olduklarını belirtmiştir. (Bundari, 1999: 20, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358).

Yine Başkadı Damgâni'ye de bir mektup yazarak şöyle demiştir: "Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı, İslam'ın yenileyicisi, İmam'ın vekili, Allah Rasûlü'nün sağ kolu, Müminlerin Emiri Büyük Şehinşah'tan Baş Kadı'ya, Kadı'l-kudat zamanını, bilim ve fıkıh öğretimine ayırması sebebiyle, halifeye olan evlilik anlaşmazlığını, bundan elde edilecek iyi sonuçları tespit edip çözmek için göreve çağırılmıştır. Değerli ve büyük insan Amidülmülk, Bağdat'tan ayrılp, katımıza çıktığı zaman bize, evlenme hususundaki işleri düzenleyip, doğru yöne sevkettiğini ve bizim ona güvenimizi artıran konuşmalar yapmak suretiyle arzu ve isteklerimizin anlaşılması hususunda büyük çaba gösterdiğini, bize açıkladı. O, bu evlenme işinin sertlikle olmayacağını ve bizim halifeye gösterdiğimiz çeşitli ihtimam, saygı ve alçak gönüllülüklerimizi çok iyi bilir. Fakat bununla birlikte bu yaptığımız güzel davranış ve hareketlerimiz, dünya ve ahirette halife tarafından aleyhimize sanki bir vebale dönüştürülmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen bizler, Yüce Allah'a güvenen kimseleriz; Yüce Allah, bizim yaptığımız iyilikleri zayi ettirmez ve kalplerinde, bizim hakkımızda kötülük saklayanların kötülüklerini görür." (Bundari, 1999: 20, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358).

Halife, zor durumda kalınca mecburen bu evliliğe izin vermiştir. 1062 Ağustos ayında nikah akdi Tebriz dışında gerçekleştirilmiştir. Seyyide Hatun ve Tuğrul Bey'in düğünü çok şatafatlı olmuştur. Gelin, altın ile işlenmiş bir tahta oturtulmuş ve Tuğrul Bey de onun yanına gelip, onu ululamıştır. Seyyide Hatun ise, Tuğrul Bey'in yanında hiç ayağa kalkmamış, hatta yüzündeki peçeyi çıkarıp, bakmamıştır bile. Ancak Sultan eşine hürmette asla kusur etmemiştir. Bu durum Selçuklular'da kadına ne denli önem verildiğinin en bariz göstergesidir. Bu günün hatırası olarak bir de altın madalya basılmıştır. (Ravendi, 1957: I, 109, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 358, Bundari, 1999: 31, İbn Kesir, 2000: XII, 199, Özgüdenli, 2012: 67, Gregory Abû'l Farac, 1945: 315).

Tuğrul Bey, düğünden kısa bir müddet sonra halifenin gönlü olmamasına rağmen eşi Seyyide Hatun ve halifenin eşi Hatice Arslan Hatun'u alarak Rey'e gitmiştir.³ Ancak Rey'e vardktan kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Seyyide Hatun, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra da bir müddet Rey'de kalmıştır. bu esnada Seyyide Hatun ve Amidülmülk arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Amidülmülk, Seyyide Hatun'a verilen iktalara el koymuştur. Tuğrul Bey'in yerine geçen Alparslan, Seyyide Hatun'un Bağdat'a gitmesine izin vermiştir. Halife Kâim Biemrillah bu duruma çok sevinmiştir ve Alparslan adına hutbe okutmuştur. (Kaçın, 2004: 102).

Sultan Alparslan da Abbasi halifeliği ile sihriyet bağları kurmaya önem vermiştir. Bu amaçla da Seferiye Hatun'dan doğan kızını Halife'nin torunu el-Muktedi Biemrillah ile evlendirmiştir. Bunun hemen arkasından da kendisinin ölümünden sonra Melikşah'ın veliaht ilan edilmesi için halifeye başvurmuş, o da bunu kabul etmiştir. (Kafesoğlu, 1953: 3).

1081 senesinde Halife el-Muktedibillah Melikşah'ın kızı Mahmelek Hatun ile evlenmek istemiştir. Bu esnada Mahmelek Hatun'un Gazneli ve Karahanlı hükümdarları da istemektedir. Duruma Terken Hatun da müdahil olmuştur. Terken Hatun, Mahmelek Hatun'un istenme işiyle görevlendirilen Halifenin elçilerine, kızının Gazneli ve Karahanlı hükümdarları tarafından da istendiğini ve onların başlık olarak 400.000 dirhem verdiklerini, halife de aynı parayı verebilirse, halifeyi diğerlerine yeğleyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine görevliler, Gazneli ve Karahanlı hükümdarlarının sadece halifenin kulları oldukları, mal konusunda halifeye mukabele edemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Karşılıklı konuşmalar sonrasında süt hakkı olarak 50.000, mihr olarak da 100.000 altının verilmesi karar altına alınmıştır. Ancak Terken Hatun'un istekleri bununla da sınırlı değildir. Terken Hatun, evlenme töreninin Selçuklu ileri gelenlerinin ve komşu devletlerin hükümdarlarının huzurunda yapılmasını istemiştir. Aynı zamanda halifenin sarayında hiçbir cariyenin bulunmamasını ve halifenin her daim eşinin yanında bulunmasını istemiştir. (Bundari, 1999: 72, İbnü'l Esir, 2016: VIII, 425).

³ Halife, Hatice Arslan Hatun'a evlilikleri müddetince gerekli ilgiyi göstermemiştir. Bunun en önemli sebebi Hatice Arslan Hatun'un erkek çocuk dünyaya getirmesi halinde halifelüğün Selçuklular'a geçme ihtimalinin bulunmasıdır. Hatice Arslan Hatun bu durumdaki Tuğrul Bey'i de haberdar etmiş ve bunun üzerine de Tuğrul Bey tarafından Rey'e götürülmüştür. Tuğrul Bey'in vefatından sonra kardeşi Alparslan'ın tahta geçmesi sonrasında Alparslan, Abbasiler ile ilişkilerini düzeltmek için Hatice Arslan Hatun'u 1067 tarihinde tekrar Bağdat'a göndermiştir. Hatice Arslan Hatun, Alparslan'ın ölümünden sonra Rey'e geri dönmüş ve bir daha da Bağdat'a gitmemiştir. Melikşah zamanında da oldukça itibar gören Hatice Arslan Hatun, Feramuz b. Kâkûye ed-Deylemi ile 1076 yılında bir evlilik yapmış ve bu evlilikten bir kız bir de erkek iki çocuğu olmuştur. Hatice Arslan Hatun 1090 tarihinde vefat etmiştir. Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", DİA, XLI, Diyanet Yayınları, İstanbul 2012, 344.

Terken Hatun bu şekilde davranarak hem kızının haklarını korumayı amaçlamış hem de kızının halifeden çocuğu olması durumunda hilafet sarayında etkili bir ortam hazırlamaya çalışmıştır.

Halife ve Mahmelek Hatun 1088 tarihinde evlenmişler ve Mahmelek Hatun'un halifeden Cafer isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir. Ancak Halife, Mahmelek Hatun'a gerekli ihtimamı asla göstermemiştir. Sadece bununla da yetinmemiş Mahmelek Hatun'un hizmetindeki Türk görevlileri uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Mahmelek Hatun, bu durumu Melikşah'a haber vermiş ve Bağdad'ta kalmak istemediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Mahmelek Hatun, oğlu Cafer'i de alarak Bağdad'tan ayrılmıştır. Mahmelek Hatun'un hayatını kaybetmesinden sonra Melikşah ve Terken Hatun, torunları Cafer'i, halifenin velihtı yapmak istemişler ancak halife bunu kabullenmemiştir. Bunun üzerine Melikşah, Halifeden hemen Bağdad'ı terketmesini istemiş, halife Melikşah'tan on gün mühlet istemiş ancak dokuzuncu gün Melikşah hayatını kaybetmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 452, Ahmed b. Mahmud, 1977: II, 160, Hüseyini, 1999: 49, , İbn Kesir, 2000: XII, 285, Gregory Abû'l Farac, 1945: 334, Ravendi, 1957: 132).

Evlilikler yoluyla kurulan münasebetler sadece Abbasi Halifeliği ile gerçekleştirilmemiş diğer komşu hanedanlar ile gerçekleştirilen evliliklerde devletlerarası ilişkileri etkilemiştir. Bu evliliklerde de yine hanedan kadınlarının oldukça etkili olduklarını görmekteyiz. Bu evliliklerin arasında en önemli olanlarından birisi Ayşe Hatun ile Batı Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr arasında gerçekleşen evliliktir.

Ayşe Hatun ile Batı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk arasında gerçekleştirilen bu evlilik, iki devlet arasındaki münasebetleri olumlu yönde etkilemeyi başaramamıştır. Nitekim, Alparslan'ın oğlu Toharistan Meliki Ayaz ile Şemsülmülk arasında sık sık çatışmalar yaşanmaktaydı. Şemsülmülk, Türkistan taraflarında meşgul iken, Ayaz Buhara ve Semerkand taraflarına akınlar yapmış, bunu duyan Şemsülmülk hızla geri dönmüş, Ayaz'ı yenilgiye uğratarak, askerlerinin büyük bir kısmını da öldürmüştür. Bütün bu yaşananlardan eşi Ayşe Sultan'ı sorumlu tutan Şemsülmülk, onu kardeşi lehine casusluk yapmakla suçlamış ve döve döve öldürmüştür. Bunun haber alınması üzerine Melikşah, Türkistan seferine çıkmıştır. (Gregory Abû'l Farac, 1945: 325).

Mekke ve Medine'de hutbe, Abbasi Halifesi ve Selçuklular adına okunmaktaydı. Halife Kaim Biemrillah'ın ölümünden sonra Şii Fatimi Halifeliği, Mekke Emiri Muhammed b. Ebu Haşim'i hediyeler ile memnun ederek, hutbenin kendileri adına okunmasını sağlamışlardır. Mekke Emiri ve Selçuklular arasında bu konuyla alakalı görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler sonrasında Mekke Emiri Ebu Haşim, Melikşah'ın kız kardeşi ile evlenmesi karşılığında hutbenin tekrar Abbasiler ve Selçuklular adına okunacağını vadetmiş ve bu evliliğin gerçekleştirilmesi sonrasında da Mekke ve Medine'de hutbe tekrar Abbasi Halifeliği ve Selçuklular adına okunmaya başlamıştır. (Kafesoğlu, 1953: 126).

Yine Çağrı Bey'in kızı Safiyye Hatun da aktif olarak dış siyasette önemli roller oynamıştır. Hazâresb b. Bengir ile evli olan Safiyye Hatun eşinin ölümü sonrasında ikinci evliliğini Müslim b. Kureyş, üçüncü evliliğini ise Müslüm b. Kureyş'in kardeşi İbrahim b. Kureyş ile yapmıştır. Kardeşinin ölümünden sonra Ukayli hanedanının başına geçen İbrahim b. Kureyş İsfahan'a giderek, Sultan Melikşah'a itaatini arzetmiştir. Melikşah da İbrahim'i Musul ve el-Cezire'nin yönetimine getirerek, halası Safiyye Hatun'un da İbrahim ile evlenmesine izin vermiştir. Ancak 1089-1090 yılında İbrahim, Melikşah tarafından tutuklanmış, Safiye Hatun'a ise Beled şehrinin iktası verilmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra ise Safiye Hatun ve oğlu Ali b. Şerefüddeve Müslim, Melikşah tarafından İbrahim'in tutuklanması sonrası alınan Musul'u tekrar elde edebilmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Ancak bu esnada Şerefüddeve'nin diğer oğlu Muhammed de aynı amaçla yola çıkınca, Arapların bir kısmı Şerefüddeve'yi bir kısmı da Muhammed'i desteklemişlerdir. İki taraf arasında gerçekleşen mücadeleden Safiyye Hatun ve oğlu galip çıkmış ve Musul onların eline geçmiştir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 488).

Melikşah'ın vefatından sonra İbrahim b. Kureyş de serbest kalmıştır. İbrahim b. Kureyş, Musul'un eşi Safiyye Hatun'un idaresinde olduğunu öğrenince, eşine elçileri vasıtasıyla haber göndererek, Musul'un kendisine teslimini istemiştir. Safiyye Hatun da bunu kabul ederek, Musul'u İbrahim'e teslim etmiştir. Ancak İbrahim'in kısa bir müddet sonra bu kez de Tutuş ile arası açılmış, Tutuş Musul ve çevresini ele geçirerek, buraların yönetimini halası Safiyye Hatun ve oğlu Şerefüddeve Müslim'e bırakmıştır. Ancak Tutuş'un Safiyye Hatun ve oğlu ile de arası açılmış bunun üzerine Safiyye Hatun Berkayaruk'un yanına giderek, Tutuş'tan şikayetçi olmuşlardır. Ancak 1093 tarihinden sonraki süreçte Ukayliler'e ait bilgilerde Safiyye Hatun'dan hiç bahsedilmemektedir. (İbnü'l Esir, 2016: VIII, 488).

Selçuklu hanedan kadınları vassal devletler ile ilişkilerde de etkili roller oynamışlardır. Selçuklu Devleti'nde hanedan kadınlarının sultanların yanındaki değerlerini ve itibarlarını bilen vassal devletler, sultanlar ile yaşamış oldukları anlaşmazlıklarda zaman zaman hatunlardan yardım talep etmişlerdir. Mesela Arslan Besasiri meselesinde bir müddet Besasiri yanında yer alan Diyarbakır ve çevresinin yönetimini elinde tutan Mervanoğlu sonrasında bundan dolayı pişmanlık duymuş ve Sultan'ın eşine başvurarak, ondan sultan ile kendisi arasında aracılık yapması için ricada bulunmuştur. Yine 1057 tarihinde Bizans İmparatoru elçisi vasıtasıyla bazı Türk akınları dolayısıyla hatuna bir mektup göndermiş, mektubuna şöyle başlamıştır: "Efendimiz değerli Melike'ye gururlu, asil ve kerem sahibi Hatun'un ve Bizans ülkesinin aziz ve şerefli hükümdarının kölesinden." (Sibt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, 2011: 35-36).

Yine Melikşah, Musul, Harran ve Diyarbekir bölgesine bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında bütün topraklarını kaybedeceğini anlayan Meyyafarikin emiri Nasirüddeve Mansur sultana bir heyet göndermiş ancak

bu heyet devlet erkânının araya girmesine rağmen elçilik heyeti bir türlü kabul bulmamıştı. Terken Hatun'un araya girmesi ile birlikte Sultan, Nasıruddinle Mansur'un sadece Meyyafarikin ile yetinmeye rıza gösterdiği bu harekâtı durdurabileceğini bildirmişti. (Kafesoğlu, 1953: 52).

Sonuç

Türk Milletinin en eski dönemlerinden itibaren kadın hayatın her safhasında kıymetli bir yere sahip olmuştur. İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın erkeğin gerisinde kalan bir varlık değil, tam tersine erkeğin tamamlayıcısıdır. Türkler ile ilgili yazılış destanlarda, kadının toplum içerisindeki konumunu çok net bir şekilde tahlil edebiliriz. Yaratılış Destanı'ndaki Ak Ana'nın erkekten üstte, göğün yedinci katında bulunması, erkeğin insani kadının ruhani bir varlık gibi görülmesi, hatta Tanrı'nın kâinatı kadından esinlenerek yarattığının belirtilmesi, yine Dede Korkut Destanı'nda kadından ev işleri, eşi ve çocuklarıyla ilgilenmesinin yanı sıra alplik ve savaşçılık özelliklerinin de beklenmesi Türk toplumunda kadına verilen değer en güzel örnekleridir.

Türk hanedan kadınları devletin bütün işlerinde hakanın yardımcısı konumundadırlar. Devlet yönetiminde hakanla eşit haklara sahip olan hatunların, harp meclislerinde, elçilerin kabulünde, ferman ve emirnamelerde oldukça etili olduklarını görmekteyiz. Eşleri öldüğünde ya da sefere çıktığında yönetim hatunlardadır. Başka kültürlerde bir mal gibi alınıp satılan, öldürülen, toplum içerisinde bir yerleri olmayan hatta isim dahi verilmeyen kadınlarla kıyasladığımızda Türk toplumunda kadının önemini bir kez daha net bir şekilde anlarız.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türklerde kadına verilen değer farklı bir boyut kazanmıştır. Kuran-ı Kerim'de Allah ana-baba hakkından bahsetmektedir. Buna Peygamberimizin eşlerine davranışını ve kadınlar ile ilgili hadislerini de eklememiz gerekmektedir. X. Yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'i kabul eden Türklerde, bu yeni dinin kabulü ile kadınların konumunda herhangi bir farklılık yaşanmadığını görmekteyiz.

Büyük Selçuklu Devleti'nde de kadın devletin kaderini belirleyecek kadar önemli bir yere sahiptir. Kadınları, Selçuklu Devleti içerisinde ordu komutanı, elçi, arabulucu olarak görmekteyiz. Selçuklu hanedan kadınları devletin iç siyasetinde vâliht seçiminde, vezirlerin belirlenmesinde, devletin idari ve mali tasarruflarında söz hakkına sahip oldukları gibi devletin dış ilişkilerinde de devletin kaderine yön vermişlerdir. Evlilikler yoluyla kurulan akrabalık ilişkilerinde oldukça önemli bir konumda olan Selçuklu hanedan kadınları sadece kendi devletleri içerisinde değil evlilikler yoluyla dahil oldukları hanedanlıklar bünyesinde de yönetime müdahil olmuşlardır. Aynı zamanda vasal devletlerle ilişkilerde ve elçilikler konumunda da Selçuklu hanedan kadınlarının etkilerini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud; *Selçuk Name*, II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali Azimî, *Azimi Tarihi (Selçuklular'la İlgili Bölümler)*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1988.
- Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali Ravendî, *Rahatü's-sudur ve Ayetü's-surur 604/1207*, Çev. Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957.
- Makdisi G., "Tuğrul Bey'in Evliliği", *TOD*, Çev. Mustafa Alican, III, (2009), s.139-159.
- Gündüz, Ahmet; "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, S.5/5, 2012, s.129-148.
- Harman, Ö. F.; "Kadın", *DİA*, XXIV, 2001, s.83-86.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İst. 2000.
- Kaçın, B.; *Büyük Selçuklu Devletinde Hanedan Üyelerinin Evlilikleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.102.
- Kafesoğlu, İ.; *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İ.; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1995.
- Kıvâmüddin Ebü İbrâhim el-Feth b. Ali b. Muhammed Bundarî, *Zubdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra: Irak ve Horasan Selçuklular'ı Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK, Ankara 1999.
- Kitapçı, Z.; *Ortaoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2014.
- Kitapçı, Z.; *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanlar*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1994.
- Özaydın, A.; "Kâim Bî emrillah", *DİA*, XXIV, Diyanet Yayınevi, İstanbul 2011, s.210-211.
- Özgüdenli, O. G.; "Tuğrul Bey Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.57-80.
- Parlak, S.; "Ortaçağ'da Kadın Olmak", *Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, 2017, 1-13.
- Reşidüddin F., *Camiü' Tevârih: Selçuklu Devleti*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenga Yayınları, İstanbul 2010.

- Sadru'd-din Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsir İbn Alî Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's Selçukiye*, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara 1999.
- Sıbt İbnü'l Cevzi Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.
- Sümer, F. ; "Arslan Hatun", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.44, Ekim 1986, s.8-13.
- Sümer, F.; "Tuğrul Bey", *DİA*, XLI, Diyanet Yayınları, İstanbul 2012, 344-346.
- Tellioglu, İ.; "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, 2016, s.209-224.
- Turan, O.; *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- Uyumaz, E.; "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongre Bildirileri II*, Konya 2001, s.398-421.
- Yılmaz, A.; "Türk Kültüründe Kadın", *Milli Folklor*, S.16/64, 2004, s.111-123.

❖ YAZIM VE YAYIN İLKELERİ ❖

□ Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

□ Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

□ Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

□ Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 11 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.

□ Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar en yukarı ve üstüste yazılmalıdır;

□ Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.

□ Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

□ Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.

□ Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır.

□ Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.

□ Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

Atıfların ve Kaynakçanın Düzenlenmesi

□ Ana metindeki tüm göndermeler, APA6 standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlanması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.

□ Kaynakçayı manuel girecek yazarlar için APA6 standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir.

Bu esere http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf linkinde erişim sağlanabilir.

❖ **WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES** ❖

- The articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.
- The author (s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.
- Since the blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.
 - The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 11 pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
 - The title of the article should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words. The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
 - If present, all other headings in the text should be numbered, the title (s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
 - The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
 - It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
 - Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names / titles should be accompanied by an asterisk (*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included.
 - An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200-250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
 - The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

Citations and Bibliography

- All citations in the main text are specified by the in-text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA 6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'.

This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

• Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью, или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

• Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикации высланной статьи в следующий раз.

• В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется к следующим правилам.

• Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 11 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.

• Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов.

• Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква должна начинаться с большой буквы.

• Правописание должно быть основана на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.

• Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.

• Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты),

• Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.

• Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам АРАб. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.

- Для введения источников вручную по стандартам АРАб авторы могут пользоваться “Правилами АРА б журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK

Adına TR67 0001 2009 6780 0001 0179

88 numaralı Halkbank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve depolarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine post veya faks yoluyla ileteceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's Halkbank account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет №05732013. Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı/Стоимость/Price ❖

150 TL (Yurtiçi/для граждан Турции/Interior)

30\$/20 Euro (Yurtdışı/для граждан других стран/Abroad)

❖ Abonelik Bedeli/Стоимость подписки/Subscription Price ❖

600 TL (Yurtiçi/для граждан Турции/Interior)

INTERNATIONAL
Scientific Indexing

Fresh Ideas for Growing your Citations

Certificate

This is to certify that **Karadeniz Black Sea International Scientific Journal** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.635** based on International Citation Report (ICR) for the year **2017-18**. The URL for journal on our server is <http://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

Editor ICR Team
(ISI)

International Scientific Indexing
(ISI)